

Doktori (PhD) értekezés

***Nem forradalom, hanem szabadságharc – Mindszenty József 1956-
os helyzete és tevékenysége***

Pánczél János

2020

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Botos Máté, kandidátus, egyetemi docens

Iskolavezető: Prof. Őze Sándor DsC

Műhely: Egyháztörténeti Műhely, Műhelyvezető: Prof. Perendy László egyetemi tanár

Mert életét a rémség éjszakáján
egy szent eszméért tékozolja el;
mert megtiportan, egyedül és árván,
de fénylőn, mint a fáklya, útra kel;

mert százezreknek ajkán hálaének,
hit és remény sarjad, amerre jő;
mert szembeszáll a poklok seregével:
övé a múlt, jelen és jövő.

(Négyesy Irén: *Mindszenty*)

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés, historiográfiai áttekintés és a politikai krédó.....	3
	I.1. Bevezetés.....	3
	I.2. Historiográfiai áttekintés.....	7
	I.3. Mindszenty József hercegprímás politikai krédójáról.....	18
II.	Út a szabadba.....	40
III.	Szabadítás helyett szabadulás.....	63
IV.	Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere.....	86
V.	Négy nap szabadság és harc.....	104
	V.1. Egy árva nyáj ébredései.....	104
	V.2. „A magyar nép Mindszenty hercegprímást akarja hallani!” – A Szabad Európa Rádió Mindszenty-narratívája 1956-ban.....	108
	V.3. A püspökök mondják, a pápa mondja, a hercegprímás mondja – egyházi megnyilatkozások.....	111
	V.4. Látogatások, latolgatások, tervek és követek.....	119
	V.5. Egyházkormányzati lépések: csonka püspökkari konferencia, suspensio-k, kinevezések.....	134
	V.6. Karitás a szabadságharcban és egy német herceg szerepe.....	151
	V.7. Az Állami Egyházügyi Hivatal birtokbavétele.....	161
	V.8. A forradalom mellett, de Mindszentyvel szemben – A hercegprímás, mint ellenforradalmi veszély.....	171
VI.	A hercegprímás és a „kezdeti zászló” – Mindszenty József és Nagy Imre.....	185
VII.	Kevés idő adatott építkezésre (tervek, támogatók és ellenfelek).....	198
	VII.1. Ugyanaz a pozíció, de más a helyzet.....	199
	VII.2. Támogatás, tárgyalás, igazodás – szervezetek, személyek, pártok Mindszenty körül.....	206
	VII.3. Szózat a nemzethez.....	236
VIII.	Elűzetés és menedék.....	246
IX.	Utóvédharc az illegitim rendszer ellen, a szabadságharc politikai folytatására tett kísérletek (1956–1960).....	261
X.	Összegzés, következtetések.....	274
XI.	Bibliográfia.....	283
XII.	Melléklet.....	297

I. Bevezetés, historiográfiai áttekintés és a politikai krédó

I.1. Bevezetés

Az igazság az, hogy soha nem volt célom külön foglalkozni Mindszenty József hercegprímás 1956-os szerepével, eredetileg a disszertációm témája sem ez volt, hanem a hercegprímás közjogi szerepe. Nyolc év óta mégis ez foglalkoztat nagyon, ami a szakmai kutatásaimat illeti, és emellett csendes szenvedélyemmé is vált a téma. Abban, hogy ez így alakult, három dolog játszott leginkább szerepet: két elég szenvedélyes szakmai beszélgetés M. Kiss Sándorral még 2012-ben, valamint az általa adott Németh László-kötet, amelyben Németh 1956-os írásai vannak összegyűjtve,¹ és amelyben külön kiemeli, hogy Mindszenty „*ellenforradalmi veszélyt*” jelentett azokban a napokban. A harmadik tulajdonképpen egy kép, amely 1956. október 29-én készült, Berki Mihály fotózta Budapesten, a Kálvin téren, ahol egy villamos három szerelvényére fel volt írva ákombákom nagy betűkkel: „*Mindszenty – vissza – jön!!!*”. A három egyszerre, de más és más síkon hatott, de mégis eldöntötte, hogy a doktori munkám témája megváltozott.

Voltak gondolataim a témával kapcsolatban, amelyek elsősorban eszmetörténeti megközelítésben mozogtak (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc/felkelés* 1956 eseményeinek megítélése, fogalmi problematikája kapcsán), ehhez kerestem politika- és eseménytörténeti tényanyagot is, amelyeket elsősorban tanulmányokban és korabeli sajtóorgániumokban találtam meg. Friss lelkesülésem és korai koncepcióm eredményei elolvashatóak két nagyobb tanulmányomban,² amelyek közül legalább háromszor elő is adtam a témát szakmai konferenciákon, illetve egyszer a témám kapcsán kértek fel előadásra Mindszenty József arisztokrata kapcsolati hálójáról, amelyet szintén publikáltam³. Kutatásaim egy pontján lehetőségem nyílt az addigi eredményeimet – amelyeket ma már hiányosnak, pontatlannak tartok több részletében is, de tematikai felépítésében, koncepcionális megállapításaiban követendőnek – a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpontjában elnyert ösztöndíj eredményeként publikálni kötetben⁴. Három éven

¹ Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap kiadó, 2011.

² *Forradalom helyett szabadságharc, de ellenforradalom is? Mindszenty József politikai szerepéről 1956-ban*. In: A vidék forradalma 1956 (Szerk. Gaganetz Péter – Galambos István) 2012. 81–122. o. *Mindszenty József hercegprímás elszigetelt harca a félrabságban (1956–1971)*. In: A diktatúra évtizedei – tanulmányok, esszék, előadások. Szerkesztette: Horváth Miklós. PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2013. 213–231. o.

³ *Horthysta-fasiszta reakciók klikkje? Mindszenty József hercegprímás arisztokrata kapcsolati hálójáról*, Turul 89. évfolyam. 1. szám (2016), 6-17. o.

⁴ *Mindszenty 1956 – Nem forradalom, hanem szabadságharc*, 2015, NKE-MTKK, Budapest.

keresztül nem foglalkoztam ezzel a témával, hogy egy másik – politikai filozófiai – kutatási területemre koncentrálhassak, amelynek eredményét szintén publikáltam a közelmúltban kötetben⁵. Ezek után Balogh Margittal és Botos Máté témavezetőmmel konzultálva, újra elővettem az anyagot 2019-ben, elvégeztem sok pontosítást, kiegészítő, elsősorban levéltári kutatást és ennek eredményét 2020 tavasz végéig igyekeztem a disszertációba illeszteni, az eredeti koncepciót nem elmozdítva, de az arányokat lényegesen elmozdítva a politika-, és eseménytörténeti irányba. Néhány számomra időközben érdekessé vált momentumot (rehabilitációs okmány, Jaszovszky-interjú), személyt (Turchányi Albert Egon, Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Freudenberg herceg, Pálinkás Antal, Kovács Béla és Tildy Zoltán szerepe Mindszentyvel kapcsolatosan) és eseményt (Állami Egyházügyi Hivatal birtokbavétele, csonka püspökkari konferencia) igyekeztem minél jobban feltárni, pontosítani, más eseménnyel, amelyekről lényegeset már máshol leírtak azonban csak dokumentáltam és kontextusba igyekeztem helyezni (leginkább Mindszenty kiszabadulása és az amerikai nagykövetségre való távozása, egyházkormányzati intézkedései és annak hatásai a félrabságban), ugyanakkor korábban elmondott részeket igyekeztem mélyíteni (pártok, személyek viszonyai Mindszentyhez, az ehhez fűződő kapcsolati háló, mozgástér lehetséges felvázolása).

Két nagy felismerésem a kezdetek óta nem változott, csak erősödött: a toposzok, amelyeket a közbeszéd ismer, kisebb részben a szakirodalom is használt vagy használ Mindszenty 1956-os szereplésével kapcsolatosan (kiszabadították, „*forradalmár főpap*” vagy éppen „*reakciós beszédet*” tartó túlzó és/vagy tájékozatlan, alulinformált politikus stb.) nem fedik a valóságot vagy éppen csak részigazságokat tartalmaznak. A másik pedig, hogy Mindszenty története ebben az öt szabad napban sok eseményt generált a későbbiekben, de már akkoriban is, ami nem magyarázható csak 1956 szabad levegőjével, hanem sokkal inkább a hercegprímás karizmájával és a mártíromságában nemesedett szellemével, amely akkor is hatott a magyarságra, amikor nem lehetett hallani tőle és róla semmit sem (1949–1956).

Ha doktori munkám elején leginkább eszmetörténeti megközelítést gondoltam megfogalmazni (lényegében csak egy hosszabb tanulmányban), akkor annak oka az volt, hogy komolyan foglalkoztatott az a tény, hogy *a főpap soha nem tartotta forradalomnak az 1956-os eseményeket, csak szabadságharcnak*. Ez a kérdés ma sem hagy nyugodni, lényegében azért, mert feloldatlan a közéletben ennek a lehetséges továbbgondolása, és azért mert a hercegprímásnak ez is egy olyan megnyilvánulása volt, amelyet ugyan a történelemben tett

⁵ *A rend bástyái – Molnár Tamás politikai filozófiájának alapelvei*, 2019, Disciplina, Pécs.

meg, de *metahistorikus* tartalma van. Fogalomkijelölése ugyanis időfeletti változást rejtett magában, amelyet a történelmi események sem nem igazoltak, sem nem váltottak be, de feszültsége, távolsága a mai napig kimutatható a számunkra. E feszültség és távolság leírására, bemutatására vállalkoztam lényegében a dolgozatomban.

A két fogalmat (szabadságharc és forradalom) nem tartotta egymással megfeleltethetőnek, sőt igazából majdnem ellentétesnek tartotta a célokat és az eszközöket tekintve is, különösen 1956 esetében. Ez a véleménye nem utólagosan alakult ki, hanem már 1956 napjaiban szinte azonnal, hiszen november 1-én már biztosan ezen az állásponton volt, és haláláig tartotta ezt a véleményét, amelyet néhányan ugyan átvettek közvetlen környezetében, de még többen egyszerűen nem vettek róla tudomást. Amikor úgy döntöttem, hogy mégis kötetet írok a témából, akkor ezt a gondolatot választottam (idézve a híres november 3-i szózatát) alcímnek is, nem titkoltan kicsit zsurnaliszta stílusban szembeállítva a főcímben szereplő 1956 általánosan használt jelentéstartalmával (*forradalom*).

A disszertáció anyagát folyamatosan bővítettem, dolgoztam át, leginkább két ütemben 2014-2015 aztán 2019-2020 folyamán, az anyaggyűjtés mellett sok írásbeli és szóbeli szakmai konzultációt folytatva, kutatásaimat összegezve, pontosítva az eredményeket. A munka első véglegesítése, összegzése a Nemzeti Közszerződési Egyetem Molnár Tamás Kutató Központjának keretein belül megnyert ösztöndíj kapcsán történt a 2014-2015 közötti időszakban, a végét tekintve kicsit sietősen is, hogy még időben meg tudjon jelenni a kötet (ennek most csak hátrányát látom leginkább). 2019-ben Balogh Margit professzor asszony szorosabb segítségével, újra nekifeszültem az anyagnak, a fentebb ismertetett módszertannal.

Az írásban több szakmabeli kutató kolléga eddigi munkája és személyes tanácsa is motivált, segített, leginkább abban a felismerésben, hogy ahogyan korábban kötetem, úgy disszertációm jelentős részben *szintézis* lesz. A legtöbb részkutatást, forrásközlést, változó - többször egészen mikro tematikában - ugyanis kollégák már elvégezték, akár Mindszenty, de mégis inkább a magyar katolikus egyház 1956-os történetével kapcsolatosan. Különösen a primás szabadulásáról, az amerikai nagykövetségre meneküléséről és a november 3-i szózat kutatása, említése, diskurzusa felülreprezentált, ezért ezeknél a témáknál éreztem leginkább a szintézisállítás szükségességét, megfelelő kontextusba állításuk mellett. Egyedül talán csak az 1956. november 3-i szózat értelmezése nem megkerülhető egyetlen szakember számára sem, ezért az ezzel kapcsolatos diskurzushoz én is igyekeztem hozzátenni a magam értelmezését. A részkutatásoknak a rendszerbe ágyazása, egységesítése, a (kritikai) összevetése, megállapításaik az eseményekben részt vevő személyek elő- és utóéletének bemutatása, az összefüggések keresése azonban eddig még nem történt meg, ahogyan Mindszenty 1956-os

szerepét sem mutatták be egy önálló munkában – nem kisebb tanulmányokban, publikációkban - csak erre koncentrálni. Önmagában az itteni szintézisállításom nemcsak az eddigi részkutatások feldolgozásában mutatkozik meg, hanem szándékom szerint abban is, hogy a munkám többrétegű: nem csupán politika- és eseménytörténet, hanem eszmetörténeti részből is áll, és ezen a ponton a politikai filozófia terepére is elmerészkedik, amikor fogalmak és cselekmények bemutatására, ütköztetésére vállalkozik (*ellenforradalom/forradalom/szabadságharc problematikája*) illetve a hercegprímási politikai krédót igyekszem bemutatni. Ehhez kapcsolódnak kutatásaim eredményeinek a közlése, amely szorosabb és bevett módszertan szerint került közlésre, és a tudományos sztenderdnek is jobban megfeleltethető. Fontosnak tartom rögzíteni, hogy mindezt nem szakmai kényelem miatt alakult így, hanem meggyőződésem, hogy a téma igényelte ezt a fajta megközelítést. Annak nem sok értelmét láttam ugyanis, hogy már megtörtént kutatásokat újként feltüntetve közöljek a doktori munkám során.

A disszertáció adatolása emellett kisebb részben az előzményekre (1953–1956) és az utóéletre (1956–1960) is kitér, figyelembe véve, hogy mindez része annak, ami és ahogyan a főpappal 1956-ban történt. Az 1956-os év eseményeit egészében értelmeztem, minden, ami ebben az évben történt, tehát nemcsak a forradalom és a szabadságharc alatt, érdemesnek tartottam a vizsgálatra és bemutatásra. A narratíva fonalát lényegében Mindszenty elítélése és bebörtönzése után veszem fel, érdemben pedig az 1955-ös évtől értekezem; a hercegprímás 1956-os évét a lehető legrészletesebben, utána pedig 1957 tavaszától inkább az izolált politikai utóvéd harcát szándékoztam bemutatni, tekintettel arra, hogy az eseménytörténete témám szempontjából nem annyira gazdag ennek a korszaknak. Korábbi és később eseményekkel csak akkor foglalkoztam, hogyha azok közvetlenül témám részletesebb bemutatása szempontjából indokoltak. Akiket ezek mégis részletesebben érdekelnek, azok számára a korszerű Mindszenty-nagymonográfia⁶ citálható részeit ajánlom tanulmányozásra.

A disszertáció szövegezése, értekezésmódja koncepcionálisan tagolt, egy-egy szereplő (Turchányi, Pálincás pl.), esemény pontosabb háttérét, értelmét és súlyát vagy már a fő szövegben külön ismertetéssel vagy a lábjegyzetben részletesebben is bemutattam. Ennek indokoltságát témám magjának szűk időintervalluma (5 nap lényegében) szabta meg; minden összefüggést szerettem volna körültekintően egy adott eseménypontban bemutatni az olvasónak, ezzel jelezve, hogy egy esemény, szereplő feltűnése milyen összefüggésrendszerben, beágyazottsággal vagy éppen súllyal esett Mindszenty vagy a

⁶ Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015.

környezete számára. Azt is szerettem volna bemutatni ezzel a koncepcióval, hogy milyenek voltak azok az események, amelyek Mindszenty 1956-os tevékenységével nagyjából párhuzamosan zajlottak, de egy adott pontban mégis elérték őt vagy éppen számoltak vele. Mivel sokszor a lábjegyzetekben, néha a mellékletet is hozzáolvasva, újabb és újabb történetek, összefüggések nyílnak meg, a teljes szöveg figyelmes együttolvasására hívok mindenkit.

A disszertáció elkészítésével kapcsolatosan köszönöm a közvetlen, sokoldalú szakmai segítséget Balogh Margitnak; a támogatást Tyekvicska Árpádnak, Soós Viktor Attilának, Galambos Istvánnak. Köszönöm az értékes szakmai meglátásait M. Kiss Sándornak, Horváth Miklósnak és természetesen témavezetőmnek, Botos Máténak, aki az első témámnál és annak módosított verziójában is vállalta a szakmai vezetést.

I.2. Historiográfiai áttekintés

Mindszenty József 1956-os szerepével foglalkozó szakirodalmat nem lehet önmagában kezelni, indokolt azt a magyar katolikus egyház 1956-os szakirodalmával, illetve részben az 1945 utáni időszak egyháztörténeti szakirodalmát együttvizsgálni mind a két esetben, már csak azért is, mert hermetikusan sokáig nem vált el tematikusan a narratíva. Ez azonban csak az egyik rendszerezési mód, mert korszakolni is indokolt az irodalmat, a kommunista diktatúra szakirodalmára, illetve a rendszerváltás utáni, azon belül is a XXI. században keletkezett szakirodalmat még külön is érdemes áttekinteni. A kommunista diktatúra időszakában itthon keletkezett szakirodalom mindegyike ideológiai célzattal, erős befolyásoltsággal és szűk mozgástéren keletkezett munka, amelyek közül nem is az ideológiai befolyásoltság a számottevő tényező (hiszen erre a diktatúra bukása után is találhatunk példát), hanem lényegében az ugyanolyan ideológiai – marxista-leninista – vezetettség, illetve alárendelődés okán érdemes ezt egyben kezelni.

Ezt az áttekintést, a történeti-politikai keretek feloldódása teremtette első alkalommal elvégezte már Mészáros István⁷ és annak ellenére, hogy munkája bevallottan „*rövid vázlat*”, sokszor annotált historiográfiai vitairat, melynek feladata a „*felderítés, szembenézés, tisztázás*”. Ennek megfelelően nem mindenben követi egy szorosabban vett tudományos munka kritériumait (leginkább az adatolás területén). Főbb megállapításai, tényadatokkal történő összevetései, a több mint négy évtized publikációinak a keletkezési történetének a

⁷ Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe*, 1992. Hasonlóan az itteni módszertanhoz a szerző saját Mindszenty-kutatásainak a tükrét is adta pár éve: *Mindszenty-bibliográfia személyekkel*, 2011.

követésével azonban érdemleges utat nyithattak a történész szakma számára egy, a kommunista ideológiától megtisztított szakmai értekezési módra, új kutatások elvégzésére Mindszenty József életútja, így 1956-os tevékenysége tekintetében. Mészáros István egyik itteni alapvető megállapítását mindenképpen érvényes alkalmazni a mai napig; Mindszenty 1956-os hivatalos itthoni megítélése lényegében nem 1956 után keletkezett, hanem hét évvel korábban. Az ideológiai ősforrás, az ún. 'Sárga könyv', Mindszenty-per után szinte azonnal, 1949 januárjában keletkezett⁸, „amelynek megállapításai jelentették a legfőbb forrást, ezután négy évtized hazai történettudománya számára, szinte változtatás nélkül”⁹. A 'Sárga könyv' torz adatkezelése, manipulált közlései, bevallottan prekonceptiók tematikája, anoním szerzőisége¹⁰ ellenére Mészáros bizonyítja, hogy a pártértékeléshez, mely alapvetően nem a Kádár-korszakban, hanem a szovjetizálás utolsó időszakában, a köztársasági fejezet legvégén, lényegében már a Rákosi-korszakban keletkezett, az 1980-as évek végéig kiegészítésekkel, kisebb adalékokkal, de az ekkor megfogalmazott lényeg felülírása nélkül meghatározó maradt. Ennek a Mindszenty-képnek az alapjai, hogy jogszerűen, törvényesen ítélték el, a bűncselekményeket ténylegesen elkövette, a katolikus egyház és az új progresszív társadalmi- és államrend (demokrácia, népi demokrácia) kiépítését és ezzel az állam és a katolikus egyház kiegyezését is gátolta, akadályozta személyében, nézeteivel és tetteivel egyaránt, retrográd, reakciós, 'horthysta', aki ilyen személyeket, pártokat is támogatót. Támadja, gátolja a népi demokratikus, szocialista Magyarország megvalósítását, ennek megfelelően legitimista (amit ez a narratíva sorolt eszme-, és politika történetileg is helytelenül a szélsőjobboldal egyik szegmensébe), feudalista társadalomképpel rendelkezett. Fontos elem, hogy ebben a képben Mindszenty offenzív volt, aki elsősorban – hidegháborús kontextusba (imperialista, kapitalista) is illeszthetően – 'népellenes' politikai harcot vívott és ezzel nem evangéliumi értékekért (amelyeket a rendszerrel együttműködő békepapi mozgalomhoz soroltak¹¹), hanem az egyház hatalmi pozíciójáért szállt síkra. Kezdetben a Mindszenty-szakirodalom ezt a képet igyekezett kritikátlanul (Boldizsár Iván¹²) vagy éppen levéltári kutatásokkal kiegészítetten, történészi módszertannal leírva (Orbán Sándor¹³) támogatni, terjeszteni. A Mindszenty-kép 1956 utáni megítélésében érdekes, hogy maga az 1956-os szerepe hozzáillesztődött, vagy még

⁸ *A Mindszenty bűnügy okmányai*, Atheneum Kiadó, Budapest, 1949.

⁹ Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe*, 1992, 12. o.

¹⁰ A kötetet a „magyar kormány” adta ki, szövegét azonban a Magyar Kommunista Párt központjában fogalmazták meg, pártideológusok, újságírók segítségével a per anyagában szereplő források felhasználásával.

¹¹ Beresztóczy Miklós: *A katolikus békemozgalom 20 éve, 1970 és 25 éves a Katolikus Papi Békemozgalom*, 1975.

¹² Boldizsár Iván: *Összeesküvés a magyar nép ellen*, 1952.

¹³ Orbán Sándor: *Az állam és a katolikus egyház megegyezése (1950)*, In: *Történelmi Szemle*, 1960 (3. évfolyam) 2-3. sz., 281-309. o. *Egyház és állam 1945-1950. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése*, 1962.

inkább kiegészítődött az 1949-ben megalkototthoz, amivel további indoklást nyert az eredeti elítélése a főpapak. A 'Sárga könyv' megállapításainak transzponálása történelmi szakirodalommá érett Balogh Sándor esetében¹⁴, illetve a Mindszentyvel kapcsolatos 1971-es párthatározat-tervezetek¹⁵ történészi előkészítéséhez is vezetett. Balogh vetette fel először, szélesebb közönségnek szánt történetírói munkában, különösebb alátámasztás nélkül, hogy Mindszenty 1956-ban „*államfői jogokat vindikált magának*”¹⁶. Mindszenty 1956-os tevékenységének bemutatásának a fókuszában a november 3-i szózata állt. Annak ellenére, hogy a teljes szöveget a kommunista diktatúra időszakában nem közölték sem sajtóban, sem szakirodalomban¹⁷, hivatkozása azonban annál több volt, hamis kitételekkel (ezek közül a legismertebb az egyházi földbirtokok visszakövetelése), illeszkedve abba a politikai koncepcióba, hogy Mindszenty a 'revizionista' és 'ellenforradalmár' Nagy Imre-csoporttal együttműködve a szocializmus megdöntéséért és a tőkés restaurációért tevékenykedett ezekben a napokban.

A bíboros távozása előtt egy nappal, 1971. szeptember 27-én az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya először csak belső használatra, később kivonatoltan a nyilvánossághoz is eljuttatva, elkészített egy pár oldalas rezümét, amely esszenciálisan tartalmazta azt a pártállami álláspontot, amelytől eltérni, többet mondani érdemben nem lehetett a Kádár-korszak történészei számára. Két bekezdésben benne van az 1956-os szerepe is Mindszentynek, amit csak igazolni lehetett vagy dúsítva elmondani kötetekben 1988-1990-ig ezért érdemes ide idézni; „*1956 októberében az ellenforradalmárok kiszabadították Mindszentyt és Budapestre kísérték. Mindszenty azonnal élénk politikai tevékenységbe kezdett, tárgyalásokat folytatott az ellenforradalmárokkal és mindenféle ellenséges politikai személlyel. Utasítást adott az Állami Egyházügyi Hivatal helységeinek feldúlására és kifosztására. A haladó papokat azonnali hatállyal leváltotta, és Budapestről kitiltotta. Végül,*

¹⁴ *A magyar népi demokrácia története* (Szerk. Balogh Sándor) 1944-1962, 1978; *Nehéz esztendőkről krónikája 1949-1953. Dokumentumok.* (Szerk. Balogh Sándor); Balogh Sándor: *A népi demokrácia Magyarországon 1944-1948*, Századok 1985. 3. sz., 385-422. o.

¹⁵¹⁵ Az MSZMP KB agitációs és propaganda osztálynak Mindszenty távozása kapcsán két előterjesztése is volt (ti. 1971. július 23 és szeptember 18) és egy meghatározó tájékoztató (1971. szeptember 27) az MSZMP PB számára, amelyek kapcsán Balogh Sándornak, mint a Párttörténeti Intézet főigazgatójának közreműködését Mészáros említi. Vö. Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe*, 1992, 20. o. A marxista magyar történetírás transzponálása közvetlen pártkiadványokba a Kádár-korszakban lényegében annak végéig kimutatható. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának kiadványában, a beszédes című *Propagandista* lapban, Gergely Jenő 1984-ben is arról értekezett, hogy „*Mindszenty és követői szinte mindent egy lapra: a fennálló rendszer megdöntésére tettek fel*” 1956-ban (vö. *Propagandista*, XXXIII. évf. 1984/6. 103. o.)

¹⁶ *Magyarország a XX. században* (Főszerk. Balogh Sándor), 1986, 408. o.

¹⁷ Általán ismert első itthoni teljes publikálása Gergely Jenő által történt, nagyjából tárgyias kommentárokkal, először felvetve a „*bukott örökösök*” kitétel azóta is tartó vitás szakmai értelmezését, a *História* 1988. 6. számában, ahol az *Emlékirataimból* vette át.

november 3-i ismert rádiónyilatkozatában nyíltan a szocialista államrend megdöntésére uszított, az egyházi vagyon, a földbirtok visszaadását és az egyházi intézmények visszaállítását követelte.

Mindszenty 1956. november 4-én az Egyesült Államok Budapesti Követségének épületébe menekült. Mindszenty elszigetelt helyzetében is megkísérelte, hogy érvényesítse reakciós befolyását az egyház életében. Ezt azonban a magyar kormány lehetetlenné tette számára, amit a későbbiekben az amerikai követség is figyelembe vett. Ily módon az ellenforradalmat követő évek során Mindszenty fokozatosan elvesztette befolyását a magyar katolikus egyház életére.”¹⁸. Mindez jól mutatja, hogy Mindszenty haláláig kiemelten, de utána is lényegében a Kádár-korszak végéig inkább politikai, mint történeti személy volt, akit ennek megfelelően kellett kezelni a történetírásban, de a közéletben is, minden írott szó, ugyanis inkább politikai jelentőséggel bírt, mint történelmivel.

Gergely Jenő munkásságát Mindszentyvel kapcsolatosan külön kell tárgyalni a Kádár-korszak tekintetében, leginkább meghatározó összegző munkája¹⁹ okán, amelyben Mindszenty 1956-os szerepe is bemutatásra került. A november 3-i beszédet még Nagy Imréhez képest is radikálisabbnak tartotta; „Mindszenty tehát a nyilvánosság előtt is elhatárolta magát a revizionistáktól és az intranzigens szembenállás platformjára ment vissza”²⁰. Ő írta meg az első hazai történészi Mindszenty-életrajzot is²¹. Ebben – 1956-os szerepe kapcsán is - „a demokratikus Magyarország engesztelhetetlen ellensége”, illetve „militáns ellensége volt a népi demokráciának” kitételek mentén értekezett, hangsúlyozva azt is, hogy „a közéletből való eltávolítása a rendszer jogos önvédelmi lépése volt”²² Mindszenty esetében. Az 1956-os szereplés kapcsán újra a november 3-i beszéd került fókuszba, hangsúlyozva „meghirdette a felszabadulás utáni valamennyire reform, intézkedés felszámolását (...) első helyen a földosztás állt.” Lényegi elmozdulást azonban csak az jelentett a hivatalos állásponttól, már

¹⁸ MOL 288. f. 5/564. ö. e. 23-24. o. (gépelt, aláírás nélkül) In. *Mindszenty és a Hatalom. Tizenöt év az USA-követségén* (Szerk. Urbán Károly), 1991.

¹⁹ *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 – 1971*, 1985. Ennek előzménye vagy társkönyve is idekíváncozik; *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890-1950*, 1977. Az 1985-ös munkáról Gergely sokszor elmondta – e sorok írója is hallotta előadásán - hogyha nem Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke lett volna a lektora, akkor a kiadó nem jelenteti meg. Árnyalta a képet az, hogy Miklós lényegében Gergely munkáltatója is volt, mert szakértőként Gergely Jenő az AEH-nél is dolgozott, és a témában jelentős forrásokhoz itthon szinte csak ő jutott hozzá. Gergely két évtizeden át a tudományos szocializmus tanszéken tanított, majd pont kötetének megjelenésének évében 1985-től az új- és legújabbkori (a későbbi új- és jelenkori) magyar történeti tanszéken.

²⁰ *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 – 1971*, 1985, 154. o.

²¹ *Mindszenty József*, In. *Politikuspályák* (Szerk. Sánta Ilona), 1984.

²² Uo. 135. o. és 141. o.

1989-ben²³ hogy a Mindszenty-pert 'konceptciónak' nevezte, elsőként itthon a magyar történész.

Ugyanebben az évben jelent meg Szántó Konrád OFM, sokáig hiánypótló, de ma is klasszikusként kezelt háromkötetes munkájának második kötete²⁴. Gergely Jenő átdolgoztatta többek között a Mindszenty 1956-os szerepéről szóló részeket is²⁵, ezért a szerzetes történész munkája így már illeszkedett a hivatalos állásponthoz.

A kommunizmus időszakában szeretném megemlíteni, hogy a vele foglalkozó köteteket maga Mindszenty József is olvasta és helyreigazította jegyzeteiben azok téves, általa reflexből cáfolható állításait. A főpaptól soha nem állt távol a történeti érdeklődés és a történeti szemlélet sem, beszédei előkészítése során, szinte mindig az adott téma, helyszín történetét is ismerni vágyott, bele-bele szötte ezeket a részeket is a mondandójába. Sorra vette és fel is jegyezte, cáfolta²⁶ több állítását az 1956-os működése kapcsán a hírhedt 'Fehér könyveknek'²⁷, különösen a negyedik kötetnek, valamint Molnár János²⁸, Hollós (született: Holzschlag) Ervin²⁹, Szenes Imre³⁰, Méray Tibor³¹, Gosztonyi Péter³², Feketekúty László³³, Borbándi Gyula és Molnár József közös kötetét, de ismerte tisztelőjének, Vecsey Lászlónak róla szóló munkáját³⁴ és tanulmányozta Kádár János gyűjteményes kötetét³⁵ is.

1988-ban a Mindszenty recepcióban kisebb fordulópont kezdődik, itthon Mészáros István felveti a hercegprímás rehabilitációját a Magyar Katolikus Püspöki Kar egy szűkebb körű előadásán, amely Ortutay és Mindszenty viszonyát újszerű megközelítésben taglalja³⁶, amelyet a jelen lévő Gergely Jenő ekkor elvet. Münchenben jelenik meg ekkor Salacz Gábor

²³ 'A szocialista állam és a katolikus egyház Magyarországon (1948-1956)' fejezet, In. *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890-1986 – Prohászktól Lékaig*, 1989.

²⁴ *A katolikus egyház története II.*, 1985.

²⁵ Kálmán Peregrin OFM közlése, vö. Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 13. o.

²⁶ Vö. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 36. o., 152-158. o.

²⁷ *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I-IV.*, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala, 1957. Szerkesztőbizottsága: Betlen Oszkár, Darvasi István, Fellegi Tamás, Lovas Márton, Nemes Dezső, Nemes János, Orbán László, Szirmai István. Ide kell még sorolni Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése című kötetet is, amelyet szintén a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala adott ki (é.n.).

²⁸ *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban*, 1967.

²⁹ *Kik voltak, mit akartak?*, 1967.

³⁰ *Az utolsó napjuk...*, 1957.

³¹ *Thirteen days that shook the Kremlin. Imre Nagy and the Hungarian revolution*, 1958

³² *Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugen-berichten. Mit einem Vorwort von Walther Hofer*, 1966. Mindszenty megjegyzése: „Eddig legteljesebb, legalaposabb és leghitelesebb közlés.” In. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 36. o., 201. o.

³³ *1956 október. A magyar forradalom történelmi kiértékelése*, 1966. Mindszenty megjegyzése: „Jelentős kutatás. Események közlése, a következtetések levonása. Egybeveti 1848-cal.”. Uo.

³⁴ *Mindszenty Okmánytár I-III.*, 1957.

³⁵ Szilárd népi hatalom: független Magyarország, 1958.

³⁶ Kötetben csak egy évvel később: *Mindszenty és Ortutay – Iskolatörténeti vázlat*, 1989.

korszakot feldolgozó alapvető munkája (Mindszenty egykori spirituálisának, Rogács Ferenc püspök feljegyzéseire is hagyatkozva)³⁷, amely a mai napig a szakma idézett, használt forrásgyűjteményének számít és történészi eszközökkel mutatta be a diktatúra egyik korszakában a magyar katolikus egyház és benne a főpásztor sorsát. Az 1956-1957 közötti részek, leginkább forrásként és nem feldolgozásként, de a maguk közel száz oldalával impozáns kutatómunkát mutatnak mai szemmel is. Salacz kötete akár folytatása is lehet a szintén emigrációban élő Adriányi Gábor munkájának³⁸, aki csak később, már itthon megjelenő munkájában fog foglalkozni önálló kötetben a „*Mindszenty-ügy*”³⁹. Külön meg kell említeni az emigráns íróktól (Közi-Horváth József⁴⁰, Csonka Emil⁴¹, Füzér Julián⁴²), származó Mindszenty-köteteket, amelyekben, ha röviden és nem is történetírói igénnyel, de Mindszenty 1956-os szerepét a szabadságharc és forradalom, nemzeti szuverenitás egyik harcosa tematika mentén mutatták be, sokszor érdekes forrásközlésekkel, illetve az oral-history területéhez tendáló személyes beszámolókkal. Még a rehabilitáció előtt egy évvel, 1989-ben jelent meg először itthon a hercegprímás emlékiratai⁴³ is, nagy példányszámban. Ennek időközben megjelent bővített, bizonyos tekintetben kritikai kiadásnak is tekinthető verziója 2015-ben⁴⁴, amely tartalmazza függelékben a hozzá készült feljegyzéseket, töredékes szövegeket is.

Az itthoni történészi fordulatot megint egy politikai-jogi aktus tette lehetővé, 1990 március 31-én lépett hatályba az 1990. évi XXVI. törvény, amely az 1945 és 1963 közötti törvénytelen ítéletek semmissé nyilvánítását mondta ki. Ez fordulatot hozott Mindszenty József ügyében is, és megsemmisítette az ítéletét, amelynek egyik közvetlen következménye volt a hercegprímás újratemetése Esztergomban 1991-ben. A politikai rehabilitáció ezzel lett teljes, a társadalmi pedig már a nyolcvanas években elindult, a mariazelli zarándoklatokat ekkor már a kormányzat sem zavarta érdemben. A teljes jogi rehabilitációra Magyarország utolsó hercegprímásának azonban sajnos 2012-ig várni kellett idehaza⁴⁵.

³⁷ *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)*, 1988. Érdekes megjegyezni, hogy Mindszenty korábban figyelemmel kísérte Salacz munkásságát, egy kötetéről recenziót is írt a Magyar Kultúrában; vö. Pehm József: *Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890-1895*, In. Magyar Kultúra, 1939. ápr. 5.

³⁸ *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte. 1895-1945*, 1974.

³⁹ *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy*, 2004.

⁴⁰ *Mindszenty bíboros*, 1980.

⁴¹ *A forradalom oknyomozó története 1945-1956*, 1981. 235-238. o. és *A száműzött bíboros*, 1976.

⁴² *Mindszenty bíboros, a szent*, 1989 és *Szentnek kiáltjuk*, 1987.

⁴³ *Emlékirataim*, 1989.

⁴⁴ *Emlékirataim*, 2015.

⁴⁵ Az 1990-es törvény ugyan megsemmisítette az ítéletet, de a perújítási nyomozás megszüntetésére nem került. A Legfőbb Ügyészség a perújítási nyomozási határozattal pótolta ezt 2012 márciusában, a perújítási nyomozást pedig a Btk. 32. paragrafus alapján szüntették meg, ezzel teljes lett Mindszenty jogi rehabilitációja.

A történész szakma, Mészáros István magányos jelzése után, Gergely Jenő 1989. október 30-án megtartott MTA-s előadásával próbált reagálni érdemben a megváltozott helyzetre. Gergely Jenő itteni előadása – *A katolikus egyház Magyarországon 1944 után* – kis füzetben csak 1991-ben jelent meg, de jól mutatja annak a szakmai metamorfózisnak az első lépcsőjét⁴⁶, amely a történész később több kötetében is nyomon lehet követni, emberi gesztusokkal is kísérve. A korábbi marxista-leninista állandó jelzők helyett a kötetben Gergely az alkotmányos polgári berendezkedést támogató Mindszentyről írt, aki a hazafisághoz és a nemzeti függetlenséghez ragaszkodott, 1956-ban is.

Az első jelentős hazai forrásgyűjtemény is 1991-ben jelent meg Mindszentyvel kapcsolatosan, viszonylag gyorsan, negyven dokumentumot tartalmazva a Párttörténeti Intézet irattárából⁴⁷. Ólmosi Zoltán bevezetőjén azonban még nem teljesen érződik a rehabilitáció, nem beszélt arról, hogy a primás elítélése koholt vádak alapján történt, és az 1956-os szerepet is inkább kerülte, annak ellenére, hogy a gyűjtemény csak 1956 utáni dokumentumokat közölt. Meghatározóbb témánk szempontjából, és személy szerint jelen sorok írójának szakmai orientációi szempontjából is, Szántó Konrádnak 1993-ban megjelent munkája⁴⁸, amely elsősorban komplexitásával, olvasmányosságával, mégis - akkoriban különösen, de lényegében még mai is - ha nem is hibátlan, de összességében virtuóz forráskezelésével, tematikájával elismerést válthatott ki a szakmabéli, de egy érdeklődő olvasóból is. Szántó képes hidat képezni az eddig csak emigrációban megjelent munkák (Salacz, Gosztonyi) és a hazai Mindszenty-recepció között, bevallottan önmaga kiigazítását is adva a témában. Szántó kutatási irányai (1956-os pártok, papi sorsok, a papi szeminárium ügye, egyházmegyéskronológia) újszerűek voltak, gazdagabb merítést tettek lehetővé a források tekintetében, amelyeket a tematika rétegzettségével egészített ki a szerző, teret engedve személyes emlékeinek is. Mindszenty szerepe központi marad, egyes részekben is vissza-visszatér, de külön fejezetekben beszél a bíboros „emberbaráti munkásságáról” vagy a „társadalmi és politikai fejlődést előmozdító megnyilatkozásairól”⁴⁹, a november 3-i beszédet egészében közli, és ez alapján jelzi, hogy a jogállamiság és a többpártrendszer volt fontos a főpapnak, ezzel a régi toposzokat végképp figyelmen kívül hagyva és cáfolva is azokat. A kötet megérdemelt volna több, javított, bővített kiadást is, de időtállóságát mi sem mutatja jobban,

⁴⁶ Az első lépcsőhöz hozzátartozott a Mindszenty-perről szóló kötet 1989-es megjelentetése, Izsák Lajossal közösen, majd később 2001-ben önálló szerzőként is.

⁴⁷ *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA-követségen* (Szerk. Urbán Károly), 1991

⁴⁸ *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993.

⁴⁹ Uo. 70-79. o.

mint az, hogy két évtized múltán is komplett tanulmányoknak adott bőséges alapot⁵⁰. Szántó Konrád OFM megjelentette az időközben hozzakerült Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) dokumentumait is, először bemutatva a szervezet tevékenységét is, a rendszerváltás után, annak megszűnése után mindössze egy évvel⁵¹. A 'szabadságharc' és/vagy 'forradalom' problematikája 1956 kapcsán is ebben az évben jelenik meg elsőként a szakirodalomban⁵², éppen Mindszenty kijelentése kapcsán.

A rendszerváltás utáni korszakban lehetőség nyílt a Mindszenty-specifikus történetírásra is, amely kapcsán lényegében három nevet kell kiemelnünk; Mészáros István, Balogh Margit és Somorjai Ádám OSB (néhányszor Zinner Tibor szerzőtársával közösen).

Mészáros István első tanulmánya a témában már 1989-ben⁵³, illetve 1990-ben megjelent⁵⁴, amely megnyitotta azt a sort, amelyben az eddig nagyjából pedagógiatörténettel foglalkozó történész lényegében két évtizeden keresztül kisebb tanulmányokban és tanulmánykötetekben, igyekezett körbejárni azokat a témákat, amelyekkel a korábbi marxista történetírás adós maradt vagy éppen eltorzítva közölt, esetleg időközben visszás tartalommal került be a köztudatba a hercegprímásról. Mészáros témaválasztásai nagyjából szakmailag és ismeretterjesztés szempontjából is izgalmasnak bizonyultak, néhány alkalommal kifejezetten tabudöntőgető jelleggel, mégis aláérvelten, adatoltan értekezett témaköreiben⁵⁵, forrásközlései pedig néha kifejezetten unikálisak⁵⁶ voltak. Az ember hajlamos eljátszani a gondolattal, hogy a szerző írásai össze is állhattak volna egy önálló biográfiává vagy monográfiává már a kilencvenes években, de csak kompilálta azokat⁵⁷, főleg, mert ennek az ígérete benne volt sokáig az tanulmányokban. Az 1956-os tematikában volt fontos, hiánypótló értekezése Mészárosnak (Bibó és Mindszenty kapcsolata)⁵⁸ és volt, ami inkább vitára készítő (Mindszenty és Nagy Imre viszonyrendszere)⁵⁹, illetve beszállt a „bukott rendszer örökösei” fogalmi/szakmai diskurzusba is⁶⁰. Több írásában tetten érhető az idő múlásával egyfajta

⁵⁰ Vö. Soós Viktor Attila: *Püspökök, papok, szerzetesek és 1956*; illetve *Mindszenty József a forradalom idején*, In. *A katolikus egyház 1956-ban* (Szerk. Rosdy Pál), 2006.

⁵¹ Az egyházügyi hivatal titkai, 1990.

⁵² *A forradalom kronológiája és bibliográfiája* (Szerk. Varga László), 1990.

⁵³ *Mindszenty és Ortutay – iskolatörténeti vázlat 1945-1948, 1989.*

⁵⁴ *Mindszenty bíboros, a lekipásztor-főpap, 1990.*

⁵⁵ *Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához*, 2005; *Mindszenty a Sándor-palotában. Hat tanulmány*, 2005.

⁵⁶ *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975*, 1997.

⁵⁷ *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998*, 1999 és „Állok Istenért, egyházért, hazáért”: *Írások Mindszenty bíborosról*, 2000.

⁵⁸ *Bibó István és Mindszenty – Egy érdekes találkozás*, In. *Pannonia Sacra. Mindszenty tanulmányok*, 2002, 213-231. o.

⁵⁹ *Kik „a bukott rendszer örökösei”? Mindszenty és Nagy Imre viszonyáról – Vasi Szemle*, 2006. 5. sz. 591–610. o.

⁶⁰ Uo.

apologetikus, a vallási ájtatosságot is segítő⁶¹, történetírás igénye. Ez amennyire a kilencvenes években indokolt volt, a XXI. század elejére már elérte a maga határait azzal, hogy lényegében – talán a boldoggá avatás magasztos és fontos céljának alárendelten is – a politikától mentes⁶² erkölcsi felkiáltójellel kezelt 'lelkipásztor-főpap' koncepcióban körülbástyázásra került. Fontos témák, amelyek Mindszenty személyét izgalmassá, többretegűvé teszik (közjogi-alkotmányos szerep, politikai krédója, revizionizmusa, ellenforradalmi szerepe) azonban alárendeltek vagy éppen marginálissá váltak a szerző esetében. Mészáros Istvánnál ez a koncepció a publikációban mindig szerepelt, voltak olyan nagyobb munkái, amelyekben ezt tartotta szem előtt, meglehet nem volt az események tartalma szerint sem indokolt (Boldogasszony Éve⁶³, 1956-os pártok és politikusok szerepe Mindszenty tevékenységében⁶⁴).

Somorjai Ádám OSB történész és erkölccsteológus a Szenttéavatási Kongregáció konzultoraként 2000-től kapcsolódott be Mindszenty József szenttéavatási eljárásába⁶⁵. Ezzel kapcsolatos munkájaként számos megkerülhetetlen forráskiadványt készített Mindszenty tevékenységéről⁶⁶, különös tekintettel az amerikai nagykövetségen eltöltött időszakra és az

⁶¹ *A rózsafüzér Bíborosa: Mindszenty pillanatképek*, 2003.

⁶² „Mindszenty nem politizált, nem vett részt <<politikai küzdelmekben>>, hanem mint a magyar katolikus egyház feje – a püspöki karral egyetértésben – kinyilvánította a véleményét az országot, a társadalmat, az államvezetést érintő erkölcsi kérdésekről, az alapvető emberességi szempontokról, a mindenkét megillető szabadságjogokról. Ez volt főpásztori, primási kötelessége.”, vö. „Állok Istenért, egyházért, hazáért” – Írások Mindszenty bíborosról, 2000, 70-71. o. Mindez jelzi azt is, hogy Mészáros István a politikát – szerepétől, irányelveitől, szereplőitől és céljaitól illetve mozgásteremtől megfosztva – redukálta egyetlen irányelvére, a pártpolitika területére történészi felfogásában. Más kérdés, hogy állítása, koncepciója tényekkel így sem alátámasztható teljesen, akár saját kutatási területein sem (kereszténydemokrata pártok és Mindszenty viszonya pl.).

⁶³ *Boldogasszony éve, 1947–1948: Mindszenty bíboros evangelizációs programja*, 1994.

⁶⁴ *A szabadságharc hitelesítője*, In. *Mindszenty-mozaik*, 2002, 154-166. o.

⁶⁵ 2007-ig per relator, 2007 októberétől 2012-ig ismét konzultor volt.

⁶⁶ *Sancta Sedes Apostolica et cardinalis Ioseph Mindszenty: tanulmányok és szövegközlések. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása. 1956-1975, I-III.* - vol. 1.: Romae, 2007; vol. 2-3: Budapest, 2009-2012. *Majd' halálra ítélve: dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* (Zinner Tiborral), 2008; *Ami az emlékiratokból kimaradt: VI. Pál és Mindszenty József, 1971-1975*, 2008; *"His Eminence files": American Embassy, Budapest: from Embassy archives, 15 (1971)*, 2008.; *Szeizmográf a Szabadság téren: Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956-1971.* (Zinner Tiborral), 2010; *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956-1971. Letters to the presidents : cardinal Mindszenty to the political leaders of the United States*, 2011; *The cardinal Mindszenty documents in American archives. Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai: a repertory of the six Budapest Mindszenty boxes*, 2012; *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban (Vecsey Józseffel)*, 2013; *Not Forget This Small Honest Nation: Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956-1971*; 2013; *A Szabadság tértől Washingtonon át a Vatikánba - és vissza: Mindszenty József bíboros, primás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkel, 1956-1971* (Zinner Tiborral), 2016; *Nuove fonti per la causa Mindszenty nelle carte Casaroli: újabb Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában, 1962-1995*, 2017; *Correspondence of Cardinal József Mindszenty with the Holy See from the American legation, 1956-71* (Zinner Tiborral), 2017; *Duty Log. Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956-71 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve. Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen.* (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 2.), 2018; *Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995 (METEM Könyvek 91)*, 2018.

Apostoli Szentszékkal való kapcsolataira. Somorjai érte el azt, hogy szerzetestörténészként egyik kutatási leletének bombasztikus publikálása⁶⁷ kapcsán Mindszenty utóda, Erdő Péter prímás is reflektálni kényszerült arra, tekintettel a nem kívánt nyilvánosságra és találgatásokra. Somorjai munkássága kapcsán sok történész nem lehet elég hálás a sok megjelent forrásnak (magam is az vagyok), amelyre minden jel szerint több válogatás esetében a széles olvasóközönség is kíváncsinak bizonyult. Ugyanakkor a tematikája az elmúlt két évtizedben kevés változatosságot mutat (1956-1974 közötti korszak) és Somorjai lényegében nem vállalkozott egy összegzés megírására, forrásgyűjteményeit azonban gyakran kommentárokkal látja el, szakmai diskurzusokba avatja be az olvasóját, vagy éppen narrációval köti össze a forrásszemelvényeket, de lényegében mindig szegmenseket kapunk csak a Mindszenty-képből. Jelen sorok írója a szerzővel való eszmecsereje és kötetekének áttanulmányozása során ébredt rá arra, hogy a Mindszenty-recepcióból mennyire hiányzik a szintézis-állítás, akár részben vagy egészben.

Balogh Margit bár szakmai kapcsolatban van Somorjai Ádámmal, de nem tudni, hogy a szintézis állítás igénye benne is a gyarapodó Mindszenty-forrásgyűjtemények olvasása közben érett meg. Mindenesetre első nagyobb jelentkezése a témában, egy komplex és hasznos Mindszenty-kismonográfia⁶⁸ már önmagában is említésre méltó lenne. Balogh Margit sem tanulmányokban⁶⁹, sem a kis-, de különösképpen a nagymonográfiájában nem kerül semmilyen témát, amelyre forrása, adata, dokumentuma vagy érdeklődése van Mindszenty József életútjával kapcsolatosan. 1956-os szereplésével több tisztázó⁷⁰ vagy éppen hiánypótló⁷¹ felvetéssel bírt, amelyek kivétel nélkül precíz forrás-összehasonlításon és

⁶⁷ *Ami az emlékiratokból kimaradt*, 2008, Az ominózus el nem küldött 1974-es Mindszenty-levél faksimilijét egy másik kötet eredeti változatában találhatjuk meg, amely Rómában jelent meg kézirat gyanánt a szerzőtől: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971-1975. - Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971-1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007. Somorjai összefoglalta az egyébként élvezetes szakmai vitát, melyek közül Mészáros Istvánnak több fajsúlyos hozzászólása is volt; *Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?* in: Magyar Szemle, Új Folyam XVII (2009/7-8) 176-183. Erdő Péter prímás válasza, amelyben lényegében eretnekségtől kellett megvédenie (!) Mindszenty életszentségét Somorjai felvetései okán; Erdő Péter: *Isten szolgája, Mindszenty József tanúságtétele*, In: Távlatok, 2009. 84. sz., 86-92. o.

⁶⁸ *Mindszenty József 1892-1975*, 2002.

⁶⁹ *Gondolatok a magyar primási méltóság közjogi szerepének történeti előzményeiről*, In: (Szerk.) Szabó Csaba *Kockáról kockára: A 70 éves Hanák Gábor köszöntése*, 2014, 55-72. o.; *Pehm József prelátus és a muraközi országgyarapodás*, In: (Szerk. Klestenitz Tibor; Zombori István): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*, 2015, 285-299. o.; *Mindszenty József prímás-érsek és az államforma kérdése 1945-1946-ban* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 22. 3-4. sz. (2010), 111-126. o.

⁷⁰ *Szabadítás vagy szabadulás? - Mindszenty József bíboros útja Felsőpetényből Budára (1956. október 30-31.)* In: Erdődy Gábor (Főszerk.); Fejtl, István; Sipos, Balázs; Varga, Zsuzsanna (szerk.) *Rendszerváltások kortársai és kutatója: Tanulmánykötet Lsák Lajos 70. születésnapjára*, 2013, 347-353.o.; "A bíboros az ajtó előtt áll..." In (Szerk. Bánkúti, Gábor; Baráth, Magdolna; Rainer, M. János) *Megértő történelem: Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*, 2011, 159-172. o.

⁷¹ *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. Múltunk*, 2011/2., 176-204. o.

kutatómunkán alapszanak. Balogh Margit *opus magnuma*⁷² és annak bővített része⁷³, egyben a magyar Mindszenty-történetírás eddigi csúcsteljesítménye is, amely önmagában is bátor cselekedet, mert alanya is megosztó személyiség volt, de tisztelői, kutatói között sincsen egyetértés. Lénárd Ödön jóslata, mely szerint a magyar egyháztörténet 1945 utáni részének feldolgozása tisztességesen csak egy Mindszenty-monográfia után indulhat meg, a rendszerváltás után negyed századdal valóra vált, amelyből másfél évtized a szerző életéből is kutatással telt el. A több mint ezer oldalas Mindszenty-monográfiát arányosan tagolt életút-fejezetek, kronologikus tematika, bőséges idézet és ehhez rendelt forrásmegjelölés és nem utolsósorba gazdag képanyag kíséri, ami innentől minden Mindszentyvel foglalkozó kutató számára mércét mutat. Balogh Margit a magyar történetírás poszt-modern korszakához illeszkedően Mindszenty József életútjának a dekonstrukcióját végezte el, alapstruktúrákat, rétegeket állít fel személyével, gondolataival, cselekedeteivel kapcsolatosan, így műve az ismeretterjesztésre, forráshasználatra, szakmai összevetésre egyaránt alkalmassá vált.

A Balogh-féle XXI. századi kritériumoknak megfelelő, korszerű történetírás mellé sorakozik fel három tanulmánygyűjtemény is, amely 1956 és a magyar katolikus egyház történetét kívánta feltárni, benne mindig hangsúlyosan foglalkozva Mindszenty József szerepével és személyével. Kettő⁷⁴ 2006-ban jelent meg, a szabadságharc 50 éves évfordulójára, Balogh Margit mellett, a témához vissza-visszatérő történészként Soós Viktor Attila, Szabó Csaba és Romano Guardini szerepel. Az évkönyvben ehhez viszonyítva rétegzettebb tematika mentén Szabó Gyula, Balogh Margit, József Pucilowski OP, Fejérdy András, Mezey András, Szabó Csaba, Soós Viktor Attila, Mózessy Gergely, Mikó Zsuzsanna, Kálmán Peregrin OFM, Bandi István, a szemtanú Vigh Szabolcs és Adriányi Gábor visszaemlékezése teszi teljessé a képet. Különösen ez a második kötet érzékletesen mutatja be, hogy melyek voltak azok a marginális hajszálerek, amelyek a katolikus egyház kapcsán összeértek 1956-ban, megszakadásuk után pedig kivéreztek a Kádár-adminisztrációban (Kálmán Peregrin OFM itteni írása ebben érzékletes). 2018-ban is készült hasonló tematikájú kiadvány, ahonnan azonban csak Botos Máté szolgált új témával⁷⁵ a korábbi hasonló tanulmánykötetekhez képest. Témám szempontjából itt kell megemlíteni Tyekvicska Árpád kutatásait és publikációit⁷⁶, amelyek eredetileg csak Mindszenty felsőpetényi szabadulására koncentráltak, de ezzel kapcsolatosan

⁷² *Mindszenty József I-II.*, 2015.

⁷³ *Az Apát úr - Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi éveit*, 2019.

⁷⁴ A katolikus egyház 1956-ban (Szerk. Rosdy Pál), 2006; Magyar Katolikus Egyház 1956. A Lénárd Ödön Alapítvány évkönyve 2007 (Szerk. Szabó Csaba), 2006.

⁷⁵ XII. Pius pápa és a magyar forradalom, In. *A katolikus egyház az 1956-os forradalom* (Szerk. Botos Katalin), 2018.

⁷⁶ *A bitoros és a katona*, 1994 és *Írások a forradalomról*, 2006.

áthangolta és pontosította Pálincás (született: *Pallavicini őrgróf*) Antal szerepét is, illetve fontos adalékokkal, új szempontokkal szolgált Mindszenty 1956-os szerepének több momentumára is (ÁEH elfoglalása, Nagy Imre és Mindszenty József viszonya).

Nemrég pedig a Mindszenty-irodalom is gyarapodott két jelentős, inkább forrásjellegű kiadvánnyal⁷⁷, amely kapcsán felmerül a remény, hogy ez egy sorozatot képezhet és folytatódik más, a hercegprímáshoz fűzhető munka megjelenésével is. Jómagam pedig különös érzékenységgel nyugtáztam, hogy kutatásaim egyik nehezen hozzáférhető tárgya, a Mindszenty Levéltár 1956-os iratai, összegyűjtve, lapozgatható formátumban is hozzáférhetővé váltak.

I.3. Mindszenty József hercegprímás politikai krédójáról

A hercegprímás politikai krédójából a *forradalomellenessége* tapasztalati alapokon legalább annyira állt, mint elméletieken és korántsem főpapi tisztségében adott hangot neki először. Mindszenty (akkor még: *Pehm*) József kezdetben ugyan hajlott arra, hogy elfogadja az 1918 októberében kibontakozó, Károlyi Mihály nevéhez fűzhető polgári demokratikus forradalmi folyamatokat, más paptársaival együtt támogató nyilatkozatot írt alá a nemzeti tanácsnak Zalaegerszegen, hazafias lelkesedésből. Alig több mint egy hétig kereste a helyét optimistán azt hangsúlyozva híveinek is, hogy „*a szabadság, egyenlőség, testvériség – nem forradalom, lehet ez tiszta evangélium is*”⁷⁸, de viszonylag gyorsan, pár hét múlva kijózanodott, és belátta tévedését. Valószínűsíthetően a népköztársaság kikiáltása (1918. november 16) után, reflexíven kialakult ellenforradalmi pozíciót vett fel és a forradalmi rendszerrel szembement nyilatkozataiban, cselekedeteiben is. Aktív tagja volt a keresztény-kisgazda párti szervezkedésnek, illetve tagja volt annak a kormányellenes, konzervatív-legitimista ellenforradalmi csoportnak is, amely a később híressé vált alsólendvai ellenforradalmat (1919. április 21-22) kirobbantotta. Fontos, hogy ezen a ponton rögzítsük, egyetértve a monográfusával: *Mindszenty (Pehm) József aktív ellenforradalmár volt*. Mindszenty nemcsak az államforma-váltással nem értett egyet, hanem azzal sem, hogy a főkegyúri jog átszállhatott volna a Károlyi-féle népköztársaságra, és ezzel zárolhatta volna gróf Mikes János püspök - Mindszenty barátja és a pártfogója, maga is harcos legitimista - birtokait.

⁷⁷ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016 és *Kommunista arcélek*, 2019.

⁷⁸ PL Mm. 33. d. Prédikációvázlatok: 1918. november 9. Idézi: Balogh Margit: *Az Apát úr – Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi évei*, Zalaegerszeg, 2019. 46-47. o. Balogh Margit ebben a kötetében foglalkozik leg részletesebben Mindszenty akkori, aktív ellenforradalmár szerepével is, Uo. 46-60. o.

Már itt rögzíthető, hogy Mindszenty alapvetően *vallásellenesnek* tartotta a magyar forradalmi rezsimeket világnézetük szerint, ennek nemcsak szóban, hanem írásban is hangot adott. Az ekkor aktivizálódó, ugyancsak reflexív és organikus, tehát *nem ideologikus* monarchista-legitimista hitvallása miatt megtagadta a köztársasági eskü letételét 1919. március 8-án, amiért a végnapjait élő Károlyi-féle népköztársaság belügyminisztere Nagy Vince⁷⁹ internáltatta⁸⁰. A forradalmi-demokratikus rezsim politikai ellenfelet látott benne, ezért internáltatta Szombathelyre, ahol tagja volt a helyi ellenforradalmi csoportnak a fiatal klerikus.

Érdeemes megnézni Mindszenty viszonyát a legnépszerűbb magyar forradalmi hagyományhoz, 1848-49-hez is. Az egyházellenesség⁸¹ könnyen tetten érhető az 1848-49-es forradalom és a szabadságharc esetében is, főként katolikus szempontból. Az akkor, a Batthyány-kormány által előterjesztett, V. Ferdinánd király által kinevezett, de hivatalát végül el nem foglaló esztergomi érsek, hercegprímás Hám János, aki a király titkos tanácsosa is volt, szembe is fordult a renitens Kossuth-adminisztrációval 1849-ben, pásztorlevelében pedig a meg nem koronázott trónörökös, Ferenc József melletti hűségre szólította fel a magyar katolikus híveket, amiért a trónfosztó kormányzat hazaárulónak tartotta. Mindszenty azonban inkább a 'nemzeti főpapot' látta benne, aki próbált egyensúlyozni udvar és a nemzet között és ennek az áldozata volt. Amíg az 1848-as forradalmat „szomorú eseménynek” tartotta, addig a honvédség „idegen hadsereg” elleni nemzeti harcát – lényegében nacionalista narratívát követve - „dicsőséges szabadságharcnak” fogta fel⁸². Az 1947/48-as Boldogasszony éve kapcsán jelezte is, hogy nem akadályozza az ünneplését az 1848-as centenáriumnak az akkori eseménysorozat, de hangsúlyozta, hogy „nem mindent ünneplünk meg az 1848-ból”. Összegezve csak az 1848/49-es szabadságharc honvéd hagyományából a *Patrona Regni*

⁷⁹Losonci Nagy Vince (1886-1965) Károlyi-féle népköztársaság belügyminisztere 1918 decembere és 1919 márciusa között. A kommünnel és a kommunistákkal nem vállalt közösséget sem ekkor, sem később kiscsapatpárti politikusként. Mint 'jobboldali reakciót' ki is zárta a pártja 1946-ban, baloldali nyomásra, ezért a Magyar Szabadság Pártot alapította meg Sulyok Dezsővel (a pártot a kommunisták ellen hasznosnak, támogathatónak tartotta Mindszenty hercegprímás), amelynek alelnöke lett. 1948-ban emigrált, az Egyesült Államokban telepedett le, de már itt nem politizált.

⁸⁰Ez lényegében az első fegyveres ellenforradalmi megmozdulás volt a Tanácsköztársaság ellen, konkrétan a zalaegerszegi direktórium ellen, amelynek közvetlen célja volt Zalaegerszegen a hatalom átvétele. Az ellenforradalmi kísérlet nem sikerült sajnos, a helyi katonaság elfogta őket. Korabeli leírása: dr. Nagy Károly. *Az alsólendvai ellenforradalom, Zalaegerszeg, 1920.*

⁸¹Az április törvények után feszültséget okozott több felmerülő téma is - az egyházi tized, a főkegyúri jog gyakorlásának miniszteri ellenjegyzése, a vallási egyenlőség és viszonyosság (felekezetek egyenjogúsága), az egyházak költségeinek állami finanszírozása – konfliktust eredményezett a klérus és a kormányzat között. Míg azonban Deák és báró Eötvös részéről csak az együttműködés, addig a Kossuth vezette radikálisok részéről az egyház és az állam szétválasztásának gondolata is napirenden volt. (Az egyház-, illetve vallásellenességet, mint a forradalom alapvető tulajdonságát már Burke és Maistre is hangsúlyozta.)

⁸²Mindszenty József: *Esztergom, a primások városa*. Mindszenty Alapítvány, é. n. 80-82. o.

Hungariae (Magyarország Patrónája) kultuszának ápolását emelte ki akkori programadó beszédében, amellyel a honvédő szabadságharc csatlakozott az „ezeréves magyar történelem legjellegzetesebb gondolatához”⁸³. A Boldogasszony évének alaphangját is a honvédek katonanótájából idézte ezért akkor: „Él még a jó Isten Anyja / Nem hagyja a magyart soha”⁸⁴.

A népköztársaságot közvetlenül váltó, másik forradalmi rezsim, a *proletárdiktatúra* (ti. Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság) Mindszentyt már szinte ’megörökölte’ mint gyanús, ellenforradalmárt a Károlyi-rezsimtől, ezért eleve károsnak és veszélyesnek ítélte meg a Zala megyei plébános tevékenységét. 1919. március 21-től május 15-ig törvényszéki fogdában tartották a fiatal papot, Erdős Márkus, a zalaegerszegi városi direktórium elnöke Pehmnek az egyházi tevékenységet is megtiltotta, nemcsak a közéletit, ebben folytatta a korábbi népköztársaság rendelkezéseit, hiszen az is a helybeli (ti. zalaegerszegi), népszerű hitoktató egyházi és közéleti tevékenységét akarta megakadályozni az internálással.⁸⁵ A kommün idején tiltották ki Zala vármegyéből is, ezért szülőfalujában Csehimindszenten vészelté át azt, ahol a helyieket buzdította az ellenállásra. Későbbi politikai ellenfele, ugyanakkor hívő katolikusként nagy tisztelője, Maróthy (született: *Meizler*) Károly szerint ekkor megjárta a budapesti Gyűjtőfogházat is. Itt Korvin Ottó és Szamuely Tibor vörös terrorlegényei keményen megverték a fiatal ellenforradalmár papot, eltörték a lapockáját és a kulcsontját is – erre azonban máshol nem találunk adatokat, és inkább fikciónak tűnik mindez⁸⁶. A lapockáját és kulcsontját azonban élete végéig fájlalta a későbbi főpap, aki enyhe gerincferdülésben is szenvedett. Sok fotóján láthatjuk, ahogyan kicsit ferdén tartja a bal oldalát, amihez hozzájárulhatott az is, hogy élete jelentős részében íróasztal mellett ült.⁸⁷

⁸³ In. *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei II.*, Szerk. Beke Margit, 1994. 102. o. (Esztergomban, a Boldogasszony év megnyitására, a püspöki kar jelenlétében elmondott beszéd).

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Szombathelyen Obák Béla kormánybiztos tartoztatta le februárban, kiengedik, de aztán márciusban újra letartóztatják. Legitimista társát, barátját és egyházi feljebbvalóját, gróf Mikes János püspököt ekkoriban szintén fogva tartják Celldömölkön.

⁸⁶ *Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958, online is elérhető:

http://www.ppek.hu/konyvek/Marothy_Meizler_Karoly_Az_ismeretlen_Mindszenty_1.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. március 11.) Maróthy-Meizler tudni véli még, hogy Mindszenty megtámadta azt a vonatot, amelyben Mikes püspököt vitték volna el, de végül elfogták, így a szabadítás nem sikerült, de ez megint csak kitalációnak mondható. Lásd ennek cáfolatát is: Bakó Balázs: *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. Vasi Szemle*, 61 (2007) 1. 71–80. o. és még Hóbor József: *Pehm (Mindszenty) József a zalai legitimizmus apostola*. In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció tanulmánykötet*. II. Országos Politológus Vándorgyűlés. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja – Friedrich Ebert Alapítvány, 1997, Pécs, 168. o. (A Mikes püspök sorsára vonatkozó adatokat Mindszenty emlékiratai máshogyan tartalmazzák. Eszerint ugyanis Mikest nem vitték fel a fővárosba, hanem „még idejében sikerült átvinni egy erdei lakba, ahol szerencsésen átvészelté a nehéz időket”. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989. 23.)

⁸⁷ Maróthy-Meizler Károly közli emellett Mindszenty – állítólagos - első prédikációját is, amelyet Zalaegerszegen mondott el, és amelyben visszaemlékezik a Gyűjtőfogházban töltött személyes élményeire:

Két és fél évtized után egy másik – ahogyan Mindszenty tartotta - forradalmi rendszer is meghurcolta az akkor már püspök klerikust. Mindszentyt 1944-ben a nyilas puccs után tartóztatták le, mint politikai ellenfelet. Ekkori kiadatlan manifesztumtervezete a *Juramentum non*, amely a forradalmakkal szembeni ellenállásának ékes (de sajnos nem befejezett) bizonyítéka. Benne olyan alapelveket találhatunk, amelyek a későbbiek során is hasznosak, tekintettel arra, hogy sok helyen eszmetörténeti-közjogi érvekkel él benne, amiért Mindszenty elvetett mindenfajta forradalmat.

Mindszenty József veszprémi püspök ezen írása – akár a Serédi Jusztinián hercegprímás vezette püspöki kar módosított eskütervezetével *szemben is* – minden jel szerint a *'kategorikus imperatívusz nem manifesztuma'* lett volna. A püspök álláspontja szerint az eskü⁸⁸ letétele, tehát a nyilas rezsim *de facto* elfogadása nem lehetséges, ha valaki a magyar

„Börtönből jöttem, láttam a Parlament mennyezetig vérrel befecskelt pincéit, a vízvezeték csöveire akasztottakat, hallottam a teherautók motorjainak berregtetését a halálpincék előtt, hogy a megkínzottak segélykérését ne hallják künn. Megnéztem testvéreimet a cellában, akiket a kínzók szakkifejezése szerint »félangolosra« és »egész angolosra« vertek. Hallottam új szótárakat: »gajdeszbe küldeni«, »hidegre tenni«, »haza küldeni«, »fa alá állítani« stb. Láttam Icígovics orosz hóhér kozákkését, amellyel egyetlen kanyarítással vette ki a »burzsuj« szemét. Mert megcsonkították a kivégzettjeiket, hogy ezek orrával, fülével rémítsék foglyaikat. Az októberi forradalmárok börtöneiben ez még nem volt, csak amikor Kun Bélával megérkeztek az ázsiaiak, akik a pesti öröm- és hintáslegényeket megtanították szöveget verni a köröm alá, a beszózott élve nyúzására, a kihúzott nyelvnek az orra szögelésére. Benézett börtönömbé Szamuely, aki kézlegyintéssel intézett el húsz-harminc magyart. Láttam Korvin-Klein Ottót, a púpos gnómot, aki éjjel a Lánchídon lövette agyon és a Dunába szórta áldozatait.” In. *Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958, Online: http://www.ppek.hu/konyvek/Marothy_Meizler_Karoly_Az_ismeretlen_Mindszenty_1.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. március 11.) Maróthy-Meizler leírásával ellentétben a hercegprímás visszaemlékezése, amely azt mondja, hogy a szülei falujában élte túl a Tanácsköztársaság napjait, valószínűsíthető, hogy Maróthy-Meizler valójában nem olvashatta Mindszenty prédikációinak hiteles szövegét, amelyek között azonban hangulatában akad hasonló. Mindszenty a sebesüléseit feltehetően egy másik forradalmi rendszerben, a Károlyi-éra alatt szerezte, egy tömegtüntetés résztvevői ütlegelték meg. Maróthy-Meizler érzékletesen – Tormay Cécile stílusában – írja le egyébként ezekkel a sorokkal a hírhedt Cserny-féle Ötödik alosztály működését a Tanácsköztársaság ideje alatt, amely ténylegesen a Parlament épületében működött.

⁸⁸ A Mindszenty-iratnak ugyanis közvetlen kiváltó oka az az eskü, amelyet a nyilas rezsim minden közalkalmazotti állásban lévő személytől megkövetelt, így a papoktól, szerzetesektől és apácáktól is, akik az oktatásban és az egészségügyben voltak. Az eskü első mondata: „Esküszöm a mindenható Istenre, hogy a magyar nemzethez és Magyarország Nemzetvezetőjéhez, Szálasi Ferenchez hű leszek...” miatt már Serédi hercegprímás is jelezte (szóban és írásban is), hogy az esküt nem rakhatják le az egyházi személyek az egyházi kánon 193. és 141. pontja alapján. Ennek ellenére Angelo Rotta, helytelenül és illetéktelenül, szóban engedélyt adott Beresztóczy kanonoknak, pesti vikáriusnak (a későbbi elítéltek a Mindszenty-perben, illetve hírhedt békepapnak, majd a kommunista Országgyűlés alelnökének) az eskü letételére. Másnap ezt már hivatalosan, levélben visszavonta Beresztóczynak, és hivatkozott arra, jogosan, hogy erre neki nincsen jogosultsága, csak az ordináriusnak, azaz Serédinek. Serédi később (november elején) levélben kérte a szöveg megváltoztatását erre: „Magyarországhoz, annak alkotmányához és kormányzójához (vagy ha az Országgyűlés ideiglenes államvezetőt választ: ideiglenes államvezetőjéhez) hű leszek.” Amíg ez a formula nem került hatályba (november vége), addig leállította az eskü letételét. Amint kihagyták a pártpolitikai citátumokat, tehát az alkotmányosságot helyezték előtérbe, Serédi elfogadhatónak minősítette a szöveget, ez azonban a gyakorlatban már nem nagyon számított, hiszen addig már szinte minden érintettel elmondatták az esküt. Az eskünek való megfelelés fontos volt, ha valaki meg akarta tartani az állását, a támogatottságát, és nem akart bíróságra vagy börtönbe kerülni. Serédi tartott attól, hogy a korábban meghirdetett „országépítő program” alapján a nyilasok az államosítást és a földbirtokok szétosztását, az egyházi iskolák elvételét fogják végrehajtani, ezért a kompromisszumot kereste ebben a kérdésben (az alkotmányos és közjogiakban azonban nem), változtatásokkal ezért engedte az esküt. Ezzel kapcsolatosan lásd: Mészáros István: *Mindszenty-mozaik*, 2002, 52-58. o.

állami alkotmányosság és a keresztény (katolikus) hitelvek határain belül akar még maradni. Érvei között a „*totális népfelség*” és a „*faji vallás*”, a „*törvénytelen*”, tehát „*forradalmi*” megoldások, a „*felforgatás*” és az „*alkotmányellenesség*” elutasítása szerepel⁸⁹. Emellett pedig rámutat, hogy a *Hungarista Munkaállam* leginkább az egyház törvényeinek és a jogainak ellenében akar 'vallásos' lenni. A fogalmazvány az első, le nem tisztázott verziója egy olyan tanulmánynak vagy röpiratnak, amelyet a püspök a törvénytelen és alkotmányellenes (forradalmi) nyilas rezsim ellen fogalmazott meg. Mindszentyt a nyilasok 1944. november 27-én letartóztatták, valószínűleg ezért nem tudta befejezni tehát az írását (ti. a *Juramentum non-t*) sem, amelynek a keletkezését 1944. novemberre tehetjük.⁹⁰

Az írásból kitűnik, hogy a püspök igen jól ismerte a nyilas programot, azt meglehetősen figyelemmel kísérte már korábban is. Ez nem annyira meglepő, hiszen Mindszenty már az 1930-as évektől aktivitást fejtett ki a nyilasok ellen, teljes jogfolytonosságot (tehát újra Habsburg-Lotaringiai Ottó magyar királyi herceg, trónörökös személyében törvényes, koronázott királyt) követelő lelkes legitimistaként. Kombattáns nyilasellenes magatartására jellemző lehet, hogy a magyar nemzetiszocialisták közül gróf Festetics Sándorral és gróf Pálffy Fidéllel is éles, jogi következményekkel is járó konfrontációba került.⁹¹ Szálas Ferenc személyesen és a nyilasok is Mindszentyben politikai ellenfelet⁹² láttak, ahogyan a korábbi és későbbi forradalmi rendszerek is. Erre minden okuk megvolt a híres „*dunántúli püspökök*

⁸⁹ Ezekkel kapcsolatban Serédi Jusztinián hercegprímás is szót emelt Szálasinál és az Országtanácsban is, szóban és írásban, távolmaradásával pedig nem legitimizálta a nemzetvezető kinevezését, 1944. november 2-a után lényegében visszavonult.

⁹⁰ A szöveget Mészáros István tette közzé (In: *Mindszenty-mozaik*. Budapest, 2002, 52–58. o.), amelynek alapja a Prímási Levéltár Mindszenty levéltárának 17. számú dobozában általa fellelt irat.

⁹¹ Egy feltételezett, *Zöld kommunizmus* című kötet (1940, Zalaegerszeg) egyik (vagy éppen egyetlen) szerzője és kiadója volt. A kötet, ha létezett, majdnem teljesen megsemmisítették, hivatalosan a kommunista diktatúra első éveiben, legkésőbb a főpap pere után. Ennek célja volt, hogy a nyilas veszéllyel kapcsolatosan felvilágosítsa az ország lakosságát (ebben a munkásságában gróf Teleki Pál miniszterelnök volt a támogatója, ahogyan azt Mészáros István kutatásai is mutatják). A kötet nem tévesztendő össze a *Zöld bolsevizmus* című pamfletkötettel (pontos címe: *Zöld bolsevizmus: a nemzetietlen nyilas mozgalom hűséges és döbbenetes képe*), amelynek szerzője a fajvédő Budaváry László (Ébredő Magyarok Egyesülete) politikus volt, többek között a *Nemzeti Élet* című folyóirat szerkesztője, és 1941-ben jelent meg. Van, aki a kötet létezését nem tartja valószínűnek (Balogh Margit), és van, aki tényként kezeli (Péterfy-Nagy László). Maróthy-Meizler ha nem is pontos mindenben, de egy ilyen – számára melleleg ellenséges és káros – művet minden ok nélkül talán mégsem említene a szubjektív visszaemlékezésében, ha nem volna legalább tapasztalati tény a birtokában (vö. Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty*, 116. o.). Mindszenty a nemzetiszocializmus és a fajelmélet ellen állást foglalt *Az édesanya* című művének második, bővített verziójában is.

⁹² Mindszenty bizonyos szempontból a kormányzósági Magyarország alatt sem volt mindig politikailag megbízható, hiszen legitimistaként a kormányzó kultusza ellen tiltakozott, a neve napját nem volt hajlandó megünnepelni, főispáni nyomásra sem. A harmincas évek közepétől azonban engedékenyebb lett a rendszerrel szemben. Bővebben erről először Hóbor József: *Pehm (Mindszenty) József a zalai legitimizmus apostola*. In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció tanulmánykötet*. II. Országos Politológus Vándorgyűlés. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja – Friedrich Ebert Alapítvány, 1997, Pécs, 160–179. o.; Részletesebben: Balogh Margit: *Az Apát úr - Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi tevékenysége*, Zalaegerszeg, 2019.

levele” után (1944. október), amelyben a harcok abbahagyását, az emberi és kulturális értékek megkímélését kérte Mindszenty mellett Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, Boldog Apor Vilmos győri püspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi apát is (a pécsi püspökhöz a szovjet megszállás miatt nem tudta eljuttatni az iratot, a szombathelyi pedig nem akarta aláírni a közvetlen nyilas nyomás miatt, erősen félt).

Amennyiben 1956-ban azt tapasztaljuk, hogy az akkori hercegprímás ódzkodott mindenfajta ’forradalomnak’ az említésétől, annak okait, eszmei-tapasztalati alapjait már megcsontosodottan láthatjuk 1944 novemberében is. E véleményét a nyilas puccs és a börtön, a szovjet megszállás (amelynek során részeg szovjet katonák a Vas megyei Csipkerek közelében utána lőttek az autójának, és így majdnem legéppuskázták kíséretével együtt), a felgyorsult szovjetizálási folyamat, valamint a koncepciók pere és a börtönévek is még jobban megerősítették.

Az okok valószínűleg abban keresendők, hogy két eseményt illettek a magyar történelemben ’ellenforradalom’ kifejezéssel: az egyik az 1918 végén elkezdődő forradalmi folyamatokkal *szembemenő* politikai-katonai cselekmények, melyek lényegében 1920-ig tartottak; a másik pedig az 1956. október 23-val kezdődő eseményeket, melyek közül a fegyveresek november 11-én⁹³ zárultak le nagyjából. Az 1918–20 közötti összetett eseménysorozatnak volt egy erős *öndefiníciós* része, hiszen a résztvevők önmagukat is ’ellenforradalmároknak’ és az eseményeket – változó tartalommal és kronologikus behatároltsággal ugyan, de – ’ellenforradalomnak’ hívták. Ezzel azonosult Mindszenty József is, és ahogyan említettük, elismerte, támogatta is ezt. Az 1956-os eseményeket a támogató résztvevői a legtöbb esetben (nemzeti) forradalomnak és (nemzeti) szabadságharcnak hívták, együttesen használva ezeket a kifejezéseket, vagy szakaszolva az eseményeket; 1956. október 23 forradalom, utána pedig nagyjából (fegyveres) szabadságharc. 1956-ot „*ellenforradalomnak*” a Szovjetunió segítségével (intervenció) berendezkedő új kommunista diktatúra képviselői, támogatói nevezték, már 1956 végén is, de teljesen egyöntetűen 1957-től – és ez az elnevezés 1989-ig volt a hivatalos hazai álláspont. Pozsgay Imrének is a döntő jelentőségű rádiós nyilatkozatában (1989. január), amelyben az 1956-os eseményeket „*népfelkelésnek*” nevezte, azokkal a kifejezésekkel kellett – ti. „*ellenforradalom*”, „*Nagy Imre revizionizmusa*”,

⁹³ 1956. november 11-én számolta fel a szovjet hadsereg az utolsó fegyveres ellenálló magyar gócpontot, Csepelen. Tudjuk, hogy politikai próbálkozások ezután is voltak (FKGP, illetve Bibó kibontakozási terve, munkástanácsok aktivitása stb.), de lényegében – elfogadva ezzel más történészek meghatározását is – ez a dátum jelzi a legjobban az október 23-ával kezdődő események végét. (Bővebben lásd: *Krónika 1956*. Főszerkesztő: Izsák Lajos, 2006. 174. o.)

„nemzetközi imperializmus és a belső ellenség viszonya” stb. - összefüggésbe hozni a „népfelkelést”, amelyekkel korábban a kádári diktatúra magyarázta 1956-ot⁹⁴.

A baloldali és progresszív retorika szerint a forradalom pozitív legitimizációs tartalommal bír a kiépült rendszernek. A kommunista pártok (MKP, MDP, MSZMP) 1945 után előszeretettel tartották magukat forradalmak vagy forradalmi rendszerek (1848, 1918, 1919) vélt vagy valós örökösének, így természetesnek tűnt, hogy egy ’ellenforradalommal’ (ebben a narratívában: 1956) csakis *szemben* foglalhatnak pozíciót. Ebben a kontextusban érthető, hogy az 1956 utáni marxista és poszt-marxista történetírás és a megtorlás, valamint a puha diktatúra retorikája miért kereste a párhuzamot, sőt a folytonosságot 1956, 1919–21 és (öncélúan idecsatolt ellenségképpel élve) 1944–45 eseményei között. Itt leginkább az állandó jelzős szerkezetekre gondolunk: ’horthysta-fasiszta tisztek’, ’volt csendőrök’, ’arisztokraták’, ’Horthy zsandárjai’, ’nyilasok és más vadállatok’, ’reakciós elemek’, ’ellenforradalmi elemek’, ’klerikális reakció papjai’, sőt ’mindszentysta’. Mindezek nyomatékosították, hogy itt valami folyamatosság van az események, személyek, politikai áramlatok között, és az ellenség mindig ’innen’, a másik, tehát nem baloldali, de leginkább *nem kommunista* oldalról kerül ki.

Az ellenforradalmakkal szembehelyezkedve valamennyire érthetőbb volt egy ’forradalmi legitimizáció’ igénye, illetve megvalósítása a szocialista társadalmat építők számára, amelyben már a szovjet intervenciót is pozitív színben (segítségnyújtás) lehetett feltüntetni, de legalábbis megmagyarázni sokak számára. Mindez jól illeszkedett az 1945 után kialakított ’felszabadító Vörös Hadsereg’ mítoszához is, a kommunista Szovjetunió ’baráti’ hadserege most is csak ugyanazt tette, mint 1944–45-ben; megszabadította az országot a fasiszmus veszélyétől, amelynek az előszobája az ellenforradalom (1956) volt. Ahogyan korábban a ’Horthy-fasiszmus’ és a konkrét német (’náci’) megszállás, valamint a nyilas diktatúra terroruralma is azért alakulhatott ki, mert a ’fehérek’ 1919-ben ellenforradalommal leverték a forradalmak (1918, 1919) eredményeit. A Kádár János vezette MSZMP Magyar Népköztársaságának tehát szüksége volt arra, hogy 1956 ellenforradalom legyen és maradjon, és arra is, hogy az 1956 utáni új rendszer – pozitíve - ’forradalmi’, progresszív maradjon, így mindannak az örököse lehessen, amivel baloldaliként azonosulni tudott és kellett is neki. Itt fontos leszögezni, hogy a kommunista diktatúrát restauráló bábkormány ugyancsak

⁹⁴ Érdekes, hogy ez az annotáció – a politikai események sodrásában – nem kopott ki, nem lett meghaladott gyorsan a tudományos narratívában sem. A Pozsgay nyilatkozat után majdnem egy évtizeddel napvilágot látó kompendiuma az 1956-os pártprogramoknak, dokumentumoknak (*1956 és a politikai pártok*, Szerk. Vida István, 1998, Budapest, MTA Jelenkor Kutató Bizottság) „demokratikus nemzeti felkelésnek” tartja az eseményeket, áttekintően.

'forradalminak' hívta magát (ti. Magyar *Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*), amely egy 'ellenforradalmi veszély' leküzdésére jött létre, lényegében az 1956-os harmadik Nagy Imre-kormány ellenkormányaként (lásd „*a szolnoki kormány*” elnevezést).⁹⁵ Nevének 'forradalmi' jelzőjével ugyanakkor vonzó lehetett azok számára is, akik remélték, hogy nem vész el, talán csak konszolidálódik, más mederbe kerül 1956. október 23 forradalmi hagyománya - hiába. A kiépülő új típusú diktatúra másfajta forradalom örökösének tartotta magát, amelyet a pártvezetés szűk körében Kádár János már 1956. november 21-én egyértelművé tett: „*Fel kell lépni emberek! Sírni mindenki tud, mindenki nyög és panaszkodik. Nem ez a harc, másképpen kell ilyen időkben harcolni. Most forradalmi módon kell dolgozni. Nem sok magyarázat kell, hanem egyenesen, forradalmi módon [Kiemelés a jegyzőkönyvben – PJ] kell fellépni, a dolgokat megmagyarázni. Magyarországon meg kell vonni a határt az ellenség és a becsületes emberek között. Nem volt Magyarországon október 23-án forradalom. Nekünk most minden erőt erre a magyarázatra kell fordítani ...*”⁹⁶. A forradalmi módszer ebben az esetben folytonosságot vállalt azokkal a bolsevista forradalmi módszerekkel, amellyel a proletárdiktatúrát, a népi demokráciát meg lehet erősíteni Magyarországon, ehhez Kádár már időben kijelölte a választvonalat, oppozícióba helyezte magát, és már nem ellenforradalmi veszélyről beszélt, hanem az egész folyamatot annak minősítette, hogy a forradalmi eszközök, módszerek legitimitást nyerjenek. A rendszerváltás után 1956 kanonizált⁹⁷ elnevezése

⁹⁵ Idézet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívásából: „*A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét. (...) Veszélyben van a munkások és parasztek hatalma, a szocializmus szent ügye. Veszélyben vannak az elmúlt 12 esztendő mindazon vívmányai, melyeket a magyar dolgozók és mindenekelőtt ti, magyar munkások, a magatok kezével, hősie és önfeláldozó munkával teremtettek meg. Az ellenforradalmárok egyre arcátlanabbak. Kegyetlenül üldözik a demokrácia híveit, a nyilasok és más vadállatok gyilkolják a becsületes hazafiakat, legjobb elvtársainkat.*” In. *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról.* (Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András), 1993. 89-92. o. Fontosnak tartjuk azt is megemlíteni, hogy hivatalosan a „*Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány*” elnevezés volt érvényben a hetvenes évekig, utána változtatták azt „*a Magyar Népköztársaság kormánya*” kifejezésre. A „*szolnoki kormány*” természetesen nem 'magától' jött létre, hanem a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov kezdeményezésére, akinek a kormánytagok kiválasztásában is jelentős szerepe volt, tehát nem valódi 'alulról szervezkedő', demokratikusnak tekinthető vagy éppen robbanás-szerűen felszínre törő népi, esetleg nemzeti 'forradalmi' kezdeményezésről van szó. Sokkal inkább egy nagyon tudatos politikai prekonceptióval rendelkező hatalmi lépésről, amelyben a 'forradalminak' mondott kormány – egyszerre valós, folytonosságot és legitimitációs tökélet is teremtve magának - valójában az intervenciók szovjet csapatok bábkormányaként szerepelt.

⁹⁶ 'Kádár elvtárs hozzászólása az 1956. nov. 21-i IB ülésen a pártszervezés kérdéséhez', Országos Levéltár 288. f. 5. / 3. öe. MSZMP Intéző Bizottságának 1956. november 21-i ülés jegyzőkönyve (gépelt, kiemelés a szövegben).

⁹⁷ 2011-ben a Fővárosi Főügyészség vádat emelt Biszku Béla (1921-2016) volt kommunista belügyminiszter (1961-63) miniszterelnök-helyettes, az MSZMP KB egykori titkára ellen „*nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása*” büntetett miatt. Biszku 2010-ben a Duna TV *Közbeszéd* című műsorában 1956-ot *ellenforradalomnak* és nemzeti tragédiának nevezte, és tagadta, hogy ő irányította volna a megtorlásokat. 1956-tal kapcsolatosan ezeket mondta: „*Ellenforradalomnak, olyan nemzeti tragédiának tartom,*

forradalom és szabadságharc (esetleg: forradalom és *nemzeti szabadságharc*) lett, ami így nem kevés párhuzamot hordoz 1848–49 eseményeivel, egyfajta viszonyítási alapot is teremtve.

Disszertációmban a forradalmat, a szabadságharcot és az ellenforradalmat is igyekszem nem aktuálpolitikai, hanem olyan eseménysorozatok lehetséges jelöléseiként használni, amelyek így immár politikai, történelmi, de ugyanakkor *társadalom-*, és *politikai filozófiai*, illetve *eszméletörténeti* tartalmakat is hordoznak magukban. Mindezt szűkíti, vagy éppen konkretizálja, hogy kérdéskörömben pedig egyetlen személy, Mindszenty József, Magyarország utolsó hercegprímásának 1956-os egyházi és politikai szereplése áll. Ő az eseményeknek viszonylag a végén tudott csak igazán aktív lenni, mégis mind a mai napig eltérők az álláspontok az ekkori politikai-közéleti és egyházi állásfoglalásaival kapcsolatosan; ezek jelenleg leginkább a korábbi (poszt)marxista (politikus) frazeológia tagadásában merülnek ki, és kevés esetben mutatnak új, tényekkel is alátámasztható állítást.

Mindszenty elvetette az általa forradalmaknak tartott eseményeket, illetve forradalminak gondolt, annak megélt rendszereket, azokat sem magyarságával, sem katolicizmusával nem tartotta összeegyeztethetőnek, ahogyan a *Juramentum non* alcímében is jelezte: „*A forradalmat és az Egyházat egyszerre szolgálni nem lehet.*” Mindszenty ebben az 1944-es írástörredékében sorban elvetette a „*forradalmi vívmányokat*”: a népfelcsing elvét, az egyházi oktatási intézmények államosítását, az egyházi nagybirtok felszámolását, a hagyományos keresztény erkölcsi alapelvek szétdúlását, az erőszak kiterjedését a politikában, a természeti jog alapján nyugvó emberi jogok, a szólásszabadság és a személyes szabadság felszámolását, állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását, az alkotmányellenes puccsot.⁹⁸ Mindezek a jelzők, amelyek mellett Mindszenty szerint további (negatív) pluszt csak a faji gondolat képviselt a hungarizmusban, több másik forradalmi rendszerre ráhúzhatók lennének. Mindszenty szembenállása a forradalmakkal nemcsak (*neo*)konzervativizmusából és keresztényszocialista, monarchista, legitimista politikai eszmékből, meggyőződésekből egyaránt táplálkozó krédójából következik, hanem sokkal inkább és alapvetően a

amelyben a rendszer leghűségesebb vezetőit, például Mező Imrét, a budapesti pártbizottság titkárát meggyilkolták, ahogyan sok kiskatonát, karhatalmistát is.”

⁹⁸ Ti. az 1944. október 15–16-i nyilas puccs. Konkrétan a törvénytelenességgel kapcsolatosan a manifesztumtervezetben: „*A budapesti királyi büntetőtörvényszék megállapította 1939. május 13-án, hogy a magyar nemzeti szocialista párt, hungarista mozgalom államfelforgató; alapvető célkitűzése volt az ezeréves magyar alkotmány sarkalatos rendelkezéseinek megdöntésével diktatórikus uralom létesítése.*” *Mindszenty-mozsaik*, 2002, 54. o. Az, hogy 1944-ben a kormányzó Magyar Királyság egyik törvényes ítéletére hivatkozik a 'forradalmi' nyilas puccs és diktatúra ellenében, mutatja, hogy ellenvetései ekkorára teljesen elvesztek Horthy Miklós nevével jelzett rendszerrel szemben, amelyben a törvényességét igazából már jó ideje nem vonta kétségbe, aggályai sem voltak ekkor már ezzel kapcsolatosan.

*transzcendensből levezetett organikus államfelfogásából*⁹⁹, melynek része a közjogi állapotának az értelmezése is. Mindszenty esetében egyszerűen nem ragadjuk meg az egész motivációját, teljes politikai krédóját, ha csak mondjuk leegyszerűsítetten 'legitimizmust' látunk abban, ahogyan kitart 1945 után minden helyzetben az alkotmányosan megkapott, beállt közjogi szerepében. Mindszentynek a legitimizmus illetve, a monarchizmus eszköz és forma, terep volt, ahogyan minden politikai áramlat az, valami egyetemesebb és fontosabb érvényesüléséhez. Ragaszkodott hozzájuk, de nem a forma okán, hanem azért, hogy a transzcendens tartalom, amelynek megmaradását, sérülésmentességét leginkább ebben látta biztosítottnak, megmaradhasson. Ezt aktualizálja, támogatja és a konzekvens megvalósítást segíti egy *ultramontán* (új)konzervatív állásfoglalással, melyben általában a legitimizmus, illetve a monarchizmus¹⁰⁰ az akciókeret, amelyek mellett szintén az (természetfelettiben gyökerező) igazsághoz való ragaszkodása miatt tart ki, lényegében élete végéig.

Mindszenty esetében az *ultramontanista álláspontja* leginkább a mindenkori Szentatyához (*vicarius Christi, Pontifex Maximus*) és a Szentszékhez való hűséget jelentette doktrinálisan és valóságosan, gyakorlatilag is. Ez katolikus főpapként, de egyszerű hívő katolikusként egészen természetes volt számára, nehéz helyzetekben (amerikai félrabság, érseki székének kérdése) sem volt ehhez hűtlen. Ezt az elvet, amely elsősorban nem politikai, biztosan nem adta fel 1956-ban sem, ez visszaköszön – kortársak által is észrevetten – a híres 1956. november 3-i szózatában.

Ez alapján Mindszenty a katolikus anyaszentegyház társadalmi kérdésekben való megnyilatkozását nemcsak helyeselte és elismerte, hanem a pápai megnyilvánulások alapján próbálta értelmezni, magyarázni másoknak is. Mindez túlmutat egy katolikus főpapnál a magától értetődő 'Róma-hűségen'. Az ultramontánok tudtak támaszkodni megfelelő pápai megnyilatkozásokra a XX. század közepéig folyamatosan; a *Pastor Aeternus* (1870, IX. Szent

⁹⁹ Plasztikusan fogalmazta meg ezt nézetét egy helyen a marxizmus (ateista, materialista) világképével szemben a hercegprímás: „*A tapasztalat azt mutatja, hogy minden ellenkező igyekezet ellenére az emberi társadalomban a legfontosabb a világfölötti Isten létének elfogadása és egy magasabb, túlvilági rendeltetés hite. A transzcendens hit megváltó tartalma nélkül a különböző civilizációk, vagy lassan, vagy gyorsabban, de egymásután elsorvadtak, kiürültek és aztán eltűntek.*” Emlékirataim 1989, 156. o.

¹⁰⁰ Dolgozatomban fontosnak tartom a legitimizmus és a monarchizmus elkülönített, pontos szerepeltetését, általában és Mindszenty József esetében is. A monarchizmusnak értelemszerűen akkor van érvényes tartalma és kialakítható, megformálható politikai tere, tőkéje, ha nem királyság (ti. köztársaság, népköztársaság, tanácsköztársaság, proletárdiktatúra) az államforma, illetve államrendszer. Királyságban, de a dinasztikus szempontokat figyelembe nem vevő (alap esetben például: szabad királyválasztó, esetleg kormányzóparti) politikai rendszerben, a legitimizmusnak van érvénye, nem a monarchizmusnak. Ilyen értelmezésben Mindszenty Józsefnek vannak legitimista (1920-45) és monarchista, esetleg monarcho-legitimista, illetve monarchista-legitimista korszakai (1918-1919, 1946-1975). A monarchizmus eszmetörténetileg univerzálisabb, többfajta rétegződése, illetve a legitimizmus konkrétabb, mindenkor dinasztikus politikai meghatározottsággal (Mindszenty József esetében végig: a Habsburg-Lotaringiai Ház) bíró keretei is lehetővé teszik ezt a különbségtételt úgy vélem. vö.

Piusz), a *Rerum novarum* (1891, XIII. Leó pápa), a *Quadragesimo anno* (1931, XI. Piusz), illetve valamennyire ez utóbbit követve, de nagyjából csak a szociális tanítás vonalát erősítve (amely szintén fontos volt a keresztényszocialista szimpátiával rendelkező Mindszentynek) a *Mater et Magistra* (1961, XXIII. János) körlevél¹⁰¹. A fogalom progresszív szemszögből (Bibónál például) 'maradi' vagy éppen 'reakciós' éllel említődik meg, abban az értelmezésben, ahogyan a progresszívek, baloldaliak, forradalmárok az ultramontánokat elképzelték. De XIX. századi eredete ellenére, nagyon is megélhető, aktualizálható volt az ultramontán pozíció Mindszentynek, amely biztos és támogatott igazodási pontot jelentett számára megnyilatkozásaiban, képlékeny, zavaros vagy éppen számára előnytelen, kiszolgáltatott helyzetekben is és a politikai krédójának újabb erős részét alkotta.

Mindszentyre amúgy sem illeszthető tényszerűen, egykönnyen a 'maradiság' jelzője. Sok korszerű elemet használt és képviselt politikusként (pl. a tömegkommunikáció tudatos használata 1944–47 között, de 1956 napjaiban is), illetve klerikusként is (a kurációk megalapítása, a népi rétegek megfelelő modernizációja már zalaegerszegi apátplébánosként). A Szentszékhez, illetve a Szentatyához, különösen XII. Piusz pápához való hűsége azt a szemléletét mutatja leginkább, mely szerint a metafizikai és transzcendens felé nyitott parancsokat az evilági életre is minden körülmények között kötelezőnek tartotta. Ez a szemlélet a monarchizmusában is az egyik legértékesebb, leginkább izgalmas elem és nóvum is egyszerre, amelytől gazdagodik politikai krédója is.

XII. Piusz pápával hasonló állásponton volt Mindszenty az egyház és az állam szétválasztása kapcsán, amelyet csak bizonyos megszorításokkal fogadtak el mind a ketten. Az egyház és az állam tevékenysége ugyanis ugyanarra a közösségre (a társadalom, amelyben a hívek élnek) irányul, ezért inkább kölcsönös egyetértésben kell munkálkodniuk, nem hermetikusan szétválasztva. Ezért fontos, hogy véleményt formálhasson az egyház az adott társadalmi rend alapjairól, értékeiről, ezzel az igazságos (társadalmi) rendet, a belső békét és a társadalom tagjainak a gyarapodását is fenntartva. Mindez a Szent Ágostonra visszanyúló és Aquinói Szent Tamás rendszerében is fontos szerepet játszó békefogalommal mutat kapcsolatot; e szerint a béke a rendből fakadó nyugalomból (*tranquillitas ordinis*) kiindulva vizsgálendő és megvalósítandó.

Az egyház már legkésőbb XIII. Leó pápa óta igyekszik a *demokrácia keresztény fogalmát* kialakítani (*Aeterni Patris*, 1879), amelynek egyik sarkalatos pontja volt a felvilágosodáshoz,

¹⁰¹ Mindezeket még 1956-ban, sőt utána is magáénak vallotta, fontos igazodási pont volt számára az Egyház szociális tanítása: „Kiindulásom: a Tízparancsolat, a *Rerum novarum* enciklika és a nemzeti érdek” In. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 35. o.

forradalmakhoz való viszonyának a megalkotása a XIX. század végén. Ez egy nehéz feladat, mert a demokrácia kontinentális (európai) eredeti védelmezői, terjesztői legtöbbször erőteljesen egyházellenesek voltak. Az egyház fő feladata, az Evangélium üzenetének terjesztése azonban nem kötődik egy állam-, vagy kormányzati formához, az egyház küldetése ennél sokkal univerzálisabb és fontosabb. Tomista érvelést követve a különböző kormányzati formák történelmi körülményektől függenek és a XIX. század végére ezek a körülmények visszavonhatatlanul megváltoztak a korábbi status quo-hoz képest. Ugyanakkor az egyház felfogása szerint a demokrácia nem választható el a szabadságtól és a demokrácia elfogadása ezért nem lehet pusztán eszközszerű, vagy egy esetleges helyzet (ti. modern kor) járuléka, amelyet fenntartások nélkül el kellene fogadnia¹⁰². A szabadság és a demokrácia az ember méltóságát kell, hogy szolgálják, így morális értéket kell, hogy képviseljenek, amely nem származhat csak az embertől, transzcendens forrása, biztosítéka kell, hogy legyen.

Az egyháznak nem egyszer újra kellett értelmeznie saját működését a társadalomban, de csak (teológiaiilag) pontosított fogalmak között; a demokrácia, mint kormányforma már nem áll szemben az egyház tanításával a XX. században, amennyiben nem sérti a személyek és az egyház jogait. XII. Piusz pápa már 1942-ben a karácsonyi rádiószózatában kifejtette, hogy a demokrácia helyes formája tekinthető az egyház társadalmi tanításának leginkább megfelelő kormányzati rendszernek. Ez az – egyháznak megfelelő – értékek szerint létező „*egészséges demokrácia*”, amelyben a nép életerejé él és mozog, ellentétben áll a tömeg amorf erejével szemben, amelyet könnyű manipulálni, akár demokráciában is és így nem képes alulról korlátozni az államot. Ezzel párhuzamosan azonban szükséges az államhatalom felülről való korlátozása is, vagyis a hatalomnak az isteni tekintélytől és az erkölcsi törvénytől való viszonyrendszerének kialakítása szükséges¹⁰³. Mindez lényegében egy szabályozott, az autoritást és a hierarchiát organikusan (ugyanakkor korszerűen) is felfogó államelmélet lehetőségét tárja elénk, amely messze van a liberális-, de a népi demokrácia elméletétől és főként gyakorlatától egyaránt. Ezek ugyanis a transzcendens értékektől mentesek vagy éppen ezekkel szembe helyezkedő demokráciát tartottak megvalósíthatónak, ebben az időszakban különösen nagy dinamikával.

Mindszenty ismerte, használta és elfogadta, sőt hirdette a demokráciának ezt a korszerű keresztény felfogását, amely a vizsgált korszakhoz közeli megnyilatkozása is van, az ún.

¹⁰² A demokrácia keresztény fogalmának konstrukciójával kapcsolatosan Gájer László kutatásaira hagyatkoztam vö. *XIII. Leó pápa megnyilatkozásainak filozófiatörténeti előzményei (Különös tekintettel a vallásszabadságra)*, 2013. (PhD értekezés), 211-218. o.

¹⁰³ A témát tekintve Fejérdy András megállapításaira hagyatkoztam vö. *Opus Iustitiae Pax - XII. Piusz pápa társadalmi tanítása*, In. Kommentár 2007/5, 35-49. o.

1945-ös választási körlevélben. Itt a hercegprímás már opposzicióban érvelt a szovjetizálás veszélyével, a diktatúrából diktatúrába való átmenettel szemben, a demokrácia keresztény felfogása mellett. Ez jellegzetesen inkább egy 'prófétai attitűd' volt a részéről, amely közjogi szerepének is jobban megfelelt, mint egy pártpolitikai szerepvállalás, annak ellenére, hogy a politikusoktól azt várta, hogy keresztény világnézetű politikai programot valósítsanak meg, csak azokat támogassák a hívek is. Akárcsak 1956-ban, a prímás nem avatkozott be a pártpolitikai küzdelmekbe közvetlenül, nem foglalt állást egyetlen párt mellett sem, inkább a hitbeli igazság, hazafias kötelesség, a nemzeti érdek elveit fejtette ki – szerepe tehát nem volt, nem is lehetett apolitikus. A zsarnoksággal, diktatúrával szemben érvelt a demokrácia mellett, hangsúlyozva annak igazsággal kapcsolatos szerepét: *„Az igazi demokrácia alappillére, hogy sértetlen természetjogi elveket ismer el, melyekhez soha semmiféle emberi hatalomnak erőszakkal nyúlnia nem szabad. (...) Az igazi demokrácia a lelkiismereti szabadságot, a szülők jogait, a munkásnak szabad egyéniséggé való kialakulását, a munka rabszolgaságának megtörését írja zászlajára.”*¹⁰⁴. Ez „igazi demokrácia” visszamutatása a politikai krédója részeként az 1956-os szózatában is szerepet kapott: *„Mint a katolikus Egyház feje viszont kijelentem, hogy – amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben kijelentette – nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk.”*

Mindszenty esetében a transzcendens és az állam viszonyának felfogásában minden, ami létező, és amit a létezők hoznak létre, az Istentől való: *„Az állam Istennek, mint a természet alkotójának, az Egyház, mint a kegyelmi élet szerzőjének műve; az a földi jólét, ez az örök üdvösség szolgálata érdekében. (...) A keresztény államtan első alapelve: az állam legjobb biztosítója az Isten neve. A II. alapelv: az állam jogának legbiztosabb irányvonala az erkölcsi rend. Az Egyház a lelkiismeret, jellemnevelés, tekintélyi elv, a szellemi értékek stb. hangoztatásával az állam céljainak elérését nagymérvben megkönnyíti és elősegíti. (...) A tapasztalat azt mutatja, hogy minden ellenkező igyekezet ellenére az emberi társadalomban a legfontosabb a világfölötti Isten létének elfogadása és egy magasabb túlvilági rendeltetés hite. A transzcendens hit megváltó tartalma nélkül a különböző civilizációk vagy lassan, vagy*

¹⁰⁴ Az 1945-ös körlevélnek két kiadása is ismert; In. Vecsey József: *Mindszenty-okmánytár*. I., 1957. 70-76. o. illetve, In. *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. Szerk. Beke Margit. I., 1991. 32-35. o. Az 1945-ös körlevélben egyébként konkrét utalás van XII. Piusz pápa demokráciaértelmezésére: *„Mi örömmel fogjuk látni, ha majd a magyar népet az emberiség e nagy törekvésének szolgálatába állítják. Örömkönnél nagyobb lesz, mert a demokrácia ezen értelmezése tökéletesen megfelel azoknak a bölcs, mély és evangéliumi elveknek, melyeket XII. Piusz pápa 1942. évi karácsonyi beszédében a jövő társadalmi berendezkedés alapjaként mutatott be.”*. Ez azért is fontos, mert a körlevélben foglaltak nemcsak egyeztek a pápai állásfoglalással, hanem közvetlenül ki is érdemelték a pápa személyes támogatását, ahogyan arra Mészáros István felhívja a figyelmet vö. *Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele*, In. Vasi Szemle, 2002/2, 10-18. o.

gyorsabban, de egymás után elsorvadtak, kiürültek és azután eltűntek. A történelem mutatja, hogy nincs hatalom, amely az emberiség életébe erősebben tudna belenyúlni és a lelkeket mélyebben tudná érinteni, mint a vallási tartalom spirituális ereje. Befolyása, vagy ennek hiánya a polgárok lelkiismeretét alakítja, és döntő tényező akkor, amikor világnézeti pártok versengenek és harcolnak egymással a politika porondján.”¹⁰⁵

A forradalmakkal szemben való ellenállásának az alapja tehát *transzcendens gyökerű*, és alapvetően a katolikus hit tanításából fakadt, amelyben fontos elem, hogy a forradalmak *törvénytelen állapotot* idéznek elő. Fontos kérdés ezért az, hogy az 1945 után itthon kialakuló politikai-társadalmi rendszert minek, milyennek tartotta Mindszenty József.

A legjobb kifejezés minderre pontosan a „*törvénytelen*”, amit a hercegprímás maga is megfogalmazott¹⁰⁶, ez jelenti leginkább az aktív pozícióját, még akkor is, hogyha *de facto* többször – meglehet, nem azzal a súllyal – érintkezik a rendszerrel, mint ahogyan szeretné. Amíg a szovjet megszállás alatt kialakult rendszerrel kapcsolatban, érdemben, *aktív közjogi helyzetéből* fel tudott lépni – *de jure* és *de facto* –, az 1945 ősztől 1946 februárjáig volt. Ezt Mindszenty meg is tette, a legnagyobb súllyal, amit megtehetett: lényegében *kétszer (1945. december 31 és 1946. január) küldte meg óvását*,¹⁰⁷ közjogi (és *nem* egyházi) helyzetéből fakadóan a köztársaság kikiáltása ellen. Ezeket a lépéseket jó a kontextusukban kezelni, hiszen Mindszenty József hercegprímásként a királyi – és ami itt fontosabb; még szuverén államisággal rendelkező - Magyarország egyetlen igazán alkotmányos, teljes súlyú képviselője volt Horthy Miklós kormányzó emigrációja és dálnoki Veress Lajos¹⁰⁸ megbízott kormányzó-helyettes (kvázi *homo regius?*) internálása, illetve későbbi elítélése és

¹⁰⁵ Mindszenty: *Egyházam és hazám*. I. kötet. Szerkesztette: Dr. Beke Margit. Esztergom, 1991, 227–228. o. és *Emlékirataim* 1989, 156. o.

¹⁰⁶ *Emlékirataim* 1989, 264. o. Ennek tartotta, egyfajta viszonyítási rendszerben az első Kádár-kormányt, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt is, a harmadik Nagy Imre-kormánytal szemben; *Emlékiratok* 1989, 445. o. Mindezt azt mutathatja, hogy Mindszenty számára a szabadságharc egyfajta legitimációs erővel is rendelkezett, a bábkormánytal szembe állítva legalábbis mindenképpen. Ugyanakkor az törvénytellel szemben a helyes az alkotmányos pozíció, amelyet Mindszenty birtokol, ld. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 45. o.

¹⁰⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V-700/15A. 305-307. o. és V-700/56. 184-186. o.; ÁBTL 3. 1. 9. V-700/15A. 311. o. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*. 2008, 255-258. o. és 264-265. o.

¹⁰⁸ Vitéz dálnoki Veress Lajos (1889-1976), magyar királyi honvéd vezérezredes, a 2. magyar hadsereg vezetője. Horthy Miklós a kiugrási kísérlete (1944. október 15) előtt őt bízta meg kormányzó-helyettesi feladatokkal, akadályoztatása esetére, amely be is következett. Dálnoki Veress Lajos érdemben, ebben a funkciójában azonban soha nem tudott eljárni, fellépni, illetve érvényt szerezni, annak ellenére, hogy a kinevezése tudott volt. Német, illetve nyilas fogságba került, Sopronkőhidán együtt raboskodott Mindszenty Józseffel, de innen megszökött. Pár hónapra internálták, de mivel a Magyar Közösség (ahol a homo regius szerepét nyilván tartották) perében, köztársaság-ellenes összeesküvés vádjával ismét elítélték, ezért börtönbe került, életfogytiglanival (eredetileg kivégezték volna). 1956. november 3-án szabadult, emigrált, Londonban élt. Mindszenty egyébként kiállt dálnoki Veress Lajos személyének ártatlansága mellett 1947-ben a Magyar Közösség per kapcsán az amerikai követnek írt levelében. A témát feldolgozta; Sipos Péter – Vida István: *Mindszenty és az amerikai követség*, História,

börtönbüntetése után. Mindszentynek a történeti alkotmány alapján az adott helyzetben – és *nem* vindikáltan – joga és lehetősége volt a legnagyobb súlyú közjogi vétóra ezek után, amit a Nemzetgyűlésnek figyelembe kellett volna vennie, ha a jogfolytonosság és a történeti alkotmány alapján állt volna (ekkor nem volt más, később lesz csak az 1949-es kartális alkotmány¹⁰⁹, illetve alaptörvény). Joga volt, mert más ilyen súlyú, szuverén közjogi személy és hivatal nem is volt akkoriban más csak az övé, lehetősége pedig azért, mert az események megkívánták ezt tőle. Mindszenty a hercegprímás e szerepével tisztában volt, azt nem saját magának harcolta ki, hanem egyszerűen a történelmi helyzet volt olyan, hogy ez automatikusan rászállt, különösen nagy nyomatókkal, amelyet az is jelez, hogy kevés ilyen helyzet volt a magyar történelemben, de ez is jelzi az 1944–45-ös események infernalitását. Ezt már jól mutatja prímási székfoglaló beszéde is, amiben jelezte: „*Közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és erezeti látszólag elszakadtak*”. Dálnoki Miklós Bélának, az ideiglenes, ugyanakkor a megszálló szovjet hadsereg által elfogadott, miniszterelnöknek küldött távirata megint csak programszerűen következetes ebben a tekintetben: „*Meleg gratulációját hálásan köszönöm. Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll. Hercegprímás+++*”¹¹⁰. Ezt a híressé vált táviratát Mindszenty tudatosan küldte el, mert az ideiglenes – Moszkvában jóváhagyott – kormány érintetlenül hagyta a hercegprímás jogkörét, és ezt tudta akkor a politikai vezetés is. Nagy Ferenc későbbi miniszterelnök, akkori újjáépítési miniszter is, a „*magas közjogi és egyházi méltóságba történt kinevezés*” okán gratulált a hercegprímásnak¹¹¹, több száz más személy mellett. Mindszenty ezt nyomatékos ’bejelentkezésnek’ tartotta, amiről ugyan tudtak, de nem számoltak vele, mert „*készen állok kötelességem teljesítésére, szolgaságba jutott magyar népem érdekeinek és az alkotmányban biztosított, de bizonyosan diktatórikus törekvésektől veszélyeztetett állampolgári és emberi szabadságjogoknak a megvédésére.*”¹¹². A közjogi pozíciójának a hangsúlyos megvallását és aktivizálását tehát inkább a magyar szuverenitás és alkotmányosság, végső soron a nemzet szabadságának egyik fontos hivatalának, ugyanakkor organizátorának és mércéjének is tartotta Mindszenty József, nem pedig politikai meggyőződése (legitimizmus, monarchizmus) megerősödött, de végső soron önző ugródeszkájának, illetve ilyen ambícióinak pusztán érvényesülési lehetőségének. Álláspontja tehát nem (én)fikció vagy (politikai) szuggesztívó eredménye, hanem egy következetesen

¹⁰⁹ 1949. XX. tv. A kihirdetésének napja: 1949. augusztus 20.

¹¹⁰ Emlékirataim 2015, 93. o.

¹¹¹ PL Mm. 42. d., 424. darab. Idézi: Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 432. o. 2015

¹¹² Uo.

vallott krédó és hivatás megvalósítása, egy történetileg, társadalmilag és politikailag egyaránt szűk mozgástérben. Mindezt valóban csak egy olyan „acélember”¹¹³ tudta megtenni, mint ő.

Az elhivatottságának a bizonyítéka lehet az is, hogy még a székfoglaló beszéde előtt már 1945 szeptemberében hűségét érvényesítette Ottó magyar királyi hercegnek, örökös királynak egy megfogalmazott levélben¹¹⁴, amely kézbesítése végül is nem sikerült. Egy Habsburg-restauráció nem volt időszerű ekkor, ahogyan arra XII. Piusz pápa is utalt és Mindszenty is tudta, hiszen pár évvel később erről személyesen is eszmét cserélt Ottóval az Egyesült Államokban. Célja ezért inkább egy természetes, legitimizációs kapocs fenntartása, felelevenítése és egy társadalmi konszolidációs kísérlet lehetőségének megteremtése volt, a „közjogi örvény” közepette, amelyről székfoglaló beszédében is szólt, nem egy önös politikai érdek érvényesítése.

Mindszenty számára a *dinasztiahű hazafiság* sokkal inkább megfelelőbb kifejezés és így politikai krédójába újabb szeletként illeszthető rész, mint a politikai legitimizmus, illetve annak emlegetése, folytonos számonkérése. Érdekes, hogy saját maga milyen kevésszer említi ezt a kifejezést nagyszámú írásaiban, beszédeiben, szinte soha nem legitimistának nevezi az álláspontját, hanem alkotmányosnak vagy közjoginak hercegprímásként. Minden jel szerint pontosan tisztában volt a különbséggel, ugyanez azonban politikai ellenségeiről, sőt későbbi krónikásairól nem elmondható. 1956-ban vagy utána is legitimizmusról beszéltek vele kapcsolatosan a kihallgatási jegyzőkönyvekben (Turchányi és társai pere kapcsán például), újságcikkekben, kiadványokban. A hercegprímás viszonya a királyi dinasztiával azonban sokkal komplexebb, mélyebb igazságokon és összefüggéseken nyugodott, mint egyszerű (párt)politikai orientáción, reláción, amelynek sem komoly realitása, sem tényleges politikai haszna nem volt már 1945 után.

Az amerikai nagykövetség félrabságában megírt nagyszabású, de sajnos befejezetlen, történeti apologetikus munkájában (*Egy különös sorsú nemzet*), amelyben a magyar történelmet taglalja a saját szemszögéből, így fogalmaz a Habsburg-Lotaringiai dinasztiához fűződő viszonyáról; „*A király [ti. Boldog IV. Károly király – PJ] halála után sokat vívódtam. Eddig*

¹¹³ Antall József államtitkár: *Az új hercegprímás arcképe. Az acélember*, Új Ember, 1945. szeptember 30. (I. évf. 8. szám)

¹¹⁴ Ezeket a leveleket, amelyek nem jutottak el Ottó herceghez, Nagy Töhötöm tette közzé (Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, 1990, Szeged, 209. o. és az interjújában; *Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról*, 1986 is bemutatásra került), de azóta, Balogh Margit és Petrás Éva kutatásai is igazolták a létüket (Veszprém, 1945. szeptember 22. OSZK Kr. 216. f. 486. ö. e. OSZK Történeti Interjúk Tára Mozgóképek Gyűjtemény 1441.). Petrás Éva feldolgozta a később szabadkőművessé lett és a magyar állambiztonsági szervekkel is együttműködő rögeszmésen ’Mindszenty-ellenessé’ váló Nagy Töhötöm kapcsolatát Mindszentyvel: *Konfliktusra determinálva. Mindszenty József primás és Nagy Töhötöm kapcsolata*, Egyháztörténeti Szemle XIX/3, 2018 34-51. o. Külön kötetben kibontatta Nagy Töhötöm életpályáját is; *Álarcok mögött – Nagy Töhötöm életei*, 2019.

sem a Habsburgokért való lelkesedés volt alkotmányjogi meggyőződésem alapja, hanem a nemzet érdekének mentése. Most a koronázás nagy erkölcsi értéke immár a múlté. Ami Mohács után vonzó volt, a Habsburgok világhatalma is a múlté. Aggódtam, hogy a Pragmatica Sanctiohoz ragaszkodás a francia royalizmus útvesztőjébe visz bennünket. Ezt közöltem is, ma is élő közéleti tényezőkkel. De aztán gr. Apponyi¹¹⁵ gondolata (a koronás király fia is kapocs, ha nem is olyan nagy és erős, mint a koronázás) hatott rám. Felelős államférfiakat inkább követek, mint a jogi és erkölcsi alap nélküli, ephemer politikusokat. Nekem a koronázás közjogi tényének közjogi és erkölcsi értéke kellett. Br. Kemény Zsigmond gondolatait¹¹⁶ tettem magamévá. Álláspontom – úgy gondolom – van annyira nemzeti, mint a másik, leszerepelt álláspont¹¹⁷.”¹¹⁸.

Az érseki beiktatáson Esztergomban megjelent az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, Zsedényi Béla és a hadügyminiszter, Vörös János, gróf Teleki Géza kultuszminiszter, a SZEB szovjet feje Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy, illetve a szovjet nagykövetségről Grigorjev tanácsos is. Mindszenty József ismerte, magáénak érezte ezt a jogát és kötelességét, ezt nagyon jól jelzi egy későbbi munkája, amelyet az amerikai nagykövetség – saját kifejezésével élve – „félrabságában” írt, és amely a magyar primásokkal, illetve a primások városával foglalkozik. Ebben az írásban – amely nagyszabású történeti művének csak egyik szerkesztett része – így fogalmaz: „Az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok közt. A király távollétében ő vitte nemegyszer az országkormányzást. Királyi helytartó. Országos ügyekben a király kikérte a tanácsát. (...) A magyar birodalomban első ember a király, a második az érsek, illetőleg később a primás (a nemzeti intézmények egyik fődíszje és támasza). (...) az egyetlen állás hazánkban, amelyben egyházi és polgári rang egyesül. Közjogi állását elismerték akkor is, amikor csak a nem-többségnek volt egyházi feje; értékelték azt legújabbán is a magyarság kétharmadánál nagyobb többséget adó katolikusok és a nem-katolikus keresztények. Közjogi téren a nemzeti egység reprezentánsa. (...) Az esztergomi érsek a királyi tanácsban megelőzte az országbárókat, ami államjogi elsőbbségre utal. Ugyancsak az ő

¹¹⁵ Gróf Apponyi Albert (1846-1933), ismert szerepvállalásai mellett az 1920-as évektől, lényegében haláláig a magyar legitimisták egyik vezetője volt, Ottó trónörökös itthoni megbízottja, képviselője.

¹¹⁶ Itt talán Mindszenty báró Kemény Zsigmond (1814-1875) a forradalmakat kritikusan szemlélő, azt lényegében elvető, a magyar szellemtől idegen elemként jegyző gondolataira gondol, amelyeket reflektíven az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc után fogalmazott meg markánsan, konzervatív szemszögből. Vö. *Forradalom után* (1850) és *Még egy szó a forradalom után* (1851).

¹¹⁷ A „leszerepelt álláspont” leginkább a ’forradalmi Magyarország’ álláspontja lehet, amely nemzet(i)államot akart létrehozni 1848-49-ben és 1918-ban is. Az előzőről Kemény báró álláspontját vallja magáénak Mindszenty, míg a másodikról már megvan a maga véleménye is, hiszen vele szemben ellenforradalmi pozíciót vett fel, kis szemlélődés után. Mindszenty ezzel azt mondja lényegében, hogy a dinasztiahü, alkotmányos, közjogi pozíció ugyanúgy lehet nemzeti, sőt inkább az, mint a forradalmi.

¹¹⁸ Mindszenty József: *Egy különös sorsú nemzet*, XII. fejezet, A 20. század. ’Álláspontom a Habsburg-kérdésben’ című fejezet (gépelte, kézzel javított kézirat), Mindszenty Levéltár, 50. doboz XII. fejezet.

kiváltságai közé tartozott a királykoronázás, ami szertartásban egyházi, viszont hatásaiban államhatalmi jellegű volt.”¹¹⁹ Székfoglalása kapcsán mindezt kiegészítve, ugyanakkor a Szentkorona-tanba ágyazva is elmélkedik, hitet téve az organikus államelmélet mellett: „A Szentkorona minden hatalomnak és jognak a forrása. Az egész nemzet, a koronás király és a népe, alkotják a Szentkorona testét. A Szentkorona egyesíti a királyt és a nemzetet; a nemzeti szuverenitásnak is a Szentkorona a forrása. Nyilván a koronázás joga tette, hogy az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok között. A király távollétében sokszor ő a helyettese. Országos ügyekben a király kikéri tanácsát. Ha a király vétett az alkotmány ellen, akkor az esztergomi érsek kötelessége őt az alkotmány tiszteletben tartására figyelmeztetni, tőle ezt megkövetelni. Ismerünk történelmi helyzeteket, mikor az esztergomi érsekek súlyos hátrányokat, sőt börtönt is vállaltak e kötelességük teljesítése közben. (...) a modern időkben a primások védték a nemzet érdekét. Az egész nemzet, katolikusok és másvallásúak, közjogi állásukból kifolyóan ezt elvárták tőlük.”¹²⁰. Mindszenty ezt a közjogi – egyes megfogalmazásaiban: „alkotmányos” – szerepet, saját narratívájában: hercegprimás=„királyi helytartó”¹²¹ - lényegében haláláig fenntartotta magának, amit a történelmi alkotmány alapján fogalmazott meg, az ország rég nem látott provizórikus közjogi káoszának közepén. Mindez inkább reményt adó bizonyosságot sugallt volna sokakban, minthogy aktuálpolitikai programot, ahogyan az „első zászlósúr”, helyesebben az ’első, egyházi rendű zászlósúr’¹²²

¹¹⁹ Mindszenty József: *Esztergom, a primások városa*. Mindszenty Alapítvány, é. n. 14–15. o. Itt jegyezzük meg, hogy a primás a magyar államszervezetben valóban a második személy a magyar király után, legkésőbb a XVI. századig, de utána a világi elem – a nádor személyében – fokozatosan átveszi ezt a szerepet, amíg betöltetlen marad ez a hivatal a XIX. században. Az utolsó magyar nádor Habsburg–Lotaringiai István magyar királyi herceg volt 1847 és 1848 között. Jó példa a viaskodásra nádor és primás között panasz Pázmány Péter (1570-1637) és bethlenfalvi gróf Thurzó Szaniszló (1576-1625) összecsapása. Mindszenty azonban egy olyan helyzetben érzi újra relevánsnak a „második ember”, lényegében „a király helyettese” funkciót, amikor már évtizedek óta nincsen nádor az országban. Az ezeddig utolsó magyar királyt, Boldog IV. Károlyt is a református miniszterelnök, gróf Tisza István és a hercegprimás Csernoch János egyszerre koronázza meg, nádor hiányában. A miniszterelnökben egy eseti pótlást látunk csak, hiszen korábban, amikor a miniszterelnöki tisztség először létrejött (1848. április), pont a nádor nevezte ki, az apostoli magyar király nevében, az első magyar miniszterelnök kormányát.

¹²⁰ Emlékirataim 1989, 80-81. o.

¹²¹ Egy hasonlóan zűrzavaros időszakban, a XVI. században ez meg is történt, ld. Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, 2010. E mellett 1723 óta a helytartótanács tagja is a hercegprimás. III. Károly 1714-es adományozása óta Német-római Római Birodalom herceg is a magyar primás, Keresztély Ágost (1666-1725) szász birodalmi hercegnek köszönhetően, aki esztergomi érsekként, magyar primás (1707-1725) is volt.

¹²² Mészáros István feldolgozta a kérdést külön is; *Az „első zászlósúr”-cím*, In: *Állok Istenért, Egyházért, Hazáért. Írások Mindszenty bíborosról*. METEM, Bp., 2000, 73-84- o. A témában értekezik Balogh Margit is, alapos történelmi áttekintéssel monográfiájában, Balogh Margit: *Mindszenty József I-II*, Bp. 2015., 431-455. o. Balogh Margit álláspontja szerint Mindszenty helyesen értelmezi, hogy a hercegprimás kiemelt közjogi szerepe történelmi fejlődés eredménye, de ezt „statikusan kezeli”. Ennek az értelmezésnek némileg ellentmond, hogy Mindszenty olyan helyzetben aktivizálja ezt a tisztségét, amelyben az ország korábban konkrétan biztosan nem, csak hozzávetőlegesen volt. Meglátásom szerint Mindszenty pontosan a beállt állapothoz igazítja, még konkrétabban ahhoz akarja ’hajlítani’ a közjogi méltóságot, felmutatva, hogy mindez a kibontakozás, bizonyosság, stabilitás útja lehet. Az országnak – Mindszenty értelmezésében és szándéka szerint – közjogi

rang is inkább olyan harcos katonafőpapok eszményét jelenítette meg, mint Csák Ugrin, Tomori Pál kalocsai érsek vagy mátészalkai Szalkai László és Károly Ambrus primások. Mindszenty egyik utóda, Erdő Péter szerencsésen állapította meg, hogy Mindszenty idejében a primási tisztség illetékességét szokásjog és a pápai rendelkezések megfelelően rögzítették, de elsősorban egyházkormányzati jelleggel¹²³, illetve esetében speciális fakultásokkal is bővültek, mert az apostoli nuncius nem tartózkodott az országban. A történeti alkotmányon alapuló régi magyar közjogban a primási történelmi jogoknak bizonyos jelentősége maradt azonban csak meg. Tartalmuknak konkrét politikai helyzetben való tisztázása nem volt mindig egyszerű feladat, a köztársaság 1946-os, illetve a népköztársaság 1949-es bevezetése után pedig szinte semmi esély sem volt már erre. Mindszenty ezt az állapotot – ahogyan láthattuk – azonban *törvénytelennek* tartotta, jogfolytonosságban a törést nem fogadta el, ezért esetében lényegében egy *folyamatosan fenntartott közjogi tisztségről* beszélhetünk, amelynek gyakorlását egy törvényes és tisztázott politikai helyzet tehetné volna lehetővé, amilyen talán 1956-ban kialakulhatott volna.

Mindszenty közjogi felfogásában, ez azzal párosítható, hogy a vallást közügynek tekintette, illetve megszólalásaiban, ahogyan azt tette 1956-ban is, nem a hívekhez, hanem a nemzethez fordult mindig¹²⁴. A jogfolytonosság igényének hangsúlyozása, erősítése és elhíntése a

méltóságához kellett volna fordulnia bizonyosságért, nem pedig zavart keltő, avitt, kiüresedett pozíciót látni benne, amely helyett a forradalmi utat választja, a megszállás legitimizálásával. A jogfolytonosság igényével számolva, másodlagos, hogy legutóbb „királyi helytartó” primás a XVII. század végén volt (Szelepcsényi György, 1670-1681). Mert éppen Mindszenty József elődje, Serédi Jusztinián (sz. Szapucsek György) is került olyan helyzetbe Horthy Miklós kormányzóval szemben, amikor annak dinasztikus tervei adódtak, István fia halála után, hogy az alkotmány öreként, első közjogi méltóságként kellett fellépnie – eredménnyel – a szándék ellen [Serédi Jusztinián hercegprimás feljegyzései 1941-1944, (Sajtó alá rend. Orbán Sándor, Vida István) Budapest, 1990, 89-90 o.]. Serédi pontosan ’megfontolt balansz’ volt és csak akkor és úgy élt közjogi szerepével, amikor kellett; támogatta végül a kormányzó-helyettesi kinevezést (a szélsőjobb előretörésének elkerülése miatt), de amikor Horthy István tragikusan meghalt, akkor óvva intette a reményvesztett pillanatba érkezett kormányzót, hogy dinasztikus terveket szőjön, unokája kapcsán. Itt meglátásom szerint pontosan Serédi közjogi méltósága és személyes tekintélye, tudása illetve idoneitása érvényesült, nem kellett felekezeti árkok mögül fellépnie egyik félnek (református kormányzó, katolikus hercegprimás) sem, nem volt ez indokolt. Horthy Miklóst több klerikus, vagy katolikus hívő ’tisztelhetbeli katolikusnak’ tartotta, aki teret adott és tevőlegesen is támogatta a kormányzói Magyarországon a katolikus reneszánsz kibontakozását, személyes példájával is hozzájárult ehhez; több katolikus rendezvényen, szentmisén is jelen volt, csupasz fővel, levetett kalappal kísért a Szent Jobbot a körmeneten, követve a (katolikus) ereklyét és az oltáriszentséget. Mindez csak három évvel azelőtt történt, amikor az utód, Mindszenty József hercegprimás fellépett a közjogi igényével, amelynek indokoltságát szintén a helyzet, a korszak eseményei teremtették meg. Ezért állásponatom ebben a kérdésben pont *ellentétes* Mindszenty monográfusával, aki „kiürült” és „jelképes” rangról beszél a XX. század derekára a hercegprimás közjogi méltósága kapcsán (Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 454. o.)

¹²³ Erdő Péter: *Mindszenty és primási tisztsége* In. *Mindszenty József emlékezete* (Szerk. Erdő Péter, Török József), 1994, 21. o. A tisztségek, jogok közül néhány: nemzeti zsinatot hívhatott össze és azon elnököltetett, hivatalánál fogva ő volt a Magyar Püspöki Kar elnöke, ő képviselte a Magyar Katolikus Egyházat, külön harmadfokú bírósággal rendelkezett a Szentszék és a magyar állam felé. Az apostoli keresztet az egész országban mindenütt maga előtt vitethette, a bíborosi jelvényeket pedig bíborosi kinevezése előtt is viselhette (egyébként e jogok jelentős része mindmáig fennáll).

¹²⁴ Uo. 27. o.

társadalomban, amely ellenséges alternatívát jelentett azok számára, akik a forradalmi változás hívei voltak 1945-ban, nem pedig a helyreállításnak, alkotmányosságnak és a nemzeti szuverenitásnak. Mindszenty fokozatos elszigetelődésbe aztán ellenségszerepbe szorult pár hónap leforgása alatt fenntartott közjogi méltóságával, nyilatkozataival, akcióival. A reményteli kibontakozás és a helyreállításához vezető átmenet helyett történt ez, amelyre, hasonló forgatókönyvvel párhuzamosan, Mindszenty által is ismerten, nem is olyan messze, Görögországban¹²⁵, Damaskinos érsek szerepe példa volt.

A Szent Korona-tan összességeire alapozva –, hogy törvénytelen ségre nem alapozhatunk jogot, Mindszenty József nem fogadja el az 1945 után – amit következetesen ’megszállásnak’, a Vörös Hadsereget pedig ’megszállónak’ nevez – kialakult közjogi-politikai helyzetet, mint törvényes állapotot, ami külső politikai nyomásra és egy katonai összeomlás által kikényszerített forradalmi helyzet következménye, amelynek ráadásul része egy oktrojált, a nemzeti függetlenséget semmibe vevő megszállás is. A nemzet ekkor nem szuverén, és minden intézkedés ebben a nem szuverén, tehát törvénytelen állapotban jön létre, amit a nemzet a gyakorlatban nem legitimizál, hiszen az elnyomás folyamatos. Mindszenty József – ahogyan magát nevezi „*mint Magyarország talán egyetlen független személye, akit hivatala is közbelépésre kötelez*” – ezt már 1946-ban egészen nyíltan levélben elmondta az angol és az amerikai nagykövetnek, mintegy levonva a konzekvenciát: „*Magyarország látszólag demokratikus ország, ahol a parlament és a kormány – amint ezt állandóan hangsúlyozzák – az 1945-ös szabad választásokon alapulnak. Ezek az állítólagos demokratikus választások egy nagy hiányt mutatnak fel: csak 6 kiválasztott párt vehetett részt rajtuk. A lakosság nagy részét, amely a demokratikus közvéleményt alkotta, kényszerítették – eltérő politikai nézete ellenére – , hogy az egyik engedélyezett pártra szavazzanak (...) A kommunista belügyminiszternek [ekkor: Rajk László, korábban, előtte Nagy Imre – PJ] van meg a joga, hogy nyilvános gyűléseket és szervezeteket engedélyezzen. (...) Magyarországon nincs demokrácia, van azonban marxista rendőrség, marxista sajtó, vannak börtönök és koncentrációs táborok. Szovjet állampolgárok: Rákosi (államminiszter), Rajk (belügyminiszter) [Rajk nem volt szovjet állampolgár – PJ], Gerő (közlekedésügyi miniszter), Révai (a Kommunista párt ideológusa) a pártbíróságok útján uralkodnak a magyar népen, amelynek ehhez a*

¹²⁵ Damaskinos Papandreou (1891-1949) orthodox athéni érsek példájára gondolunk, aki a német megszállás ideje alatt megerősítette Görögország első főpapjaként a közjogi pozícióját is, amikor az ország élő lelkiismerete, függetlenségi vágyának jelképe is volt. A megszállás után Damaskinos érsek az ország kormányzója, régense lett (1944), amíg nem került arra sor, hogy az elmenekült II. György (1890-1947) görög király visszatérhessen a trónjára, átvenni az uralkodói jogköreit. Damaskinos érsek egyszerre teremtett békét a belpolitikában (polgárháború veszélye) és a külpolitikai elismerését is megteremtette az országának (Churchill támogatásával, elismerésével). A helyzet konszolidálása után a régens, kormányzó érsek hazahívta a királyt a trónjára (1946) majd szeretettől és megbecsüléstől övezve halt meg 1949-ben, amikor már György utóda Pál király uralkodott.

kormányhoz [ti. Nagy Ferenc kormánya – PJ] *semmi köze sincs. A magyar nemzet a páriák életét éli és közel jár a kétségbeeséshez. (...) Amíg a megszálló hadsereg jelen van, a marxisták teljes erővel küzdenek azért, hogy megszerezzék minden hatalmat. Fegyverrel látják el embereiket; az elbocsátott közalkalmazottakat arra kényszerítik, hogy az ő pártjaikba¹²⁶ lépjenek be; igyekeznek a választásra jogosultak számát csökkenteni és folytatják a katolikus Egyház jogainak felszámolását.*¹²⁷ Ezek után hat kemény pontban felsorolta, hogy ennek a „pária” magyar életnek melyek a következményei. Első helyen sorolta, hogy „Magyarország csatlós állam lett”; emellett taglalja az ország tervszerű tönkretételét, a példátlan korrupciót állami szinten, a vallásszabadság és a közbiztonság hiányát és a demokrácia által létrehozott „Potemkin-világot”.

Mindezt visszaemlékezése szerint már a kihallgatásán (1949) is közölte a vallatóival Mindszenty, amikor a politikai végrendeletéről kérdezték: „*Ami Magyarországon választásokon és más úton a törvényesség látszatával történt, elejétől a végéig törvénytelen. Arra kértem és figyelmeztettem a magyar népet, maradjon hű történelmi múltjához, hazájához és a valláserkölcsi alaphoz.*”¹²⁸ Szintén visszaemlékezve legkésőbb az első Dinnyés-kormánytól (1947. május) kezdve már csak „*bábkormányokról*” beszél a magyar politikai életben¹²⁹, amelyet elképzelhető, hogy csak utólagosan rögzített, de különösebb okunk nincsen arra, hogy valós időben egészen máshogyan gondolkodott volna erről a kérdéssel a hercegprímás, és utólagosan – esetleg a sérelmei, meghurcolása okán – változott volna meg a véleménye radikálisan az akkori helyzetről.

A hercegprímás politikai krédójának dekonstrukciója esetében figyelembe kell vennünk *aktuálpolitikai és közéleti szerepvállalásait* is, amelyet minden jel szerint nemcsak a szuverén, hanem az integer nemzetben való gondolkodás is jellemezett. Felemelte a szavát a jogfosztott magyarok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) és a kitelepített németek (Magyarország) ügyében, az iskolák teljes államosítása ellen, a vallásszabadság védelmében (mindig is elvetette, képmutatónak tartotta a 'vallás magánügy' tételt), sürgette a magyar hadifoglyok hazaengedését, tiltakozott az 1947-es párizsi békediktátum rendelkezései ellen. A karitász tevékenysége ugyanakkor jelentős (éhínség felszámolása, a gyógyszeres ellátás javítása stb.), de elvetette egy olyan egyezmény megkötését, amellyel az egyház totális államosítását érték volna el. Ezzel kapcsolatosan szembement az ún. 'haladó katolikusokkal' is: Barankovics

¹²⁶ Ti. Mindszenty álláspontja szerint az 1945-ben a nemzetgyűlésbe jutott pártok közül csak a FKGP nem volt marxista, a többi (MSZDP, MKP, NPP) mind annak vette.

¹²⁷ Mindszenty: *Emlékirataim 1989*, 305–308. o.

¹²⁸ Mindszenty: *Emlékirataim 1989*, 264. o.

¹²⁹ Mindszenty: *Emlékirataim 1989*, 169. o.

Istvánnal, Kodály Zoltánnal, Szekfű Gyulával (akire a primás a „*kollaboráns*” jelzőt használta, mint másokra is, akik együttműködtek a kommunistákkal, a szovjet megszállókkal ebben a korszakban). Konfrontálódott a jezsuita Kerkai Jenővel, és megjósolta a KALOT bukását, amiért engedékeny volt a kialakult rendszerrel, Balogh István (ismertebben: ’Balogh páter’¹³⁰)¹³¹ esetében pedig a politikai és közélettől való eltiltását, majd ennek be nem tartása után a felfüggesztést (*suspensio*) kérte az illetékes ordináriustól, Hamvas Endre csanádi megyéspüspöktől, ami meg is történt 1948 augusztusában – nem utoljára.

Természetesen a szereplései következményeként a bíboros vállalta a mártíriumot is, amire XII. Piusz pápa már a bíborossá kreálása során is felhívta a figyelmét. Lényegében Mindszenty és társai (köztük a szintén elvi legitimista Esterházy Pál herceg és Baranyay Jusztin ciszterci szerzetes, illetve többek között az *Actio Catholica* titkára, Nagy Miklós) voltak az utolsó nagyobb nem kommunista, nem baloldali koncepciók per alanyai. 1956. október vége így érkezik el a reménytelenségben Magyarország utolsó hercegprimása számára, amiben ő „*az Úristen valószínűtlenül felemelő csodáját*” látja – okkal.

A fentiek alapján Mindszenty József politikai krédója komplex, de mégis végső fundamentumában két rész képezi a masszív alapot: *hithű katolikus kereszténység* és *magyar hazafiság*. Ezek azok összefoglalva, melyek a hercegprimás személyes és közösségi (nemzeti, egyházi) tevékenységében érvényesülő alapvető elvekben megfogalmazást nyerhettek, különböző formákban. Ezekből származnak politikai hitvallásának időbeli vagy szituáció adta leképződései is; korai keresztényszocializmusa, illetve annak forrása az egyház szociális tanítása (amelyből a szociális érzékenység, mint személyes attitűd mindig is jellemezte, vallási praxisában, az aszkézisra való hajlammal is párosult), legitimizmus, a demokrácia

¹³⁰ Annak ellenére, hogy a ’páter’ kifejezés inkább a szerzeteseknél indokolt, Balogh pedig nem volt az.

¹³¹ Balogh páterrel kapcsolatban többen a kortársak közül úgy sejtették, hogy ügynök. Annak ellenére, hogy Balogh információkat közölt a katolikus főpapokról a kommunista vezetésnek, beszerzett ügynök volta eddig nem nyert bizonyítást [ld. még Miklós Péter doktori (PhD) értekezésének hasonló következtetését az ötvenes évek elejéig terjedő korszakra: *Balogh István politikai pályája*. 2012, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola; jelenleg itt is: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1663/1/Miklos_Peter_doktori.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. 02. 23.)]. Mindszenty és Balogh viszonya nem volt felhőtlen. Mindszenty nem tett eleget Balogh kétszeri kérésének sem, hogy mondjon köszönetet Vorosilovnak és a szovjet hadseregnek a „*felszabadításáért*”. A hercegprimás nem támogatta Balogh páter FKGP-s mandátumát sem (Hamvas Endre csanádi püspök igen), amit Balogh egyszerűen figyelmen kívül hagyott. Balogh – Hamvason keresztül, miniszterelnöki államtitkárként – befolyásolni akarta Mindszentyt abban is, hogy a hercegprimás és a klérus fogadja el – ahogyan Mindszenty fogalmazott – „*a köztársaság behozatalát*”, eredménytelenül. Mindszenty letartóztatása után Balogh – a békepap Horváth Richárddal együtt – 1950-ben követelte a korábbi (azaz Mindszentyhez köthető) „*életveszélyes*” egyházi politikával való szakítást, és aktív szereplője volt a békepapi mozgalom megszervezésének. Balogh páter és Mindszenty (1946-os) kapcsolatáról, kitérve Hamvas püspök akkori szerepére is, bővebben; Miklós Péter: *Mindszenty bíboros és Balogh páter*, Vasi Szemle, 2015. 5. szám. Online: <http://www.vasiszemle.hu/2015/05/miklos2.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. február 29.)

keresztény-egyházi koncepciója¹³², konzekvens alkotmányos közjogi felfogása, forradalomellenessége, sőt ellenforradalmársága, dinasztiahűsége, illetve még ultramontán álláspontja is. Mindezek minden jel szerint inkább reflektívek voltak, mint elméletiek, illetve ideologikusak. A politikai krédójának gyakorlati megvalósítása mindig is problematikus volt, lényegében nem volt sohasem számára kedvező a történelmi pillanat, politikai tetteinek jelentős része beszéd, írás, gondolat, hacsaknem bölcsélet. Mondhatnánk úgy is, a tett mindig evilági korlátokba ütközött, mégis a hercegprímás minden jel szerint azon krédó szerint élt, amit igaznak gondolt és vallott, nem alkalmazkodott „*ephemer politikusokhoz*”, ahogyan azt megfogalmazta egy bensőséges, mégis elhagyatott pillanatában. A politikai krédója melletti kiállást soha nem tartotta értelmetlennek, annak elszigetelt kisebbségbe szorulása ellenére sem, mindenén átsegítette sziklaszilárd hite, engedelmissége az egyház fejéhez és nemzetének szeretete. Úgy vélhette, hogy az evilágon túl gyökerező igazság érvényesítése és hirdetése az, ami híveinek és nemzetének életét virágzóvá és boldoggá teheti. Ez segítheti az üdvhöz őket leginkább majd, mindig, amikor erre lehetőség adódik – így 1956 szabad napjaiban is.

II. Út a szabadba

*„Rádőlt iszonyatok romja alatt
Vérzik Magyarország. Gyilkos óra.
Uram, a hajnalra teszek hitet,
Fordítsd szemeid a halandóra...”¹³³*

Mindszenty József hercegprímás letartóztatásának időpontját személyesen Rákosi Mátyás döntötte el, ami azért is érdekes – bár nem meglepő –, mert akkoriban ő, amellet, hogy a viszonylag frissen, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesüléséből létrejött Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára volt, ugyanakkor államminiszteri és miniszterelnök-helyettesi funkcióban szerepelt. 1948. december 26-án, karácsonykor, éppen

¹³² Ez minden jel szerint azonban nem jelenti a XX. század közepén erőteljesen színre lépő kereszténydemokrata politika feltétlen támogatását, hiszen annak magyar letéteményeseivel, a Barankovics-féle Demokrata Néppárttal nem kereste, majd kifejezetten visszautasította az együttműködést 1956-ban és előtte is a prímás. Mindez talán azzal is magyarázható az akkori viszonyokon (Barankovics nem fogadta el az egyházi hierarchia irányítását) túl, hogy a kereszténydemokrácia alapfeltétele egy szekularizált nemzetállam, amelyben a kereszténység illeszkedik a modern demokratikus államba – ez pedig Mindszenty, de akár XII. Piusz pápa számára is aligha okozhatott megnyugvást.

¹³³ Francisco De Morreria Das Neves: *Magyar katona monológia* (Monólogo de um Soldado Húngaro), részlet. *Gloria victis*, 2003.

vasárnap – egy hívő keresztény, főleg egy pap számára dupla ünnepponon – este, hűtlenség és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával vették őrizetbe a hercegprímást. A vádlottak padján már sokadmagával szerepelt Mindszenty, társai voltak: Zakar András, a hercegprímás titkára (akit korábban, 1948 november 19-én tartóztattak le, mint őt); Nagy Miklós, az Actio Catholica korábbi budapesti titkára, az Új Ember egyik alapítója, főszerkesztője, Windisch-Graetz Lajos herceg gyermekeinek egykori nevelője; dr. Ispánki Béla, egyetemi lelkész, a Szent Imre kollégium egyik prefektusa, aki később a perrel kapcsolatos visszaemlékezéseit közzétette¹³⁴ az emigrációban; Várady János jezsuita fráter, a budapesti rendház gazdasági gondnoka; Endrédi Zoltán, káplán, soproni hitoktató (az ő segítségével jutott át a határon Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, a Karitás érseki biztosa, aki a letartóztatás elől menekült); Beresztóczy Miklós, az *Actio Catholica* akkori budapesti igazgatója, később azonban a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke 1957-től, illetve haláláig a Kádár-korszak alatt, 1961-től az Országgyűlés alelnöke (politikai szerepvállalása miatt kiközösítette a Sacra Congregatio Concilii - Zsinati Szent Kongregáció); dr. Fábrián János érseki szertartó és levéltáros, szabadulása (1951) után többek között a Központi Papnevelő Intézet prefektusa, az esztergomi főegyházmegye kormányzója, illetve a Szent István Társulat alelnöke lesz; dr. Baranyay Jusztin Gyula ciszterci szerzetes, neves egyházjogász, a budapesti Bernardinum (a magyar ciszterci rend tanulmányi háza) volt igazgatója, a katolikus Központi Sajtóvállalat egyik legismertebb alapítója (Bangha Béla 'sajtóapostol' mellett), erősen megromlott egészséggel szabadul 1956 februárjában, pár hónappal később meghalt; Bóka (*Hell*) Imre az Actio Catholica (AC) másodtitkára¹³⁵, érseki számvevő, a primási pénztár kezelője; Vid (Vidlicska) József jezsuita házfőnök, akkoriban a tartomány gazdasági ügyeinek felelőse volt, 1944-ben aktívan részt vett az üldözött zsidók segítésében, három éves büntetése letöltése után a kistarcsai táborba internálták, ott is halt meg 1952. december 2-án; galántai Esterházy Pál herceg, az AC korábbi világi társelnöke 1944–45 között, a kormányzósági Magyarország egyik leggazdagabb arisztokratája (Mindszentyt még zalaegerszegi apátplébános korából ismerte); dr. Horváth Gábor kegydíjas tisztviselő, Esterházy herceg titkára és Wydler Tivadar bankigazgató (Pesti Hazai Első Takarékpénztár). Néhány vádlott – Földes Károly kereskedő, Nagy György, a Nemzeti Bank volt tisztviselője, Tolnay Dezső tisztviselő, Tóth László újságíró, Écsy Józsefné és Deutsch Zsigmond – letartóztatására azonban csak 1949

¹³⁴ *Az évszázad pere. Megszólal a tanú. A Mindszenty kirakat-per ismeretlen adatai*; Vörösváry, Toronto, 1987 és Abaliget, 1995.

¹³⁵ 1958-1961 között az Actio Catholica országos titkára is lesz.

januárjában került sor, és így lett teljes „Mindszenty és bűnbandájának” magyarországi pere. Csak a magyarországi, mert Csehszlovákiában még az ottani bíróság is lebonyolított egy ’külön Mindszenty-per’, azokkal a felvidéki papokkal, akik támogatták a prímást vagy akikkel a főpap munkakapcsolatban volt: Balázsy Dezső egegi, Hrabovszky Ferenc nagypakai, Kissik János deméni, Kovács Pál (ő a börtönben elhunyt) gyerki, Markwart Gábor ipolysági, Bálint István keszenyfalui plébánosokat több hónapig vizsgálati fogságban tartották.¹³⁶

A Szentszék az egyház működési szabadságának korlátozását látta ebben a perben, a nemzetközi média pedig a magyar szabadság áldozatának tartotta a bíborost, így a pere óriási publicitást kapott külföldön. Idehaza pedig – csak nagyon kevés helyütt demonstratívan jelezve, de – mindenkiben tudatosodott, hogy Mindszenty József volt a *szovjetizálás*, a kommunizmus hazai bevezetésének utolsó nagy, egyben legkérlelhetlenebb ellenfele, neve szimbólummá nemesedett meghurcoltatása során. Rákosi Mátyásnak nemcsak a letartóztatás napjára, hanem az elítélésre is volt elképzelése, amelyet időben az Államvédelmi Hivatal tudomására is juttatott. Ezek alapján Mindszenty bűneit négy csoportba sorolta: hűtlenség és a magyar demokrácia megdöntésére irányuló tevékenység, kémkedés, a Szent Korona ügye (a bíboros nem támogatta a hazahozatalát később) és valutázás. A per során – többször átírva a jegyzőkönyvet – egyre inkább a „*köztársaság és demokrácia ellenes összeesküvés*” domborodott ki, ezen a ponton vádanyagnaként felhasználták a hercegprímás – köztudott – *legitimista* nézeteit, korábbi, ezzel kapcsolatos aktív múltját is, és olyan momentumokkal hozták összefüggésbe, mint találkozója az emigrációban élő Habsburg-Lotaringiai Ottó herceggel (Mindszenty szemében a jogos trónörökös, illetve örökös királlyal) és Zita magyar királynéval, Amerikában. Ennek a prekoncepciónak volt része az is, hogy Mindszenty „ideiglenes államfő” lenne, és – Baranyay Jusztin által – egy „ellenkormányt” is összeállított, köztük több, még élő, de nem aktív, a kormányzósági Magyarország idejéből ismert politikussal. A per tárgyalása viszonylag rövid volt (1949. február 3–8.), melyet Olti Vilmos későbbi ’vérbíró’ vezetett, a népügyész pedig, aki a vádindítványt beadta, Alapy Gyula volt. A tárgyalásról többször is helyszíni közvetítést sugárzott a Magyar Rádió, ami így külföldön is ismert lett, fotózni azonban csak az ÁVH egyik fotósának lehetett. A bíróság összetétele ugyan (a köztársasági szabályozás szerint is) törvényellenes volt, de ennek ellenére hét

¹³⁶ Bank Barbara feldolgozta a Mindszenty-per több vádlottjának a sorsát: *Mindszenty József bíboros és hercegprímás, esztergomi érsek ügyével kapcsolatos személyek sorsa (börtön, internálás, kitelepítés)*. In: „*Isten szolgája*” – Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2007. 67–79. o. Illetve van monografikus feldolgozása is a csehszlovákiai Mindszenty-pernek; Bukovszky László: *A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Mindszenty-per szlovákiai recepciója*, 2016.

pontban találta bűnösnek Mindszentyt: köztársaság-ellenes szervezkedés, hazaárulás, külföldi fizetőeszközök bejelentésének elmulasztása (azaz: 'valutázás', akkoriban gyakori köztörvényes bűncselekmény) és ezzel kapcsolatos követelések bejelentésének elmulasztása, illetve üzérkedés, valamint valuta engedély nélküli kivitele, bejelentés alá eső értéktárggyal való engedély nélküli rendelkezés. Ezek kapcsán Mindszentyt életfogytiglani börtönbüntetésre, politikai jogaitól való teljes megfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték, meglehet Rákosi eljátszott a halálos ítélet (akasztás), majd a kegyelem lehetőségével is. Mindszentyre így ismét – ezúttal életében a leghosszabb – börtönbüntetés várt, amelyeknek a lelketlensége különösen megviselte az idős főpapot. Arról, ami belül történt a rabévek alatt a bíborosban, így írt az emlékirataiban: *„Mit tesz az átlagos rab a hosszú ébrenlét óráiban? Kesereg, emlékezik vagy sír; esetleg imádkozik és hallgatja a láthatatlan élőlények percegését. Az a rab, akire gondolok most [ti. ő maga – PJ], sokszor látja az édesanyja arcát, de a Sátánét is a hideg, irgalom nélküli arcok mögött. Foglalkoztatja a »bűn« is, amiért fegyházra vetették, emlékezik perének komédiájára, a Justizmord¹³⁷ minden részletére. Ha cselekedeteit számba veszi is, azokat Isten ítéletére bizza, úgy érzi, hogy azok miatt nyugodtan tud aludni.”* Papként különösen bántotta az is, hogy a szentmise – már amikor engedélyezték neki – bemutatása közben, az átváltoztatás során rendszeresen megzavarták az ÁVH-s örök, és egyes esetekben félbe akarták vele szakítani a liturgia legszentebb részét.¹³⁸ Erre így emlékszik vissza: *„A fegyházban kilenc hónap elmúltával misézhettem. Az örök azonban mise közben a <<kukucskán>> lesték, hogy meddig jutottam el a szentmisében és a heti fegyházi fürdésre különösképpen mindig akkor hívtak el, amikor a kenyér átváltoztatása után a bor átváltoztatásának a szertartását megkezdttem. Én azonban folytattam a szentmisét... Fenyegetőztek, de semmivel nem törődve, csak a mise végén követtem őket.”¹³⁹* A szentmise bensőséges megélése Mindszenty számára a börtönélet során még fontosabb lett, mint

¹³⁷ Ti. 'halálbüntetés téves bírói ítélet alapján', itt lényegében: ártatlan ember elítélése.

¹³⁸ Mindszenty József: *Emlékirataim*, 1989, 330. és 252. o. A Gyűjtőfogházban még misézhetett, de az Andrásy út 60-ban már gyakran éltek ezzel az eszközzel a fogva tartók. Alkalmanként a vizsgálati fogságban is misézhetett Mindszenty, de voltak megszakítások és ezzel kapcsolatos zaklatások is (a miséjét megszakítva, aközben kellett volna ennie, mosdania). 1948. december 30–31-én, január 1-jén és kisebb megszakítás után január 13-tól újra misézhetett, ahogyan azt Hegedűs András megállapítja kutatásai alapján (Hegedűs András: *Pio atya látogatása a bebörtönzött Mindszenty bíborosnál*, Magyar Sion. Új folyam, VII/XLIX., 210.o.). Hegedűs egyébként pontosan ezért állítja, hogy Szent Pio kapucinus szerzetes bilokációját, azaz látogatását, közös misézését a hercegprímásnál „1949. január 2. és január 13. közötti időre szűkíthetjük”. Hegedűs a hercegprímás fizikai megtöretésére azt feltételezi, hogy természetfeletti síkról, misztikus segítség érkezett, csoda formájában; „A szentmise utáni nagy vágyában a mélységből Istenhez kiáltott, aki ismeri gyermekei szükségét, és olykor a fizikai törvények felfüggesztésével segít rajtuk.”. Szent Pio egyébként „nagy hitvallóként” emlékezett meg Mindszentyről, és érzékletesen emlékezett meg a magyar főpap szenvedéseiről is Angelo Battistinek, aki ezzel kapcsolatosan Pio atya boldoggá-avatási eljárásban azt idézte (ahogyan a bilokációt is); „Az ördög ronda, de vele rondábban elbántak, mint ahogy azt az ördög tette volna!” (Uo. 213. o.).

¹³⁹ Emlékirataim, 355. o.

szabadelvben talán, különösen akkor, amikor már nem zaklatták közben: „*Amióta megengedik, a szentmise napirendem középpontja lett. Eltart két és fél – olykor három és fél óráig. Elmélkedem. Sok az oratio. Beléjük helyezem a magyar Egyháznak és hazámnak minden igényét és sebet. (...) Akik magányosan, külön miséznek, mint Néri Szent Fülöp, rendszerint kedvet kapnak az elmélkedő miszésre.*”¹⁴⁰.

A hercegprímás 1949-es koncepciók pere, elítélése és bebörtönzése azonban nem egyszerűen egyházi vagy csupán magyar politikai belügy volt. Még az elítélése évében az ENSZ közgyűlése is napirendre tűzte az ügyet, emellett folyamatos volt az emigráns magyarok körében az elítélt, „*mártír sorsú*” főpap tisztelete. A megemlékezéseken az emigráció prominens képviselői is jelen voltak, felekezeti hovatartozástól függetlenül. Ilyen megemlékezésekre, sőt megemlékező katolikus szentmisére járt az amúgy református Horthy Miklós kormányzó is az emigrációban, de a hercegprímás egykori politikai ellenfelei közül Barankovics István és Nagy Ferenc is, szintén emigránsokként. A megemlékezések mellett az *Amerika Hangja* emigráns magyar rádióállomás majdnem az egész Mindszenty-per rádiófelvételét sugározta külföldre kényszerült amerikai honfitársainknak,¹⁴¹ megfelelő kommentárokkal és szentbeszédi idézetekkel, ezzel emlékeztetve a mártír magyar papra, identitási muníciót is biztosítva sok üldözöttnek. Biztosan állíthatjuk, hogy az ötvenes években világszerte a legismertebb magyar külföldön – visszas módon meghurcoltatásának, bebörtönzésének, de hitvalló mártíriumának köszönhetően is – Mindszenty József volt. A Sztálin halálát (1953) követő desztalinizációs folyamatba illeszkedő genfi négyhatalmi találkozón 1955 júliusában Hruscsov szovjet pártfőtitkár büszkén jelenthette ki, hogy egyetlen főpap sincsen börtönben a keleti tömb kommunista országaiban, ami nyilván mindenki számára megnyugtató volt. Tényszerűen ekkor, ha börtönben nem is, de életfogytiglani fegyházbüntetésére kapcsán házi őrizetben volt Mindszenty József, akinek fogva tartásának körülményei néhány napja változtak csak meg.

Az akkori miniszterelnök, Hegedüs András, aki 1955. április 18-ával váltotta Nagy Imrét a miniszterelnöki tisztségben, július közepén fogadta a Magyar Katolikus Püspöki Kar képviseletében dr. Czapik Gyula egri érseket, Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspököt és dr. Hamvas Endre csanádi püspököt, esztergomi apostoli adminisztrátort. A tárgyalás során a miniszterelnök jelezte, hogy a kormány tud sérelmeikről, megérti azokat, valamint elfogadta Mindszenty korábbi kérésében jelzett indokokat és az azt támogató

¹⁴⁰ Uo. 377. o.

¹⁴¹ Közli: *Miles Christi Évkönyv MMXII. „Megemlékezés Mindszenty József bíborosra.”* (szerk. Pánczél Hegedüs János), 209-223. o.

püspökkari kérelmet is, így engedélyezte a magyar főpap börtönbüntetésének megszakítását. Mindszenty még 1954. január 23-án készített egy kézzel írott *pro memoria*-t, amelyben az akkor 62 éves főpap jelzi, hogy „*künn, az egyházi előírások szerint hetenként gyóntam, rabságomban öt karácsonyi és négy húsvéti gyónás is elmaradt, közben sem gyóntam. A gyónás nagyon hiányzik.*” Emellett pedig gondoskodni szeretne beteg és idős édesanyjáról, aki akkor 80 esztendő volt, és tüdő-, valamint szívasztmával küzdött. Az iratban Mindszenty ugyan nem kér semmit sem ténylegesen, de megjegyzi, szinte bizalmasan: „*1949. július 6-án Péter Gábor altábornagy úr meglátogatott és azt mondta:» évek múltán jövök és hozom a szabadulást «. Meg is indokolta ezt a kijelentést. Azt mondta:» mivel nem komiszkodott sem a tárgyaláson, sem a fogságban «. Kérésére, Esztergomban elintéztem egy ügyet, amire ő súlyt helyezett, miután Dudás püspök tanácsát kikértem.*”¹⁴² Mindszenty itt utalt arra, hogy már lényegében rabságában megüzente, hogy Boldog Meszlényi Zoltán segédpüspök, esztergomi helynök letartóztatása után (1950. június 29.) – Péter Gábor unszolására – megüzente az esztergomi káptalannak, hogy inkább a békepap Beresztóczy kanonokot válassza meg, ne álljanak tovább ellent. A börtönben később értesült a mártírhalált szenvedett Meszlényi püspök sorsáról is, aki a kistarcsai internálótáborban hunyt el. A rövid irat jelzi azt, hogy Mindszenty egészsége megromlott a börtönévek alatt, amit itt nem részletez, pedig ekkorára újra megerősödött Basedow-kórja¹⁴³, és övsömöre is lett, amit gennyes kiütések kísérték a gerince tájékán. Látása erősen megromlott, és majdnem felére fogyott alig öt év alatt: a testsúlya 82 kilóról 44 kilóra csökkent, ezért már 1954-ben a Gyűjtőfogház rabkórházába került az idősödő főpap, talán éppen levele hatására.

Az irománnyal Mindszenty által megcélzott kommunista vezetők – Gerő Ernő, Nagy Imre és Rákos Mátyás – mindegyike véleményezte az iratot. Gerő „*zavarosnak*” tartotta, tekintettel arra, hogy ugyan a főpap nem mondja ki, de a szabadon bocsátását kéri. Gerő az, aki felveti, hogy jó lenne, ha Mindszenty kolostorba kerülne, ez alatt nyilván, nem önkéntes kolostorba vonulást értett, hanem a lengyel Stefan Wyszyński bíboros¹⁴⁴ példájára utalt, aki négy

¹⁴² „*A másodfokú népbíróság által jogerősen elmarasztalt hercegprímás szabadlábra helyezési kérelme, és erről az MDP három vezető politikusának állásfoglalása 1954. január 28 – február 7.*” In: Somorjai Ádám OSB – Zinner János: Majd' halálra ítélve, 2008, 748–749. o.

¹⁴³ Ti. az autoimmun pajzsmirigy-túlműködés leggyakoribb formája.

¹⁴⁴ Stefan Wyszyński (1901-1981) lengyel főpap, Varsó és Gniezno érseke, Lengyelország primása. 1932-től főszerkesztője a wrocławieki *Ateneum Kapłańskie* egyházi havilapnak, s vezetője a *Sodalicia Mariańska* nevű világi keresztény egyesületnek, valamint keresztény munkásegyletemet és társadalmi-oktatási tevékenységet vezetett a keresztény szakszervezetekben. A német megszállás ideje alatt, az ellenállás (*Honi Hadsereg*) káplánja volt, üldözte a Gestapo. 1945 után fokozatosan hangot adott aggodalmainak a kommunista hatalom kiépülése kapcsán. 1953-ban elutasította, hogy a katolikus egyház állameszküt tegyen. Wyszyńskit végül ítélet nélkül három különböző helyen tartották fogva a legszigorúbb felügyelet alatt. Az egyházi felsővezetőkkel szembeni állami fellépés hatására a papság végül rákényszerült arra, hogy – az Apostoli Szentszék engedélye nélkül is – letegye

különböző kolostorban is internálva volt ebben az időszakban, vállaltan antikommunista magatartása miatt. Ezzel kiiktatnák a magyar főpapot a közéletből, mégis jogilag szabad ember lehetne. Rákosi azonban eléggé szkeptikus volt, ezért tömören megfogalmazta a lényegét: „*Akármit teszünk Mindszentivel [sic!], s akármit is ígér, néhány hónapon belül ott fogja folytatni, ahol abba hagyta. Ennek dacára meg kell vizsgálni a kérdést, bár első látásra a kár nagyobb, mint a haszon.*”¹⁴⁵ Nagy Imre is a kolostorba vonulást (azaz, internálást) javasolta, ahogyan Gerő és hátralevő büntetés felfüggesztését. Abban nem gondolkodott a szabadságharc előtt két évvel, hogy a főpapnak szabad mozgásteret adjon, különösen abban nem, hogy rehabilitálásra kerüljön. Érdekes az ő – nem annyira konkrét – válaszát is ideidézni: „*Nagyon meggondolandó Mindszentyt még egyszer visszavinni a börtönbe, amennyiben úgy viselkedne, politikailag igen nehéz lenne. Én első lépésként nem az egyéni kegyelem mellett, hanem a hátralevő büntetés felfüggesztése és a kolostorba vonulása mellett vagyok. Szerintem a kérdést PB elé kell terjeszteni. NI.*”¹⁴⁶. A legnehezebb az „*úgy viselkedne*” kitételt értelmezni, de talán ezt tarthatjuk annak, hogy amennyiben Mindszenty nem megfelelően viselkedne a börtönben, vagy valami baja lenne ott, akkor az, politikailag teher lenne, nemzetközileg pedig menthetetlen helyzetet eredményezne. A pártvezetés számára nem volt hasznos egy kompromisszumos megoldást követni 1954-ben, a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottságának többi tagja¹⁴⁷ is megkapta véleményezésre a levelet Rákositól, de érdemi elmozdulás nem született a kérelemre. De úgyszólván lehet értelmezni, hogy Rákosi álláspontja érvényesült a párt vezetésében és nem Gerő vagy Nagy Imréé: a hercegprímás maradt a börtönben, csak a Conti utcából a Gyűjtőfogház rabkórházába került 1954 májusában. A Gyűjtőfogházból még ebben az évben Vácra is elvitték, ahol édesanyjával találkozhatott, aki annak ellenére, hogy már jobb körülmények közé került fia elméletileg,

az esküt a szocialista alkotmányra, ezzel bizonyítva rendszerhűségét. 1956 októberében szabadult, külön megállapodást kezdeményezett az állammal, amely konszenzusos működést eredményezett, kisebb-nagyobb hullámokkal a lengyel katolikus egyház számára. Szoros együttműködésben volt Karol Wojtyła krakkói érsekkel is, a később Szent II. János Pál pápával. Mindszenty Józseffel több ponton párhuzamos sorsát, már életében sokan felvetették, kölcsönösen nagyra becsülték egymást, a Kádár rezsim mégis szembeállította őket, mert a lengyel főpapot engedékenyebbnek tartotta, mint Mindszentyt. A két főpap érintkezési lehetőségeit feldolgozta Mészáros István apologetikus stílusban, *Mindszenty és Wyszyński* In. Conti utcától *Recskig*, 2007. 36-52. o. Ezzel kapcsolatosan kritikát fogalmazott meg Domány András: *Mindszenty és Wyszyński*, Élet és Irodalom, *LI. évfolyam* 41. szám, 2007. október 12.

¹⁴⁵ „*A másodfokú népbíróság által jogerősen elmarasztalt hercegprímás szabadlábra helyezési kérelme, és erről az MDP három vezető politikusának állásfoglalása 1954. január 28 – február 7.*” In: Somorjai Ádám OSB – Zinner János: *Majd' halálra*, 2008, 748–749. o.

¹⁴⁶ MOL 276. f. 65/356. ö. e. 66. fol. In. Uo.

¹⁴⁷ A MDP Politikai Bizottságának a tagjai 1953. október és 1954. május 30 között: Ács Lajos, Apró Antal, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Földvári Rudolf, Hegedüs András, Hidas István, Kristóf István, Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Zsöfnyecz Mihály.

nagyon rossznak tartotta a főpap egészségi állapotát, ami nem csoda, mert a korábbi testsúlyának a felére fogyott¹⁴⁸.

Kis idő elteltével, 1955 júliusában a Belügyminisztérium vezetője, Piros László újra elővette az ügyet, és javasolta Mindszenty fogságának rendezését, azzal a kitételrel, hogy júniusban „*egyházi objektumban, államvédelmi őrizet mellett történő elhelyezésre*” kerüljön Hejcén (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, az akkori csehszlovák határhoz közel)¹⁴⁹, ahol ekkor dr. Pétery (született: *Petró*) József váci püspök már el volt helyezve 1953-tól (itt is halt meg 1967-ben). Az ÁVH-s őrzés titkosan, egy párthú házaspár bevonásával valósult volna meg. Mivel az objektumban elektromos áram nem volt bevezetve, ezért arról időben gondoskodni akartak még. Ennek a javaslatnak lett fogantója a Hegedűssel folytatott tárgyalás kapcsán, ugyanis a MDP Központi Vezetőségének Politikai Bizottságának határozata júliusban kimondta, hogy „*Mindszenty Józsefnek a büntetés megszakítását*” engedélyezték, lehetővé téve azt is, hogy ha akarja, akkor az édesanyja is odaköltözhet hozzá (ez ténylegesen csak egy napig valósult meg¹⁵⁰), és biztosítani kell neki egy papot is szolgálatra. A PB Rákosit bízta meg a feladattal, hogy közölje az internálást és a hercegprímás büntetésének a megszakítását dr. Czapik Gyula egri érsekkel, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökével. Így jött létre a találkozó a kormány és a püspöki kar között, amelyen a magyar püspökök úgy érezhették, hogy sérelmeik orvoslást nyernek, noha a diktatúra vezetői csak hosszas mérlegelés eredményeképpen a legkevésbé rizikós megoldást választották, idomulva az új szovjet direktívához. A Mindszenty- és a későbbi Grósz-per (1951) több papi elítélte - Bóka Imre, Horváth János, Koppányi Jenő, Bárdos József – ekkor már szabadlábban volt.

Rendhagyó módon Mindszenty fogva tartásának megváltozott körülményeiről – és hangsúlyozottan nem szabadulásáról – akkoriban beszámoltak a hivatalos médiumok is, élükön a párt napilapja, a *Szabad Nép*, amely közölte az olvasókkal, hogy a hercegprímás „*tartózkodási helyéül a püspöki kar által rendelkezésre bocsátott egyházi épületet jelölte ki*”¹⁵¹ az igazságügyi miniszter, Molnár Erik (ismert marxista történészként minden, 1945 és 1956 közötti kormányban szerepet vállalt, változó pozíciókban) engedélye alapján. Czapik érsek személyesen többször kérte az Állami Egyházügyi Hivatalt, hogy a prímás sorsán enyhítsen, javaslata alapján – amelyet a püspöki kar elé terjesztett 1955. július 14-én – hárman (Czapik mellett Hamvas Endre csanádi püspök, esztergomi apostoli kormányzó és

¹⁴⁸ *Emlékirataim*, 1989, 384. o.

¹⁴⁹ Uo. 751-755. o.

¹⁵⁰ De akkor is helyesen állapította meg, hogy a helyszín alkalmatlan: „*Fiam, ez a ház egészségtelen. Teleitta magát vízzel.*” vö. *Emlékirataim* 2015, 415. o.

¹⁵¹ *Szabad Nép*, 1955. július 17.

Dudás Miklós hajdúdorogi püspök) mentek Hegedüs András miniszterelnökhöz ezzel kapcsolatosan¹⁵².

A bíboros 1955-ben még nem lett szabad ember, fogva tartásában mindösszesen új eszközöket vetettek csak be, és csupán gyakorlati státusza változott meg; innentől kezdve *kényszerlakhelyhez kötött rab személyként* rendelkezhetek vele fogva tartói. Az eredeti belügyminiszteri javaslat módosításra került, talán azért is, mert nem akartak Hejácén a kassai püspök kastélyában egyszerre több főpapot összezárni¹⁵³, a kijelölésre kerülő „*egyházi épület*” – amely minden jel szerint kedvelt gyakorlat volt kényszerlakhely kijelölésére – sejtetően ezért lett a püspökszentlászlói (Baranya megye) nyári püspöki rezidencia, amely akkoriban meglehetősen lerobbantan állt. Az épületet a XVIII. század végén, más célból építették, de a XX. században gróf Zichy Gyula pécsi püspök felújította és templommal is ellátta az inkább kastély nagyságú épületet. 1946-tól az orsolyita apácák (a Szent Orsolya Rend) működtettek itt polgári iskolát, majd rövid ideig turistaház volt, míg 1954-ben Virág Ferenc püspök átadta az egyházi szeretetszolgálatnak, szociális otthont tartva fenn az épületben, így próbálva megmenekíteni azt a teljes államosítástól. Ősszel és télen nyirkosan kongó szobáit az ávosok megpróbálták otthonossá tenni, jobb körülményeket biztosítani a börtönléthez képest, az épületből már 1955. július 12-én este elvitték az apácákat, hogy helyet adjanak az új lakóknak. A település határán az államvédelmisek fegyveres ’bloká’ alá vették, nem lehetett csak a helyieknek belépniük, dokumentumokkal igazolva jogosultságukat¹⁵⁴. A gyengén fűtött, hűvös püspöki nyaralóban eltöltött ideje alatt a bíboros nem volt ’szabad ember’; szorosra fogott őrizetben volt, pontosan megjelölt napirend szerint, gyakorlatilag teljesen elszigetelve őrizték őt, még ha állandó orvost kapott is, étkeztetése valamelyest javult is¹⁵⁵. Még a szintén itt raboskodó Grósz József kalocsai érsekkel is meglehetősen kalandos módon (ajtó alatt bedugott, napi többszöri levélváltások, illetve három személyes látogatás)

¹⁵² Ld. *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet*, (Szerk. Balogh Margit), 2008, I. kötet, 667. o.

¹⁵³ Ez később mégis megvalósult, mert Pétery püspök társat kapott Badalik Bertalan OP veszprémi megyéspüspök személyében 1957. augusztus 16-án, aki lényegében haláláig (1965) maradt itt. Czapik egy püspökkari konferencián keserűen jegyezte meg ezért, hogy „*Előbb-utóbb valamennyien Hejácére kerülhetünk*” (in. *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet*, (Szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 118. o. Érdekes továbbá, hogy Grósz érsek és Mindszenty, ha csak néhány hétre is, elkülönítve de együtt voltak internálva Püspökszentlászlón.

¹⁵⁴ Mindezt egy bátor szemtanú, Ivasivka Mátyás karnagy és a Magyar Cserkészszövetség kerületi elnökének a beszámolójából tudjuk, aki néhány társával, a Szabad Európa Rádió közlését hallgatva elhatározta, hogy meglátogatja ekkor a primást Püspökszentlászlón. Idézi: Mészáros István: *Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története 1975-2005.*, 2005. 339-340. o.

¹⁵⁵ Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, Budapest, 2015, 990. o.

tudott csak kapcsolatba lépni¹⁵⁶. Grósz érseket csak 1955. októberben internálták ide, és néhány hetet voltak közös rabságban a magyar főpásztorral. Minden érintkezést csak az őket őrző államvédelmisek tudtával és hallgatólagos jóváhagyásával tehettek meg. Mindszentynek az átalakulóban lévő diktatúráról, a magyar egyház helyzetéről több év elszigeteltség után Grósz érsek szolgáltatott híreket először, első kézből, Tóth János plébános mellett. Mindszentyt a kommunista rendszernek tett püspökkari nyilatkozat, a népköztársaságot és a 'sztálini' 1949-es alkotmányra letett hivatalos eskü¹⁵⁷ (1951) érdekelte a legjobban és a békepapi rendszer kialakulása. Grósz később – a püspöki kar kérésére¹⁵⁸ is – 1956 tavaszán amnesztiában részesült, és újra elfoglalhatta az érseki székét, majd a püspöki kar elnöke is ő lett, miután Czapik érsek, a korábbi elnök elhunyt.

Mivel a börtönbüntetés megszakításának hivatalos oka a prímás egészségügyi állapotának romlása, illetve idős korából származó állapota volt, ezért mindenképpen figyelembe kellett venni, hogy Püspökszentlászlón Mindszenty állapota nem lett jobb, inkább rosszabbra fordult a hideg beköszöntével. Ebben nem segített az sem, hogy mellérendelték Tóth János esztergomi egyházmegyei papot¹⁵⁹ 1955. július 20-tól, a Rákosi Mátyás közbenjárására lerombolt budapesti Regnum Marianum-templom egykori plébánosát, szolgálatra (Tóthot még Mindszenty iktatta be ebbe a tisztségébe). Mindszentyt élete végéig nagyon bántotta a

¹⁵⁶ Emlékirataim, 1989, 389-395. o. Az itteni időszakról röviden foglalkozik; N. Kis Tímea: *Mindszenty Püspökszentlászlón*, Vasi Szemle, 2015. V. szám, 855-858. o.

¹⁵⁷ Az eskü szövege ez volt: „*Én X. Y. esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; az állami hivatalos titkot megőrzöm; hivatásom körében a nép érdekeinek szolgálatával járok el, és minden igyekezettel azon leszek, hogy működésemmel a Magyar Népköztársaság megerősítését és fejlődését előmozdítsam.*” In. Balogh Margit–Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok) II. 1944–2005*. Budapest História–MTA Történettudományi Intézete, 2005. 897. o. Az eskü témáját, konkrét eseten átívelően feldolgozta Fejérdy András; „*Amadeo*” ügynök és a magyar püspökök eskütétele 1959-ben - *A Szentszék keleti politikájának sikeres befolyásolási kísérlete?*, In. *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság* (szerk. Andreides Gábor, M. Madarász Anita és Soós Viktor Attila), 2018, 161-181. o.

¹⁵⁸ A püspöki kar Hegedüs András miniszterelnökhöz fordult ezzel a kérésével 1956. május 11-én; „*A Magyar Katolikus Püspöki Kar május 11-i értekezletén felmerült a Püspöki Kar elnökségének kérdése. A kérdés legsimább megoldásának látszik a kalocsai érsek [ti. Grósz József] visszatérése egyházmegyéjébe. Hogy ez lehetővé váljék, amnesztiát kérünk számára avégből, hogy érseki székébe visszatérve joghatóságát zavartalanul gyakorolhassa. A Püspöki Kar az ő elnöklete alatt továbbra is abban a szellemben kíván működni, mint amelyet az elhunyt érsek [ti. Czapik Gyula] képviselt az Egyház és az Állam békés viszonya érdekében és előmozdítani kívánja a Magyar Népköztársaság építő munkáját, és a hazánk békés fejlődését. Minden olyan törekvést, amely népünk jólétének emelésére irányul, megértéssel veszünk és a jövőben is támogatunk. (...).*” [Közlő: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet*, (Szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 738. o.]. Ha nyilván nem közvetlenül ennek köszönhető, hogy másnap Grósz érsek kiszabadult és néhány nap múlva elfoglalhatta újra székét, de ennek nyugtázása – amely mintegy a népköztársasági hűségeskü-politikájának is felfogható – fontos volt az állami vezetés számára.

¹⁵⁹ Tóth János (1908–1969) esztergomi egyházmegyei pap, 1946–1951 között a Regnum Marianum plébánia volt plébánosa. A templom lerombolása után a Rózsafüzér Királynője (volt domonkos rendi) plébániára került, ahol a plébánia lelkipásztori feladatait látta el 1951–1953 között. 1956. október 30-ig lesz a hercegprímás mellé rendelve, ezután nem segíti őt, 1957–1963 között ismét a Rózsafüzér Királynője plébánia plébánosa. In. Beke Margit: *Az esztergomi (esztergom–budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006*. Szent István Társulat, Budapest, 2008. 746. o.

kommunistáknak ez a barbár rombolása, amellyel az egykori Regnum Marianum-templomnak a helyéhez közel helyezték el a hatalmas Sztálin-szobrot, és előtte a Felvonulási teret alakították ki. Még az amerikai nagykövetségen eltöltött félrabságban is írt később ez ügyben az USA elnökének. Tóth is csak megerősíteni tudta azonban a primás rossz fizikumáról szóló tüneti jeleket (tüdőgyulladást is kapott 1955 telén), melyek az ősz beálltával elsősorban az elhagyatott épület nyirkosságának és hidegségének voltak köszönhetőek. Emellett azonban Tóth János kapott az öröktől egy néprádiót,¹⁶⁰ és időnként újságot is, így a bíborost – Grósz érsek, néha napi két-három levelei mellett – rendszeresen és minden jel szerint megfelelően informálta az elmúlt időszak és a jelen eseményeiről¹⁶¹, e mellett pedig a gyóntatója is volt nemcsak Mindszentynek, hanem minden jel szerint Grósznak is (gyóntatási joghatóságot külön a pécsi püspöktől kapott). Nemcsak a magyar egyház eseményeiről, a belpolitikai változásokról, hanem – Mindszenty szavaival élve – a „*halottakról, foglyokról, hű és megingott papokról*” is megfelelő adatokkal szolgálhatott. E mellett Szűz Mária mennybevételének új hittételét is Tóth Jánostól hallotta először Püspökszentlászlón, ahogy X. Piusz pápa szentté avatását is¹⁶². Tóth valószínűsíthető, hogy önként vállalkozott arra, hogy szolgáló papja legyen a hercegprimásnak, arról, hogy Mindszentynek lehet papja azonban a MDP KV PB határozott 1955. július 7-én egy határozatában. Tényleges személyi titkárságról nem beszélhetünk, hiszen nem volt szabad mozgása a főpapnak, nem voltak hivatali vagy személyes ügyei¹⁶³, de Tóth plébános sok dologban segíthette a börtönévek alatt rossz állapotba került főpapot. A kommunista pártpolitikai bizottsága döntött arról is, hogy Mindszenty édesanyja, ha oda akar költözni, akkor ezt lehetővé kell tenni (sajnos azonban csak egy napig maradhatott a valóságban fiánál, Püspökszentlászlón). Tóth szolgálata elmélyítette Mindszentyben a Regnum Marianum templom ügyét, amelynek hangot adott 1956-os szabad napjai során is. Mindszenty jó szándékkal feltételezte, hogy az ő anekdotikusan idézett, „*számonkérő felvetésére*”¹⁶⁴ adták melléje a szolgáló papot. Valószínűbb azonban, hogy Tóth – mivel elítélt nem volt – személyes szolgálatként vállalta el a főpap melletti kvázi titkári, gyóntató, ministráló pap szerepét, amely minden jel szerint a fogva tartóknak is megnyugtató megoldás volt egy ideig. Mindszenty bár elfogadta Tóth

¹⁶⁰ Az Orion 313-as modellje.

¹⁶¹ *Emlékirataim* 2015, 413. o.

¹⁶² Uo. Ti. az 1950. november 1-jén közzétett *Munificentissimus Deus* kezdetű apostoli rendelkezésében hirdette ki ezt. XII. Piusz pápa 1951. június 3-án boldoggá, 1954. május 29-én szentté avatta X. Piusz pápát. Mindszenty egyébként visszatekintve is Tóth eme intenzív felvilágosítását „*kiadósna*” tartotta.

¹⁶³ 229/2. határozat Az MDP KV PB határozata Mindszenty József elítélt ügyében, 1955. július 7. MOL M-KS-276. f. 53. cs. 240. ő.e. 4-5. o. (Géppel írott tisztazat, rajta kézírásos javításokkal).

¹⁶⁴ *Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975)*, Abaliget, 2000, 150. o.

plébános szolgálatait és személyét, hasznára is volt, de visszaemlékezéseiből kiderül, hogy igazán bizalmi embere nem lett, mert őt csak „*mellé adták*” fogva tartói¹⁶⁵, és nem ő választotta ki magának, érdemei, jelleme okán.

Mindszenty már Püspökszentlászlón felcserélte a fogoly daróc ruhát, papi reverendára – amelyről azt tartotta, hogy ez minden papnak olyan, mint lovagnak a páncélzata – és fogva tartói minden jel szerint abban voltak érdekeltek, hogy a főpap körülményei legalábbis kielégítőek, megfelelőek, jobbak legyenek mint a korábbi helyeken. Püspökszentlászlón azonban nem sikerült biztosítani ezt, a tél pedig a helyzet további romlásával fenyegetett, ezért szállították át az ősz közepén, a hideg közeledtével át a két főpapot más helyszínre. Egyik éjjel be kellett szállítani ugyanis a pécsi orvosi egyetem klinikájára a beteg prímást, ahol a helyzetet kritikusnak találták az orvosok, nem javasolták, hogy Püspökszentlászlón maradjon ebben a környezetben Mindszenty¹⁶⁶. Nem egy megváltozott (egyház)politikai irányvonal miatt vagy esetleg konspirációs szándékkal helyezték át Mindszentyt és Grósz érseket, hanem a még korábban, 1954-ben a párt- és államvezetés által megfogalmazott veszélyek elkerülése okán; nem vállalható fel politikailag egy súlyos megbetegedése, főleg nem halála egyik főpapnak sem a rabságban.

Az állam és egyház viszonyrendszerét egy kiegyensúlyozatlan, feszült, hol engedékeny, hol a régi paraméterek között mozgó közeg jellemezte 1955-től 1956. október 23-ig. Ebben a viszonyrendszerben meghatározó praktikum volt az áthelyezés - a rossz rabtartás miatt Mindszenty esetleges halálának az ódiumát nem vállalta volna fel sem a népköztársaság kormánya, sem a pártvezetés. 1955. november 2-án Mindszentyt és Grósz Felsőpetényre (Nógrád megye) szállították minisztériumi felügyelettel, az Almásy (néhol 'Almássy') grófok üresen álló kastélyának egyik szárnyába, rab státuszát és az államvédelmis felügyeletet, de Tóth János szolgálatának a lehetőségét is fenntartva. A kastély viszonylag új épületnek számított akkoriban, alig volt ötvenéves, a település külterületén, mely a háború előtt végig lakott volt az Almásy grófok által. A bíboros egyszer úgy jellemezte helyzetét itt egy őt meglátogató – általa helytelenül „miniszterhelyettesnek” tartott – ÁEH-tisztviselőnek az emlékirataiban, hogy él itt, mint egy „*öreg fa, a szűk helyen*”. Mindszenty átszállítása és itteni fogva tartása lényegében nem volt túl titkos, a falu lakói számára legalábbis biztosan nem, a püspökszentlászlóihoz képest is nyíltabb volt az elhelyezése a két főpapnak. Emellett pedig a püspöki kar tagjai is tudták, de ami igazán meglepő: a Szabad Európa Rádióban is bementék

¹⁶⁵ *Emlékirataim* 2015, 433. o.

¹⁶⁶ Mészáros István értesülése ez, tanulmányában idézi: *Pro memoria a börtönben (1954. január 28)* in. Mészáros István: *Árnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*, Bp., 2008, 202. o.

pár nappal a megérkezése után, így az országban azok számára is világos lett fogva tartásának helye, akik nem szimpatizáltak a rendszerrel.¹⁶⁷ Mindezt talán azért hasznos megjegyezni, mert ez mutatja azt, hogy Mindszenty kiszabadítására miért keletkezett több terv is néhány nap alatt, viszonylag pontos helymegjelölésekkel, amiket persze még segített a helyi tanácselnököknek és Horváth Jánosnak, az ÁEH elnökének jelzése is. Az államvédelmis őrseget Felsőpetényben Németh Hugó őrnagy vezette, aki civil ruhában látta el feladatait, és a primásnak 'gondnoknak' nevezte meg magát a főpap visszaemlékezései alapján. Az őrség tagjai tiszthelyettesek (11 fő) és operatív tisztek (3 fő) voltak és néhány őrkutya, amelyek között az egyik őrnagyi rendfokozatban volt.¹⁶⁸ A helyi államvédelmiek végrehajtók volt, nem mindenben kellőképpen és főleg nem időben tájékozottak – ezt az események mutatják is majd.

Felsőpetényben a hatalom részéről nagyobb teret biztosítottak annak, hogy a rab főpapok elismerve az épülő szocializmus eredményeit és rendszerét visszatérhessenek hivatalukba. Míg Mindszenty nem fogadta el ezt az opciót, addig Grósz érsek lehetőséget látott ebben¹⁶⁹. Ennek első lépése az volt, hogy Felsőpetényből átszállították Tószegre (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 1956. február 25-én, itt Verney (sz. *Werner*) Kornél egykori pezsztentlőrinci plébánost nevezték ki adminisztrátornak, akinek a feladata egyesek szerint az érsek 'érzékenyítése' volt a szocialista egyházpolitika irányában¹⁷⁰, másrészt elképzelhető, hogy csak hasonló szolgáló pap volt, mint Tóth plébános Mindszenty mellett. Grósz külön gyóntatót kapott Kenyeres Lajos személyében¹⁷¹ Tószegen, illetve ügynökként beszervezte az államvédelem is. Grószben gondolkodott az állami vezetés, mint Czapik utódja, mert a rangidős főpapok közül kettő egészségi állapota megromlott (Virág Ferenc, Dudás Miklós),

¹⁶⁷ Tyekvicska Árpád: Írások a forradalomról, 2006, 106. o.

¹⁶⁸ Uo. 128. o.

¹⁶⁹ Szabó Csaba: *A Grósz-per előkészítése 1951*, 2001, 57. o.

¹⁷⁰ Petróci Sándor szerint állami előkészítéssel Verney Kornélnak konkrét átnevelés volt a szerepe Grósz esetében (a papot már 1955 novemberében Tószegre helyezték). Vö.. Petróci Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről*, 1997. 217-218. o. Verney elő-, és utóélete (személyes bátorságával mentette meg a vecsési templomot a felrobbantástól 1945-ben) azonban azt a magyarázatot is lehetővé teszi, hogy a szolgálatot hasonló okok miatt vállalta, mint Tóth plébános, az 'átnevelés' pedig kimerült egyszerű tények közlésében, amely az 1951 óta eltelt időszakot jellemezték.

¹⁷¹ Kenyeres Lajos (1908-1957), mártírsorsú tiszavárkonyi plébános, akit 1957. február 28-án meggyilkoltak, politikai okokból. Holttestét csak egy év múlva találták meg Martfűnél, addig a hatalom azt terjesztette, hogy disszidált. Bátor, szókimondó pap volt, röpiratokban foglalkozott a jövő kérdéseivel, levelet írt többek közt a Petőfi Körnek, de Jurij Andropovnak, akkori szovjet nagykövetnek is, aki később a Szovjetunió első pártfőtitkára lett. Ebben felhívta Andropov figyelmét arra, hogy a magyar parasztságtól idegen a „kolhozosítás szelleme”, pláne ha erőszakkal akarják rákényszeríteni. Későbbi Kádár Jánoshoz írt levelei a békéért való kiállást hirdetik, van köztük, ami a sajtó-, vallásszabadság megvalósíthatóságáról szól. Dr. Varga Lajos püspök tanulmányában feltételezi, hogy a Kádárnak és Andropovnak írt levelek közvetlenül is hozzájárulhattak a plébános végzetéhez. Ld. Varga Lajos: *Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez*, Vigilia, 2008. 11. szám, 867-871. o.

Shvoy Lajosban pedig semmiképpen nem gondolkodtak, mint utódban az hatalom birtokosai. Grósz a tószegi tartózkodása alatt együttműködőnek tűnt Horváth János ÁEH elnök számára, áprilisban, amikor ott járt, ennek megfelelően az MDP Politikai Bizottságának őt jelölte a püspöki kar vezetésére, igaz előtte a püspöki kar részéről, hűségnyilatkozattal egybekötöttén kérelmezni kellett az érsek szabadon bocsájtását (rehabilitásról szó sem lehetett)¹⁷². Grósz Józsefet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelemben részesítette, Molnár Erik igazságügy-miniszter előterjesztése alapján 1956. május 11-én, 12-én Hegedüs András miniszterelnöknél járt, ezután pedig egy ünnepi szentmise pontifikálása után búcsút vett Tószegtől és az ottani hívektől, hogy aztán május 19-én bevonulva püspöki székhelyére¹⁷³, Kalocsára, visszavéve ezzel a főegyházmegye kormányzását.

A magyar egyházpolitika keretei valóban nem sokat változtak az elmúlt időszakban, ahogyan a püspöki kar is megállapította és körlevélben ki is hirdette, hogy a magyar békepapok lapja *A Kereszt* (a *Bulletin Cath. Hongrois*-val és a *Katholische Rundschau*-val közösen) a Szent Officium által indexre került 1955. július 5-én¹⁷⁴, úgy az MDP KV határozatban jelezte, hogy keményebb eljárásra van szükség egyházakkal szemben, amelyek következményeképpen 1956 februárjában újabb bírósági eljárások kezdődtek hetven pap és 12 apáca ellen, államellenes összeesküvés címén, e mellett pedig szorgalmazott egy új békepap lap kiadását, amely meg is valósult. Grósz érsek, miután visszakerült a püspöki kar élére, sem volt ellene egy új békepapi lap indításának, de azt hangsúlyozta, hogy ehhez hivatalos egyházi engedély kell. Ez azonban elmaradt, de a lap az indexre tétel ellenére is csak 1956. augusztus 5-én szünt meg ténylegesen. Az új 'békepapi lap' indítását a püspöki karon belül Brezanóczy és Hamvas püspökök támogatták, a megfontolt Grósz érseknél, pedig még határozottabban Badalik Bertalan veszprémi püspök ellenezte, de magát a békepapi szervezet létét is. Badalik hangsúlyozva azt, hogy egyházi legitimálása visszás lehet ennek a mozgalomnak¹⁷⁵, amely ténylegesen már a Hazafias Népfrent tagja, annak egy szekciója lett¹⁷⁶. Ezt az érvelést Grósz

¹⁷² 13/1956. dokumentum, in. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957*, Bp., 2011, 104. o.

¹⁷³ Az Új Ember 1956. május 27-i száma kielégítő interjút, illetve tudósítást közölt a főpap visszatéréséről, ezt az ütemezést említve.

¹⁷⁴ Azaz, a kánoni szabályozás szerint (1398. can. 1. §. érvénybe lépett), mely kimondja, hogy „kötelező engedély nélkül könyvet sem kiadni, sem olvasni, sem őrizni, sem árulni, sem mások számára bármilyen módon közzé tenni nem lehet” lényegében betiltották. Ld. A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet, (szerk. Balogh Margit), 2008, I. kötet, 668. o.

¹⁷⁵ Az Országos Papi Békebizottság, Országos Béketanács, az Országos Béketanács részeként valóban a Hazafias Népfrent kereteiben működött. Grósz nem kezdeményezte 1956-ban a mozgalom püspökkari legitimálását, pontosan Badalik érveire hivatkozva.

¹⁷⁶ *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet*, (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 773. o.

is magáévá tette. Az új békepapi lap végül *Katolikus Szó*¹⁷⁷ címmel jelent meg 1956. augusztus közepén, amelyet a püspöki kar tudomásul vett, a kiadással kapcsolatos felelősségét azonban Hamvas Endre csanádi püspökre helyezte.

A fenti 'visszatérési protokollt', ütemezéseiben, az államvezetés kívánalmainak megnevezésével nem öncélú kronológiaként írtuk le, sokkal inkább azért, hogy jelezzük, hogy mindez elméletileg elvárt, kisebb pontosításokkal foganatosítható lett volna Mindszenty esetében is. A felsőpetényi látogatások során, nem kapott rosszabb vagy nagyon más ajánlatokat a rab hercegprímás sem, a lehetőségek csak annyiban lettek volna mások, hogy Mindszenty esetében nem szorult kényszerű lépésre – ahogyan Czapik érsek halála után, Grósz esetében, igaz ebből is inkább profitált - az államhatalom, szinte bármeddig várhattak volna az 'átneveléssel', 'belátással' egy megfelelő helyen (Központi Szeminárium? kolostor? édesanyja háza? Esztergom? – sok esélyes a lehetőség a később felmerült helyek, opciók közül), hogy aztán eldönthessék, hogy a hercegprímás átveheti-e majd a hivatalát vagy sem. A protokoll mindenesetre adott volt, és mivel a megkeresés, tehát a kezdet nagyon hasonló volt Mindszenty esetében, mint Grósznál, feltételezhetjük, hogy folytatás is egészen hasonló lett volna, ha a prímás nem dönt máshogyan.

Grósz hivatalba lépése után, megint a részben engedékeny kommunista egyházpolitikai gyakorlat érvényesült. Az *Acta Apostolicae Sedis*, a Szentszék hivatalos közlönyét 1956 júliusában engedték be újra az országba több éves tiltás után, a külföldi teológiai lapok, folyóiratok azonban csak fokozatosan, jóváhagyott lista alapján voltak elérhetőek Magyarországon. Sajátságos volt az a hazai békepapi érvelés *A Kereszt* 1955-ös indexre kerülésével, hogy mivel az *Acta Apostolica Sedis* nem jelent meg itthon, ezért nem értesülhettek a lap indexre kerüléséről hivatalosan, így továbbra is megjelent úgy, hogy a szerkesztőket nem tüntették fel. Az *Acta Apostolica Sedis* ugyanis a törvényeken kívül a pápai bíróságok aktái, konkordátumok, egyházmegye alapítások, a pápai körlevelek, fontosabb beszédek és híryanagként a püspökök kinevezése és halála is megjelent, kulcsfontosságú volt ezért, hogy itthon hivatalosan elérhető legyen a magyar egyháznak. Amíg a magyar katolikus egyház vezetői egyfajta 'autonómia minimum' legalább jelzésértékű fenntartásán dolgoztak nagy igyekezettel, ha nem is mindig egyetértésben, addig az állam a behódoltatás és a szinten tartás furcsa egyvelegét alkalmazta az egyházpolitikában, amely azonban az elpusztítást vagy

¹⁷⁷ Még legalább három katolikus lap létezett ezzel a címmel korábban; a nagykátai esperesi kerület lapjaként 1936-1944 között létezett, az újszászi katolikus községek értesítője csak pár hónapig jelent meg 1940-ben, az ecsegi esperesi kerület lapja 1941-42 között létezett. A Katolikus Papok Országos Békeszövetségének lapjaként működő *Katolikus Szó* 1956. október és 1958 augusztusa között szünetelt, de aztán 1990-ig lényegében folyamatosan létezett, meghatározó főszerkesztője a korábban kiközösített Horváth Richárd lett, közel két évtizeden keresztül.

a teljes letámadást egy ideig kizárta. Bármi, ami lágyulásként hathatott a korábban elnyomott magyar katolikus egyháznak, azt leginkább az egyházpolitika stratégiai következetlensége, a politikai szerepek rendezetlensége okozta. Minden jel szerint azonban a püspöki kar és a magyar katolikus klérus, ahogyan a hívek is, keresték, igényelték a lehetőségeket a kibontakozásra, sérelmeik orvoslására. Keresték a réseket a falakon, és mindegyikre rátapadtak, amelyik a friss levegő ígéretével kecsegtetett.

A börtönbe zárás azonban továbbra is létező opció volt, de ez már nem mindenkire a megfélemlítés elemi erejével hatott, mondjuk az 1949-51-es korszakhoz viszonyítva a magyar katolikus klérus tagjai közül. Grósz érsek joggal fogalmazta meg sztoikus nyugalommal, ugyanakkor zsigeri őszinteséggel és – egyéni sorsát tekintve - nem kevés hitelességgel ennek az állapotnak az intranzigens summázatát, 1956 eseményei után közvetlenül: „*Mi történhetik? Börtönbe vetnek. Már voltunk ott – visszamegyünk.*”¹⁷⁸.

A püspöki kar érezte a vezetőjének a hiányát és hivatalosan is több lépést tett, a maga egyre szerényebb, de azért tudatos eszközeivel. Az 1951-es eskütétel és az internálás, börtön veszélye minden jel szerint egyszerre tette óvatosabbá, de a szélsőségeket már ismerővé is a magyar főpapi testület tagjait, igaz nem azonos mértékben és célrendszerrel ellátva. Mindszenty ügyében azonban testületileg foglaltak állást számos alkalommal, 1955 és 1956 időszakában, mintegy felismerve egy lehetséges enyhülés vagy mozgás lehetőségét.

A főpapok már tudták legkésőbb 1956 januárjában, hogy a hercegprímás és Grósz érsek tartózkodási helye a felsőpetényi Almásy-kastély lett, sőt azt is tudták, hogy külön tartják őket fogva. Czapik forrása talán Fekete János¹⁷⁹, egri ÁEH-megbízott (‘bajszos püspök’, ahogyan néhány hívták őket) volt, akit az érsek nagyra értékelt, „*elsőrendű állami megbízottnak*” és „*igaz, tisztességes embernek*” tartotta¹⁸⁰. Grósz érsek miután elfoglalhatta a püspöki kar elnöki székét, az első nemzetközi sajtótájékoztatóján¹⁸¹ és az általa vezetett értekezleten is kiemelte Mindszenty visszatérésének a fontosságát, jelezve azt is, hogy találkozott, beszélt vele és állapota megfelelő. A püspökkari tanácskozáson fogalmazott konkrétabban, amikor azt mondta, hogy „*fájó sebe a magyar katolikus egyháznak, hogy Őeminenciája, a bíboros*

¹⁷⁸ Uo. 827. o.

¹⁷⁹ Az egykori iskolaigazgató, Fekete végig a terepen maradt, Czapik halála után Kiskunfélegyházára került, a járási tanács kulturális elnökhelyettes lett. Az ÁEH-ben betöltött legmagasabb tisztsége a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság egyházügyi titkára lett. Ld. még: Urbán Miklósné: *Fekete János élete és munkássága*. Kiskunfélegyháza, Móra Ferenc Közművelődési Egyesület–Petőfi Sándor Városi Könyvtár, 2005.

¹⁸⁰ Jellegzetes módon erről egy állambiztonsági jelentésből tudunk, *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II.*, (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 725-726. o.

¹⁸¹ 1956. június 9-én Kalocsán tartotta meg, ahol megemlítette Kisberk Imre, Pétery József püspökök mellett Mindszenty József visszahelyezésének igényét is, ezt azonban az MTI cenzúrázta a híradásokból. Ld. Új Ember, 1957. június 17.

hercegprímás még nem térhetett vissza érseki székébe”, amellett, hogy Pétery és Kisberk püspökök is akadályoztatva vannak főpásztori jogaik gyakorlásában. Hitet tett amellett is a visszatért érsek, hogy mindent megtesz, hogy ezek a sebek begyógyuljanak¹⁸². Grósz előtt, és Czapik után az MKPK korelnöke, Shvoy püspök is hangot adott annak az 1956. június 13-i értekezleten, hogy jelezni kell a kormánynak, hogy Mindszenty és Pétery helyzetében történjen változás. Mindszenty visszatérése 1956-ban, a forradalmi követelések előtt, érdekes módon egy haladó katolikus, Fröhwrth Mátyás¹⁸³ memorandumában kapott külön szerepet. Fröhwrth 1956. június 8-i memorandumát – amelyről Grósz Józsefet, a püspöki kar elnökét is tájékoztatva, kérve támogatását és a diskurzust keresve, a katolikus sajtóban közlését – Hegedüs András miniszterelnöknek írta, enyhülést, az osztályharc (tehát, az Egyház üldözésének) befejezését remélte az új kormányprogramtól, amelyet április 18-án hirdettek ki. Fröhwrth annyira biztosra vette az általa enyhülésként megélt korszakban a bíboros kiszabadulását, hogy azt már meg is köszöni memorandumja elején a miniszterelnöknek; *„Persze szeretnénk már most Mindszenty József bíborosunk szabadon bocsájtását is szívből megköszönni a kormánynak és a miniszterelnök úrnak!”*¹⁸⁴. Grósz szabadulása utáni reményteli időszakban ez azt mutatja, hogy olyan laikusok számára, akik a rendszerrel az együttműködést keresték, a magyar egyház fejének a szabadon bocsájtása nem számított ’államellenes követelésnek’ már 1956 nyarán. Fröhwrth-et a miniszterelnök átirányította az ÁEH elnökéhez, aki meghallgatta ugyan a gyakorlati kéréseit – rádióban szentmise, katolikus

¹⁸² A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet, Metem, Budapest. (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 745. o. A teljes képhez hozzátartozik, hogy amíg Grósz érsek kifogásolta azt, hogy nincsen joga a békepap Beresztóczynek az értekezleten jelen van és ezért lényegében kitiltotta onnan, annak ellenére, hogy *„ezt Czapik Gyula érsek intézte így és azóta ez szokássá vált”*, ahogyan Hamvas Endre csanádi püspök jelezte neki. Grósz az amnesztiája napján meglátogatta Hegedüst és két nappal a nyilatkozatában *„hálás szívvel”* köszönte meg a Magyar Népköztársaság kormánynak, hogy lehetővé teszi a visszatérését. E mellett leszögezte, hogy *„A katolikus egyház és a magyar állam viszonyában beállott kedvező fordulat megmutatta, hogy az az irányvonal, amelyet boldogult Czapik Gyula egri érsek elnöklése alatt a Magyar Katolikus Püspöki Kar az elmúlt időkben követett, helyes volt. Ezt az irányvonalat főpásztori működésében fenn kívánom tartani. (...) Hűséges fia, engedelmes polgára akarok lenni hazámnak, a Magyar Népköztársaságnak és erre akarom nevelni a rám bízottakat is (...)”* (Magyar Kurír, 1956. május 14. 46. évfolyam II. kiadás, 157. szám.). Grósz érsek minden jel szerint nem őszintén tette meg ezt a nyilatkozatot, hanem kényszerű szükségből, amely amnesztiájának alapfeltétele lehetett, ezt szerencsésen bizonyítja több későbbi vélekedése, nyilatkozata, tette is. Azt azonban mutatja, hogy az kommunista állami vezetés a ’Czapik-irányvonallal’ elégedett volt, ennek a folytatását várták az új főpásztortól is.

¹⁸³ Fröhwrth Mátyás (1889-1959), a Katolikus Népszövetség központi titkára, országgyűlési képviselő (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja), a Magyar Országos Katolikus Eszperantó Egyesület elnöke, az Eszperantó Világszövetség tagja. Érdekes, hogy Mindszenty 1926-ban a Katolikus Népszövetség titkáráként vendégül látta, a zalaegerszegi Katolikus Házban, mint a szervezettel alapvetően szimpatizáló klerikus. Ld. Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, I. kötet, 180. o.

¹⁸⁴ 46/1956. dokumentum in. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957.* Bp., 2011, 115-117. o. Fröhwrth Mátyás memorandumának további sorsa ugyanitt nyomon követhető (123./1956, 124./1956, 147./1956., 147.1/1956, 148./1956., 162./1956, 98./1957. dokumentumok) érzékelhetően fontos volt, hogy Grósz az ügyben jól tájékozott legyen, talán azért is, mert nem akarta, hogy hasonló besorolást kapjon a klérustól, mint az 1948-as ’haladó katolikusok’.

könyvkereskedés, nyomdapapír a katolikus sajtónak, stb. – de érdemi lépések nem ez alapján születtek, sokkal inkább azok alapján, amelyeket a püspöki kar is korábban megfogalmazott a kormánynak. Fröhvirth kezdeményezése nem Mindszenty szabadságának felvetésében volt merész, hanem sokkal inkább a Katolikus Népszövetség újbóli működésének engedélyezésével, amelyre persze érdemi választ nem kapott (ezt majd legközelebb a Katolikus Néppárt veti fel pár hónap múlva október végén, sokkal nagyobb sikerrel, de konspiratív céllal). Fröhvirth memoranduma miatt egyébként összetűzésbe került a kereszténydemokrata Mihelics Viddel, aki nehezményezte, hogy – az ekkor éppen nem működő - Népszövetség nevében lépett fel, illetve a püspöki kar tudta nélkül tette ezt (mindkettőt könnyen lehetett cáfolni). Fröhvirth Mátyás érdekes közéleti pozíciót vett fel a korszak katolicizmusában, egyszerre volt Mindszenty és Grósz híve, több levelét megtalálták mind a hercegprímásnál, mind az érseknél, amelyekért az ÁVH mind a két per idején le is tartóztatta, börtönben is volt. Mégis nem kevés derűvel vagy optimizmussal említette, hogy *„Értelmes és intelligens kommunisták közé kerültem. Tisztában vannak létük feltételeivel.”*¹⁸⁵. 1956 forradalmi napjaiban vállalt szerepéért is később a megtorlás korszakában, 1956/1957 fordulóján letartóztatásban volt, innen visszatérve azonban ott folytatta, ahol korábban abbahagyta, a együttműködést kereste továbbra is. Mindezt később jelenti a hercegprímásnak is, aki akkor már az amerikai nagykövetségen van a félrabságában 1956 végén.

XII. Piusz pápa 1956 nyarán, a nándorfehérvári diadal, illetve elődje, III. Callixtusz pápa (1455-1458) kereszties hadjáratának 500. évfordulóján, apostoli levelet intézett minden, de kiemelten Kelet-Európában élő hívéhez, azok közül is különösképpen három raboskodó főpapjához, Alojzije Viktor Stepinac horvát, Stefan Wyszynski lengyel és Mindszenty József magyar bíborosokhoz. A pápa nemcsak megemlékezésnek szánta apostoli levelét, hanem sokkal inkább párhuzamba állította az Egyház akkori fenyegetését (török birodalom, muszlim terjeszkedés), a maival (ateizmus, kommunista rendszerek vallásüldözése); *„Sajnálatos módon ma is, ti mindannyian, akik a fent említett területeken laktok, szenvedtek a rendkívül nehéz körülmények miatt, sok más, nemcsak latin, de keleti rítusú katolikussal együtt, akik tőletek keletre és északra élnek, a Balti-tenger partján. Már majdnem tíz éve annak, amint azt tapasztalatból tudjátok, hogy az egyházat - ha nem is mindenhol egyformán - megfosztották jogaitól: a kegyes egyesületeket és a vallásos társaságokat erőszakosan feloszlatták és szétszóratták, a szent pásztorokat megakadályozták abban, hogy gyakorolják hivatásukat, sőt, deportálták, száműzetésbe küldték vagy bebörtönözték őket.”* A három fehér vértanú kelet-

¹⁸⁵ 123/1956. dokumentum, Uo. 175. o. Fröhvirth ezzel Hegedüs András, Horváth Jánost és Miklós Imrét jellemezte, vélhetően egyszerre.

európai bíborosról külön értekeznek a levelében a pápa, egyúttal elítélve fogva tartóikat és azt a rendszert is, amely ez megvalósítja; „*Kedves fiaim, különösen hozzátok szólok, Mindszenty Józsefhez, Alojzije Stepinachoz és Stefan Wyszyńskihez, a szent római egyház bíborosaihoz, akiket mi magunk öltöztettünk be a római bíbor méltóságába, kiváló érdemeitek elismeréseképpen, amelyet lelkipásztori kötelezettségeitek és az egyház szabadságának megőrzése érdekében fáradhatatlanul folytattatok. Fájó lelkünkben mindig jelen vagytok, tudva, hogy jogtalanul távol tartanak benneteket székhelyetektől és a szent szolgálattól, s hogy szenvedtetek és szenvedtek most is Jézus Krisztus erejében. (...) Mindannyiótok sorsát szívünkön viselve, mert Jézus Krisztus ügyéért szükségét, szerencsétlenséget és kárt szenvedtek, nap nap után emeljük könyörgésünket a mindenható Istenhez, hogy jóindulatúan és könyörületesen tartsa meg és erősítse hiteteket, hogy enyhítse és könnyítse szenvedéseketek, vigasztaljon égi szeretetével, gyógyítsa meg Jézus Krisztus titokzatos testének beteg és szenvedő tagjait, és - miután e vihar elül - végre sugározza rátok és mindenkire az igaz és nyugodt békét, melyet az igazság, a jog és a szeretet táplál.*”¹⁸⁶. Piusz pápa, ahogyan később is, nem a megegyezést, hanem a „*hitben hűségesen harcoló*” Egyházat képviseli, amelynek „*áldozata az Egyház diadala*” lesz. Mindebben Mindszenty József méltó bíbornoka volt, szavaiban, tetteiben ekkor és ezután is követője a Szentatya iránymutatásainak. Annak ellenére, hogy nagy bizonyossággal az apostoli levél tartalmát nem ismerte megjelenésekor, tanúbizonyságát adta hamarosan annak, hogy kiérdemelte azt, hogy Piusz pápa névleg említette levelében, példaként állítva Kelet-Európában, de az egész világban a hívők számára. Felsőpetényben 1956 októberéig a hatalom legalább kétszer tett kísérletet arra, hogy megegyezzen Mindszentyvel. Valószínűleg erre Grösz eredményes semlegesítése, integrációja után erős motivációt is éreztek, mert Mindszenty hasonló semlegesítése, ha más eszközökkel is, de a – Nagy Imre bukása után, resztalinizálódó fordulatot vevő – politikai rendszer eredményességét mutatta volna az ország lakosainak és a Szovjetunió számára is. Mindezt a főpap is megállapítja a helyzetről utólagosan: „*Nagyon kellett volna a rendszernek az én dicséretem, elismerésem, tömjénem. Azzal egy időre befoltozhatták volna rossz szűrűket, betakarhatták volna a nyílt gazdasági, politikai válságot, csődöt.*”¹⁸⁷. Nagyobb számban látták el újságokkal közel kilenc hónapon keresztül a fogoly hercegprímást, mint eddig, azért is, hogy változhasson a véleménye a hatalommal kapcsolatban, de ez inkább kontraproduktív

¹⁸⁶ Közli a magyar fordítást, Mészáros István (szerk.): *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*, Budapest, 2006, 93-100. o. A levél eredeti szövege megtalálható a Vatikán honlapján: http://www.vatican.va/content/pius-xii/la/apost_letters/documents/hf_p-xii_apl_19560629_dum-maerenti-animo.html (Utolsó megtekintés: 2020. február 2.)

¹⁸⁷ Emlékirataim 2015, 421. o.

hatást ért el. Mindszenty minden jel szerint mást szűrt le a hírekből, mint Grósz érsek, aki ugyanúgy kapott újságokat¹⁸⁸ Felsőpetényben és később Tószegen is. A magyar főpásztor annak a véleményének adott hangot először, hogy amíg nem egyenlő tárgyalófelek a hatalommal, magyarul nem szabad ember, nem tárgyal velük: „*Nem az ő kegyelmüket várom, hanem az igazságot. Ha kérném az amnesztiát, felbátorítanám a rendszert, arra, hogy előlépjön feltételeivel. (...) A fegyházból még talán vágytam szabadulni. Ott még nem láttam elvi nehézségeket. Amint azonban a rabkórházban lelki erőmet visszanyertem és később tájékozódtam az Egyház és az ország tragikus helyzetéről, megingathatatlaná vált az elhatározásom, hogy a rabhalál vagy megalkuvó szabadulás alternatívájában az elsőt választom – rabélet börtön-Magyarországgal nem cserélem el.*”¹⁸⁹. A hírek tehát ebben a kérdésben nemhogy ellágyították, elgondolkodtatták vagy meggyőzték, hanem megerősítették abban, hogy ártatlanul ítélte el a rendszer, és rehabilitálnia kell őt, nem elég az amnesztia, pláne, ha ezt neki kell külön kérnie. Minderre Tóth plébános igyekezett rábírní a leginkább közvetlenül a hercegprímást, akit ’közvetítésre’ bírt rá Felsőpetényben a parancsnok, Németh Hugó. Tóthnak ez a kísérlete, amely arra irányult, hogy Mindszenty írásbeli kérvénnyel kérje az amnesztiát, azonban eredménytelen maradt. Amennyire rekonstruálni lehet a későbbi eseményekből és a primás visszaemlékezéseiből a fejleményeket, Tóthnak ez a cselekedete is hozzájárulhatott abban, hogy Mindszenty még kevésbé tekintse bizalmi emberének, mint eddig, az első adandó alkalommal, amikor az általa szorgalmazott igazság pedig teret nyer – kiszabadul rabságából – elváljanak majd útjaik. Feliratot¹⁹⁰ fogalmazott meg inkább 1956 szeptemberében, amelyben kérte az idős, beteg rabok szabadon bocsájtását, és – ebben azonban osztozva Tóth plébános sérelmeiben is – a Regnum Marianum plébániatemplom újbóli felépítését. A felirati forma megválasztása – a történeti párhuzammal is élve - jelezte, hogy Magyarország hercegprímása megtalálta magát a rabságban is, ugyanakkor párbeszédet kezdeményez a hatalommal, de tisztségéből és nem abból a helyzetből, ahová az taszította.

Nem adott ezért „*reverzális*” sem a hatalomnak, azaz olyan kötelezvényt, amely azt garantálta volna, hogy ha kiszabadul, akkor a hatalommal szemben lojális lesz, mint Grósz érsek tett, ezzel folytatva, ha módosítva is, de Czapik érsek főpásztori gyakorlatát.

¹⁸⁸ Mindszenty a Szabad Népet, Magyar Nemzetet, Új Embert, Keresztet, valamint a Statisztikai Szemlét említi, amelyeket megkapott Felsőpetényben. A dolog tudatosnak tűnik, mert a ’gondnok’ fel is hívta több cikk figyelmére a primás figyelmét, amellet, hogy az újságokat korábban, Püspökszentlászlón csak Tóth plébános kapta meg, Mindszenty kifejezetten tiltva volt még ekkor tőlük vö. *Emlékirataim* 1989, 399. o. illetve bővítve *Emlékirataim* 2015, 421. o.

¹⁸⁹ Uo. 433. o.

¹⁹⁰ Sorsát Mindszenty amúgy is – az általa tisztelt – Deák Ferencéhez viszonyította, aki nem adott fel abból semmit „*amiből nem lehet, nem szabad feladni*” (*Emlékirataim* 1989, 410. o.), ezért is találó a felirati forma külön megválasztása.

Felsőpetényben visszautasította egy Magyar Nemzet interjú lehetőségét is, amelyet Parragi György készített volna¹⁹¹. Mindszenty ebben a tárgyalások kezdeményezését látta – nem minden ok nélkül – a hatalom részéről, amiért olyan társutas - Mindszenty fogalmaival; kollaboráns - politikust küldtek hozzá, mint Parragi¹⁹². A karakán elutasítás büntetést vont maga után, amelyért a főpap éhségstrájkot folytatott 75 órán keresztül, amelyet mivel Istennek felajánlotta, böjtként fogott fel¹⁹³. Parragi a népköztársaság legfontosabb államhatalmi szervének, amely a kollektív államfői funkciókat látta el, az Elnök Tanácsnak is tagja volt 1951 óta folyamatosan 1958-ig. Parragi baloldali politikus volt korábban is; a Független Kisgazdapárt (1944-től) tagjaként, illetve a Balogh Istvánnal közösen alapított Független Magyar Demokrata Pártban is alternatívát képviselt a jobboldalibb keresztény politikával szemben. Parragi, vallásos katolikusként (bár vöröskatona is volt 1919-ben), egyfajta keresztényszocialista-kereszténydemokrata újságíróként került az akkor még a legitimista meggyőződésű Pethő Sándor vezette Magyar Nemzethez 1938-ban, ahol az egyik legtermékenyebb szerzőként elérte, hogy szerkesztő lett. 1948-ban azonban megtört, és innen a kommunista hatalom társutasa, később része is lett, akire lehetett számítani olyan helyzetekben, amikor nem moszkovita politikusra volt szükség (Parragi a Hazafias Népfrent elnökségének is tagja volt, a kommunista pártba azonban nem lépett be), hanem sokkal inkább a népköztársaság kohéziós politikai erejét. Parragi szerepét¹⁹⁴ tehát jól mérte fel a rabságban is elveihez ragaszkodó hercegprímás, aki ezért állapította meg, hogy „*Semmi kétség, hogy a tervet a kommunisták eszelték ki.*”¹⁹⁵.

¹⁹¹ *Emlékirataim* 2015, 421-422. o.

¹⁹² Parragit ismerte Mindszenty; tagja volt azoknak a magukat haladó katolikusoknak tartóknak, akiket az MDP mozgósított 1948-ban vele szemben, hogy meggyőzzék az (egyház)politikája téves. A 'haladó katolikus' – sokszor változó összetételű – csoportjainak tagja volt többek között Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, de Károlyi Mihály is, többek között. Parragi 1948 novemberében fordult Mindszentyhez Károlyi Mihály vezetésével egy közös levélben, amelyben panaszolta, hogy „*a vallási szertartásokat, körmeneteket nem egy esetben ellenforradalmi agitáció színterévé tették*”. [Vö. Csapody Miklós – Szabó Róbert: *Két levél Mindszenty Józsefhez 1948-ból*, in. *Múltunk*, 2017, 58 (2)., 224-244. o.] Parragi egyike volt azoknak, aki kérte az egyházi iskolák államosítását 1948-ban Balogh páter pártja részéről (ellene csak Slachta és Barankovics szólalt fel, 2500 tiltakozó levelet letéve Ortutay asztalára).

¹⁹³ A kevésbé idézett, részünkről fontos epizód itt olvasható; *Emlékirataim* 1989, 399-400. o.

¹⁹⁴ Parragi alkoholista volt és cukorbeteg is, ezt is felhasználva vallatták, félemlítették meg. Parragi politikai metamorfózisa – a nyilas és kommunista diktatúra kialakítását korábban egyaránt veszélyesnek tartotta (a mauthauseni koncentrációs táborban több mint egy évig raboskodott, Nagy Ferenc társutas, demokratikus politikájának a híve volt, amíg ki nem kellett lépnie a FKGP-ből) – 1947/1948 fordulóján zajlott le, aktív állambiztonsági jelentéssel. Innentől fokozatosan egy év alatt jutott el a 'jó káder' pozícióba, amelyet élete végéig (1963) meg is tartott, Rákositól Kádárig. Érdekes epizód, hogy 1956-ban pár társával közösen alapított *Keresztény Demokrata Párt*, utólag inkább tűnik potemkin, népfrentos szervezetnek, melyet lehet a valódi kereszténydemokrata erőket (DNP, KDNP, illetve a Gróh-féle KDP) megosztó pártként szemlélni, mint Parragi esetleges politikai magára találásaként vagy megtéréseként értelmezni.

¹⁹⁵ Mindszenty 2015, 422. o.

Nem ez volt az egyetlen meghiúsult interjú Felsőpetényben, a belügy Leslie Balogh Bain (1900-1962) magyar származású, amerikai újságíró is kecségtetett azzal, hogy Mindszentyvel interjút tud készíteni majd. Ezt azonban nem gondoltak annyira komolyan, mint ahogyan Bain, aki ezért hagyta magát beszervezni „Benkő” ügynökjelölt lett belőle. 1956. szeptember végén készült az a feljegyzés, amely szerint Bain lényegében elvállalta, hogy segítségével lesz a magyar külügyi szerveknek egy Washingtonban felállítandó sajtóügynökség megszervezésében, és hajlandó megadott témából sajtó-összefoglalókat készíteni. Vízumot kapott Bain végül, de ez az interjú is meghiúsult ekkor még, 1956 novemberben más körülmények között valósult meg és nem a legszerencsésebb eredménnyel¹⁹⁶.

Ellenben felvetette az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) helyettesének, Miklós Imrének¹⁹⁷, aki meglátogatta őt 1956. augusztus közepén, hogy mi lenne, ha a „főbűnöst”, Rákosit lecsuknák végre. Megdöbbenésére azt a választ kapta, hogy „Még vele is szakítottunk”, azonban a hercegprímás magatartása semmit sem változott, a korábbihoz képest¹⁹⁸. Mindszenty ugyan nem tudta pontosan, hogy kivel beszél – jellemző, hogy Miklós nem fedte fel a kilétét –, de azért sejthette azt. Az elnökhelyettes, akit Mindszenty az emlékirataiban helytelenül „*miniszterhelyettesnek*” mond,¹⁹⁹ ebben igazat mondott, hiszen Rákosi Mátyást politikai bizottsági tagsága és első titkári tisztsége alól 1956. július 18-án mentették fel, és ezzel lényegében örökre távozott a kommunista állampárt vezetésből. Az első ember a moszkovita kommunista Gerő Ernő lett, aki nem sok mindent akart változtatni az eddigi egyházpolitikán, leginkább az új, még ki nem kristályosodó szovjet vonalhoz igazította magát.

¹⁹⁶ Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*. Múltunk, 2011/2. 176–204. o.

¹⁹⁷ Miklós Imre (1927-2003) pályafutásának egész ideje alatt (1951-1989) az ÁEH-ban volt, előadóként kezdte majd 1971-től, a hivatal megszűntéig annak elnöke volt. Innen vonul nyugdíjba is 1989-ben. Elnökhelyettesnek Hegedüs András miniszterelnök tette meg, Varga József menesztése után 1956. június 1-én. 1946-tól a Magyar Kommunista Párt, illetve utódszervei, a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja. Az MSZMP Budapest VI. kerületi pártbizottság és végrehajtó bizottságának tagja. Az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa tagja. Munkája elismeréséül kitüntették többször is: Munka Érdemrend (1955, 1961), Munka Érdemrend arany fokozata (1971, 1976), Szocialista Magyarországért Érdemrend (1984).

¹⁹⁸ *Emlékirataim* 2015, 430. o. A korábban megjelent, szerkesztett szöveg és az eredeti Mindszenty által írt között, itt a hangsúlyok alapján változik a jelentés; Miklós fájjalja, hogy Rákosi távozott a hatalomból, de Mindszenty nem változott meg a börtönévek alatt.

¹⁹⁹ Az azonosításban egyezik a véleményünk Soós Viktor Attilával, a téma (ÁEH) kutatójával. Balogh Margit vélekedése szerint ez a fontos tárgyalás, amelyen Mindszenty szimbolikusan és ténylegesen is elutasítja a pártállam feltételeit, korábban, inkább 1956 márciusában vagy áprilisában lehetett (Czapik Gyuláról lényegében mindenki tudta, hogy gyógyíthatatlan beteg, mielőtt 1956. április 25-én meghalt), amikor még nem dőlt el, hogy Mindszenty vagy Gröss legyen a püspöki kar elnöke. A feltételek nagyjából megegyeznek azzal, amit Gröss később elfogadott, ez alátámasztani látszik ezt az opciót, de az a tény, hogy Mindszenty esete fajsúlyosabb és komplexebb volt, mint Grössé, számomra mégis inkább azt igazolja, hogy a már Gröss esetében bevált protokoll alapján akarták Mindszentyt is a rendszer részévé tenni – sikertelenül. Talán Czapik tényleges halála előtt nem is akartak tárgyalni az ÁEH emberei egyik főpappal sem egy esetleges utódlásról, egyszerűen nem volt erre szükségük.

Miklós Imre – a régi kádernek számító Horváth János elnök²⁰⁰ mellett – ’új seprő’ volt az ÁEH felső vezetésében, megbízatása csak júniustól szólt, és Rákosi emberét, az államvédelmis Varga Józsefet váltotta le. Az ekkor csak 29 éves, eredeti foglalkozását tekintve villamoskalauz Miklós Imre 1971-től a hivatal megszűnéséig (1989) lesz majd az elnök, ekkor azonban ő közölte az állam kikötéseit Mindszentyvel. Ezek betartására tett ígérete esetén a főpap kérvényezhette volna az amnesztiáját: *1. megegyezés az egyház és az állam között, az ÁEH és a békepapi mozgalom nyilvános elismerése; 2. támogató nyilatkozatok a tévesztés és a „világbéke” mellett; 3. az állami eskü letétele az új 1949-es alkotmányra* (ezt 1951-ben megtette a Magyar Katolikus Püspöki Kar minden tagja, később Grósz érsek is); *4. hódoló látogatás Dobi Istvánnál²⁰¹, Hegedüs Andrásnál, miniszterelnöknél és Gerő Ernőnél, az MDP KV első titkáránál, tehát az akkori legmagasabb állami és pártvezetőknél²⁰²*. Emellett Miklós határozottan közölte, hogy Mindszentynek *tudomásul kell vennie mindent, ami a börtönévei előtt és közben történt, és az állami fizetését is fel kell vennie*, amire a főpap 1945 óta nem volt hajlandó. Mindszenty már a beszélgetés közben jelezte, hogy véleménye szerint az országban nem állnak jól a dolgok. A rehabilitációk pedig csak ezeket a hibákat húzzák alá, miközben az ország gazdasági és erkölcsi csődben van. A magyar miniszterelnök nyilvánosan – Moszkva kérésének megfelelően - megalázkodik beszédében a tegnapi - Moszkva által parancsolt - ellensége, Tito előtt, miközben *„elmarad a tömeggyilkolás és a bevallott hazugságáradat szégyene”²⁰³*. Mindszenty jelzi Miklósnak, hogy nem akar *„kegyből visszatérni”*, az amnesztiával ugyanis azt is jelezné, hogy a bűnösségét elismeri²⁰⁴. A szabadon engedett

²⁰⁰ Horváth János (1921-1988) eredeti végzettsége szerszámköszörűs, de mint kőműves dolgozott. Szociáldemokrata ifjúmunkásként 1936-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba, 1939-ben lett az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja tagja, 1942-ben az első félévet a Margit körüti börtönben töltötte munkásmozgalmi szervezkedés miatt. 1944 novemberében Kőbányán többedmagával partizáncsoportot szervezett, a Vörös Hadsereg megjelenéséig több partizánakcióban vett részt. 1945 elején a Magyar Kommunista Párt központja szervezési osztályán dolgozott, 1945. áprilistól a Sopron megyei pártbizottság titkára, ekkor delegálták képviselőnek az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1946-tól a Veszprém megyei pártbizottság titkára. 1947-től a Baranya megyei pártbizottság szervezőtitkára. 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártja központjában dolgozott a szervezési osztályon, 1949–1950 között a Vasútpolitikai Osztály vezetője. Az Állami Egyházügyi Hivatalban elnökhelyettes 1951-ben, elnök 1952. január 5.–1959. június 2. között. Menesztése után a Textil-alkatrészgyártó Vállalat igazgatója, később az Irodagép-technika Vállalat igazgatója volt, innen ment nyugdíjba 1972. július 1-jén Munkáját többször elismerték, kitüntetésekkel: Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata (1946), Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozata (1949), Munka Vörös Zászló Érdemrendje (1957), Szocialista Hazáért Érdemrend (1967), Munka Érdemrend arany fokozata (1972).

²⁰¹ Dobi István, 1952 és 1967 között folyamatosan, az 1956-os Nagy Imre-kormányok alatt is, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke, lényegében államfői szerepet töltött be. A „hódoló látogatás” súlyát, jelentőségét így jobban meg lehet érteni.

²⁰² *Emlékirataim* 2015, 433. o.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Érdekes, hogy Mindszentynek ez a – feltételezhetően szűk körű, bizalmas – tárgyalása kitudódott, a szabadságharc első napjaiban, a hercegprímásról később önálló kötetet is jegyző Csonka Emil örököltette meg 1956. október 26-án „*Széljegyzetek*” műsorában, meghallgatható, elolvasható az Országos Széchenyi Könyvtár

egyházi személyeket, mint például a Mindszenty-per egyik vádlottját, Baranyay Jusztint, nem rehabilitálták, csak egyszerűen kegyelmet kaptak, a hercegprímás ebből nem kért. Miklós ezért is megy el dolgavégezetlenül, a főpap magának lényegében semmit sem kért, vállalta a további fogságot. A püspökar 1956. október 17-én, a szabadságharc kirobbanása előtt szinte közvetlenül, küldöttséget akart küldeni a miniszterelnökhöz az egyházi rehabilitálás ügyében. A küldöttség nem valósult meg, viszont az eredeti küldöttek, a csanádi, a veszprémi és székesfehérvári püspök, a püspökkari konferencia tagjaiként levelet írtak Hegedüs Andrásnak ugyanaznap. A levél, amely „*az egyházi személyek politikai pereinek felülvizsgálata*” ügyében íródott, hat pontja közül, az első helyen „*kéri és javasolja*” Mindszenty József bíboros, magyar prímás, esztergomi érsek rehabilitálását²⁰⁵. A levélre azonban válasz nem érkezett, ahogyan a rab hercegprímásnál is a „*közeledési kísérletek*” megrekedtek. Egy földindulás kellett, hogy kimozduljanak a holtpontról az események és az álláspontok – és erre nem sokat kellett várnia a magyar prímásnak és híveinek sem.

III. Szabadítás helyett szabadulás

Az 1956-os forradalmi történések első hullámai csak eléggé megkésve érték el Felsőpetényt. Öt nappal a budapesti felkelés után, 1956. október 28-án nem a belügyminisztériumi vagy igazságügy-minisztériumi (hiszen a kastély ennek a hatáskörébe tartozott) utasítások, hanem a nőtincsi (a szomszédos falu) forradalmi tanács ösztönzésére csapott át a forradalmi hullám Felsőpetényre is. Ennek kapcsán az államvédelmisek konstatálják, hogy az események hulláma nemcsak személyüket érte el, hanem az őrzött személyt, Mindszentyt is. Ezen a napon az államvédelmiseknek még tűzparancsuk volt, azonban Németh nem lövetett akkor sem, amikor a forradalmi hangulatban tömeg gyűlt a Mindszentyt fogva tartó ház elé. Leginkább azért nem, mert a helybeliek mintegy 200-250 fős csoportja, akik Mindszenty kiszabadítását követelték, sem folyamodott tettelegességhez: egy óriási, meglehetősen indulatos szópárbaj után egyszerűen elvonultak. A belügyi vezetéstől kapott parancsuk alapján az államvédelmisek ezután el akarták vinni a prímást, aki azonban tetteleg is ellenállt a két erős államvédelmisnek, a dulakodás közben elszakadt a reverendája is. Ha más lett volna a

Magyar Október adattárában: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=718930892&n=szeljegyzetek> (Utolsó megtekintés: 2020. február 23.)

²⁰⁵ A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 796-797. o. A levélben név szerint kéri Pétery József váci püspök mozgási szabadságának megszüntetését, (Boldog) dr. Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök – más áldozatokkal együttesen - eltemetésre való kiadatását (1951-ben halt meg a szentéletű segédpüspök), Endrédi Vendel zirci apát perének felülvizsgálatát, és minden más egyházi személy perének a felülvizsgálatát, amelyek „*a nyilvánosság kizárásával, a nyilvánosság erkölcsi ellenőrzése nélkül folytak le*”.

történelmi helyzet, akkor az államvédelmiek valószínűleg egészen más módszereket is bevetettek volna, hogy a parancsot végrehajtsák, ahogyan talán Mindszenty sem lett volna annyira elszánt – ő maga is meglepődött a nagy testi erejétől, saját bevallása szerint –, ha nem tudja Tóth atya közlése alapján már október 24-e reggel óta, hogy „*Pesten kitört a forradalom*”. Tóth János volt az is, aki – pár perccel az államvédelmis erőszak előtt – részletesen informálta (rádióhírek alapján) a bíborost, hogy milyen események történtek a fővárosban és az országban.²⁰⁶ Mindszenty egészen hasonló álláspontot képviselt ekkor, mint 1944–45-ben, amikor a nyilas kormány volt a fogva tartója, de a rendszerük már agonizált. Nem volt hajlandó megszökni most sem, sem pedig az államvédelmis örök²⁰⁷ erőszakának engedve elmenni velük. Félt attól, hogy a rendszer felhasználja őt valamire, akarata ellenére – ezért inkább kivárt. Németh ’gondnoknak’, tekintettel arra, hogy a személyi biztonságuk, pozíciójuk is egyre inkább veszélyben volt, jól jött, hogy a Belügyminisztérium közvetlen parancsban 1956. október 28-án este a további erőszakot nem tartotta célra vezetőnek.

Október 29-e elhozta a forradalmi hullám első kézzelfogható eredményeit Felsőpetényre is: megalakult a helyi forradalmi tanács és a nemzetőrség. Ezen a napon jelentek meg a helybéli Rétságban székelő páncélos garnizon gépjárművei és katonái is a faluban. Némethet a belügyminisztérium Nógrád megyei főosztálya is ide irányította, amikor cselekvési direktívákat kért: keresse meg a rétsági páncélosokat, és egyeztessen velük. A rétsági páncélosok ekkor már – egy felülről szervezett, szinte ’elrendelt’ forradalmi folyamat következményeként – követni próbálták a fővárosi és országos forradalmi eseményeket. Rétság ugyan nagyobb, de így is csak néhány ezer fős település, mint Felsőpetény. Az itteni laktanyaparancsnok Garami Lajos ezredes (október 23-tól volt e rangban), a járási forradalmi karhatalom vezetője lett, aki falvanként akarta a szervezetet létrehozni, 3-4 fős felfegyverzett karhatalmi egységekkel. Rétságon tiszthelyettes kiképző páncélos iskolaezred volt, amely a maga korában, elsősorban a fegyvernem sajátosságainak köszönhetően egyfajta katonai elitképző funkciót is betöltött. Az akkori állománytábla alapján az iskolaezred békelétszáma 1956-ban 1754 fő volt, civilekkel együtt. A páncélos fegyverzet legnagyobb részét a T-34-es harckocsik alkották (34 db), ezen kívül kis létszámban voltak nehéz harckocsik (2 db),

²⁰⁶ *Emlékirataim 1989*, 412. o.

²⁰⁷ Ahogyan az ismert, 1953 júniusában, szovjet ösztönzésre, a minisztertanács (titkos határozattal) előírta az Államvédelmi Hatóság feloszlását, amely lényegében – pont Gerő Ernő vezetésével – be is fejeződött 1954. júniusáig. Piros László belügyminiszter az államvédelmi feladatokat leosztotta megyei államvédelmi osztályokba, rendőrkapitányságokhoz. A Belügyminisztérium lett tehát a tényleges államvédelmi feladatok elvégzője, ahol az eredeti államvédelmi rendfokozatok használatban maradtak, sőt lényegében a rendőrség és az államvédelmis állomány, feladattípusok összeolvadása volt megfigyelhető. Mindszenty öreit, a köznyelvben ’ávósoknak’ lehetett nevezni, mi mégis *államvédelmieseknek* hívjuk leginkább, a *feladatuk szerint*, és nem az ekkor már – elméletileg - múlt időben létező hatóságra tekintettel.

könnyű- és nehéz rohamlövegek is, az állomány legnagyobb részét azonban kiképzés alatt álló hallgatók (kiskatonák) alkották. A laktanyában már október 24-én levették a vörös csillagokat, de ugyanakkor rendelkeztek a pártfunkcionáriusok és családtagjaik védelméről is, és ekkor még a lefegyverezés, az igazoltatás is parancsban volt az „ellenforradalmi” elemekkel kapcsolatosan (azt nem tudjuk, hogy a régi vagy az új értelemben kell ezt itt érteni). Hezitálás, a helyzet alakulását kiváró napok voltak ezek. Október 29-én, a Hazafias Népfront 28-i és a belügyminisztérium megyei főosztálya felhívásának engedve (!) jött létre a Járási Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács Rétságon, amely átvette „*a teljes államhatalom gyakorlását*” és „*egyért Nagy Imre október 28-i kormányprogramjával*”. A Nemzeti Tanács megszervezte a Nemzetőrséget (tehát a karhatalmat) is, amelynek vezetője Garami ezredes lett, a laktanya parancsnoka. A rétsági laktanyában a szovjet tanácsadó tisztet is szabályszerűen átadták a dunakeszi-alagi²⁰⁸ szovjet egységnek, nem történt vele szemben atrocitás, így feleslegesen bujdosott el korábban pár napra.²⁰⁹

Mindszenty József személye az események haladásával többször is szóba jött az országban különböző forradalmi csoportok, bizottságok programpontjaiként. Személyének fontos, sőt kulcsszerepet szánt a Szabad Európa Rádió is (erről később szót ejtünk még), ezért nem csoda, hogy többen nemcsak papíron és szóban, hanem tetteleg is tenni akartak a bíboros szabadságáért, aki a kommunizmus legismertebb ellenfele, ugyanakkor áldozata is volt itthon. A kiszabadítására azonban nemcsak az immáron hivatalosan is „*forradalmi*” Rétságon szöttek terveket, hanem több környező vagy éppen távolabbi forradalmi csoportban is, és akadtak, akik már a tettek mezejére is léptek.

Balassagyarmaton a forradalmi bizottságban már megalakulása óta téma volt Mindszenty kiszabadítása, amelyhez karhatalmat, fegyvereket is igényeltek, de amire megkapták, addigra a prímás már Budapesten volt. Vác ekkori polgármestere, Dr. Kristóf Béla közölte a rétsági laktanyával, hogy Mindszenty Felsőpetényben van, addigra azonban vélhetően ezt már többen is tudták Rétságon, hiszen a páncélos katonák már október 28-án is a faluban voltak, emellett a felsőpetényi forradalmi tanács is a bíboros elszállítását javasolta a rétsági laktanyának. Kristóf elkötelezett volt a prímás kiszabadítása ügyében, de az információja minden jel szerint Budapestről, a Legfőbb Ügyészség Forradalmi Tanácsától származott, amely Vác számára valóságos utasítás lett. Korábban, a forradalmi napokban Vácott Furiakovics Miklós káplán október 26-án, egy nappal azelőtt, hogy a helyi börtönből kiengedték volna az elítélteket, egy népgyűlésen követelte Mindszenty József és a Hejccén raboskodó Pétery József váci püspök

²⁰⁸ Ma az Alagi Major vasútállomáshoz közeli rész, Dunakeszi része (ti. „*alagi*”).

²⁰⁹ Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 112–127. o.

szabadon bocsátását, amit a tömeg lelkesedve fogadott. A főpap kiszabadítására a legerőteljesebb kísérletet azonban az újpesti forradalmárok tették; akciójukhoz a legvalószínűtlenebb módon Horváth Jánostól, a Mindszenty által gyűlölt Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) akkori elnökétől szereztek információkat, aki az események egy szakaszában hajlandó is lett volna együttműködni (!) a forradalmárokkal.

Horváth elnök az információit a főpap tartózkodási helyéről első kézből vette, mert éppen a primástól jött visszafelé október 30-án, késő délután dolga végezetlenül Felsőpetényből, ahova előző nap érkezett meg, hogy Mindszentyt magával vigye. Az ÁEH elnökének kísérete túlságosan is sokatmondóra sikerült a megérkezésekor, ugyanis délután államvédelmisek (6 fő) és szovjet katonák (4 fő), illetve civilek kíséretében jelent meg egy szovjet páncélautóval (!) az Almásy-kastély előtt az államvédelmis őrsnél. Mindszenty később arról értesült, hogy Horváthnak őt – feltételezhetően az előbb említett Pest megyei, ötven-hatvan kilométerre található alagi-dunakeszi szovjet bázison – a megszálló hadseregnek kellett volna átadnia, Münnich Ferenc, Nagy Imre kormányának belügyminisztere utasítására. Horváth valójában kedvezőbb feltételeket hozott – Mindszenty elköltözhett volna, szinte civilként, édesanyjához vidékre, vagy esetleg a Római Katolikus Hittudományi Akadémián tartózkodhatott volna²¹⁰. A történet csak részben hihető, hiszen a szovjet harcokos és a katonák jelenléte ugyan nem lehetett véletlen²¹¹, ugyanakkor, ha csak ez lett volna az egyetlen cél, akkor Horváth nem töltött volna majdnem egy egész napot Felsőpetényen, azon fáradozva, hogy „*a kormány utasítása alapján*” járjon el, ezúttal már szinte kínosan ügyelve arra, hogy ne alkalmazzon erőszakot, jóllehet minden eszköze meglett volna rá.

Mindszenty azonban nem volt hajlandó elmenni Horváth Jánossal és kísérőivel, akiket a főpap a szokásos napi sétája közben látott meg először.²¹² Lényegében sem tárgyalni, sem alkudozni azonban nem volt hajlandó addig, amíg rab. Az a gyanú, amelyet Németh erőszakoskodása – melyben a főpap reverendája elszakadt – és a személyes tanácsalansága ültetett el benne korábban, csak tovább erősödött, és még elszántabb eltökéltséget eredményezett, ezért válasza egyenes volt az általa amúgy is megvetett intézmény (ÁEH) elnökéhez: „*A megbeszélést csak*

²¹⁰ Ez eredetileg a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia volt, amelyet Pázmány Péter 1635-ben Nagyszombatban alapított, 1777-ben Budára, 1784-ben Pestre helyezett egyetemnek 1950-ben megszüntették a hittudományi karát, ennek a jogutódja lett a Hittudományi Akadémia. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1950:23. sz. törvényerejű rendelete az egyetem hittudományi karát az 1949/50-es tanév végével leválasztotta az egyetem szervezetéről és átadta a magyar katolikus egyháznak. Az MKPK VIII. 29-i ülésén úgy rendelkezett, hogy 1950. szeptember 1-től fölláttja a Római Katolikus Hittudományi Akadémiát a Központi Papnevelő Intézet (1802) épületében. Mindszenty az emlékirataiban csak édesanyját említi meg, az Akadémia szerinte nem volt az ajánlatok között.

²¹¹ Horváth visszaútján már nem kísérték el a szovjet katonák, mert elromlott az autójuk, a másik kocsijukat – egy rabszállítót - megállították az újpesti felkelők, és majdnem meg is lincseltek őket.

²¹² Ezzel némileg ellentétesen is emlékezett a főpap évekkel később, a félrabságban az amerikaiaknak.

szabad emberként folytathatom, most azonban még rab vagyok. Azzal kellett volna jönnie, hogy szabad vagyok. Mint szabad ember aztán tárgyalhatok, ha úgy kívánják akár a kormánnyal is.²¹³ (...) Egyik rabhelyet nem kell cserélni a másikkal. Nekem ez a hely sem bizonytalan. (...) Milyen tárgyalás az, ha az egyik fél a pata alatt, a másik a lóháton van?”²¹⁴. Horváth ezután a kormánnyal akart beszélni, Mindszentynek is azt mondta, hogy Nagy Imre „nemzeti” kormányát képviseli²¹⁵ – szinte egy egész napig volt Felsőpetényben, és várta, hogy visszahívják telefonon, de hiába –, hogy ezt megvitassa, ami nem elsősorban az ő jó szándékait mutatja, hanem azt, hogy nem mert önállóan cselekedni sem Mindszenty ellen, sem Mindszenty mellett. Horváth igazi ’jó káder’ volt – nem véletlen, hogy 1959-ig folyamatosan hivatalában maradt az 1939 óta aktív kommunista politikus –, és két – egy késő esti és délelőtt - szóbeli, lényegében semmitmondó telefonos egyeztetés után (ezt feltehetően Münnich Ferenc, esetleg Nagy Imre, mások szerint már Tildy Zoltánnal vagy titkárságával folytatta) inkább elment október 30-án délután négykor²¹⁶, majd hagyta, hogy az események csak megtörténjenek.

A tárgyalás kínos szüneteiben a felsőpetényiek újra összegyűltek – immáron másodszor –, hogy követeljék a bíboros szabadon bocsátását, mert az a hír terjedt el, hogy a bíborosért „jöttek az oroszok”. Horváth utasította Némethet, hogy csitítsa le az összegyűlteket azzal: „ahogyan megérkezik az utasítás, szabadon engedik Mindszentyt”. Öt felsőpetényi lakos meg is győződött arról, hogy a bíboros épségben van, nekik Mindszenty személyesen elmondta azt, hogy „nem hajlandó elhagyni szovjet páncélkocsin a kastélyt”.

A közel 24 órás felsőpetényi tartózkodása alatt Horváth elnök feltehetően maximum kétszer (!) tudott csak Budapesttel beszélni, aztán végképp megszakadt a falu és Budapest között a vonal, amely egyébként Rétság érintésével ment a fővárosba. Horváth érdemben csak Nagy Imre beosztottjával - feltehetően egyik titkárnőjével²¹⁷ - tudott beszélni, aki jelezte, hogy éppen most (október 30-a délelőtt, délben) kezdődött a kormányülés,²¹⁸ utána jelentkeznek az elnöknél. De nem jelentkeztek, és az ÁEH elnöke délután három tájban megelégette a

²¹³ Mindszenty: *Emlékirataim 1989*, 414–415. o.

²¹⁴ Mindszenty József emlékiratainak meg nem jelent gépirata (Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 130. o. és *Emlékirataim*, 2015, 437. o.) Az amerikai külügyminisztériumnak küldött táviratban, amelyet Wailes követ fogalmazott meg 1957. január 28-án, a főpap még konkrétan fogalmazott ebben a helyzetben: „Csak akkor fogom elhagyni ezt a helyet, ha vagy Esztergomba, vagy pedig a budai bíborosi [valójában: primási – PJ] palotába megyek.”

²¹⁵ *Emlékirataim 2015*, 437. o.

²¹⁶ Uo. 438. Balogh Margit kutatásai – Horváth János 1958-as jelentése (Magyar Nemzeti Levéltár - MNL OL XIX-A-21-e-0051/1958/Eln.28. d.3. ö.e.) alapján - valószínűsítik Münnich Ferencsel sikerült csak beszélnie Horváthnak, aki azonban nem intézkedett. Tildy Zoltán vagy Nagy Imre szerepét Tyekvicska Árpád erősíti (Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról* 2006, 132. o.), ha így volt, érdemben ők sem cselekedtek.

²¹⁷ Kettő is volt, akiket a perben is kikérdeztek később: Balogh Józsefné és Molnár Ferencné.

²¹⁸ Bővebben erről a fontos, szovjet megfigyelők által ellenőrzött kormányülésről majd később.

várakozást. Pedig a kormányülésen biztosan téma volt Mindszenty helyzete. Tildy Zoltán ugyanis elmondta utána egy munkásküldöttségnek, hogy a kormány kívánatosnak tartja Mindszenty visszatérését, de Esztergomba és nem a fővárosba azért, hogy „*a primási teendők ellátásával részt venne abban a nemes küzdelemben, amely hazánknak ebben a történelmi napjaiban minden igaz hazafira vár*”²¹⁹. Az ezzel kapcsolatos hírt a Szabad Kossuth Rádió ismertette még aznap délután. Tildy később, a Nagy Imre-per kapcsán is úgy emlékezett, hogy Esztergom említése már ekkor is tudatos lépés volt, ő is és a kormány is jobban szerette volna, ha nem a fővárosba tér vissza.²²⁰ Tildy jelzését az aktivizálódott Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intézőbizottsága is magáénak vallotta, mert a másnap megjelenő politikai követeléseiket tartalmazó huszonhat programpontjuk közül az utolsó előtti, szó szerint megismételte ezt²²¹. A Szabad Európa Rádió (SZER) részéről Fábián Károly szerkesztő szintén a primás Esztergomba térése mellett beszélt ekkor már harmadik napja a rádióállomásban jegyzeteiben.

Németh Hugó ÁVH-s őrnagy parancsnok javasolta, hogy Horváth engedje szabadon Mindszentyt saját felelősségére, tekintettel arra, hogy a kormány küldte, de erre az ÁEH elnöke nem volt hajlandó, így délután lényegében dolgavégezetlenül indult el vissza Budapestre, azzal a kikötéssel, hogy ha a helyiek nagyon akarják, az őrnagy engedje el Mindszentyt. Horváth egyszerűen nem vállalta a felelősséget egy ilyen lépésért, hiszen tudta jól, hogy ennek bárhogyan is, de következményei lesznek, és ő csak végrehajtó akart lenni az ügyben.

Horváth felsőpetényi útja önmagában egy kicsit homályos, de minden mozzanatában azt mutatja, hogy a hatalom a régi mechanizmus alapján képzelte el rendezni a helyzetet. Néhány hónapja még elég volt az elnökhelyettese, Miklós Imre az amnesztia szigorú feltételeivel; amikor a válság eljött, akkor maga az ÁEH elnöke jött el, de ugyanúgy kormány- és pártutasításokat követve. A kész forradalmi helyzeten és a magyar főpásztor következetes ellenállásán bukott meg a terv. Emellett persze a helyzet adta kis esetlegességeken is, amelyben egy cseppnyi felsőpetényi szabotázszt is sejthetünk, nem véletlenül nem volt vonal

²¹⁹ Megjelent: Népszava, 1956. október 31. *Tildy Zoltán nyilatkozata Mindszenty József hercegprímás visszatéréséről a katolikus egyház élére*, In: *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 293. o.

²²⁰ Uo. Tildy Zoltán 1957. július 2-i jegyzete a dokumentumon. A Nagy Imre per anyagában, MOL XX-5-h V-150000/55. 17. d. 21. k.

²²¹ Ti. „*Mindszenty József hercegprímás foglalja el a helyét Esztergomban.*” A Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intézőbizottságának felhívása, In: *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 300. o. Budapesten minden jel szerint ez érvényesült, de ez nem volt egy általános direktíva ekkor a kisgazdák esetében, Győrben például az ottan ideiglenes intézőbizottság körlevelében „*Mindszenty József hercegprímás jogkörének teljes visszaállítását*” követelték, amely akár érdekes értelmezési lehetőségeket engedhet meg (közjogi, politikai, egyházi). Uo. 313. o.

Budapest és a falu között. Az ÁEH elnökének megbízása időközben módosulhatott az események hatására (és erről csak informálisan szerzett tudomást); vagy eleve kétfajta – nem egyértelmű – utasítást kapott Budapesten, amikor elindult Felsőpeténybe, amelyek közül azonban már egyiket sem lehetett megvalósítani helyben. Mindegyiknek az alapja az lett volna, hogy Mindszenty szabad akaratából kövesse őt, erőszak alkalmazása nélkül, úgy, hogy a szabadságát nem tudja garantálni. A lényeg, hogy a főpap hagyja ott fogva tartásának színhelyét, és egyezzenek meg az új tartózkodási helyében, ami vagy édesanyja mellett a szülői ház lett volna, vagy a budapesti Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia, amelynek a rektora, Dr. Halász György az egyik legismertebb békepap volt. Az ötlet egyenesen Nagy Imrétől származott, aki – lényegében a Rákosi-, és a Hegedüs-adminisztráció időszakában megszületett protokoll enyhébb formáit akarta alkalmazni, úgy, hogy lényegi szerep és hivatal ne jusson azonban Mindszentynek: *„Helyes lenne, ha az anyjához költözne, vagy esetleg a belvárosban lévő hittudományi karra menne. Ez azonban békés és közös beleegyezés alapján történjen ... nem ismerjük el hercegprímásnak.”* – utasította Horváthot Nagy Imre, hozzátéve, hogy nyomást, erőszakot nem alkalmazhat²²². Utólag is nézve Horváth missziója nem volt egyszerű, és Nagy rosszul mérte fel a helyzetet, de Mindszenty jellemét is, szándéka azonban egyértelmű volt ekkor: izolálni kell Mindszentyt, személyében és tisztségében is.

Nehéz nem észrevenni Horváth 'missziójában' a második Nagy Imre-kormány akkori célját: a főpap semlegesítését, izolálását, ami megtörténhetett volna egy 'puha verzióban' (félrevonul a papi szemináriumban vagy visszatér édesanyjához) vagy pedig „keményebben” (a szovjetek őrzik a továbbiakban, talán az alagi-dunakeszi bázison). Mind a kettő esetében a kormány szabadon ténykedhetett volna, Mindszenty pedig nem le(hete)tt volna aktív szereplő, nem lett volna beleszólása a fejleményekbe. Horváth János azonban tudomásunk szerint nem ajánlotta fel sem a rehabilitációt, sem azt, hogy szabadon távozzon primási székhelye(i) egyikére (Budapest vagy Esztergom), ami Mindszenty számára alapfeltétel volt. Az, hogy az ÁEH elnöke személyesen, szovjet katonai és magyar (feltételezhetően) államvédelmis kísérettel jött el érte, hogy megegyezésre jussanak, mutatja: nem volt benne a koncepcióban az, hogy Mindszenty szabad lesz, csak az, hogy el kell innen helyezni, félre kell állítani. Tartózkodási helye meglehetősen ismert volt, és a forradalmi csoportok közül túl sokan akarják kiszabadítani, tehát aktivizálni a főpapot. Mindezt Mindszenty sejtése azonban más volt a fellépés kapcsán, mint azt Horváth remélte: *„...engem a kormány egyik része leplezett szovjet*

²²² Pálkás Antal és társainak büntetőpere, HL BKB 071/1957., 238. o. In. Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 110. o.

páncélosan akart átadni a kivonuló orosz seregeknek.” –írta később²²³. A forradalmi események hatása ott érhető tetten, hogy Horváthnak mindezt erőszak nélkül kellett volna megtennie, és gyakorlatilag ezen is dőlt meg a koncepciója, hiszen Mindszenty – újra – ellenállt, a tárgyalás feltételének az egyéni szabadságát szabta meg, ezt azonban Horváth nem tudta/akarta megadni neki.

Horváth Jánost a kudarcos küldetése visszaújtán az újpesti forradalmárok fogták el Újpesten az Egyesült Izzónál, akik kérték, hogy segítsen elhozni Mindszentyt Újpestre, azzal a céllal, hogy ha „*sikerül Újpesten tartani, nem fog beavatkozni az országos politikába*”²²⁴, ahogyan azt később a perük során az egyik vezető vallotta. Ebben Horváth partner volt, és október 30-án késő este, immáron nem szovjet katonákkal, hanem 16 fegyveres forradalmárral (!), akiket Kósa Pál (a forradalmi bizottság vezetője) és Rácz Endre (az újpesti nemzetőrség parancsnoka) vezetett az ÁEH elnökével újra elindult Felsőpeténybe. Biztosan különösen érezte magát ebben a társaságban Horváth, és mert három nap alatt immáron másodszor megy Mindszentyért. A legkülönösebb az lehetett, amikor a kis csapat majdnem megtámadott egy szovjet harckocsioszlopot, amely neki pár napja baráti segítséget nyújtott. A „*forradalmi kiszabadító konvojt*” Vác környékén informálták arról, hogy Mindszenty már szabad, és Rétságán van a laktanyában.²²⁵

Az események ugyanis Horváth október 29-i távozása után nem várt fordulatot vettek, amiben nagy ösztönző erő lehetett az ávosoknak, hogy a kormányzat hivatalosan nem talált megoldást, ők azonban ott maradtak a főpappal egy forradalmi hangulatban lévő faluban. Ezért alighogy Horváth elment, Németh Hugó államvédelmi parancsnok vezetésével egy 'kreatív ötlettől' (azaz életük megmentésétől) vezérelve az ávos örök megalkották a saját forradalmi tanácsukat, ami a továbbiakban megszüntette a primás őrzését. Erről tájékoztatták a bíborost és a felsőpetényi forradalmi tanács elnökét is, kiemelve, hogy „*beszüntették a bíboros őrzését, és innentől a tanács kérjen intézkedést a főpap személyét illetően*”, amit a tanács vezetője meg is tett még aznap (szerencsére akkor már *éppen* jó volt a telefonvonal is), felhívva a rétsági laktanyát. Itt az ügyeletes tiszt vette a kérést, és miután nem kapott megfelelő eligazítást a Honvédelmi Minisztériumtól, amikor megkereste őket, a Minisztertanács titkárságát hívta, ahol azt közölték vele - dr. Hámory Zoltán, Tildy Zoltán

²²³ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 39. o.

²²⁴ Kósa Pál I. rendű vádlott vallomása; BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK iratok, 1958. év, 8017/VIII. 414. d. 7256. Balogh Margit kutatásai – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára és Budapest Főváros Levéltára dokumentumai alapján – sikerült rekonstruálni a hercegprimás újpesti epizódját vö. Balogh Margit: Mindszenty József I-II., 2015, 1008-1009. o.

²²⁵ Balogh Margit: *"A bíboros az ajtó előtt áll..."* In. (Szerk. Bánkúti, Gábor; Baráth, Magdolna; Rainer, M. János) *Megértő történelem: Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*, 2011.

titkára, hogy vigyék be a bíborost a laktanyába, miután az ÁVH gyakorlatilag befejezte az őrzést. Rétságon pedig Garami ezredes megbízott négy másik tisztet (Stift Róbert, Vajtai Gyula, Tóth József főhadnagyokat, illetve Galajda Béla hadnagyot), hogy hozzák be Mindszentyt Felsőpetényből. Érdekes, hogy közülük Stift kommunista párttag is volt, talán ez is mutatja, hogy a feladat pusztán katonai jellegű volt a rétságiak részéről, és az utasítást a tiszteknek nem Pálinkás (sz. *örgróf Pallavicini*) Antal őrnagy adta önállóan, akinek a szerepe később lesz fontos, sorsa pedig így tragikus.

Amikor a rétsági tisztek megérkeztek Felsőpeténybe (a két település közel van egymáshoz, mintegy 11 km), este kilenc óra tájékán, a primás éppen vacsorázott, tekintettel arra, hogy nem volt semmilyen járműve, amellyel elhagyhatta volna a helységet. Németh és társai még jelen voltak, civilben, nemzeti színű karszalaggal a karjukon fogadták a tiszteket, jelezve a katonáknak, hogy a főpap „*szabad, ha akarják, magukkal vihetik*”. Az ávósok fegyvereit előszedték (egy szénkupac alá rejtették), azok közül párat átadtak a nemzetőröknek, akik innentől a fegyveres őrséget látták el az Almásy-kastélyban. Tóth Jánossal közösen a katonák összecsomagoltak, miközben az evangélikus többségű község lakosai mellett a helyi lelkész is tiszteletét tette a bíboros előtt.

A helyzet tehát az, hogy nem történt '*kiszabadítás*', sokkal inkább '*kiszabadulás*'. Felsőpetényben, és ezzel párhuzamot mutat ez a momentum Mindszenty életében azzal a szituációval, amikor a nyilas kormány fogva tartotta 1944–45-ben Sopronkőhidán, majd az örök egyszerűen eltűntek, miután a kormány már a magyar határon túl volt, a Vörös Hadsereg pedig nagyon közel. Ezért nem mondta a főpap sohasem, hogy őt a szovjet hadsereg valaha is '*felszabadította*', de nyilván más negatív tapasztalatai miatt sem mondta volna ezt. A forradalmi napok alatt – főleg a *Magyar Szabadság* lap november 1-i híradása alapján – kialakult a legenda, hogy a rétságiak rövid tűzharc során szabadították ki a főpapot, miután az ávósok masszívan tartották magukat. A legendát erősítette az is, hogy híradás szerint Pálinkás őrnagy Molnár Bertalannal és Deák Jánossal egyetértésben mondta a tudósítónak (vagy adatták a szájába) a következőket: „*Rövid tűzharcban elkergettük a kastélyt őrző államvédelmistákat, és utána a laktanyába vittük Mindszenty Józsefet.*”²²⁶

A valóság azonban az, hogy egyetlen pisztolylövés sem dördült el. A felsőpetényi kiszabadulás pillanata a főpap emlékezetében így rögzült: „*Nyitva az Almásy kastély kapuja. S a nép áramlik felém, egyre csak áramlik, hogy láthassa az ország primását. Nem akarja elhinni, hogy szabad vagyok; hogy azok a páncélosok nem raboltak el... Tapogatnak,*

²²⁶ *Magyar Szabadság*, Mindszenty József hercegprimás kiszabadításának hiteles története, 1956. november 1.

csókolgatják ruhámat s újra meg újra kérik az áldásomat. Lelkészüik vezetésével jönnek nagy boldogan az evangélikusok, majd a kisebbségi katolikusok és a baptisták: legények, leányok, öregek. De régen láttam ennyi örömet magyar arcokon! Ez volt az a bizonyos »csőcselék«, amelytől féltettek engem őrzőim [lásd Horváth és Németh korábbi közlése Mindszentynek – PJ]. (...) Igaz, hogy a fővárosi szabadságharcosok véráldozata és a bátor rétsági honvéd-páncélos egység tárta fel előttem a kaput, amely a kriptából az élet felé vezetett. De Isten kezének voltak eszközei. Isten keze játszik – emberi cselekvéseken és műveken keresztül – a világtörténelem végtelen orgonáján.”²²⁷ A búcsúzásakor a primás – kevesek által ismert – fanyar humora is megmutatkozott, hiszen megjegyezte: „Felsőpetényt ezután hívhatnák Érseketénynek is”, illetve „Melyik madár nem repül ki, ha kinyitják neki a kalitka ajtaját?”²²⁸ A rétsági laktanyába késő este érkezett meg a páncéloson a főpap és kísérete csomagjaikkal, ahol Mindszenty egy szentmisére már nem vállalkozott, de egy rövid hazafias beszédre még igen. Itt a forradalmi tanács elnöke, dr. Lukáts fogalmazta meg a Magyar Távirati Irodának (MTI) a főpap kiszabadulásáról szóló első tájékoztatásokat. A plébániáról a primás a laktanyába ment, ahol először találkozott Pálinkás (született: örgróf Pallavicini) Antal őrnaggyal, aki mind a két nevén, más források szerint csak az eredetin bemutatkozott a primásnak. Mindenesetre Mindszenty a fiatal őrnagynak csak az arisztokrata, eredeti nevét jegyezte meg, így is említi később.²²⁹

Az őrnagy neve az 1956-ot követő megtorlások során erősen összefonódott Mindszentyével, tüzetesebben szemlélve az eseményeket azonban ténylegesen nagyon kevés a közös szerepük, közös politikai cselekedetük pedig semmi. Mivel a kádári megtorlásban fontos volt az őrnagy származása, ami alapján összefüggéseket kerestek közte és Mindszenty között, itt hasznos lehet ismertetni néhány tényt. Pálinkás Pallavicini Antal örgrófnak született, egy több száz éves, itthon megbecsült és rangos magyar arisztokrata családba. Kiváló nevelést kapott édesapjától, id. örgróf Pallavicini Györgytől, aki királyhű (legitimista) konzervatív politikus volt, emellett aktív ellenforradalmár, az *Antibolsevista Comité* vezetőségének tagja 1919-ben (ezt többször a fejére olvassák majd Antalnak), például 1957-es perében is. Képviselőként pedig a kormányzósági Magyarország ideje alatt helyet foglalt a nemzetgyűlésben, 1942–44 között (a német megszállásig) felsőházi tag, a nemzeti szuverenitás letéteményeseként náciellenes politikát folytatott, a köztársaság kikiáltását – és az általa szeretve tisztelt királyság teljes összeomlását – már nem érte meg 1946-ban. Antal bátyja, ifjabb Pallavicini

²²⁷ Mindszenty: *Emlékirataim*, 1989, 419–420. o.

²²⁸ Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 130–138. o.

²²⁹ L. még Uo., 83. o. és 232. o.

György örgróf folytatta az apai hagyományokat, talán egy kicsit megengedőbb „*avantgárd liberális*” volt, a háborúból való kilépés lehetőségét a baloldallal való ideiglenes összefogással is megoldhatónak tartotta, aktívan részt vett egy lehetséges, háború utáni új, nemzeti, de a Habsburg-Lotaringiai dinasztia vezetésével működő Magyar Királyság megalapozásában. Erősen náciellenes, függetlenségi politikus volt, ezért a Gestapo Dachauba szállította, ahonnan azonban kiszabadult. Hazatérte után tragikus és ugyanakkor embertelen körülmények között szovjet fogságban halt meg 1949-ben, utolsó szavaival a királyát (ti. Habsburg-Lotaringiai Ottó magyar királyi herceget, akit a legitimisták, így Mindszenty is, *örökös királynak* tartottak a magyar jogrend szerint), Istent és édesanyját szólítva. Aktív legitimistaként Mindszenty (akkor még Pehm József zalaegerszegi apátplébánosként, illetve később veszprémi püspökként is) jól ismerte Pálinkás (Pallavicini) őrnagy édesapját, id. örgróf Pallavicini Györgyöt és testvérét, ifj. örgróf Pallavicini Györgyöt is, akik mind a ketten elkötelezett legitimisták voltak, emellett gyakorló, hithű katolikusok, bátor hazafiak is. A fiatalabb örgróf pap akart lenni 1944-ben, amihez az ajánlásokat Mindszenty és (Boldog) Apor Vilmos báró²³⁰, püspökök adták. Az ismert családnevet hallania a hercegprímásnak ilyen viharos időkben minden bizonnyal megnyugvást hozott, ha konkrétan a családból Antalt ismerte is a legkevésbé, meglehet, ha ismerte volna, kevesebb bizalommal lett volna iránta. Pálinkás Antal ugyanis eltért szüleitől, de édestestvérétől is, mind habitusában, mind érdeklődésben és értékítéletében is. Örökké nyughatatlan, ellentmondásos, dacos, önfejű személyiség volt, szöges ellentéte édesapjának, bátyjának, de a családja szűkebb baráti körének is. Testvérével egy közös pontja volt, a függetlenségpárti (náciellenes) hazafiság (ehhez haláláig hű maradt), de a családi hitvallástól messze kerülve, kommunistaként végzi be a politikai pályafutását, miközben a Ludovikába rangja kapcsán jut be a páncélosokhoz, és így lesz belőle tiszt. Az iskola befejezése után önkéntesként a frontra kerül. Antal már ekkor lesújtó véleménnyel van családjáról, szüleiről és egész osztályáról, korábban ezért is állt kétkezi munkásnak. Tisztként a katonai ellenállás aktív tagja lesz, 1945-ben pedig beáll életében a visszavonhatatlan változás, amelyet ő így fogalmaz meg: „*Megláttam a szocialista társadalom igazságos, egymást segítő és megbecsülő berendezkedését. Összehasonlítva ezt régi életemmel, megessett bennem az elhatározás, hogy hazajöve elhatároljam magam volt társadalmi osztályomtól, családomtól, ismerőseimtől, baráti körömtől.*”²³¹.

²³⁰ Báró altorjai Apor Vilmos (1892-1945), vértanú győri püspök, aki Mindszenty kérésére aláírta 1944 októberében a Dunántúl főpásztorainak memorandumát, amelyet az ország további pusztítása és a zsidóüldözés ellen fogalmaztak meg, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökkel és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal közösen. Szent II. János Pál pápa 1997-ben avatta boldoggá.

²³¹ Pálinkás önéletrajzát idézi Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 93. o.

Barátja szerint meggyőződéses kommunista lett belőle, alig egy év alatt, emellett pedig több beszélgetésben is büszkén utalt nagybátyjára, a 'vörös grófra', Károlyi Mihályra. Ezzel szinte egy időben szervezik be a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán is, ahol önként tett jelentést egy olyan katonatársáról, aki Mindszenty bíboros környezetéhez tartozó tisztekkel akarta megismertetni. Ebben az időszakban ugyanis Berta Lajos katolikus ezredes lelkész, Mindszenty támogatója és munkatársa kereste azokat, akik volt ludovikásokként a hercegprímás köré tudnának csoportosulni²³². Berta jelezte, hogy Mindszenty iránta is érdeklődik. 1947-ben őrgróf Pallavicini Antal belép a Magyar Kommunista Pártba, az ellenállási juttatás címen kapott 130 holdját pedig felajánlotta az államnak. Az állambiztonság (HM Katonapolitikai Csoportfőnökség) 1949-ben szervezi be, feladatát – a jellemzés alapján – körültekintéssel és alapossággal látta el, esküje pedig kimondta, hogy *„minden erőmmel és tudásommal, a legjobb tudásom szerint segítségére leszek a reakció ellen folytatott harcnak”*²³³, azon reakciónak, amelynek magyarországi fő képviselője a kommunisták szemében pontosan Mindszenty József volt. Pályafutása során folyamatosan bizonyította elkötelezettségét a népi demokrácia iránt, például névváltoztatással 1951-ben (amit ugyan állítólag családjának szóló daczból tett meg, ezért lett *„Pálinkás”*), noha erre nem volt büszke sohasem, és katonatársaival szemben is mindig megmaradt egyfajta felsőbbrendűsége, ezért megosztó személy maradt bajtársai között. Felettesei éreztették vele, hogy egy bizonyos szint (őrnagy) fölé nem kerülhet, ezért lefokozták, de hozzáértését, szakmai tudását senki sem firtatta. A kommunisták osztályidegennek tartották, az osztálya képviselői, volt ismerősei, barátai pedig osztályárulónak pályafutása és nyilatkozatai alapján. Ő maga pedig megcsömörlött a kialakult rendszertől az ötvenes évek elejére, 1954-ben a párttagságától megfosztották, kétszer nősült, egyszer elvált. Egy később emigrált ismerőseinek ezekben az években ezt nyilatkozta: *„Nemcsak játszom a népi tisztet, de az is vagyok... Átalakultam, mert át kellett alakulnom. Én kicseréltem magam, elfelejtettem mindazt, ami a múlthoz kötött, csak egyetlenegyem nem, a hazámat. (...) Ezen a szerencsétlen földön, abban szolgál a magyar gyerek, akármilyen a zászló...”*²³⁴. Felettesei többször kérték leszerelését, ugyanis egyre tarthatatlanabb volt az osztályidegen származása, de hiába, erre önmagától nem volt hajlandó. Így került 1955-ben Rétságára, a kiképző iskola törzsfőnökének távollétében őt nevezték ki a helyére.

²³² Uo. 96. o.

²³³ ÁBTL A-2126/13. 7. o., In. Uo. 97. o.

²³⁴ Uo. 103. o.

Pálincás valós életútjáról persze Mindszenty József semmit sem tudhatott, sőt valószínű, hogy később sem nagyon tudott, mert ha csak ennek egy részét ismerte volna, nem tűntette volna ki a bizalmával, amiről néhány nagy publicitást kapott fotó is tanúskodott, melyek 1956. október 31-én készültek. Köztük több 'bizalmas kapcsolatot' feltételez²³⁵ a bíboros és az őrnagy között. A leginkább ismertebb az, amelyiken Mindszenty átkarolja Pálincás karját, miközben a kezét is szorítja, illetve közel hajolnak egymáshoz, mintha tanácskoznának, valamint Pálincás a bíboros jobbán áll, mintha közösen nyilatkoznának az újságíróknak. A valóságban a dolgok egészen máshogyan álltak, mint ahogyan ezek a híres-hírhedt fotók sejtetik, bár meglehet, hogy az osztályidegen származása és a primás szállítása mellé bőven elégséges volt Pálincásnak, hogy a szabadságharc leverése után árulót lássanak benne az új rend kiépítői.

Pálincás Antal lényegében Mindszenty Budapestre szállítását végezte el 1956. október 31-én reggel, amire ígéretet még a parancsnok, Garami tett október 30-án késő este: „*Én kommunista vagyok! Ha tud hinni egy kommunista szavának, kérem, higgye el, hogy holnap reggel Budapestre fogjuk szállítani önt.*” – mondta a még mindig bizonytalan bíborosnak a rétsági parancsnok, aki talán még mindig attól tartott, hogy kivégzik, vagy internálása után deportálják²³⁶.

A szavakra nagy szükség volt, hiszen Mindszenty még Felsőpetényben is mérlegelt, hogy elmenjen-e egyáltalán a tisztekkel. A fentebbi ígéretet őszintének találta a primás, és utána megnyugodva fogadta a rétsági lakosokat, megáldotta a katonákat, és beszámolt néhány szóval a fogságáról. Hugyecz István járási nemzetőrparancsnok térden állva, kézcsókkal köszöntötte a főpapot, aki csak hajnalban tért nyugovóra a mozgalmas nap után. A Rétságra beszállított felsőpetényi államvédelmis örök ellen az időközben beérkező újpesti forradalmárok eljárást sürgettek, a rétsági katonák azonban inkább elzárták őket, leginkább a testi épségüket óvva. A katonák intézkedése jogkövető és emberséges is volt, összhangban

²³⁵Mindszenty következetesen egy ifjú őrgróf Pallavicini tisztet látott Pálincás őrnagyban. Ennek egyik oka – Mindszenty biográfusa, Balogh Margit szerint – hogy a bíboros „*dramaturgiai fordulatot kreált*”; egyik primáselődjét, Martinuzzi Fráter Györgyöt, Sforza Pallavicini generális és emberei gyilkolták meg 1551. december 17-én, most pedig, négyszáz év elteltével ennek a Pallavicininek egyik leszármazottja adja vissza az érsekutód szabadságát. (Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, II. 1011. o.). Magyarázat lehet ez is, de a primásnak volt más gyakorlatiasabb indoka is a bizalomra, Pallavicini megfelelően teljesítette mint a szállítást, mint az őrség kialakítását a primás számára. E mellett pedig a Pallavicini név a legitimista, dinasztiahű konzervatív körökben jól csengett, két családtagját is ismerhette korábról Mindszenty. Meglátásom szerint ez erősebb volt a bizalomhoz, mint a későbbiekben kreált dramaturgiai fordulat, amelyben inkább Pálincás kivégzése, így a történeti kontextus tiszta éle lehetett motiváció a visszaemlékező főpapnak.

²³⁶ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B.II. 071/1957. Folytatólagos tárgyalási jegyzőkönyv Pálincás Antal őrnagy és társai bűnyügyében, 1957. szeptember 3. 24. lap. Garami Lajos bírósági vallomása. Közli: Tyekvicska Árpád: *A bíboros útja (Mindszenty József „kiszabadítása” 1956-ban)*, 162. o. In. Nagy Iván Történelmi Kör Évkönyve, 1994 (Szerk. Tyekvicska Árpád).

volt az Országos Rendőrkapitányság Forradalmi Tanácsának a nyilatkozatával is, amely a bűnösök őrizetben tartására szólított fel, amíg törvényes bíróság elé nem állítják őket.

Ekkor éjjel még itt Rétságon az első, meglehetősen szerencsétlen audiencia is bekövetkezett a már szabad hercegprímás előtt, ugyanis Kovács Vince váci segédpüspök érkezett meg éjfélkor fegyveresekkel Felsőpetényből (ahol már hiába kereste a primást), hogy magával vigye a főpapot Vácra. Mindszenty azonban tartott attól, hogy Kovács békepap, tekintettel arra, hogy az egyházmegyét 1953 óta ténylegesen ő irányította Pétery helyett általános püspöki helynökként²³⁷ és a népköztársaság kormányzata elégedett volt vele és a helyzettel is. Ezért sem volt hajlandó elmenni vele, és túlságosan sokat sem tárgyalt Kováccsal, kérdezni csak Péteryről kérdezett; *„Itthon van-e már a rab megyéspüspökük? Csak oda megyek vendégnek, ahol a gazda, a családfő otthon tartózkodik.”*²³⁸. Pedig Kovács lényegében csak tolmácsolta Vác város Nemzeti Bizottságának az igényét, amelyet levélben ezen a napon elküldött már Felsőpetény község Nemzeti Bizottságának is. Ebben jelezték: *„A Legfőbb Államügyészség Forradalmi Bizottsága a mai napon közölte velünk és a váci püspöki hivattal, hogy Mindszenty hercegprímás bíboros úr a községben tartózkodik, és onnan eltávozhat. Kérjük a helyi forradalmi bizottságot, hogy a bíboros hercegprímás úr Vácra való eltávozását tegye lehetővé, és azt támogassa. Kérjük továbbá az összes forradalmi bizottságot, hogy a hercegprímás úr hazahozatalára kiküldött gépkocsit ne tartóztassa fel és annak szabad mozgást biztosítson.”*²³⁹.

Péteryt jól ismerte Mindszenty, tudta, hogy hű híve volt korábban is és most is számított rá, már ekkor informálva volt a sorsáról, meglehet éppen rabévei alatt (1953) internálták Hejcére²⁴⁰. Pétery sorsa több momentumban is hasonló Mindszentyvel; nevet magyarosítottak püspökké szentelésük előtt (ő Petrónak született), 1956-ban rövid időre szabadok lettek, ellenálltak a kommunista hatalom kiépítésének a kezdetektől fogva, amely Pétery püspök

²³⁷ Mivel Pétery püspök élete végéig nem térhetett vissza püspöki székhelyébe, ezért Kovács Vince a váci egyházmegye apostoli kormányzója lett. 1969-ben azonban lemondott a kormányzásról, nyugalomba vonult.

²³⁸ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016. 13. o.

²³⁹ PIL IX. 290 1956-os gyűjtemény, 71. ő. e., Pest megye. (Egyoldalas, géppel írt másolat, hitelesítés nélkül.) In: *Vác '56* (Szerk. Gyarmati György, Böör László, Horváth M. Ferenc), Vác, 2006. 266. o.

²⁴⁰ Varga Lajos: *Mindszenty József bíboros, hercegprímás és Pétery József váci püspök együttműködése*. In: Ministero. Nemzetközi Történeti Konferencia előadásai 1995. május 24–26. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1998. 95–103. p. Pétery püspökről bővebben, Lénár Andor: *Az út Hejcére – Pétery József váci püspök (1890–1967) életútja és meghurcoltatása a kommunista diktatúrában*. In: *Egyén és nemzet Európa történelmében*. Szerk.: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Bp., 2009. 79–121. p. Sajnos az 1956-os eseményekre ez az egyébként gazdag írás nem nagyon tér ki, ezzel azonban Földváry Gergely szolgált később: *Egy vértelen vértanú életútja - Adalékok Pétery József váci püspök életéhez, különös tekintettel az 1956-os forradalomra*, Egyháztörténeti Szemle XIX/2 (2018) 49-71. o. és online is: https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szemle18_2-4.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. február 8.) Pétery kalandos kiszabadításával külön is foglalkoztak Hornyák Máté János: *Egy katonai akció Pétery József váci püspök kiszabadításáért*. In: Egyháztörténeti Szemle, 2011. 3. sz. 63–67. p.

esetében, a szerzetesség védelme mellett, a papjainak a békepapi mozgalomtól való következetes eltiltásával (1950) csúcsosodott ki. Grósz megvédte Péteryt, a püspöki kar is csak formai hibákat talált Pétery eljárásában (nem szentszéki bírák hallgatták ki a békepapokat, hanem a püspök papjai). Czapik érsek idejében aggodalommal figyelte a püspöki kar elnökének irányvonalát és azt tanácsolta, hogy az érsek ne a püspöki kar nevében szólaljon fel a III. magyar békekongresszuson, amit Czapik meg is fogadott, de ezután, mivel három békepapot nem volt hajlandó apátnak kinevezni internálták Hejcére, egy különösen kegyetlen házi őrizetben tartás után. Pétery internálása bírósági eljárás és ítélet nélkül történt, pusztán közigazgatási és rendészeti intézkedés folytán. Pétery minden jel szerint élete végéig Mindszenty őszinte híve volt²⁴¹, meglehet 1948 után csak egyszer, akkor azonban kiemelten fontos pillanatban találkoztak.

Vác városa az elsők között volt, amely az 1956. október 23-i események után, megfogalmazta hivatalos programpontként Mindszenty József hercegprímás szabadon bocsájtásának az igényét, természetesen Pétery püspökkel egyetemben, már október 26-án²⁴². Viszonyításképpen, a Központi Papi Szemináriumban, a fővárosban csak október 29-én fogalmazza meg először ezt egy röplap, aznap amikor Horváth ellátogat Felsőpetényre, hogy alkudozni kezdjen a főpappal. Kovács segédpüspök nem állt a kezdeményezés mellé ekkor még, október 29-én a váciak azonban újra, nagyobb elánnal hitet tesznek a szabadulás igénye mellett egy nagygyűlésen;” „*Mindszenty József hercegprímást és Pétery József püspököt azonnal engedjék szabadon, hogy elfoglalhassák az őket megillető hercegprímási, illetőleg püspöki széket.*”²⁴³. Másnap már táviratilag is követelte Vác Városi Nemzeti Forradalmi Bizottság Mindszenty hercegprímás és Pétery püspök szabadon bocsájtását a Nagy Imre kormánytól, amelyre dr. Szénási Géza, akkori legfőbb ügyész helyettese²⁴⁴ válaszolt a bizottságnak, aki október 30-án közölte velük – rosszul a bíboros tartózkodási helyéül, Alsópetényt jelölve meg²⁴⁵. Kovács Vince ekkor aktivizálta magát és katonákkal indult a püspöki autóján a hercegprímás elé 1956. október 31 este. Mindszenty azonban – eredeti elhatározásához híven a honvédekkel maradt, és Budapestre akart menni, korábban is

²⁴¹ Ennek a kapcsolatnak és egyházi irányvonalnak szép emléket állított a jelen is; *A 120 éve született Mindszenty József bíboros, hercegprímás és a Váci Egyházmegye kapcsolata.* (Váci egyházmegye múltjából) Összeállította: Pálos Frigyes, Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, Vác, 2013.

²⁴² Földváry Gergely: *Egy vértelen vértanú életútja - Adalékok Pétery József váci püspök életéhez, különös tekintettel az 1956-os forradalomra*, Egyháztörténeti Szemle XIX/2 (2018) 52. o.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Szénási Géza lesz 1956. november 16-tól 1975-ig a legfőbb ügyész lesz, és mint ilyen kiemelkedően fontos szerepe lesz az 1956 utáni megtorlások jogi kivitelezésében. 1959. decemberben az MSZMP VII. kongresszusán megválasztották a Központi Bizottság póttagjává, 1962. november és 1975. március között a testület rendes tagja volt.

²⁴⁵ ÁBTL. 3.1.5. O-18635/1. „Vigh Tivadar”. 120.

Felsőpetényben maximum Esztergom fordult meg a fejében opcióként, de semmiképpen sem Vác. Kovácsnak annyit sikerült elérnie, hogy a primás megáll Vácott, amelyet be is tartott másnap reggel. Ahogyan a váciak elmentek, megérkezett az újpesti forradalmárok csoportja, akiket Garamiék irányítottak a laktanyába, tekintettel arra, hogy ők már éjfélután elmentek Budapestre, hogy parancsot szerezzenek Mindszentyre vonatkozóan. Október 30-a éjfél után Rétságon, Garami távozásával a tényleges parancsnok így – mint helyettes – Pálincás Antal őrnagy lett.

A Katonai Főügyészségről, Garami távozása után, Kapfinger Tibor százados telefonált Rétságra, érdeklődött, hogyan tudnának elmenni a kiszabadult Mindszentyért a hivatalból, és Budapestre szállítani. Pálincás erre jelezte, hogy erre nincsen semmi szükség, maguktól is meg tudják oldani a feladatot. Ezután Pálincás felhívta a Honvédelmi Minisztériumot, de ahogyan korábban Garami, úgy ő is sikertelenül járt. Ezután ugyanazt tette, mint bárki más ekkor az országban, aki eligazítást akart: a Szabad Kossuth Rádióban bementett telefonszámon hívta a Minisztertanácsot késő este, ahol vagy dr. Hámory Zoltán (ez a legvalószínűbb), vagy Keresztes János, a Parlament katonai – korábban a köztársasági elnök, Tildy Zoltán testőrségének – a parancsnoka utasította őt, hogy reggel, azaz lényegében néhány óra múlva (!) hozzák fel a bíborost Budapestre, a primási palotába, és utána a tiszt Tildynél tegyen jelentést. Hámory visszaemlékezése szerint ez Tildy személyes utasítása is volt, akit megkérdezett erről ezen a késői órán, és ezzel lényegében a rétságiak utasítását magára vállalta (a kihallgatása során is ezt nyilatkozta, amit maga Tildy is megerősített)²⁴⁶. Tildy Zoltán azonban nem teljesen önállóan cselekedett ebben, hanem igazodott az aznap (október 30-án) a kormányülésen eldöntötteket. Nagy Imre nem szerette volna, ha a nép szabadítja ki Mindszentyt: „... *megtárgyaltuk* [ti. Kádárral és Kiss Károllyal²⁴⁷, a kormánykabinetben – PJ], *hogy mit lehet csinálni az ügyben. Az én álláspontom az volt, hogy Mindszentyt sürgősen el kell onnan* [ti. Felsőpetény – PJ] *hozni. (...) mennyire káros lenne az, hogy ha Mindszentyt a tömeg szabadítaná ki és a tömeg hátán jönne fel Budapestre, és nem pedig mi hozzuk fel.*”²⁴⁸. Az események azonban meghaladták Nagy Imre szándékát, és Pálincás őrnagy csak részben tudta teljesíteni azt, más részben a lelkes nép kísérte a primás diadalmenetét részben, pont úgy, amitől a kormány tartott.

²⁴⁶ Tyekvicska Árpád közlése, részben Vajtai Gyula személyes közlésére (1994) hivatkozva. vö. *Írások a forradalomról*, 2006, 136. o. Vajtai hallotta aznap, hogy Garami telefonhívása közben Nagy Imre kabinetje ülésezett és Mindszenty sorsáról is döntöttek.

²⁴⁷ Kiss Károly (1903-1983), kommunista politikus, a Rákosi-kormányban miniszterelnök-helyettes volt, 1956. október 26 után a hatfős elnökség tagja volt, az MSZMP alakításában nem vett részt, már Szolnokon csatlakozott a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz. Haláláig az MSZMP KB tagja maradt, ha csökkenő politikai súllyal is.

²⁴⁸ Nagy Imre-per, 12. d. 3. k. 78. o., Közli: Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 110. o.

Azt már tudták délután óta, hogy a primás szabad, csak azt nem tudták, hogy jelenleg hol tartózkodik. Pálinkás telefonja így kapóra jött, az őrnagy pedig gyorsan összeválogatta azokat az embereket, akiket nélkülözni lehetett, illetve önkéntesek jöttek még vele Budapestre. Az azonban biztos, hogy nem diadalmenetben gondolkodott a Nagy Imre-kabinet, mert utólagosan cáfolták ezt, Mindszenty ezért jegyzi meg később útjával kapcsolatban: *”Nagy Imre cáfolja, hogy az ünnepélyesség a kormány kívánságára történt. A kommunisták szerint Tildy helyettes miniszterelnök adta ki a parancsot. Hogy ki rendelkezett, nem tudom. Én nem kívántam.”*²⁴⁹.

Kérdés, hogy Pálinkás miért rendelkezett ilyen gyorsan egy telefon után, amikor parancsnoka éppen ebben az ügyben járt el hivatalosan Budapesten. Lehetséges persze, hogy csak elő akarta készíteni a terepet a szállításra. Mindszenty mindenesetre nem tiltakozott a gyors indulás miatt, annak ellenére, hogy jó, ha 2-3 órát aludt²⁵⁰, csak ahhoz ragaszkodott, hogy azok is jelen legyenek az úton, akik elhozták őt Felsőpetényről, bennük minden jel szerint megbízott. Garami lényegében dolgavégezetlenül jött vissza Rétságra október 31-én hajnalban, rosszallta Pálinkás intézkedéseit, túlzottan nagynak tartotta a kíséretet is, de végül beleegyezett a menet elindulásába Budapestre.

A menet reggel 6 óra környékére állt össze, így a primás nem sokat aludhatott, ami az elkövetkező pár napban általános gyakorlat lesz majd nála. A rétsági katonai karaván impozánsra sikeredett, hiszen három T-34-esből (ebből kettő útközben lerobbant), két katonai tehergépkocsiból, két Pobedából²⁵¹ és az újpestiek gépjárműveiből állt. Mindszenty, Tóth plébános és Pálinkás az egyik Pobedában foglaltak helyet. Az őrnagy is informálta a bíborost a forradalmi helyzetről, amely október 23-a után alakult ki az országban, már amiről tudomása volt, és amire a pár órás út alatt lehetőség adódott. A menetnek többször meg kellett állnia útközben, a legnagyobb tömeg Újpesten és Vácott fogadta a hercegprimást, az út első állomásán, a szomszédos Szendehelyen félreverték a harangokat is. A rétsági forradalmi tanács körbetelefonálta az érintett településeket, hogy mindenhol méltó legyen Magyarország hercegprimásának a fogadtatása. A menet reggel hat és hét óra körül indulhatott el, közel 2 órás, 70 kilométeres út várt rájuk, de ez – ahogyan a legtöbben sejtették - csak hosszabb lett a harcokos tempója és a fogadásoknak köszönhetően.

²⁴⁹ *Emlékirataim* 2015, 443-444. o.

²⁵⁰ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 13. o. Hajnali négyig (!) folyamatosan jöttek látogatók, aláírásokat is adott a hercegprimás a tiszteknek, családtagoknak, honvédeknek.

²⁵¹ A megbízható szovjet személygépkocsit, a Pobedát ebben az időszakban előszeretettel, szinte emblematikusan az államvédelem is használta Magyarországon. Később ezt a típust taxiként is használták a hatvanas évek elejéig, nevét a szovjet második világháborús győzelem emlékére kapta (ti. *pobeda* oroszul 'győzelmet' jelent), 1946 és 1958 között gyártották.

1956. október 31-i visszatérésekor a Rétságához közel levő Vác - amely Budapest felé amúgy is útba esik - volt az első város, amely fogadta a magyar primást. Kovács Vince és a város forradalmi vezetése sok mindent megtett, hogy a primás fogadtatása méltó és emlékezetes legyen, a hangszórókból zene szólt már hajnal óta. Mindszenty felvirágozott páncélosokkal érkezett a városba, amelyre Pálinkás őrnagy így emlékszik vissza: *„Vácon keresztülhaladva annak budapesti kijáratánál nagy tömeg megállított, Mindszentyt ki akarták a kocsiból emelni, de én nem engedtem, fegyveremet is elővettem. Körülbelül 5 perc ott tartózkodás után indultunk tovább.”*²⁵². Az Új Váci Napló jobban visszaadja annak a felfokozott váagnak a beteljesülését, amellyel Vác városa viseltetett a magyar primás iránt; *„Pontosan nyolckor a keramiton megjelenik az első páncélos hatalmas teste. Felvirágozott lelkes katonákkal. Majd a második. Az utána jövő személyautót megállítja a tömeg. Nem az igazi. — Ott! — ott! — s már virágözönben a második autó. A híd előtt olyan 50 méterre állt meg a primást hozó páncélos.”*. Mindszenty valóban sietett, nem szállt ki az autójából²⁵³ és talán az a fura helyzet is előfordult, hogy Pálinkás őrnagy kirántotta a fegyverét, a lelkesen ünneplő tömeg közepén, hogy nehogy kivegyék a fővárosi primási palotába tartó főpapot. Kovács Vince röviden köszöntötte a főpapot, de Mindszenty nem erre reagált, hanem arra, hogy Pétery püspök első váci miséjén majd itt lesz (nem így lett, ő jött hozzá). A váciakhoz is ezzel kapcsolatosan szólt csak; *„<<Hozzák haza a püspöküket>>*²⁵⁴ *majd áldást adott és elindult a menet. (...) Virágözön az úttesten, az autón, sírnak az asszonyok, komoly férfiak... a felmérhetetlen öröm könnyei.”*. A jó váci polgárok és Kovács Vince segédpüspök pedig engedelmeskedtek a hercegprimásnak. Kovács esetében leginkább egyfajta 'lojalitás-próbáról' beszélhetünk minden jel szerint, püspöke és primása irányában is, amire talán szüksége is volt, mert egy napja mondott le titkára, Vígh Tivadar, akiről köztudomású volt, hogy állami megbízásra nyerte el pozícióját²⁵⁵. Kovács személyesen ha nem is ment el püspöke kiszabadítására szervezett mentőakcióra, de kanonokját Herrhof Mihályt elküldte. Hejcérről másnap,

²⁵² HM HIM Hadtörténeti Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B. II. 071/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv Pálinkás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 2. 13. Horváth M. Ferenc megjegyzése In. *VÁC '56*, 286. o. A pontos jelzet megjelölése: Balogh Margit: Mindszenty József. (1892–1975) II. köt. 2015. 1015. o.

²⁵³ Van, aki szerint azonban kiszállt a Diadal téren és így fogott kezét Kovács segédpüspökkel; Kristóf Béla: *Váci események – az 1956-os októberi magyar forradalom és szabadságharc alatt*. Vác, 1990. 52. o.

²⁵⁴ Erre csak egy szemtanú emlékszik, Petróci Sándor, aki a püspök titkára volt, de e mellett 'Pintér' fedőnéven ügynök jelentése elérhető. ÁBTL. O-18635/2. 116–126.; ÁBTL. M-20887 (10-68849) 'Pintér' jelentései. 29–33. o. Emlékeit meg is írta; Petróci Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről*. Bp., 1997. Földváry Gergely meglátásai alapján mi is ezt fogadjuk el valóságosnak, különösen az ezt követő események tükrében.

²⁵⁵ Vígh Tivadar volt váci püspöki titkár vallomása megtalálható: ÁBTL. O-18635/1. 116–121.

november 1-én érkezett meg – Mindszenty jelzésének megfelelően – püspöki székhelyére, Vácra a kiszabadított és a hazaszállított Pétery József püspök²⁵⁶.

A rossz állapotú harckocsik ellenére, elég jó ütemben reggel kilencre érkezett meg a fővárosi Úri utcába, a prímási palotába a menet. *„Mindenütt ledöntött orosz emlékek, sérült épületek, szünetelő gyárok, megkönnyebbült emberek sora között haladunk. Akik közel férnek, simogatnak”* – emlékezett vissza a prímás²⁵⁷. Vácon kívül még Újpesten sem állt meg hosszabb időre a prímás, pedig nagy tömeg gyűlt össze az ő ünneplésére. Az egyik első cselekedete az volt a bíborosnak, hogy kézírásos üzenetét elvigye a rá váróknak kanonoka, amelyet fel is olvastak az újpestieknek. Az üzenet így szólt: *„Kedves Újpesti Hívek! Értesülök, hogy hazautazásomat mily szeretettel és ragaszkodással nagy tömegben vártátok. Az éjszaka zaklatottságában nem került elintézésre és megbeszélésre némely részlet. A követséget [ti. az újpesti forradalmi követséget – PJ] megáldottam. Az egyházmegye kanonokját, Pataki kanonok urat²⁵⁸ küldöm, hogy tolmácsolja üzenetemet és vigye meg áldásomat. Megáldom a jelenlévőket, az otthoniakat. Legyetek hűek Egyházatokhoz és magyar hazátokhoz és szívében rab főpásztorotokhoz. Buda, 1956. október 31. † Mindszenty József bíboros, hercegprímás.²⁵⁹”*. Az akkori Moszkva (ma: Széll Kálmán) tértől az újpestiek hangosan kiabáltak a Vár felé vezető útszakaszon: *„Itt hozzuk Mindszentyt!”* Ennek ellenére – tekintettel a korai időpontra – viszonylag kevesen várták a hercegprímást, bár egyes médiumok *„tömegekről”* írtak.²⁶⁰ Akármennyien is voltak, a prímás megáldotta őket, és nagy szeretettel vette a fogadtatást. A Bazilikában is meghúzták a harangokat, miután értesültek róla, hogy a prímás megérkezett a palotájába. A diadalmenetes teljes volt, így élte meg a hazatért főpap, és ellenfelei egyaránt²⁶¹.

Az 1956-os ismertebb Mindszenty–Pálinkás közös fotók egy része ekkor készült, a többi, amelyeken a hercegprímás új testőrei is láthatóak, kicsit később, amikor Pálinkás visszajött Tildytől. Pálinkás ugyanis – a parancsnak megfelelően – azonnal elment jelenteni Tildynek a

²⁵⁶ Pétery püspök kiszabadítását – amely sokkal inkább volt katonai akció, mint Mindszenty átszállítása Rétságra Felsőpetényből – részletesen bemutatta Földváry Gergely: *Egy vértelen vértanú életútja - Adalékok Pétery József váci püspök életéhez, különös tekintettel az 1956-os forradalomra*, Egyháztörténeti Szemle XIX./2 (2018) 62-65.

o.

²⁵⁷ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékából*, 2016, 15. o.

²⁵⁸ Ez valószínűleg inkább; 'Pataky', ugyanis a beazonosítható személy Pataky Géza (1897-1974) kanonok, teológiai tanár, aki Rákospalotán ismerős volt, illetve korábban Vácott szentelték pappá.

²⁵⁹ Az üzenetet közölte a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének lapja, a *Népakarat*, 1957. szeptember 4. 2. o.

²⁶⁰ Pl. a *Magyar Szabadság* lapban ez olvasható, az 1956. november elsejei számban: *„Budán, az Úri utcai érseki palota előtt híveinek tömege várta őt. Amikor meglátták az érkező gépkocsit s benne Mindszenty Józsefet, elénekelték a nemzeti Himnusz, majd a pápai himnusz. A prímás főpásztori áldását adta az egybegyűltekre és pár szóval megköszönte a ragaszkodást.”*

²⁶¹ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékából*, 2016, 15. o.

hercegprímás megérkezését. Tildy megköszönte neki a primás szállítását, emellett pedig jelezte, hogy a kormány képviselőjében hamarosan meglátogatják a főpapot²⁶². Valószínű, hogy Pálinkás a Parlamentben találkozott Maléter Pál honvédelmi miniszterrel is. A két tiszt ismerhette egymást, még a Ludovikáról, katonai tájékoztatás mellett a tányérsapkák Bocskai-sapkára való kicserélésére is sor kerülhetett ekkor.

Kizárásos alapon itt kerülhetett sor a hercegprímás testőrségének kijelölésére (minden valószínűség szerint Maléter által), átmeneti jelleggel, addig, amíg nincsen erre őrszázlőalj felállítva. Erre a megérkezéskor Mindszenty nem kérhette meg az őrnagyot, amikor viszont Pálinkás visszajött Tildytől, akkor már magától tett ezzel kapcsolatosan lépéseket, hiszen mindezt kész tényként közölte a primással. Az őrség felállítása Pálinkás részéről alapos munka volt, hiszen az egyrészt gondoskodott az épület és az utca védelméről – egy rohamlőveggel és egy T-34-es harckocsival –, másrészt az épületben tartózkodókról, hét tiszt és húsz tiszthelyettes személyében, akik lényegében a primási palota őrségét alkották így. Pálinkás végül, de nem utolsósorban Mindszenty József hercegprímás személyes biztonságáról gondoskodott, amikor Galajda Béla hadnagyot, Vajtai Gyula és Tóth József főhadnagyokat közvetlenül melléje rendelte. A három rétsági tiszt ki is tartott a hercegprímás mellett egészen november 4-e hajnalig, amíg ő az amerikai nagykövetségre nem távozott. Feladatuk nemcsak katonai volt, hanem protokolláris és adminisztratív is: ők biztosították a fogadások rendjét, a számos magán- és egyházi személy és politikus fogadásakor ők ellenőrizték a látogatókat, szinte mindig közvetlenül a bíboros mellett voltak az elkövetkező napokban. Emellett pedig – a bíboros engedélyével, néha az ő vagy titkára kérésére – hazai és külföldi újságírók rendelkezésére álltak, információval szolgáltak.

Pálinkás azonban nem maradt Budapesten, még aznap déltájban visszatért Rétságra, a bíborossal sem találkozott többé. A forradalmi eseményekben sem vett részt nagyobb hangsúllyal, a forradalmi katonatanács elnökeként sem, talán csak egy alkalommal, amikor meg akarta szervezni a Nemzetőrség zászlőalját, november 2–3-a között, illetve forradalmi karhatalmat küldött – Garamival egyetértésben – Salgótarjánba (tankok küldésébe azonban nem egyezett bele). November 4-én, a szovjet invázió alkalmával azonban ő és Garami is a megadást és a fegyverletételt választotta, miután kivonult tankjaival az ellenség elé, annak ellenére, hogy az egyik legjelentősebb magyarországi páncélos haderő felett rendelkeztek, bőségesen ellátva üzemanyaggal és munícióval.

²⁶² Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 225. o.

Pálincás Antal későbbi sorsa azonban egyszerre tragikus és szimbolikus, ugyanis 1957-ben letartóztatták, és egy koncepciók pert indítottak ellene, melyben a legfőbb bűne – az akkori szocialista büntetőjog alapján – az osztályellenség származása volt.²⁶³ Ugyanis a bűncselekmény tárgyát a szovjet szocialista jogelmélet alapján az uralkodó társadalmi viszonyok jelentették, ebben pedig egy volt arisztokrata, még akkor is, ha önként tagadta meg a származását, csak bűnös lehet. Főleg, ha egy olyan reakciós főpapot segít, aki a szocialista társadalmi rend ellen lép fel. Amíg lojalitását – néha utólagosan visszatetsző módon – bizonyította, de Pálincás elkerülte a rákosista terrorgépezetet, addig egy egyszerű parancsvégrehajtás kapcsán nem tudta elkerülni a kádárista megtorló mechanizmust, amely bűnbakokat keresett, akik beleillenek abba az ellenforradalmi koncepcióba, amiben az ellenség leginkább a volt uralkodó osztályokból került ki. Az őrnagy esetében a 'Pallavicini-múltja' számított, nem a 'Pálincás-jelene', annak ellenére, hogy az elsőfokú ítélet után is, amelyben életfogytiglani börtönbüntetést kapott, újra csak a lojalitását hangsúlyozta a Budapesti Katonai Bíróság Különytanácsának. A bíróság 1957. november 11-én másodfokon Pálincás Antalt halálra, lefokozásra, teljes vagyonekbobzásra ítélte, és egy hónapon belül az ítéletet végre is hajtották. Különösen szigorú ez az ítélet, amikor parancsnokát, a kommunista párttag Garami Lajost ugyanígy másodfokon 10 évi börtönre, lefokozásra, 10 évre egyes állampolgári jogainak gyakorlásától való eltiltásra és teljes vagyonekbobzásra ítélték. Mindszenty személyi testőrei közül Vajtai és Galajda három, Tóth egy év börtönbüntetést kapott első fokon, amit másodfokon a bíróság újra jóváhagyott.

Azt tehát tudjuk, illetve sejtjük, hogy mi volt a bíróság motivációja vagy preconcepciója, de nem tudjuk biztosan, hogy volt-e ilyen Pálincásnak is. Pálincás még 1956. november végén, tehát az események után elég frissiben, egy igazoló jelentést írt a HM II. osztályához, amikor a *Népszabadságban* először felbukkant a neve, mint aki „*az ellenforradalmat nyílt arccal szolgálja*” „*Mindszenty kiszabadítása*” kapcsán.²⁶⁴ Az önként megírt beadványában leszögezi: „*Nem volt tudomásom semmiféle Mindszentyvel kapcsolatos ellenforradalmi kísérletről, mert Pesten sem voltam addig, és az ügyet úgy tekintetem a Rajk- és Pálffy-rehabilitáció,²⁶⁵ Grösz-rehabilitáció után, mint jogtalanul elítélt ember szabadon bocsátását*

²⁶³ Ezzel kapcsolatos gyakorlati és elméleti megfontolásokat bőven tartalmaz Barna Péter: *A szocialista állam büntetőjogi védelme* (1961) című kötete. Tyekvicska Árpád is ezt látja jónak hasznosítani Pálincás perében.

²⁶⁴ A cikk a hírhedt *Fehér könyvek – azaz az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben”* című, négykötetes, fehér borítójú, kommunista propagandaanyag, amely 1957-ben jelent meg – Mindszentyről szóló fejezetének is a része.

²⁶⁵ Ti. Pálffy (Született: *Oesterreicher*) György (1909–1949) altábornagy, honvédelmi miniszterhelyettes, a Rajk-per során elítélték és kivégezték. Pálffy alapította meg a Határőr Parancsnokságot és a hírhedt Katonapolitikai Osztályt (közismert nevén: *Katpol.*) is, amely legismertebbé a FKGP szétverésében vált. A tárgyalásról és az ítélet végrehajtásáról *A nép árulói* címmel film készült, melyet évekkel később az Erkel Színházban, kirendelt

és ebben véleményünk a parancsnokkal [ti. Garami Lajossal – PJ] megegyezett. Politikai állásfoglalásom a szocialista népi demokrácia, és visszautasítom az újságcikk származásával kapcsolatos kombinációját. Sohasem tagadtam, ki voltam. Én továbbra is elitélem az ellenforradalmi törekvéseket, egyszerűen azért is, mert nekem abból semmi jó sem származott volna. Kérem, hogy az ügyet vizsgálják ki minden oldalról.”²⁶⁶

Pálincás azonban a halála előtti éjszakán még ’Pallavicini lett’, egy búcsúlevelet írt ugyanis családjának, feleségének, amelyben mindenért bocsánatot kért. Főleg korábban megtagadott édesanyjának lehetett ez fontos, aki a szabadságharc legvadabb napjaiban is szeretett fiára gondolt, és akire olyan büszke volt akkor, amikor a fia az újságcikkeken a bíborossal mutatkozott. Mindszenty bíboros félrabságában, az amerikai nagykövetségen szentmisét ajánlott fel a lelki üdvéért, tisztelettel emlékezett meg róla többször is. Halála után közvetlenül 1957. december 11-én jegyezte fel: „*Pallavicini kivégezve. Szegény felesége! Szegény Pallavicini!*”²⁶⁷ – írta a kivégzés másnapján napi jegyzeteibe, eredeti nevén szólítva a fiatal katonatisztet, aki a budai primási rezidenciájába szállította őt, és gondoskodott biztonságáról az elkövetkezendő néhány napra. Szerepére is kitért máskor, sokáig úgy tudta külföldre menekült, ekkor már felvett nevén szólítva: „*Pálincás visszatért? El sem ment? Kivégzése. Mélységes megrendüléssel vettem. Értem kellett meghalnia, bár lehet, hogy a megtorlás velem való kapcsolata nélkül is elviszi. Gyermeke nem, felesége volt. Érdeklődésemre, nincs-e nyomorban, a válasz: kereskedelmi alkalmazott.*”²⁶⁸.

A kormány akarta azt, hogy Mindszenty ne maradjon Felsőpetényben, és Tildy Zoltán javasolta, hogy jöjjön Budapestre, ami egybevágott Mindszenty elképzeléseivel, azzal, amit már október 29-e óta gondolt. Ennek egyik alapfeltétele, hogy szabad ember legyen, csak október 30-a estéjére állt elő, de a másik feltétele: a rehabilitáció és a jogaiba, pozíciójába való visszahelyezés csak pár nap múlva történt meg. Nem tudjuk pontosan, hogy az események sorozatában Nagy Imre kormányának – néha *ad hoc* jellegű, de mégis kurrens és releváns – szerepe nélkül Mindszenty szabadsága bekövetkezett-e volna. A kormány tagjai – főként Kádár, Nagy és Tildy, de bizonyos jelek szerint Münnich is – számolt Mindszentyvel, kezelni akarta a (lehetséges és a neki tulajdonított) szerepét, ezért később valahogyan igyekeztek is befolyásolni őt, megnyerni céljaiknak, elnyerni a lojalitását. A főpap sem látta

katonák, köztük sok határőr előtt vetítettek le. 1955-ben Pálffy részlegesen rehabilitálták, 1956. október 6-án újratemették.

²⁶⁶ Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 182. o.

²⁶⁷ Mindszenty József: *Napi jegyzetek Budapest, amerikai nagykövetség 1956-1971*, 1979, 182. o.

²⁶⁸ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 75. o.

máshogyan ezt az ok-okozati kapcsolatot, azonban gyorsan meg is vonta ennek mérlegét – hitének megfelelően – a transzcendens és az immanens közötti párhuzammal.

Nem lényegtelen azonban tisztázni, hogy melyik Nagy Imre-kormány akarta, hogy Budapestre hozzák Mindszentyt! Nagy Imre immáron másodszer szervezte át a kormányát, *október 27-e után először nyitva meg a tárcákat nem kommunista politikusok előtt is*, engedve a párt döntésének, főképpen taktikai okokból. Tildy Zoltánt és Kovács Bélát, a kisgazdapárti politikusokat hívta meg. Horváth János, az ÁEH elnöke lényegében majdnem ugyanazt a kormányt képviselve akart egyezkedni – még rabként – Mindszentyvel, mint amely kormány államminisztere a rétsági ezredet utasította Mindszenty Budapestre szállítására. Lényegében a Minisztertanács ad(hat)ott erre utasítást, amely egy megváltozott helyzetben újragondolta a bíboros jelentőségét. A Nagy Imre-kormányba kerülése után a vallásüggyel fokozatosan Tildy Zoltán foglalkozott mint református lelkész.²⁶⁹ Tildyvel kapcsolatosan Mindszentynek a korábbi negatív tapasztalatokon nyugvó, alapvetően lesújtó véleményét („könnyen úszik minden árral”, „ilyen személyekre és jellemekre épített a szovjet”, „mennyi kárt okozott korábban a nemzetnek és az Egyháznak politikai magatartásával”²⁷⁰) többször lehet olvasni az *Emlékirataimban*. Mindszenty bizalma láthatóan akkor rendült meg végleg Tildyben, amikor egy 1945. november 16-i²⁷¹ hercegprímási audiencián adott személyes ígérete, hogy a köztársaság bevezetéséről Magyarországon legalábbis népnek külön kell döntenie, nem az országgyűlésnek²⁷². A miniszterelnök ígérete, amelyet az egykori legitimista katolikus pappal, Varga Bélával közösen tett a primásnak személyesen csupán üres szavaknak bizonyultak, hiszen alig két múlva ő maga terjesztette be az államformáról szóló törvénytervezetet és lett később a köztársasági elnök; „*A nagy nemzeti katasztrófa idején felülkerekednek benne egyéni célok és tervek. (...) Tildy államfő akart lenni!*”²⁷³. Mindszentynek még azt mondta két héttel korábban, hogy a köztársaság behozatala a bolsevisták mesterkedése azért, hogy helyzeti előnyhöz tudjanak jutni. Ami azt illeti, a közösen vallott akkori diagnózis, idővel igaznak bizonyult.

A lényegi különbség az október 28-i fordulat után két nappal, október 30-án következett be, amikor Nagy Imre engedett annak, hogy a többpártrendszer egy kormánynyilatkozattal ’megvalósuljon’. Egészen pontosan az 1945-ös pártviszonyokat (társadalmi bázis és demokratikus legitimáció nélkül) felelevenítve, ezt rádiószózatában így fogalmazta meg:

²⁶⁹ 1932 és 1946 között, amíg nem lett köztársasági elnök, Szeghalmon látta el a lelkészi hivatalát.

²⁷⁰ Emlékirataim 1989, 107. o.

²⁷¹ A Tildy-kormány alakuló ülése az előző napon, 1945. november 15-én volt. Egyik helyettese az új miniszterelnöknek Rákosi Mátyás lett, aki az alakuló ülésen Tildy mellett ült a parlamenti széksorban.

²⁷² Emlékirataim 1989, 104-105. o.

²⁷³ Emlékirataim 2015, 119. o.

„Magyarország dolgozó népe, munkások, parasztok, értelmiségiek! A hazánkban mind szélesebben kibontakozó forradalom, a demokratikus erők hatalmas megmozdulása válaszút elé állította hazánkat. A nemzeti kormány az MDP elnökségével egyetértésben a nemzet életében sorsdöntő elhatározásra jutott, amelyet a következőkben kívánok Magyarország dolgozó népével tudatni. Az ország életének további demokratizálása érdekében az egypártrendszer megszüntetésével a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezzük.”²⁷⁴ Mindszenty József ebben a megváltozott helyzetben érkezett meg Budapestre. Ezt tetézte még a Varsói Szerződésből való kiválás ténye, mint legfontosabb aktualitás, Tildy Zoltán pedig már október 30-án rádióbeszédében bejelentette az ország semlegességet és a szabad választások igényét, illetve ennek az előkészítését is. A prímás az új helyzetben elsődleges feladatának a „tájékozódást” tartja, mellyel kapcsolatosan nyomatékosan a „szabadságharc” kifejezést használja a nyilvánosság számára. Nem forradalom, nem (nép- vagy nemzeti) felkelés, hanem szabadságharc, ahogyan november 3-i híres beszédében le is szögezi majd: „Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. (...) tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. (...) A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén. (...) A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmilyen mellékcélra, illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni.”²⁷⁵

IV. Nem forradalom, hanem szabadságharc – egy tudatos definíció és háttere

„Egymás nyomán jó a közösség,
melyet a hercegprímás védett
ezer fáklyával a sötétben.
A bíboros, Mózesként, ketté-
választhatja-e a vizet?”²⁷⁶

Amikor a hercegprímás Budapestre, az Úri utcába, a prímási palotába érkezik, akkor az első, rögtönzött nyilatkozatát a *Magyar Honvédnak* adja,²⁷⁷ amelynek tudósítói meglepően jól

²⁷⁴ *Krónika 1956*. Izsák Lajos (szerk.: Stemler Gyula). Kossuth Kiadó – Tekintet Alapítvány, Bp., 2006. 147. o.

²⁷⁵ Mindszenty: *Emlékirataim*, 439. o.

²⁷⁶ Harald Sverdrup: *Tükörképek a Dunán* (Speilbilder I Donau), részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

²⁷⁷ *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. (I. évfolyam 2. szám).

értesültek (sejthetően Garami Lajos rétsági ezredes kapcsolata miatt), és a kapuban várták a fővárosba érkező főpapot (először ők jelentetnek meg nagyobb anyagot is a hazaérkezéséről). A hercegprímást már külföldi vendégek, köztük a francia és olasz nagykövet, valamint sok klerikus és az üdvözlő, éljenző tömeg, egyesek szerint néhány száz, mások szerint több mint ezer fő fogadta. Mindszenty első hivatalos nyilatkozata, amelyet a sajtónak adott, így szólt: *„Csodálatomat fejezem ki a magyar ifjúság fegyveres harcának, a katonáknak, a munkásoknak, az egyetemistáknak, a parasztoknak, a vidékieknek és a fővárosiaknak egyaránt. Nyolc esztendő után magyar katonák tépték fel börtönöm lakatait. A derék rétsági honvédek és tisztek voltak azok, akik szívük cselekedete szerint beállítottak hozzám és elhoztak magukkal. Meg is pihentem a kaszárnyájukban. A magyar fegyverekre főpásztori áldásomat küldöm, azt kívánom, hogy azt a dicsőséget, amit a magyar fegyvereknek szereztek, sokasítsák, gyarapítsák majd, amikor arra szükség lesz.”*²⁷⁸ Az említett pihenő elég kurta volt, hiszen október 30-án késő este (8 óra körül) értek a rétsági honvédek Felsőpetényre, innen vitték el a hercegprímást Rétságra, ahonnan már 31-én kora hajnalban indultak is Budapestre. Mindszenty első nyilvános aktusa tehát a *fegyveres szabadságharc* (utólagos) *legitimizációja* volt, amelyben hálát is ad az őt – lényegében csak kísérő – honvédeknek is, és főpapi áldását küldi a felkelők fegyvereire²⁷⁹.

Amíg a *Magyar Honvédnak* adott nyilatkozata rövidebb, a *Magyar Nemzetnek* már hosszabb anyagot szán; talán ők kitartóbbak voltak, hiszen leírják, hogy sokat vártak a hercegprímásra. De az is lehetséges, hogy azért szentelt több figyelmet nekik, mert segédkeztek a külföldi újságíróknak történő fordításban, illetve a *Magyar Nemzet* ekkor már az újjáalakuló Kisgazdapárt lapja (korábban a Hazafias Népfronté volt, majd újra az lesz 1990-ig), amelyet korábban – legerősebben 1945-ben – Mindszenty József is támogatott. A *Magyar Nemzet* tudósítói és Mindszenty is megörökítik, hogy a budapestiek térdelve fogadták a főpásztori áldást, amelyet a palotája erkélyéről osztott, utána pedig csendes misét celebrált a házi kápolnájában²⁸⁰. Ahogyan a rabságban, úgy ekkor is bensőségesem élte meg Mindszenty első szabad szentmiséjét; *„Kezdődik házi kápolnámban az első szabad szentmise. Több mint 8 éve miséztem itt utoljára. Érihető, ha ebbe a szentmisébe belesírom Egyházam, hazám helyzetét, a magam háláján kívül. Gondolok mindennemű ellenségem megtérésének kegyelmére. Aztán*

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ „A magyar fegyverekre főpapi áldásomat küldöm, azt kívánom, hogy azt a dicsőséget, amit a magyar fegyvernek szereztek, sokasítsák, gyarapítsák majd, amikor arra lesz szükség.” In. *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. (I. évfolyam 2. szám).

²⁸⁰ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 16. o.

indul mindjárt a 8 éve nélkülözött munka egyszerre emeleti és földszinti helyiségekben, udvaron, ahol emberek tömege vár.”²⁸¹.

A tömegben a kíváncsiskodókon, ünneplőkön és a különböző küldöttségeken kívül összesereglettek már ekkor a nyugati hírügynökségek tudósítói és fotóriporterei is²⁸². Varannai Aurél (New York Times), John MacCormac (New York Times²⁸³), Seymour Freidin (New York Post) és Sefton Delmer²⁸⁴ (Daily Express) két autóval ment fel a Várba reggel, hogy az elsők között tudósítsanak a primás szabadulásáról és megérkezéséről. A Rákosi-rendszerben meghurcolt, börtönt és internálást is megjáró, onnan csak 1956 szeptemberében szabaduló Varannai személyes ismeretségben volt Mindszentyvel. Az ő közbenjárására a bíboros fogadta a nyugati sajtó képviselőit szinte azonnal²⁸⁵. A primás német nyelven adott nyilatkozatot a külföldi (olasz, német, francia) médiumoknak (nem az utolsó alkalom volt ez 1956-ban, lásd még később), amelyben a hála szavai mellett a harc nemzetközi támogatása volt az utolsó gondolata: *„Élek és egészséges vagyok. Azt hiszem, ebben a pillanatban tennivalóim szempontjából ez a legfontosabb. Nehezen is tudnék mást mondani, mert a megpróbáltatás éveiről beszélni most már időszerűtlen. Távoltartottak a külső zajló világtól. Idő kell ahhoz, hogy részletesen nyilatkozhassam, de pénteken (Ti. 1956. november 2. - PJ) délelőtt ezt meg fogom tenni. Köszönöm az érdeklődést. Különösképpen köszönöm most önökön keresztül – fordult a külföldi újságírók felé – elsősorban a francia és olasz nemzetnek, hogy a legsúlyosabb órákban annyi rokonszenvvel és megértéssel viseltetnek a magyar nemzet szent ügye iránt, és hogy annakidején olyan sokat tettek egyéni ügyem igazságának védelmezésére is. Kérem önöket, tárják föl hazájuk népe előtt igazsággal és őszinteséggel, hogy milyen szent az az ügy, amelyért most a magyar nép harcol. Legyen ez is bizonyíték²⁸⁶ az egész világ előtt, hogy korom és a hosszú raboskodás ellenére is teljes egészségben vállalom újra a magyar katolikus hívők nagy táborának lelki vezetését, irányítását. Most veszem majd fel a kapcsolatokat egyházam eddigi vezetőivel, és az ő tájékoztatásukból alkotok majd képet magamnak nemcsak az elmúlt történésekről, hanem az általános helyzetről. Az így kapott tájékoztatásból szűröm majd le, hogy a jövőben mi lesz a legmegfelelőbb módja, hogy*

²⁸¹ Uo. 23. o.

²⁸² A budapesti amerikai követség listája szerint a forradalom idején csupán nyolc amerikai újságíró tartózkodott Budapesten, amelyből kettő, plusz Varannai és egy brit (Delmer) már a megérkezésekor ott volt a bíborosnál. Ez összességében nem rossz arány, még akkor sem, hogyha a lista hiányos feltehetőleg. In. *Titkos jelentések 1956. okt. 23.–nov. 4.* (Szerk. és vál.: Geréb Sándor), Budapest, 1989. 138.

²⁸³ Az anyag megjelent, de már csak a szabadságharc leverése után: *Workers Heed Appeal; Mindszenty Bars Interview*, 1956. november 27., 2. o.

²⁸⁴ Delmer az 1956. október 23-i tüntetés kezdete óta részt vett az eseményekben. Október 24-e óta tudósított a lapjában.

²⁸⁵ Varannai Aurél: *Toll és bilincs*, Budapest, 1989. Gondolat Kiadó. 465. o.

²⁸⁶ Itt fényképezés történt éppen az interjú közben.

egyházam és a magyar nemzet ügyét és egyszersmind ezzel az egész magyar nép további lelki és fizikai emelkedését is szolgáljam.”²⁸⁷. Az első napos friss interjú azonban lényegében nem mond el többet, mint a híresebb november elsejei – még mindig rövid – szerkesztett nyilatkozata. Külföldi újságíróknak vagy a seminaristáknak nyilatkozta, de később az *Új Ember* jelentette meg a hercegprímás híres metaforáját, amelyet ekkor mondott a szabadságharcra kapcsolatban: „*A történelem orgonáján az Isten játszik – mondotta – a fegyverek zöreijéből és zajából kihallatszik a magyar ifjúságnak és munkásságnak szabadságóhaja.*”²⁸⁸. Híressé vált²⁸⁹ költői képbe ágyazta ezzel lényegében, hogy a fegyveres harc csak eszköze a felkelőknek arra, hogy a szabadságvágyukat kifejezzék, nem önmagáért való erőszakot kell benne látniuk a tudósítóknak. De sorsát a harcnak nem a felkelők, hanem Isten akarata dönti el, a szándékot azonban tisztán kell látni mindenkinek. Ebben a kontextusban hangzott el a seminaristáknak is egészen biztosan a híres mondat, október 31-én, amelyet Iván László seminarista a Turchányi és társai perében kerek visszaemlékezésben idézett meg: „*Dr. Papp (Imre) spirituális úr elmondotta nehezen jutottak hozzá, közölték vele a szeminárium és az Akadémia nevében jöttek, ennek üdvözlését átadták. Itt idézte hercegprímásunknak azt a mondását, hogy az Isten játszik a történelem orgonáján, ez az orgona felbúgott Magyarországon. Utána átadta a szót Mézner, ő közvetítette, hogy a kispapokkal kapcsolatban milyen üzenetet küldött. Mézner elmondotta, hogy kérte, hogy látogasson meg bennünket, s a hercegprímás azt válaszolta, hogy <<Édes fiam, azt hiszitek elfeledkeztem az én kötelességemről?>>. Kb. 1-2 percig tartott a két beszámoló, amely ebéd közben történt.*”²⁹⁰.

Az egészséggel kapcsolatban a prímás egyébként felemás módon gondolkodott, jellemző volt rá az aszketikus életvitel, hivatalának, feladatának élt, bírni akarta, amit bírnia kellett. Elszántság jellemezte minden bizonnyal, és inkább a kimerültség és izgatottság bizonyos jeleit látták többen is, mint betegségét, aminek jelei egy évvel ezelőtt is voltak a kényszerű internálásban. Ő maga pontosan így látta a helyzetét, a diadalmenete elején; „*Nyolc év múlt el tül az élet delén* (1956-ban 64 éves volt - PJ). *A vese, a tüdő nem örvendette a fegyházat. Jobb*

²⁸⁷ Magyar Nemzet, 1956. november 1.

²⁸⁸ Új Ember, XII. évf. 44. sz. 1. o., 1956. november 4. „*A nemzet köszönti Bátorosát*”. A címlapos írás inkább retrospektív volt Mindszentyről és a pápa korábbi nyilatkozatairól.

²⁸⁹ Az ötven éves Új Ember ezt választotta címéül, az évfordulót ünneplő kötetének többek között: Elmer István: *A történelem orgonáján az Isten játszik*, Budapest, 1995. Szentbeszédnek is kedvelt fordulata lett ez a mondása a prímásnak.

²⁹⁰ BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 211. Jegyzőkönyv Iván László kihallgatásáról. 1957. június 4. Mézner Ferenc pap egyébként azt nyilatkozta, hogy az nem felel meg a valóságnak, hogy ő a prímásmál tett látogatás kapcsán felszólt a seminaristák előtt.

mutatóujjamban viszek egy megfeketedett szálkát. Bal láb nagyujjamon a köröm éktelen, várja lehullását. Ez semmi ahhoz, hogy munkavágyó- és képes vagyok.”²⁹¹.

A hercegprímás első szerkesztett nyilvános üzenete november elsején hangzott el, 20 óra 24 perckor a Szabad Kossuth Rádióban (ezt már október 31-én előre jelezték a műsorban). Talán létezik egy másik, nagyjából *ismeretlen (rádió) interjú* is, amelyet a prímás ezen a napon adott Molnár Aurélnak, a rádió akkori elnökének (az interjú körülményeiről még lesz szó). Erről megemlékezik Bözsöny Ferenc egy rádiós interjúban is²⁹². A prímás szavait Molnár lejegyzetelte, de végül inkább megkérte, hogy mondja el a rádióban ő maga²⁹³.

Mindszenty 40-50 riporterrel körülvéve mondta az alábbiakat, oldalán Turchányi Albert Egonnal, az új titkárával november elsején: *„Hosszú fogság után szólok a magyar haza valamennyi gyermekéhez. Senkivel szemben sincs gyűlölet szívemben. Csodálatra méltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharc. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre. Az ország helyzete rendkívül súlyos. Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös feltétele. A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást. Most tájékozodom, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szótartot intézek a nemzethez.*”²⁹⁴

Az ügygel kapcsolatosan talán egy pár sor erejéig nem árt megvizsgálni *Turchányi Albert Egon* (1894-1969) személyét és sorsát is, aki 1956. október 31-e óta ellátta a hercegprímás személyi titkárának a szerepét, és elődjével ellentétben minden jel szerint személyes bizalmát is élvezte. Tóth János plébános is jelen volt a szabadság napjaiban a prímás körül, de szerepe október 31-e után háttérbe szorult vagy inkább megváltozott²⁹⁵, emellett pedig észrevehető, hogy vele a főpap egész végig egy kicsit bizalmatlan volt, mert 'úgy kapta' fogva tartóitól, nem pedig maga választotta. Ez is magyarázhatja, hogy az első adandó alkalommal, megérkezése után azonnal választott magának személyi titkárt. A hercegprímás korábbi titkára, dr. Zakar András, aki a bíboros koncepció perében harmadrendű vádlottként szerepelt, Mindszenty szerint, már egy hónap vallatás után teljesen lelki roncs lett, és a vádlók

²⁹¹ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016, 14. o.

²⁹² Magyar Rádió, 2002. február 15-én hangzott el.

²⁹³ A Magyar Rádió archívumában egy Molnár-jegyzetet nem sikerült megtalálnom 2014-ben, de létezése nem zárható ki, mindamelllett adásba nagy valószínűséggel nem került.

²⁹⁴ *Majd' halálra ítélve*. Szerkesztette: Somorjai Adám OSB – Zinner Tibor. Bp., 2008, 757. o. A bejelentésről filmfelvétel is készült.

²⁹⁵ A kezdeti párhuzamos – Tóth és Turchányi együttes szolgálatát – Papp Kálmán küldötte, Póka György is megerősítette, aki a püspök személyes levelét vitte a prímáshoz 1956. október 31-én. Ő csak Tóth plébánossal (akit regnumi papnak nevez) találkozott. Papp hagyatékból idézi Soós Viktor Attila: *Papp Kálmán győri megyéspüspök 1956-os naplója*, In. *Magyar Katolikus Egyház 1956*, (Szerk. Szabó Csaba), 2006. 119. o.

kedve szerint tanúskodott szinte mindenben, leginkább ellene. Zakar nem vagy csak részben volt Mindszenty személyes választása, mert 1944 áprilisától elődje, Serédi Jusztinián titkára is volt. Zakar volt egyébként az egyetlen, akit a primás megtartott a Serédi-adminisztrációból. Az egykori titkár 1953-as szabadulása után kiegészítő lelkész lett, 1956 napjaiban káplán volt a Szabadság-hegyen (ma: Svábhegy, illetve Széchenyi-hegy), nem messze, talán egy órányi sétára az Úri utcától. Zakar András meg is látogatta Mindszentyt²⁹⁶, amikor tudomást szerzett a szabadulásáról és arról, hogy ismét a primási palotában van, de a főpap nem fogadta vissza a szolgálatába. Nagyonbízott, bizalmi emberként Turchányi, kisebbik részt adminisztratív feladatokkal továbbra is Tóth plébános látott el titkári feladatokat mellette 1956 szabad napjaiban. Mindszenty ekkori döntése nem jelenti azt, hogy valamilyen haragot táplált volna egykori titkára, Zakar iránt, később végrendeletében rá hagyja püspöki mellkeresztjét (amelyet azonban nem adtak át neki, megszegve ezzel a főpap végakarátát), illetve el tudta volna képzelni gyóntatójának is az amerikai nagykövetségen töltött félrabságában.

Amíg Tóth János Hamvas püspök közreműködésével, de kijelölten, Zakar 'örökletesen' volt Mindszenty személyi titkára, addig Turchányi Albert Egon ezt a szerepet önként vállalta és kérte a hercegprimástól 1956. október 31-én délelőtt, a megérkezése után pár órával. Mindezt levélben is rögzítette előre, mert nem volt abban biztos, hogy be tud jutni Mindszentyhez:

„Eminenciás Uram!

Szabad visszatérése, amiért sine intermissione ²⁹⁷imádkoztunk, leghűbb híveinél szerzi a legnagyobb örömet. Seregükből szintén boldogan jelentkezem. Bizonyára nem halványult el Eminenciád előtt az 1948. október 4-i Golgotha-téri százezres munkásgyűlés emléke²⁹⁸, melynek szervezője voltam. Az eltelt nyolc év alatt nem feledkeztem meg Eminenciád intencióiról szerény tevékenységem körében, bármiként kellett is állásomból emiatt kitéve küzködnöm (sic!). Sok mindent figyelemmel kísértem s ennek eredményéből Eminenciád talán nélkülözött és sürgősen kívánt áttekintéseket meríthet.

Engedje meg most annak megemléését, hogy Rassay Károly nagybeteg²⁹⁹, életben maradására nincs sok remény. Szeretné, ha áldását megkapná. Ugyanígy Szörtsey István

²⁹⁶ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016, 32. o.

²⁹⁷ Lat. 'szakadatlanul'.

²⁹⁸ Itt beazonosíthatóan az 1947. október 4-7-e között megrendezett Nemzeti Mária Kongresszus egyik eseményéről van szó, a pesti gyárnegyedben, a Golgota téren (VIII. kerület) megrendezett munkásgyűlésről, amelynek egyik szervezője valóban Turchányi volt. A Kongresszust a püspöki kar nevében Mindszenty hívta össze. Ennek során tömegek részvételével tartott legnagyobb részben szabadtéri szentmisékhez, ájtatosságokhoz kapcsolódó gyűléseken egyházi szónokok, világi előadók szóltak a Magyarok Nagyasszonya szerepéről a magyarság múltjában és jelenében. Vö. Mészáros István: *Boldogasszony éve 1947-48*, 1994, 53. o.

²⁹⁹ Rassay Károly, ismert liberális politikus, ekkor valóban beteg volt, ezért nem tudott részt venni 1956 eseményeiben sem (Mindszenty ügyvédje vezette, Gróh-féle Keresztény Demokrata Pártban szándékozott), Pécelen élt 1952 óta. A közlés azt feltételezi, hogy Turchányi jó viszonyt ápolt vele.

páncélos felkelők budapesti csatájának vezetője, aki a Bakáts-téri kórházban ugyancsak súlyos állapotban fekszik.

Ha nem tudnék Eminenciád elé jutni, kérem, hívasson, hogy teljes szívvel-lélekkel rendelkezésére lehessenek. Felszentelt bíborát csókolva, hűségben örvendő papja

Budapest 1956 október 31

dr. Turchányi Egon

*Budapest V. Alpári-u. 24. f. em. 43.*³⁰⁰.

A primás szinte azonnal igent is mondott rá, pedig korábban nem volt különösebben szoros munkakapcsolata vele, és ami volt, az sem volt felhőtlen. Volt időszak, amikor Turchányi komolyabban neheztelt a primásra, 1945 után, meglehet már korábbról, még zalaegerszegi apátként ismerte, 1928-ban találkoztak is személyesen³⁰¹, de aztán 1945-ig nem látták egymást. Turchányi így nyilatkozott az 1945-ös konfliktusokról Mindszentyvel az ő és társai³⁰² nevében zajlott perben: *„Úgy Mindszentyvel (sic!), mint Serédivel volt összetűzésem. Serédivel azért volt összetűzésem, mert képviselői működésemet kifogásolta, mondta, hogy radikálisabb vagyok a szocialistáknál. Többek között a földbirtok-reformot sürgettem és még több ehhez hasonló intézkedést. Mindszenty, amikor primás lett a Tabánból elhelyezett a kőbányai plébániára és én mondtam, hogy ez az elhelyezés részemre sérelmes és közöltem vele, hogy szándékomban áll az országot elhagyni. Kőbányát nem is fogadtam el. Megintettek azzal, hogy felfüggesztenek. (...) Esztergomba mentem a primáshoz. Mondtam, hogy sérelmes*

³⁰⁰ Mindszenty Levéltár, MFN 8202 L-3150 Turchányi Albert Egon levele Mindszenty Józsefhez, Budapest, 1956. október 31 (gépelt másolat).

³⁰¹ Turchányi vallomása a nyilvános tárgyaláson, 1957. december 3-án. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 294-311. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróági Tanácsa.

³⁰² Turchányi pere nem önmagában ált, hanem 16 társával együtt tárgyalták, ami lényegében a papi szemináriumon készült *'Kedves Barátom!'* című brossúra készítőit jelentette még. Közöttük volt olyan, aki jelen volt (pl. ministrált) az 1956. október 31 reggeli Bakáts-téri templomban zajló „ellenforradalmi” szentmisén, melyet Turchányi celebrált. Voltak olyanok is a perben, akik csak részt vettek az ÁEH elfoglalásában, Turchányival közösen. Ez elegendő volt, hogy preconcepciózusan Turchányit valamifajta 'organizátornak' tüntessék fel és „*Turcsányi Albert és társai ellen indult bűnügyként*” nevesítsék a pert. A perbe fogott társai, Lieszkovszky Pál, Kuklai Antal, Vénusz Gyula, Vígh Szabolcs, Varju Imre, Tabódy István, Marschechi Károly, Mézner Ferenc, Brunner Tibor, Pavlics István, Nagy Árpád, Iván László, Fábrián István, Nagy Jenő, Schimmer József, Zöldi Sándor egyébként nem erősítették, inkább jelentősen gyengítették azt, hogy itt valamifajta csoportról, együttmozgásról lett volna szó. E mellett pedig nem is pozitívan nyilatkoztak Turchányi személyéről, tetteiről és megnyilatkozásairól sem. Turchányit 1958. január 10-én a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése és vezetése büntetével, személyi tulajdon sérelmére elkövetett lopással, meghamisított személyi igazolvány fölhasználásának büntetével vádolva életfogytiglani (társait eltérően, akik pár hónapos vagy 5–10 év közötti büntetést kaptak) börtönbüntetésre ítélte.

az intézkedés, mely áthelyezésemről szól, közöltem vele, hogy külföldre akarok menni, majd ő Zachar (sic!) András nevű titkárának kiadta az utasítást arra vonatkozólag, hogy elmehetek. Nagy Ferencről az útlevelet azonban nem kaptam meg és így nem tudtam elmenni. Ezután személyes tárgyaláson 1956. októberig Mindszenyivel nem beszéltem. Miután közöltem Mindszenyivel, hogy az országból nem tudok elmenni, akkor ő elhelyezett a Rezső téri – tisztviselő-telep – plébániára, de oda is, mint káplánt. Ez is már ledegradálás volt, <<vörös-papnak>> hívtak.”³⁰³. Az október 31-i felkeresés ügyében Turchányi a bíróságon és a kihallgatásokon egész végig ragaszkodott egy olyan narratívához, amely jóval földhözragadtabb volt, mint a szolgálatait felajánló levél célkitűzései, patetikus hangvételű sorai. A vallomását érdemes hosszabban idézni kivételesen, mert egészen más, gyakorlatias és némileg esetleges szerepbe helyezte a saját magát utólag: „Felkerestem Mindszenyit, mégpedig azért, mert ő volt arra hivatva, hogy engem, mint súlyos ápolásra szorult beteget³⁰⁴ otthonba beutaltasson. Ez volt az egyik okom, valamint azért, hogy az elmaradt két hónapi nyugdíjamat rendeztessem. Szabó Imrénél ezt nem reklamáltam, nem hozzá tartozott. Amíg Mindszenyit letartóztatásban volt Hamvas püspök intézte a dolgokat. Érseki helytartóság vezetője Szabó Imre püspök, ő nem járult hozzá. Tudtam, hogy ilyen szeretetotthon van Székesfehérváron és Pannonhalmán. Másról nem tudok, hogy hol van. Ezek igen zsúfoltak voltak, ebben a kérdésben még sehova sem fordultam, ugyanis eddig nem volt rá szükségem. Mindszenyit titkára Tóth János volt, akit az ÁVH delegált. Pap volt, most is pap. Mindszenyit Felsőpetényből kísérte fel. Amikor én jelentkeztem nála, akkor mondta, hogy papi szolgálatom lesz mellette. Voltak még más papok is körülötte, de én őket nem ismerem. Nem figyeltem meg, hogy kik fordulnak meg Mindszenyinnél, nagyon sok látogató volt nála. Elmondtam, hogy milyen szándékkal jöttem, mire megkérdezte, hogy munkaképes vagyok-e, megmondtam, hogy igen. (...) Ideiglenesen elvállaltam Mindszenyit rendelkezését, ugyanis ő megmondtam azt is, hogy csak 2-3 napról van szó. Arra, hogy Mindszenyit tisztességes papnak

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Turchányi hivatkozása a pere során a betegségeire folyamatos. Az 1956. november 9-i elfogatása után egyre többet hivatkozott ezekre; belső strómája (golyva, pajzsmirigy megnagyobbodása), amely miatt nyugdíjazták, szívhártya-gyulladás, tífusza, korábbi fertőző betegségei és egy arzénmérgezése, agyér-elmeszesedése, magas vérnyomása volt. Korábbi gégerákja, ami miatt meg is operálták, csak halkán tudott beszélni. A kihallgatás során ezek megerősítését nem hozta a Fővárosi Ügyészség által elrendelt orvosi vizsgálat (1957. szeptember 6). A vizsgálatot végző dr. Kelemen Endre bírósági orvos Turchányi kijelentéseivel ellentétes megállapításokat fogalmazott meg; „A hasban semmi kóros. Reflexei kiválthatók. Kóros reflexek nincsenek. (...) Igyekszik és arra törekszik, hogy cselekedetei Mindszenyit (sic!) rendelkezése folytán elkövetettnek tüntesse fel. (...) Hangulatváltozását különösen akkor lehet észlelni, midőn abban az irányban kérdeztem, hogy nem érez-e bizonyos fokú lelkiismeret-furdalást, vagy szégyenérzetet, pap létére ilyen elmebetegségre gyanút keltő magatartást tanúsít.” Egészségi állapotát megfelelőnek találták, súlyos szervi megbetegedést nem állapítottak meg nála. Vö. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 112. Fővárosi Bírósági Orvos, Vélemény (gépelte, aláírt).

tartom-e vagy sem, papi hivatásomnál fogva nem felelek. (...) Tóth János vezetett be Mindszenythyhez. Tóthtól megkérdeztem, hogy rehabilitálták-e Mindszenythyt, aki erre annyit válaszolt: <<díszőrségünk is van>>. Ezután mentem be Mindszenythyhez. Ő állva fogadott, én mondtam neki <<Örömmel fogadjuk, hogy átvette az egyházmegye vezetését.>>. Tóth János kiment a szobából. Hamvas püspök előttem járt nála. Nem mondtam, hogy mások nevében beszélek. (...) Az érseki hivatal titkárának elsősorban Tóth Jánost tekintették. Első nap azzal foglalkoztam, hogy a látogatókat bebocsátottam Mindszenythyhez, akik olyan sokan voltak, hogy még a lépcsőt is elfoglalták. (...) Éjjel mindig otthon aludtam, Mindszenythy kocsijával hazaküldött és reggel kocsival jöttek elem. (...) Első nap Mindszenythyvel megállapodtam abban, hogy 2-3 napig maradok nála. Úgyszintén abban is, hogy 20-30-50 Ft napidíjat kapok. Étkezéséről nem volt szó. A napidíjra szabály nincs. Mindszenythyvel nemhogy megállapodás volt, hanem ő kötelezettséget vállalt, hogy napidíjat fizet. (...) Ajtónálló voltam, kívül álltam, és ha valakit beengedtem, akkor azzal együtt bementem, majd egy kis idő múlva újból kimentem. Ilyen alkalommal egy ideig hallgattam a beszédet, hogy ne csupán ajtónállónak tekintsenek. Az ajtónállónak az a feladata, hogyha sokan várnak a fogadóra, akkor az illetőnek figyelmeztetésként be kell mennie. Ez minden titkárnak is szokása. (...) A fogadások általában még este 10 órakor is tartottak.”³⁰⁵.

A primásnak jó memóriája volt, így emlékezhetett, hogy Turchányit ő nevezte ki káplánnak Kőbányára 1946-ban, ahonnan elhelyezte a Rezső térre segédlelkésznek, majd adminisztrátornak tette. Különösebben rossz emlékeket nem táplálhatott vele kapcsolatosan, mert akkor nem fogadta/kérte volna a szolgálatait. Három szempont érhetett inkább össze, sorsszerűen október 31-én déltájt Turchányi kiválasztásában a primásban; 1. Turchányi deklarálta antikommunista papnak ismerhette meg (hiába akarta ennek az ellenkezőjét állítani Turchányi a pere során, ahol a „népi demokrácia híveként” nyilatkozott magáról), aki a rendszer vesztese és ellenfele is volt; 2. valamilyenfajta listával, dokumentumokkal mégis szolgálhatott Turchányi, amely meggyőzte hasznosságáról is a primást és egybevágott terveivel; 3. pár óra alatt belátható volt számára is, hogy egy titkár nem lesz elegendő a személye körüli munkára, Turchányi egyszerűen jókor volt, jó helyen. Mindszenythy ebben is, mint oly sok másban, ezekben a napokban gyorsan döntött, szüksége van még egy titkárra, akit ő választhatott ki. A hercegprimást igazi 'szent páli tempó' jellemezte munkavégzésben ezekben a napokban.

³⁰⁵ Uo.

Turchányi Albert Egon Mindszenty rabsága alatt 1951-től érseki nyugdíjat kapott (államit nem kaphatott), 680 Ft-ot. Később a Játéktervező Vállalat nemzetközi referense lett 60 évesen 1954-ben, szabadalmi szakértőként dolgozott, publikált is ebben a témában. Néhányan úgy vélték, hogy az idők folyamán egy nagyobb, személyi listával rendelkező, adatolt jegyzetet készített a békepapokról. Ezt már október 31-én át is adhatott a primásnak, erre utalhat ez a bizalmaskodó kitétel Turchányi levelében is: „*Sok mindent figyelemmel kísértem s ennek eredményéből Eminenciád talán nélkülözött és sürgősen kívánt áttekintéseket meríthet.*”. Ez a munka imponálhatott Mindszentynek, egyszerre bizonyította hűségét és megbízhatóságát is az idős klerikusnak. A perében saját magának kijelölt „*ajtónálló*” szerep, amellyel kapcsolatosan pár mondaton belül is önellentmondásba került, nem támasztható alá azzal, ahogyan mások látták Turchányi működését, kifejezetten ambíciózusan, egyesek szerint agresszívan is lépett fel másokkal, sőt titkár-társával szemben, hangsúlyozta a bizalmi viszonyt a primással és Tóth Jánost háttérbe szorította a titkári feladatokban³⁰⁶. Több olyan valóban bizalmas feladatot is ellátott – leginkább az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalását és a november 3-i szózat előkészítését, illetve közlését - amelyek jócskán túlmutattak az utólagosan feltüntetett 'ajtónálló' szerepkörnél. Joggal feltételezhetjük, hogy Turchányi komoly lehetőséget látott abban, hogy a hercegprimás visszatért, szolgálatba állása pedig tudatos, egyszerre egyházi és politikai lépés is volt, amely valamelyest beleilleszkedik addigi életútjába, és talán abba, hogy reménykedett egy fordulatban – mint oly sokan mások is, amelyben Mindszentynek kulcsszerepe lesz, ezért pedig ott akart lenni szorosán mellette. Draskovics Károly, a budapest-ferencvárosi Bakáts téri templom (Assisi Szent Ferenc Plébánia) igazgatója, aki Turchányi régi ismerőseként engedélyezte neki, hogy misézhesen nyugdíjazása után a templomban, jegyezte ezt meg a kihallgatási jegyzőkönyvében ezt az ambíciót, amelyet egy korábbi esettel is jellemezett: „*Emlékszem 1949-ben a kőbányai plébánián Rajkai plébános születésnapján egy társaságban voltam vele (ti. Turchányival – PJ). Itt Turcsányi (sic!) kijelentette, hogy fordulat esetén Mindszenti (sic!) lesz az ország zászlósura, ő viszont Mindszenti révén politikai államtitkár.*”. Ő rögzítette azt a tényt is, hogy az ominózus Bakáts

³⁰⁶ Többek között ezt tapasztalta a hercegprimás mellé rendelt katonák egyike, Tóth József is: „*Turcsányi (sic!) láthatólag igyekezett Tóth titkárt kitűrni, s a pozícióért folyt köztük a harc. A helyzet úgy alakult, hogy Turcsányi került ki győztesen. Turcsányi mindenkivel parancsolólag viselkedett, minket is igyekezett utasítani. Igen fontoskodó, tudálékos embernek ismertem meg, minden fellépése erőszakossággal párosult. Politikai megnyilatkozásairól nem tudok, mert vele nem beszéltem ilyen kérdésekről, de magatartása és a viselkedése arra utalt, hogy az akkori ellenforradalmi megmozdulást a részéről igen szimpatikus, ezt határozottan lehet állítani.*” BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 88. o Tóth József tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépet).

téri „ellenforradalmi” szentmisén Turchányi Mindszentyt „Magyarország kormányzójának” követelte a tömeg előtt³⁰⁷.

A pere során külön tárgyalták, a később elhíresült Bakáts téri „ellenforradalmi” szentmise esetét is, amely 1956. október 31-én reggel 9-kor történt. A narratívák nagyon eltérnek a Turchányi-perbe befogott, illetve kihallgatott résztvevők, illetve a gyászmisét vagy hálaadó szentmisét megrendelő Szörtsey István³⁰⁸, illetve Turchányi Albert Egon elmondásában. Szörtsey István – akit Turchányi aznap összetévesztett, testvérével, Szörtsey Józseffel, aki Gömbös Gyula kormányfőtanácsosa volt³⁰⁹ – páncélos parancsnok volt 1956-ban és megsebesült a harcokban, ezért a Bakáts téri kórházban feküdt, innen kérte meg a híres békepapot, Draskovics Károly templomigazgatót, közismert békepapot, hogy az elesett hősökre gyászszenntmisét mondjanak 1956. október 31-én, utána pedig temessék el a templomkertben őket. Draskovics erre a templomban egy ideje rendszeresen segítő Turchányit kérte meg október 30-án, aki saját bevallása szerint addig betegen feküdt otthon, agyvérzése volt korábban és csak akkor jelent meg szolgálatra. A délelőtti gyászszenntmisén Szörtsey az oltár előtt feküdt hordágyon, minden jel szerint mindenképpen beszédet akart mondani, amelyet feltehetően előre meg is írt, de Draskovics nem adta meg erre a lehetőséget szentmise közben, csak utána a templom lépcsőjén. Turchányi beszélhetett vele előző napon, átment a kórházba (amelyet tagadott később), ennek lehet betudni, hogy a szentmise közben, a prédikációban így szólította meg Szörtsey visszaemlékezése szerint: „*Itt fekszik a hős kapitány megsebesülve, jelenleg a Bakáts téri kórházban fekszik. Aki régi jó barátom, akivel már 1919-ben harcoltunk a kommunizmus ellen. A múltban nagy ember volt, vagy 40 évvel ezelőtt és most Isten házában találkoztunk újra.*”³¹⁰. A szentmisén egy olyan szuggesztív metaforát használt Turchányi, amelyet többféleképpen idéztek a résztvevők (Varjú Imre, Marcheschi Károly, Draskovics Károly), de a lényegében nem volt ellentmondás köztük:

³⁰⁷BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 163. o. Draskovics (sic!) Károly tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépelt). Draskovics itteni közlése lehet, hogy torz, mert Turchányi személyét a kezdetektől fogva gyanakodva nézte, a BM-nek pedig 1952 óta aktív, „*munkájában gátlástalan*” ügynöke volt, a munkaadói saját jellemzése szerint. akit terhelő és kompromittáló adatok alapján szerveztek be. Turchányi nem véletlen, hogy az ő anyagát kéri ki azonnal, amikor pár nap múlva elfoglalják az ÁEH-t, Horváth Richárdé mellett. Draskovicsal kapcsolatban vö. Székely Tibor: *Kisaplázadás 1957-1961*, 2011, 58. o.

³⁰⁸Szörtsey István (1891-1957), könyvkötő, illetve könyvügynökként dolgozott. 1944-ben zsidók mentéséért Mauthausenbe deportálták, majd miután onnan hazakerült, három évre internálták a budaörsi táborba. Szabadulása után rehabilitálták, könyvügynökként helyezkedett el. 1956. október 24-én a Kilián laktanya épületében működő fegyveres csoport tagjaként kapcsolódott be a szovjet csapatok elleni harcba, 25-én megsebesült, kórházba került. 1957 novemberében halálra ítélték, kivégezték.

³⁰⁹Szörtsey Józsefre azonban igazak lehetnek, amiket Turchányi mondott a szentmisén, mert már 1918-tól aktív ellenforradalmár volt, többek között Bajcsy-Zsilinszky Endrével közösen dolgozott, ha az ellenforradalom másodvonalában is. Szürke, de megbízható eminenciásként a fajvédő vonalon maradt, később követte Gömbös Gyulát és annak politikai köreiben mozgott. Öngyilkos lett 1941-ben.

³¹⁰BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 137. o. Jegyzőkönyv Szörtsey István kihallgatásáról, Budapest, 1957. II. 26. (gépelt).

revizionizmusa kapcsán. Magyarországot egy kicsorbult áldozati kehelyhez hasonlította, melynek a szélei hiányoznak, amely kehelybe folyik a most elesett hősök vére, és ez a vér az égre kiált igazságért, elégtételért³¹¹. E mellett Mindszentyt, mint államfőt (Draskovics szerint; *kormányzót*) éljenezte meg a kb. 200 fős tömeggel a templom lépcsőjén Törtsey mellett állva, majd közösen elénekelték a Himnuszt³¹². Az „ellenforradalmi” szentmise benne volt a vádpontokban, de esetünkben nem ezért fontos megemlíteni, hanem sokkal inkább azért, mert Turchányi ezután minden jel szerint hazament és elhatározta, hogy most elmegy a primáshoz, aki ezen a napon érkezett meg palotájába, Budára. Megírta neki levelét, mert nem lehetett biztos benne, hogy fogadja és néhány órával azután, hogy a Bakáts téri templom lépcsőjén – minden valószínűség szerint – államfőként ünnepeltette a hercegprímást, már előtte állt és felajánlotta szolgálatait neki. Ez egy nagy érzelmi töltettel rendelkező hazafias lelkesültséget mutatna pozitív interpretációban, a levele is ezt tükrözi inkább, ha később Turchányi nem tagadta volna meg ezt az egészet és a pere során egyfajta ’az eseményekkel sodródó eszközként’ akarta volna beállítani magát, aki véletlenül került oda, és nem mert nemet mondani az egyházi feljebbvalójának.

Turchányi az esetleges feljegyzéseinek és a levelének átadása után ajánlotta fel szolgálatait, amit a primás elfogadott, és azonnal személyi titkárának, kísérőjének (vagy ahogyan nevezte írásaiban titkárait: „*papom*”, illetve „*időleges primási titkár*,”³¹³) fogadta. Turchányi, egyesek szerint a listája alapján kérte, hogy a primás minél hamarabb hozza meg büntető, korlátozó intézkedéseit a békepapi mozgalom vezetői ellen, amire ígéretet is kapott³¹⁴.

Turchányi, a volt fajvédő politikusnak az 1956-os szereplése az újra berendezkedő kommunista hatalomnak kapóra jött, hogy erősítse a kádári ’régis reakciós felforgatók okozták az ellenforradalmi puccsot’ narratívát. A személyi titkár elfogása után nagy, egyfajta ’Mindszenty-pótpert’ rendeztek neki és társainak, amely nyilván figyelmeztetés volt az

³¹¹ Itt Marcheschi Károly narratíváját választottuk, azért mert ezt Turchányi szembesítése során is elmondta neki, jegyzőkönyvbe is adta (ahogyan Varjú Imre is), ahogyan azt is, hogy a pap beszéde „*bennem és társaimban, elég rossz érzést váltott ki (...) a beszéd idejét múlta, nem a mai szellemnek megfelelő, irredenta jellegű volt*”. Turchányi itt is és máskor is tagadta ezt, azt mondta, hogy a szokásos gyászmisés szentírás-magyarázatot adta és csak az elhunytakra gondolt, sem Varjút, sem Marcheschit nem ismerte fel. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 131-132. o. Marcheschi Károly szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 10., (gépelte)

³¹² Turchányi interpretációja más volt: „*A Himnuszt énekelték és éltették Mindszentyt <<és>> az államfőt. Én is ezt kiáltottam. Az <<és>> benne volt a kiáltásomban.*” Mindez azért furcsa, mert 1956-ban az államfői szerepet, azaz a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke, Dobi István volt, aki akkoriban nem volt különösebben népszerű ember, meglehetősen ő nevezte ki Nagy Imre második kormányát, de Kádár Jánosét is november 12-én (tisztségét 1952-1967 között folyamatosan töltötte be). Lehet, persze, hogy a kormányfőre, Nagy Imrere gondolt, de ezt nem említi vallomásaiban. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 300. o. Turchányi Albert és társai tárgyalási jegyzőkönyve (gépelte).

³¹³ *Emlékirataim* 1989, 442. o.

³¹⁴ Az esetleges ’Turchányi-listáról’ Balogh István úgy emlékezett, hogy az szolgáltatta az alapot a későbbi békepapi kiközösítésekhez. In. Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 85. o.

amerikai nagykövetségen tartózkodó primásnak is, ha kiadnák, akkor ennél csak rosszabbra számíthatna számonkérés gyanánt. Turchányi kihallgatási jegyzőkönyveinek bizonyos részei is ezért nagyon hamar bekerültek a rendszer propagandakiadványaiba.

Fontos ezért is jobban megvizsgálni Turchányi szerepét és személyét, például elsőnek azt a kérdést, hogy megfelelő ember volt-e bizalmi szerepre, a primás személyi titkárának? Többen úgy gondolták, papok és világiak (ezt később látjuk), hogy nem igazán a legmegfelelőbb, sem jelleme³¹⁵, sem politikai előélete miatt. Tildy Zoltán, akinek a véleménye Mindszenty számára nem a legfontosabb volt, például már november 1-én személyesen kérte tőle, hogy távolítsa el a környezetéből Turchányit, amit jelzett a titkárának is a primás. Tildy és Turchányi korábban az Eckhardt Tiborra tett megjegyzések, illetve feljelentése okán veszték össze a harmincas évek elején (Eckhardttal már az ébredő magyarok tagjaként sem volt jó a viszonya), a Trettina Jenő-per kapcsán. Turchányi bevallása szerint, azóta „*ellenséges viszonyban*” vannak. Tildy ezért „*kifogást emelt a személyem ellen, tekintve, hogy nem vagyok megbízható (...) ellenem áskálódott Mindszentinél. Mindszenti azonban csak tudomásul vette ezt a jelzést, hatást nem tett rá*”. Turchányira viszont igen, aki rendezni akarta a több évtizedes ellenséges viszonyt egykori párttársával és november 3-án, a hercegprimási szózat előtt jelezte, hogy „*nem bosszúálló*” típus, de kérte, hogy hozza helyre Tildy azt, amit a primás előtt tett vele szemben. Ez nagyjából, ha Turchányi számára nem is teljesen kielégítően – mivel Mindszenty különösképpen nem reagált rá – meg is történt a primási szózat után, Tildy parlamenti szobájában³¹⁶. Ez a kis affér is jelzi, hogy Turchányi megítélése sok ponton kikezdzhető volt, amit Turchányi a maga módján, számon is tartott, kezelte is.

Turchányi korábban főleg a Jáki-kápolna igazgatójaként tett szert viszonylagos ismertségre egyházi körökben, illetve az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus egyik eredményes szervezőjeként. Elöljárói 1931-ben a lila színű *cingulus* (papi öv) viselésének jogával tüntették ki (ez sok 1956-os felvételen látható is rajta), ami 'főpapi megjelenést' biztosított neki (a szabadságharcosok és a tudósítók között többen annak is nézték). Családja nem volt a legrosszabb ajánlólevél az Osztrák-Magyar Monarchia vagy a kormányzósági Magyarország

³¹⁵ Dombi András, aki az érseki helynökségen gyakori kapcsolatban volt Turchányival jelleméről így nyilatkozott: „*Papi körökben igen rossz vélemény van róla, mint közismerten erkölcstelen életet élő embert emlegetik. Általános vélemény róla, hogy külön, ceszaromániás. Hallottam olyasmit, hogy nővel élt együtt.*” Dombi azt is tagadta, hogy Turchányi járt volna nálunk az októberi napokban, azt pedig különösen, hogy ők irányították volna Mindszentyhez. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 119-120. o Dombi András tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépet).

³¹⁶ Az Tildy-ügyet már az első komolyabb kihallgatásán említi Turchányi vö. ÁBTL 3.1.9. V-150393/4 12-13. o. Jegyzőkönyv Turcsányi Albert kihallgatásáról, Budapest, 1957. január 24. (gépet)

idejében³¹⁷, a Turchányi-család a Divék nemzetséghez (leányágon), az egyik legősibb, a XIII. századi magyar családig vezette vissza a családfáját, amelynek megfelelően otthon erős nemzeti és katolikus nevelést kapott. 1916-ban szentelték pappá, hitoktató (1918), hittanár (1928) egyházbjogból doktorált (1925). Politikai pályafutását a magyar fajvédőknél (*Ébredő Magyarok Egyesülete*, amelynek társadalmi igazgatója és lényegében utolsó elnöke is volt) kezdi, aktív 1919-es ellenforradalmi szereplés után³¹⁸, náluk lesz országgyűlési képviselőjelölt, és lapot is szerkeszt nekik³¹⁹. 1921-ben személyesen találkozott Benito Mussolinivel, tevélegesen próbált összeköttetést létesíteni az olasz fasiszták és a magyar társadalmi és egyházi szervezetekkel, csekély eredménnyel. Itthon és külföldön gyakran publikált a kormányzósági Magyarország ideje alatt különböző folyóiratokban (*Nemzeti Újság, Élet, Alkotmány*). A harmincas években független keresztény képviselő volt erős kormánykritikus programmal. Parlamenti működése során élesen összeszólalkozott gróf Klebelsberg Kuno és Scitovszky Béla miniszterekkel, támogatta Horthy Miklós testvérének, Horthy Jenőnek képviselővé választását is, eredményesen. Klebelsberg gróf beperelte rágalmozó plakátkampánya (1922)³²⁰ miatt, amelyért két hónapra elítélték, de Horthy kormányzó elintézte a szolgálataiért, hogy töröljék ezt³²¹. Idővel kiszagda szimpatizáns politikus lett belőle. Életútja így valamennyire Bajcsy-Zsilinszky Endrével mutat párhuzamot, politikai irányát tekintve legalábbis. Serédi hercegprímás eltiltotta azonban a képviselőégi újrjelöléstől Gömbös miniszterelnöksége idején. 1937-ben áttekintő kötetet írt az Árpád-ház szentjeiről (*Glóriás Árpádok*), ehhez a kiváló magyar filozófus, kultúrpolitikus piarista szerzetes, Klebelsberg Kuno közeli munkatársa, közoktatásért felelős államtitkár, dr. Kornis Gyula írt előszót. Politikai nézetei ezután már nem változnak, 1945 után is kiszagda szimpatizáns volt, igaz kritikus, mert a párt vezetőivel nem volt jó viszonya. A német megszállás alatt letartóztatták (1944 júliusában), mert titokban zsidók kikeresztelkedését segítette (ezért kivégzés járt akkoriban, ezt követelték is a fejére a nyilasok), többen úgy

³¹⁷ Turchányi ezt megpróbálta más színben feltüntetni a pere során, mint akinek a családja megfelelő a kommunizmusban is, egyik őst hozta fel példaként, Turchányi Pált, aki az országos vasutas-sztrájk egyik szervezője volt 1904-ben. „Olyan családból származom, amely be van írva Magyarországon a szocializmus történetébe...”. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 145-149. o., Dr. Turcsányi (sic) Albert, vallomáskiegészítések, 1957. május 3.

³¹⁸ Nyisztor Zoltán: *Ami a vallomásból kimaradt*, Róma, 1971, 80-82. o. Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*, 1., Abaliget, 1992, 273-275. o.

³¹⁹ Az *Ébredő Magyarország* hetilap (megjelent: 1919. IX. –1920. X.) társtulajdonosa; a *Hazánk* hetilap (megjelent: 1920. VIII–1922. IX) felelős szerkesztője volt.

³²⁰ Az Erzsébetvárosi Kör ellen elkövetett bombamerénylet után néhány nappal, 1922. április 8-án hatalmas plakátok jelenteti, meg Budapest utcáin, amelyek éles támadást tartalmaztak Klebelsberg Kunó gróf, akkori belügyminiszter ellen. A per elhúzódott, az ÉME egész vezetősége, így Turchányi ellen is pert indított a gróf.

³²¹ Maga Turchányi említi ezt kihallgatási jegyzőkönyvében, amelyben életrajzának ismertetésére szólították fel. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/29. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa.

tudták, hogy pénzért³²². A nyilas uralom alatt is fogoly maradt, mert ellenezte a puccsot, ahogyan a német megszállást is.

Turchányi Mindszenty mellett minden feladatot ellátott, amit korábban más titkárai is: telefonokat intézett, audienciákat szervezett, sajtófogadásokon vett részt, segített a beszédek megírásában (a november 3-i beszédében is, de erről majd később), jegyzetelt, a bíboros nevében járt el, ha kellett (ÁEH-akció), kísérte mind a két útján, amikor nem a palotában volt, hanem a Parlamentbe, illetve az amerikai nagykövetségre ment. Fáradhatatlanul végezte a dolgát, Mindszenty odaadó és lelkes hívének mutatkozott.

Amíg a prímás mellett volt azonban több egyházi személy sem viseltetett vele szimpátiával, különösen a múltja (Endrey Mihály, Tomek Vince³²³, Esty Miklós³²⁴) vagy éppen az 1956-os szerepe (Boór János³²⁵) miatt. Tomek Vince így summázta jellemét az új prímási titkárnak; *„Valami érthetetlen módon Turchányit vette maga mellé titkárnak (ti. Mindszenty – PJ). Ez az ember annak idején lopott, zsidókat mentett pénzért, hamisított³²⁶, s nincs kizárva, hogy az amerikaiak számára dolgozott. Tildy is kérte a prímást, hogy adjon túl rajta, de nem tette.”³²⁷.*

Turchányi november 4-e után azonban különösen viselkedett, rejtélyes (szinte a véletlen műve) az elfogatása is, nem látjuk nyomát a korábbi határozottságának, céltudatosságának, amellyel a prímás mellé állt és kijelölte szerepét. Az amerikai nagykövetségre csak négy órával később engedték be Turchányit, mint Mindszentyt, ahonnan 1956. november 8-án távozott, amire a leglogikusabb magyarázat az, hogy a prímás szűknek érezte a cselekvési lehetőségeket, és titkárával akarta ezeket tágítani, a külföld tekintetében.

³²² „*mint a Döbrentei téri plébánia káplánja 1000-3000 pengő közötti összegért <<Trieszti püspökség>> felirattal keresztleveleket adott ki az üldözötteknek, az összegeket saját célra fordította*”. A Budapest Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa ítélete, BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, illetve a Történelmi Hivatal jelzete alapján; TH V-142296/3.

³²³ Tomek Vince (1892-1986) piarista szerzetes, hittanár, teológus, magyarországi tartományfőnök (*provincialis*), a piarista rend generálisa.

³²⁴ Esty Miklós (1895-1973) pápai világi kamarás, Csernoch János, Serédi Jusztinián, majd rövid ideig Mindszenty József bíboros, hercegprímások *gentiluomoja* (olasz, 'nemesember', 'nemes gondolkodású ember', lényegében 'világi kamarást' jelentett a funkció, egyre inkább kiüresedő szerepkörrel), az Actio Catholica alelnöke, a Szent István Társulathoz delegált adminisztrátor. A naplóból, memoárból és levelezésből álló hagyatéka jelenleg feldolgozás alatt van, amelyről az MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténelmi Kutatócsoport munkatársai foglalkoznak.

³²⁵ Boór János: *Tanúság 1956-os tapasztalataimról*, *Vigilia*, 1996/12, 918.o.

³²⁶ Turchányinak 1933-1935 között pedig volt egy megvesztegetési-sikkasztási pere, Rajniss Ferenc (Magyar Élet Pártja és Magyar Megújulás Pártja képviselő, a Magyar Futár főszerkesztője, a Szálasi-kormány vallás-, és közoktatásügyi minisztere) ismerősével Trettina Jenővel kapcsolatosan (a korabeli médiumokban „*IBUSZ-ügyként*” szerepelt), amely kapcsán még 1933-ban kizárták a kiscgazda pártból. Az ügy nagyon megtépzotta Turchányi hírnevét, a korabeli médiumok sokat és sokáig cikkeztek róla.

³²⁷ *Tomek Vince naplója, Tomek Vince hagyatéka, Naplók, 25. kötet. 1957. IV. 22. Közli, Kálmán Peregrin OFM: A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében*, PhD értekezés, 2014.

A titkár vallomása szerint a főpap utasította, hogy menjen a segélycsomagokért Nickelsdorfba. Annak van valóban nyoma, hogy a primás megbízta, hogy „*Bonn és New York irányában*” tevékenykedjen Vecsey József lelkésszel a menekült magyarság pasztorációja érdekében³²⁸. Turchányi biztosan vissza akart térni, mert személyes holmiját Budapesten, a primásnál hagyta, a követség épületében. Távozásának hivatalos célja az volt, hogy a határon felügyelje egy osztrák katolikus szervezet, a *Caritas Ungarnhilfe* gyógyszer szállítmányát, mivel korábban több segély is eltűnt³²⁹. Ez november 4-e előtt sem lett volna magától értetődő dolog, ilyen utasításokat a bíboros korábban sem adott a titkárnak, amikor még volt mozgástere, de utána kész életveszély volt elhagyni az amerikai nagykövetséget, és Nyugat felé elindulni. Turchányi a kockázatos feladathoz segítségül Leslie B. (ti. *Balogh*) Bain újságíróvá választotta, aki a neves *Look* magazinnak készített egy meglehetősen kiszínezett Mindszenty-riportot a szovjet intervenció után, 1956 novemberében³³⁰. Turchányi nem ment el a megfelelő iratokért a belügyminisztériumba az utazáshoz, így november 9-én ezek híján indult el a határ felé. Összes elővigyázatossága annyiban állt, hogy egy mentőautóban, fehér köpenyben utazott, és a papírjaiban cigarettával kiégette ő vagy Bain a foglalkozása rovatának első négy betűjét, így csak annyi állt benne, hogy „...ész”, így „*sebész*”-ként mutatkozott be, amit az igazoltatók nem hittek el. Tatabánya közelében civil ruhás államvédelmisek letartóztatták a titkárt, aki a helyszínen szívrohamot kapott, mire az eszméletlen papot ketten a lábánál fogva feldobták egy teherautóra, és visszavitték Budapestre. Ezt az intermezzót Mindszenty fájdalmasan rögzítette az amerikai nagykövetségen, ahogyan Turchányi sorsát is.³³¹

Turchányi az ellene folytatott per során többször változtatta a vallomását, erős a gyanú, hogy több részletet erőszakkal, rossz bánásmóddal (lépcső-futtatás, ugyanabból az edényből evett, amelyben a szükségét végezte egy hónapon keresztül, hat hónapig volt magánzárkában) kényszerítettek ki belőle. Vallomásaiban eljutott ezért odáig, hogy ő bizonygatta Mindszentynek a népi demokrácia vívmányait (arisztokrácia felszámolása, földbirtokreform, új generáció nevelése) és a Szovjetunió nagyszerűségét³³². Személyéről pedig vallomás-kiegészítésében azt mondta, hogy megvalósította „*a proletárpapnak azt a fogalmát, amiről*

³²⁸ Bgy 26 dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 50. o.

³²⁹ A Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont peres iratai. 4016/1957. (680/1990.) Turchányi Albert Egon és társai, 1957. március 28-i önvallomása.

³³⁰ Turchányi és Bain epizódját is bemutatja, Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. Múltunk*, 2011/2., 176–204. o.

³³¹ Uo., 180–182 o.

³³² BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 304. o. (11. saját számozású), Budapest Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa, 1957. december 3, Turchányi Albert és társai bűnügy, tárgyalási jegyzőkönyv (gépelt).

Lenin is írt”. Ezért Kádár Jánoshoz két javaslata is volt szabadalmi kérdésekben, amelyeket azonban sajnos elvettek tőle 1956 november 9-én. Mindenesetre leszögezte, hogy „önként, jutalomvárás vagy igény nélkül lettem a népi demokrácia híve és 1950-től elhatároztam, hogy a papi pályát befejezve, mint civil ipartudományi vonalon fogom szolgálni hazámat”³³³. 1958 január 10-én életfogytiglani börtönre ítélték, de viszonylag korán az 1963-as amnesztiával kiszabadult, előtte azonban még Kistarcsára is internálták 1961-ben. Ekkor testvérét, Dr. Czuczy Péterné dr. Turchányi Margit nyugdíjas gyógyszerészt kérte meg, hogy az amerikai nagykövetségen keresse fel a bíborost, akivel elhozatta az ott maradt holmiját, és átadta a volt titkár rejtélyes üzenetét is a prímásnak: „Tartja magát ahhoz, amivel bíboros úr annak idején megbízta.”³³⁴. Turchányi 1969-ben halt meg, ott ahova vágott a leginkább vallomása szerint már 1956. október végén, amikor megkereste a prímást; a székesfehérvári papi idősotthonban. Mindszenty definíciója – *szabadságharc* – akkor egyáltalán nem hangozhatott idegenül a többség fülében, hiszen lényegében október 23-a után folyamatos fegyveres harc zajlott az ország területén: először a bukott rendszer mellett kitartók ellen, majd a szovjet megszállókkal szemben. A főpap esetében azonban, úgy tűnik, a kifejezés használata nagyon tudatos, az 1956-os események tekintetében került vagy éppen kizárta a „forradalom” szót vagy a „forradalmi” jelzőt. Ebben hű maradt komplex, politikai-, társadalmi- és közjogi elemeket egyaránt magába integráló krédójához, mely minden forradalmi helyzetben (1918/1919, 1944, 1946, 1956) reflexíven érvényesült. Mindszenty korábbi nézeteit, szerepvállalásait tekintve ez a krédó logikus és konzekvens, ugyanakkor természetes és következetes lépéseket is eredményezett az esetében, nem arról van tehát szó, hogy ne lett volna tisztában a kialakult helyzettel.

A tények éppen mást mutatnak, a hercegprímás informálása egy folyamatosan táguló spektrumot mutat 1955 ősze óta, a kezdeti egyoldalú (ti. fogva tartók által jóváhagyott) forrásokból leszűrhető következtetései is a krédóján alapuló pozíciójának a megerősítésére szolgáltak. Mindszenty nem akart sem elhamarkodottan dönteni, sem cselekedni, folyamatosan igényelte és dolgozta fel az információkat, melyek hozzá eljutottak, tárgyalt, fogadott embereket, de a hallottakat mindig önmaga pozíciójához és az ahhoz rendelt kötelezettségekhez, illetve remélt lehetőségekhez igazította. Mindszenty minden ténylegesen

³³³ BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 145-149. o., Dr. Turcsányi (sic) Albert, vallomás-kiegészítések, 1957. május 3.

³³⁴ Elmer István: *Kiterjesztett kezekkel*, Új Ember, 2012. Online: <https://ujember.hu/kiterjesztett-kezekkel/> (Utolsó megtekintés: 2020. március 11.)

tették a centrumában ez a krédó, illetve az ezzel kapcsolatos pozíció állt, amelynek feltárásával a későbbiekben még foglalkozunk bővebben.

A fenti nyilatkozattal összhangban van egy német nyelvű nyilatkozata is, amelyet a magyar nyelvű után mondott el, miután lefordították a fenti szöveget. Sajtókérésre azonban a primás németül is beszél a német és az osztrák hallgatókhoz; ennek szövege így hangzik: *„Nach acht Jahren ingefangen schaft frei meine dieste huldigung seiner heiligkeit den papst den Pius zwölfen. Mit jener kirchen treie und vaterlands liebe mit welcher ich vor acht jahren [beazonosíthatatlan szó] wurde stehe ich jetzt hier vor mikrofon. Meine grüssen, meine danksagung gegen über der Deutscher und Österreicher Katholiken und Christen. Die mit allen Nationen der Welt so in einen grossen mas zur hilfe unser Nation ein und stehen. Besonders der Wiener Katolicizmus ist jetzt für uns ein gütiger Warmherziger Samaritan.“*³³⁵

Az élőbeszéd után lejegyzetelt, rögtönözve elmondott szöveg magyar nyersfordítása: *„Nyolc év fogság után szabad hódolatomat küldeni XII. Piusz pápa Őszentségének. Azzal az egyházhűséggel és hazaszeretettel, mellyel 8 évvel ezelőtt is ... állok most itt a mikrofon előtt. Üdvözetem és köszönetnyilvánításom a német és az osztrák katolikusok és keresztények felé. Akik a világ minden nemzetével, így nagymértékben a mi nemzetünk segítségére is keltek. [sic!] Különösen a bécsi katolicizmus jóságos és melegszívű samaritanus(ként viselkedik) most (velünk).”*

„Fiaim! Ott fogom folytatni, ahol nyolc évvel ezelőtt abba kellett hagynom.” – mondta³³⁶

Mindszenty József az öt éljenző lelkes tömegnek, amikor 1956-ban október 30-án Rétsággra érkezett. De pontosan milyen fogalmi keretek között akarta folytatni a munkát? Mit gondolt arról, ami történt eddig és ekkor körülötte? Három alapvető fogalom merül fel folyamatosan ezzel kapcsolatosan: *(nemzeti) forradalom*, *(nemzeti) szabadságharc* és *ellenforradalom*, esetleg egy negyedik, *(nemzeti) felkelés*. A közbeszédben jelenleg a 'forradalom' sokkal pozitívabb jelentéssel bír, mint az annak az ellentétét akaró és azzal szembemenő 'ellenforradalom', és ettől a közvélekedéstől a komolyabb diskurzusok sem mentesek – sajnos Magyarországon sem. A 'forradalmi' valamifajta pozitív, boldogulást sejtető progressziót, épületesen modern dolgot sejtet, míg az ellenforradalom ennek a lerombolását takarja azok számára, akik csak ízlelgetik a szavakat, és minden különösebb tudatosság nélkül használják

³³⁵ A német nyelvű szövegre Sávoly Tamás akkori levéltáros hívta fel a figyelmemet. Miután összevettem a magyarral, ő is jegyzetelte le. Megtalálható az MR Archívumában (D 1109/38/3). (A német szöveget az archívumban fennmaradt formában közöltem.)

³³⁶ *Magyar Nemzet*, 1956. október 31. „Kiszabadították Mindszentyt.”

őket. De ez az ódzkodás nemcsak a közbeszédben van így, hanem a hazai történetírásban is, és ennek szinte hagyománya, sőt értelmiségi diskurzus-protokollja is van.

V. Négy nap szabadság és harc

*„De megmaradt az ország
Csöndes igazságaival,
Nem vonta el tőlünk arcát;
Az bennünket kivall.”³³⁷*

V.1. Egy árva nyáj ébredései

Mindszenty hálás volt 1956-nak, élete végéig nagyra tartotta a magyar népnek ezt a cselekedetét. Meglehetősen lojálisan viselkedett majdnem mindenkivel, aki ezekben a napokban a felkelők oldalára állt, és segítette a nemzet boldogulását, szabadságát – pártállásától függetlenül. Ugyanezt nem lehet elmondani minden szereplőről, és több mint fél évszázad távlatából is azt látjuk, hogy Mindszenty vélhető céljai 1956-tal mások voltak, mint azoké, akik ekkor az események élére álltak. Emellett azok láttak reménybeli jövőbeli politikai szereplőt (vezetőt?) Mindszentyben, akik a Nagy Imre-kormányokon túl képzelték el a politikai cselekvést, ezért Mindszenty egyfajta 'második hullámbeli' politikai erőt képviselt. Nem szolgálta a rendszert, legkésőbb 1947 óta nem terheli a múltját egyetlen kompromisszum sem, így ehhez mérten hiteles és őszinte minden gesztusa volt a magyar nép és külföld számára is. Néhányan akkor és később is kétségbe vonták a politikai éleslátását, azt feltételezve, hogy a főpap nem volt eléggé tájékozott sem politikai, sem egyházi ügyekben, ezért „*saját elvei*” alapján döntött. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a helyzetet, akkor sem tudjuk ezt a feltevést megerősíteni, alátámasztani.

Mindszenty legkésőbb 1955 ősze óta lényegében folyamatosan tájékozódott, méghozzá sokszor első kézből, és ismerte a hivatalos álláspontot is. Valamennyire tájékoztatta Grösz érsek és sokkal inkább Tóth János plébános is már Püspökszentlászlón – írásban és szóban is. Tóth az újságokból, a néprádióból hallott hírekről is beszámolt neki, végig mellette volt a szabadulásáig, amikor pedig Mindszentytől megvonták a hírszerzés lehetőségét az újságokat fogva tartói Felsőpetényben, akkor böjttel tiltakozott ez ellen. Felsőpetényben is ellátták újságokkal, Tóth plébános pedig itt is hozott személyesen híreket. A bíboros ekkor is volt

³³⁷ Gertrud von le Fort: *Száműzöttek – Szívélyes együttérzéssel a magyar népnek* (Die Vertriebenen – Dem ungarischen Volk in herlicher Verbundenheit zugeeignet), részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

annyira informált, hogy ellenkezzen az ÁEH elnökhelyettesével szemben és elvesse a rendszert támogató interjú lehetőségét is. Rétságon is folyamatosan informálták Mindszentyt, aki már ekkor tudott arról, hogy ki lehet békepap, ezért lehetett arra koncepciója, hogyan szándékozik kezelni a kialakult helyzetet.

Valamennyire Pálinkás őrnagy is informálta a pár órás budapesti úton a bíborost a helyzetről, a potens új-régi politikai személyekről, mint például Tildy Zoltán újbóli megjelenéséről a hatalomban. Nem beszélhetünk ezért arról, hogy a bíboros egy *'burokból kilépve'* került volna a politikai színpadra 1956. október 31-én. Éppen ellenkezőleg! Határozottsággal és nyíltsággal viseltetett az események iránt, a primási palota folyamatosan nyüzsgött a külföldi, belföldi tudósítóktól, politikusoktól, papoktól és egyszerű hívektől, lelkes, reménykedő emberektől. Kiszabadulásának élményét jól adja vissza az akkor fiatal kispapok (Varjú Imre, Marcheschi Károly, Kuklay Antal) által szerkesztett *„Kedves Barátom!”* néven ismertté vált brosúra, amely az 1956. októberi–novemberi eseményeket rögzíti: *„Október 31. Mit írjak? A Primás szabad! Istenem, nem vagyunk már árvák! Győzünk! (...) Délután 3-ra papi szemináriumot hívtak össze a Központi Szemináriumba. (...) Szabó Imre püspök úr [budapesti érseki helytartó – PJ] elnökölt. (...) A püspök úr tolmácsolta a Főpásztorunk [ti. Mindszenty – PJ] kívánságát, hogy legyen a gyűlés hivatásunkhoz méltó, személyes sérelmekről most ne beszéljünk, hanem minden erőnket összpontosítsuk arra a kérdésre, hogy mit tehetünk a lelkipásztori munkánkkal az új körülmények között Egyházunkért és hazánkért. Nagyon jól tudja a Főpásztor, hogy illetéktelen beavatkozások miatt az elmúlt években sok sérelem történt, ezekre vonatkozólag vizsgálatot indít, és minden hibát az Egyház szellemében, az igazság szemmel tartásával, minden indokolatlan engedékenység nélkül orvosolni fog. Mindenki kitörő lelkesedéssel éltette a Bíboros Urat.”*³³⁸

A gyűlésen a kispapok az ÁEH azonnal eltörlését kérték, a kommunisták által támogatott, cenzúrázott, 'hivatalos' nyomtatott katolikus békepapi médiumok (*A Kereszt*,³³⁹ *Katolikus Szó*, amely *„minden volt, csak nem katolikus”* a kispapok szerint) és a békepapi mozgalom (ami pedig *„egyházatlan”* volt szerintük) azonnali megszüntetését. A gyűlésükre Mindszentyt is várták, de nem tudott eljönni, de békepapok (Vértes Andor, Horváth Miklós) is

³³⁸ Soós Viktor forrásközlése, In. *A katolikus egyház 1956-ban* (Szerk. Rosdy Pál), 2006, *„Kedves Barátom” – A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában*, 80. o.

³³⁹ A magyar békepapi mozgalom ismert lapja, nevét változtatta fennállása alatt (OSZK 451/1109 fond, Mikes Imre hagyatéka). 1950 és 1956 között jelentek meg számai. Hamvas Endre akkori esztergomi apostoli kormányzó adta rá a *placet*-et, azaz a hivatalos egyházi jóváhagyást.

jelen voltak³⁴⁰, követeléssora lehetett volna a primás 1956-os ütemterve is a következő napokra. Nem csoda, hogy ennek jegyzőkönyvét gyorsan meg is küldték neki, másnap pedig tisztelgő látogatást tettek nála a kispapok küldöttei (Szabó Imre püspök, Kátay Béla, Seres Ferenc, Cseri István, dr. Kárpáthy Béla, Galambos János), köztük a brosúra szerkesztői is³⁴¹. A követelések magukért beszéltek; katolikus sajtó, az Ecclesia szövetkezet feloszlata³⁴², katolikus párttal való együttműködés lehetőségének tisztázása a hercegprimás által, idegen egyházmegyéből érkezett papok távozása, és az állam által eltávolítottak visszahelyezése, a szerzetesrendek visszaállítása, a Regnum Marianum rehabilitálása, Balogh István és társainak a 'kollaboráns' politikájának az elvetése, lelkiességben elmélyültebb, a kongruától függetlenedő papság. Grósz érseknek – a rádióban elhangzottakhoz illeszkedő üzenetét is tolmácsolták; „*a harcokat megoldják a laikusok, a papság a karitászakciókban vegyen részt, ne a fegyveres csatákban*”³⁴³. Az előbbieket igazodhattak Mindszenty ekkori és korábbi irányvonalához, ahogyan nagyjából Grósz érsek intelmei is, annak ellenére, hogy a primás fontosnak tartotta a fegyveres harcot a magyar szabadság kivívása, saját jogon megszerzése érdekében, ezért küldte főpapi áldását is a magyar felkelők fegyvereire már október 31-én³⁴⁴.

Energikus, a legtöbbször tudatos tárgyalási és intézési metódus Mindszentyt mind a négy szabad napja alatt jellemezte. Mivel volt ideje gondolkodni bőven, a fejében egy nagyjából komplex cselekvési tervvel és hozzá tartozó kapcsolati hálóval érkezett a fővárosban, az időközben megszerzett, némileg szűrt információk birtokában, amelyeket minden jel szerint eredményesen is alkalmazott. Ez megint csak cáfolja azt a viszonylag népszerű vélekedést, hogy 'Mindszenty nem volt kellőképpen informálva', döntéseinek a vitathatósága nem ezzel magyarázható, hanem azzal, hogy korábbi krédója szerint cselekedett a főpap. Nem arra gondolunk, hogy a hercegprimás mindent be tudott pótolni, akár egy év alatt, amióta informálódhatott egyáltalán, de nincsen okunk nem azt feltételezni, hogy megfelelő

³⁴⁰ Kálmán Peregrin OFM: *A (budapesti) papság (egyház)politikai koncepciója az 1956-os forradalom idején*, in. Vigilia, 2010. év, 75. évfolyam, 11. szám, 862-866. o., 863. o. Kálmán Peregrin emeli ki, Gergely Jenő korábbi meglátása nyomán, hogy az 1956-os papi követelések, szemlélet előkészítésében jelentős szerepe volt regnumi (Regnum Marianum közösség) papoknak (Emödi László, Tompa Nándor).

³⁴¹ Soós Viktor Attila: „*Kedves Barátom*” – *A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában*, in. *A katolikus egyház 1956-ban* (Szerk. Rosdy Pál), 2006. 57-103. o. A dokumentumról beszámol – a magyar történetírásban talán elsőként – Dr. Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 106-108. o.

³⁴² Az Ecclesia Szövetkezetet 1951-ben a Katolikus Papok Országos Békebizottságának égisze alatt hozták létre olyan gazdasági szervként, amelyet az állam felügyelhet. Egyházi ruhákat gyártó varroda és templomfőlszereléseket, kegytárgyakat, papi ruhákat árusító üzletként indult, a megszüntetett Korda Rt. helyiségeiben. Az induló tőkét a részjegyeket jegyző papság adta össze. Elnökei között az első a kiközösített pap, Horváth Richárd volt.

³⁴³ Kálmán Peregrin OFM: *A (budapesti) papság (egyház)politikai koncepciója az 1956-os forradalom idején*, in. Vigilia, 2010. év, 75. évfolyam, 11. szám, 862-866. o., 863. o.

³⁴⁴ In. *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. (I. évfolyam 2. szám).

információkkal és nagyjából informátorokkal rendelkezett ahhoz, amit a négy nap során tenni tudott, és ezt a későbbi események is nagyjából igazolják³⁴⁵.

Néhány katolikus joggal érezhette magát valóban „*árvának*” Mindszenty kiszabadulása előtt az októberi forradalmi napokban. Az első katolikus egyházi megnyilatkozások ugyanis a Gerő Ernő névvel jelzett, moszkovita-kommunista rendszer *mellett* foglaltak állást. 1956. október 24-én először Horváth Richárd, a *Katolikus Szó* főszerkesztője, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtákará, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja (később az Elnöki Tanács tagja és a katolikus Ecclesia Szövetkezet elnöke) közvetlenül Nagy Imrének, a Minisztertanács frissen kinevezett elnökének statáriumának kihirdetése után szólt a magyar néphez a rádióban (a katolikus békepapok legtöbbje éppen Csehszlovákiában vendégeskedett, szinte az egész szabadságharc ideje alatt)³⁴⁶. Horváth lágy szavakkal kérte a hallgatókat: „*Bízatok Nagy Imre szavaiban, akinek személye és múltja is garancia, és bízatok új vezetőiteknek [ti. Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedüs András – PJ] féltő jóakaratóiban, és mindenütt tegyétek le a fegyvert, mely drága életeket olt ki és vegyétek fel az alkotó munka eszközeit mindannyiunk jólétéért és életünkért.*” A Horváth után egy órán belül megszólaló Grösz József érsek rádiószózata is lényegében illeszkedett Horváth mondanivalójához: „*A katolikus egyház álláspontja nyílt és világos. Mi elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink tudják ezt. Ezért bizton remélem, hogy híveink ilyen üzelmekben nem vesznek részt, hanem példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt.*”³⁴⁷. A kialakult szabadságharc ekkori hivatalos magyar egyházi megítélése, összhangban a békepapi mozgalom vezetőjének nyilatkozatával, lényegében illeszkedett az események hivatalos állami megítélésének az értékeléséhez, amely a statáriumot elrendelte és a ’rendet’ helyre akarta állítani, ezzel elítélve a fegyveres harcot és harcolókat. Ha Horváth Richárdtól szinte természetes, elvárt volt a nyilatkozata, talán az elítélt, bebörtönzött, nemrég szabadult Grösz Józseftől más véleményt, megnyilvánulást reméltek sokan, minthogy „*üzelmeknek*” nevezze a fegyveres szabadságharcot és kiálljon a mellett a rendszer mellett, amely korábban elítélte és bebörtönözte.

³⁴⁵ A főpap informálódásra korábban is tettünk utalást itt, Mindszentyre hivatkozva; *Emlékirataim* 2015, 413. o. és 421. o. Fontos lehet megjegyezni, hogy a Felsőpetényben már a Miklós Imre-vizitáció kapcsán a sajtóból megszerzett tudását a vitában is használta; „*A békepapok lapja a <<Kereszt>>, kiségyenlette magát a világból – aligha más okból. A vitaestéken éljenzés közben állította egy szónok, hogy a rendszer statisztikai adatai sem igazak. Hazugságból nincs tehát tájékoztatás.*” Uo., 430. o.

³⁴⁶ Kronologikus tematikájában a mai napig eligazító írás: Balogh Margit: *A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*. Századok, (1998) 5. 1053–1088. o.

³⁴⁷ A nyilatkozat 1956. október 24-én 19 óra 17 perckor és október 26-án 12 óra 33 perckor hangzott el a Kossuth Rádióban.

V.2. „A magyar nép Mindszenty hercegprímást akarja hallani!” – A Szabad Európa Rádió Mindszenty-narratívája 1956-ban

A csalódottságból táplálkozó kritikát a Szabad Európa Rádió (SZER) már Grósz beszéde után pár órával megfogalmazta és sugározta az éterben. Fábián Károly ('Károly atya')³⁴⁸ olyan jegyzetet szerkesztett és olvasott fel, amely pontosan a kalocsai érsek, a püspöki kar elnökének reakciója kapcsán fogalmazta meg először a rádió hullámhosszán Mindszenty József szabadon bocsájtásának az igényét nagy nyomatékkal, plasztikus retorikával már október 25-én délután, opposzcióban Grósz nyilatkozatával; *„A katolikus egyház álláspontja a magyarországi eseményekkel kapcsolatban valóban nyílt és világos. Sajnos azonban a kommunista terror még mindig nem teszi lehetővé, hogy az egyház világos álláspontját kifejtse. Az egyház ellene van az öldöklésnek és a pusztításnak. Ez a megállapítás a jelenlegi körülmények között elsősorban a kormányra és a karhatalom embereire vonatkozik. A jogtalanul meghirdetett statáriális bíróság működését ítéli el. (...) A legegységesebb és legtermészetesebb emberi jogaitól több mint egy évtizeden keresztül megfosztott nép, ifjúságával az élen követelte jogait. Szabadságot, függetlenséget követelt az országnak. Követelte a szovjet csapatok kivonását. Az ártatlanul bebörtönzöttek azonnali szabadon bocsájtását. Követelte Mindszenty bíboros kiszabadítását. Követelte a közelmúlt terrorcselekményeiért felelős vezetők megbüntetését.(...) A magyar nép nem tett mást, mint jogainak védelmére kelt. Az elnyomó rendszernek és államhatalomnak ebben a drámai történelmi pillanatban az lett volna legsürgősebb feladata, hogy azonnal beszüntessen minden jogtipró intézkedést. (...) A kormány legsürgősebb tennivalója lett volna ebben a tragikus pillanatban megnyitni a börtönök ajtajait, szabadon engedni az ártatlanul bebörtönzötteket, azonnal szabadlábra helyezni és rehabilitálni Mindszenty bíborost, Pétery püspököt, Endrédi Vendel zirci apátot és minden más jogtalanul fogvatartott becsületes magyart.”*³⁴⁹. A bejelentésnek nagy visszhangja lett, sokan hallgatták meg a felkelők közül és világszerte is,

³⁴⁸ Dr. Fábián Károly (1919-1993), Rómában végezte teológiai tanulmányait, majd Svájcban a magyar menekültek lelkesi szolgálatát látta el. Innen került Münchenbe a Szabad Európa Rádióhoz (SZER) 1956. március 1-jétől, ahol 1978. szeptember 30-áig alkalmazták. A feladata a vallási, főként katolikus műsorok szerkesztése volt, rádiós álneve: 'Károly atya' volt. Az 1956-os magyar forradalom idején több műsort is készített Mindszentyről. Legismertebb műsora a *Küzdő Egyház* volt. 1956. október 25-én az ő szájából hangzik el elsőként, hogy a magyar nép követeli Mindszenty kiszabadítását. A SZER-nél eltöltött éveinek nagy részét a Mindszenty-tematika töltötte ki. Publikációi jelentek meg az Irodalmi Újságban, az Új Európában, a Nemzetörben, az Életünkben, a Katolikus Szemlében és a Dél-amerikai Magyar Újságban.

³⁴⁹ A szöveg meghallgatható, elolvasható az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Október online adattárában; <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=15405058&n=grosz-jozsef-kalocsai-ersek-nyilatkozatarol-karoly-nya-fejti-ki-az-egyhazi-allasponjat> (Utolsó megtekintés: 2020. február 23.)

kellő időpontban nyomatékosította Mindszenty szerepének fontosságát, összekötve a rendszer lebontásának fontos, gyakorlatias követeléseivel. Fábián ezért is fogalmazhatta meg kiemelve Mindszenty szabadulását, alig több mint másfél óra múlva, fél hatkor, még aznap, egy külön kiáltvány formájában a SZER-ben: „*A magyar nép követeli Mindszenty bíboros hercegprímás azonnali szabadon bocsátását!*” címmel. A nyomatékosítás kedvéért, ahogyan a Grösz-reflexiót is, másnap háromszor ismételték, amelyben egybefonták Mindszenty nevét és szerepét a helyreállítható (és nem a fennálló) jogrenddel, a kivívandó nemzeti függetlenséggel a szabadságharc során: *”Mindszenty bíboros hercegprímást engedjék azonnal szabadon és rehabilitálják! Ezt követeli a magyar nép. Mindszenty bíboros térjen vissza Esztergomba! Vegye át a magyar katolikus egyház irányítását! Ez az egyetlen megbízható garancia arra, hogy Magyarországon helyreáll a jogrend, az ország visszanyeri függetlenségét. Mindszenty bíboros a kommunista terror legborzalmasabb éveiben a magyar nép jogaiért és szabadságáért vállalta a küzdelmet.”*³⁵⁰.

Átstrukturált, az elsőtől képest kiélezettebb tartalmú jegyzetek formájában a SZER ezután folyamatosan követelte Mindszenty visszatérést Esztergomba. Ellenpólusként állította először a „*kormány programja*” és a „*nép programja*” koordinátarendszerben³⁵¹, azt jelezve, hogy a nép akarja, de a kormány nem teljesíti azt, hogy Mindszentyt engedjék szabadon és rehabilitálják; „... *Mindszenty bíboros hősiiesen szembeszállt a kommunista kormány minden jogtalan intézkedésével. Mindszenty bíboros a magyar nép jogaiért harcolt. A hazaáruló kommunisták a magyar nép nevében ítélték el őt.(...) A magyar nép követeli Mindszenty bíboros azonnali szabadon bocsátását és rehabilitálását! A magyar nép nem bízik az árulók téves ígéreteiben! (...) A magyar hercegprímás térjen vissza azonnal Esztergomba, és vegye át a magyar katolikus egyház irányítását!*”³⁵². Ezt a narratívát élezte ki Fábián Károly újabb jegyzetében ugyanezen a napon, ahol a hazaárulókkal szembe helyezte a még ki nem szabadult Mindszenty visszatérésének fontosságát; „*Ki a támadó? Ki a gyilkos? Ki követi el ország-világ szeme láttára a legkiáltóbb igazságtalanságot, jogtalanságot? Nagy Imre és áruló kormánya, a szovjet hadsereg és a politikai rendőrség. Ki ellen folyik a jogtalan támadás? A kenyérért, szabadságért kiáltó magyar nép ellen. A nép az önvédelem jogával él! (...) Az istentelen rendszer és hazaáruló kormánya azonban még mindig nem tér észhez. A kormány még mindig jogtalanul támad. Egymás után szólaltatja meg a magyar nép bűnös*

³⁵⁰Uo. <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=337766273&n=kialtvany-a-magyar-nep-koveteli-mindszenty-biboros-hercegprimas-azonnali-szabados-bocsatasat> (Utolsó megtekintés: 2020. február 23.)

³⁵¹ *Mi a kormány programja, és mi a nép programja?* – Balogh Balázs jegyzete. Elhangzott: 1956. október 27. Meghallgatható itt is: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1434756254&n=rendkivuli-kommentar-mi-a-kormany-programja-es-mi-a-nep-programja> (Utolsó megtekintés: 2020. február 29.).

³⁵² Uo.

árulóit: Tildy Zoltánt, Szakasits Árpádot, Horváth Richárdot, Kádár Jánost, akinek belügyminisztersége alatt hurcolta el és ítélte életfogytiglani börtönbüntetésre a rendszer Mindszenty bíboros hercegprímást”³⁵³. Másnap, a tűzszünet kihirdetése után pedig már lényegében 'Károly atya' Mindszenty vezetését követelte a szabadságharcban és, hogy szóljon a nemzethez ennek függvényében; ”Az új magyar életnek a legszentebb emberi jogok és emberi méltóság megingathatatlanul szilárd talapzatán kell felépülnie! Ezt az építőmunkát a magyar nép csak szellemi és lelki vezetőjével, Mindszenty bíborossal akarja elvégeztetni. (...) A kommunista kormányban a magyar nép nem bíz! A magyar nép Mindszenty hercegprímást akarja hallani! Mindszentynek Esztergomban a Magyar Katolikus Egyház élén a helye!”³⁵⁴. A követeléseknek különös hangsúlyt és aktualitást adott Stefan Wyszyński bíboros sorsa. Október 28-án a lengyel prímás hazatérhetett komanczai internálásából Varsóba, ahol elfoglalta hivatalát, amelyet aztán egy kisebb megállapodás követett Lengyelországban a katolikus egyház és pártállam között. A párhuzam lehetőségét még aznap felállította Mindszentyvel kapcsolatban a SZER, ráerősítve ezzel a forradalom kirobbanása óta amúgy is jelen lévő lengyel szimpátiára.

Egyfajta 'ellenpólus-szerep', ekkor még nem egy politikai megrendelésre (ld. később a „*build up Mindszenty!*” program, október 30-tól), hanem az események érzékeny sajtókövetése kapcsán, már lényegében akkor készen állt Mindszenty számára a közbeszédben, a SZER-nek köszönhetően, amikor még a hercegprímás nem is szembesülhetett vele, de lényegében a forradalmi eseményekről is csak kezdeti információi voltak, leginkább Tóth plébánosnak köszönhetően. Mindszenty természetesen – úgymond - pusztán létezésében is alkalmas volt egy ilyen szerepre, előélete, politikai krédója és megkérdőjelezhetetlen hitelességgel bíró mártírsága okán is. A SZER Mindszenty-narratívája egyszerre hathatott a felismerés és szembesítés erejével a szabadságharcosoknak és a kormánytagoknak és támogatóiknak, az állampárt vezetőinek is, de más és más konzekvenciákat leszűrve maguknak. A későbbi események tükrében azonban fontos jelezni, mintegy viszonyításként, hogy egyfajta politikai és társadalmi diskurzus-keret már készen állt a bíboros előtt akkor is, amikor éppen ki akart még csak lépni a szabadságba.

³⁵³ *Kit terhel a felelősség a magyarországi öldöklés és pusztítás miatt?* – Fábíán Károly jegyzete, 1956. október 27. Meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=889568856&n=kit-terhel-a-felelosseg-a-magyarorszagi-oldokles-es-pusztitas-miatt-karoly-tya-vilagit-ra-az-egeto-kerdesre> (Utolsó megtekintés: 2020. február 29.)

³⁵⁴ *Hol van Mindszenty bíboros?* – Fábíán Károly jegyzete, 1956. október 28. Meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=599419304&n=kialtvany-hol-van-mindszenty-biboros> (Utolsó megtekintés: 2020. február 29.)

V.3. A püspökök mondják, a pápa mondja, a hercegprímás mondja – egyházi megnyilatkozások

A SZER üzenetei belezúgtak a fegyveres harc dandárjában járó felkelés eseményeibe, de idehaza még sem a püspöki kar, sem pedig a közvéleményt formálni akaró rádió nem tartott ott, ahol 'Károly atya'. 1956. október 25-én a statárium betartását ingerülten sürgető rádiós szózatok sorába illeszkedett bele egy másik főpapi megnyilatkozás, Hamvas Endre csanádi püspök, az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátorának irata is:

„Valamennyi Plébánia (Lelkészi) Hivatalnak

Állomáshelyén

Felhívom Főpapjaimat, hogy ezekben a mozgalmas napokban szeretettel és nyomatékkal óvják híveiket minden erőszakos lépéstől és rendzavarástól. Ne hagyjuk magunkat felizgatni, hanem hivatási munkájuk zavartalan végzésével szolgálják a hazát, bízva jogos kívánságaink békés megvalósításában.

Szeged, 1956. október 25.

+András

*s.k. püspök*³⁵⁵.

Hamvas, aki az egész szabadságharc alatt a rendszerhez az egyik leglojálisabb főpapként viselkedett³⁵⁶, és ezt a tulajdonságát ekkor és a kiépülő Kádár-rendszerben nagyra is értékelték, olyan pozitív hozzáállású körlevelet adott ki 1956. december elején, amelyet a szovjet pártlap, a *Pravda* is leközölt mint követendő példát (ilyen eset viszonylag kevés

³⁵⁵ Dr. Lotz Antal teológiai tanár és levéltáros írásos közlése (Szeged, 1991. november 15.) alapján közli Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 30. o. A körlevélben bekerült volna egy utolsó mondat is, amelyet azonban Hamvas öncenzúra alá vetett: „Őszinte szimpátiával fogadtuk az ifjúság lelkes megmozdulását és bízunk jogos kívánságaik békés megvalósulásában.”. Ez fontos momentum, hiszen Hamvas püspök számára közvetlen valóság volt, hogy püspöki székhelyén, Szegeden volt az első, még Budapest előtti forradalmi megmozdulás, a szegedi egyetemisták mozgalma és az általuk alapított első autonóm (a kommunista párthoz és hatalomhoz nem köthető) magyar felsőoktatási hallgatói érdekképviseleti szervezet, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ), amelynek támogatását nem tartotta időszerűen ekkor a főpap. Ld. részletesebben; Miklós Péter: *Hamvas Endre csanádi püspök és az 1956-os forradalom*, In. Miklós Péter: *A szabadság reményében. Egyéni és közösségi cselekvésformák 1956-ban*, Szeged, 2017, 69-73. o.

³⁵⁶ 1956 novemberében Hamvas Esztergomban, illetve Budapesten tartózkodott helyette Szécsi Antal helynök fogalmazott még meg körlevelet, melyet 1956. november 11-én olvastak föl a templomokban. Ebben Szécsi a termelőmunka folytatására, az általa esztelennek minősített fegyveres harc abbahagyására és a Kádár János vezette bábkormány, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány iránti bizalomra, támogatásra szólította föl a magyar híveket. 1956. november 20-án Hamvas személyesen is pástörlevelet adott ki. Ebben egyebek mellett arra kérte papjait, hogy „óvják híveiket az orosz csapatok bántásától s megsértésétől”. Valamint kérte őket: azon legyenek, „hogyan lássák békés szándékainkat és az ő szívükben is barátságos érzések támadjanak irántunk.”. In. Uo.

fordult elő a napilap történetében)³⁵⁷. Hamvas püspök nem engedte, visszatartotta a papjait a tüntetéstől az októberi forradalmi napokban, és nem mozdított el egyetlen békepapot sem a helyéről később. A csanádi püspök esetében a korábbi – Mindszenty József által is nagyra tartott³⁵⁸ – állásfoglalásaihoz, szerepvállalásaihoz képest, ez önfeladást jelentett. Hamvas megtöretése már persze korábban lezajlott, még a Grósz-per idején, amikor házi őrizetbe került pár hónapra 1951-ben, ahol zsarolás és fenyegetések hatására megtört, hűségnyilatkozatot is tett a rendszer szolgálata mellett³⁵⁹, melynek tartalmához lényegében tartotta is magát innentől élete végéig³⁶⁰, olyan rendkívüli időszakban is, mint 1956 ősze. Mindszenty minden jel szerint időben értesült szabadulása után (vagy már internálása közben) Hamvas püspök – az általa ismert – korábbi álláspontjához képest beállt változásokról, ezért, ahogyan látni fogjuk, ennek megfelelően kezeli majd a főpapot. A Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia rektora, dr. Halász György szintén visszatartotta a szemináriumi kispapokat, október 27-ig minden kapcsolatot berekesztett a külvilággal, és csak „*kormányváltásról*” beszélt a zavargások kapcsán nekik (nem csoda, hogy a fent említett gyűlésen nem jelent meg néhány nap múlva)³⁶¹. November 1-én azonban már beadta a derekát és a szeminaristák követelésére is, beállt abba a küldöttségbe, amely Mindszentyhez ment tisztelegni, időközben azonban lemaradt, nem mert a primás elé kerülni, mint az egyik leghíresebb békepap. Nem tért vissza a szemináriumba ekkor, ami bölcs döntés volt, mert fegyveres szabadságharcosok keresték.³⁶² Halász György csak november közepén tért vissza

³⁵⁷ Kahler Frigyes: *II/5-ös történelmi olvasókönyv 5. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1958–1959*. Bp., 2010. 74–75.

³⁵⁸ Hamvas korábban Mindszenty (egyház) politikájának és személyesen neki is a híve volt, ezért is nevezhette a hercegprimás „*a korszak Gellért püspökének*” őt még 1946-ban, aki e mellett őszintén a királyság híve is volt. Mindszenty jelzését és a Balogh István körüli visszas eseményeket figyelembe véve, kánoni megintésben részesítette a pátert 1946-ban. Ld. Pál József: *Egy másik út. Hamvas Endre csanádi püspök az 1956-os forradalom és a „kádári konszolidáció” idején*. Szeged, 2006. 10–12. sz. 6–9.

³⁵⁹ Dobi Istvánnak, akkori miniszterelnök címezte, amely a sajtóban is megjelent: „*Mélységesen sajnálom, amit a kormánnyal szemben elkövettem. Belátom, hogy ezzel a cselekménnyel nemcsak a kormányhoz, a kormánnyal való megállapodáshoz nem voltam őszinte, hanem az egyháznak is ártottam. Megígérem, hogy a jövőben békésen és lojálisan igyekszem együttműködni, és a kormánnyal szemben elkövetett hibát jóvátenni. Kerülni kívánok minden olyan cselekményt, amely az állam és az egyház viszonyában nem lojális, és törekszem az állam és az egyház békés együttműködésére.*”. In. Bálint László: *Hamvas püspök és az ÁVH*, Budapest, 2014, 168. o.

³⁶⁰ Pál József: *Egy másik út. Hamvas Endre csanádi püspök az 1956-os forradalom és a „kádári konszolidáció” idején*. Szeged, 2006. 10–12. sz. 6–9.; Hamvas püspök részletes PRO-s, ÁVO-s megfigyelését, a jelentések (623 db) közzétételével, elemzésével is feldolgozta nemrég Bálint László önálló kötetében: *Hamvas püspök és az ÁVH*, Budapest, 2014. Hamvas püspököt egyébként szerepvállalásai (1951-ben, az ÁEH nyomásra, de megtiltotta a Regnum Marianum működését is egyházmegyéjében, ennek ellenére 1952-től titokban továbbműködött) okán 1958-ban megintette a Szentszék is (Marcellus Mimmi kardinális), miután a főpap Moszkvába is elment, mert olyan személyekkel, ügyekkel foglalkozott, amelyek nem illenek sem hivatalához, sem méltóságához.

³⁶¹ Soós Viktor Attila: „*Kedves Barátom*” – *A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában*, in. *A katolikus egyház 1956-ban* (szerk. Rosdy Pál), 2006, 60. o.,

³⁶² Adriányi Gábor visszaemlékezését idézi Salacz Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*, 1988, 216. o.

az épületbe, ám a püspöki kar megfosztotta őt rektori tisztségétől ekkorra, Mindszenty pedig felfüggesztette őt a papi tevékenységből, ám ő tovább folytatta plébánosi teendőit a józsefvárosi templomban³⁶³.

Papp Kálmán győri megyéspüspök, más megfontolásból, utóbbi szerepvállalásai alapján inkább, tájékozódó pozíciót felvéve óvatosságra, megfontoltságra intette híveit egy olyan körlevélben, amelyet végül is nem jelentetett meg, talán öncenzúrázva magát. Papp püspök nem minősítette negatívan az eseményeket már ekkor sem - amellet, hogy a vérontást ő sem tartotta helyesnek - éppen ellenkezőleg, bízott a nép követeléseinek teljesítésében. Öncenzúráját az is indokolhatta, hogy a győri forradalmi események meghaladták elég hamar az óvatosság indokoltságát, Papp pedig a későbbi tevékenységével indokolta azt is, hogy alapban éppen nem a Hamvasra vagy Grószre jellemző óvatosság, hanem szabadságharccal való haladás jellemezte, benne Mindszenty vonalának támogatásával: *„Megdöbbenéssel értesültünk azokról az eseményekről, melyek hazánk fővárosában lejátszódtak. Mint történelmünk folyamán annyiszor, most is szomorúan kell látnunk, hogy drága magyar vér öntözi a magyar földet. Mint Petőfi <<Szörnyű idő>>-ben írta: <<Be kijutott a részed Isten csapásaiból, oh hon.>>. Minél súlyosabbak napjaink, annál inkább szükséges, hogy megőrizzük higgadtságunkat és nyugalmunkat, hogy ne a szenvedély, hanem a józan megfontolás vezessen mindnyájunkat. Bízunk abban, hogy a felelős vezetők megértő jóindulattal fognak hozzá a hibák helyrehozásához, ifjúságunk és magyar népünk követeléseinek teljesítéséhez és ezzel a magyar élet felvirágoztatásához. Bízunk benne, hogy Isten áldása velünk lesz és a béke, rend, testvéri szeretet és nyugodt munka napjait virrasztja ránk.*

Győr, 1956. október 25-én

Papp Kálmán s.k. győri püspök³⁶⁴

Győrött a felkelés már október 26-án győzött³⁶⁵, aminek előszelében már nem jelent meg hivatalosan a megyéspüspök 25-én keltezett levele sem. Szigethy Attila, egyébként parasztpárti politikus, Nagy Imre barátja, az itt megalakult Ideiglenes Nemzeti Tanács elnöke különös módon ezt nyilatkozta a szabad győri rádióban október 28-án: *„Tudomásom szerint Mindszenty hercegprímás szabadlábon van. Úgy vélem, nem lehet és nem is lesz semmi*

³⁶³ Adriányi Gábor visszaemlékezése. In: *1956 Szentanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékeznek 50 év távlatából*, 2006. 83. o.

³⁶⁴ A Győri Püspöki Levéltár anyaga (GyPLt 2751/1956.) alapján, közli Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, Miskolc, 1993, 31. o.

³⁶⁵ Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, Budapest, 1993, 37. o.

akadálya annak, hogy elfoglalja letartóztatása előtti pozícióját.”³⁶⁶. Információforrását nem ismerjük Szigethynek, de tényszerűen nem tudjuk megerősíteni az állítását, ahogyan az optimizmusát sem követik majd a továbbiakban párttársai (Bibó, Németh) meglátásaikban, Mindszenty pozíciójának tekintetében.

A hivatalos egyházi megnyilatkozásokat 1956. október 28-ig jellemezte az addig eltelt időszakban beléjük ivódott félelem és igazodási, megfelelési kényszer, amit az ÁEH mindenhatósága is kiváltott. Több helyen a „*bajszos püspököket*”, azaz az ÁEH mindenható, papok és hívek tucatjainak vallásgyakorlását megnyomorító egyházügyi előadóit éppen papok bújtatták (mint például Egerben és Kalocsán). Ugyanakkor papok állították meg a véres, ám nem előzmények nélküli népítéleteket felszólalásaikkal, cselekedeteikkel (Bánréve, Erdőtelke példái stb.)³⁶⁷

A fentebbi püspöki felszólalásokban azonban nem a könyörületesség krisztusi elvének gyakorlását láthatjuk - ahogyan arra kellemetlenül, de kérlelhetetlen pontossággal a SZER is rámutatott - sokkal inkább a pártállam és az ÁEH korábbi működési metódusába való beleilleszkedést. Sejthetően az ÁEH kereste meg a főpapokat, ők rendelték be a rádióba és mondatták el velük vagy sugalmazták nekik a szövegeket, amelyek elhangzottak egy forrongó, a kommunizmust magáról harccal levetni készülő országban. A magyar főpapok kivárára is játszhattak, hiszen nem volt egyértelmű, hogy kié lesz a hatalom, de ezt a célt talán a legjobban a hallgatás szolgálhatta volna, nem a rendszerhű rádiós nyilatkozatok. Grósz József érsek még október 26-án is cáfolta a Szabad Európa Rádió – egyébként ebben az esetben jóhiszemű – kommentárját, amelyet a főpap messzemenően lojális október 24-i rádiós beszédéhez fűzött, és még egyszer megerősítette: „*Megismétlem, hogy a katolikus egyház az evangélium alapján elítéli a véröntést és rombolást. Hiszem, hogy híveim tartózkodnak az ilyen üzelmekben való részvételtől, és példát adnak a rend és nyugalom megőrzésére, annál is inkább, mert minden remény megvan arra, hogy népünk jogos igényei a lehetőség határain belül kielégítést nyerjenek.*”³⁶⁸. Grósz érsek itt jelzi is, hogy Rónai Sándor, aki ekkor az országgyűlés elnök, 1952–1962 között soha nem ingott meg, hithű kommunista maradt, november 4-e után a Kádár-kormányban is tagja lett, adta meg számára a felvilágosítást a helyzetről, amit a rádió „*ellenforradalmi puccskísérletként*” hirdetett az érsek beszéde után. Grósz megismételt lojális nyilatkozata nem illeszkedik ahhoz a magatartáshoz, amelynek – a korábban ismertetettek alapján – a püspökkari konferencia elnökeként hangot adott az

³⁶⁶ *A forradalom hangja*, (Szerk. Gyurgyák János), Budapest, 1989. 154-155. o.

³⁶⁷ Lásd még: Balogh Margit: *A katolikus egyház és a forradalom: események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*. In: (Szerk. Rosdy Pál): *A katolikus egyház 1956-ban*. Bp., Új Ember, 2006. 11–55. o.

³⁶⁸ *1956 sajtója, október 23. – november 4.*, (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 380. o.

üléseken, de az állam vezetői irányában is; Mindszenty és a bebörtönzött, fogvatartott egyházi személyek szabadon bocsájtása, a vallásgyakorlás és az Egyház teljes szabadságának biztosítása, stb.. Grósz érseket lehet, hogy valóban megrémítette a hirtelen jött, intenzív vérontás és a rend biztosítása reményében, utólag vitatható döntést hozott meg azzal, hogy a fennálló rendszertől várta a béke és biztonság helyreállítását, engedve egy nyilvánvaló nyomásnak is. Mégis azonban egyoldalúan ítélte meg a helyzetet, hiszen a vérontás nemcsak a felkelők, szabadságharcosok okozták, tehát annak abbahagyásával fel lehetett volna szólítani a szovjet intervenciós csapatokat, államvédelmiskeket, át nem állt reguláris alakulatokat is. Két nyilatkozatával így illeszkedett a rákosista egyházpolitika kialakított működési kereteihez, akkor, amikor az éppen felbomlóban volt.

A fentebbitől eltérő hozzáállással találkozunk vidéken, ezek azonban egyedi esetek, nem követik ezt az irányvonalat, és a megmozdulásokkal a legenyhébb esetben is szolidárisak. A budapesti papság máshogyan gondolkodott néhány nap után a helyzetről, amit az is mutat, hogy Grósznek három beadványt is küldtek, amelyeket a Kalocsai Érseki Levéltárban található Grósz-hagyaték őrzött meg az utókor számára.³⁶⁹ Közös vonása ezeknek a tervezeteknek, hogy a főpapságtól egy körlevél kiadását kérték, ami egyértelmű állásfoglalást hirdetett volna meg a megváltozott helyzetben. Akik együttműködést vállaltak a rendszerrel, megalkudtak, azok gyakoroljanak bűnbánatot, akik viszont nem ezt tették, azok adjanak hálát a kegyelemért, ami adatott nekik. Az előterjesztők a papság megújulását a lelkipásztori munka, különösen a hitoktatás buzgóbb végzésében, az „*elveszett bárányok visszahódításában*”, a szabadságjogokért folytatott küzdelemben és az evangéliumi szegénységben látják.

A legizgalmasabb az a tervezet, amely 11 pontban az egyház és az állam viszonyát akarta rendezni. „*Semmiféle egyházi előnyért nem tehetünk olyan lépést, amellyel a szabadságáért harcoló nemzet és így Szentséges atyánk nemtetszését magunkra vonnók*” – fogalmaz a mű, ami azt mutatja, hogy biztosan október 28-a után keletkezett, hiszen ezen a napon a Vatikáni Rádióban XII. Piusz pápa *Luctuosissimi eventus* kezdetű enciklikáját³⁷⁰ olvasták fel, amely üdvözölte a magyarországi felkelést, és mindenkit imára buzdított a győzelemért. Hasonló igénnyel gondolatokat Mindszenty is megfogalmaz majd az amerikai nagykövetségen eltöltött félrabság első napjaiban a Szentatyának címezve (elküldésre nem kerül).

³⁶⁹ *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából, 1956–1957.* (A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Kálmán Peregrin OFM), Budapest, 2011., 243-248/1956. dokumentumok.

³⁷⁰ XII. Piusz pápa 1956-os megnyilatkozásai In. *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból,* (Szerk. Mészáros István), 91. o.

A pápa sem tagadta, hogy Magyarország „*egy borzalmas öldöklés vérében fekszik*”, de más következtetést vont le, mint a magyar főpapok az ÁEH ölelésében. Piusz pápa egyértelművé tette, hogy milyen győzelmet tart kedvezőnek az enciklikában: „*Könyörögjünk az Istenhez, esdjük ki Tőle, Akinek kezében van a népek sorsa és vezetőinek nemcsak hatalma, hanem élete is, hogy legyen vége a hatalmas vérontásnak és ragyogjon fel végre az igazi béke, amely igazságon, szereteten és igazi szabadságon alapszik. Legyen végre világos mindenki előtt, hogy ha a nép rendje egyszer felborul, azt nem lehet visszaállítani sem a halálosztó fegyverek erejével, sem a polgárookra alkalmazott erőszakkal, mert az ő legbelsőbb érzéseiket nem lehet elfojtani, sem pedig csalárd elméletekkel, amelyek megrontják a lelket, megsértik az Egyház, a polgári és a keresztény lelkiismeret törvényeit. Az igazi szabadság iránti sóvárgást sohasem lehet külső erőszakkal elfojtani.*” Az enciklika „*istentelen kommunizmusról*” beszél, és ezzel szembeállítja a „*igazságos rendet*”, amely a békét elhozhatja. A pápa óhaja így nem más, mint a kommunizmussal való szakítás. A vérengzés befejezése ezt a békét kell, hogy elhozza a „*szeretett magyar nép*” számára, akikre olyan szívesen emlékezik 1938-as itteni (még nunciusként történő) látogatását felidézve. A harcoló Magyarországnak pedig apostoli áldását küldte záró szavaiban.

A pápa hívó szavát, amelyben „*imahadjáratot*” is hirdetett az igaz ügy mellett, elsőként Virág Ferenc³⁷¹ pécsi megyéspüspök hallotta meg, aki a szabadságharc egész ideje alatt az egyik legjózanabb, mégis a nemzeti szuverenitás és az októberi események mellett elkötelezett pásztorlevelet fogalmazta meg és adta ki – az ÁEH cenzúrája nélkül - másnap, október 29-én. A püspök, aki Pécs városát Jézus Krisztus Szívének oltalmába ajánlotta egy szentmise keretében a háború alatt, és akinek lepusztult egykori nyaralójába internálták 1955-ben Mindszentyt, egyszerre igazodott a Szentatyához, de irányt is mutatott magyar főpap társainak. Egyik sarkalatos pontként, nyilvánosan elsőként a magyar főpapok közül követelte a hercegprímás szabadon bocsátását, és azt, hogy „*teljesen rehabilitáltassék, és hogy nyolc évi szenvedés után végre elfoglalja érseki székét*”. A püspök leszögezi, hogy az elmúlt napokban

³⁷¹ Virág (született: Blum) Ferenc (1869-1958), a korábbi szekszárdi plébános kompromisszumos jelöltként lett pécsi megyéspüspök 1926-ban, 1927-44 között méltóságának és hivatalának megfelelően felsőházi tag, számos lelkesítő írás és egy verses kötet szerzője. Püspöki szolgálatának 32 éve alatt számos új plébániát alapított, és közel harminc templomot építtetett egyházmegyéjében. Segítette a pálos rend pécsi letelepedését, amit még elődje kezdeményezett, és meghívta karmelita rendet is, akik 1934-ben kezdték meg pécsi működésüket. A vallási élet fellendült, illeszkedett a korszak 'katolikus reneszánszának' folyamatába, sorra alakultak meg a különféle katolikus egyesületek, imatársulatok az egyházmegyéjében. Virág Ferenc püspök pártfogója volt az *Actio Catholica* mozgalomnak és a Katolikus Karitásznak is, 1936-ban összehívott egy eredményes egyházmegyei zsinatot is. A háborúban az egyházmegyéjét és Pécsét ért hányattatások (szerb, német, szovjet megszállások) felőrölték többek szerint Virág püspök egészségét, XII. Pius pápa ezért, Mindszenty és a püspök közös kérésére 1948-ban utódlási joggal felruházott segédpüspökké nevezte ki mellé Rogács Ferencet, Mindszenty József egykori tanárát.

„sokan hősi halált haltak a haza védelmében. Imádkozzunk értük, hogy Isten adja meg nekik a hősök jutalmát.” A pásztorlevél valóság felirat lett a hatalom akkori embereinek, amelyben az egyház szabadságát, szabad kormányzását, a pápával való szabad érintkezést, a katolikus sajtó szabadságát, a magyar egyházi intézmények szabad működését kívánta. Mindezt úgy tetézte a megyéspüspök, hogy nyomatékosította a híveknek: „*Ne mondhassa senki, hogy amikor megmondhattuk volna: mi fáj, akkor nem szóltunk*”, és ezért „*bátor hitvallással, katolikus öntudattal tegyünk meg azt, amit a mai helyzet megenged, de meg is követel*”³⁷².

A Magyarok Nagyasszonyához intézett fohással záruló pásztorlevélhez hasonló megfogalmazású röpiratok, elsősorban szintén Mindszenty szabadon bocsátását követelve, pont 1956. október 29-én a budapesti seminaristák (*kispapok*) fogalmaztak meg, a már említett papi szemináriumban. Fiatal, de elkötelezett, a változások iránt érzékeny, hazafias lelkületű kispapok – kiemelten Kuklay Antal, Marcheschi Károly, Mézner Ferenc, Varjú Imre, Zöldi Sándor – kórházi pasztorációt tartva a harcokban megsebesültek között hamar meggyőződtek a valóságról, és elhatározták, hogy önállóan cselekednek. A pápai enciklikával hasonló nyelviséggel rendelkező röplapokon a seminaristák a „*népelnyomó Rákosi-rendszer egyházellenes bűneinek a megszüntetését*” követelték, az ÁEH és a békepapság támogatásának megszüntetése mellett. Ezek voltak a legbátrabb, ugyanakkor jogos sérelmeket megemlítő hangok eddig a magyar klérus részéről, de egészében véve Mindszenty József bebörtönzése óta ennyit és ilyen intenzitással soha nem követeltek még magyar klerikusok.

1956. október 28-a persze a magyar belpolitikába is fordulatot hozott, miután reggel Nagy Imre a szovjet nagykövetségen Jurij Andropov nagykövettel és Anasztasz Ivanovics Mikojjal, Hruscsov megbízottjával, a Minisztertanács elnökének első helyettesével tárgyalt, akik a magyar eseményeket a kezdetek óta Budapesten követték és folyamatosan véleményezték a magyar kommunista vezetésnek, lényegében egyfajta mozgásteret kiszabva. Az MDP Központi Vezetősége ezután már *forradalomnak* tartotta az eseményeket, a Központi Vezetőség pedig elfogadta a PB határozatát, tüzszünetet rendelt el, az eseményeket pedig egyértelműen forradalomként és szabadságharcként értékelte, a leginkább kompromittált kommunista vezetőket (Gerő Ernő, Hegedüs András, Bata István, Piros László) hozzátartozóikkal még aznap Moszkvába szállították. Ezután a Központi Vezetőség beszüntette tevékenységét, és a PB előző éjszakai határozatát elfogadva egy hattagú pártelnökség alakult Kádár János elnökletével, Münnich Ferenc, Kiss Károly, Apró Antal, Szántó Zoltán és Nagy Imre részvételével. Nagy Imre csak ezután rendelte el a tüzszünetet,

³⁷² A pásztorlevelet teljes terjedelmében közli Salacz Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)*, 1988, 142-144. o.

felfüggesztve a statáriumot (a „gyülekezés” azonban hivatalosan továbbra is tilos marad). Megalakult Nagy Imre új kormánya, a 2. Nagy Imre-kormány (1956. október 24-november 4.), amelybe október 27-én két nem kommunista, kispazda politikus (Tildy Zoltán államminiszter, miniszterelnök-helyettes Hegedüs eltávolítása után és Kovács Béla földművelésügyi miniszter) került bele, és a miniszterelnök beterveztette az új kormánynyilatkozatot, a többpártrendszerhez való visszatérést azonban csak október 30-án jelentette be. Október 28-án – az események logikus következményeként – Nagy Imre rádióbeszédében „*nemzeti demokratikus mozgalomnak*” nyilvánította az előző napok megmozdulásait, elítélve azt a nézetet, amely ellenforradalomnak nevezte a nép mozgalmát. A mozgalomnak Nagy Imre a definíció után irányt is szabott; új alapokra helyeződik a szocializmus építése Magyarországon: „*Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban.(...) E harcok közepette megszületett a demokratikus nemzeti egység, függetlenség és szocializmus kormánya, amely a népakarat igazi kifejezőjévé fog válni. Ez a kormány szilárd elhatározása. Az új kormány, támaszkodva a nép erejére és ellenőrzésére, abban a reményben, hogy a nép teljes bizalmát megnyeri, nyomban hozzákezd a nép jogos követeléseinek megvalósításához.*”³⁷³. Ehhez a célhoz és szerephez igazodva Nagy bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, a tárgyalások megkezdését a szovjet haderők teljes, országos kivonásáról, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését (visszaállítását) és március 15-e nemzeti ünneppé nyilvánítását. Valamint olyan ígéreteket is tett, amelyek teljesülésére csak később kerülhet sor: általános fizetésemelés, bér- és normarendezés és az erőszakos tévesztés megszüntetése.

Az események hatására a megszálló szovjet csapatok beszüntették a fegyveres cselekményeket a fővárosban, és egyre inkább semleges álláspontra helyezkednek. Ezzel párhuzamosan a Budapesti Rendőr-főkapitányság épületében, főként az Egyetemi Diákbizottság kezdeményezésére, megalakították a Nemzetőrséget, mint az új kormányhoz hű, szerveződés alatt álló karhatalmat. A nyugati nagyhatalmak kérésére éppen október 28-án ült össze az ENSZ Biztonsági Tanácsa a magyar kérdés megtárgyalására. A Szovjetunió természetesen tiltakozott, Jugoszlávia semleges, tartózkodó álláspontot képviselt a tárgyalásokon. Az új szelek a pártvezetésben sok ablakot kinyitottak nemcsak a közéletben,

³⁷³ Nagy Imre rádióbeszéde, 1956. október 28. Elhangzott 1956. október 28-án 17 óra 25 perckor a rádióban. Megjelent: Dunántúli Napló, 1956. október 29. Későbbiek során: In. *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956.* Vál.: Korányi G. Tamás. Budapest, 1989. 68-69. Online is elérhető: <https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/nagy28s.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. február 23.)

hanem a magyar katolikus egyházi vezetésben is, de mégis a magyar főpásztor képviselte a leginkább – kezdetben inkább ösztönösen, mint annak teljes tudatában – a pápai enciklikával összhangban lévő egyházpolitikát.

Mindszenty október végi fellépése éppen beleillett a pápa szándékába, kitáguló belpolitikai irányba is, és talán joggal feltételezzük azt is, hogy a pápai megnyilatkozások tartalmáról tudott is. Jogosultnak tartotta a fegyveres harcot, amely a nemzet szabadságát adta vissza, ezt beszédeiben is megerősíti, és amíg megérkezett az Úri utcába, a primási palotába, legalább kétszer (Rétság, Vác) is áldást osztott a fegyvereseknek, Budán a primási palotájából pedig főpapi áldását küldte a magyar népnek szabadságot elhozó fegyverekre már október 31-én³⁷⁴. A pápa már október 31-én üdvözölte táviratban a primást, ennek a szövegét eljuttatták a médiumokhoz is, így november 1-én este a Szabad Kossuth Rádió is sugározta³⁷⁵. Ebben a pápa őszinte örömmel írja, hogy *„erős vigaszunkra szolgál az az értesülés, hogy szabadságot visszanyerted az egész világ katolikusainak és hazádnak ujjongása közben”*. A pápa újra megemlékezik a táviratban az elesettekről, és az *„apostoli buzgóság”* mellett apostoli áldását küldi a magyar főpásztornak, három napon belül immáron másodszor is.

V.4. Látogatások, látogatások, tervek és követek

Mindszenty tisztában volt vele, hogy Pálinkás kíséretét Tildy (illetve titkára) rendelte mellé, a testőrsége feladatait pedig az őrnagy szabta meg, erre azonban nagy szüksége volt. A primási palotában november 3-ig rendkívül mozgalmas órák zajlottak, amit Mindszenty és az ott jártak is megerősítenek, így a testőrök munkája mindenképpen rendkívül gyakorlatias volt, nem szimbolikus. A primás ezt így jellemzi emlékirataiban: *„...A magyar és a külföldi követségek hosszú sorát fogadtam, egyháziakat és világiakat egyaránt. Valamennyien önként és örömmel jöttek, hogy lássanak és üdvözölhessenek. Egyedül a békepapokat nem óhajtottam fogadni, legalábbis kezdetben nem. A megbeszéléseket arra használtam, hogy a szabadságharc folytán kialakult politikai és vallási helyzetet minél jobban áttekinthesem.”*³⁷⁶.

A szemináriumi kispapok, Szabó Imre segédpüspök³⁷⁷ vezetésével, november 1-én voltak a primásnál, és a szemtanúként így számoltak be brosrájukban a palotában személyesen

³⁷⁴ In. *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. (I. évfolyam 2. szám).

³⁷⁵ Ld. Melléklet.

³⁷⁶ *Emlékirataim* 2015, 457. o.

³⁷⁷ Szabó Imre (1901-1976), esztergomi segédpüspök (1951-től), apostoli kormányzó. Személyesen jelen volt 1951-ben amikor a magyar katolikus egyház vezetői esküt tettek a népköztársaság alkotmányára. 1956-os szerepvállalása miatt is 1958-62 között internálták Hugyagra (Nógrád megye, balassagyarmati járás), szabadulása után engedélyezték részvételét a II. vatikáni zsinaton. Ezután az esztergomi főegyházmegye vezetője lett, apostoli kormányzóként (1969-1971).

tapasztaltokról: „Mindenkit fogad [ti. Mindszenty – PJ]. A ház előtt két oldalt egy-egy harcokcsi, örök kívül, belül, sőt – mint később láttuk – az udvar hátsó kerítésén is. Kopogtatunk a nagykapun. Reteszeket tologatnak, majd megjelenik az ajtónyíláson egy mosolygós képű katona [feltételezhetően a rétsági testőrtisztek egyike– PJ] a lakájok mai öltözetében; pufajka, géppisztoly, kézigránátok. Minden belépőt végigtapogatnak, hogy nincs-e náluk fegyver – nem is mindig hiába. Előttem szedtek el egy lelkes munkásküldöttségtől egy csomó pisztolyt és kézigránátot, ami most ti. népviselet. Távozáskor a ruhatárban visszaadják. (...) A délelőtti sajtófogadás alkalmával vagy 60-70 újságíró láttunk feltűnő külföldi ruhákban, a legkülönbözőbb felvevőgépekkel. (...) De egyébként is nagy volt a forgalom. Politikusok és régi ismerősök, külföldi követek és hazai intelligencia, segélyakciók vezetői és munkásdeputációk tolonganak egész nap, nem is szólva rólunk, papjairól. Ezek mind jönnek a maguk kis ügyeivel vagy országos ügyekkel, de gyakran kicsinyes szempontok alapján. És Őeminenciája mindenkit meghallgat, mindenkire egyformán kedves. Valóban Isten csodája, mennyire higgadt és független tud maradni ebben a Babelben, mely körülveszi. Külsejében nem múlt el nyom nélkül a nyolc esztendő, de szemei, a belőle sugárzó erő, elevenség a régi. Amikor bejutottunk hozzá, alig volt időnk vele beszélni, de most úgy érzem, látni is elég volt, hallani csak pár szavát. Jöhet most már bármi, tudjuk, hogy a legjobb politika a becsületesség, hűség elveinkhez, a Szentszékhez, Főpásztorunkhoz.” A legjobb politikának minden bizonnyal része volt az is, hogy a hercegprímás ezen a napon leváltotta a békepapi rektori vezetést a szemináriumban, a küldöttség hatására is, és újat nevezett ki, erről azonban a visszaemlékezés tapintatosan nem szól. A Szabad Kossuth Rádió is hasonlóan lelkesedett még előző este egy tudósításban: „Tehát láttuk őt, kedves hallgatóink, beszélünk vele. Készséges, nyugodt mozdulatait, magabiztos hangját nem törték meg a fogság évei. S mindennek bizonyosságul hallgassák meg majd őt magát. – Nem ma! – Holnap esti 20 órás adásunkban közvetítjük a hercegprímás rövid üzenetét a Szabad Kossuth Rádió hallgatóinak!”³⁷⁸. A híradás előzménye az, hogy a Szabad Kossuth Rádió friss elnöke, Molnár Aurél Tildy Zoltán kérésére kereste meg, vele együtt november 1-én a primást, akkori időbeosztásához képest, hosszabb interjút adott neki: „Az előttünk lévő kocsiban Tildy Zoltán és Maléter Pál utazott. A primás előszobájában ott ültem a Kilián laktanya parancsnoka mellett, aki akkor már honvédelmi miniszterhelyettes volt. Hallgatag, magába mélyedő ember benyomását keltette. Az előszobában rengetegen nyüzsögtek, külföldiek is szép számmal; Tildy már bent volt, de nekünk várni kellett. Aztán Tildy kijött s Maléterrel együtt elmentek. Én csak

³⁷⁸ 1956 sajtója, (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 523. o.

a nyugatnémet Caritas képviselője (Lehet, hogy ő Löwenstein herceg volt? – PJ) után kerültem sorra. Már bealkonyodott, amikor bejutottam hozzá. Kicsi, aszott, száraz embert láttam, szigorú vonásokkal. Jegyeztem, jegyeztem, amit mondott. Szikáran beszélt, minden érzelem nélkül. Még a beszélgetés előtt a titkárától a magyar Caritas-mozgalomról érdeklődött s nagyon meglepte, amikor megtudta, hogy azt már régen feloszlatták. Mindez számomra teljes tájékozatlanságát bizonyította. Írtam, írtam a szavait, aztán egyszer csak támadt egy ötletem: - Eminenciás Uram, nem találná helyesnek, ha mindezt, amit elmondott, nem én olvasnám föl, hanem Ön személyesen mondaná el a Rádióban? A titkárához fordult, aztán beleegyezett. Arra gondoltam, hogy abban a nagy, gyönyörű zűrzavarban megnyugtatóan hatna a primás hangja. Meg is állapodtunk abban, hogy másnap ismét felkeresem. A Rádióban örvendező kommentárt mondtam [ld. fentebb – PJ], majd jegyzeteim alapján megírtam a beszédet. Amikor ismét jelentkeztem nála a Szabad Kossuth Rádió nevében, meglepődve láttam, hogy három mikrofon is áll a primási palota udvarán. Próbáltam vele tisztázni a dolgokat, de mire utolértem, már ott állt az egyik mögött és mondta a magáét. Aztán amikor befejezte, rám nézett: – Minden rendben, szerkesztő úr? – Annyiban, amennyiben – feleltem. – Minden rendben, csak éppen a Magyar Rádió maradt ki. – Hogyhogy? – kérdezte. Észre sem vette, hogy külföldi adóknak nyilatkozott³⁷⁹. Aztán fölballagtunk a szobájába és ott külön nekünk elmondta a következőket³⁸⁰, anélkül, hogy az én szövegemet használta volna. (...)Ennyi volt az én közreműködésem. Ezért nevezett a következő év májusában a Népszabadság <<Mindszenty kedves riporterének>>. Bár tiszteltem őt, de valójában emberként egy pillanata sem tudtam közel kerülni hozzá. Túlságosan hűvös volt.³⁸¹”. A hidegség, a távolságtartás kritikája állandó kísérője volt Mindszenty személyiségének, ezt nem is lehetne felróni az egykori pannonhalmi diák Molnárnak. Azt azonban tényszerűen meg lehet állapítani, hogy a primás rendkívül népszerű volt a kiszabadulása után, amit olyan kis mutat etüdök is jól mutatnak, mint az, hogy ezekben a napokban a Budapest közeli Martonvásárban a Vorosilov utcát Mindszenty József utcára nevezte át a nemzeti bizottság, a változás szép szimbólumaként.”³⁸²

Voltak olyanok, akik azt tapasztalták, hogy a primást nem mindig az őszinteség légköre veszi körül: sokan mentegetőzéssel, öngazolással, rejtett opportunizmussal jöttek audienciát kérni

³⁷⁹ Molnárnak ez a közlése nehezebben értelmezhető, hiszen látjuk más példából, hogy a főpap észrevette azt, hogyha külföldi médiumoknak nyilatkozott, ekkor többnyire idegen nyelven, németül válaszolt nekik, bár minden jel szerint az angol kérdésekből is többet megértett már ekkor is (az angolul tudó Turchányi segédkezett ebben). Angolul azonban – nem kiválóan, de jól használhatóan – csak az amerikai nagykövetségen tanult meg.

³⁸⁰ Ti. a november elsejei beszédének a szövegét.

³⁸¹ Molnár Aurél: „Szondi két apródjából is idézhetünk?” In. Ómolnár Miklós: *Tizenkét nap, amely... 1956. október 23-november 4. Események, emlékek, dokumentumok*, Budapest, 1989, 45-46. o.

³⁸² *A Szív*, 1956. november 3.

tőle. Havass Géza, aki ekkoriban a Szent István-bazilikában volt segédlelkész, később pedig az 1961-es regnumi és más papok letartóztatási hulláma kapcsán őt is elítélték (1961–1965), elkísért egy német újságírói csapatot a primási palotába (mert azok nem tudták, hol van), ugyanazon a napon, amikor a szemináriumi kispapok is ott jártak. *„November 1-jén délben egy nyugatnémet televíziós autó érkezett a bazilikához. Érdeklődtek, hogyan juthatnak fel a várba a bíborshoz. Vállalkoztam a felkísérésükre, és így jutottam el az Úri utca 62-be, a primási rezidenciára. A házon belül hatalmas tömeg nyüzsgött. Jobbára középkorú férfiak, a régi világ emberei, akiken látszott, hogy valamit várnak a bíborostól. Fölismerve ezt az ellenszenves érdeknüzsögést, elkeseredetten hagytam el az épületet.”*³⁸³. Havass azonban önzetlen módon segített még a Keresztény Front tagjainak bejutni a primáshoz, mielőtt eljött. Keresztes Sándor kereszténydemokrata politikus, Barankovics István híve, aki ekkor az *Új Ember* katolikus hetilapnál dolgozott,³⁸⁴ szintén eljutott a hercegprimáshoz. Ezzel kapcsolatosan ambivalens élményekre emlékezik vissza: *„Fölmentem vele [ti. egy másik, „bajszos” kereszténydemokrata politikussal*³⁸⁵, aki azonban nem a Barankovics-féle pártban volt tag, hanem az őt ekkor létező kereszténydemokrata párt közül az egyikben, de Keresztes nem fedti fel a kilétét vagy nem tudta beazonosítani, annak ellenére, hogy elég valószínűtlen, hogy nem mutatkoztak be egymásnak - PJ] a Várba, az érseki helynökségre, ahol valóban ott volt már Mindszenty, és ott volt Turchányi Egon is. Ő pap volt, és ad hoc titkára lett ekkor Mindszentynek. Engem bemutattak Turchányinak, leültettek egy szobába, és vártunk, mert Őminenciája pihent. Hosszú idő telt el, mire kiderült, hogy Őminenciája már fenn van az emeleten. Mi is fölmentünk, az előszoba tömve volt emberekkel. Voltak zsinóros ruhában is, én mindaddig meghúzódtam egy sarokban, amíg meg nem láttam Galambos Jánost, pap barátomat, a Szent Rita Egyházközség plébánosát. (...) Mindszenty Galambost ismerte és becsülte [ti. a primás szentelte fel a Szent Rita Fájdalmas Szűzanya kápolnáját 1947-ben – PJ]. Közben külföldi újságírók is jöttek. És akkor egyszerre kinyílt az ajtó, és megjelent Mindszenty. Nagyon rosszul nézett ki, bazedovos szemei voltak, s csak odabiccentett az embereknek. A külföldi újságírók bemehettek hozzá. Mondtam Jánosnak:»Nézd, János, én csak egyet szeretnék tőled kérni« – és fölírtam egy cédulára három nevet: Mihelics Vidét, Pernecky Béláét és Karcsay Sándorét. »Ha te beszélsz a primással, mondd, hogy mielőtt bármi állásfoglalást tenne, hívassa ezeket az embereket, és beszéljen velük.« Ők majd

³⁸³ Havass visszaemlékezését idézi Elmer István: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*, 1994, 98. o.

³⁸⁴ Mint kazánfűtő, nem hivatalosan pedig a szerkesztőség jogtanácsosa.

³⁸⁵ Érdekes, hogy a meg nem nevezett politikus először Tildy Zoltánnál járt, Keresztes elmondása szerint, mielőtt a primáshoz ment volna. Hasznosnak tisztázni vele, hogy miért megy Mindszentyhez, illetve nála akarta kieszközölni a Pálffy gróf-féle kereszténydemokraták újjáalakulását, minden jel szerint sikerrel.

tájékoztatták a primást a realitásokról, hogy körülbelül mi van, mert nyilván szüksége volt arra, hogy reális tájékoztatást kapjon az ország helyzetéről. János ezt vállalta, és eltette a cédulát. Később megtudtam, hogy szóba is hozta, át is adta a cédulát, azonban a primás soha nem hívta egyiket sem.³⁸⁶

Keresztes Sándor egy másik interjúban is megerősíti a primással való találkozását³⁸⁷ de csak azt, amikor Mindszentyhez ő bement Perneczkyvel³⁸⁸ együtt november 3-án, a hercegprimás azonban nem fogadta őket: „Miután Mindszenty - a Galambosnak átadott cédula alapján - közlünk nem hívatott senkit, még tettem egy kísérletet. Mindszenty gyóntatóját, Bárdos István prelátust³⁸⁹ - aki félretett emberként Budaörsön kiségitő lelkészként működött - felkerestem, és beszéltem vele. Tudtam, hogy Budára való érkezése után ő volt az első, akit a primás hívatott, úgy látszik, a szent gyóntást végezte el. Ismertem, mondtam neki, hogy azért jó lenne valahogy Őeminenciájával beszélni, hogy valaki felelősen tájékoztassa. (...) Fölvettük Perneczky Bélát, és időben fölerkeztünk a helynökségre. Egy boltíves kapu alatt mentünk, megálltunk, s ekkor azt mondta Bárdos István: <<Egy kicsit várjanak, mindjárt jön a primás.>>. Jött is Mindszenty. Bárdos odament, tisztelettel üdvözölte, és azt mondta: <<Eminenciás uram, itt van Perneczky Béla doktor és Keresztes Sándor doktor. Nagyon kérem, hallgassa meg őket.>> Erre Mindszenty azt mondta: <<Uraim, nagyon sajnálom - jellegzetes beszéde volt -, de nincs időm önöket fogadni, a viszontlátásra!>> Gyűrűcsókra nyújtotta kezét, s otthagyt bennünket. Szegény Bárdos prelátus egészen belesápadt. Ezzel a mi kísérletünk lezárult. A mi részünkről tehát semmiféle kontaktus nem jött létre Őeminenciájával, nem tudtunk befolyásolni semmit.³⁹⁰

³⁸⁶ Keresztes Sándorral Javorniczky István által készített 1988-as interjú, az OSZK 1956-os Intézet és Oral History Archívumában. Szerkesztette: Körösi Zsuzsanna. Megjelent még: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből* (szerk. Körösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 166. o.

³⁸⁷ *A kiegyezés reményével – Keresztes Sándor visszaemlékezései*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

³⁸⁸ Dr. Perneczky Béla (1903-1972) elméletben jó választás volt, mert az *Actio Catholica* kulturális elnökhelyettese volt 1946–48 között, és a Vigília szerkesztőségének is tagja, így közvetett módon, de munkakapcsolatban állt Mindszentyvel. Perneczky területet elsősorban a társadalompolitika és munkajog volt, ezzel kapcsolatosan meglátásait egy keresztényszocialista-jobboldali ihletettségű kötetbe is rendezte (*Koreszméink*, 1943). Karcsay Sándor (1915-1999) már kevésbé, nem sokat mondhatott Mindszentynek a neve. A Barankovics István vezette Demokrata Néppárt tagja és aktivistája volt 1946–1948 között, Keresztes Sándor személyes jó ismerőse. A Márton Áron Társaság tagja (1988), illetve a DNP utódjaként életre hívott KDNP alapító tagja (1989) is, a párt országos intézőbizottságának tagja, külügyi szóvivője lett. A KDNP országgyűlési képviselője (országos lista, 1990–1994).

³⁸⁹ Dr. Bárdos (született: *Basztula*) István (1889-1975), pápai prelátus, kiváló hitszónokként tartották a legtöbben számon. 1913-ban szentelték pappá, hitoktató volt Budapesten, 1939-től érseki főbiztos és pápai kamarás, 1947-től pápai prelátus, a Regnum Marianum közösség, illetve az Unio Cleri pro Missionibus pápai missziós szövetség tagja volt.

³⁹⁰ Keresztes Sándorral Javorniczky István által készített 1988-as interjú, az OSZK 1956-os Intézet és Oral History Archívumában. Szerkesztette: Körösi Zsuzsanna. Megjelent még: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből* (Szerk. Körösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 167-168. o.

Keresztes látogatásaival kapcsolatosan fontos jelezni, hogy a prímás a kommunista diktatúrával kiegyezni próbáló 'haladó katolikusokkal' legkésőbb 1947 tájékán komoly konfliktusba került, és tévútnak tartotta a Barankovics-féle vonalat, amelyet Keresztes is, de leginkább Mihelics képviselt az érintettek közül (Keresztes Sándor részt vett a KDNP megalakításában a rendszerváltás után). Az akkori kommunista vezetés Szekfű Gyulát, Barankovics Istvánt, Rónay Györgyöt és Mihelics Videt, de Kodály Zoltánt is támogatta és biztatta abban, hogy Mindszentyvel szemben vallásos, katolikus progresszív alternatívát állítsanak fel a tömegeknek, az 'oszd meg és uralkodj' elve alapján.

A prímás azonban azt az álláspontot képviselte, hogy a kommunizmussal nem lehet kiegyezni, ezért nem fogadta a haladó katolikusok kezdeményezését, melyek közül az egyik legkellemetlenebb az lehetett, amikor Kodály Zoltán és Szekfű Gyula vezetésével (akiknek munkásságát Mindszenty ismerte és nagyra tartotta) küldöttség érkezett hozzá, amely a kiegyezést sürgette a népi demokratikus rendszerrel.³⁹¹ Mindszenty akkoriban sem volt hajlandó találkozni Miheliccsel, tekintettel arra, hogy a vérmes természetű kereszténydemokrata képviselő volt a legjobban felháborodva azon, amikor a prímás az egyházi hierarchiának is beleszólást és vezetést akart egy új keresztény párt (DNP) alapításakor, Barankovicsot ezzel háttérbe szorítva.

Perneczky és Keresztes is ugyanúgy kereszténydemokraták (DNP) voltak, tudomásunk szerint azonban közvetlen kapcsolatuk nem volt korábban a prímással. Persze az is lehetséges, hogy Mindszenty egyszerűen tényleg nem ért rá a fogadásukra az adott pillanatban. Jóllehet szinte mindenkit fogadott, aki türelmesen várt rá vagy időpontot egyeztetett titkárával... Sokkal valószínűbb ezért – tekintettel a múltra is –, hogy nem tartotta fontosnak a velük való konzultációt, Mihelics Vid pedig külön nem kereste az audiencia lehetőségét nála. Keresztes a DNP progresszív, baloldali áramlatához tartozott korábban is. Ennek megfelelően nem tetszett az aznap elhangzott hercegprímási szózat sem neki, megítélése, benyomása hasonlóságot mutat Bibó Istvánéval vagy Németh Lászlóéval: *„változatlanul a homo regius pozícióját vindikálta magának [ti. Mindszenty – PJ], akinek, ha nem is büntetőjogilag, hanem erkölcsi, politikai értelemben joga van ítéletet mondani. A bukott rendszert többször emlegette, és ez - véleményem szerint - teljesen apolitikus, provokatív magatartás, és nem főpapi megnyilatkozás volt. Ha visszagondolok arra, hogy Márton Áron öt év börtön után milyen körlevelet adott ki, akkor azt kell mondanom, hogy az nem politikai, hanem egy főpapnak, egy*

³⁹¹ Ebbe a témába közvetlenül nem illeszkedik, de érdemes erről a kellemetlen (és alig ismert) látogatásról és a hozzá is kapcsolódó levelekről bővebben olvasni itt: Csapody Miklós – Szabó Róbert: Két levél Mindszenty Józsefhez 1948-ból. *Múltunk*, 2013/2.

apostolutódnak a megnyilatkozása volt. (...) Mindszentyt valóban olyan tényezőként fogadták, hogy szinte kiváltották benne azt a tudatot, hogy ő az, aki egy sikertelen rendszer után az ország sorsának az irányítását kézbe fogja venni. Tehát pártokon fölül állónak deklarálta magát, ami természetes is, de azért ez olyan értelműnek tűnt, ahogy egy államfő is pártokon fölül álló. Rettenetes nyüzsgés volt abban az időben körülötte, és valóban, ahelyett, hogy először egy nagyon komoly, higgadt és alapos tájékoztatást kapott volna, hogy annak alapján át tudta volna gondolni a helyzetet, ott folytatta, ahol abbahagyta.³⁹²” Keresztes tehát azon katolikus politikusokhoz tartozott, akiknek a primás korábbi, 1948 előtti megnyilatkozásai is soknak számítottak, ezért azt remélték, hogy változik, progresszívebb, vagy talán korszerűbb lesz. Ezt pontosan nem tudjuk, hogy hányan remélték, de szinte bizonyos, hogy részben vagy egészben csalatkozniuk kellett, mert a főpap tudatosan akarta ott folytatni, ahol abbahagyta, a szabadságharc kitörése számára pont annak a bizonyosságát hordozta, hogy az ellenállásnak van értelme, nincsen helye kompromisszumoknak, kollaborációnak.

Dr. Máhig János veszprémi pap, aki korábban a nyilasok börtönében fogolytársa volt, november 1-jén felkereste Mindszentyt, amiről később (már emigrációban) – a közös börtönnapokat is megörökítve – így vallott, hangsúlyozva Mindszenty személyes karizmáját, rettenhetetlen bátorságát és elvhűségét: *„Aligha találnék megfelelő szavakat lelkiállapotom hű leírására, amikor beléptem a Bátoros szobájába. Hiszen olyan sokat beszéltem már vele és órákon át sétáltam vele a soproni zárda [ti. a nyilas fogság idején itt voltak mind a ketten – PJ] udvarában, ahol internálva voltunk... Vajon megismer-e, vagy pedig a nyolc évi lelki, szellemi és fizikai tortúra mindezt elmosta emlékezetéből?... Megálltam előtte. Csodálkozva nézett rám. Láttam, hogy keresgél emlékei között. Megszólal és kérdi:»Hol is találkoztunk mi egymással?« Válaszom: a veszprémi börtönben, a kőhidai fegyházban és a soproni apácák zárdájában. Erre meghatottan megölelt és kimondta nevemet, megszorította kezemet e szavakkal:»Édes fiam, ülj csak le!« Kérdéseire válaszolva elmondtam neki az utóbbi évek nehéz küzdelmeit. Részteljesen hallgatta és azzal vigasztalt, hogy ezentúl másképp lesz minden.»³⁹³ Az egykori fogolytársnak a hercegprimás húsz percet áldozott az idejéből, ami meglehetősen sok az akkori feszes munkatempóját tekintve; sokkal több nem nagyon jutott például pártokat képviselő politikusoknak sem. Máhig azt tapasztalta, hogy az elmúlt évek és a súlyos kereszt, amelyet a primás viselt a vállain, *„megértőbbé tette az emberi gyengeségek iránt”*.*

³⁹² *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből* (Szerk. Körösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 167-168. o.

³⁹³ Közli: Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*. München, 1980. Online formában: <https://regi.katolikus.hu/nyomtat-konyvtar.php?h=178#m25> (Utolsó megtekintés: 2020. február 23.)

Nem tudjuk, hogy kik lehettek a „*régi világ emberei*”: a kommunizmus előtti vagy alatti emberek, de a Havass által is megerősített „*érdeknyüzsgést*”, ami miatt a bíboros meglévő erős bizalma mellett komoly biztonsági intézkedésekre is kényszerült, ahogyan azt filmfelvételek is igazolják. Ezek november 1-jén készültek, a prímási palota udvarán tartott sajtótájékoztatón. Mindszenty szándékosan nem csináltatta meg a szétlőtt falakat 1945 után, helyesnek tartotta, hogy „*romország primása, romos palotában lakjék*”³⁹⁴, ezek minden jel szerint – némileg lepusztultan is – 1956 októberének és novemberének napjaiban is még így álltak, nem az 1956-as harcok miatt néztek ki így. A sajtótájékoztatón kb. 50-60 ballonkabátos, zakós, öltönyös külföldi és magyar újságíró vett részt. Turchányi is megkésve érkezik a felvételre, a bíboros pedig egy német újságírótól kap szemüveget a beszéde felolvasásához (amit a végén németül meg is köszön és visszaad, Turchányi pedig odaadja neki a sajtóját, amit a bíboros mosolyogva megköszön). Háta mögött két rétsági ’testőrtisztje’ (Galajda Béla és Tóth József) is jelen van, és talán Szabó Imre érseki helytartó is, a bíboros bal oldalán (ezt egy másik kameraállásból csak egy pillanatra lehet látni). Több kamera is rögzítette ezt az eseményt, írásban, filmen, hangban is, nem túlzás azt állítani, hogy világméretű nyilvánosságot kapott már ez a kisebb beszéd is. A *Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet* azonban más felvételt is megőrzött ezekről a napokról: egy a dolgozószobában rögzített felvételt, amelyen Mindszenty egy el nem hangzott beszédét (vagy a híres november 3-i szózat egy korai verzióját?) gyakorolja: „*Nyolc évi fogság után veszem át újra érseki széket. Elsőnek hódolatom...*” – és itt sajnos megszakad a film. A legérdekesebb azonban az a hang nélküli muszter, amelyet valamikor november 1–3. között rögzítettek a prímási palota folyosóján, a háttérben talán újra Szabó püspökkel, miközben a prímás oldott hangulatban, az érseki keresztjét szorongatva három-négy szabadságharcossal beszélget. A beszélgetés végén a szabadságharcosok letérdelnek, főpapi gyűrűcsók után távoznak, de azonnal utánuk egy idősebb, kabátos ember érkezik, és ő folyamodik gyűrűcsókhoz a szemmel láthatóan tömött folyosón. A bíboros ismerheti, mert mosolyogva fogadja és vállon veregeti, miközben segíti felállni a térdeplésből. A filanyag azt mutatja, hogy igazak azok a visszaemlékezések, hogy a bíboros szinte mindenkit fogadott, akinek volt ideje és indoka arra, hogy várjon rá, illetve hogy a sajtó viszonylag szabadon mozoghatott a palotában. Megfeszített munkatempójára az első nap is jó példa, amikor alig több mint két óra rétsági alvás után csak éjfélkor tért nyugovóra megfeszített munka után. Turchányi későbbi, perben elmondott vallomása szerint ezekben a napokban máskor sem aludt túl sokat, szinte

³⁹⁴ Uo.

minden nap éjfélig vagy éjfél után tért nyugovóra, és hajnalban már fent volt, hogy az audienciákra sor kerülhessen számos teendője mellett.

November 2-án tartott a primás egy nagyon rövid nemzetközi sajtótájékoztatót, amelyről igen bőségesen tájékoztatót a SZER³⁹⁵. *„Első és legszükségesebb tennivaló - hangoztatta a hercegprimás - a nyomor enyhítése. Magyarország eddig csak rossz bánásmódban részesült a világ, de különösen a nagyhatalmak részéről. Ezt a rossz bánásmódot bizonyítja az 1918-as és 1945-ös békeszerződés. Reméljük, a szabadságharc hatására Magyarországot másképpen fogják ezentúl kezelni, mert azt, amit még a nagyhatalmak sem mertek megkockáztatni, a magára hagyott Magyarország vállalta és véghezvitte. Ezt a küzdelmet a magyar nép hazaszeretete indította el. A magyar nemzet számít a világ, különösen pedig a nagyhatalmak támogatására. Álljanak a sarkukra és vegyék pártfogásukba a magyar ügyet.”* - nyilatkozta a primás a nemzetközi újságíróknak ezen az alkalmon, megfelelő történelmi párhuzamba állítva 1956-ot a XX. századi magyar történelemben. Külsőre a lehető legjobb benyomást tette a primás az újságírókra; *„Mindszenty bíboros nyugodt, egészséges ember benyomását kelti. Testileg és szellemileg friss. Hangja határozott.”*³⁹⁶.

Még november 1-én tiszteletét tette nála – a kormánykabinetben kapott feladatának megfelelően – Tildy Zoltán államminiszter és Maléter Pál honvédelmi miniszter-helyettes (másnap már honvédelmi miniszter és vezérőrnagy) is, két törzstiszttel³⁹⁷. A bíborosra Maléter tette a jobb benyomást az emlékiratai szerint, nem Tildy. A látogatásról filmrészlet is látható, a távozó államminiszterről³⁹⁸. Maléter és a törzstisztek viszonylag hamar távoztak³⁹⁹, az államminiszter sürgetésére, aki csak tisztekként mutatta be őket, Maléter esetében sem említette kormányfeladatát, funkcióját. Turchányi úgy emlékszik vissza, hogy ez a megbeszélés egy *„ismétlés volt”*, több elemében is egy olyan (személyes? telefonos?) beszélgetésnek, amely már korábban lefolyt a primás és a miniszterelnök-helyettes között. Tildy az elején *„üdvözölte Mindszentyt Nagy Imre és Kádár nevében, szabadsága visszaadása alkalmából. Ezt azért tudtam, hogy ismétlés volt, mert nekem erről már Mindszenty (sic!)*

³⁹⁵ *Mindszenty József bíboros hercegprimás sajtófogadásának nyugati visszhangjáról - Károly atya beszámolója* – Fábriány Károly jegyzete. Elhangzott: 1956. november 3. Online meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=212833818&n=mindszenty-jozsef-biboros-hercegprimas-sajtofogadasanak-nyugati-visszhangjarol-karoly-ata-beszamoloja> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.)

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ A Népszava utódlapja be is számolt róla második számában: „*Tildy Zoltán és Maléter Pál látogatása Mindszenty József hercegprimásnál*”, Népakarat, 1956. november 2.

³⁹⁸ A rövid (pár másodperces filmrészleteken látható, hogy Tildyt legalább még négy fegyveres katona kíséri, de Maléter nincsen közöttük. Jelenleg megtekinthető online is: <http://www.magyaroktober.hu/> (Utolsó megtekintés: 2020. március 13.)

³⁹⁹ De mint Molnár Aurél visszaemlékezése mutatja, nem mentek el a palotából. Ez azt erősíti meg, hogy Mindszenty meglátása jó volt, amikor észrevette, hogy Tildy csak a katonarangokat mondta a kísérőinél, csak fegyveres testőreiként gondolt rájuk, tárgyalni a primással egyedül akart, négyszemközt.

beszélt.”⁴⁰⁰. A távozásuk után Tildy bizalmas beszélgetésbe kezdett, talán saját hitelét akarta helyreállítani a bíboros előtt, mint államminiszter, tekintettel arra, hogy a főpap egyfajta ügyvivő miniszterelnök-helyettesnek tartotta, 'Nagy Imre hangjának'. Tildy a beszélgetés során rosszul lett, Mindszenty személyesen vitt neki sietve egy pohár vizet (ezt Turchányi is látta). Fenntartásai ellenére ekkor őszintén megsajnálta, és abban reménykedett, hogy szakít a – főpap számára meglehetősen visszás és inkább negatív – korábbi politikusi attitűdjével. Tildy már ekkor beszélt arról, hogy a főpappal szemben mi az elvárása az átalakított Nagy Imre-kormány: lojalitást vártak tőle, és azt, hogy ne korbácsolja fel a kedélyeket a beszédével, nyilatkozzon a rend helyreállítása, a munka felvétele mellett, ne érintse a földbirtokkérdést, és kíméletesen szóljon a szovjetek szerepéről⁴⁰¹. A kabinet azon kérését azonban, hogy tegyen nyilatkozatot a Nagy Imre-kormány mellett Tildy nem mondta el végül a hercegprímásnak. Ugyanakkor azt tanácsolta neki, hogy ahogyan eredetileg is jónak tartotta, térjen vissza Mindszenty Esztergomba és hagyja el a fővárost⁴⁰². Ez jól mutatja azt, hogy a Nagy Imre-kormány nemcsak blokkolni akarta Mindszentyt, hanem lehetőség szerint távol is tartani a politikai centrumot jelentő fővárostól. Szabadságában nem akarta gátolni, egyházkormányzati tevékenységében sem, politikai megnyilvánulást azonban nem szeretett volna sem önállóan, sem pedig személyére hivatkozva. A bíboros Tildy kéréseire ígéretet tett, bár minden jel szerint már ekkor határozott elképzelése volt arról, hogy különbséget kell tenni a Nagy Imre-kormány irányvonala és az utcai harcokat folytató csoportoké között, ezért jelezte, ahogyan első 1945-ös találkozásuk alkalmával az alapállását; „*a bolsevistáknak nem szabad hinni*”⁴⁰³ és már csak ezért is az ország új vezetőinek, az új kormánynak az ENSZ közbelépését kell kérniük, nagyon sürgősen. Azt nem tudjuk, hogy különbséget tett-e bolsevisták és bolsevisták között a főpap, hiszen az új kormány tagjai között is voltak szép számmal, a második Nagy Imre-kormány kilencven százaléka, a harmadiknak pedig harminchárom százaléka kommunista volt. Köztük két főről pozitívan vélekedett ekkor és később is Mindszenty; Maléterről és Nagy Imréről. A tárgyalópartnerek mindenesetre úgy tűnik meghittan beszéltek a bizalmas egyeztetésen, mert személyes elemek (Tildy katolikus

⁴⁰⁰ Turchányi vallomása a nyilvános tárgyaláson, 1957. december 3-án. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 301 (saját számozásban, 8.). o. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbíróvási Tanácsa.

⁴⁰¹ *Emlékirataim* 2015, 458. o.

⁴⁰² MNL OL XX-5-h. In. História, 1989. 4-5. sz. 48.o. A Kormány Kabinet 1956. október 30-i ülésének jegyzőkönyv-részlete Mindszentyre vonatkozóan a következő: „*Mindszentyvel tárgyaljon Tildy Zoltán és ugyanakkor a Néppárt szervezését is meg kell engedni. Mindszentyvel való tárgyalás célja az legyen, hogy a béke és rend helyreállítása mellett, valamint a kormány mellett tegyen nyilatkozatot. Tárgyaljon vele külön ilyen értelemben Dobi István.*”. Dobi István vagy nem ment el, vagy Tildy tudatosan nem hívta és Maléter és a masszív fegyveres kíséret mellett döntött inkább.

⁴⁰³ *Emlékirataim* 2015, 458. o.

valláshoz való viszonya, édesanyja révén, személyes panaszai, rosszullete, ezzel kapcsolatban a prímás emberi gesztusa) is előkerültek. Mindszenty azt gondolta, hogy Tildy Zoltán talán büntudatot érez azért, amiért „*annyi kárt okozott korábban a nemzetnek és az Egyháznak*”⁴⁰⁴ és jóvátételként törődik vele annyit személyesen, miniszterelnök-helyettesként is. Mindszenty őszinteségét jelzi, hogy egy esetleges választás kritériumait is megemlítette ekkor; „*Én elengedhetetlennek mondtam – bár a választás még nagyon messze lehet –, hogy ha a kommunisták ilyen csőd és kár után indulhatnak, egyetlen más párt indulásának se legyen akadálya. A Szocdem., a Kisgazda-, a Parasztpárt nem a nemzet; csak annak sírásói a kommunista párt szövetségeseiként.*”⁴⁰⁵. Tildy erre nem adott érdemleges választ, ahogyan arra sem, hogy a szovjet megszállók már fővárostól a 170 kilométerre, Karcagon vannak Mindszenty értesülése szerint, ezzel jelezte már ekkor az államminiszternek, hogy szerinte csak részleges, megtévesztő kivonulás történt. Tildy nagyobb részt politikai feladatot látott kapcsolatukban, a büntudat nem tetten érhető az ekkori viselkedésében, amelyet a főpap feltételezett. Sem ő, sem a prímás nem is érezte kielégítően eredményesnek a találkozójukat⁴⁰⁶. Titkára így foglalta össze a találkozó lényegét, saját tapasztalata és Mindszenty elmondása alapján; „*Tildy azt kívánta, hogy a rend helyreálljon, a munkát mindenki vegye fel és az erőszakosság megszüntetése érdekében Mindszenthly (sic!) tartson egy beszédet. Ezeket saját magam is hallottam. Amit Mindszenty Tildy távozása után, este nekem elmondott, annak az a lényege, hogy magyarázta és tisztázta, hogy milyen helyzetben van, valamint közölte azt, hogy megállapodás jött létre a kormánnyal, hogy rádió-beszédet fog mondani, melyben a népi demokráciáról nem foglal állást, felhívja az ország népének figyelmét a munka felvételére, Nyugat felé semmiféle álláspontja nem lesz és ezt ki is hangsúlyozza. Visinszki (sic!) lengyel bíboros és Márton Áron munkájára egy modus vivendit teremtenek mégpedig úgy, hogy ő is akadálytalanul fejtheti ki további működését. Állami Egyházügyi Hivatalt szerveznek (? – PJ) Kádár, Nagy és Tildy rádióbeszédében elhangzott programját Mindszenthly magáévá teszi*”⁴⁰⁷. A román és a lengyel protokoll adaptálása magyar viszonyokra merőben újdonság, de valóságos lehet, főleg Nagy Imre tekintetében, aki Gomulka és Stefan Wyszyński bíboros viszonyát élénken figyelte, sőt a bíborostól segítséget is akart kérni Mindszenty befolyásolásával kapcsolatosan ezekben a napokban. Az azonban

⁴⁰⁴ Uo. Mindszenty csak látogatóba akart menni Esztergomba, tervezte is: november 5-én ment volna el székvárosába, ami nem valósult meg. In. *Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 58. o.

⁴⁰⁵ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 33-34. o.

⁴⁰⁶ „*Szegény Tildy nem mozdul, én pedig tele voltam gonddal, elfoglaltsággal. (...) Ha az ország holnapjára terelem a szót, kitérőleg, elégtelenül felel.*” In. *Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 34. o.

⁴⁰⁷ Turchányi vallomása a nyilvános tárgyaláson, 1957. december 3-án. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 307. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa.

biztos, hogy a magyar hercegprímás álláspontja, gondolkodása az adott helyzetről más volt, mint a fentebbi külföldi protokollok adaptálása, ennek oka pedig a szabadságharc és kiszabadulása teremtette helyzet volt, amely lényegében felfogása szerint egyedivé tette az ő helyzetét, lehetőségeit is.

„Nagyon meglepődtem azon, hogy Mindszenty mennyire ismeri a helyzetet”- summázta később a bíróság előtt a találkozót, amelyet rövidnek, mintegy fél órásnak becsült és lényegében három általános mondattal el akarta bagatellizálni ekkor⁴⁰⁸. Tildy azt gondolhatta, hogy a prímás meggondolja majd magát ígéretével ellentétben, mert kicsivel később miniszter-, és párttársát, Kovács Bélát is elküldte Mindszentyhez, ami nyilván a részéről valamennyire célzott cselekedet volt. Mások szerint azonban egyenesen Mindszenty kérte Kovácsot magához, amelynek Nagy Imre kifejezetten örült; „Azonnal menj, mert ha te beszélsz vele, az csak hasznos lehet!” – bízta, mert Tildy jelentése nem nyugtatta meg⁴⁰⁹.

Mindszenty sokra tartotta Kovács Béla mártírsorsát⁴¹⁰, 1947-es meghurcoltatását szimbólumértékűnek tartotta, olyan pillanatnak, amikor a kommunista diktatúra kiépítése igazán nyíltan megmutatkozott mindenki számára, minderről az amerikai követnek is írt levelet akkoriban⁴¹¹. A hercegprímás felvetette ekkor egy keresztény párt megalakításának az ötletét, amelyre Kovács azonban nemet mondott. Ha hihetünk az ezzel kapcsolatos közlésnek⁴¹², akkor ez ellentmondásos; másoknak ezekben a napokban nem így vélekedett a hercegprímás ebben a kérdésben (nem tartotta időszerűnek), e mellett Kovács református is volt, ami különös nyitottságot jelentett volna a hercegprímás esetében.

A forradalmi napok előtt, de még októberben a katolikus Matheovits Ferenc (DNP), aki Mindszenty híve volt, is felvetette ennek az ötletét Kovácsnak, privát beszélgetés során. Kovács akkor is elutasította ezt, lényegében azért mert ő református volt. Ezen túlmenően is reagált azonban az ötletre, nem akart keresztény pártot a politikai vezetésben látni. Sőt, harcot hirdetett ellene, amelyet Matheovitsnak is nyíltan elmondott⁴¹³.

⁴⁰⁸ MNL OL XX-5-h-20. kötet/1956-58. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról. 1957. július 2.

⁴⁰⁹ Tildy sajtóságosan értelmezte a hercegprímás gesztusait, beszélgetésük lényegét. Kovács idézte egyik summáját ezzel kapcsolatosan; „... majd meglátom, hogy milyen kisfiú lett Mindszentyből!”. Mindez azt mutatja, hogy Tildy arra számított, hogy a prímás megtört, megváltozott az ő irányában a börtönben, ebben úgy látszik csalatkoznia kellett. Nagy Imre-per, 17. d. 20. k., 48. o.

⁴¹⁰ „Kovácsot igazi jellemnek, tisztességes és áldozatra kész politikusnak tartottam.” In. *Emlékirataim* 2015, 465. o.

⁴¹¹ Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 592-593. o.

⁴¹² A látogatást Antall József egykori magyar miniszterelnök 1988. június 24-i, és Samu László 1989. január 12-i és Vörös Vince 1987. december 7-i közléseire alapozza Vida István. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 282 és 284. o.

⁴¹³ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 178. o.

Ha azonban tényleg gondolkodott Kovácsban a primás, akkor ez, azt jelzi, hogyha nem is akart ilyen pártban részt venni, a létrehozását, más által, de az ő kezdeményezésére azonban fontosnak tartotta. Ismert, ugyanakkor számára is hiteles vezetőt keresett, amilyen a kisgazdapárti Kovács Béla is volt. A fenti közlések szerint november 3-a után ezzel kapcsolatosan több egyeztetés is történt volna, ami elmaradt azonban. Mindszenty mindenesetre Kovácsot nem ítélte meg teljesen rosszul, mert – Kővágó József, a kisgazdák főtitkárának segítségével – a pártjában valóban osztotta Mindszenty orientációit. Pártay Tivadar szerint Kővágó szervezte meg a Mindszenty-Kovács találkozót is, nem is Tildy. Pártay kezdeményezte ezt Mindszenty-nél, ezért hívatta őt a főpap. Tény, hogy ők ketten örültek a leginkább a kisgazdák közül a november 3-i szózatának, mert „*végre valaki megmondta az igazat*”⁴¹⁴. Kovács kereszténypárt-vezetői esetleges jelöltsége felveti annak a kérdését is, hogy ő inkább a 'harmadik utas kisgazdákhoz' tartozott. Korábban nagy hatással volt rá a népi írók gondolatai, többükkel személyesen is jó kapcsolatban volt, jelleme, gondolkodása alapvetően demokratikus volt, sőt Bibó István szerint „*leglényegesebb követeléseit magáévá tevő (...) népfrontos paraszt plebejus, úri restaurációval szemben álló politikus*”⁴¹⁵. Mindez nem feltétlenül jellemezte a hercegprimást. Kovácsot 1956. október 27-én egy pécsi szanatóriumból gyakorlatilag felhozták a fővárosba, a forradalom első napjaiban pedig már tett egy nyilatkozatot, amelyben Nagy Imrét, Kádár Jánost a barátainak nevezte és elhatárolódott attól, hogy egyesek miniszterelnök jelöltként szerepeltetik a nevét. A koalíciós kormányzást, annak kormányprogrammá emelése előtt három nappal, azonban jó ötletnek tartotta⁴¹⁶. Mindenesetre Mindszenty Kovács Bélával üzent Nagy Imrének, hogy szívesen venné, hogyha a miniszterelnök meglátogatná, az üzenetet november 3-án át is adta a kormány kabinet ülése előtt⁴¹⁷.

Tildy még egy kis cinizmust is megengedett magának Mindszentyvel kapcsolatosan a látogatása kapcsán, ezért megjegyezte a következő kabinetülésen: „*Úgy látszik, a börtön használt neki.*”⁴¹⁸. Bővebben így számolt be az ülésen minisztertársainak: „*Mindszenty magatartása teljesen megváltozott, mondta. Amikor annak idején köztársasági elnöki minőségben látogatta meg Esztergomban, rendkívül hidegen fogadta, egy szék mögött állva, a*

⁴¹⁴ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 66. o.

⁴¹⁵ *A fogoly Bibó István vallomása az 1956-os forradalomról* (Szerk. Kenedi István), 1996, 88. és 90. o.

⁴¹⁶ „*Kovács Béla nyilatkozata Farkas Lászlónak, az MDP Baranya megyei pártbizottsága első titkárának*”, In: *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 286-287. o.

⁴¹⁷ Hass György: *Diktatúrák árnyékában – Tildy Zoltán élete*, 2000, 273. o.

⁴¹⁸ Érdekes, hogy ezt feltételezte a primás is róla, csak éppen azért, hogy meghozta a bünbánatot az államminiszter számára. Idézi: Franka Tibor: *Behívattak*, 1989, 114-116. o. vö. Nagy Imre-per anyag, MNL OL XX-5-h V-150000/55. 6. d. 20. k., 34. o., MNL OL XX-5-h V-150000/55. 16. d. 19. k. 65. o., 24. d. 1. k. 63. o.

*szék támláján tartva kezét, elvágva a kézfogás lehetőségét. Most szívélyesen elébe jött, helytel kínálta, maga sietett az íróasztalhoz cigarettáért. Politikai nézetei igazodtak a realitásokhoz, a holnapi rádiónyilatkozatban nyugalomra fogja inteni a lakosságot, és hangoztatni kívánja a szükséges jó viszony fenntartását a Szovjetunióval. Tildy mindenképp igyekezett meggyőzni bennünket Mindszenty várható nyilatkozatával kapcsolatban. Nem mondhatom, hogy ez törekvés teljes sikerrel járt.*⁴¹⁹ Szavaival az államminiszter mindenképpen igyekezett meggyőzni az ekkor még hivatalosan nagyjából kommunista kabinetet Mindszenty jó szándékáról, amellyel bizonyította volna a rá bízott küldetés eredményességét is, de kevés sikerrel tette. Mindszentyt az ellenőrizhetetlensége miatt kiszámíthatatlannak tartották, szavainak, fellépésének következményeit pedig még inkább.

A primás november 1-i sajtótájékoztatóján elmondott beszéde azt jelzi, hogy nem a reformkommunisták (Nagy Imre és társai) szándéka és eddigi tettei alapján, hanem a felkelők, a szabadságharcosok hősiességének és bátorságának eredményeként vált szabadságharcra az esemény, ez „szabadítja meg a hazát”. Ellentétben más magyar főpapok eddigi nyilatkozataival, meg sem említi a Nagy Imre-kormányokat és azok működését, beszéde a nemzet egészének és a külföldnek szól. Négyyszer biztosan találkoztak is ez alatt a pár nap alatt Tildyvel (két audiencia, a november 3-i rádiós beszéd, utána a parlamenti lakásába is elment Mindszenty és a végzetes november 4-e reggelen is). Telefonon is tartották a kapcsolatot egymással, vagy éppen a titkáraik. Minden alkalommal készségesek voltak egymással, emellett a kormány részéről időközönként tájékoztatták a bíboros titkárságát (például a szovjet hadsereg mozgásairól, kormányközi tárgyalásokról) vagy személyesen Mindszentyt telefonon, sokszor Tildy titkára, dr. Hámory Zoltán. Nagy Imre a lengyel nagykövetség jelezte november 3-án, hogy mivel „*az országban fokozódik az ellenforradalmi és reakciós csoportok vezetőinek tevékenysége*” feltételezi, hogy „*Mindszenty reakciós szellemben léphet fel*”, kérte ezért, hogy „*a lengyel kormány érje el, hogy Wyszynski megfelelő befolyást gyakoroljon Mindszentyre a magyarországi feszültség csökkentése érdekében*”⁴²⁰. A kapcsolatfelvétel tudomásunk szerint azonban nem történt meg, de azt jelzi, hogy Nagy Imre

⁴¹⁹ Fischer József, szociáldemokrata politikus idézi ezt, aki a Nagy-kormány államminisztere lett. Vö. Tóbiás Áron: *In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre*. Szabad Tér Kiadó, 1989. 258–259. o. Tóbiás itt az eredeti közlésre is hivatkozik: Irodalmi Újság, 21. évfolyam, 1970. október 15-23. 3. o. Az esetet megemlíti Révész András szociáldemokrata politikus is, aki a november 2-i kormányülésén szintén ott volt, ahol Tildy beszámolt Mindszenty megváltozásáról. Révész úgy említi azonban, hogy Tildy nem fogott Mindszentyvel kezét. In. *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*, (Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 231. és 245. o.

⁴²⁰ *Lengyel követjelentések és a Budapesti Lengyel Nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok 1956-ban* (Tischler János bevezetőjével) In. *Társadalmi Szemle*, 1992/10, 73-91. o.

egyszerre tartott Mindszenty „reakciós” fellépésétől, ugyanakkor fel akart arra is használni, hogy ez a – szerinte országos – politikai tendencia ne erősödjön jobban.

Tildy Zoltán közvetetten próbált hatni a prímásra, szózata, ha elhangzik, akkor a Nagy-kormányzat mellett szóljon és a „*béke és a rend helyreállítása mellett tegyen nyilatkozatot*”⁴²¹, ezért Hamvas Endre püspökkel és Németh János bazilikai káplánnal is tárgyalt erről, aki Mindszenty és Turchányi hívének is számított (részt vett az ÁEH elfoglalásában is). Németh János Turchányival is beszélt a Mindszenty-szózat ügyében, tekintettel arra, hogy Turchányinak mint a bíboros titkárának szerepe lesz a beszéd megírásában. Minden jel szerint a Nagy-kormányt a főpap szabadulása óta folyamatosan foglalkoztatta az elhangzó beszéd, amit megtiltani nem lehetett, ezért inkább számukra kedvező mederbe kívánták terelni azt. Tildy nem érezte biztosan a többszöri egyeztetést Mindszentyvel ezzel kapcsolatosan ezért - a korábban ismertetett okok miatt, nem túl szerencsésen – felkérte Hamvas Endre csanádi püspököt is november 3-án, hogy beszéljen Mindszentyvel „*intse őt mérsékletre és józanságra*”⁴²², Mindszenty azonban tudatosan nem fogadta a főpapot, aki még aznap el is ment hozzá, több órán keresztül hiába várakozott rá Hamvas.

Tildy szorgalmazta Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettesnél, hogy a Nagy-kormányt valamilyen, Mindszenty „*kiszabadítására vonatkozó közleményt*” ki kellene adnia, amiről már a miniszterelnökkel is egyeztetett. Az egyeztetés megvolt a dokumentum tekintetében, de az eredeti tervezet csak a börtönbüntetés elengedéséről szólt volna, a másik, továbbgondolt verzió szólt a rehabilitációról. Ez utóbbit fogadta el a kabinet a dokumentum átadása után, lényegében utólag.

Mindszenty egyik legfontosabb tényleges lépése ezekben a napokban mégis egyházkormányzati volt. Ezzel okozta a legnagyobb kárt a diktatúrának és az ÁEH öt éves tevékenységének: a békepapok felfüggesztésével. Fontos leszögezni, hogy ebben Mindszenty szuverénként cselekedett, nem kormányzati egyeztetéssel vagy engedéllyel, ezzel is deklarálva, hogy a szabadságharc automatikusan olyan új helyzetet teremtett, amelyben az egyház lényegében újra visszanyerte szabadságát, függetlenségét. Október 31-én, amikor megérkezett, már jelezte Csepregi Ignácnak, volt szertartójának, hogy nem megy

⁴²¹ *A kormánykabinet harmadik ülésének jegyzőkönyve*, In. *História*, 1989. 4-5. sz. 48. o. Nagy Imre erre felkérte Dobi Istvánt is, amire nem került azonban sor, csak Tildy beszélt vele.

⁴²² Tildy saját maga jelezte ezt később, ld. 64. sz. dokumentum jegyzetét, In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (Szerk. Vida István), 1998. 342. o.

Esztergomba, Budapesten akar maradni, és „*egyik kezében az egyházjog könyvével, a másikban pedig a Szentírással fog majd rendet teremteni az egyházmegyében*”⁴²³.

V.5. Egyházkormányzati lépések: csonka püspökkari konferencia, suspensio-k, kinevezések

A rendteremtésre nemcsak egyházmegyei, hanem országos szinten már november 3-án egy szűkebb körű tanácskozást hívott egybe, amelyen részt vett az internálásból szabadult Pétery József váci püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök (akivel Mindszenty korábban, a nyilas rezsim alatt együtt raboskodott Sopronkőhidán, mivel közös memorandumot nyújtottak be a harcok leállítását követelve) és Grósz József kalocsai érsek, aki Mindszenty szabadulása előtt a magyar katolikus egyház tényleges vezetője volt. A püspökkari elnök az októberi, a kommunista vezetéssel lojálisabb, óvatosabb magatartása után a hercegprímás hívására jelent meg, ahogyan Shvoy is. Mindszenty már a fővárosba tartó diadalmenete során elhatározta, hogy összehívja a püspökkari konferenciát, azt azonban csak sejtjük, hogy nem egy 'csonka' verzióban gondolkodott a kezdetektől fogva. Azt is ekkor határozta el, hogy a szózatának a szövegét itt meg kívánja vitatni, és csak „*a püspöki kar megállapította szöveg kerül a világ közvéleménye elé*”⁴²⁴. A szűkebb körű tanácskozásról Pétery püspök informálisan úgy tudta, hogy teljes értékű püspökkari tanácskozás lesz, ezért magától jelent meg a prímási palotában aznap, nem Mindszenty hívta, mint a másik két főpapot. Kötelességének érezte, hogy első útja a prímáshoz vezessen, szabadulása után. Ez szerencsésen jött ki, mert ő pedig nem tudta, hogy november 1-én már újra püspöki székhelyén volt Pétery, éppen Mindszenty nyilvános váci felhívásának köszönhetően⁴²⁵. A tanácskozás – amelyet csak a korabeli írott sajtó és a rádió nevezett „*értekezletnek*” és Mindszenty is „*konferenciának*” hív, némi túlzással a prímás szándékai és belátása szerint volt csonka. Mindszenty tudta, hogy több főpapi székhely nem közelíthető meg biztonságosan a szovjet megszálló csapatok jelenléte miatt, e mellett pedig tartott a visszarendeződéstől is. Azt akarta, hogyha ez bekövetkezik („*legsötétebb helyzet*”), akkor minél kevesebb főpapot vonjanak felelősségre azért, hogy vele tárgyalt, nem lenne szerencsés, hogyha a megtorlások kapcsán az egyházmegyék főpásztorok nélkül maradnának. Ezért a választása egyrészt praktikus volt (a legközelebbi szabad főpásztor – Székesfehérvár, Shvoy Lajos) és az egyházat képviselő „*ideiglenes főt*”, a kalocsai érseket (Grósz József)

⁴²³ MNL OL XX–10–k LÜ PO 18.300/1989. II. Endrédy Zoltán nyugalmazott püspöki tanácsos tanúkihallgatási jegyző könyve, Tatabánya, 1989. december 14. Közli Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015. 1024. o.

⁴²⁴ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016. 19. o.

⁴²⁵ Petróci Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről*, 1997, 224. o.

hívta meg, motorkerékpáros civilek segítségével a primási palotába⁴²⁶. Másrészt pedig tudatos is volt, mert amíg a nem várt vendégként megjelenő Pétery püspököt szívesen látta, addig az ekkor a primási palotában tartózkodó és régóta audienciára váró Hamvas püspököt lényegében szóra sem méltatta, sőt igazából tudomást sem vett róla⁴²⁷, kollaboránsnak tartotta. Hamvas azért érkezett, a főegyházmegye addigi ordináriusaként, hogy az ügymenetet átadja a szabad hercegprimásnak, de „*mint egy koldus, a portán ebédelt, mert a primás nem engedte be.*”⁴²⁸, illetve Mindszenty „*nem ült vele egy asztalnál*”⁴²⁹.

Így kegyelmi állapot volt, hogy Pétery püspök is megérkezett. Az eredménye a csonka konferenciának az lett, hogy felszólították a megyei ordináriusokat, hogy a békepapokat távolítsák el a vezető állásokból, az egyházi törvények mellőzésével történt kinevezéseket pedig érvénytelennek nyilvánították. Kérték azt is, hogy az ordináriusok joghatósága alá tartozó békepapokat rendeljék vissza az egyházmegyéjükbe. Becslések szerint ez a rendelkezés körülbelül 50 katolikus papot érintett, akiknek egy jelentős része ekkor éppen nem tartózkodott az országban, Csehszlovákiában voltak vendégségben az állam pénzén. Csehszlovákiában volt ugyanis jelentős még a vasfüggöny mellett jelentős a békepapi mozgalom. Érdekes egybeesés, hogy ugyanilyen értelemben határoztak ezekben a napokban a protestáns egyházak vezetői is. Erről akkor értesülhetett a bíboros, amikor november 3-án délután a nemrégiben rehabilitált Ordass Lajos evangélikus és Ravasz László református püspökök keresték fel a palotájában a bíborost⁴³⁰. Ordassal a találkozás szívélyes, de alapvetően protokolláris volt, mindössze néhány percig tartott csak, sokan várhoztak ugyanis a primásra ekkor is⁴³¹. Ordass Lajos, az 'evangélikus-Mindszenty', ahogyan 1948-ban szólították néhányan, november 2-án intézett beszédet a magyar néphez és a világ nemzeteihez a rádión keresztül, svéd, német és angol nyelven is. Ordass beszéde kifejezetten egyházas, teológus-jellegű volt, a megbékélést, a szeretetet és az újjáépítést szorgalmazta. A

⁴²⁶ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016. 20. o.

⁴²⁷ Az esetet Tabódy István is észrevette, vö. Tabódy István: *A központi szeminárium a forradalom napjaiban, Vigilia*, 1996/, 765. o. „*Kint az udvaron állt az egyik püspök, akit később nagyra becsültem, de a bíboros úr nem akart vele szóba állni, ahogy a püspöki kar egyes tagjai sem voltak meghívva erre a tanácskozásra*”.

⁴²⁸ Bálint László: *Hamvas püspök és az ÁVH*, 2014, 144. o.

⁴²⁹ Papp Kálmán *1956-os naplójegyzetek*, Egyházmegyei Levéltár, Győr – A Győri Püspökség Levéltára, Papp Kálmán hagyatéka. In. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957*, Bp., 2011, 29. o. Az esetet megjegyezte Paskai László is, aki Hamvas szertartója volt ekkor, de úgy emlékezett, hogy fogadni sem volt hajlandó a primás a Vatikán által kinevezett ordináriusát. Idézi Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 84. o.

⁴³⁰ OSZK Kt. 514. f. 127. ő. e. Mindszenty bíboros köszöntése, elmondta Bertalan Imre ref. lelkipásztor New Brunswickban, 1973. szeptember 30-án. Közli: Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 1028. o. A látogatás minden jel szerint rövid volt, protokolláris, Ravasz másnapra egyeztetett időpontot egy hosszabb egyeztetésre, amelyre Mindszenty komolyan készült.

⁴³¹ Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*, Bern, 1985, 575. o.

szabadságharc jelentőségét azonban elismerte, a beszéde elején, amikor az ifjúsághoz szólt; „Ifjúságunk meglátta, hogy az út, amelyen vezetni akarták, nem magyarságunk útja. Éppen ezért nem lehet a magyar jövőért dolgozó ifjúságunk útja sem. Ennek a fölismerésnek első következménye az volt, hogy az ifjúság nemzetünk szabadságáért síkra szállt. Az a reménység éltet, hogy ugyanez az ifjúság fölismerte, vagy most ismeri föl, hogy magyarságunk jövője csak az örök Isten vezetése mellett található meg.”⁴³². A bíborost inspirálni azonban nem tudhatta a rádiószózat, már csak az Ordass püspök által vallott protestáns teológiai alapvetés, a lutheri ’kettős birodalom tanítás’⁴³³ miatt sem. Ravasz látogatására a primás nem emlékszik vissza, ha létrejött inkább protokolláris volt, később is fel akarta keresni azonban a hercegprimást, november 4-én, amit Mindszenty jegyzett⁴³⁴. Motivációit azonban nem ezek a püspöki beszédek jelentettek, mert ezt már szabadulása után elhatározta és be is jelentette november 1-én a nyilvánosságnak, ahogyan az ezzel kapcsolatos elvárást is érzékelt első szabad napja óta. Ennek szükségességében csak megerősíthették a protestáns főpapok rádiószózatai maximum.

Azt azonban tudjuk, hogy a november 3-i szűkebb tanácskozáson szólt saját beszédének tervéről főpap társainak, és ötleteket kért tőlük, ami ismét csak a primás nyitottságát mutatja. Mindenesetre érdekes lenne tudni, hogy a primás Grósz érsekkel beszélt-e annak korábbi, lojális, a fegyverhasználatot és így lényegében a felkelést elítélő szavairól ezen az értekezleten – amennyiben ismerte ezt. Grósz minden jel szerint pacifista állásponton volt a szabadságharc egész ideje alatt, akkor is, amikor tisztelettel beszélt annak vívmányairól a püspöki kar előtt 1957 januárjában, vagy egyszerűen csak feljegyzést készített magának. De abban a beszédében is pacifista volt, a fegyveres harcot, a vérontást elítélte, amelyet

⁴³² D. Ordass Lajos: *Rádiószózat, 1956. november 2.* In: Keresztyén Igazság, 1989. 3. szám, 8. o.

⁴³³ Ordass püspök a lutheri ’kettős birodalom tanítás’ alapján megkülönböztette az evangéliumot és az evilági törvényeket, az egyházat és az államot. Ez alapján az egyháznak nem politikai, hanem teológiai küldetése van, tehát kölcsönösen gyengítő hatással jár, ha az ’egyház klerikalizálja az államot’ vagy ’az állam szekularizálja az egyházat’. Az egyháznak így egyháznak kell maradnia, és identitását nem szabad feladnia, de ugyanakkor a világ felé is van üzenete: az egyház ’az állam lelkiismerete’, de konkrét politikai szerepet nem kell vállalnia. Így az evangélikus főpásztornak nem kell, sőt nem is szabad politikussá válnia, hanem *egyházvédelmi harcot (de nem egyfajta politikai ellenállást)* kell folytatnia a nyáj érdekében, közjogi kérdést pedig nem is vethetett fel a helyzete, mint Mindszenty esetében. Ordass ezért védelmezi szenvedélyesen az egyházi iskoláikat, ezért nem engedte, hogy az állam beleszóljon, hogy kik legyenek az egyház világi vezetői, ezért vállalta, Ordass Lajos a börtönt is 1948. szeptember 8-án. Mindszentyvel így az álláspontja, egy külső, főleg materialista alapokon álló fél számára nagyon is hasonló, azonban gyökereit és érdemi tartalmát tekintve nagyon is más. Ordass Lajos 1956-os szerepét feldolgozta, a kettős birodalom elmélet tekintetében is Fabiny Tibor: *Ordass Lajos és 1956*, In: *A megállás szimbóluma. Előadások Ordass Lajosról*, 2001, 33-40. old

⁴³⁴ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016. 58. o.

elmondani szándékozott 1956 novemberében a rádióban⁴³⁵, de nem adódott erre végül lehetősége, pedig abban hangsúlyozta, hogy bízik a munkás-paraszt kormány jóakarátában.

Magát a tanácskozást csak kevés személyes visszaemlékezésből tudjuk rekonstruálni – saját kutatásom és másoké is azt mutatja, hogy erről az egyeztetésről nem készült hivatalos vagy akár félhivatalos feljegyzés sem. A primás emlékei, Shvoy Lajos püspök és Rogács Ferenc pécsi koadjutor⁴³⁶ püspök jegyzetei, illetve Grósz József érsek pro memóriája, Pétery közvetetten ránk maradt emlékei, illetve saját magának készített feljegyzés-részlete alapján lehet leginkább rekonstruálni a történeteket. Shvoy püspök visszaemlékezése szerint: „*A budai primási palotában az egyik küldöttség a másikat érte, a primást -- amíg beszélgettünk -- minduntalan kihívták, úgyhogy tárgyalásról szó sem lehetett. Megérkezett közben Grósz József kalocsai érsek és Pétery József váci püspök. A primás felolvasta rádióbeszédét, amin korrigáltam, éppen a később kifogásolt részt. A primás viszont kötötte magát ahhoz, hogy az idegen papokat Budapestről azonnal kitiltsa, az A.C.-t felozlassa*⁴³⁷. *A váci püspök úr főleg a békepapokkal való kíméletes bánásmódot ajánlotta. A rádióbeszédjének általam javasolt korrigálását*⁴³⁸ *a primás bevezette a beszédjébe, de végül is kihagyta a javítást, nyilván a nagy izgalmak közepette. Még végigmentem a Nagykörúton, hogy lássam a pusztulást, amit a forradalom maga után hagyott, s jöttem sietve vissza Székesfehérvárra. Komolyan sajnós nem lehetett tárgyalni. A primás nagyon megviseltnek, kimerültnek látszott, arca megnyúlt és beesett, és rendkívül izgatott volt. Nem csoda!*”⁴³⁹

Az egyházi birtokok visszavételét – amelyet a kommunista propaganda már 1956 decemberében, illetve 1957 elején elkezdett híresztelni – egyik főpap sem szorgalmazta,

⁴³⁵ 249/1956. dokumentum, In. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957*, Bp., 2011, 294-295. o.

⁴³⁶ Ti. az adott egyházmegyébe beosztott, a megyéspüspök munkáját segítő, utódlási joggal rendelkező, különleges jogokkal fölruházott püspök. Rogács Ferenc (sz. *Franc Rogač*, 1880-1961) 1948 és 1958 között koadjutor, majd 1958 és 1961 között pécsi megyéspüspök volt, korábban pedig Mindszenty József barátjának és legitimista társának, valamint egyházi feljebbvalójának, gróf Mikes János szombathelyi püspöknek a közeli munkatársa is volt. Mindszenty (akkor Pehm) József személyesen is nagy hatással volt fiatal korában, a szombathelyi szeminárium professzoraként, ambicionálta a papi hivatásában. Rogács is a dinasztiahű, királypárti tanári kar tagja volt, így hatással volt fiatal korában kialakuló legitimista monarchizmusára is. Az 1920-as évektől, lényegében folyamatosan munkakapcsolatban voltak, Mindszenty (Pehm) bizonyos helyzetekben (a keresztény párt vezetése pl.) adott a véleményére.

⁴³⁷ Ti. az *Actio Catholica*. Ez nem valószínű, Shvoy itt félreírhatta talán a szöveget, itt a békepapi mozgalomra gondolhatott leginkább Mindszenty, és inkább Shvoy is. Az sem valószínű, hogy a primás vagy éppen Shvoy a kettő közé egyenlőségjelet tett volna. Mindszenty használta az *Actio Catholicá*t és hasznos szervezet volt, éppen 1956-ban, elsősorban karitás szempontjából, valószínűtlen, hogy fel akarta volna oszlatni.

⁴³⁸ Pontosan nem tudjuk, hogy mit korrigált Shvoy jelzése alapján a primás a szövegben. A birtokviszonyok vagy az 1950-es egyház-állam megállapodás érvénytelenítése ugyanúgy téma lehetett, mindenki mást valószínűsíthet a későbbi szöveg és Shvoy, illetve Grósz álláspontjai alapján, mind a kettő elképzelhető. A korrigálás bevezetése ugyanakkor ellentét azzal, hogy kihagyta a beszédében. Lehet, hogy törölte ugyan a javasolt – fenti – részeket, amelyek tényleg nem voltak benne a beszédben, de más részeket, amelyek bevételét javasolta Shvoy azonban kihagyott belőle, így feloldható a közlés ellentéte.

⁴³⁹ Shvoy Lajos: *Önéletrajz* (Szerk. Mózessy Gergely), 2002, 98. o.

Pétery püspök javasolta, hogyha az egyházi birtokokat nem is, azonban az erdőket vissza kellene követelni⁴⁴⁰, de ez az igény elsikkadt. A beszéd módosítása felől meggyőzhető volt a primás, szándéka is volt egy konszenzusos szöveg elkészítése. Ennek ellenére a tanácskozáson nem feltétlenül volt teljes az összhang, ahogyan azt Rogács püspök jegyzete mutatja: „*XI. 3. Mindszenty tanácskozott Grósz érsekkel és Shvoy-Pétery pp-kel. Gr[ósz] állítólag becsapta az ajtót távozáskor és hazautazott, úgyhogy 18 [óra]-kor már Kalocsán volt és otthon hallgatta [este] a szózatot a rádióban.*”⁴⁴¹. Egyfajta feszültségről, ahogyan szinte minden visszaemlékező, Grósz érsek is megemlékezik; „*Őminenciájában felmerült a gondolat, hogy a megállapodást érvénytelennek nyilvánítsa. Szerencsére, hallgatott a szavunkra, és nem tette meg nov. 3-án, és nem hozott még lehetetlenebb helyzetbe, mint amilyenben most e nélkül is vagyunk. Más kérdés az, hogy a megállapodást megtartották-e, vagy nem. Az államhatalom és a békepapok váltig hangoztatták, hogy igen. Nekünk más a véleményünk.*”⁴⁴². A feszültség azonban nemcsak esetleges nézeteltérések okozták, hanem minden jel szerint a hercegprimás lázas, izgatottsággal vegyes fáradtsága, kimerültsége is, amelyet Shvoy írt le jól; „*komolyan sajnós nem lehetett tárgyalni. (...) A primás nagyon megviseltnek, kimerültnek látszott, arca megnyúlt, beesett és rendkívül izgatott volt. Nem csoda!*”⁴⁴³. Grósz mellett Pétery is inkább csalódott volt, leginkább a Shvoy által leírt feszült-lázas tárgyalásmód miatt, meglehet, úgy érezte – Shvoy-jal ellentétben, a primás szózatát olvasva és hallgatva, hogy a javaslataik alapján módosított a szövegen végül Mindszenty. Ezt talán a primás is érezte, utólagosan is megjegyzi: „*Shvoy, Pétery túlzottan reakciónak, idő előtt túl őszintének tartották az előzetes megbeszélés szerint a 3 tagú konferencián [ti. a szózatot – PJ]*”⁴⁴⁴ illetve „*A primás által meghívott Shvoy és Pétery püspök a rádiószózat-tervezetet túlzottan reakciónak tartotta. (Ott volt Grósz kalocsai érsek. Mindhárom helyeselte.)*”⁴⁴⁵.

A hercegprimás elégedett volt a csonka konferenciával, amit akart az meglett (tájékoztatás, a szózatának a gépelt tervezetét bemutatta, meg is vitatták), illetve elérte a legfontosabb lépéseinek a jóváhagyását (békepapok eltávolítása)⁴⁴⁶. Mindszenty mint a püspöki kar elnökét, Grószot másnap (november 4.) reggel még visszavárta fél tízre, magánaudienciára.

⁴⁴⁰ Petróci Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről*, 1997, 224. o.

⁴⁴¹ *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok II. kötet.* Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította Balogh Margit, Budapest, 2008, 803. o.

⁴⁴² 45/1957. dokumentum, In. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Bp., 2011. 394. o.

⁴⁴³ Shvoy Lajos: *Önéletrajz* (Szerk. Mózessy Gergely), 2002. 98. p.

⁴⁴⁴ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 111-112.

⁴⁴⁵ Uo. 152. o.

⁴⁴⁶ Uo. 20. o.

Minden jel szerint egy fontos stratégiai egyeztetésről lett volna szó, amely egyszerre lett volna számadás az elmúlt évekről és a magyar katolikus egyház előtt álló legfontosabb feladatokról is. Az egyeztetést a primás szorgalmazta a november 3-i csonka püspökkari tanácskozáson, de minden jel szerint kétoldalúnak, bizalmasnak szánta.

Grósz így jegyezte fel ezt egy hónap múlva pro memóriájában, amely a katolikus egyház szabadságharc utáni követeléseiről szól legnagyobb részét: *”Nov(ember) 3-án is csak külön parancsra végeztem el az elmúlt 8 esztendő egyházi életére vonatkozó történeti összefoglalásának, s a jelenben előttünk álló katolikus feladatoknak írásba foglalását. Ezt kellett volna átadnom Mindszenty bíboros úr őeminenciájának nov(ember) 4-én de. fi 10-kor, amikor egyszer mind magánkihallgatásra magához kéretett, információ adás céljából. Az összeállítást megcsináltam, a kihallgatáson megmondottam volna őszintén és nyíltan – nem az én véleményemet, hanem azt -, amit a legkomolyabb szakemberek bevonásával közösen és egyhangúan szükségesnek és helyesnek fogadtunk el. Sajnos erre a nov(ember) 4. gyászos események miatt nem kerülhetett sor...”*⁴⁴⁷. Az érsek feljegyzése és az abban közölt tény, hogy Mindszentyvel a csonka tanácskozás után már másnap találkozott volna magánaudiencián, amelyre a hercegprimás parancsolta be, önmagában is azt a tempót igazolja, amelyet részben Mindszenty sajátmagának, részben pedig az események sora diktált a főpapnak. Nem késlekedett, de nem érezte teljesnek a csonka tanácskozást, pontosabban akart látni, első kézből másnap reggel, de csak a nemzethez intézett szózat elhangzása után, ezért joggal feltételezhetjük, hogy a püspöki kar elnökétől is a szózathoz való igazodást várta volna el. Ez volt az a nyitány, amit a nemzet számára készített, de végszó lett belőle. Az események máshogyan alakultak, az azonban különösen érdekes, hogy Grósz mivel készült a „legkomolyabb szakemberek” bevonásával az előttük álló „katolikus feladatokkal” kapcsolatosan az összeállításában. Az elkészített összeállítás az audienciára nem maradt fenn a hagyatékban, Grósz érsek azonban több fontos anyagot is félretett itt az 1956. október 23 és november 4-e közötti időszakban. Ezek utalást adhatnak arra, hogy mit tarthatott fontosnak elmondani a hercegprimásnak november 4-én reggel fél tízkor a magánaudiencián a magyar egyház feladataival kapcsolatosan. A püspöki kar elnökeként mindenekelőtt félretette azokat a javaslatokat, körlevéltervezeteket, amelyeket a „budapesti papság” készített ezekben a napokban, a hívekhez és a püspöki karhoz egyaránt címezve⁴⁴⁸. E mellett – és ezt különösen hasznosnak tartjuk az elmaradt magánaudiencia összeállítása tekintetében, Grósz készített egy

⁴⁴⁷ 256/1956. dokumentum, In. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Bp., 2011. 303-304. o.

⁴⁴⁸ 244-248/1956. dokumentumok, In. in. Kálmán Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957.* Bp., 2011. 288-294. o.

elaborátumot (*összegző javaslatot*), „*az (egyház)politikai élet átalakításáról*”⁴⁴⁹ még 1956. október 29-én, a hercegprímás kiszabadulása előtt.

Az anyagok tartalma között van átfedés, nem is kevés, alapvetően azonban elmondható, hogy a szabadságharc vívmányainak, a harc által kialakult politikai helyzetből indul ki, ez alapján fogalmazza meg az egyház és a magyar társadalom sérelmeit, illetve ennek az orvoslását. Talán a „*szakembereken*” éppen a hozzá eljuttatott budapesti papságot és annak dokumentumait értette, informálisan bővebbet tudott ezek szerzőségéről⁴⁵⁰ is. Az elaboratum a merészebb, és aláérveltebb is, amely indoklásokkal tartalmaz javaslatokat az „*általános nemzet ügyekre*” (a szovjet csapatok kivonulása az országból, többpárti szabad képviselőválasztás az ENSZ ellenőrzésével), „*egyházi ügyekre*” (az egyházi és az állami ügyek szétválasztása, az ÁEH ne szóljon bele az Egyház belső ügyeibe⁴⁵¹, a békepapok feloszlata, lapjuk megszüntetése, püspökök kormányzati jogkörének biztosítása, szabad vallásgyakorlat), illetve „*további sürgős teendőkre*” (szerzetesrendek visszaállítása, egyházi egyesületek, vallási társulatok szabad működése, az Apostoli Szentszékkal a diplomáciai kapcsolat helyreállítása, abortusz betiltása). E mellett pedig az „*anyagi természetű ügyekre*” (a kongruákat a püspöki kar utalhatta, plébánosok, harangozók, kántorok számára javadalmi föld biztosítása, egyházi épületek visszaadása, az egyházi adószedésnek, pénzkezelésének legalább az akkori keretben való megerősítése). A főpapi elaborátum pontjainak - amely talán alapját szolgáltatta a Mindszentynek szánt beszámolóknak - a forradalmi napok felszabadultságához való megfelelése, illetve reális távlatai (szabad választások) és itt maradt bizonytalansága (az ÁEH létezésének elfogadása) nem mutatja meg ugyan azt a keresztmetszetet, amelyben tárgyalási alap lehetett volna keletkezése után öt nappal. Viszonyítási alapnak azonban nem a legrosszabb, hogy képet alkothassunk arról, hogy milyen érvénnyel és témák mentén zajlott volna a püspöki kar elnöke és a hercegprímás között a négyszemközti egyeztetés 1956. november 4-én reggel, ha nem jön a szovjet intervenció.

A 'csonka püspökkari tanácskozás' után Pétery volt az, aki a leggyorsabban eleget tett még a váci személyes tartózkodása⁴⁵² idején, a prímás felszólításának (minden bizonnyal Kovács

⁴⁴⁹ 241/1956 dokumentum, Uo.

⁴⁵⁰ Kálmán Peregrin OFM valószínűsíti a dokumentum közlésénél a Regnum Marianum közösség tagjai, de talán az 1956. október 31-én aktivizálódott és Mindszentyt üdvözlő, igazodási pontként kezelő Központi Szeminárium fiatal papságát is sejthetjük a dokumentumok mögött.

⁴⁵¹ Az ÁEH feloszlata azonban még nem kéri az elaborátum, számol vele különösen az anyagi ügyek kapcsán.

⁴⁵² Pétery az egyházmegye tényleges kormányzását nem vette vissza, így döntött november 4-e után, tekintettel a szovjet intervencióra és személyes megromlott egészségügyi állapotára. Erről így vallott: „1956-ban is azért nem vehettem át az egyházmegye irányítását, mert nem állt módomban az állam embereit eltávolítani, azokkal pedig én nem dolgozhattam együtt. Így nem lehet soha együttműködni az állammal és én jelenleg is tartom régi elhatározásomat, amit egyszer megmondok, azon nem változtatok.” Pétery József beszélgetése Kovács Ferencsel és Badalik Bertalannal. ÁBTL. O12547/5. sz. d. 229–233. Jelentés, Budapest, 1957. augusztus 17. Kovács

Vincén keresztül), a joghatósága alá tartozó békepapokat visszarendelte az egyházmegyébe, és elbocsátott minden békepapot a vezető állásokból. A tanácskozás után a bíboros utasította – Turchányi Egon Albert titkáron és későbbiekben pedig az amerikai követség dolgozói vitték el a Szent István Bazilikába, ahol azokat Bellányi Ferenc plébános-helyettesnek adták át és ő vitte a dokumentumokat az érseki helynökségre⁴⁵³. Az érseki helytartó Szabó Imre segédpüspököt utasította, hogy minden templomban mutassanak be szentmisét a „szabadságharcban elesettekért” valamint őt bízta meg azzal is, hogy szükséges személycseréket hajtsa végre⁴⁵⁴.

A békepapok ügye azonban nem zárult le november 3-án, mert az egyházkormányzati intézkedések végrehajtásának a legtöbbször Mindszenty november 5-én kérte írásban, immáron az amerikai nagykövetség menedékében. Lényegében ez volt az utolsó alkalom, amikor a bíborosnak egyházkormányzati lépéseket engedték a követségen.

Dr. Beresztóczy Miklósról a primás akár tudhatta is, hogy erőszak hatására állt be a békepapi mozgalomba, mégis fontosnak tartotta, hogy vele kezdje a „minden egyházi és közéleti tevékenységtől” történő eltiltások sorát⁴⁵⁵. A primás egyszerre írt levelet dr. Mátrai Gyula protonotárius kanonoknak⁴⁵⁶, Esztergomba, Horváth felfüggesztése ügyében és Szabó Imre püspök-vikáriusnak, Budapestre, Beresztóczyéban, azonnali intézkedés kérve. Szabó Imrének küldött rendelkezésében nevezte meg azt a tizenegy békepapot⁴⁵⁷ is, akiket kiutasított a fővárosból, illetve hasonló fenyegetéseket szabott ki, mint Beresztóczy ügyében mindenkire. Szabó püspöknek jelezte hét fővárosi plébános⁴⁵⁸ visszahelyezését is a primás a helyreállítás teljességére tekintettel. Vannak ahol csak a vezetéknevek szerepeltek és valamennyi dokumentumban a hivatkozott kánonok helye üres volt. Elszigetelt helyzetéből fakadóan Mindszenty a kánonjogi hivatkozásokat szabadon hagyta – ekkor nem tudta pontosan idézni azokat –, azokat dr. Bánk József egyházjogász, későbbi egri érsek, váci érsek-püspök helyezte

Ferenc, Hegedűs Mihály. in. Soós Viktor Attila: *Badalik Bertalan O. P. életútja*. In: Domonkos Szemle, 2005. 1. sz. 79. o. Pétery 1957. január végén tért vissza Hejcére. Mindszenty máshogyan tudta, azt hitte már december 22-én vissza is ment. „Váci Hejcé”. In: Mindszenty József: Napi jegyzetek, 1971. 149. o.

⁴⁵³ Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 85. o.

⁴⁵⁴ A tanácskozásról – ahogyan ez lényegében Mindszenty minden 1956-os tárgyalásáról elmondható – *nem készült hivatalos feljegyzés*, a fenti jegyzetek megtalálhatóak – Shvoy *Önéletrajza* és Rogács Ferenc irathagyatéka alapján – itt: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között*. Dokumentumok II. kötet, Balogh Margit. METEM, Budapest, 2008, 803. o.

⁴⁵⁵ ÁEH Levéltára TUK 111/1956. (régirattári jelzettel) In: Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 99. o.

⁴⁵⁶ ÁEH Levéltára TUK 111/1956 (régirattári jelzettel), Uo.

⁴⁵⁷ Ti. Horváth és Beresztóczy mellett a maradék kilenc: Babocsa Endre, Vitányi György, Balogh István, Bozó Gyula, Mag Béla, Miháczy József, Láng Alán, Bagó István, Devánszky Imre.

⁴⁵⁸ „Barkóczy, Dr. Balázs, Szabó, Tarnóczy, Dr. Tóth, Dr. Tóttóssy, Dr. Galambos visszamegy a Szent Rita templom, Budapest, VIII. kerület – PJ.” In: 112/1956. sz. alatti intézkedése Mindszenty József bíboros primás úrnak, Primási Levéltár, Esztergom, Dr. Scwarz-Eggenhofer Artúr személyi fondja.

bele, aki ekkor a Hittudományi Akadémia egyházjogi tanszékének vezetője volt⁴⁵⁹. A bíboros biztosra ment az ügyben, mert ha Mátrai akadályoztatva lett volna, akkor három másik protonotárius kanonokot jelölt ki arra a célra, hogy utasítását végrehajtsa, „mert késedelmet nem szenvedhet”; Dr. Gigler Károly, Dr. Városi István, Dr. Meszlényi Antal, más források szerint⁴⁶⁰ Mátrai Gyulát. Az eltiltás/felfüggesztés (*suspensio*) mellé a bíboros kijelölte a bűnbánat gyakorlása helyszínéül a pannonhalmi bencés kolostort, ahová Beresztóczynek vissza kellett volna vonulnia a *suspensio* ideje alatt (tudomásunk szerint nem tette meg), ahogyan a kilenc másik békepapnak is. Horváth volt az egyetlen, aki egy levélben – amelyet azonban dr. Endrey Mihálynak címzett – megkérdőjelezte a magyar főpásztor rendelkezésének érvényességét, és visszautasította azokat. Endreyt majd csak Grósz József fogja – szentszéki jóváhagyással – gyakorlatilag főpásztor nélkül maradt esztergomi főegyházmegye élére állítani, speciális delegátusi minőségben, novemberben az egyházmegye ügyeit *de facto* már mégis ő intézte, ezért Horváth is hozzá intézte a levelét, nem Mátraihoz mint „egyházi főhatósághoz”. A fellebbező levélben, amelyet a *suspensio* tényleges kézhez kapásának napján már meg is fogalmazott (!), Horváth leszögezi, hogy „a *suspensionak* nincsen köze az egyház szelleméhez”, hanem csak „egy irreális politikai restaurációs elgondolás bosszúja egy más, reális és józan politikai magatartással szemben”⁴⁶¹. Mindszenty illetékességét a következőképpen kérdőjelezi meg: „Hogyan adhatna ki érvényesen ilyen rendelkezést az, aki idegen területen bújjik meg, azokkal szemben, akik mindenkor híveik között maradtak?” Kitért olyan – szerinte lényeges – részletekre is, hogy „a *suspensio* megokolva nincs benne, ami pedig szükséges lenne. Paptestvérek tanúsága szerint canont a budapesti érseki helytartó keresgélt hozzá és irt bele.” Horváthot az engedetlensége és tiszteletlensége miatt XII. Piusz pápa utasítására később a Zsinati Kongregáció közösi tette ki⁴⁶², többek sejtése szerint az e levelében közöltek miatt.

⁴⁵⁹ Balogh István közlését, illetve Horváth Richárd helyzetértékelését (Dr. Horváth Richárd, *Az esztergomi egyházmegye*, X.16. MNL OL XIX-A-21-a-Sz-18-1/1960/Eln.) veszi leginkább alapul Kálmán Peregrin OFM logikus következtetéseihez vö. Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 86-87. o.

⁴⁶⁰ In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 50. o.

⁴⁶¹ Primási Levéltár, Esztergom, Dr. Scwarz-Eggenhofer Artúr személyi fondja.

⁴⁶² A *Sacra Congregatio Concilii* 1957. július 16-án minden katolikus paptól felszólított, hogy hat hónapon belül teljesen vonuljon vissza a politikai tevékenységtől, különben automatikusan az Apostoli Szentszéknek különleges módon fenntartott kiközösítés hatálya alá kerülnek. E tiltás ellenére parlamenti mandátumától meg nem váló három paptól – Beresztóczy Miklóst, Máté Jánost és Horváth Richárdot – 1958 februárjában a Szentszék kiközösítéssel sújtotta vö. *Acta Apostolicae Sedis* (AAS) 50. (1958) 118. (Érdekes, hogy a korabeli iratok az említett pápai döntéseket egységesen 1957-es dekrétumokként említik.). Ehhez kapcsolódik, hogy 1957. január 21-én kiadott két dekrétum, amelyekben a Szentszék az Állami Egyházügyi Hivatal kívánságára korábban kinevezett püspöki helynököket, irodaigazgatókat, összesen 21 főt eltiltott állásuk további gyakorlásától. A dekrétumokat közli Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*, 1988, 188–189. o. Az első dekrétum hivatalos szövegét lásd *Acta Apostolicae Sedis* (AAS), 49. (1957) 38–39. Az

A *suspensio*-k végrehajtása legnagyobb részben azonban dr. Szabó Imre budapesti érseki helytartóra várt. Ő helyezte vissza a prímás által megbízhatónak tartott hét papot is Budapestre. Mindszenty azt is meghagyta Szabónak, hogy a békepapoknak 24 órán belül el kell hagyniuk a fővárost, és ahol kell, ott helyettesítésről mindenképpen gondoskodjon (ezt az ütemezést nem sikerült megvalósítani). A főpásztor ebben a november 5-i levelében rendelkezett arról is, hogy a Sztálin-szobor miatt lerombolt Regnum Marianum-templomhoz tartozó plébánia külön kezelendő, és ideiglenes (!) istentiszteleti helyről a helytartónak kell gondoskodnia. Egyúttal a levele végén jelzi: „*A fenti rendelkezésekkel a helyreállítás nem nyert még befejezést.*”, azaz további rendelkezések egész sora következett volna még, melyeket a prímás a szabad négy nap alatt határozott el, illetve november 2-án egyeztetett főpaptársaival. Ezek mégsem következhetek be, hiszen az amerikai nagykövetség semmilyen egyházkormányzati aktivitást nem engedélyezett a főpápnak már, noha ehhez a későbbiekben a Vatikán jóváhagyását is megszerezte az amerikai külügyminisztériumon keresztül. A nevek direktsége, a gyors és radikális, még ha formailag hiányos egyházkormányzati intézkedések azt sejtetik, hogy a Balogh István által jelzett koncepció, egy 'Turchányi-féle békepaplista', amely a békepapok felelősségre vonására készült, nemcsak létezhetett, hanem az bizonyos pontosítások mellett, a hercegprímás egyetértésével is találkozott, intézkedéseinek az alapja lehetett, titkára pedig az intézkedéseknek nemcsak eszköze, hanem katalizátora is tudott lenni. Dr. Szabó Imrét, az ekkori érseki helytartót 1951-ben szentelte püspökké a rendszerrel lojális Hamvas Endre. Mindszenty nem ismerte jól, csak felületesen, mint az érsekségéhez tartozó elemi iskolák felügyelőjét. Paptársai kifejezetten szerény, barátságos és jótékonykodó személyiségnek tartották, ezzel együtt a hivatalával járó kötelességeket lelkiismeretesen látta el, Balogh Istvánt például személyesen kereste fel a lakásán a *suspensio* ügyében november 26-án⁴⁶³ Horváth november 27-én kapta meg, maga a *suspensio*-k végrehajtása azonban ennél lényegesen tovább 1956 karácsonyáig is elhúzódhatott. Erre több tényező is rávilágít, egyrészt maga Mindszenty is ezt kérte még számon december 20-án helytartójától.⁴⁶⁴ Ez azonban nem Szabó vonakodásával magyarázható, hanem egyrészt a polgárháborús fegyveres harcokkal

AAS-ben azonban nem jelent meg a második dekrétum. Levéltári fellelhetőségét ennek Balogh Margit bocsájtotta rendelkezésemre: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.c. Grósz József perszonális iratai – Vegyes iratok, 1957. (Gépelt másolat, rajta piros betűkkel rápecsételve: „KOPIA”). A hatóságokhoz küldött fordítást ld. ÁBTL 3.1.5. O–13.405/2. 220–221.

⁴⁶³ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 414/1957. irat. In. Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 100. o.

⁴⁶⁴ Horváth János ÁEH elnök közli ezt december 21-i feljegyzésében; *Feljegyzés a Római Katolikus Egyhárról*, 1956. december 21. MNL OL XIX–A–21–d– 001/1957. Közli: Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (PhD értekezés), 2014, 88. o. Ezt látszik alátámasztani Beresztóczy visszaemlékezése is; Beresztóczy Miklós: *A katolikus békemozgalom 20 éve*, 1970, 56-57. o.

zsúfolt helyzettel, másrészt pedig azzal, hogy egészen 1956. decemberig úgy tűnt, hogy az új hatalom lehet, hogy mégis egyezkedni akar Mindszentyvel az egyházi ügyek tekintetében. Pontosan Szabó püspök közvetítésével valósulhatott volna meg, legalábbis a primás így emlékezett vissza közel egy év múlva erre a zavaros időszakra⁴⁶⁵. Mindszenty azonban ez elől elzárkózott, és ezzel kapcsolatosan kérhette helytartójától a *suspensio*-k teljes végrehajtását. Mindszenty ez is utalás arra, hogy a primás az azilumot mindenképpen rövid időre szóló, ideiglenes helyzetként fogta fel.

Szabó helytartó a Regnum Marianum ügyében még november 3-án eljárta Rózsavölgyi László regnumi papnál, kérve, hogy a régi Regnum Marianum-templom környékén találjanak megoldást a szentmisékre, és javasolta egy kápolna kialakítását⁴⁶⁶. A levelet azonban Rózsavölgyi csak december 24-én kapta meg, a feladatot ennek ellenére is sikerrel megoldotta, és eredményesen állt ellen az ÁEH zaklatásainak is. A kápolna, Mindszenty kérésének megfelelően, létrejött a Damjanich úton, de a kialakításában, megtartásában résztvevő regnumi atyákat később az ún. „*regnumi perekben*” – 1961, 1965, 1971 – börtönbüntetésre ítélték, ahol állandó vád volt, hogy Mindszentyt tartják példaképüknek⁴⁶⁷.

Szabó helytartó, segédpüspök talán csak igyekezett lehetőségeihez mérten, ameddig lehet, követni püspöki jelmondatát: „*Fidelis usque ad mortem – Hűséges mindhalálig.*” Ekkori tevékenységére való tekintettel 1962-ig Hugyagot (kis határfalu Balassagyarmat mellett) jelölték ki neki tartózkodási helyül, utána azonban fokozatosan betagozódott a kialakult rendszerbe. 1962-ben az egyik lesz a néhány magyar főpap közül, akik a II. vatikáni zsinaton részt vesznek (az ÁEH ekkor már megbízhatónak tartotta).

Fontos megjegyezni, hogy az érintett tizenegy békepap mindegyike kérte a feloldást, de csak Horváth tagadta meg az engedelmességet, a Szentszék pedig megerősítette a primás rendelkezéseit. Nem beszélhetünk tehát egyfajta magánakcióról vagy egyedi, önkényes gyakorlatról. A főegyházmegye – mint egyházi hatóság – a *suspensio*-val kapcsolatosan minden kérést *blankettárisan elutasított*⁴⁶⁸.

⁴⁶⁵ Mindszenty mindezt egy hosszú levélben jelzi G. G. Ackerson jr. amerikai követségi tanácsosnak 1957. szeptember 6-án. In. Somorjai Ádám OSB –Zinner János: *Majd halálra ítélve*, 2008, 805. o. Department of State, Budapest Mission Files: Lot 75 F 163 Mindszenty.

⁴⁶⁶ 4045/1956. számot viseli a Budapesti Érseki Helytartóságnak az a rendelkezése, amellyel Rózsavölgyi Lászlót, a Regnum Marianum közösség vicerektorát, munkára indította. Az iratot közli és e mellett az esetet ismerteti Emődi László: *A Regnum Marianum története 1900-1970*, 2016, 144-147. o.

⁴⁶⁷ Kipke Tamás: *Perben, harag nélkül. A regnumi papok „bűne” és feloldozása*, In. Új Ember, 1991. II. 3., 8. o.. Wirthné Diera Bernadett kutatta a témát alaposan; *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban - Az 1961-es "Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése*, 2015 (PhD értekezés).

⁴⁶⁸ Ezt Balogh István beszámolójából ismerjük, Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár 414/1957. In. Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 100. o.

Ennek következményeként többen komoly következtetést vontak le a békepapok működésével kapcsolatosan, annak ellenére, hogy 1956. november 4-e után a szovjet megszállók és a Kádár-kormány a szabadságharc vívmányainak, rendelkezéseinek a felszámolását hajszolta. Beresztóczy kérte, hogy nyugdíjba mehessen, gyenge egészségi állapotára tekintettel (szívkoszorú-trombózt, idegrendszeri megviseltséget említett), míg Balogh István kompromisszumosan lemondott a Thököly úti plébániájáról, de Budapesten maradt, gyógykezelésre hivatkozva. Endrey Mihály 1957 márciusában feloldotta őt a *suspensio* alól. Balogh a budapesti Szent Mihály-templom templomigazgatója lett 1962–76 között, 1968-tól pedig a címzetes apáti rangot is elnyerte (1976-ban hunyt el). Szolgálati elismeréseként a Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozatát kapta meg 1970. április 4-én, a „*felszabadulás negyedszázados évfordulója alkalmából*” a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsától, emellett pedig országgyűlési képviselő volt 1953-tól lényegében a haláláig, azaz tizenhét éven keresztül. Beresztóczy az országgyűlés alelnöke lett 1961-től haláláig (1973), ezért a szentszéki rendelkezések értelmében több évig kiközösítés alatt állt, melynek kihirdetését azonban itthon nem engedélyezte az ÁEH⁴⁶⁹. A Mindszenty által kezdeményezett felfüggesztése alatt az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtítkára lett már 1957-ben, így *de facto* nem tekintette érvényesnek magára a *suspensio*-t, a gyakorlatban cáfolva ezzel korábbi levelének tartalmát.

A *suspensio*-k mellett voltak még kiegészítő egyházkormányzati intézkedései is a hercegprímásnak novemberben, rendelkezett félrabságának második napján, november 6-án arról, hogy a Grósz érsek vegye át a vezetését a püspöki karnak⁴⁷⁰, illetve a főegyházmegye vezetéséről is ugyanezen a napon intézkedett. Az intézkedés vagy annak kezdeményezése – ellenkező szándékot mutat a tényleges megvalósulással; a főegyházmegye vezetésével Gigler Károlyt, akadályoztatása esetén Mátrai Gyulát vagy Városi Istvánt jelölte meg⁴⁷¹. Mindszenty

⁴⁶⁹ Az ÁEH tiltása ellenére egy sajtótájékoztatón nyilvánosságra hozták ezeket és ezzel a jog szerint érvénybe lépett.

⁴⁷⁰ Bgy 26. dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 50. o.

⁴⁷¹ Bgy 26. dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 50. o. Hamvas Andre csanádi püspök 1956. október 30-áig, a prímás szabadulásáig látta el az esztergomi apostoli adminisztrátori teendőket. Minden jel szerint Hamvasnak sem személyét, sem tevékenységét Mindszenty nem tartotta sokra, ahogy korábban láthattuk. Gigler már egyszer 1948-ban vezette volna a főegyházmegyét, de letartóztatták ekkor. Hamvas Andre csanádi püspök 1956. október 30-ig, a prímás szabadulásáig látta el az esztergomi apostoli adminisztrátori teendőket. 1956. november 4-e után, a prímás akadályoztatása okán azonban Witz Béla, aki gróf Teleki Pál és Mindszenty gyóntatója is volt, ezért is 1949-ben a börtönben meglátogatta őt, érseki általános helynökként kormányozta a főegyházmegyét. Witz 1957. február 8-án átadta Dr. Schwarz-Eggenhofer Artúr kanonoknak (ezért tartalmaz több prímási intézkedést is a kanonok hagyatéka) ezt a feladatot, míg az esztergomi káptalan a Szentszék intézkedését kérte az ügyben. A Szentszék Grósz érseket bízta meg azzal, hogy a főegyházmegye vezetésére jelöljön ki személyt, aki – az ÁEH vezetésével egyeztetve – Endrey Mihály egri segédpüspököt, az Actio Catholica igazgatóját nevezte ki. Érdekes, hogy

hercegrímási előírása egyszerű volt az ügyvivőknek: „*Föltétlen hűséget várunk Rómához és a főpásztorhoz.*”.

November 3-val több kényszerített dátumú⁴⁷², latin nyelvű kézírásos levele, illetve levéltervezete is van Mindszentynek, amelyek valójában az amerikai nagykövetségen keletkeztek. A követség vízjeles papírjain írta meg saját kezűleg a főpap XII. Piusz pápának és főpap barátjának Spellman bíborosnak ezeket.⁴⁷³ Így készült el XII. Piusz pápának két nagyobb irat, lényegében egy levél, melyben összefoglalja a magyar egyház helyzetét, illetve ennek mellékleteként a „*Contractus inter Ecclesiam et statum in Hungaria*”⁴⁷⁴ címet kapott dokumentum⁴⁷⁵. A két dokumentummal kapcsolatosan úgy sejtjük, hogy Grósz érsek segítségére nagy mértékben hagyatkozni szeretett volna a prímás, aki ilyen jellegű anyaggal készült az elmaradt november 4-i találkozójukra. A pápának írt levele nagyobb áttekintés 1945-től kezdve, a választásoktól a magyar egyház helyzetéről, párhuzamot vonva benne a lengyel egyház sorsával, kihangsúlyozva a különbségeket a két egyház és ország közti különbségeket is. A levél negatívan vélekedik az 1953-as megállapodásról, és beszél a főpásztornak a tervezett emlékiratairól is, jelezve, hogy a Life magazin 150.000 dollárt ajánlott fel érte (ezt talán Bain tette meg személyesen). A kézzel írt dokumentumok közül a legérdekesebb ennek a levélnek a melléklete, a *Contractus*, amely egy lehetséges egyház és állam között létrejövő új megállapodás tartalmi alapelveit rögzítő szöveg, de megállapodás-

Endrey kezdetben *apostoli delegátusként* szerepelt több iratban is, ez azonban olyan pápai követet jelent, aki olyan államban teljesít szolgálatot, amelynek nincsen diplomáciai kapcsolata a Szentszékkal. Így ez módosításra, pontosításra szorult – meglehet Magyarországnak tényleg nem volt hivatalos diplomáciai kapcsolata a Szentszékkal ekkor és még 1990-ig nem is lesz – Endreyt ezért *delegatus speciálisként* nevezték, megyéspüspöki jogkörrel, amely címet azonban az egyházjog külön nem nevesít. Endrey 1958-ban a felmentését kérte, Vámosmikolán tartották házi őrizetben 1964-ig. Endrey személyét egyébként mind Mátrai, mind Gigler elfogadta, lemondása után tiltakozásuk jeleként távoztak pozíciójukból. Tőle a főegyházmegye vezetését ismét dr. Schwarz-Eggenhofer vette át 1958-ban általános helynökként, akit XXIII. János pápa apostoli kormányzóvá tett 1959-ben, amely címet haláláig (1969) töltött be.

⁴⁷² Az MFN 8163 L-3111 pápának szóló levélen jelezte is külön: „3. Nov. est imperatum datum”.

⁴⁷³ Először Mészáros István jelezte a levelek létezését, vö. *Mindszenty leveleskönyv.* (Összeállította: Mészáros István), 1997. 47-49. o. A leveleket Balogh Margit a következőképpen csoportosította Somorjai Ádámnak: új jelzetekkel: 8177 L 3125x24 és 8178 L 3126x24; 8196 L 3144x24; 8197 L 3145x 24; 8199 L 3147x24; 8162 L 3110x24; 8163 L 3111x24; 8165 L 3113x24; 8166 L 3114x24; 8170 L 3118x24; 8174 L 3122x24; 8176 L 3124x24; 8179 L 3127x24; L 3128x24; 8181 L 3129x24; 8182 L 3130x24; 8169 L 3117x24 (december 8); 8168 L 3116x24 (december 11); 8187 L 3135x24 (december 17); 8189 L 3137x24 (december 31). vö. Somorjai Ádám OSB-Zinner Tibor: *A Szabadság tértől Washingtonon át a Vatikánba - és vissza: Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal*, 1956-1971, 2016, 32. o. Balogh Margit itt közölt kimutatása szerint öt dokumentum dátum nélküli, tizenegy levél 1956. november 3-án kelt, négy dokumentum pedig 1956 decemberi. A fenti jelzetek alapján kerestem én is az iratokat a Mindszenty Alapítvány levéltárában, ahol a talált iratokon szereplő (új) jelzeteket használom. Szándékaimmal ellentétben a levelekre itteni publikálásra engedélyt nem kaptam az alapítványtól, többszöri nekifutásra sem, ezért itt rövid annotációk olvashatóak csak.

⁴⁷⁴ Ez a dokumentum lényegében a XII. Piusz pápának írt levél (MFN-8162 L-3110 vagy MFN-8162 L 3111) 8 oldalas melléklete, amely külön jelzetet nem kapott.

⁴⁷⁵ Korábbi jelzetében: Bgy 24. dosszié In. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 49. o.

tervezetként sem tekinthető komplettnek. Mindszenty ebben elveti a békepapi rendszert (név szerint említi benne Beresztóczyt és Horváth Richárdot) és az államosított egyházi intézmények visszavétele mellett van (nem érinti azonban az egyházi birtokokat). Ugyancsak egy kényszerített dátumú el nem küldött⁴⁷⁶ levélben⁴⁷⁷ a Kádár-rendszer, a megtorlások ellen szólal fel Mindszenty és jelzi, hogy ellenforradalmárnak bélyegezték a szovjet intervenció után; „*Mindszenty est contrarebelliam dux*”. Érdekes, hogy Tildyről úgy írt a pápának ebben a levélben, mint aki jelen volt, de nem volt beleszólása a dolgokba, cselekvésképtelen személy. Másik kényszerített dátumú el nem küldött levelében⁴⁷⁸ történeti kontextusba helyezi a szabadságharcot és Magyarország 1956-os helyzetét, külön szól a Szent Korona fontosságáról, III. Calixtus pápáról, Kapisztrán Szent Jánosról, Hunyadi Jánosról, a magyarság győzelmes korszakairól, amikor az ország megszállói ellen harcolt a nemzet. Állapotjelentést ad a szovjet megszállásról és kéri a pápát, hogy szólaljon fel a magyar menekülők, emigránsok megállításáért. Mihalovics Zsigmond ügyében is írt levelet Mindszenty⁴⁷⁹, amelyben az Actio Catholica emigrációba kényszerült igazgatójának⁴⁸⁰ bevonását javasolta a karitatív jellegű magyar ügyekbe elsősorban. Édesanyjára pedig a pápa áldását kérte külön levélben⁴⁸¹, aki ekkor volt 82 éves. A pápának két másik ügyben is tájékoztatást adott a prímás, 1956. december 11-én kelt levelében, hogy „*a békepap-szervezet 11 budapesti vezetőjét nov. 3-i hatállyal papi hivatásának gyakorlásától felfüggesztette (suspendálta)*”, felsorolta egyenként a személyeket⁴⁸². XII. Piusztól imáját kérte „*a szenvedő magyar hazáért*”, illetve az év utolsó napján megköszönte karácsonyi beszédét és abban Magyarország említését⁴⁸³. Francis Joseph Spellman New York-i bíborosnak, barátjának két levelet is írt kényszerített dátumozással⁴⁸⁴ (az egyiket expressz levélként küldték el);

⁴⁷⁶ Minden jel szerint a leveleket vagy már el nem küldték az amerikai nagykövetségről az alkalmazott protokoll okán, vagy elküldték, de visszakapta a prímás őket, kézbesítetlenül. Esetleg maga Mindszenty gondolta úgy, hogy a leveleket nem küldi el a pápának mégse, ismeretlen indokkal. Az levéltárban minden esetre boríték nélkül, összehajtatlanul, keresztbe vagy hosszában vannak hajtvva (ezzel is a felhasználtságukat mutatva talán) ezek a kézzel írt levelek, amelyek mind a három lehetőséget felvetik így.

⁴⁷⁷ MFN-8163 L-3111.

⁴⁷⁸ MFN-8170 L-3118.

⁴⁷⁹ Két verzióban is fennmaradt a levél: MFN-8174 L-31122, MFN-8176 L-3124

⁴⁸⁰ 1948-ban Mindszenty javaslatára hagyta el az országot, itthon 10 év börtönbüntetésre ítélték. Hamvas Endre, mint apostoli adminisztrátor megfosztotta stallumától 1951-ben, mert háborús bűntett, demokráciaellenes ténykedése és a Magyar Népköztársaság fennállása ellen kifejtett tevékenysége miatt elítélték és állampolgárságától megfosztották. Mindszenty azonban mindig nagyra értékelte a munkáját a kanonoknak, a Mindszenty-perben pedig Mihalovicsot a prímás főmunkatársaként tartották számon.

⁴⁸¹ MFN-8180 L-3128. Ez a levél minden jel szerint elküldésre került 1957. január 6-án. Keltezése azonban ennek is 1956. november 3.

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ Az imát még november 3-ára datált dátumú levélben kérte, míg a másik levél 1956. december 31-i dátummal van ellátva. Uo.

⁴⁸⁴ Minden jel szerint a leveleket el is küldték, de visszakapta őket a prímás, mert a boríték is megvan. MFN-8170 L-3118 és MFN-8181 L-3129.

emlékiratairól írt nagyobb részt, annak kiadási lehetőségeiről, kitérve a kialakult magyarországi állapotokra és személyes helyzetére⁴⁸⁵.

A kényszerített dátumozás egy ideig, minden kézzel írt, de hivatalból megküldött⁴⁸⁶ dokumentumára igaz úgy látszik, amely felveti azt, hogy Mindszenty hercegprímási tevékenysége bizonyosságának a forrását a személyes szabadságában találta meg, mely november 4-e után nem volt biztosított és jelezni is akarta ezt hivatalos dokumentumain. E mellett az amerikai menedéket ideiglenesnek tartotta, ezért is akarhatta jelezni a kényszerített dátumozással, hogy a szabadságban eltöltött napokban készültek még a dokumentumok. Az is lehet gyakorlati szempont persze, hogy 'folyamatában keletkezett' dokumentumokról van szó, amelyek akár november 3-tól decemberig nyertek folyamatosan végleges formát.

Az ÁEH a szabadságharc bukása után természetesen nem ismerte el Mindszenty intézkedéseit. Az október utolsó napjaiban, Felsőpetényben még kompromisszumra kész Horváth János ÁEH-elnök 1957. március 1-jén már egészen máshogyan – meglehetősen őszintében – nyilatkozott Mindszenty személyéről az MSZMP Intéző Bizottságnak: „A katolikus egyházban Mindszenty kezdeményezésére és intézkedése következtében körülbelül harminc békepapot távolítottak el [Horváth beleszámítja a létszámba azokat is, akiket az ordináriusok el tudtak távolítani a november 2-i határozat értelmében, még időben – PJ] állásaikból és függesztettek föl papi és közéleti tevékenységükből. Ezekkel az intézkedésekkel a papi békemozgalmat lefejezték és működését teljesen lebénították. (...) Mindszenty mellett Badalik veszprémi, Shvoy székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi és Kovács Vince váci püspök, akik a fenti helyzetet kialakították. Nemrégén a Vatikán jóváhagyta ezeket az intézkedéseket, sőt megerősítette és kivette a rendezés lehetőségét a püspökök kezéből (...) a Vatikán közbelépése az ország belügyeibe való beavatkozást jelent, amit nem tűrünk el.”⁴⁸⁷.

Ez azt jelenti, hogy a 11 eltávolított főegyházmegyei pap mellett az említett négy püspök még közel 20 másik békepapot távolított el, néhány nap leforgása alatt. Kovács Vince segédpüspökként minden bizonnyal még Pétery és így Mindszenty, utasításait hajtotta végre, aki szintén jelen volt a november 3-i püspökkari tanácskozáson. Horváth beszéde is

⁴⁸⁵ Spellman bíborossal a kapcsolatot Turchányin keresztül is kereste Mindszenty, akinek szóban kellett volna átadnia a prímás üzenetét. Bain kevésbé tapintatos közreműködésének köszönhetően ezt a New York-i rádióban is bemondták, amely elég negatívan hatott Turchányi megítélésére a kihallgatása során. Vö. Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*. Múltunk, 2011/2., 182. o.

⁴⁸⁶ Több ekkori a pápának írt levélen szerepel a neve alatt a „*Primas Hungariae*” cím.

⁴⁸⁷ Elmer István idézi először írásában vö. *Senkivel szemben sincs gyűlölet szívemben*, Új Ember, XLVIII. 46. (2312), 1. o. Jobb adatolással ld., 241. dokumentum *Részlet az egyházpolitikai kérdésekről az MSZMP Intéző Bizottságának ülésére beterveztett előterjesztésből, a jogerősen elítélt Mindszenty József magyarországi egyházi funkcióinak végleges megszüntetéséről*, In. Somorjai Ádám OSB –Zinner János: *Majd halálra ítélve*, 2008, 790-793. o. MNL OL M-KS 288. f. 5/17. ö. e. 30-33. o.

egyértelművé teszi, hogy Mindszenty ellenállása nem egyedülálló tevékenység volt, hanem ahhoz magyar püspökök is csatlakoztak, utasításait nemcsak betartották, hanem ezzel kapcsolatosan ordináriusként maguk is tettek lépéseket, hogy az egyházmegyéjükben a békepapokat elmozdítsák. Kovács Sándor, Dudás Miklós, Shvoy Lajos, Badalik Bertalan püspökök csatlakozott leginkább intézkedéseikkel Mindszenty egyházkormányzati lépéseihez. Az MSZMP IB-hez eljuttatott ÁEH intézkedési javaslat szerint „*Mindszenty József Magyarországon többé nem végezhet egyházi funkciót*”, mert „*november 3-án elhangzott rádióbeszédében a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje ellen lázított. Utasítást adott az Állami Egyházügyi Hivatal kirablására, és az irattár elhurcolására, amit utasításának megfelelően Turcsányi Egon Mindszenty személyi titkára, végre is hajtott. (...) a kormány álláspontja szerint Mindszenty bármiféle rendeletének végrehajtása az állami törvényekbe ütköző cselekedetnek minősül ...*”⁴⁸⁸. Grósz József érsek 1956 decemberében megtagadta a hűségesküt a rendszer mellett Horváth Jánosnak, illetve az ország ordináriusainak küldött ekkori levelében (1956. december 19) egyértelművé tette, hogyha válaszut elé kerülnek az állami és egyházi álláspont közül, akkor melyiket kell választaniuk: „*... más az állami és más az egyházi álláspont. A Hivatal megteheti, hogy nem veszi tudomásul a dolgot, de a papoknak tudomásul kell venniük és engedelmeskedniük kell.*”⁴⁸⁹. Grósz e mellett a püspöki kar a szabadságharc leverése utáni első konferenciájának (1957. január 23) elején egyértelművé tette, hogy elismeri a szabadságharc eredményeit: „*A legutóbbi konferencia óta nagy események történtek. A nemzet megmutatta szabadságvágyát és függetlenséghez való ragaszkodását. Az ifjúság és a munkásság lelkéből lobbant ki a láng, amely az egész nemzetre áterjedt. Megilletődve és kegyelettel állunk meg azoknak emléke előtt, akik e napokban életüket áldozták.*”⁴⁹⁰. Mindenesetre egy munka eredményességét az mutatja a legjobban, amikor a legnagyobb kárt elszenvedő ismeri el annak hatékonyságát. Horváth elnök az elkövetkező egy évben mindent megtett, hogy megtörje a katolikus főpapokat, helyreállítsa a korábban, öt év alatt kialakított rendszert, ezért ellentámadást indított. Leszögezte, hogy a primás „*ma is [ti. 1957-ben – PJ] jogerős büntető ítélet alatt áll*”, emellett pedig legalább 15-20 reakciós papot, segédlelkészt, plébánost és más beosztásút közbiztonsági őrizetbe vettek.

⁴⁸⁸ A nyilatkozat-tervezet ld. Uo., 794-795. o. MNL OL M-KS 288. f. 5/17. ö. e. 35. o. Horváth János az MSZMP IB március 5-én egyházpolitikai határozatot is hozott erről, amelynek végrehajtásáról 1957. május 10-én már Horváth János elnök jelentett is az IB-nak.

⁴⁸⁹ A püspökök helyi, saját hatáskörben hozott intézkedéseit taglalja Dr. Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 99-101. o. Grósz levelét közli: Salacz Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)*, 1988, 148-149. o.

⁴⁹⁰ *A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet*, Metem, Budapest. (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 811. o.

Ezzel egy időben „átmeneti jelleggel” a ’bajszos püspökök’ utódait, a *miniszteri biztosokat* kirendelték az egyházmegyékhez, addig, amíg a békepapok ügyét egyenként nem rendezik.

A helyzetet nehezítette, hogy időközben Mindszenty intézkedéseit jóváhagyta két szentszéki, a Zsinati Kongregáció által kiadott dekrétum is, amelyek 1957. január 21-én jelentek meg. A *Sacra Congregatio Concilii* az egyikben Dr. Horvát Richárd ciszterci szerzetes kiközösítését mondta ki⁴⁹¹, illetve a második a többi, itthon békepapnak tartott személyekét, akik nem a kánonjog szerint kerültek egyházi pozíciókba, azoknak az elhagyására szólította fel, *suspensio* terhe mellett. Az ÁEH ezt a magyar belügyekbe való közvetlen beavatkozásnak tartotta, annak ellenére, hogy a dekrétum nem említette a „békepap” kifejezést, csak egyszerűen az érvényes kánonjog alapján hozta meg a dekrétumát, tekintettel a jogellenes kinevezésekre. A helyzet azért lett bonyolult, mert az ÁEH-nek, annak ellenére, hogy 1945 óta nem volt hivatalos diplomáciai kapcsolat a Vatikán és Magyarország között, diplomáciai testülete (*apostoli nunciatura*) sem volt itthon,⁴⁹² a püspököknek mégis a pápa utasításait kellett végrehajtaniuk, amit az ÁEH viszont nem engedett. Szabó Imre, aki a bíboros legtöbb rendelkezését végrehajtotta, szanatóriumba vonult 1957 elején (ellenkező esetben Hejcére internálták volna, ahová Pétery püspöknek újra el kellett mennie, ott is halt meg).

Az ÁEH végül 1957 márciusában közölte a Magyar Katolikus Püspöki Karral, hogy Mindszenty Józsefnek a vezető békepapokkal kapcsolatos rendeletei jogtalanok és érvénytelenek, továbbá az áthelyezéseket, amelyek 1956. október 23. után történtek, nem ismerik el. Ebben a hónapban erősítették meg az 1951. évi 20. számú rendeletet, amely ’a kommunista állam főkegyúri jogát’ biztosította, azaz *semmilyen (fő)papi tisztség nem volt betölthető az Elnöki Tanács előzetes jóváhagyása nélkül*. Az ÁEH nyomására létrejött az Opus Pacis békepapi szervezet, amelyre a küldötteket az ordináriusok nevezték ki, elnöke pedig Gröss érsek lett, szervezeten pedig az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága alá rendelték, amelynek elnöke azonban Hamvas püspök lett⁴⁹³. Ez is mutatja, hogy Mindszenty rendelkezései nem a békepapi mozgalom (Katolikus Papok Békemozgalma) felszámolását hozták meg egyházi jogi szempontból, nem is hozhatták, mert az lényegében társadalmi-politikai szervezet volt. Adminisztratív rendelkezések történtek azonban, amelyek ellehetlenítették a szervezet tényleges működését, az idegen egyházmegyékből érkezett

⁴⁹¹ A kiközösítés fennállt 1971. július 15-ig.

⁴⁹² A zavaros helyzettel bővebben foglalkozik: Balogh Margit: *Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben*. In: Tumor Péter (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. 466 p. Budapest–Róma, Gondolat. PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2012. pp. 367–426. (Bibliotheca historiae ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.; 8.)

⁴⁹³ Kálmán Peregrin OFM: *Az egyház 1956 után*, 228. o. In: Magyar Katolikus Egyház 1956, (Szerk. Szabó Csaba), 2007.

papokat visszaküldte származási egyházmegyéjükbe, a két békepapi vezetőt, Beresztóczy Miklóst és Horváth Richárdot pedig felfüggesztette.

1958-ban azonban a püspökök már ígéretet tettek az ÁEH-nak, hogy nem akadályozzák a papi békemozgalom fejlődését és tevékenységét, valamint elhatárolódnak minden olyan megnyilatkozástól, amely a népköztársaság rendje ellen irányul. A püspökök pedig azt a 21 papot, akiket a vatikáni dekrétumok *suspensio* alá vetettek, vagy már korábban, vagy legkésőbb 1957 során pozíciókba helyezték, kisebb-nagyobb helyi kompromisszumokkal. Az ÁEH győzelmének szimbolikus eseménye volt Grósz József kalocsai érsek esküvétele az alkotmányra Dobi István előtt, 1959. április 24-én.

A Mindszenty által végrehajtott gyors ütemű 'lefejezés' csak átmeneti megoldást szült, csak a rendszer gyors csontosodását akadályozta meg, de a kádári egyházpolitika már az ötvenes évek végére erős volt, és kiállt a békepapok mellett, minden szentszéki megnyilatkozás ellenére. Az ÁEH nemcsak csatát nyert ezzel, hanem hosszú távon háborút is, főleg, ha Mindszenty későbbi sorsát nézzük: az eredményes óriási nyomást, amelyet a Magyar Népköztársaság a Vatikánra tudott tenni az *Ostpolitik* kapcsán, kihasználva az enyhülés politikáját is. Az elmenekült hercegprímás a nagykövetségi azilumban végig követte az ÁEH új egyházüldözését, ahogyan mindent megtesz azért, hogy visszaállítsa a korábbi status quo-t, amelyet ő billentett ki. Jogos összefüggést látott a nemzet betörése és az egyház üldözése kapcsán; „*Miért ez a heves egyházüldözés? A nemzet erkölcsi erejét akarják tönkretenni. Az Egyház a nemzet élete. Ha hit és erkölcs elveszett az összetört Egyház után, a nemzet martalék lesz. (...) Nemcsak a rombolások, de még az <<alkotások>> is erről tanúskodnak.*”⁴⁹⁴.

V.6. Karitás a szabadságharcban és egy német herceg szerepe

Mindszenty másik nagyon fontos intézkedési terepe azonban már jobban összefüggött a szabadságharc aktuális eseményeivel és nemcsak lehetőségeivel. Ez elsősorban különféle segélyszállítmányok – leginkább gyógyszer, ruha és élelmiszer – szervezésével, karitás tevékenységből állt. Már megérkezése napján, déltájt jelentkezett nála az *Ostpriesterhilfe* (később a szervezet nevet változtatott, és ma már *Kirche in Not* néven ismert) alapítója, Werenfried van Straaten, a 'szalonnás atya' (speckpater), aki azzal lett híres, hogy a második világháború alatt sok szalonnát (is) szerzett az éhező rászorulóknak, körbejárva plébániákat, szervezeteket, és azokat elsősorban a Németországból menekülteknek adta. A tevékenységére 1947-ben szervezetet is alapító premontrei atya kifejezetten a keleti blokkban tevékenykedett,

⁴⁹⁴ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 226. o. A bejegyzésben idézi a Szentírást is; Zs. 41, 12-14; Zs. 83, 5.

a kommunista elnyomás alatt élő papok, katolikus családok és intézmények megsegítését tűzve ki célul, amelyek nemcsak élelmiszert kaptak így, hanem több esetben segítették őket például templomokat is építeni. Werenfried atya a kezdetektől nagy szimpátiával és lelkesedéssel figyelte Mindszenty bíboros tevékenységét a vasfüggöny mögött, tekintettel arra is, hogy a szervezet az „Üldözött Egyház Segítője” címet kapta meg megalakulásakor (1964-ben közvetlenül a Szentszék alá rendelték). A premontrei atya saját magát mindig is a bíboros „küzdőtársának, barátjának és bizalmas hívének” tartotta, később száműzetésében is felkereste, és támogatta anyagilag nemcsak őt, de a mártírsorsú Márton Áron püspököt is.

Mindszenty koporsója mellett elmondott beszédében – amelynek következtetése az volt, hogy „szentet jöttünk temetni” – így emlékezett vissza az 1956-os találkozásukra: „*Igen, magyarok, a ti bíborosotok most is aggódik lelketekért, jövőtökért, éppúgy, mint annak idején, az 1956-os forradalom napjaiban Budapesten, amikor jómagam ott jártam nálatok, és őt kerestem a feldúlt fővárosban. Kerestem és megtaláltam őt, három órával kiszabadulása után, lakása romjai között [itt nyilván a primási palotára gondol, és helyesen nem kiszabadulásra, hanem a budapesti megérkezésre – PJ]. Hosszasan beszéltem vele, s amikor elbúcsúztam tőle, megfogta mind a két kezemet, és ezt mondta:»Páter, ha visszatér Nyugatra, kérem, mondja meg barátainak: ne feledkezzenek meg rólunk. Imádkozzanak, sokat imádkozzanak az Istenanyához, mert nagyon nehéz küzdelem előtt állunk.«*⁴⁹⁵

Werenfried azt szorgalmazta, hogy a bíboros fogalmazzon meg egy levelet a világ összes püspökének, amely alapján ő is, de mások is segélyszállítmányokat tudnak küldeni a vérző országnak. Mindszenty a beszélgetés után (mások szerint már közben, esetleg közösen Werenfrieddel) megfogalmazta a világ katolikus püspökeihez intézett beszédét (lásd: Melléklet), amelyben megköszönte azt a rendkívüli együttérzést, amelyet a világ katolikusai tanúsítanak a „sokat szenvedett magyar nép iránt”.

Werenfried atya Közi-Horváth József kötetében plasztikus leírást ad a primás 1956-os mindennapjairól, amikor az audienciájára visszaemlékezik: „*Három órával a hazatérte után már nála voltunk. A háború alatt súlyosan megsérült és még mindig romos budavári ház folyosója és szobái tele voltak emberekkel, akik mind beszélni szerettek volna vele. Az előszobában néhány püspök, katonatiszt és sok rosszul öltözött polgári személy várakozott. Közülük a legtöbben csak néhány órával előbb szabadultak ki a börtönből... A kissé görnyedt és vásott reverendát viselő Bíboros meghatottan fogadott bennünket. A haja még fekete volt. Mélyzengésű hangjából kiérződött a fáradtság, de szemei, amelyekkel egymás után végignézte*

⁴⁹⁵ Füzér Julián (szerk.): *Szentnek kiáltjuk!* München, 1986, 108. o.

*a küldöttségünk tagjait, energiát sugároztak. A szervezetünket ismertető szavaim után egyik papját ott a jelenlétiünkben kinevezte az Actio Catholica elnökévé, és megbízta, hogy gondoskodjék a Nyugatról érkező szeretetadományok átvételéről és szétosztásáról. Azután visszavonult, hogy megírja azt a levelet, amelyet általunk a szabad világ püspökeinek akart küldeni.*⁴⁹⁶

Mindszenty a „Magyar Katolikus Akció”, azaz az *Actio Catholica* magyarországi szervezetének anyagi támogatását kérte minden katolikus püspöktől szerte a világban. Az *Actio Catholica* októberben újra szabadon, eredeti küldetésének megfelelő feladatokat látott el, hiszen az ÁEH a Grósz-per (1951) óta ’parkoló pályára’ tette, és csak a püspökkari értekezletek előkészítésében játszott szerepet; nem foglalkozhatott külföldi kapcsolatokkal, főleg nem segélyszállítmányokkal. Országos igazgatója a fentebb említett Endrey Mihály volt a forradalmi napok ideje alatt. A szervezet öt népkonyhát üzemeltetett Budapesten a szabadságharc ideje alatt, amelyeken 5-600 ebédet osztottak ki naponta.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i határozata megemlítette, hogy Mindszenty arisztokratákkal a „*kapitalizmus visszaállítására*” törekedett. Ebben felsoroltak többek között egy bizonyos „*Lichtenstein herceget*” is, aki Budapesten volt, és tárgyalt a hercegprímással, de egészen más kontextusban, mint ahogyan a párthatározat említi. Valójában aki Budapesten és Győrben is járt ekkoriban, az Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Freudenberg herceg (röviden csak; *Löwenstein*)⁴⁹⁷, és aki gróf Széchenyi István dédunokájával, Széchenyi Beatrix grófnővel közösen látogatta meg a főpapot. A prímás velük és Johann Jakob Eltz gróffal⁴⁹⁸ folytatott tárgyalást valószínűleg inkább november 2-án⁴⁹⁹ arról, hogy a Szentszék által elismert *Jeruzsálemi Szent János Szuverén Máltai Lovagrend*

⁴⁹⁶ Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*. München, 1980. 110. o.

⁴⁹⁷ Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Freudenberg herceg (1906-1984), német arisztokrata újságíró, író és jobboldali, kereszténypárti politikus, a *Freie Demokratische Partei*, a *Christlich Demokratische Union* pártok tagja. A nemzetiszocializmus ellen Ausztriába emigrált 1933-ban, majd Angliában és az USA-ban élt. 1946-ban tért vissza Nyugat-Németországba. A háború után aktívabban politizált, jobboldali kereszténydemokrata volt, a munkáskérdés, szociális kérdések katolikus válaszát dolgozta ki (Kolping, Ketteler nyomdokain) a *Freie Vereinigung katholischer Sozialpolitiker*-ben. A háború előtt és után is részt vett a keresztény jobboldali *Reichsbanner* szervezet alakításában, illetve mozgalmában, amely egyszerre lépett fel a szélsőjobboldali és a szélsőbaloldali veszély ellenébe. Az 1953-as újjáalakulása után a mozgalom elnökének is választották, amelyet haláig be is töltött, annak ellenére, hogy egyre inkább a szociáldemokrata tendenciák érvényesültek a szervezetben, nem az eredeti koncepció.

⁴⁹⁸ A horvát gróf szintén máltai lovag volt, és Vukovár grófja, jobboldali, keresztény politikus, édesanyja révén a Habsburg-Lotaringiai dinasztiahoz is volt kapcsolata. Ősei korábban az Osztrák-Magyar Monarchia idején a felsőház tagjai voltak (Eltz Károly, Eltz Jakab grófok), birtokaik Vas megyében is voltak. Később, az 1990-es években aktívan részt vett a horvátországi politikában is, támogatta az ország függetlenné válását.

⁴⁹⁹ A tudósítások mind a két napot – november 2 és november 3 is említik, inkább azonban Potoczky Mária közlését fogadjuk el, aki elkísérte a herceget a prímáshoz. B. Kádár Zsuzsanna úgy tudja, hogy a herceg egyébként már 1956. október 31-e óta Budapesten volt. Ha ez igaz, akkor viszonylag későn került csak a prímáshoz, és érdekes a kontextusa annak is, hogy a beszéde miért hangzott el először Győrben két nappal később. vö. B. Kádár Zsuzsanna: *Szertefoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország, 1956*, 2016, 137. o.

különböző karitatív szervezetei (Német Máltai Rend Segítő Szolgálata és az Osztrák Máltai Rend) hogyan tudnak hatalmas, elsősorban élelmiszer- és gyógyszer szállítmányokat Magyarországra juttatni. Ezek közül néhány időben meg is érkezett az országba, mert a Széchenyi családdal rokonságban álló Hoyos József és Hoyos Béla grófok segítették át a határon. Mindez szép példa volt arra, hogy a jogfosztott, esetenként száműzetésbe kényszerített magyar arisztokrácia a szabadságharc mellé állt és segíteni akart a nemzet sorsán, hagyományos kapcsolati tökéjét használva fel ehhez.

Löwenstein herceg, aki nemcsak máltai lovag, de igen termékeny író és több német politikai pártnak (Freie Demokratische Partei, Deutsche Partei, Christlich Demokratische Union Deutschlands) tagja is volt élete során, a szabadságharc idején pedig a nyugatnémet (Német Szövetségi Köztársaság, NSZK) parlament képviselője, rokonságban állt a Habsburg–Lotaringiai ház nádori, azaz magyar ágával,⁵⁰⁰ beszédet mondott Győrött 1956. november 2-án, november 3-án Budapesten is a rádióban⁵⁰¹. A beszédet a Szabad Kossuth Rádió sugározta. Mondanivalója igen egyszerű és gyakorlatias volt, talán azért is, mert nem írta meg különösebben előre: a herceg hangsúlyozta, hogy a Nyugatnak és a Német Szövetségi Köztársaságnak is *„erkölcsileg és politikailag is segíteni kell“* a szabadságharcot. Erre a kijelentésére a kádári rendszerben később úgy utaltak, mintha a magyar szabadságharc a német újraegyesítés ugródeszkája lett volna. A beszédét a herceg kiemelten a saját nevében mondta el; *„Természetesen egyáltalában nincs jogom ezekről a dolgokról akárcsak félhivatalosan is beszélni, csak azt mondom el, ami nekem, mint német képviselőnek eszembe jut.“* Kihangsúlyozta ezután, hogy útjának célja az, hogy konkrét segítséget (élelmiszer, gyógyszer, építőanyag, szén, olaj, réz) szerezzen a kivérezett országnak. A Fehér könyvek által leginkább propagandisztikus torzítással kiemelt részek így hangoztak el: *„...Nekünk Németországban, a Német Szövetségi Köztársaságban nem szabad elfelejtenünk, hogy Magyarország miértünk harcolt.“* (...) *„Mit tehetünk még? Úgy gondolom, nekünk politikailag és erkölcsileg is kell segíteni...“*⁵⁰².

Mindszentyvel folytatott tárgyalásáról viszonylag keveset tudunk, Potoczky Mária visszaemlékezése szerint, aki a herceget kísérte ezekben a napokban, november 2-án este

⁵⁰⁰ Vitéz Habsburg–Lotaringiai József Ágost (aki *homo regius* és pár napig kormányzó is volt 1918-ban, illetve 1919-ben, valamint a ideje alatt felsőházi tag az országgyűlésben) magyar királyi herceg legidősebb unokája, József Árpád magyar kormányzó, királyi herceg, aki a Vitézi Rend főkapitányi tisztét is örökölte nagyapjától, feleségül vette Mária von Löwenstein-Wertheim hercegnőt.

⁵⁰¹ *A forradalom hangja* (Szerk. Gyurgyák János), 1989, 420-422. o. (németül). Fordításban ld. a Mellékletben. A kötet csak a budapesti beszédet hozza, nem sikerült beazonosítani, hogy a győri beszéd ugyanaz volt vagy egészen más. Valószínűleg nem volt ugyanaz, hiszen a herceg bevallottan helyben, fejből mondta a budapesti szöveg nagyobb részét. A győri szöveget, különösen, ha lényegileg eltérő, még kutatni érdemes.

⁵⁰² Uo. (magyar fordításban)

ment el a primási palotába Volkmar von Zühlsdorff⁵⁰³ nevű kísérőjével, a *Die Zeit* szerkesztőjével együtt⁵⁰⁴. Mindszenty kiemelten kezelte a herceg látogatását, tudta róla, hogy Konrad Adenauer bizalmasa, ezt Turchányinak is említette. A hercegre jó benyomást tett a titkár, mert felajánlotta neki, hogy látogassa meg majd a Német Szövetségi Köztársaságban „*ha a normális élet visszatér*”⁵⁰⁵. A kádári restauráció propagandakiadványa, a *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*⁵⁰⁶, tudni vélte – a primás személyi titkára, Turchányi fájdalmas körülmények között született vallomása alapján –, hogy a főpap és a herceg legfontosabb beszédtemája a német széttagoaltság és egy 1957–1958-ban kialakuló fegyveres harc volt a Szovjetunió ellen. A propaganda kiadvány által konfabulált fegyveres harcban az NSZK lett volna a kezdeményező, és a magyar félnek „*minden véráldozatot*” megért volna bekapcsolódnia.

A magyar primás és a bonni parlament szövetségi képviselőjeként a herceg is - későbbi nyilatkozataik alapján - a szabadságharcban döntően jónak látta volna a konkrétabb nyugati állásfoglalást, az ENSZ békefenntartóit, fegyveres segítséget⁵⁰⁷. A herceg úgy nyilatkozott a találkozónak a sajtóban, hogy letérdelt Mindszenty előtt, de ő átölelve felsegítette őt. „*A bíboros a szovjet támadás veszélyével kapcsolatban nemcsak Magyarországra gondolt, hanem más nemzetekre is és megkérdezte: tudja ezt Németország? Legyenek erősek, legyenek felkészülve! Hangja úgyszólván esküszzerűen hangzott... Csak hatalmas erő menthet meg bennünket a kommunizmustól.*”⁵⁰⁸ Löwenstein herceg későbbi politikusi pályáján és ekkor is a

⁵⁰³ Volkmar Johannes August Friedrich Maria von Zühlsdorff (1912-2006), német jogász, diplomata és újságíró. 1931-től haláláig a, Löwenstein herceggel együtt a Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold tagja, később tiszteletbeli elnöke volt. 1952 és 1956 között politikai szerkesztő a *Die Zeit* című újságnál, 1957-től a konzervatív Deutsche Partei (DP) tagja. 1959 és 1977 között diplomáciai területen tevékenykedett, az USA-ban és Kanadában kultúrattasé, majd Thaiföldön és Laoszban követségi alkalmazott volt. Élete végéig Löwenstein herceg egyik legszorosabb munkatársa, barátja volt.

⁵⁰⁴ *Szertefoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország, 1956*, 2016, 83. o.

⁵⁰⁵ Turchányi vallomása a nyilvános tárgyaláson, 1957. december 3-án. BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 294-311. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa.

⁵⁰⁶ Kiadta a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztató Hivatala (Szikra Kiadó), 1957. Az ominózus Turchányi-vallomás megtalálható a kötet 88–89. oldalán.

⁵⁰⁷ Löwenstein herceg tagja volt az 1955-től fennálló jelentős keresztény-jobboldali szervezetnek az *Abendländische Akademie*-nek is. Az akadémiát Friedrich August Freiherr von der Heydte alapította, a tagok többsége az 1951-ben alapított, a szövetségi hírszerző szolgálat álcázási szervezeteként létrehozott Occidental Campaign-ból származik. A fedőszervük a Neues Abendland volt. Nyilvános tüntetések után az akadémia Spanyolországba költözött, ahol kiváló kapcsolatok alakultak ki Habsburg-Lotaringiai Ottó magyar trónörökös által patronált jobboldali-monarchista *European Centre of Documentation and Information* (CEDI) szervezettel, amelyet Franco is támogatott, tekintettel Ottó herceg jelenlétére is. A jobboldali szervezet az 1960-as években felbomlott, a *Criticon* magazin körül azonban számos korábbi tagja megtalálható volt, itt publikált. Ilyen kontextusban a herceg magyarországi tevékenysége megérthető, hogy a komoly aggodalmat okozott a kommunista hatalom számára, a mozgástér azonban nagyon szűk volt bármilyen komolyabb tevékenységnek is. Mindszenty mindenestre jegyzi a látogatását, a számára fontosak között; „*nyugatnémet küldöttség Löwenstein herceg vezetésével*”, vö. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016, 32. o.

⁵⁰⁸ A német Rheinischer Merkurnak nyilatkozta ezt a herceg, de később átvette a magyar sajtó is. Itt találtam nyomát: *Új Szó*, 1956. december (9. évfolyam, 335-363.szám) 1956. 12. 06 / 340. szám (csütörtök), 3. o.

nyugati hatalmak felfegyverkezését támogatta a kommunizmus ellenében, Mindszenty pedig pár napja ezt megemlítette Tildynek is, igaz a szabadságharc védelmében. Ennek ellenére nem valószínű, hogy ezt egy harmadik világháború perspektívájában elemezték ténylegesen 1956. november másodikán a budai prímási palotában este, amikor az országnak elsősorban gyógyszer- és élelmiszer- és nyersanyag szállítmányokra volt szüksége. Ebben a herceg és a hercegprímás biztosan egyetértett.

Löwenstein egyébként tárgyalta Losonczy Gézával, a Nagy-kormány államminiszterével⁵⁰⁹ is Budapesten november 1-jén, amit a kádári propaganda később szintén erősen felnagyított, és a Nagy Imre elleni vádpontok között is szerepelt, mint aki ezzel is az „*imperializmus hatalmát*” készíti elő, főként azért, mert pár mondatot Nagy Imre is beszélt a herceggel⁵¹⁰. A tárgyalás ténye Löwenstein politikai aktivitásának fokát is jelzi, annak ellenére, hogy Losonczy óvatos volt vele, de nem zárta ki az NSZK-val való diplomáciai kapcsolatok létesítésének a lehetőségét, mintegy a Szovjetunióval való kapcsolat függvényeként (az államminiszter nem engedte, hogy a herceg szovjet-magyar ügyben közvetítsen). Losonczy – a bevallottan antikommunista Löwensteintől kérte, hogy a SZER-t „*fékezze meg*”, mert az „*uszítja a reakciót, buzdítja az ellenforradalmi erőket, az eseményeket általános kommunistaellenes izgatásra használja ki*”. Illetve azzal is megemlítette az államminiszter, hogy „*ne engedjenek át fasiszta csapatokat a határon*”⁵¹¹. A herceg diplomáciai érzékét dicséri, hogy az elsőre igent mondott, de a másodikat hátrította, azzal, hogy Ausztriában nem tud cselekedni⁵¹². Löwenstein herceg kapcsolatban állt, a Mindszentyt szintén meglátogató, őt igazodási pontnak tartó

⁵⁰⁹ Losonczy Géza (1917-1957) a Nagy Imre-kormány hét fős kormánykabinetjének 1956. október 30-án lett a tagja, ahová Kádár Jánossal együtt került be, a Magyar Dolgozók Pártja tagjaként, amelyet hármak (Nagy, Kádár és ő) képviseltek, más pártok (FKgP, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt). Losonczy egész végig a politikai jellegű megoldásokat kereste a helyzetnek, nem a fegyverest. Ő szorgalmazta, hogy a kommunista párt ne nyilvánítsa ellenforradalomnak az eseményeket 1956. október 26-án, hanem „*demokratikus tömegmozgalomnak*”. Romániai internálása után 1957-ben, már Magyarországon a börtönben halt meg, ahol éhségstrájkba kezdett.

⁵¹⁰ Minderre csak Potoczky Mária, aki egy cellában töltötte börtönbüntetését Kéthly Annával, hívja fel a figyelmet, aki szemtanúja volt az esetnek ekkor, vö. B. Kádár Zsuzsanna: *Szertefoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország, 1956*, 2016, 82. o. Potoczky megjegyzi azt is, hogy Löwenstein interjút akart készíteni Nagy Imrével, ami azonban nem jött össze, ezért beszélt csak Losonczyval.

⁵¹¹ A kormánynak ezt az észlelését 1956. november 2-án már jelezte az osztrák külügyminisztériumnak az osztrák nagykövet, akinek személyesen Nagy Imre miniszterelnök mondta ezt el. Nagy „*egykori tisztek vezetése alatt fegyveres emigránsokról*” beszélt neki, akik be akarnak törni az országba. Valószínűleg Lakatos értesülése Nagy Imrétől származik, illetve ezt erősítette meg Löwensteinnek is. Vö. *Osztrák külügyi iratok Magyarország történetéhez* (Közl.: Gecsényi Lajos), In. *Múltunk*, 1996/2, 184. o. A jelenség valós alappal bírt, mert az osztrák határőrség – őrizve az ország semlegességét – a fegyveres szabadságharcosok, és a népi németek (bennük láthatott Lakatos egykori Volksbund-tagokat talán, azaz saját fogalmi szerint „*fasiszta csapatokat*”) beáramlását Magyarországra már 1956. október 27-e óta megpróbálta meggátolni.

⁵¹² *Losonczy Géza 1956. decemberi jegyzetei a Hubertus von Löwenstein herceggel 1956. november 1-jén folytatott beszélgetésről*, In. *A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában*. (Összeállította és szerkesztette: Baráth Magdolna és Sipos Levente), 2006, 334-335. o. Losonczy autográf jegyzete, amelyet a Securitate is lefotózott 1956. december 14-én. MOL R 354 3. doboz 3. tétel 23. kötet 156-158 lap.

magyar arisztokráciával, gróf Khuen-Héderváry Károllyal is. 1956. november 3-án a gróf felkereste őt, futár útján pedig letartóztatásáig kapcsolatot tartott fenn vele. Khuen-Héderváry gróf Löwensteint írásban tájékoztatta a magyarországi események alakulásáról is⁵¹³.

A herceget a szabadságharc utolsó napjaiban a megszálló szovjet csapatok elfogták, de tekintettel arra, hogy német országgyűlési képviselő volt, csak rövid időre deportálták. Innen azonban kiszabadult, elhagyta az országot szabályos szovjet kiutazási engedéllyel, november 11-én és Bécsen keresztül visszatért az NSZK-ba⁵¹⁴. Amikor hazaért, akkor szorgalmazta a szabadságharcban szerzett tapasztalatait a német politikai perspektívában: „*Ha erősek leszünk, akkor a keleti zónában (NDK) szintén bekövetkezik október 23-a, mint Magyarországon. Németország egyesítését csupán a Nyugat haderőire támaszkodó népfelkeléssel lehet elérni.*”⁵¹⁵. Löwenstein jobboldali, antikommunista politikusként való feltűnése sokáig a baloldal, a kommunisták számára az egyik legkomolyabban mutatta, a forradalom ’jobbra tolódásának’, ellenforradalommal válásának veszélyét, Mindszenty szereplésével erősítve, azzal együttesen⁵¹⁶. A hercegen azt a személyt látták, aki a „*fegyveres harcok irányítására átdobtak (...) Nyugat-Németországból*”⁵¹⁷, sokkal inkább korábbi és későbbi szereplésének lenyomataként, mint a tényleges novemberi magyarországi működése kapcsán.

A katolikus Nemzetközi Karitás (International Confederation of Catholic Organizations for Charitable and Social Action) is felvette a bíborossal a kapcsolatot, ahogyan értesültek a kiszabadulásáról, de a vezetőjét, Ferdinando Baldellit a határon nem engedték át, így a segélyszállítmányok nem tudtak megérkezni.⁵¹⁸ Leo Cherne, az International Rescue Comitee

⁵¹³ ÁBTL 3.1.9. V-150357/50-51. old.

⁵¹⁴ *Az igazság a Nagy Imre ügyben* (Szerk. Kenedi János), Századvég füzetek 2., 1989, 84. o.

⁵¹⁵ *Új Szó*, 1956. december (9. évfolyam, 335-363.szám)1956-12-06 / 340. szám (csütörtök), 3. o.

⁵¹⁶ A később a népfelkeléssé nyilvánítással áttörést hozó Pozsgay Imre 1957-ben még így fogalmazott Mindszenty és Löwenstein herceg politikai szereplése kapcsán: „*Tépett szájú, hasított körmű sok kis senki, háta mögött még több úri bitanggal, megcsinálta az <<Első Hazai Nemzeti Forradalmat>>, melyet kis híján <<Nemzeti Szocialista Forradalomnak>> neveztek. A szociális elemet Mindszenti-Pehm József [sic!] képviselte benne, a nemzetit pedig Löwenstein herceg. Hogy mégsem <<nemzeti szocialistának>> keresztelték vívmányukat, az talán azzal magyarázható, hogy e két szó így együtt hányingert okoz minden becsületes emberben és ők nem látták még időszerűnek e hányingert kiváltani. (...) Hiába, sokat fejlődött a világ! A Horthy-féle fehér terror bajnokai még szemérmetlenül ki merték mondani, hogy ők ellenforradalmat csinálnak. (...) De kérdezzék meg azt a parasztot, aki meghallgatta Mindszenti <<szózatát>> vagy azt a munkást, akit haladó nézetei miatt a terroristák meghurcolták, mi volt itt a múlt év őszén, biztos vagyok benne, hogy helyes választ adnak és megmondják: itt bizony ellenforradalom volt.*” Pozsgay Imre: „*Forradalom vagy ellenforradalom?*”, Petőfi Népe, 1957. december 15.

⁵¹⁷ In. Kádár János *első kormányának jegyzőkönyvei* 1956. nov. 7–1958. jan. 25., A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 48., Budapest, 2009, 816. o., 1957. augusztus 31. (rendkívüli ülés), Kádár János felszólalása.

⁵¹⁸ A karitatív tárgyalásokról a részletek Papp Kálmán győri püspök naplójában, 1956-os feljegyzéseiben lelhetők fel. Ezeket Soós Viktor Attila közlése és gyűjtése alapján (Győri Egyházmegyei Levéltár) idézem, amit köszönök neki. Papp Kálmánt püspökké már Mindszenty szentelte (1946). Papp méltó utóda akart lenni a szovjet katonák által megölt Boldog Apor Vilmos győri püspöknek. A Mindszentyhez lojális püspök a forradalmi napokban elsősorban papjain keresztül informálódott, és a híreket határidőnaplójába írta bele, apró betűvel, ceruzával.

(IRC) elnöke nagyobb szerencsével járt, november 1-én személyesen tudta a bíborosnak átadni a segélyszállítmányt, elsősorban gyógyszereket, amelyet meg is köszönt neki Mindszenty, kiemelve az amerikai nép nagylelkűségét és azt, hogy reméli, hogy a szabadságharc tartósan győzött⁵¹⁹. Az IRC később Bécsben sok magyar menekültnek segített. Cherne olyan lelkesült volt, hogy amikor visszatért Bécsbe, a New York Times-nak azt nyilatkozta, hogy „ha Magyarországon most szabad választásokat rendeznének, a lakosság kilencvenkilenc százaléka az Ausztriához való csatlakozásra szavazna”⁵²⁰, utalva ezzel az országból származó sok segítségre, adományra.

A Szentszék pénzadományát személyesen Msgr. Jean Rodhain adta át a bíborosnak⁵²¹, aki 1949-ben – akkor még a Francia Katolikus Segélyszervezet főtitkáráként – igyekezett segélycsomagot küldeni a letartóztatott Mindszentynek, ebben azonban a Magyar Köztársaság (és később a Magyar Népköztársaság) akkori francia nagykövete, Károlyi Mihály megakadályozta. Károlyi, meggyőződéses antiklerikálisként is, 1945-től folyamatosan veszélyesnek tartotta Mindszenty működését, ezt többször jelezte is Rákos Mátyásnak, aki azonban türelemre intette 1948-ig (a Mindszenty-per nemzetközi következményei miatt azonban aggódott). Jean Rodhain atya nagyon tisztelte a bíboros tevékenységét, és önként jelentkezett a nem túl egyszerű feladatra 1956. október végén, amelyet végül sikerrel hajtott végre.

Még egy fontos szentszéki pap jelent meg a budai primási palotában, feltételezhetően november 2-án; Msgr. Zágón József⁵²² protonotárius kanonok, Boldog Apor Vilmos püspök korábbi irodavezetője, a római Pápai Magyar Intézet ekkori régense, XII. Piusz pápa személyes megbízottjaként jelentkezett audienciára⁵²³. Zágón november 1-én Bécsből indult Győrbe, Papp Kálmán püspökhöz⁵²⁴, innen jött másnap Budapestre a primáshoz⁵²⁵. Különösen

⁵¹⁹ Az eseményről tudósított a SZER 1956. november 2-án reggel a *Tárogató* hírblokkjában, Online meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=23668622&n=07-00-ora-hirszolgalat> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.) Tizenötezer ampulla Terramycint - a gyártó Charles Pfizer & Co. adományát -, valamint több tekercs kötszert, ruhaneműt és harminc vekni kenyeret vittek magukkal Cherner és útítársa, Marcel Faust, a Nemzetközi Vöröskereszt bécsi igazgatója.

⁵²⁰ *Hungarian helds to want Union*, New York Times, 1956. november 4.

⁵²¹ Dr. Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 71. o.

⁵²² Életútját áttekintette Németh László Imre: *Zágón József (1909-1975)*, In. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012/3-4, 39-79. o.

⁵²³ *A Journal de Genève* 1956. december 13-i, 292. száma a címlapon hozta a „*Le Vaticane a blâmé l'intransigence du cardinal Mindszenty*” tudósításában ezt a hírt, megemlítve azt is, hogy Zágón magyar püspököktől vitt üzenetet Rómába, nemcsak Mindszentytől. A cikk összekapcsolja Rodhain és Zágón látogatásait, mint a Vatikán küldötteit, akik egymás után érkeztek. Érdekes, hogy Mindszenty egyik látogatásra - Rodhain, Zágón – sem emlékezett később, amikor jegyzeteit írta 1956-ról, de mások jelezheték azokat neki. Vö. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016., 69. o.

⁵²⁴ *Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, 2011, 42. o. A győri püspöki hivatalban dolgozó megváltós nővér, Rétháti Cecil lett a titkos összekötő a magyar katolikus egyház és a

szerencsés volt ez, ha azt nézzük, hogy a bíboros másnap találkozott főpaptársaival is, így első kézből tudott beszámolni a Zágontól kapott információkról, a Szentszék támogatásáról a rendteremtő intézkedéseivel kapcsolatosan. Zágon később is kapcsolattartó volt a bíboros és a Szentszék között, kapcsolatuk az emigrációban szorosabbá vált.

Nem sikerült beazonosítani azonban azt a személyt, aki Habsburg-Lotaringiai Ottó trónörökös megbízottja volt és a Szent Korona érdekében, illetve minden jel szerint monarchista jellegű szervezet ügyében kereste meg ekkor a hercegprímást. A kommunista propaganda Löwenstein herceget feltételezte, de Mindszenty külön említi Ottó trónörökös követét a hercegen kívül, ezért mást kell sejttenünk. A trónörökösi követ valószínűleg november 2-án, esetleg 3-án látogatta meg a prímást, aki nem tartotta időszerűnek ezt: *„Amikor a koronás király elsőszülött fia, Ottó főherceg küldötte megjelent nálam, és a Szent Korona ügyében cselekvésre kér, és amikor világnézeti, közéleti tömörülés ügyében kérnek az itthoniak eligazítást és támogatást, mindkét esetben az a válaszom: Oly messze vagyunk ettől, oly bizonytalan a helyzet...”*⁵²⁶. Ottó herceg 1956-os kommunikéjében, amely a hercegprímás kiszabadulása előtt látott napvilágot, 'Mindszenty népeként' gondolt a felkelt magyarságra. 1956. október 28-án fogalmazta meg és másnap juttatta el a Franco vezette Spanyolország segítségével a nagyközönséghez a szöveget, amelyet a nyomtatott médiumokban és a rádióban is terjesztettek külföldön. Az eseményeket a nyilatkozatában „szabadságharcnak” (naplójában 'felkelésnek' illetve 'láadásnak') nevezte és történelmi keretbe helyezte; *„Ezen történelmi napokban nemzetünk újra a kereszténység harcát vívja. (...) Ti ma a keresztény elvek, szent szabadságunk és magyarságunk élharcosai vagytok. (...) A bolsevizmus vége elkerülhetetlen. (...) Tudjuk, hogy Szent István országa szabad lesz. Bízunk a Mindenható segítségével, és szent ügyünk igazságosságában. Isten nem hagyja el Mindszenty népét!”*⁵²⁷. Minden jel szerint a prímás által is trónörökösnek tartott magyar királyi herceg a nemzeti szabadságot

Szentszék között. Zágon megtanította arra hogyan kell titkosított leveleket írni, hogy bizalmas információkat lehessen cserélni a jövőben.

⁵²⁵ Papp püspök hagyatékából idézi Soós Viktor Attila: *Papp Kálmán győri megyéspüspök 1956-os naplója*, In. *Magyar Katolikus Egyház 1956*, (Szerk. Szabó Csaba), 2006. 120. o. Zágon megjegyezte, hogy a prímás minden külföldre irányuló tevékenységet az Actio Catholica ügykörébe rendelt, ami megint azt mutatja, hogy fontosnak tartotta a szervezetet és nem megfelelő Shvoy korábban ismertetett azzal kapcsolatos feljegyzése, hogy a fel akarta volna oszlatni Mindszenty.

⁵²⁶ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 39. o.

⁵²⁷ A nagyjórészt sajnósnak akkoriban visszhangtalan, a magyar történetírásban sem nagyon idézett kommuniké 2020 októberében tárta a nyilvánosság elé a Habsburg Ottó Alapítvány, bemutatva keletkezésének körülményeit is: <http://habsburgottoalapitvany.hu/habsburg-otto-kialtvanya-az-1956-os-forradalom-kapcsan/> (Utolsó megtekintés: 2020. október 28.)

visszaszerző antibolsevista megmozdulásként értékelte az eseményeket⁵²⁸, amelyben Mindszentynek kezdettől fogva meghatározó, vezető szerepet remélt.

Ottó trónörökös egyébként a Szent Korona ügyével, azzal, hogy haza kerüljön-e vagy sem a nemzeti ereklye, nemcsak a hercegprímást kereste meg, hanem Eisenhower elnöknek is küldött táviratot. Ottó herceg sürgette, hogy a nemzet szabadon választandó képviselői – tehát még nem a Nagy Imre-kormány – visszakaphassák majd „*Szent István király koronáját*”⁵²⁹. Mindszenty nem csoda, hogy ebben a kérdésben óvatos volt, később az emigrációban sem támogatta azt, hogy a kommunista népköztársaság visszakapja a Szent Koronát – Ottó trónörökössel ellentétben.

A küldemények elsősorban vöröskeresztes szállítmányokként érkeztek meg, első tranzitállomásként Győrbe, innen pedig a fővárosba, illetve egyenesen a prímási palotába. A megszerkesztett, de megjelenni nem tudó, november 4-re keltezett katolikus hetilap, az *Új Ember* úgy értesült, hogy „*az ausztriai, a németországi, a franciaországi, svájci és belgiumi karitás központok közölték a római karitás központtal, hogy saját területükön megindították a gyűjtést. Maga a Szentszék azonnal négy vagon kivevő gyógyszert, élelmiszert, gyermek-tápszert és vérplazmát csomagolt össze, és ezt útnak indították. A karitás szervezetek mindenütt a Nemzetközi Vöröskereszt illetékes szerveivel karöltve folytatják az adományok összegyűjtését és útnak indítását. Az adományokat mind a bécsi karitás központba irányítják, és ottani elosztó szerv továbbítja a magyar határra.*”⁵³⁰. Budapesten Turchányi Egon, Mindszenty titkára szervezte a segélyek fogadását és szétosztását. Ez leginkább a prímási palotában történt, illetve a budapesti katolikus karitás központján keresztül.

A győri elosztóhelyet Dr. Lányi János Győr-belvárosi plébános-kanonokra bízta a bíboros, Papp megyéspüspök ajánlása alapján, akit kiszabadulása után szinte azonnal, még október 31-én megkeresett telefonon⁵³¹. Lányi az elosztásnál együttműködött Nagy György helyi orvossal, illetve Rajki Antal miniszteri megbízottal, a tárolásra a saját pincéjét használva. A segélyszállítmányoknak és más támogatásoknak köszönhetően, hogy nemcsak Győrött, hanem Sopronban, de Magyaróvárott is ingyenkonyhákat tudtak létesíteni. Lányit ezért a

⁵²⁸ A kommuniké körülményei még inkább kihangsúlyozzák ezt, hiszen a Franco vezette Spanyolország volt az egyetlen, amely még ekkor is a Magyar Királyságot ismerte el legitim magyar államnak, sem az 1946-os köztársaságot, sem az 1949-es népköztársaságot nem ismerte el még 1969-ig, királyi követsége volt Magyarországnak Madridban. Marosy Ferenc királyi követ (Mindszenty nagy tisztelője) volt az összekötő ekkor Ottó herceg és Franco között is. Ottó volt az egyik kezdeményezője annak is, hogy Franco hadsereget toborzott az 1956-os szabadságharc fegyveres megsegítésére, amelynek megfelelő bevetésére azonban nem volt lehetőség.

⁵²⁹ Magyar Nemzet, 1956. november 2. 4. o. A müncheni DPA alapján.

⁵³⁰ Új Ember, XII. évf. 44. sz. 1956. november 4., 2. o. „*A katolikus karitás-szervezetek Magyarországerét*”.

⁵³¹ Papp hagyatékból idézi Soós Viktor Attila: *Papp Kálmán győri megyéspüspök 1956-os naplója*, In. *Magyar Katolikus Egyház 1956*, (Szerk. Szabó Csaba), 2006. 119. o.

szerepvállalásáért, illetve mert október 25-én tisztességgel eltemetett három szabadságharcost, akik fegyveres harcban estek el, később nagyon komolyan meghurcolták.

V.7. Az Állami Egyházügyi Hivatal birtokbavétele

Tildy Zoltán államminiszter még a november 1-jén történt látogatásakor közölte, hogy az ÁEH épületének birtokjogát a kormány Mindszentyre ruházta át, ezt szóban később november 3-án este meg is erősítette.⁵³² Az ÁEH ügyét azonban minden jel szerint a primás hozta szóba már az államtitkárnak. Aznap ugyanis egyeztetett Marosfalvy László⁵³³ hatodéves, titokban jezsuita⁵³⁴ papnövendékkal, aki felvilágosította, hogy az ÁEH kezében milyen értékes titkos dokumentumok vannak papi személyekről⁵³⁵. Marosfalvy az ÁEH szabályos keretek között lezajló elfoglalásának tervét már 1956. október 31-én, Mindszenty szabadulásának hírére elkezdte szervezni kispap társaival (Kuklay Antal,⁵³⁶ Tabody István, Kovács György, Hrotkó Géza, Rédly Elemér, Vigh Szabolcs⁵³⁷) a szemináriumban. Jóváhagyást és ajánlást neki a primáshoz csávosi és bobdai báró Csávossy Elemér, a jezsuiták volt provinciálisa adott. Marosfalvy ezután felment november 1-jén Mindszentyhez audienciára, aki soron kívül fogadta őt, Csávossy báró⁵³⁸ ajánlására tekintettel. A szemtanú Kuklay Antal később így

⁵³² Mindezt Turchányi Egon említette a perében. Budapest Főváros Ügyészsége, PIL 290.f., vádirat. Balogh Margit gyűjtése. Turchányi ezt többször említi még, e mellett az állítása mellett kitarított nem változtatta meg és nem vonta vissza, mint több másikat. Sőt, vallomás-kiegészítésében is, ahol sok hajmeresztő állítást tett, megerősítette ezt: „Mindszenty azt is bejelentette, hogy a kormány neki fenntartás nélkül átadta az Államegyházi (sic!) Hivatalt, amit feloszlottnak jelentett ki.” BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 145-149. o., Dr. Turcsányi (sic) Albert, vallomáskiegészítések, 1957. május 3.

⁵³³ Marosfalvy László (1932 -) A szétszóratásban, itthon illegalitásban működő Jézus Társaságába jelentkezett, miközben szombathelyi kispap volt; ezért, mint világi papot szentelték fel. 1956-ban a Központi Szemináriumban tevékenyen részt vett a forradalmi cselekményekben, az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalásában, emiatt külföldre kellett távoznia. 1993-ban visszatért Magyarországra, ahol Szegeden a novíciusmester sociusa lett, utána 1996–2003 között Budapesten a magyar provincia gazdasági ügyeivel foglalkozott (jelen sorok írója itt találkozott vele, munkakapcsolatban voltak). 2003-ban elment Torontóba, a magyar plébániára lelkésznek és ökonómusnak, majd 2006–8 között a plébánosi tisztséget töltötte be, később a torontói Szent Erzsébet-plébánián lelkész és a Saint Jutta Foundation kanadai kurátora.

⁵³⁴ Azért csak titokban, mert a rendet korábban betiltották.

⁵³⁵ Az események összefoglalása, személyes visszaemlékezéssel, Vigh Szabolcs: *Az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása 1956. november 3-án*, In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*, (Szerk. Szabó Csaba), Budapest, 2006, 235-243. o.

⁵³⁶ A neves művészettörténész, Pilinszky János költészetének neves kutatója később személyesen is visszaemlékezett erre az *Új Ember* katolikus lapban: „Nyitva hagytam a vasajtót...” – *Kuklay Antal a forradalom napjairól*, In: *Új Ember*, 2004. október 31., Online: <https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/2004.10.31/0801.html> (Utolsó megtekintés: 2020. március 10.)

⁵³⁷ *Az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása 1956. november 3-án*. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Szerk. Szabó Csaba, 2005, 235–242.o.

⁵³⁸ Báró Csávossy Elemér (1883-1972) neve Mindszentynek nemcsak, mint volt jezsuita provinciális lehetett ismerős, korábban a báró támogatta őt az 1935-ös memorandumának ügyében is, amely az itthoni nyilas/nemzetiszocialista térhódítás ellenében kezdeményezett Pehm apátként. Csávossy egyébként 1956-ban szabadult, miután rendjét feloszlatták, 1952-ben bebörtönözték ugyanis. Csávossy báró sokat tett Kaszap István, báró Apor Vilmos és Bogner Mária Margit boldoggá avatásáért, jöllehet teljes mellőzöttségben töltötte a napjait a pannonhalmi papi öregek otthonában 1961-től.

emlékezett a rövid, de döntő fontosságú audienciára: „Csávossy neve hallatán a bíboros soron kívül fogadta Marosfalvyt, aki egy mondatban megfogalmazta, hogy milyen fontos az Állami Egyházi Hivatalban lévő dokumentumok biztonságba helyezése. Ez igaz is volt, mert az oda visszajáró tisztviselők akkor már napok óta égették ezeket az iratokat. A bíboros azonnal telefonált, és elintézte, hogy utalják ki számára a hivatal épületét: a Pasaréti úton álló korábbi Szakasits-villát.”⁵³⁹. Mindszenty tehát az ÁEH papi iratait akarta megmenteni mindenképpen, a telefonos ügyintézés azonban kevés volt, Tildy személyes megerősítése is kellett hozzá. Tildy szóban tehetett ilyen ígéretet az egyházi ügyekért is felelős államminiszterként, az Állami Egyházi Hivatal megszüntetése, átalakítása azonban törvényesen csak 1956. december 31-i nappal történt meg, már az első Kádár-kormány ideje alatt. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelete, amely egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről rendelkezett hatályosította ezt⁵⁴⁰, a 3. §. rögzítette: „Az 1951. évi 1. törvénnyel alapított Állami Egyházi Hivatal és az 1951. évi 2. számú törvényerejű rendelettel alapított Országos Testnevelési és Sportbizottság 1956. december hó 31. napjával megszűnik és feladatkörüket a Művelődés- ügyi Minisztérium veszi át.”.

Marosfalvy az első audienca sikere után november 2-án ismét felment a prímási palotába, de a katonai kíséretet ekkor sem kapta meg, ezért történt a tényleges akció csak november 3-án⁵⁴¹. Tildynek idő kellett, vagy csak elsodorták az események november 1-e után, de mindenesetre rekonstruálható, hogy szóban Mindszenty rendelkezésére bocsájtotta az épületet, és a honvédelmi miniszter-helyettes Maléter pedig, közvetetten, de utasította a hercegprímás őrizetét ellátó három tisztet, hogy biztosítsák a katonai kíséretet⁵⁴². A hercegprímás a lehetőségekhez mérten úgy látszik, hogy a formalításokon belül akart maradni, november 3-án a szózatának elhangzása után Tildyt szembesítette azzal, Turchányival közösen, hogy mit ígért és, hogy ezzel kapcsolatosan már lépések is történtek. Turchányi vallomása szerint egyenesen azzal szembesítette, hogy „a kormány elhatározása az ÁEH-nek Mindszenty számára való átadásáról hiánytalanul törvényes és jogérvényes-e. Indoklásul felhoztam, hogy Mindszenty rendelkezésére a Hivatal irattárát úgy hozták fel hozzá, hogy zárat kellett feltörniük miatta. Erre Tildy közölte, hogy a kormánydöntés erre

⁵³⁹ „Nyitva hagytam a vasajtót...” – Kuklay Antal a forradalom napjairól, In. Új Ember, 2004. október 31., Online: <https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/2004.10.31/0801.html> (Utolsó megtekintés: 2020. március 10.)

⁵⁴⁰ A még Kossuth-címeres Magyar Közlönyben 1956. december 29-én jelent meg a rendelet.

⁵⁴¹ Varjú Imre vallomása, aki ellen később vádat emeltek egyéb cselekedetei miatt is (kórházi pasztoráció, 'Kedves Barátom!' irat megírása, terjesztése, stb.); ÁBTL 3. 1. 9. V-142296. 95.

⁵⁴² BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Turchányi Albert Egon és társai pere. Vádirat.

vonatközöleg teljesen jogszerű s Mindszenty az ÁEH berendezését, irattárát <<akár fel is gyűjthatja>>.”⁵⁴³. A mai napig nem került azonban olyan dokumentum azzal kapcsolatosan elő, hogy a második vagy a harmadik Nagy-kormány engedélyezte volna Mindszentynek az Állami Egyházügyi Hivatal budai épületének az elfoglalását, ezt Tildy is tagadta később: „Tagadom, hogy ezzel kapcsolatban (ti. az ÁEH épületének és felszerelésének átadása – PJ) valamilyen ígéretet tettem neki (ti. Mindszenty – PJ), illetve engedélyt adtam volna, hogy az ÁEH. épületét elfoglalhatja.”⁵⁴⁴. Mindszenty megpróbálta annak az ódiumát elkerülni, hogy itt ’egyházi’, lényegében magánkezdeményezésről van csak szó, amely azonban minden jel szerint megindult volna magától is, a hercegprímás keretet is próbált ennek találni, az, hogy ehhez az engedélyt kért, a kormány fejének a helyettese ezt legalább szóban megadta, még ha tagadta is ezt később a bíróság előtt, sok mindent elmond azokról a napokról. Ugyanakkor fontos kérdés, hogy Tildy a többi felekezettel nem is közölt ilyen lehetőséget, legalábbis nincsen erre utalás sehol. Joggal gondoljuk azt, hogy Tildy részéről ez egy reakció volt a hercegprímás felvetésére, nem előre eltervezett kormánykonceptió, amelyik mondjuk minden vallási felekezetet érintett volna, amelyekkel az ÁEH foglalkozott az évek során.

Turchányi azt sejtette, hogy Mindszentynek személyes céljai voltak az ÁEH anyagával, hogy visszanézzék az elmúlt nyolc évet magára vonatkoztatva. Az elmúlt időszak valóban fontos lehetett, az ÁEH szervezeti, hivatali bomlása már október 23-a után megkezdődött, elfoglalni a hivatalt egyszerre jelentett elégtételt, felszámolását egy káros gyakorlatnak és a számonkérés lehetőségét is. Sok egyházi személy érezhette, hogy megaláztatásuk, nyomorúságuk lesz vége, ha a hivatal megszűnik.

Mindenesetre a szóbeli ígéret vagy olyan nagy nyomatékkal hangzott el, vagy belátta a prímás, hogy mást ilyen rövid idő alatt úgysem érhet el és félt, hogy az iratok tényleg megsemmisülnek, de már november elsején elkezdte a szervezkedést. Az ötlet ugyan minden jel szerint tényleg Marosfalvytól származott, de a kivitelezéssel szinte azonnal Turchányit bízta meg, akinek két dolgot már ekkor kikötött feladatuk, a rendbontást gátolja meg, de „*ha nincs kulcs, akkor úgy kell eljárni, mint otthon, mikor nincs kulcs*”⁵⁴⁵. Az is biztosan elhangzott, hogy Turchányi hozzon el iratokat, mert a prímási palotában kijelöltek egy részt, ahova az iratokat el kell helyezni. Mindez nemcsak elfoglalást jelent, hanem a koncepcióban

⁵⁴³BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Turcsányi (sic!) Egon Albert kihallgatásáról, 1957. augusztus 18. (saját számozás 4.) 308. o.

⁵⁴⁴MNL OL XX–5–h–20. kötet/1956–58. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról. 1957. július 2.

⁵⁴⁵BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Turcsányi (sic!) Egon Albert kihallgatásáról, 1957. augusztus 18. (saját számozás 4.) 308. o.

benne volt az iratmozgatás is, amelyhez emberanyagot kellett szereznie a titkárnak, részben a rétsági katonákat, részben pedig „a vöröskeresztes ügyekre” egy katonaviselt férfit.

Mindszenty adott írásban utasítást az őt őrző rétsági katonáknak, Tóth János plébános által már november 2-án, a nemzetközi sajtótájékoztatója után arra, hogy Turchányiékát kísérik el az ÁEH-ba, miután azok vonakodtak szóbeli utasítást követni. Turchányi vallomása szerint ez így nézett ki:

„Meghatalmazás a Honvédelmi Miniszterhelyettes úr által rendelkezésem alá helyezett rétsági páncélos alakulat (itt a négy tiszte neve sorakozott) részére, hogy a kormány által a hatóságomnak átadott Államegyházi Hivatal (sic!) épületét és berendezését vegye birtokba, az irattár és kulcsok elhozása mellett a biztonságáról gondoskodjék.

Mindszenty József,

bíboros, érsek (dátum)»⁵⁴⁶

Ez azonban nem volt elég a tiszteknek - érthető módon - Malétert parancsára vártak. Ezt azonban közvetlenül nem kapták meg, akkor sem, amikor a Honvédelmi Minisztériumba elmentek, kétszer is Turchányival, aki beszélt többek között Janza Károly miniszterrel is, de pont Maléterrel nem, de a nevében Váradi Miklós ezredes és Kána Lőrinc vezérőrnagy megadták végül az engedélyt⁵⁴⁷. Turchányi nem is említi, hogy kaptak volna engedélyt hivatalosan a vallomásában, mások meg nem kérdezték, vagy azt mondta nekik Turchányi, hogy az engedély megvan, de őket jobban érdekelt az, hogy iratokat visznek el az ÁEH-ból, „a primás utasítására”⁵⁴⁸.

Mindszenty ezután megbízta Turchányi Egon Albertet, ő pedig Marosfalvyt és szeminarista társait, Vígh Szabolcsot és Kuklay Antalt, hogy a kormány által a magyar katolikus egyháznak adott ÁEH-épületet és benne az iratokat a Pasaréti úton foglalja le, a feladathoz pedig szerezzen maga mellé embereket. A bíboros arra is egyértelmű utasítást adott, hogy az ÁEH irattár személyi vonatkozású részét a primási palotába kell szállítani, az épületet pedig mindenképpen gondosan zárják le, azt más behatolástól meg kell óvni. Vannak azonban annak jelei, hogy a bíboros úgy tudta: a Nagy-kormány, engedve a követeléseknek, megszüntette

⁵⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150393/4. 2. o. Jegyzőkönyv Turcsányi [sic!] Albert kihallgatásáról (Budapest, 1957. március 28., gépelt irat, Turchányi minden oldalon és a végén is aláírta).

⁵⁴⁷ Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 68-70, a Kádár-rendszer első nagyobb propagandakiadványában Szenes Imre is említi; *Az utolsó napjuk*, 1957, 106-107. o.

⁵⁴⁸ BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Vígh Szabolcs terhelt kihallgatásáról, 1957. augusztus 21. 321. o.

vagy megszüntetni szándékozik az ÁEH-t már korábban – ezzel újabb indokot adva arra, hogy elismerje legitimnek a Nagy-kormányt⁵⁴⁹.

Az akció megszervezésére Turchányi Albert Egon maga mellé vette Németh Jánost, a Bazilika káplánját, valamint Marosfalvyékat, továbbá Lieszkovszky Pál volt huszár alezredest, aki a titkár régi jó ismerőse volt, és véletlenül futottak össze aznap reggel, saját bevallása szerint valóban inkább vöröskeresztes munkát említett neki és annyit, hogy szüksége van rá Turchányinak. A csoporthoz csatlakoztak a rétsági testőrtisztek is, a parancsuk alapján. Az „*ÁEH kirablásának*” hamis és torz legendája csak később, a kádári megtorlás alatt született meg, ezzel a köztörvényes bűnténnyel vádolva Turchányit és Mindszentyt, de az asszisztálással a Nagy-kormányt is. Az események sora azonban azt mutatja, hogy *'rablásnak'* semmiképpen sem nevezhető az a több órás akció, még ha a végrehajtás esetlegességeket, következetlenségeket nem is nélkülözött.

Németh József ösztönzésére Turchányiék november 3-án kora reggel a Bazilikától indultak, ahol a katonák is csatlakoztak hozzájuk. A minisztériumi teherautó azonban Budán (Retek utca) lerobbant, ezért egy a tiszték által kölcsön kért autóval érkeztek meg az ÁEH épületéhez, a volt Szakasits-villához (II. kerület, Pasaréti út 57–59. szám). Az épületnél fiatal szabadságharcosokat találtak, Kuklay és Vigh visszaemlékezései szerint köztük is voltak *'titkos jezsuiták'*, akik gépfegyverrel a nyakukban várták őket, egy, az övékkel párhuzamosan megszervezett akció eredményeképpen. A Turchányi-vallomás, amely a perben született, egyetemista „*Közgazdasági Forradalmi Csoportnak*” nevezi őket, akik arra hivatkoztak, hogy ezt az épületet a helyi, II. kerületi tanács utalta ki nekik a forradalmi napokban (az eseményeket követve ez maximum egy napja lehetett)⁵⁵⁰. Turchányi a résztvevők szerint az elején egyértelművé tette velük és az ÁEH itt talált alkalmazottaival szemben is a helyzetet és jelezte, hogy „*a kormány és a hercegprímás intézkedésére*” lefoglalja az épületet és az iratokat a prímási palotába szállítja⁵⁵¹. Turchányi ezeket mondta az épületben dolgozóknak és az egyetemistáknak; „*Mindszenty hercegprímás titkára vagyok, ezennel lefoglalom az épületet és a benne lévő berendezéseket, engedélyem nélkül az épületet senki el nem hagyhatja.*”⁵⁵².

Ez nem volt teljesen szükségtelen, nemcsak az ÁEH-alkalmazottak tekintetében, hanem mert az egyetemisták párhuzamos akciójában már elkezdték megszállni a házat, Telepó Sándor ÁEH-alkalmazott szerint már reggel 9 óra óta ott voltak és heccelték őt és az alkalmazottakat;

⁵⁴⁹ Vigh Szabolcs: *Az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása 1956. november 3-án*. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Szerk. Szabó Csaba, 2005, 244.o.

⁵⁵⁰ BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Turchányi Albert Egon és társai pere. Vádirat.

⁵⁵¹ BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Kuklai (sic!) Antal terhelt kihallgatásáról, 1957. augusztus 17. 318. o.

⁵⁵² BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Telepó Sándor tanú, 1957. január 11. 29-33. o.

„Szóval maga is papnyúzó. Azt tudja, hogy most nagyon befutott a csőbe.”. Telepón kívül még két bérszámfejtő (Varsányi és Kovács) dolgozott az épületben csak, akiket egyenként Turchányi igazoltatott, adataikat is felírta⁵⁵³.

Az ÁEH elfoglalásának párhuzamos eseményeit Boór János elbeszélése világosítja meg, aki a megbízatását Mócsy Imre SJ, Papp Imre és Szörényi Andor professzoraitól kapta arra, hogy az ÁEH épületét „megszállja”⁵⁵⁴. Boór – aki szintén a magyar katolikus egyháznak akarta megmenteni az iratokat, ugyanúgy a megsemmisítéstől tartva – így emlékezik vissza az eseményekre, majdnem negyven év elteltével: „Az akció célja azt volt, hogy az ÁEH működését tanúsító dokumentumokat megmentsük az esetleges megsemmisítéstől a <<privilegium fori>>⁵⁵⁵ feudális alapelve szerint az egyházi bírászkodás számára. November 3-án reggel a Gutay László évfolyamtársam segítségével szerzett géppisztolyokkal és nagy teherautóval a TTK előtt a Múzeum körútról indultunk. A Bazilikánál felvettük Németh János káplánt. [Ezt Turchányi és Marosfálvy máshogyan említi; ők vették fel a káplánt – PJ] Ellenállás nélkül elfoglaltuk az épületet, megtiltva a hivatalnokoknak az iratok égetését, de megengedve a papi fizetések számfejtését. A többnyire illegális papnövendékek kíváncsian kutattak a saját és egyházi vezetőik jellemzése után. (...) jómagam a II. kerületi forradalmi tanácsnál legalizáltattam a foglalást, amennyiben kiutaltattam az épületet a katolikus egyetemista mozgalom számára. Eközben az épület körül a katonai előírások szerint felállított, Nemesszeghy Ervin SJ [Ő is 'titkos jezsuita' ekkor, később emigrációban szentelik fel, tartományfőnök lesz 1990 után, miután hazatért – PJ] parancsnoksága alatt álló őrség kis híján tűzharcba keveredett az épület megszállására érkező, a primást kiszabadított [Helyesen: kiszabadulásában és Budapestre szállításában részt vett – PJ] és most rétsági páncélos katonákkal. (...) Az épület őrzését átadtuk a hivatalos katonáknak. (...) Mindszenty úgy rendelkezett, hogy az iratok maradjanak együtt az ÁEH-ban, majd olvadjanak be az esztergomi főegyházmegye irattárába, amelynek lerakata volt a Bazilika plébániáján. Az okmányok szolgáljanak az egyház múltjának mérlegelésére és az árulások leleplezésére, ami a mai napig nem történt meg.”⁵⁵⁶

⁵⁵³ BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Telepó Sándor tanú, 1957. január 11. 29-33. o.

⁵⁵⁴ Boór János: *Tanúság 1956-os tapasztalataimról, Vigília*, 1996/12, 916–919.o.

⁵⁵⁵ *Privilegium fori*: kb. 'ítélkezési kiváltság'. A klerikusok, szerzetesek és a közös élet társaságai tagjainak az a kiváltsága, hogy minden ügyükben (tehát a világi jogra vonatkozóknak is) csakis egyházi bírósághoz tartoznak. Már korábban sem volt általános az állami elfogadottsága, a hatályos CIC nem is tartalmazza (vö. CIC 1917:120, 614, 680.k.), helyette az állami és az egyházi jogrend illetékességének tárgya szerinti, világos elhatárolására törekszik. Boór érvelése is azt bizonyítja ezek szerint, hogy az ÁEH megszállását belső, rendi ügynek tekintették, az érvényes állami törvények szerint önhatalmúlag elfoglalták lényegében. Ez Mindszenty szándékaival pontosan ellentétes volt, ahogyan Tildyével is.

⁵⁵⁶ Uo.

A mellettük lévő katonák fellépésének köszönhetően a Turchányi-csoport birtokba vette a területet. Az eközben helyben előkerült, ismertebb ÁEH-tisztviselő, Telepó Sándor csoportvezető⁵⁵⁷, segítségével (!) megtalálták az irattárat. A ráccsal lezárt irattárat – Mindszenty korábbi utasításának megfelelően – feltörték (valószínűleg Németh csákánnyal, speiszerrel) akárcsak az iratszekrényt is. Itt találtak 300 forintot, amelyet Lieszkovszky Pál szerint Turchányi – lezárt, lepecsételt borítékban eltett és elvitte. Boór úgy tudta, hogy ő akadályozta meg azt, hogy az ÁEH pénztárát elvigye Turchányi, ami túlzásnak tűnik. Az összeg nem volt nagy, Turchányi (két hónapja nem utalt) nyugdíjának a fele, de cselekedet félreérthető volt, nem is tetszett senkinek sem a jelenlevők közül. Miután egy idős lakatost hívtak az itt található trezorhoz, az épület kulcsait is megtalálták. A lakatosnak jogos munkadíjúl később Lieszkovszky 80 forintot kért a prímási hivataltól és kapott is, még számla is készült róla. A szeminarista kispapok a katonákkal, egyetemistákkal együtt módszeres alaposággal gyűjtötték össze az elmúlt öt évben felhalmozott ÁEH-iratokat, de elszállítani nem igazán tudták azokat, csak részben. Lieszkovszky javaslatát, hogy kétoldalú bizottsággal vegyék át, nem hallgatta meg Turchányi. Jellemző a napok kaotikusságára, hogy közben az épületben munka folyt – ahogyan Boór is említi –, ugyanis a bérszámfejtők még ekkor is a kongruakartonokkal dolgoztak, illetve lopva iratokat semmisítettek meg.

Az is jellemző az esetlegességre, hogy Turchányiék hagyták őket tovább dolgozni Mindszenty utasításának megfelelően, de kihasználták, hogy van lehetőségük és idejük ellenőrizni a közhiedelmű legendát, miszerint a békepapok több fizetést (*kongrua*⁵⁵⁸) kapnak az államtól, mint más papok. A hír nem tűnt valósnak, miután megnézték néhány ismertebb békepap kartonját. Turchányi bevallottan két pap anyagát kérte ki; Horváth Richárdét és Draskovics Károlyét, a Bakáts téri papét, ahol kiegészítő pap volt és a hírhedt „ellenforradalmi” szentmisét celebrálta a minap. Az épületben nem találtak államvédelmiseket, a hozott katonai őrizet feleslegesnek bizonyult, ha a fellépésük hatásos is volt – az egyetemistákkal szemben. Kuklay

⁵⁵⁷ Telepó azonnal felismerte bevallása szerint, ’jó szakemberként’ Némethet és Turchányit is. Ekkori segítsége ellenére később a helyén maradt, 1957-ben azzal bizonyította a hivatal és a pártállam iránti hűségét, hogy Badalik Bertalan veszprémi megyéspüspök Hejcére internálását készítette elő és vezényelte le, nagyjából személyesen.

⁵⁵⁸ A *kongrua* eredetileg csak azt jelentette, hogy a lelkipásztorkodó papság ellátásáról való gondoskodás olyan esetekben, amikor a lelkipásztori hivattal nem jár együtt megfelelő állami javadalmazás. 1950-ben a Magyar Népköztársaság kormánya – a többi vallásfelekezettel már megkötött megegyezés szellemében – a Magyar Katolikus Egyháznak 18 éven át, tehát addig, amíg a katolikusok a saját forrásaikra támaszkodva maguk tudják fedezni anyagi szükségleteiket, három-, illetve ötvenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget – *kongruát* – utalt ki egyházi célokra. A kormány az anyagi gondoskodás keretén belül külön súlyt helyezett a lelkeskedő papság megfelelő létminimumának biztosítására is, ami kezdetben 300 Ft körüli összeget jelentett, amit az ÁEH személy szerint utalt ki a papoknak. Ennek folyósítása vagy megvonása minden alkalommal a büntetés és zsarolás jelentős eszköze volt a hatalom részéről. A 18 éves terminus később az 1970-es évekre is kitolódott, közben a II. Vatikáni Zsinat és az egyházjog megújítása a klérus ellátását az egyházi vagyonkezelés részévé tette.

így emlékezett vissza a helyzetre: „megkezdtük a töméntelen szétszórt irat zsákokba csomagolását. Végül mindössze egyetlen zsákot vittek fel a bíborshoz, minta gyanánt. Ő úgy rendelkezett, hogy minden maradjon a hivatalban, és majd később átszállítják a bazilika padlásterében lévő raktárszobákba.”⁵⁵⁹. Boór beszámolója ettől némiképp más, ugyanakkor bővebb, kitér Mindszenty rendelkezésére is: „Jómagam egy kis honvéd terepjárón Turchányi és Lieszkovszki (sic!) társaságában felmentem jelentéstételre a budai primási palotába. Magunkkal vittük zsákokba [tehát több zsák is volt – PJ] gyömöszölve az ÁEH irattárának parányi részét. (...) A budai primási palotában Mindszenty szűrős szemét rám szegezve, de barátságosan úgy rendelkezett, hogy az épület, az egykori Ward-kollégium, legyen újra hitoktatónőképző, és az okiratok maradjanak együtt az ÁEH-ban, majd rendben olvadjanak be az esztergomi főegyházmegye irattárába. Ez utóbbinak lerakata volt a Bazilika-plébánián⁵⁶⁰. Az okmányok szolgáljanak az egyház múltjának mérlegelésére és az árulások leleplezésére, ami a mai napig [ti. 1996 – PJ] nem történt meg.”⁵⁶¹.

Turchányi elvitte az épület összes kulcsának másodpéldányát, egy zöld szekrényét kivéve, amelyet Lieszkovszky vitt fel később a palotába. Ezzel lényegében a feladatot, amennyire lehetett végrehajtotta; stabilizált az épületet, összegyűjtötte az iratokat egy helyre, az iratok egy részét, felrakatta a gépjárműre és minden kulcsot megszerzett, tehát uralhatta az épületet, ezért meg is jegyezte: „Ennek a zsákmánynak igen fog örülni az eminenciás úr?”. A helyzetről, ha nem is pontosan informálva Turchányi eldiskurált Telepóval egy kicsit, mint az épület reményteli új gazdájának képviselője: „<<Tudja-e mi történt a főnökével?>> (ti. Horváth János ÁEH elnökkel – PJ). Én azt válaszoltam, hogy nem tudom. Mire Turchányi <<Le van tartóztatva. Rétságon vigyáznak rá.>> Majd így folytatta Turchányi: <<Hát azt tudja-e, hogy ez a hivatal, ahol maga dolgozott az Államvédelmi Hatóság IV. Főosztálya?>> Mire én így válaszoltam: <<Kérem, én ezt most hallom először.>>”⁵⁶². Turchányi úgy emlékezett, hogy megbízta Lieszkovszkyt, hogy este jelenjen meg a Boór-csoportnak a képviselőjével, amelynek a II. kerületi nemzeti tanács kiutalta az épületet. Lieszkovszky elő is állította a hercegprimásnak a fiatalembert, aki rövid beszélgetés után a csoport nevében lemondott a tulajdonjogról. Lieszkovszky még az éjjel gondoskodott arról is, hogy az épületet biztonságosan bezárják, az iratokat, kulcsot pedig a primási palotában helyezték el.

⁵⁵⁹ „Nyitva hagytam a vasajtót...” – Kuklay Antal a forradalom napjairól, In. Új Ember, 2004. október 31., Online: <https://archiv.katolikus.hu/ujember/Archivum/2004.10.31/0801.html> (Utolsó megtekintés: 2020. március 10.)

⁵⁶⁰ Így indokoltabbnak tűnik Németh János bazilikai káplán érintettsége az ügyben.

⁵⁶¹ Boór János: *Tanúság 1956-os tapasztalataimról, Vigília*, 1996/12, 916–919.o.

⁵⁶² BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Telepó Sándor tanú, 1957. január 11. 29-33. o.

Az eltérő memoárok, illetve vallomások azonban a legfontosabb tényen nem változtatnak; elenyésző irat került a prímási palotába november 3-án estig, önkényes 'rablásról' pedig nem beszélhetünk, mert vagy helyi, önkormányzati (Boór-csoport) vagy állami felhatalmazást (Turchányi-csoport) minden esetben igyekeztek szerezni az elfoglalók. Az iratok megszerzése, nem öncélú pusztítás motiválta, hanem azok biztosítása az egyházi bírások számára, illetve szabályos irattározása. Kritika azért érhetné csak az akciót, mert néhány elemében esetleges volt és figyelmen kívül hagyta (vagy nem volt megfelelő információja) arról, hogy az ÁEH még formajogilag nem lett megszüntetve. Kérdés az is, hogy más egyházak részéről miért nem volt igény ilyen akcióra, Tildy pedig miért nem ajánlotta fel másnak ezt a lehetőséget? Az akciókat azonban minden esetben az a – valós – hír ösztönözte, hogy a hivatalban az iratok megsemmisítése már elkezdődött, így a felelősségre vonást elkerülhetik az érintett klerikusok (békepapok, ügynökök) és a hivatalnokok egyaránt. A megfelelő őrzésről gondoskodni akartak, az elsődleges cél nem a teljes elszállítása volt az iratoknak, hosszabb távon gondolkodott mind a Boór-, mind a Turchányi-csoport. A szeminaristák visszatértek délután a Szemináriumba, ahonnan néhányan már megjelentek és elkezdtek böngészni a káderlapokat (pl. Hamvas püspökét, amely közkezen forgott a Szemináriumban Tabódy beszámolója alapján) abban a hitben, hogy az újpesti nemzetőrök fogják majd felváltani őket az őrzésben. Mindszentynek azonban időközben más gondolata támadt ezen a napon.

Ezt a feladatot tabódi és fekésházi vitéz Tabódy István kispap (volt huszár főhadnagy, ekkor negyedik éves szeminarista) vállalta a prímás közvetlen, személyes utasítására, aki november 3-án délután kapta meg a megbízást, miután személyesen beszélt erről a hercegprímással⁵⁶³. Tabódyt jól ismerte Mindszenty, bár édesapjával, aki zalai megyei főispán volt egy évig, politikai ellenfelek voltak. A személyes, rövid, de jó kedélyű beszélgetés után - amelyen először látta reverendában a hercegprímás az ifjút – üzenet várta már a szemináriumban a kispapot: „Amikor visszaértem a szemináriumba november 3-án, késő délután, üzenet várt a prímási hivatalból: bíboros úrnak az az utasítása, hogy tíz kispappal menjek ki az Egyházügyi Hivatalba, és biztosítsam az iratokat.”⁵⁶⁴. Tabódy fel is vette ehhez az ellátmányt a feladatához, beszervezte tíz kispap társát is a feladathoz, de másnap a szovjet megszállás miatt a terve meghiúsult.

⁵⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-142296. 35.

⁵⁶⁴ Tabódy István: *A központi szeminárium a forradalom napjaiban*, Vigilia, 1996/10., 762-766. o. Tabódy egyébként ismerte, még huszártiszt korából Nagy Kálmánt is, ezért nagyon örült, hogy ő kísérte át a prímást az amerikai követségre.

Az ÁEH épületéből összesen 4 papírzsáknyi iratot, 8 csomót, 3 iratrendező és 1 vaskazettányi papírt vittek el, a kazettákhoz tartozó kulcsokkal együtt. Feltételezhetjük, hogy az iratok elvitelének második ütemében (már november 4-én) a 10 kispap is aktívan részt vett a szállításban. A belügyminisztérium még november 28-án sértetlenül megtalálta az iratok egy jelentős részét (ők azt hitték vagy csak azt állították, hogy az egészet) a primási palotában. Bizonyítható ugyanakkor, hogy az összes elvitt iratanyagból egy kisebb részt a primás vitt vagy vitetett el Nyugatra, egy másik jelentős rész pedig Szabó Imre érseki helytartóhoz került, onnan pedig körülményes utakon keresztül Dr. Szántó Konrád ferences szerzetes történészhez, aki ezekből először a rendszerváltozás során publikált egy kötetben⁵⁶⁵ (1990) és az *Esti Hírlap*, *Pesti Hírlap* napilapokban is (1991-1992) anyagokat⁵⁶⁶.

Mindszentyt tehát nem valamifajta 'forradalmi düh' vagy elégtétel vezette abban, hogy az ÁEH sorsa így rendeződjék, hanem élt a kormány biztosította vagy tőle kicsikart lehetőséggel és minden jel szerint komolyan nem gondolt, ezért írásba sem adott jóváhagyással: a lehetőség tehát készen találta meg őt, de meg is keresték vele. A primásnak az ÁEH-anyagokkal tervei voltak, ezt szóba is hozta november 3-án, azon a 'csonka értekezleten', amelyet a püspöki kar tagjainak tartott a hitoktatás jövőjéről⁵⁶⁷. Az értekezlet egyébként szinte párhuzamosan zajlott az ÁEH-akcióval. Miközben a kispapok és a katonák bíbelődtek az iratokkal, Mindszenty már tárgyalta is az iratok és a hírhedt hivatal jövőbeli sorsát főpap társaival, amelyben még dolgoztak az állami tisztviselők, a papoknak járó fizetéseket intézve. Mindez jellemző Mindszenty akkori tempójára, elszántságára és szándékaira, valamint a helyzet képlékenységére is.

Sőt, ugyanekkor más fontos egyházkormányzati döntéseket is hozott. Dr. Németh József katolikus tábori vezető lelkésszel⁵⁶⁸ ezen a napon megbeszélést tartott a katolikus tábori lelkészség helyreállításáról, amelyhez kormányzati támogatást is kapott. A helyreállításra már másnap sor kerülhetett volna, a Vérmezőre meghirdetett ünnepélyes szentmise kapcsán, amelyet az elesett szabadságharcosok tiszteletére szerveztek. Korábban Németh József

⁵⁶⁵ Dr. Szántó Konrád: *Az egyháziügyi hivatal titkai*. Mécses Kiadó, 1990, Budapest. A kiadási évszám itt azért sem érdektelen, mert a szakigazgatási szervnek számító ÁEH 1989-ben jogutód nélkül megszűnt.

⁵⁶⁶ *Pesti Hírlap*, 1991. október 7-19 között, minden esetben a 8. oldalon. Az *Esti Hírlap* 1992. október és novemberi számok, nyolc közlemény.

⁵⁶⁷ BFL XXV. 3. f. 4016/1957. Turchányi Albert Egon és társai pere. Vádirat.

⁵⁶⁸ Dr. Németh József (1909-1991), teológiai tanulmányait Budapesten végezte Győrben 1933. június 18-án szentelték pappá, hitoktató lett, 1942. március 30-tól tábori főesperes. 1948-ban a Katolikus Lelkeszi Osztály vezetője a minisztériumban. 1950 novemberében letartóztatták, és hadbírószág elé állították. 1951. március 8-án, másodfokon izgatás miatt jogerősen 4 év börtönre, teljes vagyonek kobzásra ítélték, és a közügyektől 3 évre eltiltották. 1953. szeptember 12-én szabadult. Hivatalos egyházi beosztást nem kapott. Titokban mutatott be szentmiséket a budapesti Szent Rita Templomban, később a domonkosok templomában, majd irodai munkát is vállalhatott, a budapesti temetőkből temetési szertartásokat is végezhetett. 1970-ben ment nyugállományba. 1983-ban aranymiséjét Budapesten és Újkéren mutatta be. 1990-ben rehabilitálták és előléptették ezredessé.

megbízott vezető lelkész elítélésével jogilag 1951. március 1-jével, gyakorlatilag pedig április 2-ával megszűnt a magyar honvédségnél a katolikus katonalelkészi szolgálat⁵⁶⁹ ugyanis. A Központi Szeminárium vezetésével, érdekes módon Semptey László, korábbi vicerektort bízta meg a prímás, második prefektusának pedig Fábián Jánost nevezte ki, aki korábban pont az ő perében ítélték el⁵⁷⁰. Harmadik prefektus dr. Takács Nándor *cantus magister*, énektanár lett. Ezeket az átszervezéseket dr. Félegyházy József prefektus távolléte is indokolta, akit a romániai szabadságáról nem engedtek haza a hatóságok. Ugyanekkor a ferences rendtartomány küldöttségét is fogadta a prímás. P. Schrotty Pál OFM, Szent Bonaventúra műveinek értő hazai fordítója, delegátus generálisnak volt lehetősége több percet is beszélni ezen a zsúfolt napon vele⁵⁷¹.

V.8. A forradalom mellett, de Mindszentyvel szemben – A hercegprímás, mint ellenforradalmi veszély

Mindszenty fellépése nem volt mindenki számára egyértelműen pozitív 1956-ban, még akkor sem, ha – most az ő elnevezésüket használva – a forradalom *mellett* álltak. Jól szemlélteti a Mindszentyvel kapcsolatos félelmet az író Németh László feljegyzése: „Az »ellenforradalom« kísértete egyelőre azonban voltaképpen csak Mindszenty második beszédében⁵⁷² öltött valami testfélét – inkább a hangjában, mint amit mondott. Az elmúlt súlyos esztendőök rengeteg embert hajtottak a vallás felé: akinek a földi hatóságoktól nem volt mit várnia, hadd emelje Isten felé a szívét. Félő volt, hogy a hívőknek ezt a megdagadt tömegét a papság egy része a magyar szocializmus vívmányai ellen igyekszik majd vezetni. Ez volt az egyetlen igazi ellenforradalmi veszély. Azok a horthysta tiszték, nagybirtokosok, gyárosok, stb. – akikről a forradalmat rágalmozó rádiók álmodoztak – nem voltak sehol. A horthysta [sic! – PJ] tiszték közül a zászlósok is aggastyánok voltak: az öreg tábornokkal épp akkor találkoztam, mikor a forradalom a legjobban állt, a nyugdíja visszakapásáról álmodozott. Mindszenty azonban itt volt, s régi intézményeinek visszakapásáról beszélt – sőt a magántulajdon szót is kiejtette. Szerencsére – inkább a modora – olyan megdöbbenést keltett a hívők között, hogy fellépése jelentékenyen csökkentette a veszélyt, amit presztízse jelentett. Itt mindenesetre harc előtt

⁵⁶⁹ Borovi József: *A magyar tábori lelkészet története*, 1992, Budapest, 265. o.

⁵⁷⁰ Székely Tibor: *EMLÉKMŰ HELYETT - Arcok a Központi Szemináriumából a forradalmi és a bukás utáni időből, BM és ügynöki jelentésekben, periratokban*, In. METEM Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2011/3-4, 70. o. Semptey „Hívő” néven megbízható ügynökként volt nyilvántartva az államvédelemnél, korábban Mindszentyről és környezetéről is rendszeresen jelentett. (Székely idézi: ÁBTL 3.1.5. O-13405/3A 9-10. old.)

⁵⁷¹ Dr. Szántó Konrád idézi a rendi Historia Domus-ból kötetében, vö. *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház 1956-ban*, 1993, 70. o.

⁵⁷² Ti. az 1956. november 3-án elhangzott rádiószózat. Első beszédnek Németh valószínűleg a november 1-jén elhangzott, filmen is rögzített, rövid „tájékoztató” utáni jelentkezést tartja.

*álltunk, s e harc súlyosságát fokozta a parlamenti rendszer – amelyben az áhítatos vénasszonyok szavazata éppannyit nyom, mint a fiatal egyetemi hallgatóé. De mi azért egyáltalán nem gondoltunk arra, hogy a forradalmat kivívó szocialista ifjúság, munkásság, értelmiség ezt a harcot elveszíthetné. (...) A beavatkozás azonban megtörtént, s a nemzetnek nem volt módja bebizonyítania, hogy a forradalom nem ellenforradalom. Neki sem – de a gyanúsán siető beavatkozónak sem.*⁵⁷³ Németh László lényegében csak nyomatékosítja annak a politikai pozíciónak a fontosságát, amelyet az 1945-ös koalíciós pártok részéről, a szociáldemokrata párt titkára, Kelemen Gyula is fontosnak tartott hangsúlyozni ekkor: harcolni kell a reakcióval, ellenforradalmi veszéllyel szemben, amelynek legfőbb reprezentánsa Mindszenty József. Az ellenforradalmi veszélyre Németh László híres írásában, az *Emelkedő nemzetben*, a szabadságharc napjaiban is felhívta nagy hangsúllyal a figyelmet. Pontosan azt a narratívát használta, amelyet ekkoriban a szociáldemokrata párt elnöke, Kéthly Anna is a magáénak vallott; az ellenforradalom valósággá válhat, ahogyan korábban az 1919-es magyar ellenforradalom esetében is, leszámolhat a forradalmi eredményekkel, elemekkel, a baloldal számára fontos vívmányokkal. Németh ezzel kapcsolatosan valamifajta belső, ellenforradalmi 'aknamunkáról' beszél már, amely a függetlenségi fegyveres harcot használja fel álarcul: *„Hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s a forradalomból ellenforradalmat, az 56-os magyar szabadságharcból holmi 19-es kurzust csinálnak. Kinek kell ezt megakadályozni, ha nem nekünk, akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni? Az alól, hogy szóljunk, a felmentést a halál, vagy még az sem adja.*⁵⁷⁴

Németh László ellenforradalmi veszélyérzetét a hercegprímással kapcsolatban osztották párttársai is, Czéh József⁵⁷⁵ és Bibó István is⁵⁷⁶, mind a ketten a Mindszenty által marxistának

⁵⁷³ Németh László: *A magyar forradalom*. Bp., 2011, 109–110. o. M. Kiss Sándor is említette ezt a részletet, mint fontos momentumot nemcsak nekem, hanem a 2012-es (IX. 21.) előadásában, amelyet a Terror Házában mondott, következtetésem azonban sem akkor, sem később nem azonos vele. Véleményem szerint a november 3-i Mindszenty-szózat tartalma, formája és esetleges következményei is eltérnek Németh László szocializmus-konceptiójától, amely ugyan a marxista-kommunista verziótól különbözött, de abban megegyezett, hogy ugyanúgy progresszív, forradalmi és ezért baloldali volt, mint a kommunista vagy a szociáldemokrata szocializmus-konceptiók. Ellentétes tendenciákat mutatnak Mindszenty álláspontjával és lehetséges, illetve megvallott céljaival is (helyreállítás, nemzeti függetlenség kivívása után új választásokra alapuló társadalmi-politikai rend kivívása, a szocializmus, kommunizmus elvi és gyakorlati elvetése).

⁵⁷⁴ Elhangzott a Kossuth Rádióban 1956. november 1-jén, 17 óra 45 perckor. Megjelent az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számában. In: *A forradalom hangja* (Szerk. Gyurgyák János), 1989, Budapest, 355-357. o.

⁵⁷⁵ Czéh József ismeretlenebb, de operatívan jelentős tagja volt a Nemzeti Parasztpártnak mindig is, Bibóval összemérve. Tagja volt a párt Végrehajtó Bizottságának és annak a bírósági tanácsnak is, amely Mindszentyt és később Rajkot is elítélte (itt ő volt a legmagasabb pártfunkciót betöltő személy egyébként, a többi párt jelentéktelenebb személyt delegáltak). Czéh Mindszenty politikájának ellenfele volt korábban is, Károlyival

tartott Nemzeti Parasztpártnak és utódpartjaként létrejött Petőfi Pártnak is tagjai voltak. Mindez összefüggésben van azzal az eszmetörténetileg, illetve politikai filozófiai szempontból nem túl kiérlelt demokrácia-felfogással, illetve koncepcióval, ami a Parasztpártot, a népi írók gondolataira hagyatkozva jellemezte, 1945-től lényegében a fennállásáig. E szerint a nép uralmát kell szolgálnia minden gyökeres társadalomátalakulásnak, de ezzel kapcsolatosan a nép definíciója és az uralom koncepciója és ezek keretei (pl. a szovjet megszállás, a proletárdiktatúra bevezetése, stb.) is változó elemekkel rendelkezett aktoronként. Hangsúlyosan azonban progresszív, forradalmi és nagyjából baloldali volt⁵⁷⁷. Bibó a kádári kommunizmusban is ellenszenvesen nyilatkozott Mindszenty 1956-os fellépéséről és rövid, mintegy félórás beszélgetéséről, illetve közös menekülésükről november 4-én, a megszállás előtt álló Parlamentből. Bibó már korábban figyelemmel kísérte Mindszenty pályafutását, és nem szimpatizált a főpap politikai-közjogi és vallási felfogásával sem. Bibó – ahogyan azt Mészáros István lényeglátóan megjegyzi⁵⁷⁸ – eszményképe az apósa, Ravasz László református püspök volt, akit 1948-ban Rákosi lemondattott a püspökségéről, de pontosan 1956 emelte őt vissza tisztségébe⁵⁷⁹. Ravasz a közjogiassá váló (döntően katolikus) államegyház (*Landeskirche*) helyett a „szabad egyház szabad államban” elvet hirdette protestáns főpapként, így 1945 után együttműködőbb álláspontot képviselt, mint Mindszenty, a nyílt kommunista diktatúrával azonban szemben állt. Ravasz korábban az egyházi posztja – Duna melléki református püspök – miatt hordozott ugyan közjogi szerepet, a felsőházi képviselőség formájában, de az nem volt olyan súlyú, mint amelyet 1945-ben Mindszenty kapott az érseki rangja mellé.

Bibó számára nem szimpatikus már a hercegprímás első megnyilatkozása sem 1956. november 1-jén, elsősorban a „programadás igénye” miatt nem (az eredeti szövegben ugyan „szózat” szerepel, de a november 3-i beszéd már valóban ’programpontos’, rendezettséget mutat). A november 3-i beszédben azonban – eléggé lényeglátó módon – Bibónak a „követelő hang (...) a közjogi vezető elbűjtött igénye”⁵⁸⁰ tetszett a legkevésbé, emellett a hercegprímás ízes retorikát használó, archaizáló stílusa sem nyerte meg a tetszését. Bibó az

közösen kezdeményezte a magukat ’haladó katolikusoknak’ nevező csoport fellépését a prímás ellen, 1948 novemberében.

⁵⁷⁶ Szeredi Pál: *A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története 1939–1960*, Pilisszentkereszt, 2014, 320. o.

⁵⁷⁷ Ezzel kapcsolatosan: Bartha Ákos: *Népi írók és demokráciafelfogásuk 1943 és 1948 között*, Múltunk, 2016/1, 45–72. o.

⁵⁷⁸ Bibó István és Mindszenty – egy érdekes találkozás. In: *Pannonia Sacra*. Mészáros István, 213–231. o.

⁵⁷⁹ Ravasz szintén mondott egy beszédet a Szabad Kossuth Rádióban november elsején, amelyben „nemzeti felkelésnek” és „forradalomnak” is nevezi az eseményeket. Azonban a beszéde visszafogott, nem programszerű, csak az események nagyszerűségét hangsúlyozza.

⁵⁸⁰ Bibó István: *Életút dokumentumokban*, (Szerk. Huszár Tibor), 1995. 413. o.

1958-as kihallgatása során a jegyzőkönyvben „*ellenforradalmi jelenségnek*” ítélte meg a primás november 3-i beszédét, egyetértve a vallatójával⁵⁸¹. Szintén ekkor Bibó a restaurációs erők közé sorolja fel a „*feudális, arisztokratikus, monarchikus restaurációt*” is, ahová – jobb híján – Mindszenty „*legitimista érzelmei*” is tartozhatnak⁵⁸². Érdekes itt megjegyezni, hogy hasonló okok miatt nem tetszett a beszéd a kereszténydemokrata Keresztes Sándornak sem, aki szintén érezte a közjogi szerepet („*zászlósúr*”) a szózatban. Ez a kitétel és igény Keresztesnek – aki saját magáról párttársainak is jelezte, hogy „*nem a Mindszenty-féle politikai vonal képviselője*”⁵⁸³ - és a hozzá hasonló progresszív kereszténydemokratáknak 1945 óta nem volt szimpatikus⁵⁸⁴.

Bibó és Keresztes nézete nem légből kapott, hiszen ha ezt a szerepet a maga kontinuitásában szemléljük, akkor Mindszenty álláspontja ebben nem sokat változott 1945–48 között is megmutatkozó politikai krédójához viszonyítva. Huszár Tibor⁵⁸⁵ akkori – sokszor provokatív, tendeciózus – kérdéseire is konkrétan válaszol Bibó, nem az akkori marxista történetírás jelzőit citálva, hanem az eseményekben résztvevő, de azt elemző szikárságával: „*Annyit Mindszentynek is megtanítottak a tanácsadói, hogy az egyházi nagybirtokot visszakövetelni nem jó. Mindszenty gondolatainak háta mögött nem az egyházi nagybirtok volt, hanem a legitimizmus. Ez volt az ő centrális elképzelése, s ebbe semmiféle kompromisszum nem fért bele, nemhogy egy kommunistákat is magában foglaló népfront. Ő nemcsak királyt akart koronázni Magyarországon, hanem addig is, mint Magyarország első zászlósura, kvalifikálnak érezte magát a közbenső időre az államfői szerepre. De ismétlem, egy engedékenyebb katolikus tárgyaló fél is esetleg csak azt érte volna el, hogy Rákosi az engedékenységek arányában fokozta volna a nyomást.*”⁵⁸⁶

Ezen a ponton, pontosan Bibó álláspontja miatt, ellent kell mondanunk azonban Mészáros Istvánnak, aki azt gondolja, hogy Bibónak túlságosan „*szélsőséges a felfogása Mindszenty legitimizmusáról*”,⁵⁸⁷ ugyanis azt véli – leszűkítve egy *közjogi pozíció* valós kötelezettségeit –, hogy ez megfelel a kommunista prekonceptiók vádiratok kitételének is. A helyzet azonban az,

⁵⁸¹ Uo.

⁵⁸² Uo. 70. o.

⁵⁸³ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*, (Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter), 1997, 161. o.

⁵⁸⁴ *A kiegyezés reményével – Keresztes Sándor visszaemlékezései*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008, 114. o.

⁵⁸⁵ Huszár Tibor (1930-2019), szociológus, az értelmiségyszociológia neves kutatója, az MSZMP tagja, később utódpártjának a Magyarországi Szocialista Párt támogatásával országgyűlési képviselő rövid ideig. Bibóval (ahogyan Erdei Ferencel és Kádár Jánossal is) több művében, írásában is foglalkozik (*Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*; sajtó alá rend. Huszár Tibor, Budapest, 1989, *Párhuzamok és kereszteződések. Erdei Ferenc, Bibó István és a Márciusi Front*, 1991, *Kádár János politikai életrajza, 1-2.*, Budapest, 2001-2003).

⁵⁸⁶ Bibó István: *Életút dokumentumokban*, (Szerk. Huszár Tibor), 1995, *Életút*, 236. o.

⁵⁸⁷ *Bibó István és Mindszenty – egy érdekes találkozás*. In: *Pannonia Sacra*. Mészáros István, 227. o.

hogy amit Bibó „*legitimizmusnak*” hív, az valójában már inkább a jogfolytonossághoz ragaszkodó, a történelmi folyamatban bekövetkező forradalmi eseményekkel szembemenő *politikai hitvallás*, egy közéleti-politikai állásfoglalás lényegében. 1956. október 30-a után, nyolc év kényszerű szünetet követően a hercegprímásnak ugyanis újra politikai aktivitásra volt lehetősége. Aktív reálpolitikai legitimizmusra azért sem volt lehetősége – és lényegében senkinek sem –, mert annak csak királysági államformában van értelme, köztársaságiban, pláne népköztársaságiban, ami lényegében kommunista diktatúrát jelentett az elejétől fogva, ez nem érvényes pártprogram, csak legfeljebb egy ’restaurációs monarchizmus’, amire volt pártok, csoportosulások esetében példa 1956-ban. Az már az események tragikumája, hogy Mindszentynek csupán egyetlen nap adatott meg, hogy ezt a közjogi-politikai pozíciót érthesse, de ekkor ezt meg is tette a nemzethez intézett szózatában. A hercegprímás nem éri be a beszédében a forradalom nagyszerűségének dicsőítésével, nem ismeri el az eseményeket forradalomnak sem: „*Nem forradalom volt, hanem szabadságharc.*”

De miért érzi azt Mindszenty, hogy ezt megteheti és meg is *kell* tennie?

Megint valóban arról van szó, amit a (poszt)marxista történetírás és baloldali politikusok is vádként fogalmaztak meg: jogokat, szerepeket vindikált volna magának az idős, börtönök sorát megjárt magyar főpap? Érdemes azon elgondolkodni, hogy akik ezen az állásponton vannak, azok *de jure* és *de facto* is mindent elfogadnak az 1945 után bekövetkezett helyzetből, kevés vagy lényegében semmilyen kritikát sem gyakorolva azzal szemben – ellentétben a főpappal. Mindszenty József ugyanis nem tehetett mást, mint valláserkölcsei és egyszerre közjogi alapon is állva elítélte ezeket, és *törvénytelennek* tartotta mindazt, ami ezután (1944/1945) bekövetkezett, utólag és folyamatosan, de következetesen az eseményekben részt vállalva. A forradalmi folyamatokon így kívül helyezte magát, a szerepének, de egyéni meggyőződésének köszönhetően is, és ez ebben az esetben megerősítette a szerepének a józan betöltésében. Mindszenty politikai-közéleti szerepe 1946 után lényegében *reflektív* volt: nem adódott számára más politikai mozgástér, nem tudott már kezdeményezni. Most ebben a pár napban, a hirtelen keletkezett *tabula rasa* helyzetben mégis megpróbálta legalább leszögezni alapelveit. Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben, amelyről azt hitte, hogy a szabadságharc már győzött, pontosan meghatározza a szerepét is az egész ország számára: „*Én pártokon kívül és állásom szerint felül vagyok és maradok. Figyelmeztetek ebből a tiszteből minden magyart, hogy a gyönyörű egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb*

pártra és pártvezérre. Maga a politizálás is ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.” Mindez tiszta öndefiníció, világos és egyértelmű beszéd. Nem kér, hanem figyelmeztet. Egy tekintélyének és hatalmának teljében lévő politikai beszélő így, tehát nem állja meg a helyét az az érvelés, hogy itt Mindszenty *csak* mint katolikus főpap beszélt volna ezekben a napokban. Bibó Istvánnal elemző intellektusa valóban látta meg, hogy a hercegprímás „*közjogi vezetőként*” is szólt a nemzethez 1956 végóráiban⁵⁸⁸.

Az 'ellenforradalmi' és 'reakciós' veszélyről október 31-e után – Mindszenty tényleges színrelépésének időpontja ez – ekkor már többen is nyíltan beszéltek. Közös nevezőjük az volt, hogy mindannyian a forradalom mellett álltak abban az időpontban, amikor előálltak ezzel a diagnózissal és ellenségképpel. Először talán Lukács György, az ismert marxista gondolkodó, kommunista politikus, Nagy Imre akkori művelődési minisztere említette⁵⁸⁹ október 31-én a Szabad Kossuth Rádióban, hogy helyre kell állítani „*a szocialista elmélet tekintélyét*”, ugyanis annak állapota „*rosszabb, mint a Horthy korszakban*”. Ezért szerinte a sztálinizmust le kell választani a marxizmusról, és ennek eredményeként „*szocialista demokrácia*” valósulhat meg. Ravasz László református püspök arról beszélt november 1-én, hogy „*a forradalomnak nemcsak a reakció az ellensége, hanem az anarchia is. Még gondolni se merjen senki az elmúlt korszakok rendszereinek visszaállítására.*”⁵⁹⁰ Kádár János (MSZMP) ezzel kapcsolatosan, ekkor még a felkelők és a forradalom oldalán állva, így fogalmazott ugyanezen a napon: „*Népünk dicsőséges felkelése lerázta a népet és az országot nyakáról a Rákosi-uralmat. (...) A nép felkelése azonban válaszut elé érkezett. Vagy lesz elég ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, munkások, honvédek és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom váltsa fel. (...) Mindent meg kell tennünk e súlyos veszély elhárítására, eloltsuk az ellenforradalom, a reakció tüzfészkeit, véglegesen megszilárdítsuk a demokratikus rendünket...*”⁵⁹¹

November 1-én (felvételtől) elhangzott rádióbeszédében Kéthly Anna (MSZDP) is ezt a témát boncolgatta: „*Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre [ti. a Tanácsköztársaság bukása utáni ellenforradalom – PJ], az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehérbörtönökre és internáló táborokra. (...) Az ellenforradalom ma azt suttogja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején*

⁵⁸⁸ Bibó István: *Életút dokumentumokban*, (Szerk. Huszár Tibor), 1995. 413. o.

⁵⁸⁹ *1956 sajtója, október 23. – november 4.*, (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 370. o.

⁵⁹⁰ Uo. 406–407. o.

⁵⁹¹ *1956 sajtója október 23. – november 4.* (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 411. o. A szöveg érdekessége, hogy benne „*Magyar Köztársaságról*” beszél, és arról, hogy ezt fogja védeni az MSZMP. Egy nappal korábban egy beszédében Nagy Imre is így tett, annak ellenére, hogy 1949 óta *népköztársaság* volt a hivatalos államforma.

elkövetett. Vigyázzunk erre és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék. Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre, amelyek a nép kezében kell, hogy maradjanak...⁵⁹² Kéthly a szabadságharc győzelme után pár nappal már az ellenforradalom jelenlétéről volt meggyőződve. Ugyanezen a napon Bécsben, a Szocialista Internacionáléban, immáron élőben hasonlóan érvelt az ellenforradalmi veszélyről párttársainak. Jelentésében lényegében egyenlőségelet tett az 1919-ben magyar ellenforradalmár különítményesek, illetve más polgári személyek részvételével lefolytatott atrocitások ('fehérterror') és az 1956-os népitételek, eseti lincselések közé; „Magyarországon – ott ahol a nemzeti tanácsok még nem uralják a helyzetet – olyan dolgok játszódnak le, amelyekre az 1919-es Tanácsdiktatúra (sic!) összeomlását követő első napokban került sor – rémületes emlékeink⁵⁹³ szerint. A körülbelül 200.000 kommunista funkcionáriusból valószínűleg kevesen maradnak életben.” Mindezt – kevésbé plasztikusan – de jelezte az MTI-nek adott nyilatkozatában is: „Ügyelniünk kell arra, hogy a mostani forradalom eredményei ne sikkadjanak el úgy, mint 1919 után történt.”⁵⁹⁴ Inverz módon itt már az 1918-as és 1919-es forradalmi folyamatokkal vonja párhuzamba Kéthly 1956 októberét, melyet olyan ellenforradalmi veszély fenyeget/követhet 1956 novemberében, mint ami 1919-ben augusztusában kulminálódott.

Kéthly Anna – Nagy Imre harmadik kormányának volt tagjaként⁵⁹⁵ is – Mindszentynek a kormány iránti lojalitásának adott hangot már emigránsként egy interjújában; "*Mindszenty - mondta - támogatta a forradalmat, és esze ágában sem volt annak reakciós jelleget adni. Se Horthyt, se a kapitalizmust nem akarta visszahozni. Lojális volt. (...) Amikor az amerikai követségen újságírókkal beszélt, határozottan leszögezte, hogy Nagy Imre kormányát támogatja.*"⁵⁹⁶ Talán utólag, látva a véres szovjet intervenciót és Kádár János árulását ilyen véleményének adott hangot Kéthly, de alapvetően a forradalom napjaiban, Mindszentyben nagyon is reakciós, ellenforradalmi veszélyt látott. Kéthly november 1-én is politikai ellenfelekkel szemben pozícionálta magát és pártját; „*olyan többséget képviselünk Magyarországon, hogy még a fenyegető reakcióval is meg tudunk birkózni (...) az ellenség*

⁵⁹² 1956 sajtója október 23. – november 4. (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 436. o.

⁵⁹³ Kéthly Anna üdvözölte az első népköztársaságot 1918-ban, de a proletárdiktatúrát nem támogatta érdemben. Ezért lehetett hiteles akkor, amikor 1919 őszén beválasztották a szociáldemokraták vezetőségében, ahol 1948-ig minden esetben újraválasztották.

⁵⁹⁴ 82. dokumentum (*Az MTI jelentése Kéthly Anna Bécsbe érkezéséről és sajtónyilatkozatáról*, Bécs, 1956. november 1.). In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 229. o.

⁵⁹⁵ Ténylegesen ezt a pozíciót nem töltött be Kéthly, mert nem engedték haza a szovjet katonák a határon.

⁵⁹⁶ Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*, 1980, 53. o. Az idézett részeket innen veszi át Mészáros István is, azzal, hogy ez a *Der Spiegel* német lapnak nyilatkozta Kéthly 1956. december 12-én: *Kik a „bukott rendszer örökösei?”* című tanulmányában is. In. Vasi Szemle, 2006. 5. szám. Online: <http://www.vasiszemle.hu/2006/05/meszaros.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. február 29).

*még mindig jobbról és balról támad*⁵⁹⁷. Mindezt annak ellenére jelezte, hogy saját bevallása szerint nem volt teljesen jól informált a Budapesten kívüli, országos eseményekről, mert azt gondolta a külföld többet tud ezekről, mint ő⁵⁹⁷. A forradalom napjaiban, a koalíciós államminiszteri kinevezése előtt két nappal, 1956. november 1-én párttársainak a bécsi Szocialista Internacionálé Irodájának például negatívan, ellenfélként vélekedett, egy bizalmas jelentésben a primás személyéről és szerepéről. Oskar Helmernek, az osztrák szociáldemokrata belügyminiszternek ezeket mondta a forradalmat fenyegető jobboldali veszélyek kapcsán: *„Mindszenty kardinális és a csuhások már mozgolódnak. Ő a reakciós mozgalom zászlóvivője, egy fanatikus, de nem okos ember; aki előkerülése után kifejtette, hogy feladata most Magyarországot az Isten Keresztje alá visszavezetni.”*⁵⁹⁸. Kéthly – elmondása szerint - sem antikommunistának, sem szovjetellenesnek nem tartotta magát ekkor, pártjának részvételét pedig a Szocialista Internacionálé tanácsától és támogatásától tette függővé Nagy Imre harmadik kormányában (ezt elvben meg is kapta). Kelemen Gyula⁵⁹⁹, akivel Kéthly közösen kezdte meg a szociáldemokrata párt újraalakítását 1956-ban, és annak titkára lett, osztotta a párt elnökének álláspontját Mindszenty megítélésben. November 2-án, lényegében már, mint Nagy Imre harmadik kormányának államminisztereként Dalibor Soldatic, jugoszláv nagykövetnek bizalmasan ezt közölte: *„a fő politikai erő az országban az a párt lesz, amelyet Mindszenty támogat. (...) Mindszentyvel kemény harc lesz, s ebben a szociáldemokraták meghatározó szerepet fognak játszani.”*⁶⁰⁰. A szociáldemokrata vezetők a párt újjáalakulása után pár nappal minden jel szerint frontot nyitottak nemcsak bal, de hangsúlyosabban jobb oldalra is, a 'reakciók' ellen, vezetőjüként a hercegprimást tüntetve fel. Kelemen és Kéthly vélekedéseit Mindszentyvel és a vele kapcsolatos reakciós veszélyről Révész András is osztotta, aki ekkor a szociáldemokrata párt szervezésével volt megbízva, mint Kelemen helyettese: *„És ott volt a nagy kérdőjel, a Mindszenty-féle irányzat, amire egyébként Kéthly Anna a vezércikkében (ti. a Népszava írás – PJ) is utalt. Nem tudtuk, hogy a reakció - ezt a szót kell használnom - milyen mértékben fog feltámadni és milyen mértékben állunk a két szélsőséggel, a kommunistákkal és a föltámadt horthysta társasággal szemben.*

⁵⁹⁷ 84. dokumentum (*Kéthly Anna jelentése a magyarországi helyzetről a Szocialista Internacionálé Irodájának bécsi ülésén*, 1956. november 1., Bécs). In: *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 230. o.

⁵⁹⁸ Uo. 232. o.

⁵⁹⁹ Kelemen Gyula (1897-1973), 1918 óta szociáldemokrata politikus, szerepet vállalt a Tanácsköztársaságban, emigrált, majd hazatért és a kormányzósági Magyarország ideje alatt is aktívan politizált. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, majd országgyűlési képviselő, államtitkár. 1948-ban letartóztatják, 1956 nyarán szabadult. 1956. október 31-től az MSZDP főtitkára, a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere volt, ezért később elítélték, az 1948-as vádak alól 1963-ban felmentették, állami nyugdíjat kapott élete végéig.

⁶⁰⁰ 86. dokumentum. Uo. 234. o.

(...) *Úgyhogy nekem az volt a benyomásom, hogy Mindszentyt, mint keresztet az egész ország a nyakán hordta*⁶⁰¹. Ez a narratíva az 1945 utáni időszak politikai klímájának valóban megfelelt, amelynek az újjáélesztését a kommunista vezetés politikai engedményként meghatározta még október 30-án.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság – élén Király Bélával – is támogatta *„a reakció elleni harcot*”, már az Előkészítő Bizottsága megfogalmazta fő feladataként; *„a győzelmes nemzeti demokratikus forradalom minden vívmányának megvédése restaurációs és reakciós kísérletekkel szemben*”. Később (1956. november 3) pedig a nyilvánosságnak szánt határozatában is szerepelt ez a cél: *„A szabad, demokratikus választások megtartásáig minden erővel elősegítjük a rend megszilárdítását, és a kormánynak a restaurációs kísérletek és reakciós zavarkeltések megsemmisítésére adott rendelkezéseit híven teljesítjük.*⁶⁰²”.

Akkor tehát léteztek az 'ellenforradalom' elleni kormányzati rendelkezések és direktívák? A veszély valósnak tűnt a kormányzat képviselői számára, mert Farkas Ferenc államminiszter (Bibó és Németh mellett ő is a *Petőfi Párt* tagja) Mindszenty József november 3-i híres beszéde után a rádióban már így fogalmaz a Nagy Imre vezette *„nemzeti kormány”* hetedik legfontosabb programpontjában: *„Egységes a kormány álláspontja abban is, hogy minden ellenforradalmi megnyilvánulást a legerélyesebben meg fog akadályozni. Ha ilyenek előadták volna magukat, ezeket máris megtoroltuk.*⁶⁰³. A megtorlás eszközeiről, alanyairól nem beszél ugyan, de mégis, mint kormányprogrampont, áthallásos módon, ez a célkitűzés. Az *„ellenforradalom”* és a *„reakció”* elleni harc, a *„megtorlás”* ugyanis ezzel hivatalos kormányprogrammá emelkedett 1956 utolsó szabad napján. Ezt mutatja Losonczy Géza államminiszter ezen a napon megtartott sajtótájékoztatón elmondott nyilatkozata is: *„Véleményünk szerint komoly ellenforradalmi erők vannak az országban. A kormány egyhangúlag kijelentette, hogy nem tűri el az utolsó tizenkét év vívmányait, a földreform, a gyárak, üzemek államosításának visszacsinálását, vagy a legutóbbi időkben kiharcolt szociális vívmányok bármiféle csorbítását. Ugyanakkor természetesen minden erővel megvédjük és megőrizzük a most lezajlott forradalom minden vívmányát, mindenekelőtt nemzeti függetlenségünket, a jogegyenlőséget és egy demokratikus és nem diktatórikus alapon felépülő szocializmus építésének szabadságát. A kormány nem fogja eltérni a kapitalizmus*

⁶⁰¹ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*, (Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 231. és 245. o.

⁶⁰² *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23-november 9.* (Szerk. Gyurgyák János) Századvég füzetek 3. Budapest, 1989.

⁶⁰³ *In. 1956 sajtója október 23. – november 4.* (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 618. o.

visszaállítását Magyarországon.”⁶⁰⁴. A Nagy-kormány által miniszteri szinten vallott ’ellenforradalmi veszélyt’ hirdette a *Népszabadság* november 3-i számában a „*Megtisztultan!*” címmel ellátott vezércikk is, amely szintén nem engedte „*visszaállítani a tőkészek, birtokosok, bányabárák uralmát*”.⁶⁰⁵ Kéthly Anna ezen a napon jelentette ki a *Népszavában* is, pártja lapjában, amit már november elején is említett: „*Magyarország szocialista jellegű állam lesz*”⁶⁰⁶ a mellett, hogy semleges is.

Nemcsak az a közös a nyilatkozatokban és nyilatkozókban, hogy 1956-ot forradalomnak tartották, és mellette álltak, hanem az is, hogy nem mindig nevezik meg nyíltan, hogy ekkor ki(k) vagy mi okozza a reakciós és az ellenforradalmi veszélyt, de azt igen, hogy harcolni kell ellene, és azt is, hogy azt le kell verni, meg kell torolni. Ha pedig mégis egy nevet kell mondani, akkor Mindszentyé hangzik éppen el. Minden jel szerint ez a forradalom belső (progresszív) logikájából következik, amely alapján felüti a fejét a ’belső ellenség’, ebben az esetben, első körben a ’reakciós’ és az ’ellenforradalmár’ szereplők. Mindez túlságosan is egybeesik, illetve párhuzamosan folyik a primás közéleti, egyházi és politikai aktivizálódásával is, amelynek szemmel tartását a kormány fontosnak tartotta.

Kérdés az, hogy elfogadták-e a szabadságharc vezetői Mindszenty – ahogyan ő fogalmaz – közjogi-politikai „*állását*”? Rehabilitálta-e őt a jogtalan bebörtönzésért és jogfosztottságért az új rendszer? A válasz megint egy kicsit összetett, és nem egyértelmű.

Született olyan irat, valószínűleg 1956. november 2-án, amelyben a „*Magyar Nemzeti Kormány*” (lényegében az átszervezett második Nagy Imre-kormány) megkísérli rehabilitálni Mindszentyt. Az ezzel kapcsolatos dokumentumban ez olvasható: „*A Magyar Nemzeti Kormány megállapítja, hogy Mindszenty [sic!] József bíboros hercegprimás ellen 1948-ban [tollal javítva az eredeti 1949-es évszám - PJ] indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, az akkori rendszer által ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindezek alapján a Magyar Nemzeti Kormány kijelenti: a Mindszenty [sic!] hercegprimás ellen elrendelt jogfosztó intézkedések érvénytelenek, ennek következtében a hercegprimás minden állampolgári és egyházi jogát korlátozás nélkül gyakorolhatja. – Nagy Imre miniszterelnök. (tollal aláírva, dátum nélküli, gépelt papír)*”⁶⁰⁷ A kormánynyilatkozat érdekes módon a kádári

⁶⁰⁴ *Az igazság a Nagy Imre ügyben* (Szerk.: Kenedi János), Századvég füzetek 2., 1989, 67. o.

⁶⁰⁵ *1956 sajtója október 23. – november 4.* (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 622. o.

⁶⁰⁶ 82. dokumentum (*Az MTI jelentése Kéthly Anna Bécsbe érkezéséről és sajtónyilatkozatáról*, Bécs, 1956. november 1.). In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 229. o. Az ezzel kapcsolatos nyilatkozata – amelyben kifejtette azt is, hogy támogatja Nagy Imre második kormányát – november 2-án elhangzott a Szabad Kossuth Rádióban és november 3-án az MTI is közölte. vö. *1956 sajtója október 23. – november 4.* (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 508. és 632. o.

⁶⁰⁷ MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. 13. doboz. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok, 104. fol. „*Nagy Imre kézjegyével ellátott okmány Mindszenty József volt [sic!] hercegprimás rehabilitálására.*” Dátum nélkül. (Balogh

adminisztrációnak volt nagyon fontos Nagy Imre *ellen* (tekintettel arra, hogy az „*ellenforradalmi Mindszentyt rehabilitálta*”⁶⁰⁸), de ugyanakkor a hercegprímásnak is, mert – nem pontosan, de – közli⁶⁰⁹ azt a visszaemlékezéseiben.

A Mindszenty által közölt szöveg – amely sajnos pontatlan maradt mind a két emlékirat kiadásban, sőt azt jelzik a kritikai, bővített verzióban, hogy a hercegprímás a „*pontos szövegét közölte*” – a következő: „*A magyar nemzeti kormány megállapítja, hogy 1948-ban Mindszenty József hercegprímás ellen emelt vádak minden törvényességet nélkülöztek. Ennek értelmében a hercegprímás ellen történt összes intézkedések megsemmisülnek és a hercegprímás minden eddigi polgári és egyházi tisztségét felveheti és szabadon gyakorolhatja.*”, aláírás, dátum nélkül. A legfontosabb az „*állampolgári*” és „*polgári*” kitétel közötti különbség, amely ha talán nem is tudatos, de nagyon is fontos különbség: az állampolgári csak alanyi, egyéni szabadságot rögzít, míg a polgári lehet társadalmi, közéleti, sőt politikai (közjogi) tisztség (és nem „*jog*”, ahogyan az eredeti szöveg rögzíti) szabadon gyakorlását is. Ráadásul a polgári „*minden eddigi tisztség*”, amely folytonosságot is jelez, ami végkép nem volt Nagy Imre szándéka. E mellett ezek ’felvételét’ teszi lehetővé a Mindszenty-közlés, amely nyilván az ’állampolgári jog’ esetében nem lehetséges, csak szerzett joggal lehet ezt megtenni, itt pedig valami folyamatosan fennálló, újra érvényesülő tisztségekről van szó és nem jogokról. Különbség van a „*vádak*” és az „*indított eljárás*” között is, amely jogtechnikai fogalom versus erkölcsi-morális kitétel értelmezési lehetőségeket biztosít, különösen, hogy ez utóbbi esetében a Mindszenty-interpretáció törvénytelenéget is rögzít, „*törvényes alap*” helyet. Az eredeti Nagy Imre-kiadmányozás tartalmaz egy elhatárolódást az „*akkori rendszer*” – értsd: a Rákosi-rendszer – tekintetében, ami a Mindszenty-interpretációban már nincsen jelen.

Összegezve az írógéppel írott eredeti irat a miniszterelnök egyszerű, különösebb felhatalmazás nélküli és alkotmányos vagy jogi következmények nélküli, szinte tájékoztató jellegű közlése: nem rendelet, pláne nem bírói, jogi határozat érvényű dokumentum. Lényegében csak egy politikai aktust rögzít, amelyet 1956. november 2-án rögzítettek írásban, leginkább azért, hogy a beállt – nem teljesen így remélt – megérkezése a bíborosnak kielégítő

Margit közlése) Faksimilében megjelent: *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. III. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztató Hivatala, é. n. 58. és *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. Bp., 1958., 193. o.

⁶⁰⁸ Uo. és még „*Az ellenforradalmi elemek garázdálkodásait és egyben a legszélsőségesebb reakció nyílt színre lépését szentesítette Nagy Imre azon törvénytelen intézkedése, melynek során – Losonczy Gézával és Tildy Zoltánnal egyetértésben – rehabilitáltnak nyilvánította a népi és demokratikus rend legelszántabb ellenségét, Mindszenty Józsefet. Visszaállította Mindszenty „jogaiba”, majd Tildy Zoltán közreműködésével lehetőséget biztosított Mindszenty számára a rádióban való november 3-i fellépésére, a nyíltan kapitalista restaurációra felhívó, lázító beszédének megtartására*”. In. *A per - Nagy Imre és társai*, 1958, 1989, 2008, (Szerk. Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin), vádirat, 146. o.

⁶⁰⁹ Vö. *Emlékirataim* 1989, 318. és *Emlékirataim* 2015, 335. o. és ui. 93. lb.

legyen a számára, ezzel is az elégedettségét szolgálva, amely egyelőre már több követeléssel ezen a front nem állhatott elő.⁶¹⁰

Ezt alátámasztani látszik az irat keletkezési szándéka és az utólagos megítélése a szerzők, kiadományozó részéről. Az iratot 1956. november 2-án korán reggel⁶¹¹ mondta nagyobb részt tollba Tildy Zoltán Erdei Ferencnek, miután előző napon megegyeztek ebben Nagy Imrével szóban. Mindez azt engedi feltételezni, hogy november 1-én a személyes egyeztetésen Mindszenty és Tildy között ennek a lehetősége vagy igénye felvetődhetett, ezért hozta szóba Nagy Imrénél ezt Tildy és ezért is cselekedett gyorsan Erdei Ferencsel, Nagy barátjával, aki a második kormányában a helyettese volt. Nagy Imre a legépebb iratra azt mondta, hogy „*erre szükség van, de előzetes garanciát kellene szerezni Mindszenty (sic!) magatartására vonatkozóan*”⁶¹². Tildy Zoltán a Nagy Imre-perben tett vallomásában ezt tagadta, hangsúlyozta, hogy ő sem egyedül, sem Erdeivel nem készített ilyen dokumentumot, „*Erdei Ferenc nem emlékszik jól erre a tényre*”⁶¹³. Nagy Imre elismerte, hogy a „*rehabilitációs okmányt*” ő kiadományozta, de hangsúlyozta, hogy az nem az ő egyéni véleményét tükrözi, hanem „*az ebben az ügyben hozott döntést*” írta alá. Vallomásában rögzítette azt is, hogy politikai szempontok és a „*helyzetből fakadó rendkívüli sürgősség*” együttesen generálták az irat kibocsátását, de szándékoztak vizsgálatot folytatni, amely utólagosan alátámaszthatna volna az nyilatkozatban foglaltakat. Nagy hangsúlyozta azt is, hogy kiadományozásakor nem tekintette törvényellenesnek az iratot, és Mindszenty perét abba a sorban látta „*amelyben a*

⁶¹⁰ Két nappal előbb Nagy Imre és Tildy is még feltehetőleg sokkal óvatosabb volt Mindszenty személyével kapcsolatban, ahogyan azt az ÁEH elnökének fellépéséből, majd elbizonytalanodásából láhattuk, de közben volt egy határozottabb munkásküldöttség, amely követelte a hercegprímás szabadon bocsátását a Parlamentben; szerencsére az újpestiek sem voltak tétlenek, emellett pedig a szovjet tanácsadók is taktikailag jó húzásnak tartották a szabad hercegprímást. A szöveget a rádió is beolvasta november 1–4. között, többször is.

⁶¹¹ A dokumentum valós datálása a szakirodalomban megosztott, aminek az egyik legfőbb oka, hogy eredetileg sincsen rajta dátum. Fellelhetőségi helyén az október 31-i dátum szerepel a dokumentumon, ld. MNL OL XX–5–h–8. kötet/1956–58. (13. d.) 104. fol. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok. „Nagy Imre kézjeggyével ellátott okmány Mindszenty József volt (sic!) hercegprímás rehabilitálására”. K. n. (1956. október 31.). Erdei a vallomásában egyszer határozottan említi a november 2-át, másodszor pedig először október 31-ét említi, amelyet november 2-ra javítanak tollal a jegyzőkönyvben (az első november 2-a nem javított). Ebből kiindulva Balogh Margit Mindszenty-monográfiájában az 1956. október 31-i dátumot tartja a legvalószínűbbnek a dokumentum datálására (vö. *Mindszenty József I-II.*, 2015, 1018. o.), amíg Nagy Imre monográfusa, Rainer M. János például november 1-ét tartja megfelelőnek vö. *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet*, 1999, 316–317. o. Tildy Zoltán monográfusa, Haas György nem tér ki erre a kérdésre munkájában. A magam részéről a november 2-i datálását tartom – Erdei nyilatkozatai alapján, illetve a november 1-én történt Tildy-Mindszenty egyeztetés, lehetséges motivációja okán is, illetve az aznapi kormány kabinet ülés, ahol nem került szóba Mindszenty kapcsán, hogy már kiállítottak volna egy ilyen iratot – a leginkább valószínűnek a rehabilitációs dokumentum keletkezésére.

⁶¹² MNL OL-XX-5-h-V-150000/37 Erdei Ferenc 1957. július 23-i tanúvallomása.

⁶¹³ MNL OL XX–5–h–20. kötet/1956–58. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról. 1957. augusztus 2.

koholt vádak alapján megrendezett nagy-perek lezajlottak”. Ennek ellenére összegző véleményében a rehabilitációs nyilatkozatot „*helytelennek*” és „*elvetendőnek*” tartotta⁶¹⁴.

Adott időben Nagy Imre politikai aktusa elérte célját, elégedettségében blokkolta a hercegprímást, ugyanakkor a késői interpretációi megmutatják nekünk, hogy az ő értelmezése és szándékai ezzel az irattal eltértek Nagy Imréétől. A kádári gépezetnek is fontos volt fakszimilében közölni az iratot, amivel Mindszenty „*törvénytelen rehabilitációját*” bizonyíthaták, és valójában ők is a politikai aktus miatt tették meg ezt a közlést, hiszen pontosan tudták, hogy a nyilatkozatnak jogi következménye nem volt, csak politikai. Mindszenty ugyanúgy elítélt maradt, csak ezt nem vetette senki sem a szemére ez alatt a pár szabadságban eltöltött nap alatt, a politikai csekk fedezete azonban november 4-én reggel lejárt.

Az irat mást jelentett Mindszentynek és Nagy Imrének: nem az egyházi tisztségét használva szólítja meg Mindszentyt, hanem a közjogi pozíciót is hordozó tiszttel. Lehet, hogy a kommunista Nagy Imre vagy a református lelkész Tildy Zoltán tudta, hogy *a hercegprímás megszólítás magában rejt közjogi pozíciót is*, amit Mindszenty ekkor és később is fenntartott magának, de, hogy ezt nem erősíteni akarták, az biztos. Itt leginkább egyfajta gesztusról, közkeletű megszólításról lehet szó, hiszen több cikk, levél is ezen a címen említette Mindszentyt az elmúlt időszakban. Azt azonban nem zárhatjuk ki, hogy mindez személy szerint neki nagyon is fontos volt, noha az 1947. köztársasági törvény 4. §-a már eltörölte a címek és rangok használatát, és az 1951-es *Sacra Congregatio Consistoriales III. decretuma* (pontos címén: *De Vetito Civilium Nobiliarium Titulorum Usu In Episcoporum Inscriptionibus Et Armis*)⁶¹⁵ a „*herceg*” kifejezést használaton kívül helyezte. Az egyházi címet nem törölni lehetett volna el a kommunista diktatúra (egy ilyen gyakorlat lényegében a főkegyúri jogokon is túlmutatott volna, tekintettel a *legatus natus*⁶¹⁶ jogaira), de ugyanakkor a gyakorlatban akadályozni tudta az egyházi tisztsége ellátását, amit meg is tett Mindszenty személyes szabadságának a korlátozásával. A Nagy Imre-kabinet csak egyszerű, alapvető állampolgári jogokat érintett (a rádióban is ilyen kitételrel olvasták fel a szöveget).

Mindszenty tisztsége *közjogi* volt, amire ugyan ő is használta a „*polgári*” kifejezést (lásd előrébb, ahol a prímások hivataláról ezt írja: „*az egyetlen állás hazánkban, amelyben egyházi*

⁶¹⁴ MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. 166. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról. 1957. szeptember 2. és MNL OL XX-5-h-1. kötet/1956-58. 164. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról. 1957. június 28.

⁶¹⁵ In. *Acta Apostolicae Sedis* 43 (1951) 480.

⁶¹⁶ Tí. „*született legatus*” – egy kiváltság az egyházon belül, azoknak, akik hivatalból és nem választás alapján birtokolhatják ezt a rangot. Az esztergomi érsek mellett ilyen még pl. a prágai, a salzburgi, az udinezi, a pozsoni vagy a kölni érsek is.

és polgári rang egyesül”), de inkább gyakorlati élel. Lényegében tehát itt értelmezési nehézségek merülhetnek fel a hevenyészett „rehabilitációs irat” körül, melynek igazi értékét a szabadságharc aktuális sikere és ezzel kapcsolatosan Nagy Imre miniszterelnök elfogadottsága jelenthette. Mindszentynek átmenetileg elég volt azonban ez a papír, később pedig azért vált fontossá, hogy semlegesítse azokat az ellene felhozott vádakot, elítélését – az *Emlékirartaim*-ban is ilyen kontextusban szerepel. Visszaemlékezéseiben egyértelműen rehabilitációnak tartja az iratot: „Az én rehabilitációm Nagy teljes elfordulását jelenti a marxizmustól. A marxizmus talaján számomra nem terem rehabilitáció. Nagy Imre az ítélet [tudniillik az 1949-es elítélése Mindszentynek – PJ] után küldetést vállalt (...) Most a rehabilitáció az ő halála egyik oka ... Életét adta az új, nem-marxista meglátásáért.”⁶¹⁷. Az események sorozata azt is elhozta, hogy Mindszentynek Nagy Imre kormányaihoz szorosabb legyen a kapcsolata a szovjet intervenció után, mivel a Kádár-kormány és az előző kormányok sem tisztázták a helyzetét megnyugtató módon, azóta, hogy 1955-ben megváltoztak a fogva tartásának a körülményei.

Mindszenty – Bibó némileg cinikus visszaemlékezései ellenére is – tisztában volt vele, hogy Nagy Imre „kicsoda”, és minden jel szerint korrekten viselkedett vele kapcsolatosan. „Egy rövid beszélgetésem volt ezalatt Mindszentyvel” – emlékezett Bibó évekkel később. – „Három momentumra emlékszem: megkérdezte, hogy rokona vagyok-e Bibó Lajosnak, akinek ő az 'Anyám' [1929-ben jelent meg először, a szerző a kormányzósági Magyarország idején jobboldali irányultságú és református szerző volt – PJ] című regényét olvasta. Mondtam, hogy nem vagyok. Aztán megkérdezte, s hogy megvetés volt-e ebben, vagy nem, azt nem tudom, csak azt kérdezte: ön melyik pártárnyalathoz tartozik? Ami körülbelül annyit jelentett, hogy ő az összes létező pártot a kommunista párt árnyalatainak tekintette. És végül megkérdezte, hogy tulajdonképpen ki ez a Nagy Imre, amin enyhén elképedtem, mert ez alatt a három nap alatt, amióta ő kiszabadult, ha valamiről, hát egy dologról kellett volna tájékozódnia, tudniillik arról, hogy ki az a Nagy Imre. Hát tőlem megtudta azt, amit én el tudtam mondani neki. De a kérdésén nagyon csodálkoztam.”⁶¹⁸ Bibó egy másik alkalommal is visszaemlékezik erre a helyzetét és alanyait is rendkívüli találkozásra, ahol azt mondja, hogy a primás „rezerváltsággal végighallgatta”, ahogy érdemben elsorolja neki, hogy kicsoda Nagy Imre, elmondása szerint csupa pozitív eseményt fűzve a nevéhez⁶¹⁹. Bibó tájékoztatása nem ért el lényegében semmilyen hatást nála: „Nem közölt semmit az elmondottak alapján Nagy Imrével

⁶¹⁷ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 17. o. A részlet azt is mutatja, a kellő távoból 1958 (Nagy Imre halála) után született írás.

⁶¹⁸ Bibó István: *Életút dokumentumokban*, (Szerk: Huszár Tibor), Budapest, 1995. 435. o.

⁶¹⁹ *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*, (Szerk. Kenedi János), 1996, 51. o.

*kapcsolatban. Nem tért ki egyházpolitikai kérdésekre, és nem nyilvánított ki vele kapcsolatban sem szimpátiát, sem antipátiát.*⁶²⁰

Érdeemes még megjegyezni a „*pártárnyalat*” szóösszetételt is, amely mind a két visszaemlékezésben szerepel és összevág Mindszentynek azzal az elképzelésével, hogy az 1945-ös országgyűlési pártok nagyobb része marxista (ha nem is kommunista, ahogyan Bibó említi) volt, és azzal is, hogy ő az állásában pártok feletti szerepet tölt be. Mindszenty egy egyszerű, az intervenció kellős közepén zajló, magánjellegű beszélgetésben is ezt a pozíciót vette fel egy államminiszterrel szemben – minden jel szerint szinte ösztönösen.

VI. A hercegprímás és a „*kezdeti zászló*” – Mindszenty József és Nagy Imre

„Ó, mély folyam, mely az országot

végig futod,

forrásaid ím kiderülnek,

letisztul most megint habod.

Kit mutat az idők jele?

Ki a szent és ki az eretnek?

Tovasodródó vizeidben

*ma milyen árnyak tükröződnek?*⁶²¹

Úgy ismert, hogy Mindszenty a lényegesen átszervezett második és az egy napos harmadik Nagy Imre-kormányral lojális volt. Mindez nem a valós közjogi-politikai krédójának a változását mutatta, sokkal inkább azt, hogy a főpap jól tájékozódott, és csak valakivel szemben fogadta el nyilatkozatszinten Nagy Imre harmadik kormányát legitimnek. Mindezt egy sajtótájékoztatón tette egyértelművé, a szovjet intervenció elején, nem a korábbi szózatában (ahol ezt várta tőle egyébként a Nagy-kormány), ahová csak külföldi újságírókat hívták meg. A kérdéseket Leslie Balogh Bain⁶²², a később dicstelen szerepet játszó újságíró tolmácsolta magyarul a primásnak⁶²³, meglehet titkára, Turchányi is jól tudott angolul. Egy

⁶²⁰ Uo.

⁶²¹ Harald Sverdrup: *Tükörképek a Dunán* (Speilbilder I Donau), részlet.

⁶²² Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*, Múltunk, 2011/2., 176–204. o.

⁶²³ Filmfelvétel is készült ez alkalommal, ez megörökítette egy szentmise részletét is, amelyet a hercegprímás celebrált a követségen (valószínűleg november 6-án), a titkárával, egy egyszerű fehér terítős asztalon, két gyertyával, kb. 15 ember előtt. A bor átváltoztatása egy egyszerű üveg pohárban (a korabeli propaganda szerint: pezsgőspohárban) történt, a háttérben pedig egy nagyobb amerikai zászló látható az oltáru szolgálat asztal mögött. Ez a keresetlenség azt mutatja, hogy a primás valóban minden különösebb eszköz és személyes tárgy nélkül érkezett az amerikai azilumba november 4-én reggel.

itteni sajtónyilatkozatában ezt fogalmazta meg az amerikai nagykövetség menedékében tartott sajtótájékoztatóon, november 4-én és két nappal később is hasonló módon: „*Első kérdésük: Mit szólok az orosz agresszióhoz? A legteljesebb mérvben elítélem. A második kérdés: Melyik kormányt ismeri el Magyarország törvényes kormányának? Nagy Imre kormányát vagy a Kádárét? Nagy Imre kormányát ismerem el Magyarország kormányának.*⁶²⁴ *Kádár Jánost idegen katonai hatalom erőszakolta az országra. Abszolút törvénytelennek tartom és elutasítom!*”⁶²⁵. Mindszenty ekkor már nyíltan megvallott lojalitása meglepte egykori ellenfelét, Kéthly Annát, talán Nagy Imrét is, de beleillett abba az egységbe, amely azokat jellemezte, akik a bukott szabadságharc után egy platformra kerültek. Akik a szabadságharcnak köszönhatték korábban a szabad mozgásterüket. Kádár János is érzékelte ezt az egységet és veszélyesnek tartotta, ez ösztökélte arra többek közt, hogy Nagy Imréeket száműzte 1956 novemberében Magyarországról. Az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának ezt így indokolta akkor: „*Semmiféle örök száműzetésről nincs szó, de amikor Mindszenty, Kéthly és a Szabad Európa, a Budapesti Munkástanács követeli Nagy Imre kormányát, akkor az ország helyzete megköveteli a megoldást... Nem örökérvényű ez a száműzetés, eltelik 3 hónap, más körülmények között fogunk dolgozni, akkor itt lehetnek Budapesten.*⁶²⁶”.

A bábkormány színrelépése, a szabadságharc leverése közös nevezőre hozta azt a két személyt, azt a két külön világot tehát, akikben nem sok minden volt közös: Mindszentyt és Nagy Imrét. Sőt, sem 1956 előtt, de a szabadságharcban sem találkoztak soha személyesen, nem is beszéltek. „*Sem akkor, sem máskor nem látta Nagy Imrét, sohasem találkoztak*⁶²⁷.” – szögezi le a primás sajátmagáról, caesar-i egyes szám, harmadik személyben, éppen a kádári propaganda ezzel kapcsolatos híreszteléseit cáfolva. Mégis nagyon sok közülük volt egymáshoz, ezt elsősorban annak köszönhatték, ahogyan mások tekintettek rájuk 1956-ban és ezzel kapcsolatosan az események után. Ezért is érdemes kihívás megnézni közelebbről a hercegprimás és a miniszterelnök ekkori viszonyát, vélekedéseit egymásról, mert nem hordoznak magukban semmit a személyes benyomásból, lényegében politikai eszmék és szimbólumok, hivatalok és mozgásteretek ütköztetése mindez. A kezdetek óta a szabadságharc résztvevőit polarizálta Mindszenty és Nagy Imre is, mint lehetőségek és igazodási pontok, önmagukon túlmutatva.

⁶²⁴ Az eredeti szövegben még hozzá teszi: „*Bár a Nagy-kormányban ott alakoskodott Kádár János is, Nagy Imre kormányát tartom (ismerem el) Magyarország kormányának.*” In. *Emlékirataim* 2015, 468. o.

⁶²⁵ *Emlékiratok* 1989, 445. o. Először Bozsóky Pál Gergő hívta fel a figyelmet erre a momentumra: Mindszenty bíboros az 1956-os forradalom idején, In. *Mindszenty József emlékezete*, (Szerk. Török József), Budapest, 1995, 68. o.

⁶²⁶ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11-1957. január 14.*, (Szerk. Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente), 1993, 99. o.

⁶²⁷ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 153. o.

Nagy Imre helyettese, Tildy Zoltán előző este még elsírta magát Mindszenty november 3-i szózatán, és a végén köszönetet mondott a kormány nevében is. Legalábbis a prímás emlékezetében ez maradt meg erről az eseményről. Ezt a köszönetet azonban csak az 1956. október 29-e utáni Nagy Imre nevében lehetett átadni, akinek *tényleges* működését a prímás elismerte, mert készen kapta meg, amíg a korábbi meg lehetőségen kritikusan, hacsaknem elutasítón kezelte. A lojalitását – amelyet többek között Mészáros István is hangsúlyoz – paradox módon a szabadságharc bukása váltotta ki, nem magától értetődő volt, hiszen még november 3-án sem szólt erről a szózatában. Két pólussal került szembe a hercegprímás ugyanis; Kádár-Gerő-Rákosi és Nagy Imre politikája. A harmadik Nagy-kormány iránti lojalitásában azonban szem előtt tartotta az ország pillanatnyi támogatását is: „... *az ország inkább választja a varsói szerződést elvető, magyar függetlenséget hirdető Nagy Imrét, még ha múltja kommunista is, mint a muszkavezető Kádárt, még ha nem kommunista volna is.*”⁶²⁸. Döntését tehát az váltotta ki, amit a szabadságharcban a legnagyobb értéknek és lehetőségnek tartott: a nemzeti önrendelkezés, a szuverenitás biztosításának lehetőségét. Nagy mellett egyfajta szuverenitástöbblet szólt, ami pillanatnyilag a legtöbb, ami kihozható volt a helyzetből. Mivel a nemzet érdeke és választása ez, ezért a hercegprímásé sem lehet más. Nem beszélhetünk személy szimpátiáról, benyomásról sem, sokkal inkább egy adott politikai helyzet értékeléséről. Nagy Imre akkor lesz pozitív szereplő Mindszenty számára, amikor ellöki magát Gerő Ernő és lényegében Rákosi irányvonala mellől, az általa meghirdetett statáriumot visszavonja, a szovjet intervenció után pedig ezért az egyetlen *reális* alternatíva marad Kádár János bábkormányával és a szovjet beavatkozással szemben – a hercegprímás a nyugati sajtónak ezt szem előtt tartva nyilatkozik. A dolgok úgy alakulnak, hogy *tényleges* viszonyrendszerben, közös platformon csak ekkor lesz vele Mindszenty.

1956 előtt Mindszenty Nagyt, mint az MDP KV Titkárságának mezőgazdaságért felelős tagját, a földreform (ahogyan Mindszenty emlegette: „*kolhozosítás*”), németek kitelepítésének kíméletlen támogatóját és végrehajtóját ismerhette meg. Valószínűleg nem tudott arról, hogy Nagy Imre 1947 után többször – Gerő Ernővel, egyszer pedig Rákosi Mátyással is szemben – kifejtette nézeteit az erőszakos szovjetizálással szemben, ezért 1949-ben kizárták a Politikai Bizottságból.

Mindszenty Nagy Imre-képe elsősorban 1956 néhány napjának tapasztalatából táplálkozik, ezért is talán tapinthatóan egyoldalú, döntően inkább pozitív, de még így sem kritika nélküli. A szabadságharc után több konkrét jellemzést is megfogalmazott Nagy Imréről a prímás, amit

⁶²⁸ Uo. 90. o.

eredetileg az emlékirataiban akart megjelentetni, azonban ez a többszörös átszerkesztés során kikerült belőle. Az amerikai nagykövetségen keletkezett iratrészekben azonban fellelhetőek: „Nagy Imre [1896–1958] a Millennium évében, Kaposvárott született, református kisgazda családból. Az osztályvonások sokban azonosak földijével, Nagyatádi Szabó Istvánéval, Nagy Ferencével, az itt sihederkedő faluvégi kovácslegénnyel, Kádár Jánoséval. A XX. században nem Pest, Zala, Sopron, de Somogy adja az élt. Ez a somogyi réteg általában kossuthista, Széchenyivel szemben, és egykés,⁶²⁹ hogy a birtok, a bálvány egyben maradjon. Jön aztán olyan egyke-nemzedék, amely a bűnnel rangos bálványt, a földet unottan otthagyja, elmegy borbélynak vagy gyári munkásnak, mert így 'küzdelem és adó nélkül' élhet. A politika terén visszakanyarodnak az elhagyott faluhoz, és – akarva, nem akarva – eszközök a magántulajdon kiirtásában. (...)

Az is alaptalan vád, hogy Nagy – nem értve a pillanatot – átlépett a határ Rubiconján, míg Lengyelország innen maradt, és a liberális kommunizmus életét választotta. Akik ezt hirdetik, maguk is bevallják már, hogy a lengyelek ma elégedetlenek Gomulkával. A lengyel prímás [ti. Stefan Wyszyński – PJ] végigpanaszolja-tiltakozza a 9 évet a szerződő Gomulka és a Párt szószegései miatt⁶³⁰ (...) 3-4 ún. 'szovjet-ingerlő' okot hoznak fel Nagy ellenében: a többpártrendszer bevezetése, a szabad választás meghirdetése, a semlegesség kimondása és a varsói paktumból való kilépés, Mindszenty bíboros november 3-i rádiós beszéde. A kilépés nem oka, hanem következménye a beavatkozásnak. Nagy egyenesen utal egyidejűleg újabb csapatok beáramlására, Nagy férfiasan viselkedett (...) Az orosz beáramlás nem a semlegesség kihirdetése (november 1.) után kezdődött. Arra már inkább befejeződött (...) A Szovjet a semlegesség és a kilépés kihirdetése idején már körülvette a fővárost. Ugyanez (és egyéb) okból még kevésbé lehetett oka az interventionak a bíboros november 3-i esti rádiószózata (...) A hiba nem Nagyban, hanem a moszkvai imperializmusban és a

629 Az 'egykezés' (azaz egyetlen – lehetőleg fiú – örökös nevelése a családban) Mindszenty számára *negatív*, progresszív társadalmi folyamatot jelöl, amit itt is ilyen éllel jelöl, ahogy a „kossuthista” is pejoratív a számára. Az egykezés ellen még zalaegerszegi plébánosként, a Zala vármegyei közgyűlésben elfogadtatta az egykézéssel szembeszálló törvénytervezetét is.

630 Ez egy – a történetírói narratívában is előforduló párhuzam, amely adja is magát: a lengyel viszonyok, azok eredményességével, illetve a magyar viszonyok, a bukással történő összehasonlítása. Majdnem mindig szerepel benne egy Wyszyński/Gomulka vs. Mindszenty/Nagy összehasonlítás is (pl. Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015., II. kötet). Mindszenty is kitér erre a párhuzamosságra, de mindig cáfolja ennek a relevanciáját, lényegében azért, mert a magyar fegyveres szabadságharcot döntő politikai tettnek tartja, amely alaptól nem tett lehetővé olyan reform-, és egyezkedési folyamatokat, mint, amilyenek Lengyelországban voltak. A párhuzamot, szembeállítást a prímás nem tartotta ezért indokoltnak sohasem: „Budapest csak könnyített Varsó helyzetén; Varsó semmit sem könnyített a magyar helyzeten. A kezdeményezésével itt tüzet rakott. Amikor a tűz itt megette a magát, Varsó ölbe tette a kezét, és megkönnyítette a Kreml helyzetét Varsóban is, de még inkább Budapesten.”. Ezt és az ehhez hasonlókat vö. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 190-191., 193.o. és 195. o.

szószegésben van (...) az UN (ENSZ) és a nagyhatalmak siralmas tehetetlenségében, Gomulka lengyel-megtévesztésében és Kádárnak Gomulkára olcsójánosként rálicitáló árulásában van.

Nagy háta mögött egy nemzet állott, amelyet Rákosiék, Gerőék, a 'degenerált, despotizmusba és nemzeti rabszolgaságba' vivő párt (Kádár) teljesen kiábrándítottak, és nem tudott lengyel mérvben hiszékeny lenni a párt és Moszkva ígéreteivel szemben.

Nagy különb emberi értéknek bizonyult, és még inkább bizonyul a megpróbáltatást hozó jövőben, mint a sokarcú Gomulka. (...) Egyenesen a történelmi tények ellen van Nagy Imrét megtámadni éles jelzősorral. (...) Ő tragikus sorsú, de felelőssége a történekekért nem egyedüli, és nem is a legnagyobb. Ahogy a győztes sem marad felelősség nélkül. (...)

Nagynak voltak emberi gyengéi; legnagyobb tévedése, hogy Rákosi, Gerő tettei után még tudta túrni a kommunizmust, bár kevesen látták annyira bűneit, mint ő. Ám messze felette áll azoknak, akik halálba vitték a hazugságok, ferdítések és rágalmak garmadájával. Ki tudja, mik voltak utolsó gondolatai?

Nagy Imre egyénisége rejtély, ha megmaradt utolsó leheletéig kommunistának, és így fejezte be életét [Mi már tudhatjuk, de Mindszenty nem tudhatta: így történt – PJ]. Utolsó életműve, tanbeli csalódása, kiábrándulása, Rákosi és Kádár, Sztálin, Hruscsov és Mikoján előtte mindenkinél élesebben jelentkező arcképe, a csoportjabeli kommunisták magatartása, de különösen a Fehér könyv elolvasása után mi lehetők tartjuk, hogy az emberi hitványság csömörében búcsút mondott a kommunizmusnak mint javíthatatlan rendszernek. A rendszer csak a 'megtéréseket' hirdeti kifelé, ezeket a lelkesedést felváltó undorokat soha.

Nagy elválaszthatatlanul összefonódik a szabadságharccal. Az ő neve kezdeti zászló. De Nagy vezér nem volt. A szabadságharcnak nem volt vezére, kipattantja a gyűlölt rendszer szembehelyezkedése (rádió), az ÁVH-tűz, amelynél lángot fog a szabadságvágy, inkább, mint a jobb élet. Általános, de nem szervezett népfelkelésről van szó (...).

Nagy hibái inkább a bolsevista örökségből eredtek, amellyel aktív politikusok annyira nehezen tudnak szakítani, mint ő, ha lelke mélyén utoljára nem szakított volna. Somogy XX. századi politikai termésében, annyi vitatott politikusa között, ő mérhető komoly mértékkel (...).

A saját ideáljait nem tagadta meg, kitartott az orosz és kádári kommunizmus ellen, 'bűntudat' nélkül, haláláig. Hős volt. Arról azonban folyik a vita, hogy nemzeti hős volt-e. Mi nem tagadjuk ezt meg tőle. Emléke – korábbi nagy tévelygései és kezdeti némely rossz szolgálatai után is – tiszteletet érdemel. Tiszteletreméltó nemzeti megmozdulásnak volt zászlótartója és áldozata. Messze felette áll azoknak, akik azonban hóhérok, Nagy pedig tiszta."⁶³¹

⁶³¹ A gépelt emlékiratokat (7-13. o.) a Mindszenty Levéltárból Tyekvicska Árpád gyűjtötte ki korábban és ő publikálta, nyelvileg javította, de át is szerkesztette minden jel szerint, az eredeti sorrendet, vö. Tyekvicska

Mindszenty lényegkereső, összegző véleményalkotása Nagy Imréről alig ismert, nem annyira hivatkozott, pedig sokban felülírja a hercegprímás reálpolitikai értékítéletéről alkotott általános képet is⁶³². Egy dolgról Mindszentynek azonban nem voltak, nem is lehettek forrásai, ezért csak abból indul ki, hogy Nagyot párttársai kivégezték 1956 után, és abból, hogy az értelmezése szerint a miniszterelnök rehabilitálta őt.

Nagy Imre azonban *nem undorodott meg* a kommunizmustól, *nem volt „tanbeli csalódása”* sem, csak személyekben, hatalomgyakorlási módokban csalódott – kommunista maradt Kádárék (romániai és magyarországi) fogságában is, az őt elítélő bíróság előtt is, MSZMP-párttagsága mellett érvelt, azt végig fenn akarta tartani. Csalódása csak Rákosi, Gerő és a sztálinizmus irányában volt, Kádárral kész volt együttműködni már 1957-ben, bármennyire elítélte is a szovjet beavatkozást 1956 novembere után és kitartott a forradalom mellett.

A következősen antikommunista Mindszentytől mégis óriási teljesítmény, hogy tragikus sorsú *nemzeti hősnak* és – találó jellemzéssel – *„kezdeti zászlónak”*, valamint *„tisztá jellemnek”* tartja az ortodox kommunista, marxista és lényegében ateista Nagyot, még ha vezérnek semmiképpen sem. Eszmetörténeti szempontból is alátámasztható (Kolnai Aurélt később idézem ezzel kapcsolatban) és reális, szinte definitív az 1956-ról alkotott véleménye a primásnak: *vezér nélküli esemény volt*, ami nem tett neki feltétlenül jót. Nagy Imre személyét és szerepét ugyanakkor a primás időszakosnak, ideiglenesnek és így meghaladhatónak is gondolta: *„A Nagy-csoportot akkor mi – a jobbik és tisztességes rész – nem ismertük teljes mértékben. Azt is meg kell mondanom, mert nem tagadhatom le, megszavaztam, hogy Nagy legyen a miniszterelnök”⁶³³, abban a hitben, meggyőződésben, hogy Nagy minden hibája ellenére mégis becsületes ember; mégis a munkásosztály oldalán áll. Később kiderült, hogy nem így van.”⁶³⁴* Ez visszamenőlegesen is fontos megállapítás lehet, ha a főpap 1956-os eseményekben betöltött szerepéről, tetteiről gondolkodunk.

Mindszenty alapvetően finom, de stabil kritikája ehhez a képhez illeszkedik, árnyalja, de lényegében soha nem rombolja le, annak ellenére, hogy tudja *„Ami itt történt, Moszkva*

Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 107-109. o. A fenti részek – más tagolással, címzett fejezetekben szerkesztve, nem egybefüggő szövegrészként - megtalálhatóak az 1956-os forrásgyűjteményben is, Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 179-180. és 194-203. o.

⁶³² Egy kisebb közéleti vita kapcsán ezt az ambivalenciát próbáltam jelezni egy írásomban, kevés visszhanggal: *A jobboldal hőseiről: Mindszenty és Nagy Imre példája*, Mandiner, Online: https://mandiner.hu/cikk/20180821_pancel_hegedus_janos_a_jobboldal_hoseirol_mindszenty_es_nagy_imre_peldaja (Utolsó megtekintés: 2020. március 17.)

⁶³³ Sajnos nem derül ki, hogy Mindszenty itt pontosan milyen szavazásra gondol, lehet, hogy szimbolikus szóhasználat, de meglehet az is, hogy a Tildyvel való korábbi novemberi egyeztetésére gondol, amikor kikérte a véleményét esetleg erről az államminiszter, Nagy helyetteseként is. Az is lehet azonban, hogy hívei kérdezték tőle korábban és nekik is megerősítette azt, hogy Nagy Imre jó választás, hibái ellenére miniszterelnöknek. Akkor is, ha utólag azt gondolja, hogy ebben tévedett.

⁶³⁴ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékából*, 2016, 147. o.

hozzájárulásával történt.”⁶³⁵. Mindszentynek nem volt elegendő az 1945-ös koalíciós alap, amely a harmadik Nagy-kabinetnek egy olyan engedménye volt, amely már Moszkvának is utólag, sok volt. Mindszenty ezért a kereteket feszegette, amikor ezt megkérdőjelezte: „A Nagy-kormányban csak oly pártok voltak képviselve, amelyeket 1945-ben Sztálin itt engedélyezett, és neki nagyon is megfelelőknek bizonyultak. (...) Frontban itt hagyott vezérei a kommunista párttal együttműködtek még 1956-ban is: Tildy, Dobi, Erdei, Marosán, Szakasits, Ortutay, stb.”⁶³⁶. E mellett pedig Mindszenty fenntartásai, inkább egyfajta helyes testtartás, megfelelő kereteket közöltek a miniszterelnök és környezete számára: „Én az ország primása vagyok, ez így is van. Nem volt se nemzeti, se egyházi érdek, hogy amikor már özönlöttek be az oroszok, Nagy Imrével szemben a primás miniszterelnök legyen. Ezt ilyen világosan akkor nem mondhattam meg. De voltak, akik mégis megértették.”, mert „A közjogi szerep nem igazodik százalékokhoz.”⁶³⁷. Nagy Imrét tehát Mindszenty, mint a nemzeti szuverenitást kinyilvánító miniszterelnököt fogadta el, úgy, mint közjogilag első személy, az ország hercegprimása. Nem azért nem akart miniszterelnök lenni Mindszenty, mert egyházi szerepet tartott magának csak fent – ahogyan Mészáros István is például feltételezi – hanem sokkal inkább azért, mert a közjogi helyzetében *e felett állt*, egy, a nemzeti szuverenitását elméletileg már visszanyert országban. Nagy Imrében nem a „*pártárnyalatot*” nézte – ami a primás esetében nem kevés pragmatizmust mutat – hanem a politikai teljesítményt, amely – főleg utólagosan – elismerésre és lojalításra készítette Mindszentyt, saját politikai krédójának egy elemének (antikommunizmus) háttérbe szorításával, de fel nem adásával.

Nagy Imre azonban kényszerűen és egészen más indokkal dolgozott és gondolkodott Mindszentyről. Számára valahogyan mégiscsak az 1945–48 közötti korszak – amely felé Nagy 1956. október 29. után nyit – része volt a primás, és 1956-ban tényszerűen újra az lett. Minden jel szerint inkább nemkívánatos része, hiszen a hercegprimás szembement az akkori folyamatokkal is, és az ő számára már 1946 hozadéka is sok volt. Mindszenty az 1945-ös választásokat sem tartotta kielégítően demokratikusnak az idő múlásával, meglehet Trumanak írt levelében akkor még a „*népakarát legitim eredményének*” nevezte. Ebben pedig a legnagyobb konszenzus volt a harmadik Nagy Imre-kormány tagjai között, és amely azt is eredményezte, hogy nyitottak a többpártrendszer újbóli engedélyezése felé. Azonban Nagy Imre elképzelése továbbra is, 1956 bukása után egy *megreformált demokratikus szocializmus* maradt, mely a magyar sajátosságokat is figyelembe veszi. Mindszentyt inkább

⁶³⁵ Uo., 195. o

⁶³⁶ Uo. 189. o.

⁶³⁷ Uo.,37. o.

blokkolni, de leginkább ellensúlyozni akarta, így a primás csak ennyire és így fért bele a koncepciójába. Nagy szemében Mindszenty a politikai mátrixának legszélén helyezkedhetett csak el. Ebben a konstellációban több párt is létezik, de azok a kommunista párt *mellett* vannak, és annak a vezetését elfogadják, aki nem így tesz, az politikai ellenfél lesz. Nagy Imre – Vásárhelyi Miklós személyes visszaemlékezése alapján – nem vette volna tudomásul azt sem, ha a magyar nép Mindszentyt választja. A miniszterelnök kommunista osztályharcos politikai beidegződései reflexszerűen működtek, párttársával, Gimes Miklóssal szemben is, amikor epésen megjegyezte neki egy alkalommal: „...*Hát hogyan képzeli azt maga? És ha a történetek után, emiatt az iszonyatos pártvezetés meg a hibák után egy szabad választáson a magyar nép Mindszentyt választja, akkor azt nekünk tudomásul kell vennünk?*”⁶³⁸

A Mindszenty a koalíciós korszakból a Keresztény Női Táborat támogatta leginkább. Ennek vezetője, Slachta Margit – Mindszentyhez hasonlóan, de a Nemzetgyűlésben egyedülként – ellenezte a köztársaság kikiáltását 1946-ban, hosszú felszólalásában, amelyet több ordenaré bekiabálás között tett meg. Pfeiffer Zoltán Magyar Függetlenségi Pártját is támogatta, de a Demokrata Néppártot, azaz Barankovics István pártját, amellyel túlzott mérsékeltsége és együttműködési készsége miatt Mindszenty nem működött együtt sem korábban, sem 1956-ban. Nagy Imre „*reakciós, sőt fasiszta pártoknak*” tartotta ezeket aktivitásuk idején (1947–1948), de 1956-ban is. Ezt meg is írta Walter Romannak, a romániai magyar kommunistának, internáltként 1957 áprilisában⁶³⁹ Snagovból, a szabadságharc bukása után.

Ami Nagy Imrének *már sok volt*, az Mindszentynek *kompromisszumosan, vagy még úgysem volt megfelelő* az akkori magyar politikai palettán. Nagy Imre – ahogyan azt Snagovban összegzi – *csak 1948-ig akart visszahátrálni* maximum, annak az évnek a *status quo*-jáig, amikor Mindszentyt éppen letartóztatták. Ezekben a visszaemlékező snagovi jegyzetekben egyébként Mindszentyt kétszer említi, amelyek közül az első az igazán fontos, mert ekkor lényegében a főpap pontos „*politikai besorolását*” végzi el.

Nagy Imre a forradalom jelentős időszakát, a két szovjet fegyveres intervenció közötti korszakra teszi, amelyben új programmal, új párttal (MSZMP) tudta a kommunista vezetést biztosítani a „*forradalom továbbfejlődése*” szempontjából. Az „*új kabinet, amely a szocialista és a demokratikus erők széles nemzeti tömörülését fejezte ki*” munkáját Nagy véleménye szerint támogatásban részesítette az ország minden osztálya és rétege („*gyáripari munkásság, a parasztság, értelmiség*”), de vele szemben helyezkedett el a „*jobboldali,*

⁶³⁸ Rainer M. János: *Nagy Imre*. Bp., 2002. 87. o.

⁶³⁹ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 342. o.

reakciós erők és külföldi támogatóik” platformja, amelybe a miniszterelnök Mindszentyt is sorolja. Pontosan így fogalmazta utólagos az akkori politikai koncepcióját, Snagovban: „...A jobboldali, reakciós belső erők és külföldi támogatóik politikai törekvései a legszélesebb néptömegek és a koalíciós pártok éles elutasításába és ellenállásába ütköztek, és egyre inkább elszigetelődtek, fellépésükkel a szocialista vívmányokat és célkitűzéseket nem merték érinteni. Beszédében maga Mindszenty is kénytelen volt számolni ezzel a helyzettel. A népi forradalmi erők gyors konszolidációja idejéig a reakciónak nem sikerült sem politikai, sem mozgalmi téren komoly veszélyt támasztani a forradalom számára. A koalíciós pártokon keresztül a szocialista és demokratikus népi erők a kormánnyal az élen uralták a helyzetet.”⁶⁴⁰ Nagy Imre gondolataiban, emlékezéseiben, amelyekben 1956 történéseit elemzi, reagált a hozzá megérkezett hírekre, az általa ismert álláspontokra, értékeli saját és mások szerepét, valamint általában a történeteket, készül egy reménye szerint nemzetközi kommunista politikusokat is felvonultató, tisztázó vitára. Önálló, pláne elemző véleményt, összegzést azonban ebben az iratfüzérben nem ad a hercegprímásról, így lényegében nem tudjuk, hogy Nagynak mi volt az utólagos véleménye róla. Az azonban biztosnak látszik, hogy *reakciónak, jobboldalinak tartotta*, olyannak, akinek a politikai szerepét – leginkább a kormányzásba bevont koalíciós pártokkal (lásd Tildy szerepe Mindszentyvel kapcsolatosan) – uralni kell, hogy kommunista vezetéssel a konszolidáció meg tudjon valósulni.

Nagy Imre Mindszenty szerepét fenyegetőnek érezte a saját maga és a kormányzata számára is, legkésőbb a november 3-i beszéde után: „Mindszenty november 3-i beszédében az összeomlott rendszer utódairól és örököseiről beszélt, s az örökösök Nagy Imre és kormányának tagjai voltak. Őket is fenyegette, amikor beszédében azt mondta, hogy bíróság előtt kell majd felelniök mindazért, amit tettek vagy nem tettek időben stb.”⁶⁴¹ Nagy Imre tehát saját magára tartotta érvényesnek az azóta is sokat vitatott „*bukott rendszer örökösei*” jelzős szerkezetet a Mindszenty-szózatban, és ezt valamennyire helyénvalónak is tartotta, mintegy nem várt mást a primástól, mint „*jobboldali és reakciós elemtől*”, aki ellenforradalmi veszélyt jelentett a forradalom konszolidációjában.

Nagy Imre valós elképzeléseit azonban jól mutatja a Snagovban megírt „*Gondolatok, feljegyzések*”, mely valószínűleg elsősorban a szabadságharc napjaiban felgyülemlett feszültség levezetésére szolgált, de éppen ez adja meg az őszinteségét is ennek a több száz oldalas műnek. Nagy Imre ezt Romániában, deportálva, ám jó körülmények között vetette

⁶⁴⁰ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 58. o.

⁶⁴¹ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 198. o.

papírra, miközben sorsára várt, amellyel kapcsolatosan egyébként az elvtársi vitát valószínűbbnek tartotta, mint a halálos ítéletet, a kivégzést. Nagy Imre Snagovban tagadja 1956 ellenforradalmi élet, vélhetően az önigazolás miatt és azért is, hogy a keményebben vádolt Kádár-rendszer legitimitását aláaknázza ilyen indulatosan egyszerű kijelentésekkel: „Az ellenforradalom meséjére rácsfol az is, hogy a minisztériumok, a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok élén és azok vezetésében többségükben kommunisták álltak, sőt a fegyveres felkelők nagy része és sok vezetője ugyancsak kommunista volt.”⁶⁴² Érdekes, hogy az ellenforradalom problematikáját a szintén Snagovban jó körülmények között raboskodó Donáth Ferenc máshogyan látta, számára 1956 leginkább „*antisztálinista forradalom*” volt: „Október 23-tól a fő feladat az volt: a munkásosztályt és a forradalomban részt vevő demokratikus tömegeket leválasztani az ellenforradalmi elemekről, az utóbbiakat politikailag és katonailag is teljesen elszigetelni.”⁶⁴³

Nagy Imre és kommunista rabtársai minden jel szerint abban látták a megoldást, hogy a Nagy Imre vezette kormány elszakadt a Gerő-féle módszerektől, és ezzel gyakorlatilag blokkolni gondolták az ellenforradalmat, illetve azt, amit ők annak tartottak. Éppen ezért volt igazi katasztrófa a szovjet fegyveres beavatkozás, amely Nagy Imre szerint is az 'ellenforradalomnak' kedvezett, amely ekkor Nagy Imréék szerint létezett az általuk egyébként forradalomnak tartott folyamatok *mellett*, azokkal párhuzamosan vagy azokba bele-belefolyva. A forradalomra azonban többször is visszautasította az „*ellenforradalom*” kitételét: „*A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért.*” - említi ugyanitt Nagy Imre.

Nagy Imre tehát kommunistaként, marxista-leninista alapon érvelt 1956 *ellenforradalom megjelölése ellen*. Magyarország függetlenségét azonban fontosnak tartotta, elítélte a szovjet beavatkozást és a Varsói Szerződést⁶⁴⁴ sem támogatta – ezt tehát a hercegprímás is jól látta utólag Nagy Imre politikai krédójában. Nagy Imre korábban, 1956. október 25-én kérte, hogy újabb szovjet hadosztályokat vezényeljenek Budapestre, október 26-i rádióbeszédében pedig kijelentette: a szovjet csapatok harcokba való beavatkozását „*a szocialista rendünk létérdekete szüségessé*”. Nagy szerint egy antisztálinista – értsd: 'antirákosista' és 'antigerőista' –,

⁶⁴² Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 68. o.

⁶⁴³ *A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában*. Összeállította és szerkesztette: Baráth Magdolna és Sipos Levente. Napvilág Kiadó és Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 371. o.

⁶⁴⁴ Nagy a Varsói Szerződésből való kilépést – sajtóságos módon – a nép és a kommunista párt bizonyos részeinek jogos követeléseként tartotta szükségesnek. Hangsúlyozta, hogy a VSZ korábban is csak a szovjet hegemonia miatt jött létre, ezt felül kell bíráltni.

de kommunista kormánypolitikával még megmenthető lett volna a helyzet Magyarországon: az ellenforradalom kiiktatható és a szocialista rend fenntartható lett volna.

Nagy Imre mindezeket nem magától tartotta helyesnek: 1956. október 24 óta folyamatos kapcsolatban volt mérvadó szovjet politikusokkal, akiket Hruscsov küldött Budapestre. Amit Nagy Imre és kormánya Magyarországon egyáltalán tehetett, azt lényegében Moszkva tudtával tette. A Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségének két tagja, A. I. Mikojan és M. A. Szuszlov volt helyben a mérvadó Moszkva megbízottjaiként. De ekkor Budapestre érkezett I. A. Szerov, a KGB elnöke és M. Sz. Malinyin hadseregtábornok, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettese is. A szovjet küldöttség egészen 1956. október 31-ig Nagy Imrét és kormányát támogatta, részt vettek a legfontosabb párt- és kormányüléseken. A történeteket a kezdetek óta inkább *ellenforradalmi megmozdulásnak tartották*, eszerint is kezelték. Taktikai célból, azért, hogy a kommunista vezetés megmaradjon az események sodrásában, támogattak bizonyos intézkedéseket, vagy tudomásul vettek bizonyos egyedi lépéseket Nagy részéről: koalíciós kormányzás (két ismert kispap politikus erejéig: Tildy és Kovács), tűzszünet kihirdetése, szovjet katonaság kivonulása (csak Budapestről), új kommunista párt létrehozása (MSZMP). A szovjet erők teljes kivonását azonban mereven és következetesen elutasították minden alkalommal, ezt veszélyesnek is tartották, ahogyan a Varsói Szövetségből való kilépést is, különösen a semlegesség deklarálásával. Nagy csak azon a mozgástéren játszhatott volna politikai játszmát, amelyet Szuszlov és Mikojan, lényegében Moszkva engedélyezett volna neki. Amikor ez már nem tudott megvalósulni (lényegében 1956. november 1 után), akkor a Szovjetunió fegyveresen beavatkozott, és másik politikust választott magának: Kádár Jánost.

Érdekes, hogy Losonczy Géza, aki szintén Snagovba került, szintén látott ellenforradalmi tendenciákat már október 23-tól, míg Nagy Imre elhessegette a gondolatot is, ezt mindig cáfolni igyekezett. Ugyanezt a veszélyt Donáth is látta Nagy Imre mellett, figyelmeztette is rá, és ezért a szovjet intervenciót szükségesnek tartotta⁶⁴⁵. Ami közös bennük: nem nevezik meg mindig egyértelműen, hogy kit, kiket vagy mit tartottak *ellenforradalmi veszélynek*, de a létezését mind a ketten állítják.⁶⁴⁶

Nagy Imre utólag is, a kommunista vezetőknek – Rómától Kínáig, Moszkván és Bukaresten át elég soknak – írt leveleiben igazolni akarja, hogy amiben ő részt vett, az *forradalom* volt,

⁶⁴⁵ *A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában*. Összeállította és szerkesztette: Baráth Magdolna és Sipos Levente. Napvilág Kiadó és Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 326., 360. o.

⁶⁴⁶ Jó példa erre a baloldali kispap Dudás József és a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányának 1956-os szerepe, akit Nagy Imre semlegesít Király Béla segítségével. Dudást ugyanis „*ellenforradalmi veszélynek*” tartotta Losonczy és Nagy is.

amire szüksége volt a kommunizmus ügyének. Úgy véli, hogy nekik, mint kommunista politikusoknak, a *forradalom* mindenképpen pozitív kell, hogy legyen. Ő maga személy szerint kommunista maradt („*Én magamat a párttól elszakított kommunistának tartom.*”) és a párttagságát is fontosnak tartotta fenntartani („*párttagságomért minden rágalommal és váddal szembenézve, mint a múltban, most is harcolok*”)⁶⁴⁷, és bevallja, hogy egészen 1948-ig vissza kellett hátrálni, mert az országban mindenkinek megrendült a bizalma a kommunistákban. Azért, hogy ezt visszaszerezzék, mindenképpen be kellett vezetni egy kontrollált többpártrendszert is, amely azonban a kommunista párt politikai érdekeit szolgálta. 1956-ban a kommunistáknak demokratikus irányt kellett felvenniük, hogy a megújult kommunista párt (MSZMP) uralkodni tudjon. Ennek szervezésében ő, de kezdetben Kádár János is éppen ezért vállalt részt. Nagy a *demokratikus szocializmus* platformján állt, amely szerinte jobban szolgálta a népi demokrácia ügyét, mint az egypártrendszer, a Rákosi által kiépített és lényegében soha le nem bontott, szovjet típusú proletárdiktatúra. Magyarország Nagy Imre koncepciója szerint *szocialista ország* maradt volna, de nem a Varsói Szerződés alapján – amelyet jellemzően sovinsztának tartott –, hanem az el nem kötelezett országok ún. ’bandungi öt elve’ alapján⁶⁴⁸. Ezért veti el teljesen 1956 ellenforradalmi koncepcióját: „*Magyarországon nem polgárháború volt a forradalmi és ellenforradalmi erők között a szocialista vívmányok vagy a kapitalista restauráció kérdésében. (...) A munkásosztály a népi demokrácia és a szocialista vívmányok alapján állva vezette a harcot a nemzeti függetlenségért.*”⁶⁴⁹. Ezzel egyszerre látjuk az utolsó Nagy Imre-kormány koncepcióját, amelyet adott helyzetben – és erre Mindszenty lojalitása jó példa – lehetett értékelni egészen máshogyan is. Ahogyan említettük, Mindszenty Nagy számára leginkább csak marginális

⁶⁴⁷ Nagy Imre levele az MSZMP IKB-nak. 1957. február 22. In: Uo. 370. o.

⁶⁴⁸ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* (Felelős szerk. Vida István.), 2006, 84. o. Az 1955-ös bandungi konferencia legfőbb célkitűzése egy szuverén harmadik út felvázolása volt, megtalálva a szuperhatalmaktól (leginkább: USA és Szovjetunió) független fejlődés lehetséges módjait. Fő védnöke és házigazdája Ruslan Abdulgani indonéz külügyi államtitkár volt a konferenciának, de Nehru, indiai miniszterelnök volt a eszmei apja. A résztvevő államok deklarációban hitet tettek az Egyesült Nemzetek Chartájában foglalt emberi jogok betartása mellett, követelték a faji megkülönböztetés eltörlését, az államok szuverenitásának, a nemzetközi jog szabályainak tiszteletben tartását, és kifejezték óhajukat a konfliktusok erőszakmentes, békés megoldása iránt. Ezek azok az alapelvek, amelyeket Nagy Imre is fontosnak tartott és amelyeket követendőnek talált talán a szabadságharc napjaiban is, de a snagovi száműzetésben mindenképpen. A bandungi konferencián nem született semmilyen kötelező érvényű döntés, célja annak demonstrálása volt, hogy vannak harmadik útban gondolkodó államok, melyek együttesen komoly politikai erőt képezhetnek. A kirajzolódó szövetség csak az 1961-es belgrádi konferencia után intézményesült, és a hidegháború során olyan szocialista államok is csatlakoztak hozzá (például az 1961-es házigazda, a Tito által vezetett Jugoszlávia, vagy a Fidel Castro-féle Kuba), melyek mozgásterüket próbálták növelni hatalmi tömbjükön kívül. Belgrádban már El-Nem Kötelezettek Mozgalma néven rögzítették magukat, amely mind a mai napig létezik, jelenleg 118, zömmel afrikai, ázsiai és latin-amerikai ország a tagja, 18 állam pedig megfigyelő státusszal rendelkezik a szervezetben.

⁶⁴⁹ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* Felelős szerkesztő: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 98. o.

politikai ellenfél volt, a snagovi feljegyzésekben csak a beszéde és esetleges rehabilitációja kapcsán foglalkozott vele, és ezekhez képest sem kellő hangsúllyal. Talán ő is érezte, hogy a Mindszentyre való pozitív hivatkozás rossz fényt vetne rá.

Kérdéses azonban ezután, hogy Mindszenty József hercegprímásnak lehetett volna-e valós politikai tere – ismerve az ő közjogi-alkotmányos koncepcióját és szerepét – egy olyan helyzetben, amelyben a hivatalos forradalmi vezetés, a Nagy-kormány csak 1948-ig akart visszamenni, és már a Mindszenty által kompromisszumos minimumnak számító 1947-es pártokat sem ismerte el? Lehetett volna-e annak a Mindszentynek igazi cselekvési tere egy, a harmadik Nagy Imre-kormány által, akárcsak ideiglenesen vezetett Magyarországon, egy „*restaurált 1948-as alapokon*” nyugvó rendszerben, amikor 1948-ban tartóztatták le, és ebben az évben volt a csúcson a személyes és politikai, valamint vallási vezetőt érintő lejárata is? Lehetett volna kiinduló pontja annak a „*helyreállításnak*”, amelyet ő is említett az érseki helytartójának? Nyilván ezek történelmietlen kérdések, de Nagy Imre fejtegetései is alapvetően gondolatok maradtak, amelyeket persze az adott időben nagyon is relevánsnak tartott, ezért a gondolati szinten mindenképpen összevethetőek. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy Nagy Imre a forradalom *semlegesítésére* is készen volt egy MSZMP-s küldöttség látogatása után, amelyet Kádár megbízottjaként Kállai Gyula vezetett, és amelyben Nagy már 1957 januárban a korábban már akár „*októberi-novemberi eseményeknek*” nevezett forradalmat⁶⁵⁰, a nemzetközi szocializmusnak „*marxista-leninista tanulságok levonását*” javasolta ezzel kapcsolatban⁶⁵¹, így lehetővé téve újraértékelni azt. Szégyenkezve szólt dühös kirohanásairól is, utalva valószínűleg arra, hogy korábban Kádárékat utóbb hazaáruló tevékenységgel jellemezte⁶⁵². Ajánlata lényegében *már a későbbi kádári koncepció nagyobb részét felvázolta*: minden magyar kommunista együtt van, de a Rákosi–Gerő-klikket ki kell zárni (ezt Kádár meg is tette később). Nagy Imre egyedül a magyar függetlenségéből nem engedett, továbbra is fontosnak tartotta a szovjet csapatok kivonását.

A koncepció így alapvetően más Mindszenty József „*szabadságharca*” és Nagy Imre vagy a hozzá hasonló forradalmi koncepciót valló, baloldali gondolkodók (pl. Kéthly Anna, Lukács György, Szakasits Árpád, de akár az október végi Kádár János) esetében. Nagy Imre demokratikus szocializmussal, az akkor nagyon korszerű ún. ’bandungi alapelvekkel’ és egy 1948-as vagy más esetben 1945-ös koalíciós magyar politikai helyzet restaurációjával lényegében a ’baloldali progresszió’ (reformkommunisták, szociáldemokraták, társutasok)

⁶⁵⁰ Uo. 142. o.

⁶⁵¹ Uo. 274. o.

⁶⁵² Uo. 337.o.

akarta megtartani az országot. Ez számára (de például Németh László számára is) továbbra is egyértelműen *szocializmust* jelentett, Mindszenty inkább egy 'ösztönös rángásnak' tartotta 1956-ot, amelyben a nemzet saját maga számára *tabula rasa*-t hozhatott létre, és mindazt a törvénytelen állapotot lesöpörhette magáról, amely ráragódott 1944–45 óta, amióta több fázisban, pontosan 1949-ig teljesen megszűnt az országban az a jogfolytonosság, melyhez Mindszenty közjogi tisztsége is kapcsolódott. Visszanézve 1956-ból, értelmet nyerhetett és érvényesnek tűnhetett mindaz az ellenállás, amelyet a megszállásokkal, a törvénytelen rendszerekkel és azok kialakulásával szemben Mindszenty fellépett.

A történelem egyik fintora, hogy Nagy Imre némiképpen jobban mérte fel az akkori helyzetét, mint a hercegprímás, hiszen sikerült elnyernie a hercegprímás mérsékelt lojalitását, ami leginkább a választási lehetőségekből adódott: vagy Nagy Imre, vagy Kádár János kormánya. Nagy Imre kormánya ebben a konstellációban a nemzeti szuverenitás lehetőségét hordozta magában, míg Kádáré az újbóli vagy folyamatos megszállást és a diktatúra restaurációját. Mindszenty egész életében *antikommunista* volt, ezért érthetően zavarhatta (volna) az, hogy Nagy soha nem tagadta meg a kommunista voltát. Mindszentyről joggal feltételezhetjük, hogy nem lett volna partner a szocializmus semmilyen átmentésében, újrastrukturálásában. Ő a törvényes (az 1944 márciusa előtti) állapotot akarta helyreállítani, amely megszakadt, és az ehhez való visszatérést (*restauráció*) vallotta célnak, ahogyan ezt később, pár év múlva (1958-ban) pontosan meg is fogalmazza az azilumában. 1956-ban a hősöket tisztelte, nemcsak Nagy Imrét, de jó katolikus magyar főpásztorként Szent Imre napján később megemlékezett a szentmiséjén, más, számára fontos Imrékkel együtt⁶⁵³. Mindszentyt – szerencsére – nemcsak ilyen kényszerű politikai szövetségekkel került közös platformra 1956 napjaiban, hanem sokan őszintén várták a szabadulását, és pontosan Nagy Imrével és körével *szemben* láttak benne jelentős alternatív politikai tőkét.

VII. Kevés idő adatott építkezésre (tervek, támogatók és ellenfelek)

„Jártál az élen, jeles példaképünk,
Az Úr Jézusnál könyörögtél értünk.
A szíved lángját forrásig szítottad,
Magadat értünk fel is ajánlottad.”⁶⁵⁴

⁶⁵³ „(1963.) November 5. Szent Imre könyörögj a pusztuló ifjúságért. Imréim: Fuksz, Szabó, Fangler, Dr. Szencz, Dr. Szabó Imre pp., † Nagy Imre miniszterelnök, † Dr. Vargha Imre, Csiknyai, Izsák, Kovács Imre, stb.” In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek, Budapest, amerikai követség 1956-1971*, 1979., 322. o.

⁶⁵⁴ Könyű László: *Ének Mindszentyről. Részlet. Gloria victis 1956*, 2008.

VII.1. Ugyanaz a pozíció, de más a helyzet

Mindszenty elég aktív volt a tárgyalásain, és önmagában már az a több mint kétezer távirat, üdvözlés⁶⁵⁵ is, amelyek október 31-én érkeztek, bizonyította, hogy volt igény a hercegprímás jelenlétére. A nyolc év önmagában kevés volt arra, hogy a főpapot és cselekedeteit elfeledjék az emberek. Mindszenty több oldalon keresztül annotálja ezeket, néhányat nem árt – már csak a reprezentativitás okán sem – itt is megemlíteni: a győri, hajdúdorogi püspökök, egri káptalani helynök (Brezanóczy Pál), esztergomi Nemzeti Tanács, Köröm munkástanácsa, Szent Imre szenátus⁶⁵⁶, makói izraelita hitközség. A külföldiek közül is néhányat, a westminsteri káptalan helynöke, Walshinghani Miasszonyunk szentélye, Seán T. O'Kelly, Írország katolikus köztársasági elnöke, az egész kormány, van Roy Belgium prímása, Hollandiából napi öt rózsafüzért ajánlottak fel, francia katolikus női írók, a jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend perjele Rómából, a Collegium Germanico-Hungaricum, Máltán november 1-én Te deumot tartottak a szabadulására, tüntetéssel a magyar szabadságért, Köln bíborosa, Tappouni bíboros, szíria pátriárka, Johannesburgból a The Catholic Order of the Knight of Da Gama, Montreálból dr. Szabó János érseki tanácsos, Los Angeles város tanácsa, Cleveland magyarjai, 11 amerikai város – közte New York, Washington, Hollywood – lakosai, Illinois szenátora, Kolumbusz Lovagok, amerikai horvát hívek, Torbert H. Macdonald szenátor, az Amerikai Magyar Szövetség, amely 580 'Mindszenty-pikniket' szervezett (a per alatt ötvenet) országszerte, Mexikóban Szent Erzsébet királynéknak ünnepén ünnepi szentmise Magyarország felszabadulásáért, az alpinisták pedig pedig Mexikó legmagasabb csúcsára, a Popocatepetre kitűzték a magyar lobogót, Eucadorból Delattora bíboros, brazíliai magyarok, Maitland püspöke Ausztráliából. A hercegprímás azonban azt fájlalta csak, hogy az elszakított területekről egyetlen üdvözlés sem jött⁶⁵⁷.

Mindszenty november elsejéig már többször tárgyalt – immáron a Nagy Imre által aláírt rehabilitációs irat birtokában polgári és egyházi tisztségébe visszahelyezve – a kormány két tagjával is: Tildy Zoltánnal és Maléter Pállal, aki ekkor még csak honvédelmi miniszter-helyettes volt. Tildy egész végig – Mindszenty benyomása szerint – valamiféle büntudattal küszködött magában, és igen pesszimista volt, Mindszenty azonban tetterős volt, és az ENSZ beavatkozását sürgette, hogy a kommunista vezetéstől megszabadulhassanak az események

⁶⁵⁵ A Magyar Kurír akkori közlése; „Csütörtökön déli 12 óráig több mint 2000 távirat érkezett a világ minden részéből Mindszenty Józsefhez, Magyarország hercegprímásához. Az első táviratok között van XII. Pius pápának 30 sorból álló távirata.”. In. *Dokumentumok az 1956-os szabadságharc eseményeiről*, Online: <http://www.tavlatok.hu/73tanulmanyok.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. március 10), de Mindszenty is erről tudott: Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 25. o.

⁶⁵⁶ Szent Imre Kollégiumok és a Szent Imre Körök végzett diákjai.

⁶⁵⁷ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 25-30. o.

(ezzel a szabadságharc radikálisabb részével mutatott egységet). Tildy még kétszer felkereste a főpapot, aki őszintén sajnálta korábbi politikai ellenfelét betegsége, szkepszise és gyengesége miatt.⁶⁵⁸

Tildy mellett azonban Mindszenty kapcsolatot tartott a szabadságharcosok másik csoportjával is, akik – valamennyire saját elképzelés alapján, valamennyire a Szabad Európa Rádióon keresztüli biztatásra – Mindszentyben a Nagy Imre-kormány alternatíváját kezdték látni. Így gondolkodott erről az amerikai politikai vezetőség is. Eisenhower elnök ugyan Közel-Keletre kívánt koncentrálni, de a CIA igazgatója, Allen Welsh Dulles a központi irányító hatalmat hiányolta Magyarországon, amely össze tudná fogni a felkelőket. A CIA feje Nagy Imrével leszámolt, már ekkor (1956. november 1.) kudarcosnak ítélte a politikáját, és hajlamos volt engedni azoknak a hangoknak, amelyek a leváltását követelték. *„Kell találni valahogyan egy csomópontot, hogy meg lehessen akadályozni a káoszt Magyarországon, még akkor is, ha kimennek a szovjetek. Egy ilyen mélyen katolikus országban, mint Magyarország, talán Mindszenty bíboros lehetne egy ilyen vezető és egyesítő erő.”*⁶⁵⁹ Dulles emellett az eseményeket egyszerűen *„csodának”* és *„népi forradalomnak”* tartotta, amely korábban a *„modern fegyverek korában teljes lehetetlennek”* tűnt, hozzátéve, hogy az USA vezetősége sem tartotta ezt lehetségesnek.

Ez a javaslat előzményekkel is bírt, hiszen a Szabad Európa Rádió híradásaiban Mindszenty előretolását és a Nagy Imrével szembeni pozicionálását folytatták, lényegében egészen a primás kiszabadulásáig.⁶⁶⁰ Ennek oka elsősorban a második Nagy Imre-kormány – az emigráció és az USA vezetése számára is – negatív viselkedése volt (statárium bevezetése, a szovjet tanácsadók befolyása); lényegben egyszerű moszkovita kommunisztát, hazaárulót láttak továbbra is benne, aki most csak taktikázik. Olyan személyt kerestek, aki mindettől mentes, másik irányvonalat képviselt, nem kötődik az elmúlt nyolc vagy lehetőség szerint tizenegy év irányvonalához, nincsenek kötődései ezzel a korszakkal, nem kell magyarózkodnia, semennyire sem kompromittálódott. Itt adta magát az a narratíva, amelyet Fábrián Károly korábban érdemben megkezdett már, a főpap kiszabadulása előtt pedig lényegében már ki is élezett; Mindszenty lehet a szabadságharc igazi vezetője, ha kiszabadul. A republikánus New York Herald Tribune október 30-i számában, George Nauman Shuster neves katolikus író, egyetemi tanár kiadta az új jelszót Nyugatról, a szabad világból; „A

⁶⁵⁸ Mindszenty: *Emlékiratok*, 436. o.

⁶⁵⁹ *Majd' halálra ítélve*, 757–758. o.

⁶⁶⁰ A jelenséggel részletesen foglalkozik Mészáros István egy tanulmányában: *„Build up Mindszenty!” Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban*. In: Uő.: *A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty kutatások*. Budapest, 2007. 51–69. o.

magyarországi helyzet kulcsát Mindszenty tartja kezében”. Az irányvonalat még aznap kiélezve, az eredeti narratívájába ismertette a cikket a SZER⁶⁶¹, Indig Ottó szerkesztőnek köszönhetően. „⁶⁶²A válasz egyébként egyszerű volt, és kellőképpen általános, arra a kérdésre, hogy miért van Mindszenty bíboros kezében a megoldás kulcsa; „Mindenekelőtt és először is azért, mert a felkelő szabadságharcosok mindaddig tárgyalásba sem bocsátkoznak senkivel, míg a bíboros fogoly. (...) Őt az egész magyar nép vezérének tekinti, és az ország vezetői tudják, hogy ő az egyetlen erkölcsi erő, akit bármilyen változás esetén a nép pajzsára emelhet.”.A „Szabad Európa Rádiója, a Szabad Magyarország Hangja” illesztette a korábbi narratíváját – kommunista kormány versus a nép felkelőinek érdeke – ahhoz, amiben Mindszenty, felekezeti és politikai frontvonalakon felül is példakép lehet; erkölcsi megalapozás, tekintély kell elsősorban ahhoz, hogy a szabadságharc célt érjen. Ő hozhat igazi változást, vezérnek lehet tekinteni, egy vezér nélküli forradalomban.

Mivel Mindszenty szabad lett – a SZER pontatlanul említette a helyszínt, amikor „*felsősztetényi rabságról*” beszélt október 31-én délben - ezek a felhívások – amelyek nyilván provokatívak voltak, és nyomást akartak helyezni a Nagy-kormányra, hogy aktivizálhassák Mindszentyt – elérték a céljukat. Mindszenty október 31-i kora délutáni köszöntésében⁶⁶³ is a vezér szerep indoklása, programadása kulminált a pattogós hangú jegyzetben; „*fölmerült a kérdés, hogy ennek a minden fiában és lányában hőssé magasztosult népnek van-e vezére? (...) A kérdésre most itt a válasz: Mindszenty József. A primás rab volt. Nem volt vezérkara, szervezete, nem osztott szét fegyvereket, nem adott politikai programot, nem osztogatott parancsokat a hadban álló népnek. De szelleme ott volt a budapesti utcán, lelkesített, védett, utat mutatott, lángra gyújtotta a legszentebb tüzeket az egész országban. Vannak igazságok, amelyeket nem kell minden nap kimondani, vannak egyéniségek, akik akkor is vezetnek, ha nincsenek jelen vagy nem beszélnek róluk. (...) A magyar népet az elmúlt 8 esztendőben senki*

⁶⁶¹ *A magyarországi helyzet kulcsát Mindszenty tartja kezében - George Shuster cikke*. Elhangzott: 1956. október 30. Meghallgató: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=584377758&n=a-magyarorszag-helyzet-kulcsat-mindszenty-tartja-kezeben-george-shuster-cikke> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.) Shuster egyébként úgy tudta – tévesen – hogy Szomor nevű faluban (tatabányai járás, Komárom-Esztergom megye) raboskodott a bíboros, idézem: „*A különböző börtönökben átélt szenvedései után néhány hónappal ezelőtt a bíborost egy autóban elvitték egy Szomor nevű kis faluba, amelynek főutcáján letették, hogy gyalog induljon el a falu kis nyomorult plébániája felé. Ezzel a tetteikkel a kommunisták azt hitték, hogy a legnagyobb és legkeményebb tüskét húzták ki a kommunizmus testéből.*” Szomor egyébként Felsőpeténytől közel száz kilométerre van Felsőpeténytől, ahol a bíboros ténylegesen tartózkodott ekkor. Szomor az 1946-os német kitelepítések során vált hírhedtté, amikor a sváb népesség majdnem teljességét kitelepítették erőszakos eszközökkel.

⁶⁶² Mészáros István: *Kik a „bukott rendszer örökösei”?* In: *Vasi Szemle*, 2006. 5 sz. Online: <http://www.vasiszemle.hu/2006/05/meszaros.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.)

⁶⁶³ *Mindszenty József köszöntése* – Béry László („Balogh Balázs”) jegyzete. Elhangzott: 1956. október 31. Meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=1930564277&n=rendkivuli-kommentar-mindszenty-jozsef-koszontese> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.) Béry egyébként személyesen ismerte Mindszenty (Pehm) Józsefet, még szombathelyi gimnáziumban diáktársa volt, a saját állítása szerint.

sem képviselte jobban és tisztábban a világ közvéleménye előtt, mint a kommunisták börtönében tartott primás. Mindszenty áldozatvállalása volt az első világraszóló csapás a kommunista hatalmi rendszeren. (...) A szabadságharc győzött és ennek a győzelemnek éppen olyan szimbóluma Mindszenty József a magyar egyház élén, mint amilyen szimbóluma volt az eltiport, meggyalázott, rabságban tartott Magyarországnak a kommunisták börtönében. (...) Be kell rendezni az új államot, meg kell teremteni az intézményeket, amelyeket a nép követel, az állami berendezkedést, ahogyan a nép akarja. Ebben az államépítő, sebeket gyógyító nagy munkában Mindszenty József egyénisége ragyog előttünk. A primásnak első megnyilatkozása szabadon bocsájtása után egyetlen mondat: <<Ott folytatom, ahol 8 évvel ezelőtt abbahagytam.>> Köszönjük ezt a kijelentést! Köszönjük a Mindenhatónak, hogy Mindszenty Józsefet egészségesen visszaadta népének! Várjuk és követjük az útmutatást!”⁶⁶⁴.

Az „államépítő”, „új államot” létrehozó népet vezető hercegprimás szimbolikus politikai pozíciója, közvetlen reálpolitikai szereppel is párosult. Magyarország (ön)felszabadulása, egy reményteli ’tabula rasa’ megteremtése az egész ország számára Mindszenty értelmezéseitől, reményeitől nem esett éppen messze. Azonban könnyen lehet, hogy már az első szabad napjaiban megtapasztalhatta, hogy nem egészen ez a helyzet. De mire lehetne ezeket a szimbolikusan neki adott szerepeket 1956. október és november fordulóján beazonosítani, beváltani valójában? Valóra lehetne váltani egy tényleges és megvallott közjogi pozíciót tényleges politikai szerepre is? Mindszenty a pártokon feletti szerepében a ’rejtett államfői’ szerepéből igaz iránymutatást tud adni, amelyet a nemzet egésze elfogad, de legalábbis a szabadságharcosok követnek? Követi a hercegprimást a fiatalság, „Mindszenty népe”, ahogyan a jegyzet is hívta, Ottó trónörökös kifejezését használva, a remélt iránymutatás szerint? Izgalmas kérdések, de könnyen meglehet, hogy csak delejes talányok. A SZER másnapi jegyzetében ’Károly atya’ kijelölte, hogy mire kötelez, milyen lehetőséget ad a szabadságharcosoknak a kiszabadult Mindszenty; „A hazaáruló moszkoviták az új kormányban is igyekeznek megtartani pozíciójukat. Ez természetesen nem elegendő biztosíték arra, hogy a szabadságharcosok kiadják kezükből a fegyvert. Nem. Erről szó sem lehet. Hazánk függetlensége, népünk szabadsága, emberi méltóságunk jogai, amelyekért nemzetünk hős fiai harcoltak, még nincsenek biztosítva. Moszkva bérencei még nem hagyták jóvá a szabad politikai szervezkedést. A szabadságharc vértanúi nem politikai engedményekért,

⁶⁶⁴ Uo.

*illetve kiváltságokért, hanem hazánk teljes függetlenségéért, a szó igazi értelmében vett szabadságért áldozták fel életüket.*⁶⁶⁵

Mindszenty közvetlen politikai szerepre nem volt kapható 1956 szabad napjaiban sem. Erre máskor, amikor kiforrottabbak voltak a magyar politikai helyzet pártviszonyai (1945–48) sem tett semmilyen erőfeszítést, szerepének pártok feletti, közjogi státuszából fakadóan. Amire viszont most is hajlandó volt: támogatott vagy éppen elutasított, esetleg fellépett bizonyos politikai aktivitások, egyesülések ellen. Közvetlen politikai tisztséget nem vállalhatott egy pártban vagy a kormányban, de a vezető szerepre, főleg egy nemzeti egység érdekében minden képessége megvolt.

Az ilyen típusú megkereséseknek nem mondott azonnal nemet, ellentétben az olyanokkal, amelyek közvetlen szerepet (pl. miniszterelnök) szántak volna neki, ahogyan akkoriban az USA tájékoztatási hivatala vázolta az amerikai álláspontot, jelezve, hogy a Nagy Imre-kormányt csak átmenetinek tartják, jelenlegi (koalíciós) formájában is. Az amerikaiak emigráns politikusok bevonásával alakuló kormányt gondoltak el, amelyben Mindszenty József *„szövetségbe fűzze azokat a különböző pártokat, amelyek most támadtak fel hamvaikból”*. Amennyiben a *„szövetségbe fűzze”* kormányfőt jelent, az naiv és Mindszenty valós posztjait figyelmen kívül hagyó elképzelés lett volna az USA részéről. Allen Welsh Dulles CIA-igazgató azonban *vezetőben és egységesítő erőben* gondolkodott. Ez nem egy kormányfő, hanem a kormányt vezető erő lehetett volna, az emigráns politikusok bevonása pedig egyezhetett Mindszenty azon elképzelésével, amelyet Tildynek vázolt fel: az ENSZ aktív bevonása és radikális szakítás a kommunista vezetéssel. Ez teljesen más út, mint a Nagy-kormány demokratikus szocializmusa volt, amely egy restaurált és ugyanakkor kommunista vezetéssel működő 1948-as állapotot képzelt el, azokkal a politikusokkal, akik akkor is szerepet játszottak.⁶⁶⁶

Mindszenty a szabadságharcosok előtt a miniszterelnöki felkérést pontosította a maga konzekvensen tömör – de nem biztos, hogy minden ízében érthető – definíciójával: *„Határozottan és visszautasítóan nyilatkozott több olyan kérdésre is, amelyek az után érdeklődtek, mit szól azokhoz a hírekhez, amelyek szerint vannak politikai csoportok, amelyek szívesen látnák őt a miniszterelnöki székben. »Én hercegprímás vagyok« – mondotta, majd a*

⁶⁶⁵ Mindszenty bíboros hercegprímást a magyar nép kiszabadította - Károly atya üzenete a magyar nép egységének biztosításáról és feladatairól – Fábíány Károly jegyzete. Elhangzott: 1956. november 1. (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.)

⁶⁶⁶ Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2002, 274.o.

sajtóértekezletet befejezve, eltávozott a teremből.”⁶⁶⁷ A momentumot később is fontosnak tartja idézni maga Mindszenty is, az angol verzióban – „*I am the primate*” – abban a kontextusban, hogy „*budapesti hangok*” miniszterelnöknek akarják, illetve ennek relevanciáját külföldi újságírók is latolgatták⁶⁶⁸.

Ezt a momentumot Mészáros István is közli a tanulmányában, eltérő szöveggel⁶⁶⁹ – arra bizonyítékkal, hogy Mindszenty elsősorban egyházi funkciót tulajdonított magának ilyen tetemrehívó, provokatív kérdéseknél. Ha azonban ez így lett volna, Mindszenty nem a közjogi címét emelte volna ki, amelynek van politikai vonzata is (mellyel nagyon is tisztában volt), és amely lehetetlenné teszi a konkrét politikai szerepvállalást, mert ezzel csak megosztaná a nemzetet, hanem csak az egyházit (érsek, bíboros). Azt azonban pontosan a Mindszenty által említett hercegprímási *közjogi szerep* teszi lehetővé, hogy egy olyan kormányban mutassa fel a nemzetnek az egységet, amely össznemzeti, és az események haladásának is megfelel, ahogyan Mindszenty fogalmazott november 3-án: „*Nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előre mozdítjuk.*”

Hasonló igénnyel 1945-ben lépett fel Mindszenty dálnoki Miklós Bélával kapcsolatosan, és ilyen szempontból befolyásolni akarta még Tildy Zoltánt is miniszterelnöki szerepében, a köztársaság kikiáltásának elhalasztása kapcsán. Mindszenty tehát egy alkotmányos-közjogi szerepet is fenntartott magának az „első magyar főpap” egyházi szerepe mellett – nem kevesebbet és nem többet, mint amennyit a funkciója eredetileg is magában hordozott. Nem akart pártpolitikus lenni (amilyen szükség szerint egy miniszterelnök is), pártok feletti pozíciót foglalt el (ezt november 3-i esti beszédében nyomatékosítja is), ahogyan azt meg is követelte a hercegprímási tisztség. Mindszenty korábban sem szerette a kormányfőség gondolatát, ezt szavá is tette egy interjúban már másnap, miután megérkezett a primási palotába: „*Közöltük Mindszenty bíborossal, hogy mielőtt a látogatására jöttünk volna a francia újságírók gépkocsiján, Budapest több utcáján kisebb-nagyobb tömegek ilyen jelszóval tüntettek: »Mindszenty-kormányt akarunk!« – Különösnek tartom ezt ... – mondta az érsek, és bár erről a problémáról többet nem beszélt, megértettük, hogy az ilyesfajta tüntetést egyáltalán nem helyesli. Arról beszélt újra, hogy tulajdonképpen ebben az órában kapcsolódik be ismét a magyar életbe, s ráadásul még olyan orkán idején, amely pillanatonként újabb és*

⁶⁶⁷ *Népakarat*, 1956. november 3. „*Bízom Magyarország jövőjében – Mindszenty József hercegprímás fogadta a külföldi újságírókat.*”

⁶⁶⁸ *Il Pace*, 1956. november 3. vö. Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 42. o.

⁶⁶⁹ *Egyetemi Ifjúság*, 1956. november 4.: „*Szerkesztőségünk munkatársa megkérdezte a hercegérsektől, mi a véleménye arról, hogy több párt és politikai csoportosulás őt kívánja a miniszterelnöki székben látni. Mindszenty hercegprímás erre ezt válaszolta: Hercegprímás vagyok – hercegprímás.*” Lásd: *Kik a „bukott rendszer örökösei”?* Vasi Szemle, 2006. LX. évfolyam 5. szám.

újabb »szélrohamokkal« más és más »viharzó jelszavakat« dob a felszínre, s ő tulajdonképpen a megnyugvást szeretné elhinteni, nemcsak a hívek körében, hanem az egész magyar közéletben.”⁶⁷⁰ Mindszenty üzenete itt a katolikus hívek mellett az egész magyarságot is megcélozza, a közéleti-politikai szerepét itt sem adja fel, nemcsak klerikusként szól a sajtónyilatkozatokban, ahogyan az korábban is szokása volt. Mindszenty rosszallásában ugyanakkor érezhetően jelen van a forradalmi hangulatoktól való ódzkodás is („viharzó jelszavak”, „szélrohamok”), ami miatt a forradalmakat sohasem szívelte.

Mindszentyt friss magyar politikai erők is keresték vagy szándékoztak keresni konkrét támogatási igényekkel, politikai programokkal október 31. és november 3. között. Ezek egy jelentős részével beszélt vagy szándékozott beszélni, annak ellenére, hogy november 3-i beszédében – és, látni fogjuk, szóban az audienciákon is – óva intett mindenkit a „pártosodás veszélyeitől”, és a nemzeti egységet sürgette. Személyesen ezekről a beszélgetésekről nem sokat beszél, azonban a pártok számon tartották a számukra fontos, akár pár perces audienciákat. Néhányan a programba is belevették Mindszentyt, illetve szimpátiatüntetést szerveztek mellette. Érdemes ezért sorba venni őket, már csak azért is, hogy lássuk, Mindszenty mely politikai erőket tartotta relevánsnak, támogatására, kiemelt figyelmére méltónak a szabadságharc erői közül, mintegy a jövőbeli szabad választások reményében – az utolsó Nagy Imre-kormányral szembeni lojalitása mellett is.

A többpártrendszer, illetve egy koalíciós kormányzás lehetősége 1956. október 30-án teremtődött meg éppen, a primás szabadulásának napján, de csak az 1945-ös formájában szándékoztak azt helyreállítani, amellyel mind Kádár János, mind Nagy Imre egyetértett⁶⁷¹. A döntés utólag inkább tűnik taktikus lépésnek, mint egy demokratikus politikai akarat bátor érvényesítésének, amelynek célja az volt, hogy a fegyveres felkelés nem alakul át nyílt és általános szovjetellenes háborúvá. Az 1945-ös állapotok és az ezzel kapcsolatosan bevonni szándékozott együttműködő politikusok a kommunista vezetés számára kezelhetőek voltak⁶⁷² ahhoz, hogy a szocialista rendszer alapjai megmaradjanak és – a Budapesten tartózkodó képviselők (Szuszlov, Mikojan) által is vallott⁶⁷³, az ekkor még érvényes szovjet pártdoktrínával összhangban – a magyar vezetés politikai eszközökkel kezelje a krízist, ne legyen szükség gyors fegyveres intervencióra még. Az október 30-i minisztertanácsi döntés

⁶⁷⁰ Első beszélgetés a szabad Mindszenty bíborossal, *Magyar Nemzet*, 1956. november 1.

⁶⁷¹ Szántó Zoltán (1893-1977), a Nagy Imre-kormány államminisztere, kommunista politikus vallott erről az 1957. május 27-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvében. In: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből* (Szerk. Körösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter), Budapest, 1997, 295. o. Szántó úgy említi, hogy Kádár János szerint ez volt a „legmesszebbmenő politikai engedmény”, amellyel még békés eszközökkel elérhették, hogy a fegyveres harcok abbamaradjanak.

⁶⁷² História, 1989. 4-5. sz. 48. o.

⁶⁷³ Uo.

azonban kétségkívül – talán az eredeti kormányzándéktól eltérő értelmezéseket is lehetővé téve – demokratikusabb légkört eredményezett az országban⁶⁷⁴. A kommunista állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja megszűnt másnap, 1956. október 31-én, és megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), amely kezdetben elismerte a koalíciós kormányzást, és azt is, hogy a kényszerű egyesülés felbomlott, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újra önálló párt lett. Az Ideiglenes Intézőbizottság tagja lett Nagy Imre, Kádár János, Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György és Szántó Zoltán. Október 31-ig tartott a Nagy Imre-kormány támogatása a szovjet politbüro részéről, ekkor azonban mozdult a pártirányítás, Kádár Jánost Moszkvába rendelték Münnich Ferencsel együtt, az intervenció után pedig az MSZMP állampártként szerveződött újjá 1956. november 4, de legkésőbb november 7-e után, és 1957 elejétől újra a kádári restauráció és megtorlás eszközeként az egypártrendszer hirdette. Az MSZMP-nek a Nagy Imre-kormány időszakában, még a szovjet intervenció megkezdése előtt azonban semmilyen külön gesztusa nem volt a kiszabadult prímás irányába nyilvánosan vagy formálisan, jelenlétével nem annyira párt-, mint inkább a kormányban is részt vevő politikusok számoltak.

VII.2. Támogatás, tárgyalás, igazodás – szervezetek, személyek, pártok Mindszenty körül

Dokumentáltan elsőként, nem egy párt, hanem keresztény (hangsúlyosan: katolikus) ifjúság frissen megalakult érdekképviseleti szervezete a *Keresztény Ifjúság Szövetsége* (KISZ⁶⁷⁵) titkárával, Osváth Györggyel⁶⁷⁶ tárgyalt október 31-én kora délután. A KISZ egy összefogó, egyesítő ifjúsági szervezet volt, a katolikus és a protestáns ifjú hívek felé is nyitott, mely ernyőszervezet akart lenni. Össze kívánta fogni az ekkor alakuló KIE-t és MEGDESZ-t is, de magáévá tette az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság minden követelését is. A hercegprímás – a sajtóértesülések alapján⁶⁷⁷ – támogatásáról biztosította a KISZ-t ebben a munkában.

⁶⁷⁴ 42. és 43. dokumentum. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 342. o.

⁶⁷⁵ Jobb híján maradunk ennél a rövidítésnél, mert bár ez ismertebb az MSZMP ifjúsági tagozatának, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségnek nevéként, amely többet használta a KISZ mozaikszót magára, de a kötetünkben nem lenne releváns említeni, tekintettel arra, hogy az csak 1957 márciusában alakult meg.

⁶⁷⁶ A tárgyalás megtörténtét többször bementa a rádió is, még aznap.

⁶⁷⁷ „Megalakult a Keresztény Ifjúság Szövetsége”, Magyar Ifjúság, 1956. november 2.

Mindszenty korábbi támogatottságát (1945) élvező, gróf Pálffy József⁶⁷⁸ alapította *Keresztény Demokrata Néppárt* 1956. október 27-én Győrött, Budapesten pedig október 31-én újjáalakult, de egykori vezére nélkül, aki nem tért haza az emigrációból, Ausztriából a szabadságharc ideje alatt. Győrben a Mindszentyhez is lojális Papp Kálmán megyéspüspök támogatta a pártot, itt párthelyiségük is volt. A győri szervezet a kezdetektől fogva a klasszikus, 1944-es eredeti alapításra jellemző konzervatívabb, a magyar politikai katolicizmusból ismert tendenciák, kapcsolódási pontok jellemezték. Vezetőik között klerikusok és laikusok is részt vettek (Keszthelyi Gyula kanonok, Kohári István ügyvéd, Mészáros Ödön tanár, Tóth Gyula fogorvos), és a működésben igazodni akartak a klérushoz is, Mindszenty hívének számító Papp püspök támogatta is a párt itteni szervezetét. Nem sikerült rekonstruálni, hogy országos szervezőbizottsággal, a fővárosiakkal a győriek milyen kapcsolatban voltak, Izsák Lajos felveti annak a lehetőségét is, hogy külön voltak és a budapestiek, az Országos Szervezőbizottság egy másik pártformáció, amely egy kisebb egyházhoz tartozott és csak nevében ugyanaz, mint a győriek, akik azonban csak helyi szervezetnek tartották magukat. A fővárosi KDNP-nek a vezetői – Mikó Árpád pártelnök és Molnár György főtitkár – azonban lényegében nem volt aktív politikus a létezésük négy napja alatt. A KDNP Országis Szervezőbizottsága a programjának megfogalmazásával, és annak hatékony terjesztésével azonban lényegében nagyobb aktivitást és nevet szerzett, mint a tanácskozó, a DNP-től elkülönült utat folytató győriek. Budapesten, az Apponyi tér 1. szám alatt működött a központjuk, szórólapokon terjesztett 16 pontos programjukban a hercegprímás „*hivatalba állítását*” követelték, később pedig a kiszabadulását is önálló röplapokon ünnepelték („*Éljen Mindszenty József, sokat szenvedett bíboros hercegprímásunk, aki már kiszabadult a börtönéből! Éljen a szabad és független Magyarország!*”).⁶⁷⁹ Személyes primási audienciáról itt nem tudunk, Mikó Árpád, Molnár György József korábban párttagok lehettek, mert a jogfolytonosság igényét jelezték, a „*törvénytelenül felosztatott*” KDNP-vel. A párt programja a „*keresztény erkölcs jegyében*” virulens antikommunizmust mutatott és az 1945-ös rendezési alapokra helyezkedett; a „*tizenegy éve kitenyészett nemzetgyilkosok*”, „*évtizedes bilincsek*” kifejezéseket használták az elmúlt évekre. Onnan

⁶⁷⁸ Gróf erdődi Pálffy József (1904-1988) 1933-ban a Keresztény Gazdasági Pártban kezdte a politizálást, tagja volt német megszállás ellen fellépő Magyar Frontnak is. Itteni részvétele okán Serédi Jusztinián hercegprímás jóváhagyásával a Kereszténydemokrata Párt alapító elnöke (1944. október 13), amely 1945. áprilisától csak Demokrata Néppártként szerepel. Barankovicsal szemben alulmarad, magánélete miatt Mindszenty sem tudja támogatni. A Polgári Demokrata Pártban politizál, majd a Magyar Szabadság Pártban. Emigrált, Ausztriában telepedett le, idővel eltávolodott a politikától.

⁶⁷⁹ *1956 plakátjai és röplapjai*. Szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert, 1991., 226. és 229. o. Mindkettőn szerepel Mindszenty éltetése, és szabadságharcnak nevezik az eseményeket.

szerették volna folytatni, ahol éppen kizárták őket az bizonyítási lehetőségéből és talán, ahol – Mindszentyhez hasonlóan gondolkodva – még lehetőség volt szuverén döntésekre, a szovjet csapatok családtagjaik (!) teljes távozása után. A párt számára a nemzeti szuverenitás kivívása aktív állapotot jelentett, az ENSZ bevonásával képzelte el a Szovjetunió felelősségre vonását, a magyar belügyekbe való beavatkozása miatt, egy új, szabad választásokkal létrejövő kormány vezetésével. Az 1956-os eseményeket „ezeréves történelmünk legragyogóbb szabadságharcának” nevezték⁶⁸⁰, amely lehetőséget biztosíthat a nemzetnek a fentiek alapján az újrakezdésre.

Nem tudni, hogy Mindszenty fellépése katalizálta vagy a szabadságharc átmeneti győzelme és azzal kapcsolatosan a többpártrendszer lehetősége, esetleg a kettő együtt a SZER erős propagandájával meghintve, de röpké 5-7 nap alatt ideológiáját tekintve legalább hat, konkrétan öt kereszténydemokrata pártformáció is jelentkezett, vagy éppen aktivizálta újra magát. Izsák Lajos, Mezey András, valamint Szántó Konrád is próbálta lokalizálni, beazonosítani ezeket⁶⁸¹ a keresztény pártok sorba vétele közben (néha eltérő számokat említve), a források hiánya miatt azonban nem biztos, hogy pontosan ez lehetséges. A hatból egy (a Barankovics-féle) nevében ’csak’ demokrata volt, ideológiájában továbbra is kereszténydemokrata, a maradék ötből egyet tagszinten nem tudunk nevekhez kötni (a Központi Szeminárium papnövendékeinek közösségi kezdeményezése volt), egy pedig nem tudott érdemben megalakulni, csak az igényét jelezte (Bencs Zoltán, volt Magyar Élet Pártja képviselő, illetve Mihelics Vid és Fillér László⁶⁸² szellemi műhelyének eredménye a programjuk). Ha ezt figyelembe vesszük, négy olyan tényleges szervezet akkor is létezett, amelynek neve ugyanaz volt 1956-ban: *Keresztény Demokrata Párt*, és valamennyien kapcsolódási ponttal rendelkeztek vagy éppen azt kerestek Mindszenty irányában. Tovább szűkíti a kört, hogy a nevükben is kereszténydemokrata pártok közül érdemi szervezetként csak kettő tudott fellépni ez alatt a pár szabad nap alatt: a Parragi-, és a Gróh-féle pártformációk. A programjuk és az orientációik, szervezeti tagságuk alapján azonban csak egy marad, amely keresztény világnézet talaján állt, a Gróh-féle kereszténydemokrata párt, de nézzük meg részletesebben is őket.

⁶⁸⁰ *1956 plakátjai és röplapjai*, Szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert, Budapest, 1991, 226. o.

⁶⁸¹ Izsák Lajos: *Keresztény pártok és pártalakítási kísérletek*, In. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 342. o. Mezey Andás: *Keresztény pártprogramok, társadalomképzések*, In. *Magyar Katolikus Egyház 1956*, (szerk. Szabó Csaba) 2007. 88-89- o. Dr. Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*, 1993, 80-81. o.

⁶⁸² Fillér részt vett a Parragi-féle Keresztény Demokrata Pártban. Vagy egy másikat akart szervezni, vagy pedig meg akarta újítani a Mihelics és Bencs által közösen alkotott programmal, az események során nem tudott pontosodni ez a gondolat sajnos.

Dr. Gróh József⁶⁸³, Mindszenty ügyvédje, volt érseki jogtanácsos, korábban kisgazda (1945-46), részt vett a Magyar Szabadság Párt megalapításában is, majd a Keresztény Női Tábor képviselője (1947-49) volt, igazodva ezzel a hercegprímás intencióihoz is. Matheovits Ferenc úgy tudta⁶⁸⁴, hogy hozzá volt fűzhető a Keresztény Demokrata Párt megalakítása 1956-ban. Mellette ugyanakkor a nemzeti liberális, mérsékelt demokrata Rassay Károly, valamint Ruppert Rezső és a hajdani kisgazda, Drozdy Győző is hajlott arra, hogy a pártban kezdje meg a politizálást, régről ismerte Gróht – még keresztény esztergomi politikusként – és nagyon jó véleménnyel volt róla⁶⁸⁵, aki egyszerre aszkéta, kimagasló intellektus és nagy munkabírási is egyben, elkötelezett híve volt mind a két hercegprímásnak, akiket szolgált.

A párt felekezeti különbség nélkül minden magyar embert, aki a keresztény etikát magáévá tette, szívesen látott tagjai sorában. A jelentkező azonban sem az elmúlt Rákosi–Gerő-korszak („gyilkosok”), sem „a fasizmus bűneiben”⁶⁸⁶ nem lehetett érintett, bűnös. Programjuk – híven a múlt hagyományaihoz és némiképpen hasonlóan a Mikó-féle KDNP-hez – élesen különbözött a kommunistákkal kibékülést, együttműködést kereső DNP-s kereszténydemokratáktól. Talán egyik képviselője, akit nagy pontossággal nem lehet azonosítani, a DNP-s politikusával Keresztes Sándorral (aki *ad hoc* csatlakozott hozzá) együtt ment el audienciára Mindszentyhez november 1-én, és minden jel szerint tudott is vele beszélni, amíg Keresztesnek ez nem sikerült, sem ekkor, sem később.

Parragi György, aki pár hónapja, a kommunista vezetés taktikázását szolgálva, interjút akart készíteni a raboskodó hercegprímással, 1956 októberének végén, élve a Nagy-kormány adta lehetőséggel újjá akarta éleszteni Balog István korábbi kollaboráns pártját, a Független Magyar Demokrata Pártot. Balogh páter azonban ebbe nem ment bele, mert nem látta tisztázottnak a politikai viszonyokat. Ezután először Független Keresztény Demokrata Pártként (utalva Balogh pártjára) majd egyszerűbben Keresztény Demokrata Pártként létrejött Parragi kezdeményezésére az új pártformáció. A párt vezetésében volt a reakciónak számító kisgazda Fillér László is⁶⁸⁷, aki azonban kevesellte Parragi elképzeléseit és gyorsan más megoldást keresett, körvonalazta egy másik KDP programját keresztény politikussal. Szűts

⁶⁸³ Gróh József (1883-1969) a politizálást a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Radikális Pártban kezdte 1930-ban, innen igazolt át a Keresztény Gazdasági és Szocialista Pártba. Korábban pedig Serédi Jusztinián hercegprímás munkáját is segítette jogászként.

⁶⁸⁴ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 180. o. Matheovits személyesen ismerte Gróht, a perében érintett volt, együtt ítélték el őket, rövid ideig együtt is voltak a börtönben, Gróh azonban három évvel korábban szabadult.

⁶⁸⁵ Drozdy Győző: *Elvett illúziók*, 2007, 156. o.

⁶⁸⁶ Magyar Világ, 1956. november 3. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 471. o.

⁶⁸⁷ Így emlékszik rá volt párttársa Drozdy Győző, a visszaemlékezéseiben; *Elvett illúziók*, 2007, 126. o.

Iván is benne volt az alapításban, mint korábban a Független Magyar Demokrata Párt képviselője, de nem tartotta sokra a szerveződő kereszténydemokrata formációt, és inkább újra alapította saját korábbi külön utas szélsőjobboldali szervezetét⁶⁸⁸ visszafogott, demokratikus elemeket is tartalmazó programmal és kicsit más néven; *Nemzeti Tábor – Független Magyar Szocialista Pártmozgalom*⁶⁸⁹, amely azonban nem érintette sem a hercegprímás személyét, sem a helyzetét semmilyen formában.

A KDP nevében Mester Kálmán és Szarka István intézőbizottsági tagok, november 1-én lapindítási engedélyt nyújtottak be 'Kereszténydemokrata' névvel a Belügyminisztériumhoz, a lap azonban nem tudott megjelenni és az engedélyt sem biztos, hogy megkapták. Az egy nappal előbb kiadott program⁶⁹⁰ elítélte az 1945 után kialakult, „több, mint egy évtizedes, vérgőzös zsarnokságot” és éltette az október 23-i „véres forradalom vívmányait”, sok újat nem mondott az ekkor általános követelésekhez és főleg a többi kereszténydemokrata elképzeléshez képest, a korábbi népfrontos, kollaboráns politikához képest azonban legalább három, nem remélt újdonságot is tartalmazott. Nagy Imre-kormányát csak ideiglenesnek tartotta, amelynek egyetlen feladata az új választások kiírása, megtartása, kártalanítást követelt az 1945-1956 közötti időben „igazságtalan és jogtalan gazdasági vagy erkölcsi hátrányt szenvedett személyek és testületek” számára és követelte az ÁEH megszüntetését (ez különösen érdekes Parragi pár hónappal ezelőtti, de a korábbi politikai szerepeire való tekintettel is). Politikailag inkább a centrumtól eltartó álláspontot képviselt ez a program,

⁶⁸⁸ Szűts Ivánnak volt egy korábbi pártformációja ilyen név alatt először 1935-ben; *Nemzeti Tábor – Magyar Munkafront*. Akkor programot is írt ehhez (*A Nemzeti Tábor – Magyar Munkafront politikai programja*, Budapest, 1935), meglehet, hogy 21 év múlva ebből merített újra. A pár már 1940-ben a Nemzeti Tábor – Magyar Szocialista Mozgalom néven futott. Szűts korábban tagja volt a Bartha Miklós Társaság tagjaiból alakult Nemzeti Szocialista Pártnak, amelynek nemsokára egyik vezetője is lett, a Meskó-féle szélsőjobboldali pártfűzióba olvadt, onnan azonban kivált és újra a saját pártját kezdte építeni. Szűts pártjában volt először „testvér” megszólítás és ő kezdeményezte a zöld ing viselését is, amely megkülönböztette őket a német barna ingesektől. Szűts azonban szembement a nyilasokkal és személyesen Szálasi Ferencsel sem vállalta az együttműködést. Szűts 1956-os tevékenységét, programját ismertette Vida István: *Egy szélsőjobb program 1956-ból*, História, 1993. 8. sz. 20-22. Amikor Tildyt a szembesítették a Nemzeti Tábor programjával, a Nagy Imre-per során, jelezte, hogy sem ezzel, sem más „fasiszta pártoknak” a programját nem ismerte korábban. A Nemzeti Tábor 1956-os programja: UMKL. Nagy Imre és társai periratai. XX–5–h. 17. d.21.k. gépirat, másolat, aláírás nélkül.

⁶⁸⁹ 1957. november 30. In. Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956*, Pécs, 1994, 305-308. o. (régirattári jelzettel) A „magyar szocializmus” programja minden jel szerint marginális maradt, könnyen lehet, hogy nem is engedélyezték. Politikai programjuk 1956 egyik leginkább ideológikus, elméleti programja, amely a korlátozott magántulajdonon, a Vérszerződésen és az egyéni jogoknak a közösség alá rendelésén, a (gazdasági és politikai) liberalizmus elvetésén nyugodott. Érdekessége, hogy alig ismételt meg párat 1956 általános követeléseit közül. Azonban itt szerepel a Parragi-Mester féle KDP programeleme, csak más előjellel, egy „hivatalnok-kormány” létrehozását sürgetik a mostani helyett, amely kiírhatja majd a szabad választásokat. Szűts minden jel szerint nem tagadta meg teljesen a korábbi szélsőjobboldali nézeteit, amely sajátos magyar szocializmust hirdetett.

⁶⁹⁰ A dokumentumon eredetileg a „Független Keresztény Demokrata Párt” szerepelt, amelyről - sokszorosítás előtt feltehetőleg – lehúzták a „Független” jelzőt, e nélkül jelent meg. Közli: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956* (Szerk. Izsák Lajos), 1994, 301-302. o. (régirattári jelzettel)

amelyet azonban nem Parragi György, hanem Mester Kálmán írt alá. Az, hogy Parragi György ekkor is az egyik legfontosabb államhatalmi szerv, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja volt (1951-1958-ig folyamatosan) és az, hogy az ekkori szerepvállalása okán nem vonták felelősségre hivatalosan, felveti annak a lehetőségét, hogy vagy nem vett komolyabban részt a párt sorsának alakításában (nem a Balogh-féle vonal érvényesült) vagy úgy látta, hogy mindez az ő és a korszak politikai irányvonalába beleilleszthető. Esetleg egyszerűen nem foglalkozott az alapítás után a KDP-vel, sokkal inkább Mester vitte az ügyeit. Parragi nem volt marxista, de talán Balogh István tudatos távolmaradása szabadságharc politikai életétől (annak bukása után felajánlotta szolgálatait Kádárnak, de az visszautasította, talán azért is, mert a többpártrendszer hasznosnak tartotta Balogh) őt is elbizonytalanította. A KDP Parragi nélkül írt merészebb, ha világnézetileg nem is annyira keresztény, de a kereszténydemokrata politikai irányvonalhoz közelítő és igazodó, sőt abba új elemet is hozó programot, amely talán már nem is felelt meg Parragi eredeti népfrontos kívánalmainak.

Talán a legradikálisabb keresztény alapokon nyugvó politikai programmal a *Keresztény Front* (KF) lépett elő 1956-ban⁶⁹¹. A KF a köztársaság kikiáltása (1946) után, már 1947 óta illegálisan működött, de vezetőiket, valamint egyes tagjaikat csak 1956 nyarán tartóztatták le. A KF (eredetileg *Keresztény Agrárfront*) karizmatikus vezetője Soltész Jenő volt, aki mellett a kezdetek óta egyfajta szellemi-klerikus vezetői posztot töltött be Szigeti Imre József O.P. domonkos szerzetes⁶⁹², aki élete végéig (2001) a KF programját népszerűsítette és csiszolta, végtelen szerénységgel, alázattal és állhatatossággal. A KF majdnem egy évtizeden keresztül csak illegalitásban létezett a kommunista diktatúrában, és bár az ötvenes évek elején nagyobb intenzitással figyelte őket az ÁVH (1955-ben ügynököt szerveztek be a soraikba), a szervezet lényegében a lehetőségekhez mérten működött, de leginkább csak elméleti alapon. A KF valószínűleg az egyik legjobban kidolgozott programmal rendelkező párt volt 1956-ban, amely színre tudott lépni, ráadásul úgy, hogy a Nagy Imre-kabinet hivatalosan is engedélyezte a működését. Tagjaik (akiket az illegalitásban „öregeknek” vagy „előkészülőknak” hívtak, ugyanis ők készítették elő a párt későbbi legális, parlamenti munkáját) olyan elkötelezett aktivisták voltak, akik sok belső vitán, bujkáláson voltak túl.

Az üldöztetés és a vezető, Soltész Jenő iránti elkötelezett tisztelet – amely korántsem volt kritikátlan – mindenképpen kiemelte a KF-t a többi párt közül, ha a szellemi kvalitásokat, a

⁶⁹¹Mezey András hiánypótló tanulmányban dolgozta fel a Keresztény Front történetét, amelyre itt is hagyatkozunk nagyobbbrészt: *Keresztény Front kontra belügy*, Múltunk 2009/4, 200-232. o.

⁶⁹²A domonkos páter gondolatait, életét részletesen, szellemiségének megfelelően feldolgozták kötetben is: *Az igazság szolgálatában - In memoriam Szigeti József O.P.*, (Szerk. Kudari Enikő), Budapest, 2017. A kötet Szigeti páter két tanulmányát is tartalmazza.

pártprogram kidolgozottságát nézzük. A KF programja – amelyben a legnagyobb munkát a tagok közül Szigeti atya mellett Soltész Jenő végezte, aki ezt a programot nyomatékossította újra és újra a tagokban minden egyes összejövetelen – a két világháború alatt Magyarországon virulens keresztényszocialista eszmeiséget tükrözött. Ebben a programban az egyik legfontosabb (részletesen, gyakorlatiasan kidolgozott) vonulat volt a *hivatásrendiség* (korporativizmus), melyben nagymértékben támaszkodtak olyan magyar előzményekre, mint a *KALOT* (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete), a *Hivatásszervezet* és az *EMSZO* (Egyházközségi Munkás Szakosztályok). Programjuk keresztény-konzervatív alapokat tartalmazott (Prohászka Ottokár nemzetképe, tomista teológia⁶⁹³, antimaterialista világnézet, természetjog, történeti alkotmány fontossága és Szent Korona-tan), össze akarták egyeztetni a szabad királyválasztás és a parlamentáris demokrácia elemeit a programban, amelyet egy minden keresztény pártot egyesítő frontban gondoltak megvalósítani. A kormányzósági Magyarország ideje alatt az egyik legfontosabb magyar keresztényszocialista hivatásrendi program már megíródott, *Magyar Cél – Az erkölcsi forradalom programja* (EMSzo – KALOT, 1939) címmel, Varga László jezsuita atya tollából. Az írás szociális reformjavaslatai – immáron a kommunista tervgazdálkodás ellensúlyozásaképpen – a KF programjába is belekerültek, illetve aktualizálva átmentődtek, mindehhez feltételezve egy független, erős és szociális Magyarországot, amelyben a parlamentáris kormányzási elv (nem diktatúra) érvényesülni tud, egy a hivatásrendiség alapján összehívott Országgyűlésben (ez azonban hasonlít gróf Teleki Pál meg nem valósult reformjaira). A KF-nek, elsősorban a *Quadragesimo Anno* pápai enciklikából (1931) származtak a szociális alapvetései: a magántulajdon egyéni és társadalmi jellege, a tőke és a munka kapcsolata, a munka jogainak elismerése, igazságos munkabér, szubszidiaritás elve stb. A KF vallotta, hogy a gazdasági élet szabályozó elve nem az osztályharc (szocialista-kommunista modell), nem is a szabad verseny (kapitalista modell), hanem a szociális igazságosság (*iustitia socialis*) és a szociális szeretet (*caritas socialis*).

A KF szerint a szabad versenyt állami törvényekkel korlátozni kell (etatista), ugyanakkor gazdasági alapon is elítélte a kommunista és a szocialista eszméket (magántulajdon elvetése, osztályharcelmélet). A másik jelentős hatás az António Oliveira de Salazar keresztény pénzügyi szakember, miniszterelnök autoriter *Estado Novo* (Új Állam) rendszere, amely a

⁶⁹³ Szigeti József O. P. 1936 és 1940 között az immár önálló magyar domonkos rendtartomány által felállított fővárosi rendi főiskola filozófia és hitvédelem tanára volt. Ebben az időszakban több cikket is publikált a *Credo* című folyóiratban, aminek a híres hitszónok Böle Kornél O.P. volt a főszerkesztője. Az Aquinói Szent Tamás Társaság által kiadott *Szent Tamás Könyvtár* című könyvsorozat két kötetében jelentek meg tanulmányai. Szigeti már ekkor elkötelezett és nagy tudású tomistaként tevékenykedett és egész életében hű követője maradt Szent Tamás teológiájának és filozófiájának, de ezt intézményes keretek csupán ezen időszakában tudta kifejezni.

legeredményesebb keresztényszocialista, korporatív állammá tette Portugáliát Európában, sok keresztényszocialista politikusnak szolgáltatta ezzel példát egészen a harmincas évektől a fennállásáig (1968). A KF az illegalitásban is aktív volt, amennyire tehetett: a leghíresebb békepapokat (Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd) levelekkel fenyegették a KF-tagok, figyelmeztetve kollaboráns magatartásukra, keresztény- és egyházellenes megnyilvánulásukra. Rendszeres üléseket tartottak (leginkább Budapesten), és megtervezték azt az időszakot, amikor legális lesz a működésük: jelvényt, újságot, propagandaanyagokat terveztek, sőt még egy hivatalos indulójuk is volt.

Soltész már a kezdetekkor, 1947-ben jóváhagyta a működésüket a hercegprímással, akinek a személyéhez lényegében a KF egész fennállásáig erősen ragaszkodott, nélküle semmilyen legális politikai aktivitást nem tudtak elképzelni. Mindszenty 1947 decemberében fogadta is audiencián Soltészt a prímási palotában Budapesten⁶⁹⁴, amelynek során a vezető átadta a párt programját, Mindszenty pedig megígérte, hogy véleményezteti azt szakembereivel. De személyesen azt javasolta Soltésznek, hogy ne csak katolikus, hanem keresztény alapokon szervezze meg a frontot, emellett pedig a szervezet legfontosabb feladatának a parasztság és a munkásság megszólítását, Istenhez való visszavezetését jelölte ki. Mindszenty szimpatizálhatott a front programjával, mert abban már 1947-ben benne volt a királyság helyreállítása és a hivatásrendiség elve – határozottan, pontosan kifejtve. Soltész fontosnak tartotta felvenni a kapcsolatot a Magyar Katolikus Püspöki Kar más tagjaival és Endrédy Vendel ciszterci főapáttal is, a front programját is eljuttatta nekik.

1956. október 30-án a nyáron letartóztatott KF-tagok csak vizsgálati fogságban voltak, innen a felkelők szabadították ki őket mint politikai foglyokat. Soltész, Szigeti páter, Hontváry Miklós, Füstös Antal már november 1-én a Parlamentbe mentek, ahol Nagy Imre titkárságán megkapták az engedélyt a legális pártalapításhoz. Még ezen a napon, közvetlenül az engedély kézhez vétele után elmentek a prímási palotába a hercegprímáshoz, vele érdemben beszélni azonban se ezen, se más napon nem tudtak, de levelet hagytak hátra neki, amelyben egy pontos időpontot is kértek az audienciára. Hontváry Miklósnak ugyanis sikerült bejutnia néhány percre a prímáshoz, Havass Géza papnak köszönhetően. Ahogyan Havassnak, úgy Hontvárynak sem tetszettek maradéktalanul azok az tanácsadók, akik körülvették ekkor a prímást⁶⁹⁵. A Kossuth rádióban sikerült hírt adniuk tagjaiknak és a nyilvánosságnak arról,

⁶⁹⁴ Mezey András: *Keresztény Front kontra belügy*, Múltunk 2009/4, 206. o.

⁶⁹⁵ Hontváry Miklós visszaemlékezése megtalálható Elmer István: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*, 1994, 121. o. Hontváry egyébként tömör leírását adja annak, belső tagként, hogy a KF miért nem tudott utat törni magának 1956-ban sem: „Soltész Jenő kiváló, ám rendkívül dagályosan fogalmazó és ennek megfelelően gondolkodó ember volt. Szigeti atya pedig, akit nagyon szeretek és tisztetek, öt centivel a föld fölött

hogy KF újra aktív és az „*összes keresztény politikai csoportosulást és pártot egységesítő szándékkal*” látott neki a munkának⁶⁹⁶.

November 2-án alakult újjá hivatalosan a front a vezető, Soltész Jenő lakásán és ekkor fogalmazták meg „*Magyarok!*” kezdetű, gépelt, kissé cirkalmas röplapjukat, amelyet kétezer példányban terjesztettek - egy nap alatt lényegében elfogyott – és egyértelműen tükrözte a KF transzcendens, természetjogi alapokon nyugvó, tomista teológiai elemeket tartalmazó politikai programját⁶⁹⁷. A röplapban, amelynek jelszava az „*Istennel a hazáért és az emberekért!*”, három párthelységet is megjelöltek, annak ellenére, hogy „*vezetőink csak 24 órája szabadultak a börtönből*”. A KF itt kijelenti, hogy „*keresztény párt csak egy lehet!*”, és „*októberi forradalomnak*” hívták az eseményeket.

A KF volt az egyetlen párt, amely *a királyság helyreállításának programjával lépett fel 1956-ban* (a MNKP esetében ez az igény csak bújtatottan és nem kidolgozva jelenik meg), ahogyan az illegalitásban is ezt vallották már, sőt illegalitásba vonulásuk egyik legfontosabb oka is ez volt. A KF közleményét november 2-án bemondták a rádióban, és majdnem ugyanez a szöveg megjelent két forradalmi újságban is (*Népakarat, Magyar Függetlenség*); mindez Füstös Antal atyának voltak köszönhető.

Soltészt egy régi papismerőse, Alföldi Alajos értesítette, hogy november 3-án több keresztény párt is a városmajori plébánián egyeztetést tart. Ezen megjelent Soltész és Szigeti, Gebora Bélával együtt. Soltész és Szigeti páter is felmérte, hogy egyetlen kivételtől eltekintve – Demokrata Néppárt (DNP), amelyet Mihelics Vid képviselt – a keresztény pártok súlytalanok, szervezetlenek, nem tudják, hogyan fogjanak hozzá a lényegi munkához, mit lehetne tenni. Soltész a KF szervezete alatti egyesülést javasolta a pártok képviselőinek, azzal az érveléssel, hogy a DNP „*túl puha*” és „*megbocsátó*”, a többi párt pedig még felkészületlen, míg a KF lassan egy évtizede erre a pillanatra készül, tagjai pedig nem kompromittálódtak, nem kollaboráltak, elkötelezett keresztény politikusok, akik vállalták az illegalitást, hogy ne kelljen elveikből engedniük.

Soltész nagy politikai pillanata lehetett volna ez a felszólalása (előtte a hercegprímási audiencia ígéretével); lényegében egy *keresztény egységfrontot javasolt minden megjelent pártnak*, a KF vezetésével. Itt mutatkozott meg azonban, hogy ami a KF makulátlan előnye (a következetes illegalitás), az egyszerre a hátránya is: senki sem ismerte szinte sem Soltészt,

élő szent ember benyomását keltette. Egyikük sem volt alkalmas arra, hogy a korszellemnek és a korigényeknek megfelelően kidolgozza egy politikai párt kereteit. Noha a forradalom alatt tett néhány konkrét taktikai lépéssel nem értettem egyet, az alapeszme mégis vonzott, s a nemzet, az ország szempontjából fontosnak tartottam. Éppen ezért úgy gondoltam, lehetőségeimhez mérten a továbbiakban is segítenem kell őket.” Uo.

⁶⁹⁶ In. *A forradalom hangja*, (Főszerk. Gyurgyák János), 1989, 347. o.

⁶⁹⁷ *1956 plakátjai és röplapjai*. (Szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert), 1991., 230. o. és 212. o.

sem a KF-t, nem jelentettek garanciát a lánnglelkű szavak és a programjuk vázlatos ismertetése sem. Ebben a sorsdöntő helyzetben leginkább az a Mihelics Vid utasította el az együttműködést, akinek a köteteiből annak idején Soltész megismerte a keresztényszocializmus alapjait és a működő korporativizmust Portugáliában. Mihelics (aki ekkor már nem keresztényszocialista, hanem kereszténydemokrata volt) hatására – vagy attól függetlenül – minden megjelent képviselő, a felvetés ellen szavazott, Soltészék ezután pedig szinte azonnal távoztak. Mindszentynél a reményteli audiencia sajnos elmaradt a november 4-i szovjet intervenció miatt, és értelemszerűen az ötödikére szervezett KF-nagygyűlés (Royal Szálló nagyterme, Budapest) is. A KF még egyszer akart Mindszentyvel kapcsolatba kerülni, amikor megtudták, hogy az amerikai nagykövetségen van november 4-e óta. Lényegében a november harmadikai híres beszédét elemezték alaposan 1956 karácsonyán egy ülésen, amelynek lényege a KF programjának elfogadtatása lett volna a hercegprímással. Érdekes lenne tudni, hogy a menedékben lévő hercegprímás hogyan vélekedett volna a programmal kapcsolatosan, de sajnos a levelet nem tudták eljuttatni hozzá.

A KF egyébként lényegében decemberig működött, mert a vezetőség úgy gondolta – ha nem is teljes egyetértésben a tagokkal –, hogy ők törvényesen, a Nagy Imre-kormány engedélyével működnek, ezért nincsen semmi értelme újból illegalitásba vonulniuk. 1957-ben első körben nem is indított ellenük bünvádi eljárást a bíróság (de beidéztek őket). A Füstös által szerkesztett (de külföldre kijuttatni nem tudott) 'ellen Fehér könyv(ek)' kapcsán, amely(ek)ben a szabadságharc valós bemutatását próbálták megírni az MSZMP propagandakiadványával szemben, a hatóságoknak elégük lett. Nem utolsósorban a *Népszabadság*ban olvasható kommunista propagandacikkek hatására, másodfokon a KF-vezetők életfogytiglanig tartó börtönbüntetést kaptak (majdnem felakasztották őket), amelyet később 15 évre módosítottak.

Az 1963-as amnesztiával szabadultak, mint olyan sok ötvenhatos, de nem tudtak sokáig örülni neki. 1965-ben ugyanis újra börtönbe került a két vezető, Soltész Jenő és Szigeti Imre József⁶⁹⁸, mert „következésként kitarítottak államellenes céljaik mellett”, így ők azon mártírok közé kerültek, akik Magyarországon a legtovább voltak (egészen 1975-ig) börtönben rendszerellenes magatartásuk, politikai veszélyességük miatt. Soltész Jenő betegen, társaitól elhagyva halt meg 1990-ben, ezért nem került sor a rehabilitációjára sem, Szigeti pedig

⁶⁹⁸ Szigeti egyébként Balogh Istvánnak köszönhette, hogy misézhetett 1963-65 között, Váci utcai Angolkisasszonyok templomában, mert a reakciós papot hagyta templomigazgatóként ott rendszeresen misézni. Néhányak szerint azért, hogy így megfigyelhesse őt. Ld. Dohány Pálné: *Megemlékezés a 100 éve született Szigeti József domonkos atyáról*, Folia Selecta 44. sz. 2012. április. Elérhető online: http://epa.oszk.hu/02000/02066/00044/pdf/FS44_201204_01-09.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. március 7.)

visszautasította ezt 1992-ben, pedig 16 évet töltött börtönben a kommunizmus ideje alatt. A fejfájára tett nemzeti színű és keresztényfrontos emlékkoszorún ez állt: „*Gradatim tendimus ad alta: GLORIA*” (Fokozatosan emelkedünk felfelé: DICSŐSÉG)⁶⁹⁹. A KF-ről szóló megemlékezések kapcsán, amelyek közül az egyiket Gyulai Endre megyéspüspök írt a rendszerváltás után, mindenki kiemeli, hogy a szervezet „*Mindszenty indíttatására*” alakult meg, és egész végig az ő személyes példája, politikai aktivitása volt a mérvadó. Mégis, szinte egyáltalán nem sikerült tényleges együttműködést vagy politikai kibontakozást létrehozni azzal a szervezettel, amely egy évtizeden keresztül kitartóan erre a feladatra készült, vezetőinek a meghurcoltatása, büntetése pedig több mint másfél évtizedig tartott a kádári diktatúra idejében, amikor már mindenki konszolidációról beszélt. Még azt a gondolatiságot is ennyire veszélyesnek tartotta az államhatalom, amelyet a KF hordozott magában. Másra sajnos soha nem is adódott lehetőség, de a szervezet így is a *szellemi ellenállás* egyik legkitartóbb, legerősebb példáját képviselte működése során.

1947 júniusában alakult, a választásokon nem indult, majd megszüntetett, ezért földalatti szerveződés volt a *Katolikus Néppárt* (KN) is, amelynek elnöke, Dr. Varga Endre november 1-e után szintén kereste a kapcsolatot Mindszentyvel, akinek politikai vezetése mellett szállt síkra: „*A jó pásztor, Mindszenty József hercegprímás, szabad. Az ő szellemében kezdjük az építést, a rend, a biztonság, a béke helyreállítását, a megbékélést és megbocsátást, de ugyanakkor a szilárd erkölcsi alapon épülő jogrend keretében a bűnösök és cinkosok félreállítását. De nem az elvadult bosszú, hanem a keresztény humanitás jegyében.*”⁷⁰⁰. A Regnum Marianum-templom újjáépítését szorgalmazta, katolikus napisajtót követelt Varga, és hangsúlyozta, hogy nem tud együttműködni a Nagy Imre vezette kormánnyal: „*Harcolunk a magunk igazáért mindaddig, míg a kabinetben az elnyomatás éveinek kompromittált szereplőit is megtaláljuk.*”⁷⁰¹

A párt kezdeményezte a *Katolikus Népszövetség* újraélesztését, amely 1907 és 1949 között állt fenn (ez szimpatikus lehetett Mindszentynek is, ugyanis fontosnak tartotta ezt a szervezetet, korábban is támogatta aktívan). A Népszövetség megkapta Nagy Imre második kormányától a működési engedélyt 1956. november 1-jén, a Katolikus Néppárt és a Népszövetség Gresham-téri csoportjának közös fellépése eredményeképpen, de egy nappal sem élte túl a szovjet

⁶⁹⁹ Uo. de erről az egykori KF-s tag, Szigeti páter búcsúztatója Kovács Tibor is megemlékezik: *Mindvégig a keresztényszociális átalakulásért. In memoriam P. Szigeti Imre József O. P.* Új Ember, 2001. augusztus 26. (33–34. sz.).

⁷⁰⁰ Elhangzott a Kossuth rádióban és a SZER-ben is, 1956. november 1-jén illetve 2-án. In. *A forradalom hangja*, (Szerk. Gyurgyák János), 1989, 362-363. o.

⁷⁰¹ Uo.

intervenciót⁷⁰². Működésük négy napja alatt a vezetőség szerveződött csak meg, új helységük a Veres Pálné utcában volt. A Katolikus Néppárt programja illeszkedni próbált a Népszövetségéhez, mert a szociális fejlődés, a jogrend (értsd: jogfolytonosság) és a szabadság volt. Jelszavuk: „*Krisztussal a népért, a néppel Krisztusért!*”⁷⁰³. A Népszövetség főtitkára Görgei Ferenc volt, elnöke pedig a győri megyéspüspök Papp Kálmán. Kapcsolódtak a Mindszenty bíboros által is szorgalmazott külföldi és vidéki segélyezési akciók eredményességéhez, illetve elismerték a forradalom céljait, vívmányait⁷⁰⁴.

Amíg a Népszövetség karitása egyértelmű, addig a KN politikai katolicizmusa, Mindszenty vezetésének igénylése nagyon is konspiratív és manipulatív volt. A MFIP mellett ők voltak a másik politikai erő, akik 1956-ban 'Mindszenty miniszterelnöksége' mellett szálltak síkra már október 30-án; „*Mindszenty legyen a miniszterelnök és általános titkos választások legyenek!*” terjesztették szórólapjaikon⁷⁰⁵. Varga korábban is tudatosan igazította pártjának tevékenységét Mindszenty szerepvállalásaihoz, ugyanis politikai formációja (amely mellesleg egyfajta családi vállalkozásként jött létre, mert öccse, fia és sógora is benne volt a vezetésben) Kádár János kérésére adott hangot magáról 1947-ben⁷⁰⁶, és az események előtt járva 1956-ban már október 28-án – tudatosan felépített konspiratív szándékkal és (kommunista) kormányzati támogatással ütötte fel újra a fejét. Varga erre aznap kapott személyes megbízást Kádártól⁷⁰⁷, azzal a céllal, hogy „*a katolikus érzelmű választópolgárokat megossa, és azokat a klérus támogatását élvező reakciós pártoktól elvonja*”.⁷⁰⁸ Így amikor a primás a fővárosba ért már volt olyan párt, amely a SZER által harsogott propagandát magáévá téve terjeszthette is azt. A reakciós pártok nem voltak pontosan megnevezve, de ha megnézzük az akkori pártmátrixot, akkor lényegében szinte mindegyik annak számíthatott, amelyik nem volt kommunista. Vargáék Münnich Ferenc belügyminiszterrel közösen alakították ki a párt koncepcióját, a politikai programját, üzeneteit is, és a belügyminisztérium adta a helyiséget, a technikai segítséget a működésükhöz, ahogyan az engedélyt is. Varga és társai olyan jól végezték a

⁷⁰² 1956 és a politikai pártok (szerk. Vida István), 1998, 465. o. és A Magyar Katolikus Püspöki Kar Tanácskozásai 1949-1965 között I-II. kötet, Metem, Budapest. (szerk. Balogh Margit), 2008, II. kötet, 774. o.

⁷⁰³ 1956 sajtója október 23. – november 4. (Szerk. Szalay Hanna) 2006., 407. o.

⁷⁰⁴ „Rádióbeszélgetés a Katolikus Népszövetség vezetőivel”, elhangzott a Kossuth Rádióban 1956. november 2-án, 20 óra 25-kor. In. A forradalom hangja, (Szerk. Gyurgyák János), 1989, 413-414. o.

⁷⁰⁵ MOL XX-5-h. V-150-010-2-c. A MÉFB Információs Irodájának anyaga. Lukács József és Sós Levente feljegyzései. 1956. október 31-én. Közli; Izsák Lajos: *Keresztény pártok és pártalakítási kísérletek*, In. 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok (szerk. Vida István), 1998, 446. o.

⁷⁰⁶ Ekkor a fő ellenfele, a Mindszentyhez közel álló, a hercegprimás által kiemelten ajánlott és támogatott politikai erő, a Slachta Margit vezette Keresztény Női Táborba olvadt bele a párt, ahol szintén megosztó politikát műveltek. A beolvadás Mindszentyt kifejezett kérésére történt meg.

⁷⁰⁷ Kádár ekkor az MDP Központi Vezetőség Elnökségének elnöke volt, még nem államminiszter.

⁷⁰⁸ Mezey András a Budapest Főváros Levéltárában találta meg ennek a nyomait: BFL XXV 60. e. 02/1959. Határozat, 23. Ld. Mezey Andás: *Keresztény pártprogramok, társadalomképzések*, In. Magyar Katolikus Egyház 1956, (Szerk. Szabó Csaba) 2007. 89. o.

munkájukat – és nyilván ennyire szükséges volt az ellenfelek feltérképezéséhez, begyűjtéséhez a konspiratív párt –, hogy Münnich 1956. november 12-e után még mindig fontosnak tartotta a párt működését, melynek fókuszában azonban már nem a sok kis keresztény párt volt, hanem az ekkor még erős munkástanácsok, illetve ezek bomlasztása. Az elsődleges cél ekkor is a megosztás volt, de ez kevesebb eredménnyel járt, mint 1947–48-ban vagy éppen 1956 októberében, novemberében. Ennek ellenére a párt lényegében 1958 tavaszáig létezett (!), akkor pár hónapra gyorsan lecsukták a vezetőket, hogy fél év múlva már újra szabadlábbon is legyenek⁷⁰⁹. A KN és Varga szerepvállalása mutatja: Kádár már lényegében Mindszenty kiszabadulása előtt készen állt arra, hogy egy lehetségesen aktivizálódó keresztény ellenzékot konspiratív eszközökkel megosszon, idővel semlegesítsen és elgyengítsen. A KN a Mindszentyhez közelítő, elméletben őt erősítő – szándékai szerint azonban inkább *provokáló* – kijelentéseivel (pl. Mindszenty miniszterelnökségének hangos követelése) valójában a hercegprímás politikai súlyának gyengítésére és a tömegek manipulálására tett kísérletet.

A *Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt* (MFIP) volt a legdinamikusabb a Mindszentyben gondolkodó új politikai csoportosulások közül. A párt az egyik első volt, amely megalakult a forradalmi napokban, elméletileg október 28-án, hivatalosan azonban csak 31-én⁷¹⁰. Kihasználta a hivatalos politikában bekövetkező fordulatot, és már a kezdetektől Mindszenty szabadon bocsátását követelte a politikai és közéletben, a hívei gyakran az utcákon is. A hercegprímás azonban visszautasította a lelkes fiatal felkelők ajánlatát, akik konkrét politikai szerepre (miniszterelnök és a párt díszelnöke) kérték fel. A párt érdekessége, hogy határozottan elvetették az 1948-as rendezési alapot, ahogyan minden jel szerint a prímás is, de „forradalomnak” tartották az 1956-os eseményeket, október 23-át ünnepnek nyilvánították először a politikai pártok közül.⁷¹¹ A pártprogramjuk nem annyira volt átgondolt, a forradalmi hevületet tükrözte, de nyomokban nemzeti szindikalista elemeket is tartalmazott: osztályharc elvetése, magánvállalkozói szféra erősítése, a parasztságnak biztosítja a forradalomban szerzett jogait – a téészesítés felszámolása. Egy volt ÁVH-s épületet foglaltak el az Izabella utcában, az volt a központ, többük pedig a fegyveres harcban tevőlegesen is részt vettek, a Tűzoltó utcai szabadságharcos csoportnak voltak tagjai. November 1-én a rádióban elmondott közleményük alapján a párt elvetette az 1947-es rendezési alapot: „*Nem akarjuk az 1947-es választások szomorú történetét megismételni, amikor a koalícióba tömörült pártok úgy*

⁷⁰⁹ Uo.

⁷¹⁰ *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (Szerk. Vida István), 1998, 502-504. o.

⁷¹¹ *1956 plakátjai és röplapjai*. (Szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert). Bp., 1991, 192. o.

szerezték meg a hatalmat, hogy a becsületes társadalom erőit sok pártba forgácsolták szét.”⁷¹².

A MFIP (néha tévesen: *Magyar Forradalmárok Pártja*) már október 31-én, amikor a primás a fővárosba érkezett Mindszenty vezette kormányt és semleges Magyarországot hirdetett az *Igazság* tudósítása szerint⁷¹³ egy gyűlésén, illetve megválasztották a párt díszelnökének. Elhatározásukat, amelyben a primást konkrét politikai szerephez akarták juttatni, a Nagy Imréhez közeli, Losonczy Géza és Vásárhelyi Miklós által a kormányhoz közvetlenül kötődő *Igazság* (a forradalmi honvédség és ifjúság lapja, amelynek több munkatársa a Szabad Népből került át ide) bírálta, amellett, hogy meg is jelentette a hírt: „*Nem tudunk azzal egyetérteni, hogy az ország miniszterelnöke – a hercegprimás legyen. Ne folytassuk most már, más előjellel, a sztálini káderpolitikát. Kerüljön most már mindenki a maga helyére. A hercegprimás egyházának élére, a politikus pedig kormányelnöki székbe.*”⁷¹⁴ Az MFIP másnap a lapban ezzel kapcsolatosan már cáfolatot is megjelentetett, amelyben közölte, hogy a párt „*ideiglenes vezetősége itt kívánja megjegyezni, hogy nem foglalt állást Mindszenty hercegprimás minisztersége (sic!) mellett*”⁷¹⁵. Érdekes, hogy ugyanebben a számban Mindszenty nyilatkozatát hozták a magyar ifjúság dicséretéről, aki felsőpetényi szabadulása kapcsán nyilatkozta: „*Gyönyörű látni téged, magyar ifjúság, ilyen nagyoknak, ilyen szépnek! Legyen hitetek és ragaszkodjatok az erkölcsi alaphoz mindenben és mindenkor!*”⁷¹⁶.

MFIP kombattáns szárnyát képviselő Cselik Ferenc és Török Sándor ezen a napon, november 2-án látogatta meg Mindszentyt személyesen, két kérésünk és egy ajánlatuk volt; vállalja el a hercegprimás a miniszterelnökséget egy megalakuló nemzeti kormányban, amelyben az MFIP is szerepet vállalna, illetve, hogy szándékában áll-e az egyházi birtokokat visszavenni. E mellett szóban is felajánlották a párt díszelnökségét neki. A hercegprimás udvarias, rövid (mintegy 15 perces) audiencián mind a kérésekre, mind az ajánlatra nemet válaszolt azonban⁷¹⁷.

⁷¹² Magyar Függetlenség, 1956. november 2. (reggeli kiadás). In. *A forradalom hangja* (szerk. Gyurgyák János), 1989, Budapest, 364-347. o.

⁷¹³ *Igazság*, 1956. november 1. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 507. o.

⁷¹⁴ *1956 sajtója október 23. – november 4.* (Szerk. Szalay Hanna), 2006, 464-465. o.

⁷¹⁵ *Igazság*, 1956. november 2. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 512. o.

⁷¹⁶ *Igazság*, 1956. november 2.

⁷¹⁷ Vö. *Igazság*, 1956. november 1. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 497. o. (régí irattári jelzettel). Cselik Imre, amiért részt vett a fegyveres harcokban is, az ezzel kapcsolatos perben (Szirmai Ottó és társai) 20 évre ítélték, 1964-ben azonban kegyelemmel szabadult. Saját visszaemlékezése szerint csak azért nem ítélték halálra, mert nem tudták rábizonyítani egyértelműen, hogy felkérte Mindszentyt ténylegesen a kormányalakításra (Török ezt állította, de bizonyíték nem volt). A

Különleges szerepet szánt Mindszentynek az újrjelentkező Bajcsy-Zsilinszky Endre alapította *Nemzeti Radikális Párt* egykori vezetői⁷¹⁸, akik minden jel szerint nem akarták újrászervezni a pártot ténylegesen (lényegében az már 20 éve megszűnt), hanem annak szellemében nyilatkoztak. Kibontakozási tervet hoztak nyilvánosságra 1956. november 1-jén, amelynek érvényesülését ahhoz kötötték, hogy Kovács Béla és Kéthly Anna hozzájárulnak majd, mert alapvetően a szociáldemokrata és a kisgazda párttól várták a stabil kormányzat megteremtését. Egyszerre kívánták a harcoló szabadságharcosokat és a négy 1945-ös koalíciós pártot egy platformra hozni, *tanácstestületet* kell létrehozniuk, amely kiegészült volna a „közélet zárt számú, személyi súllyal bíró tényezőivel”⁷¹⁹ is, mint például Mindszenty József, Kodály Zoltán és Ravasz László református püspök.

A „*tanácstestület*” – nevével ellentétben – valamennyire összevont államfői testületként működött volna, nem úgy, mint az Elnöki Tanács a népköztársaságban, hanem inkább úgy, hangsúlyosan ideiglenes jelleggel, mint ahogyan erre kísérletet tett egy hasonlóan kaotikus, közjogilag-politikailag széttöredezett időszakban, 1945-ben Bölöny József jogász az Ideiglenes- vagy Nemzeti Kormányzótanáccsal⁷²⁰. Ennek feladata a halaszthatatlan államfői teendők, ideiglenes ellátása lett volna lényegében. Azonban csak addig, amíg új választások kapcsán új országgyűlés nem alakul, ez pedig rendelkezik majd az államforma és államfői kérdéskörökről is. Ahogyan a ’kormányzótanácsban’, úgy a ’tanácstestületben’ sem lehettek volna országgyűlési képviselők a tagok, ezért valamennyire megfeleltethető lett volna Mindszenty „*pártokon felüli*” pozíciójának. Azonban félok, hogy ebben az esetben nem a közjogi szerepe miatt lett volna itt, hanem egyfajta közéleti-népszerűségi-erkölcsi potenciál okán⁷²¹, amely lényegében egy neutrális szerep, és tényleges irányítást nem is jelent, hiszen a testületnek, amelyben többen is tagjai lettek volna, egységesen kellett volna fellépni a kormányzat irányában.

herceprimásról személyesen nagyon jó benyomást szerzett, amelyet haláláig szeretettel őrzött magában, meghatározó élménye maradt az a negyed óra (fia, Cselik Szabolcs szíves szóbeli közlése).

⁷¹⁸ Név szerint: Bodor György, Simándy Pál, Németh Imre, Kertész Dániel, Molnár Sándor, Thury Levente, Talpassy Tibor, Szalánczy Károly, Gulyás József, Erdős Jenő. A felsoroltak közül Simándy Pál Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjainak – Előörs, Szabadság, Független Magyarország, Szabad Szó – belső munkatársa, szerkesztője volt, sokat tett 1945 után is Bajcsy-Zsilinszky mítoszának életben tartásáért. Talpassy Tibor pedig korábban a NRP titkára volt, több kötete megjelent Bajcsy-Zsilinszkyról, sokat tett egy lírai, de mégis egyoldalú, a Kádár-korszaknak kompatibilis Bajcsy-Zsilinszky kép kialakításáért (*Betöltötte hivatását*, Bp., Magvető, 1975; *A reggel még várat magára*, Bp., Gondolat, 1981; *A holtak visszajárnak*, Bp., Magvető, 1971).

⁷¹⁹ Valóság, 1956. november 2. In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 511. o.

⁷²⁰ A szervezetnek és az ezzel kapcsolatos értő tervezetnek remek leírását adja Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949*, Budapest, 2001, 29-31. o.

⁷²¹ Különös társaságban a ’haladó katolikus’ Kodálllyal, aki 1948 előtt Mindszenty ellen foglalt állást, Ravasz László pedig minden bizonnyal nem osztotta volna Mindszenty közjogi felfogását, így annak érvényesítését sem.

Október 31-én az újjáalakuló Független Kisgazdapárt forradalmi felhívásában szintén kiállt Mindszentyért. A kisgazdák pártigazgatója 1956-ban a Mindszentyt korábban, még 1945-ben az *Új Emberben* (1945-től az *Actio Catholica* hetilapja) megjelent laudáló cikkében „*acélembernek*” hívó id. Antall József volt. Az FKGP 26 pontos követelései közül az utolsó előtti így hangzott: „*Mindszenty József hercegprímás foglalja el helyét Esztergomban!*” A követelés egyszerre mutatja, hogy az FKGP ideiglenes vezetősége ekkor még nem tudott Mindszenty szabadulásáról (viszonyításképpen: az ugyanezen a napon megjelent KDNP-program hasonlóképpen fogalmazott, de mégis nagyobb mozgásteret hagyott a prímásnak), másrészt pedig azt, hogy eredeti címében ugyan, de elsősorban egyházi szerepet szántak neki a kisgazdák, az érseki székhelyén, a budapesti eseményektől távol. Ez különösen azért érdekes, mert az FKGP-t Nagy Imre kormányában az a Tildy Zoltán képviselte, aki a legközvetlenebb kapcsolatban volt Mindszentyvel a szabadságharc ideje alatt. (A követelések aláírója a párt részéről egyébként Csorba János vezetőségi tag, aki korábban Budapest főpolgármestere is volt.)

Az új pártok közül a *Keresztény Magyar Párt* (KMP) jelentős részben gondolkodott Mindszentyben. Már alakuló gyűlésükön leszögezték ugyanis a keresztény egység fontosságát (az egyházak hatalmát is vissza akarták állítani, kötelezővé tenni vallásoktatást), amelyben Ravasz László és Ordas Lajos mellett a hercegprímásnak jutott a legnagyobb szerep, akihez küldöttséget szerveztek már ekkor. A párt határozottan az 1945-ös rendezési alapokon állt, és keresztényszocialista, restaurációs programot hirdetett meg, amelynek része volt a szovjet megszállás óta bekövetkezett politikai-gazdasági folyamatok felülvizsgálata (államosítások felszámolása, az állami alkalmazottak esetében új kinevezések stb.): „*A törvényhozás összeülései a rémuralom által 1945-től alkotott összes jogszabály felfüggesztése.*⁷²²” Mindez párhuzamot mutat az 1920-as (a magyar ellenforradalom győzelme utáni) magyar közjogi-politikai rendezéssel, amikor minden, a forradalmak és forradalmi rendszerek (1918, 1919) alatt hozott rendeletet, törvényt hatályon kívül helyezte a Nemzetgyűlés. Ezt erősíti, hogy a párt felelősségre vonást sürgetett az „*elmúlt 10 év alatt a magyarság ellen elkövetett összes gantzelt elkövetőivel*” szemben és fel akarta osztani Magyar Dolgozók Pártja és fiókszervezetei (pl. Magyar Nők Demokratikus Szervezete, Magyar Szovjet Társaság) vagyonát a szabad választásban részt vevő pártok között⁷²³. E mellett és aktív kommunista politikusok kontrollját is sürgették, de be nem tiltották volna, csak kötelezték volna, hogy nevén nevezzék őket;

⁷²² 1956 és a politikai pártok. *Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 462. o.

⁷²³ Uo.

'kommunistának'. Ha tehát a KMP-n múlt volna, akkor nem jött volna létre az új kommunista párt Magyar Szocialista Munkáspárt néven ekkor.

Napilapjuk *Nemzeti Újság* névvel jelent volna meg, a három napos létezésük alatt azonban csak a Fővárosi Nemzeti Bizottságban tudtak politikai tevékenységet kifejezni, illetve tárgyalásokat kezdeményeztek a szociáldemokratákkal és a kisgazdákkal is. Az egyetlen ismert párt volt, amely 1956-ban a kezdetektől fogva a *kettős keresztet* használta politikai szimbólumaként, ami egyébként összhangban volt az 1945-ös politikai rendezési alapra való helyezkedéssel is.⁷²⁴ Reibel Mihály pártigazgató, katolikus esperes, eleki plébános korábban, a kormányzósági Magyarország ideje alatt ellenzéki országgyűlési képviselő volt a jobboldali *Keresztény Gazdasági és Szociális Párt* (KGSZP), később az integráció után az *Egyesült Keresztény Párt* (Wolff Károly pártja) tagjaként, melynek Mindszenty is támogatója volt zalaegerszegi apátplébánosként. A primáshoz hasonlóan akkoriban Reibel is a Hűségmozgalmat, nem pedig a Volksbundot támogatta (szülei németek voltak, ő maga mind a két nyelvet tökéletesen beszélte, de mindig magyarnak vallotta magát), a kommunisták mégis volksbundistának tartották, ezért letartóztatták. Legitimista szimpatizáns, mint a KGSZP oly sok tagja és Mindszenty (akkor Pehm) 1935-ös memorandumának⁷²⁵ a támogatója volt. A KMP pártigazgatójaként így Mindszenty József természetes hívének számított, amit nem tagadott meg 1957-es letartóztatása során sem, az ellene indított eljárásban⁷²⁶. A párt elnöke Zajgóváry Károly politikai tapasztalatot Reibel esperesben látta, és minden jel szerint folytatni akarta a Wolff-párt korábbi irányvonalát⁷²⁷, fővárosi – elsősorban katolikus – tisztviselőket hívott a pártjába, akiket a szentmisék után szólított meg és nagyobb részt ismerősei voltak. A korábbi Wolff-féle fuzionális politikát idézte, hogy tervben volt az egyesülés a Keresztény Néppárt nevű formációval is, amely hasonló programmal rendelkezett, mint Zajgóváryék (át is költöztek ez utóbbinak a központjába a városházáról). A KNP a felekezeti béke talaján állt, programja, felépítése a klasszikus jobboldali keresztény

⁷²⁴ *1956 plakátjai és röplapjai*. Szerkesztette: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Bp., 1991, 231. o., valamint *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*. Szerkesztette: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Bp., 2004, 290. és 291. o. A *kettős kereszt* szeparált, politikai szimbólumként való szerepeltetését fontosnak tartjuk, mert ezt Mindszenty József is így használta a *Boldogasszony Éve* tömegrendezvényei alatt. Talán távoli, de releváns párhuzamként a legitimista politikusok használták ugyanabban a formában, ahogyan a KMP és több párt is 1945 előtt, elsősorban keresztény-nemzeti elkötelezettségüket kifejezve. A Szűts-féle Nemzeti Tábor jelképe egy vörös kettős kereszt volt benne egy karddal, de ezt 1956-ban nem használta tudtunkkal a szervezete.

⁷²⁵ Pehm apátként elérte, hogy hercegprímási jóváhagyással terjesztettek a memorandumát, amely a nyilas áramlat és a faji alapú politizálás ellen íródott, és a klasszikus magyar jobboldali pártokat támogatta. Bővebben; Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 239-242. o.

⁷²⁶ Börtönbüntetését Márianosztrán azonban 1959-ben meg kellett szakítani, nagyon rossz egészségi állapota miatt. Hazatérte után nemsokára meghalt Eleken, a település lakosainak osztatlan szeretetétől, tiszteletétől övezve. Temetésén tömegek voltak jelen. (Ma a helyi művelődési ház és a könyvtár az ő nevét viseli.)

⁷²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150357. 50.

politikát mutatta, ennek megfelelően volt helyreállító is a programja, amely az újra berendezkedő kommunista rezsimnek érthetően sok volt, vezetői, szervezőt a megtorlás során az első között ítélték el, három és tizenkét év közötti börtönbüntetésre⁷²⁸.

A keresztényszocialista politika folytatója volt az Újpesten megalakult *Keresztény Szocialista Párt* (később csak *Keresztény Párt*) is, amelyet Rajki Márton (sz. Klein Mór) konvertita ügyvéd és Csík József apátplébános szerveztek meg. Rajki korábban is, megtért, hithű katolikusként a keresztényszocialista eszmékhez vonzódott, ezért kevés volt neki a kisgazda párt 1945-ben, Csík József pedig a Turul Szövetség tagja volt (Rajki lelki vezetője). Pártjuk csak a jelszavak szintjén fogalmazódott meg, szerepvállalása miatt mégis kivégezték Rajkit 1959-ben⁷²⁹.

Lényegében keresztényszocialista, de néhány elemében újkonzervatív programot hirdetett meg 1956-ban a *Magyar Keresztény Nemzeti Párt* (MKNP) is, amelynek a vezetőit és szervezésének pontos körülményeit nem lehet biztonsággal megállapítani (itt a KMP-vel való teljes azonosság vagy egy 'részleges mutáció' is felmerülhet véleményem szerint). Programjuk nyilvánosságra kerülése azonban Mindszenty 1956-os tevékenységével erősen párhuzamba állítható, követeléseik számos pontban egyezést mutatnak más keresztény pártokkal. Hangsúlyosabban antikommunisták voltak a KMP-nél is: „*Nekünk szebbet, jobbat és nemesebbet kell alkotnunk, ha azt akarjuk, ha netán lennének még olyan magyarok, akik a kommunizmus tanait hiszik, hogy meggyőzhessük őket. Mi azt szeretnénk elérni, hogy Hazánkban ne legyen proletár, ha ez sikerül, úgy alapjaiban döntöttük meg a kommunizmust az összes tanaival.*” Saját maguknak szigorú önfegyelmet, a kommunizmussal kollaboráns embereknek pedig bűnbánatot hirdettek, mindez a politikai katolicizmus eszmeiségét idézte a párt esetében, amelynek tagjait, vezetőit nem sikerült beazonosítani⁷³⁰. A kommunizmussal

⁷²⁸ Első fokon 1957. XI. 26-án a Főv. Bíróság Fekete László tanácsától (Nb 4063/1957), másodfokon 1958. VI. 30-án Borbély János tanácsától (Nbf 5118/1958) a következő ítéleteket hozta: Zajgóvári Ádám Károly I. rendű vádlott (első fokon 12 év) életfogytiglani, Reibel Mihály II. rendű vádlott (3 év) 5 évi, Stöckl Rezső III. rendű vádlott (3 év) 6 év, Meskó Zoltán Gyula IV. rendű vádlott (3 év) 3 év, Simsa Emil V. rendű vádlott (4 év) 4 év, Bednarik Imre VI. rendű vádlott (5 év) 5 év, Vattay László VII. rendű vádlott (6 év) 6 év. Meskó Z. Gyula (kegyszerárús volt, a szentmise után őt is meghívta Zajgóváry a pártba) érdemi bűne, apja felsőkubini Meskó Zoltán (1883-1959) volt, aki az első nyilas pártot, a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspártot alapította meg 1932-ben. Meskó Zoltán nem kapcsolódott be a KMP munkájába, meglehetősen szabadon élt, mégis letartóztatták 1957-ben. Innen Kádár János – akivel egy ideig egy cellában ült börtönbüntetés alatt - külön engedélyével szabadult, lényegében meghalni engedték haza.

⁷²⁹ In. *1956 kézikönyve. Megtorlás és emlékezés II.*, (Szerk. Kende Péter) Budapest, 1996. 165-166. o. A mártírsorsú Rajki nevét ma Újpesten egy tér jelöli.

⁷³⁰ Erre a következtetésre jutott Mezey András és Izsák Lajos is. Felvetik az „*antiszemizmus*” illetve a „*burkolt fajelmélet*” vádját, amelyek közül utóbbi [ti. Mezey András állítása vö. Mezey András: *Keresztény pártprogramok, társadalomképzések*, In. Magyar Katolikus Egyház 1956, (szerk. Szabó Csaba) 2007. 91. o.] erős túlzásnak tűnik a dagályos program kapcsán, amely inkább kiáltvány volt. Megfogalmazásában beazonosítható a kormányzósági Magyarország ideje alatt eleven harcos, nemzeti alapokon álló katolicizmusa (Bangha, Prohászka), mely azonban elvetette a faji politikát (nemzetiszocializmusok), társadalmi jelenségként

ideológiai-elvi alapon szállnak szembe, mert „*az Istent akarták, hogy tagadjuk meg*”. A párt emellett nyíltan irredenta és revizionista is volt (ugyanaz elmondható a KF-ről is), nem fogadta el a párizsi békediktátumokat: „*Tőlünk is aléltságunkban elrabolták a Felvidéket, Erdélyt és Bánátot. Mi nem kérünk kegyet vagy ajándékot senkitől, csak az igazságot.*” A szomszédos népeknek pedig így üzentek: „*Meg kell érteniök, hogy a Trianon által nekik jutott föld nekik luxus, viszont nekünk és elszakított testvéreinknek a területek földrajzi fekvésénél fogva is életet jelentenek. El kell jönni annak az időnek, amikor meg fogják érteni, hogy nekünk ezt a fájó pontot nem a sovinizmus diktálja, hanem az élet íratlan törvénye. Mert ha itt a Kárpátok medencéjében egy erős Magyarország lesz, nemcsak a mi érdekünk, hanem barátainknak és esetleges szövetségeseinknek is. A magyar a szavát még mindig megtartotta és barátságára lehet alapozni.*”⁷³¹. Az MKNP igazi elmozdulása a többi keresztény párttól azonban nemcsak nyílt revizionizmusában, hanem a Szent Korona-tan melletti gyakorlatias kiállásában volt, amely magában hordozta az államformaváltás (esetleg: *restauráció*) igényét is, ezzel megint csak közös pontot hordozva Mindszenty álláspontjával: „*Az MKNP szervezői az ígéretek helyett egy fogadalmat tesznek: teljes erejükkel és tudásukkal, életük utolsó percéig küzdeni fognak, hogy az 1000 éves örökségünket – a Magyar Szent Koronát – felemeljék méltó helyére, ahonnan a hazaárulók, akiknek a magyar fajhoz semmi közük sem volt, a kommunizmus hamis jelszavával letaszították. (...) Ezért szükséges, hogy most minden keresztény magyar összefogjon, hogy hozzákezdhessünk ahhoz a munkához, aminek az eredménye itt a Kárpátok medencéjében egy boldog, virágzó és keresztény Magyarország lesz.*”⁷³².

Az MKNP-hez képest radikálisabb, ugyanakkor kidolgozottabb programot, konkrét Mindszentyhez kapcsolódással, hovatovább ragaszkodással csak a *Keresztény Front* képviselt 1956-ban (és előtte is). A KF kapcsán azonban eszünkbe jut Soltész Jenő fentebb említett meglátása a többi keresztény párt szervezetlenségéről, így valószínűsíthetjük, hogy az MKNP radikális programja csak leírt szó, legjobb esetben is egyedi igény volt, amelyre még a kádári megtorlás gépezete sem fordított figyelmet.

Összekeverhető névvel rendelkezett azonban egy másik, hasonló platformon aktív formáció, a *Keresztény Nemzeti Párt* (KNP), amelyet korábban a volt DNP-s Olasz Benő⁷³³, de 1956-ban

kezelte a zsidóság térnyerését. Az MKNP kiáltványa ezzel a narratívával mutat inkább folyamatosságot, tematikájában inkább 'belelátható', mint hangsúlyos kitételekkel. Revizionizmusa, pro katolicizmusa/kereszténysége, nacionalizmusa sokkal konkrétabb.

⁷³¹ In. Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956*, Pécs, 1994, 305-308. o. (régii irattári jelzettel)

⁷³² Uo.

⁷³³ Jónás Károly: *Pártpanoptikum: 35 választás, 256 párt - Magyarországon 1848-1990*, 1990, 296. o.

már testvére Olasz Gyula szervezett⁷³⁴. Programjuk⁷³⁵ annak ellenére, hogy mérsékelt revizionista volt – „erős és nagy Magyarország (...) független magyar nemzet” – progresszívebb elemeket tartalmazott, egy szuverén nemzeti politika keretein belül (cserkészmozgalom visszaállítása, pénzügyi, igazságügyi reform, teljes vallásszabadság). Az 1940 utáni „politikai magatartást és vagyonszerzés teljes felülvizsgálatát” hirdették, amely egyszerre jelenthette a bal-, és jobboldali szélsőségekkel való leszámolást, elvetését is, ugyanakkor az 1946 után szerzett „szakmai képesítésekkel” kapcsolatosan is ezt a revíziós álláspontot hirdették meg, ami azt jelenti, hogy nem mindent tagadtak meg az 1940 utáni korszakból. Az 1940-es korszakhatár talán a kormányzó Nemzeti Egység Pártjának a radikálisabb átalakulása előtti korszakot jelöli, talán a magyar világháborús szerepvállalástól való elzárkózást. Nem látszik annak nyoma, hogy a hasonló néven 1919-22 között vezetett párt⁷³⁶ örökösei akartak volna lenni Olaszék, pedig ez biztosan szimpátiát keltett volna akár Mindszentyben is, sokkal inkább feltételezhető, hogy a kormányzósági Magyarország idején uralkodó keresztény-nemzeti irányvonal mérsékelt vonulatához igazodtak.

A keresztény pártok közül a főáramhoz tartozó *Demokrata Néppárttal* Mindszentynek volt kapcsolata 1956 napjaiban, de ez nem volt feltétlenül pozitív. A *Demokrata Néppárt* (DNP) újjászervezése az emigrációba menekült Barankovics István – Mindszenty korábbi politikai ellenfele – nélkül történt meg október 30-án, de formálisan a többi újjáalakult párthoz képest vezetőséget nem választott. A párt Nagy Imrétől kapott pártházat (a megszűnt MDP V. kerületi, Mérleg utcai épületét), és lapjukat, a *Hazánkat* is újraengedélyezték a számukra, melynek főszerkesztője a progresszív katolikus Mihelics Vid lett. Pénzügyi támogatásban azonban nem részesült párt a kommunista párt pénzalapjából, mint más koalíciós pártok. A vezetőségből Matheovits Ferenc⁷³⁷ (aki korábban kispap is volt) találkozott Mindszentyvel november 2-án, az eredmény azonban nem volt pozitív a DNP számára. Matheovits aznap jött fel Pécsről, a Kossuth Rádióban elhangzott felhívásnak engedelmességgel, amelyben kérték,

⁷³⁴ In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 484-486. o. (régir irattári jelzettel)

⁷³⁵ In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, 484-486. o. (régir irattári jelzettel)

⁷³⁶ Az akkori Keresztény Nemzeti Párt a legitimista földbirtokosok és polgárok pártja volt elsősorban.

⁷³⁷ Matheovits Ferenc (1914-1995), járásbíró, táblajegyző korábban, Budapest ostromában fogságba esett, internálták utána. A DNP munkájában aktívan részt vett, 1947-ben országgyűlési képviselő. 1949-ben letartóztatták, 12 évnyi börtönt kapott, amelyből hetet le is töltött, 1956 szeptemberében szabadult, a szabadságharc ideje alatt aktívan vett részt a DNP szervezésében, állítása szerint annak főtitkára volt. A szociáldemokrata párttal jó viszonyt alakított ki, a szovjet intervenció után internálták 1958-ig (Tököl, Kistarcsa). Rendőri megfigyelés alatt tartották, 1964-ben ismételen elítélték, 1974-ben szabadult, utána műszaki fordítóként dolgozott, nem politizált, de 1987-ig a számára hátrányos jogkövetkezmények (nem volt nyugdíja, sem útlevele) szerint élt. 1989-ben az ország első Mindszenty szobrát az ő jelenlétében avatták fel, a KDNP megszervezésében részt vett.

hogy vegyen részt a párt munkájában. Matheovits a lehető legjobb választás volt a DNP részéről, mert ő még 1947-ben azt javasolta a DNP vezetőségének, hogy fogadják el Mindszenty akkori javaslatainak nagyobb részét, de leginkább a klérus vezetését a pártban. Matheovits ellenpólusa volt a párton belül korábban is Barankovicsnak. Legitimista-monarchista nézeteket is vallott, a DNP 'jobboldali szárnyának' volt tagja (Keresztessel ellentétben), amelyeket minden jel szerint az idő múlásával, mellőzöttségében sem adott fel. „Az az ellenzék, amelyik mindszentysta⁷³⁸ volt, elsősorban körülöttem csoportosult – említette meg később Matheovits⁷³⁹, a primás pedig személyesen is ismerte. Barankovics azonban ez ellen volt, és az ő progresszív álláspontja érvényesült a pártvezetésben. Matheovits nem emigrált, mint Barankovics, amikor a szovjetizálás folyamatában a DNP felszámolása került sorra, hanem 1948-ban négy képviselőtársával együtt kilépett a DNP-ből, és 1949. januárig független ellenzéki képviselő volt az akkor már szinte teljesen kommunista országgyűlésben. Ezután hét évet ült államellenes tevékenységért börtönben, 1956 szeptemberében szabadult, Pécssett segédmunkásként helyezkedett el. Múltja, következetesen vállalt elvei és mély vallásossága miatt a DNP-n belül az egyik leghitelesebb személynek számított.

Mindszenty minden jel szerint különösebb procedúra nélkül, azonnal fogadta Matheovits-ot, de most sem tudta támogatni a DNP programját, ahogyan a szervezésben sem vállalt semmilyen szerepet. A sokféleképpen értelmezett, utólag nagy fontosságú egyeztetésre Matheovits Ferenc így emlékezett vissza: *„Budapestre érkezve azonnal Mindszentyhez mentem, hogy bizonyos irányelveket megbeszéljek vele. Jó sokáig, talán háromnegyed óráig voltam bent nála. Eléggé elutasítóan nyilatkozott, és azt mondta, hogy roppant nagy a felelőssége, mert mindenki rá akar hivatkozni, minden keresztény párt őt akarja meglovagolni. Azt válaszoltam, hogy én nem ezt kérem, sőt nekem az a véleményem, hogy minden keresztény párt a maga erejéből s nem pedig a püspöki kar támogatásával akarjon eredményt és sikert elérni. Elmondtam, hogy vidéken a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt már mindenütt szervezkedik. Ha pedig valaki egyszer leadta a voksát, hogy ide vagy oda áll, akkor az illető akaratát roppant nehéz megmásítani. Mindszenty nagy érdeklődéssel vette tudomásul mindezt,*

⁷³⁸ Sajátos, hogy éppen Matheovits említi így és itt ezt a fogalmat (mindszentysta, illetve mindszentyzmus), amely jellegzetesen a baloldali hecckampány során alkottak meg 1945 után idehaza politikusok és publicisták és egyértelműen pejoratív, lejárató konstrukció volt. Mindszenty József politikai hitvallása, cselekedetei meglátásunk szerint nem alkottak soha koherens politikai rendszert, áramlatot, erre nem is törekedett. Legtöbb politikai tette a kezdetek óta (1918) lényegében mindig *reflektív*, ennek megfelelően több hazai politikai áramlattal (keresztényszocializmus, legitimizmus, újkonzervatívizmus, revizionizmus) is társítható. Matheovits itt ezt egyfajta zsigeri iróniával említheti csak, mert ezzel érdemben tisztában volt. A „mindszentyzmus” tudományos meggyökereztetésére, aláértelmezésére tett egy fogalmilag zavaros és erősen vitatható kísérletet Nicolas Bauquet, szerencsétlen módon pont egy hazai összegző eszmetörténeti munkában; vö. *A mindszentyzmus*, In. Romsics Ignác (Szerk.) *A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948*, 2009, 534-557. o.

⁷³⁹ In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (Szerk. Vida István), 1998, 180. o.

és annyit mondott, hogy állásánál és helyzeténél fogva pártokon kívül és felül akar maradni. „Repülőgépek jönnek, repülőgépek mennek, az országnak a sorsa eldülőben” - mondta, majd hozzátette: „napi politikai dolgokkal nem is kívánok foglalkozni.”⁷⁴⁰. Matheovits – aki beszámolója szerint a DNP szűk körű képviselőtestülete által frissen megválasztott főtitkáraként tárgyalt a primással, Keresztes Sándor azonban ezt cáfolja⁷⁴¹ - egyébként egyházkormányzati küldetést is vállalt ekkor, Rogács Ferenc püspök kérésének engedelmeskedve fölvitte Virág Ferenc püspöki körlevelet, amit kihirdettek már ekkor a pécsi egyházmegyében, és amelyben lényegében az egyházi intézmények (nem a birtokok) visszaadásának fontosságáról is szó volt. Ezt a primás meglelégedéssel nyugtázta. A primás inkább egységes keresztény párt működését tartotta inkább fontosnak (Kovács Bélának ezt fogja javasolni). Matheovits gyakorlatilag megismételte Barankovics korábbi álláspontját (ami ellentétes volt az ő korábbi nézeteivel) a párt és a keresztény pártok működésével kapcsolatosan, a püspöki kartól függetlenül kell tevékenykedniük. A barátságos hangnemű, és a primás akkori időbeosztása alapján, igen hosszú ideig (45 perc) tartó, koraesti tárgyalás így lényegében teljesen eredménytelenül zárult.⁷⁴² Matheovits egyébként hallotta Mindszenty november 3-i rádiós szövegét, a kinyomtatott szövegét haláláig megőrizte, és egyetértett a primás mondandójával, itteni iránymegjelöléseivel⁷⁴³.

A DNP-s Mihelics Vidnek és társainak fogadását a primás később sem tartotta fontosnak, ahogyan korábban írtuk. Ennek oka, hogy a DNP 1956-os programja szinte majdnem ugyanaz volt, mint az 1947-es, ez pedig Mindszentynek már akkor is kevés, nem megfelelő irányt mutatott. A párt 1947-es rendezési alapokon állását megerősítette Farkas Dénes korelnök is 1956. november 1-én, a rádióban: „*A Demokrata Néppárt a régi programja alapján áll. A kormányt a rend fenntartásában, a vagyon- és életbiztonság fenntartásában minden erővel támogatja. (...) Kijelentjük azonban, hogy ahogyan a múltban, úgy a jelenben sem vagyunk hajlandóak részt venni semmilyen koalícióban! Mi a kormánytól nem kérünk mást, mint a teljes agitációs és szervezkedési szabadságot, az egyenlőség alapján.*” Barankovicssal pedig

⁷⁴⁰ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 179. o.

⁷⁴¹ Uo. Matheovits megválasztását erősítette meg Mihelics Vid 1957. november 7-i kihallgatásakor. A főtitkári poszt betöltését Matheovits-csal egyesén Mindszenty József kívánságának teljesítéséként értékelte. ÁBTL 3. 1. 9. V-143081 Héderváry Károly és társai ügye.

⁷⁴² A Budapest Főváros Levéltárában megtalálható iratok alapján Mezey András dolgozta fel a tárgyalás történetét, ahogyan a gróf Khuen-Héderváry-körét is (lásd később!).

⁷⁴³ „*Mindszenty tárgyvilágosan és jól látta a helyzetet. A legfőbb kérdésnek azt tartotta, hogy mi lesz az oroszok magatartása, beavatkoznak-e vagy sem. Azt tudtuk, hogy Nagy Imrét elismerték. Ez november 2-án volt, de vajon mit hoz a jövő? Látszott, gondban van, de egyébként bírta az iramot, rengeteg küldöttséget fogadott*” In. *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 180. o.

legkésőbb 1945 óta rossz viszonya volt Mindszentynek, aki az ún. (a kor francia mintáját követő) „*haladó katolicizmust*” zsákutcásnak tartotta, és ebben az álláspontjában 1956 eseményei valószínűleg csak megerősítették. Ezért dönthetett a DNP visszautasítása mellett, amely programjában a forradalmi napokban is a „*magyar sajátosságoknak megfelelő demokratikus szocializmust*” tartotta a megfelelő kurrens társadalomkoncepciónak, az eddigi progresszív politikai rendelkezéseket, a nagyvállalatok, bankok államosítása, a nagybirtokok felosztását védeni szándékoztak⁷⁴⁴. Ezzel inkább a baloldal (Petőfi Párt, szociáldemokraták, kiscgazdák, Nagy Imre és „*hazafias kommunista*” köre) felé közelítettek, mint a hercegprímásban kibontakozási lehetőséget, és ellenpólust is látó politikai irányvonalhoz.

A program Nagy Imrééknek viszont pontosan ezért lehetett felhasználható, így támogatták a pártot, jóllehet a koalíciós kormányzásba nem vettek be őket, a párt szándékának ellenére sem. A DNP is támogatta a Nagy Imre-kormány tagja, Bibó által megfogalmazott kibontakozási memorandumot (más koalíciós pártokkal együtt). A DNP súlytalan maradt 1956 szabad napjaiban, és csak szórólapokra, illetve felhívásra, programtervezetre futotta erejükből és idejükből, amelyekben egyébként – más pártokhoz hasonlóan – éltették Mindszenty „*sokat szenvedett hercegprímásunkat*” és követelték „*hivatalba állítását*” is⁷⁴⁵. A pártszervezet vidéken több helyen, Budapesten azonban csak Budafokon jött létre.

Matheovits Ferenc – lényegében legitimista-monarchista alapokon, ugyanakkor KDNP névvel – szövetségre szeretett volna lépni a SZDP-vel a szovjet intervenció utáni köztes, politikailag némileg még képlékeny időszakban (1956. november – 1957 tavasza). Érdekes, hogy a szabadságharc leverése után, a kádári adminisztráció fokozatos megerősödése ellenére is – a lengyel Adam Rapackinak 1957 októberében az ENSZ elé bocsátott tervéből⁷⁴⁶ kiindulva – egy atomfegyvermentes közép-európai dunai konföderáció tervét dédelgette, magyar

⁷⁴⁴ In. *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 441. o. Mihelics Vid, aki a párt lapjának, a Hazánknek a főszerkesztője lett, ugyanilyen tartalommal közölt cikket, „*Mi roppant felelősségünk*” címmel november 4-én. Ebben eszménynek a „*független, demokratikus és szociális magyar állam*” megteremtését tartotta, amely „*valóban a dolgozó nép hazája lesz*”. Mihelics Vid itt a szervezeteti szektor (tsz-ek) megtartását is elfogadja, ugyanakkor a kommunizmust túl akarta haladni politikailag. Ugyanebben a lapszámban Dorombly Károly azonban a reformkommunisták kapcsán azok történelmi érdemei és kihívásai mellett egyaránt érvelt: „*A magyar kommunista pártnak, amely nyolc éven keresztül totális hatalommal egyedül igazgatta az országot, vitathatatlanul volt egy hazáját szerető és annak népéhez hű csoportja. Érdemüket a Magyarországon bekövetkezett forradalmi változás előkészítésében soha senki nem fogja elvitatni. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy ezek a hazafias kommunisták, bármilyen gyűlöletesek voltak is számukra pártjuknak, sztálinista módszerei, semmiképpen sem indultak azzal a szándékkal a harcba, hogy Magyarországon egy – az ő fogalmazásuk szerint <<burzsoá demokrácia>> valósuljon meg. Így nevezik őket a több párton alapuló parlamentáris rendszert.*” Uo. 476. o.

⁷⁴⁵ In. *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 450-451. o.

⁷⁴⁶ Rapacki tervét elutasította a NATO az ENSZ 1957. október 2-i közgyűlésén, az atomfegyver mentes Közép-Európáról, mert ez indokolatlan előnyhöz juttatta volna a Varsói Szerződést.

monarchikus államvezetéssel. Az alternatív politikai kibontakozást kereső terveiért, amelyeket Révész Andrással, az SZDP főtitkárával (együtt ültek börtönben korábban) közösen folytatott, továbbá az 1956-os Mindszenty-audienciáért nagy árat fizetett Matheovits: 1957-ben internálták, 1964-ben (!) pedig, a nagy amnesztia után, börtönbüntetésre ítélték. Elítélői felrótták neki, hogy miniszterelnök akart lenni, Mindszenty mellett⁷⁴⁷. Leülte végig a büntetését a konszolidálódó Kádár-rezsim ideje alatt, ezért 1974-ben szabadult. A rendszerváltás után még öt évig részt vett az újjáalakuló KDNP szervezésében, ezúttal is Keresztes Sándorral közösen.

A DNP-hez kapcsolható, de a DNP politikájával nem megegyező az egyik legérdekesebb vállalkozás sorsa, amely Mindszenty beleegyezését, támogatását kereste. Ez élő bizonyítékot szolgáltatott az MSZMP számára arra, hogy 1956-ban visszatértek a régi „*horthysta reakciós elemek*” a politikába: *gróf hédervári Khuen-Héderváry Károly* (1888–1960), egykori földbirtokos és főrendiházi tag, aki a kormányzósági Magyarország idejében főcserkész volt (1923–1942) és társainak az ügye, akik személyes audiencán jártak Mindszenty-nél 1956. november 2-án (amikor Matheovits is). A gróf beszámolója alapján a hercegprímás velük szemben is elutasító volt, és az egységre szólította fel őket, kiemelve, hogy „*ne kezdeményezzék új katolikus párt alakítását, mert azzal szétforgácsolják az erőket*”, emellett az időzítést sem tartotta megfelelőnek. A gróf és társai – Bornemissza Géza, a Kállay-kormány egykori iparügyi minisztere, Tóbiás Kornél, Knob Sándor, a Gyáriparosok Országos Szövetségének egykori ügyvezetője, illetve vezérigazgatója és az egykori kormányzó párt, a *Nemzeti Egység Párt* országgyűlési képviselője, Révhegyi Ferenc vezérkari ezredes, egykori bécsi katonai attasé (akinek a lakásán összegyűltek) és Kalmár János középiskolai tanár, akivel Khuen-Héderváry elment a primási audienciára – mérvadónak és eligazítónak tartották Mindszenty szavait. Később a rádiószózatát is annak tartották, és feltett szándékuk volt, hogy a primás iránymutatása alapján cselekszenek, amire azonban a szovjet intervenció miatt nem került sor. Mindszenty véleményét éppen Mihelics Viddel közölték egy egyeztetésen november 3-án, akinek sem a primási útmutatás, sem az nem tetszett, hogy a gróf körében aktív téma volt a tulajdonviszonyok rendezése, helyreállítása, továbbá a könnyű- és kisipar, valamint a kisbirtok reprivatizációja is. A kör tagjai korszerű kapitalista alapokon álltak, politikailag leginkább mérsékelt konzervatívoknak sorolhatnánk be őket, akik nem sírták vissza a múltat, és nem öncélú, anakronisztikus módon képzeltek el a restaurációt, a földeket sem akarták visszavenni a parasztoktól, pedig a jogi alapjuk sokuknak meglett volna erre.

⁷⁴⁷ BFL XXV 4. f. 8006/1958. 569-570. Ld. Mezey Andás: *Keresztény pártprogramok, társadalomképzések*, In. Magyar Katolikus Egyház 1956, (szerk. Szabó Csaba) 2007. 86. o.

Mihelics – aki „*kripta alakoknak*”⁷⁴⁸ minősítette a nála csak mintegy 8-10 évvel idősebb, jovialis urakat – erről a tárgyalásról feldúlva és idő előtt távozott, így a DNP kiesett a „grófi körből”, amelynek tagjai azt remélték, hogy Mindszenty átveszi a kormány vezetését, nem tudni, milyen minőségében (kormány- vagy államfő?). Kalmár és Khuen-Héderváry *egy keresztény néppárt* megalakításának lehetőségéről beszéltek Mindszentynek, ezzel kapcsolatosan szerettek volna egyeztetni Mihelicsel is, de hiába.

Az állambiztonsági szervek a gróf és körének beszélgetésében és a primási audienciában egy egységes keresztény, az államrend megdöntésére irányuló összeesküvést láttak, mert több katolikus-keresztény szervezetbe „beleláták” őket, hovatovább az egyik vezetőségébe (Varga-féle konspiratív-provokatív *Katolikus Néppárt*) is, lényegében minden ok és bizonyíték nélkül, mert egyiknek sem voltak tagjai. Az urak a primás utasítása (kéreése?) szerint egyszerűen egy egységes keresztény pártpolitika lehetőségeit keresték a novemberi napokban, és ebben számítottak Mihelics segítségére is. A Kádár-rezsim azonban – osztályharcos öntudattal – ebben egyfajta mozgató vagy vezető szerepet vélt felfedezni, tekintettel a kör tagjainak múltjára és származására is, ezért az 1958-as tárgyaláson börtönbüntetéssel sújtotta a kör több tagját is. Az eljárás szinte kizárólag Mihelics Vid vallomására épült, akit már korábban, 1957-ben terheltként kihallgattak.

A *Magyar Szabadság Párt* is újjászervezte sorait, Sulyok Dezső nélkül, danckai Pattantyús Ábrahám Dezső egykori ellenforradalmi szegedi miniszterelnök és a *Független Magyar Demokrata Párt* (Balogh páter pártja, akit Mindszenty kérésére felfüggesztettek a hivatalából) képviselője vezetésével. Ábrahám már az alapításnál is ott volt a *Magyar Szabadság Párt* esetében, így hitelesebb személynek minősült, ezúttal ő lett az elnök. A párt kereste a kibontakozás esélyeit (FKGP-, MFIP-tárgyalások) Nagy Imre, a kispap és Mindszenty irányában is. Nagy Imre készségesen fogadta őket, de Ábrahám a koalícióba és így a hivatalos vezetésbe nem került be, bármennyire is szeretne volna. A november 4-i hercegprimási audiencia (P. Ábrahám és Vásáry József együtt mentek volna) és az ekkorra tervezett gyűlés is elmaradt⁷⁴⁹, Ábrahámot azonban ezért a szerepvállalásáért a halála előtti két évig a kádári diktatúra megfigyelte. A párt a programjában „*valláserkölcsi alapokra*” helyezkedett, és a Mindszenty-szózatban is hangsúlyozott – Bibó által veszélyes kitételnek tartott –

⁷⁴⁸ Mások szerint ezt ironikusan Khuen-Héderváry gróf mondta magukra a tárgyalásukon.

⁷⁴⁹ In. *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998. 494. o.

*magántulajdont tartotta a család számára a legfontosabbnak, hitet tett annak szent és sérthetetlen mivolta mellett.*⁷⁵⁰

Összegezve az eseményeket, az látszik, hogy abban a szűk 3-4 napban, amelyben Mindszenty hercegprímás egyáltalán bármilyen politikai aktivitást kifejtett, ennek a tevékenységnek nem a Nagy Imre-kormány volt az egyetlen iránya, hanem alternatív politikai erők, sokszor a kormánnyal szemben ellenzéki pozíciót felvevő jobboldali, keresztény, nemzeti indíttatású pártok is megkeresték. Neve, tisztsége és eddigi szerepvállalása pedig politikai tőkét jelentett nekik, illetve a fellépése inspirálta őket a politikai tevékenységükben, lényegében politikai tért nyitott számukra. A hercegprímás gyakorlatilag folyamatosan tárgyalt ezekben a napokban, szólt a világ katolikus püspökeihez, a felszabadító újpesti hívekhez, szózatot intézett a magyar nemzethez a közeletről, amelyben az emelkedést kívánta szolgálni, illetve egy külön nyilatkozatban elmondta a felsőpetényi szabadulása igaz történetét is. E mellett azonban keveset tárgyalt érdemben ezekkel a pártokkal, de ennek is – ellenségeinek és a támogatóinak egyaránt – mégis súlya volt, nemcsak 1956-ban, hanem később is. Történelmietlen szempont azon gondolkodni, hogy mi lehetett volna később ezekkel a pártokkal vagy ezzel az alternatív politikai mozgástérrel, amely a hercegprímást választotta centrumnak, de legalábbis fontos igazodási pontnak ekkoriban a párttevékenysége során. A fent ismertetett pártok esetében azonban a rendelkezésükre álló időkeret, az a pár szabad nap sajnos nagyon is adott volt, ezért érdemben soha nem tudjuk meg, hogy többek, komolyabbak voltak-e, mint az a néhány rádióbeszéd, pártprogram és felhívás, szóróanyag és audiencia, amelyek utánuk maradt. Ennél sokkal többet azonban nem is nagyon tehettek három-négy nap alatt, hacsaknem ez is a maximum volt, amellyel a szabad, a diktatúrától elrugaszzkodó politikai kibontakozás vágya elementárisan nyilvánult meg az esetükben.

Többszörösen félremagyarázott, elhíresült csonka telefoninterjút adott San Franciscóba, Jaszovszky József plébánosnak 1956. november 3-án este,⁷⁵¹ amelyben ismételtén kérte a

⁷⁵⁰ *Magyarországi pártprogramok 1944-1988.* Szerkesztette: Balogh Sándor és Izsák Lajos. Bp., 2004. 297–300. o.

⁷⁵¹ Jaszovszky datálása az interjú elkészítése kapcsán (21 óra 15 perc, 1956. november 3.) nem pontos, mert 20 órától a primás elmondta híres beszédét élőben a Parlament épületéből és utána még Tildynél tartózkodott, ahonnan csak késő este tért vissza. Valószínűleg később történt a rádióinterjú a vacsora közben már a primási palotában (Turchányi a pere során így emlékszik vissza), amely így, csonkán is különleges dokumentum. Turchányi a nyilvános tárgyaláson ezt mondta: „A beszéd elhangzása után visszakísértem az Uri utcai palotába, ahol vacsora volt. Vacsora közben csörgött a telefon a primás mondta, hogy vegyem fel, távolsági beszélgetést jeleztek, szóltam Mindszenthynek, hogy interurbán keresik mire ő átvette, de egy pár percnyi hallgatás után visszaadta nekem. A telefonkészülék a másik helyiségben volt, nem ott, ahol mi vacsoráztunk. Egy kis idő múlva újra jelentkezett a központ San Franciscót adta, szóltam a primásnak. Ő, hogy aztán mit beszélt azt nem tudom, mert én visszamentem a másik szobába. Vacsora után hazamentem.”. In: BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 310. Jaszovszky a Katolikus Népszövetség igazgatója volt 1946 és 1948 között, aztán emigrált. A primás amerikai látogatásáról részletesen beszámolt önálló, saját kiadású kötetben később: Dr. Jaszovszky József:

diplomáciai beavatkozást a magyar ügyekbe, tegyék szabaddá az országot, illetve nyitassák meg a nyugati (osztrák) határt a segélyszállítmányoknak. Mindebben az emigráns „befolyásosak” segítségét kérte. A segélyek fontosságát hangsúlyozta még, megerősítve azt, hogy a szovjet csapatok körülzárták a városokat és nyugati határt is lezárni készülnek: „Meglehetősen nehéz gazdasági helyzetben van az ország. Leálltak a gyárak, leálltak a vasutak. Az emberek nem akarnak dolgozni, míg az orosz csapatok el nem hagyják az országot.”. Az interjú végén áldását küldte az amerikai és a magyar népre. Jaszovszky később is a főpap elkötelezettje maradt, Kaliforniába szervezett neki pasztorációs utat, és csak a legnagyobb elismerés szavaival szólt a primásról: „Mindszentyben a természetfölötti világ értékei teljesen felszívódnak. Egészen krisztusi ember... Totális szent és vallási zseni.”⁷⁵² Önmagában később az is felnagyításra került, hogy Mindszenty a szovjet intervenció előtti este San Francisco-ba telefonált még, az interjú szövegének pontos közlése nélkül, amelyre több évtizedet kellett várni, de sokkal inkább titkára, Turchányi Albert Egon első kihallgatásából származó Mindszenty-megjegyzés miatt lett hírhedt ez a beszélgetés: „A háborúról még ezen a napon este a vacsoránál volt szó, ahol állandó titkára Tóth János is jelen volt. A primást San Franciskoból (sic!) kereste egy ott élő magyar pap telefonon. Üdvözölte Mindszentit (sic!) és áldást kért, valószínű szenvenció (Ez elgépelés lehet, ’szenzáció’ lesz a helyes kifejezés. – PJ) keltése miatt. A telefonálás után Mindszenti kijelentette, hogy úgy érzi a telefon a telefon helyett hamarosan a fegyverek fognak beszélni, de minden áldozatot megér a leigázásunk elleni törekvés. Itt természetesen szovjet leigázásra gondolt. Egyéb háborúval kapcsolatos kijelentéseire nem emlékszem, illetve ezenkívül még később az amerikai követségi együttlétünk során említett ilyesmit egy hosszabb beszélgetés alkalmával.”⁷⁵³

A kihallgatásról később a bíróságon Turchányi azt állította, hogy nagyon megverték, illetve megalázó módon tartották fogva (egy hónapon keresztül ugyanabból az edényből evett, amelyben végezte a dolgát) valamint félt is a pótnyomozástól és ezért nyilatkozta ezt. Ennek ellenére a nyilatkozat gyorsan elhíresült a *Fehér könyvek*nek köszönhetően, amelyek bizonyítékként közölték, amelyben a bíboros nyugati fegyveres segítséget kért volna a

Mindszenty, a főpásztor Észak-Kaliforniában, 1980. Az interjút, amelyben Mindszenty felváltva beszél németül, angolul és magyarul később leközölték: In: *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1986. október 26-november 2-i száma 14. o. „30 éve ezelőtt történt...” címmel (ld. Melléklet).

⁷⁵² Közli: Füzér Julián: *Mindszenty bíboros, a szent.* é. n. Online elérhető: <http://www.ppek.hu/k467.htm> [Utolsó megtekintés: 2020. március 6.]

⁷⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-150393/4. 13-14 o. Jegyzőkönyv Turcsányi (sic!) Albert kihallgatásáról (Budapest, 1957. január 24., gépelt irat, Turchányi minden oldalon és a végén is aláírta).

forradalom támogatására⁷⁵⁴. Az a tény, hogy a verést, megalázó fogva tartást elmondta a tárgyaláson a klerikus megítélésén semmit sem változtatott a bíróságon, nyilatkozatait azonban hasznos ennek figyelembevételével kezelni nála is, mint mások esetében, akik hasonló bánásmódban részesültek letartóztatásuk, előállításuk után.

Mindszentynek ezzel a telefonbeszélgetéssel kapcsolatosan meglehetősen sommás volt a későbbiekben a véleménye, amelyet pontosan a Fehér könyveket lapozgatva rögzített: *„A Dr. Jaszovszky-féle telefonbeszélgetés közölt formában nem történt meg, annál kevésbé, mert a vonal rossz volt. A Fehér könyv szerint most szereztem meg a tájékozódást. Ám Jaszovszky ügyben az állítólagos közlés nem tájékozódást, hanem tájékoztatást jelent”*. A fegyverekkel kapcsolatosan pedig pontosítja: azon a szovjet fegyvereket értette, amelyekkel másnap valóban megszállták az országot⁷⁵⁵.

Mindez azonban nem jelent a hercegprímás esetében valamilyen egyoldalúan értelmezhető pacifizmust, hiszen a kezdetek óta hasznosnak és fontosnak ítélte meg a fegyveres harcot, amelyet az ország szabadságáért folytattak. Mindszentytől nem volt idegen maga a katonaelet és a katonák közelsége sem. Korábban főpapi áldását küldte a magyar fegyverekre első szabad napján október 31-én⁷⁵⁶, és szívesebben volt magyar honvédekkel Rétságon este, mint a kényelmes váci püspöki palotában 30-án, vagy fotózkodott fegyveres magyar honvédekkel a prímási palota udvarán, Pálinkás őrnaggyal pedig több meghitt hangulatú fotója is készült, az újabb szovjet intervencióval kapcsolatosan a prímásban az aktív fegyveres harc, mint ellenállás természetes értéket és megoldási lehetőséget képviselt. Turchányi kihallgatási nyilatkozatát viszonylag pontosan idézte ezzel kapcsolatosan újra csak a kádári propaganda: *„Mindszenty szó szerint azt mondta: <<A németeknek már van menetrendjük, és nem kell már soká várni.>> Mint Mindszenty leszögezte, nekünk a nyugatnémetekre kell építenünk, mert ez az egyetlen kezdeményező, aktív erő, mely vállal kockázatot. Mindszenty mint saját véleményét fejtette ki, hogy részünkről minden véráldozatot 'megér egy ilyen akcióba való bekapcsolódás. Terminusnak 1957—58-at említette, amikor a németek már le tudják kötni a szovjet erőket, és azután az Egyesült Államok és Anglia csökkentett veszéllyel alkalmazhatja légierjét. Anglia éppen a Szovjetunió túlereje miatt is a németekre van utalva. Bár e kérdésben eddig az Egyesült Államokkal még nem jutottak közös nevezőre, de ilyen irányú tárgyalások már folynak. Mindszenty egyébként Löwensteinre hivatkozva azt is elmondotta: az atomfegyverek eltiltása elleni nyugati álláspontja az, hogy az atomfegyverek használata nélkül*

⁷⁵⁴ Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése, 1958, 88. o.

⁷⁵⁵ Mindszenty Levéltár, 20. a. dosszié., II. 21. b. 1956. november 7.

⁷⁵⁶ In. *Magyar Honvéd*, 1956. október 31. (I. évfolyam 2. szám).

*a Szovjetuniót aligha tudnák legyőzni.*⁷⁵⁷. Ez a fajta hidegháborús logika különösebb belső információk nélkül is kikövetkeztethető volt akkoriban, lényegében annyi antikommunizmus sem nagyon kellett hozzá, amely a primásban azonban megvolt. A társadalmi béke és a rend helyreállítását célul kitűző, de ennek fejében az ellenforradalmárok, fasiszták, reakciók ellen diktatúrát kiépítő Kádár-adminisztráció szemében azonban ez botránykeltő volt és a felesleges véráldozatok generálását kommunikálták Mindszenty feltételezett gondolataiba. Elmulasztva ezzel azt megemlíteni, hogy november 3-án, éppen a konszolidációt próbálták már elmélyíteni az országban, áldozatokat pedig a szovjet intervenció váltott ki.

Mindszenty nem tartotta 1956. november 4-e után sem lezártnak a fegyveres szabadságharcot, visszaemlékezéseiben az ezutáni fegyveres ellenállást lelkesen jegyzetelte és „*II. megütközésnek*” nevezte ezt a korszakot, amelyet olyan gerilla harcmodor jellemzett, mint a Chinoin gyár munkásainak nitroglicerinnel töltesített ampullák harca a tankok ellen, a ferencvárosi alaknak (valójában feketére festett tejesüvegek), a spontán barikádok, vagy a mecseki névtelenek, akik így „*ritkítják az orosz sorokat*”. Leszögezte büszke hazafiként, hogy „*az ellenség nem volt felkészülve ilyen ellenállásra*”⁷⁵⁸. A világháború kirobbanásának felrótt veszélyét – amelyet a mérvadó francia katolikus napilap, a *La Croix* is megemlített ezzel kapcsolatosan, a forradalom egy éves évfordulóján – Mindszenty álságosnak, ezért gyűlöletesnek tartotta, érvelése pedig egyszerre volt természetjogi, vallásos és mélyen hazafias, de semmiképpen sem pacifista: „*<<El kellett kerülni a világháborút>>*⁷⁵⁹. *Ez az érvelés volt az egyedül lehetséges. De ezért még gyűlöletesebb. Magyarország kétségbeesett felszólítása, hősiességének példája után minden elzárkózás vagy lagymatagság nem más, mint megszegyenyítő gyávaság. A nagyvilág nagyhatalmai féltek attól a Szovjet hatalomtól, amit a megcsonkított Magyarország iskolásai csúffá tettek a pesti utcákon. (...)*”. Azzal von párhuzamot a primás, hogy az USA Libanonban katonailag beavatkozott, „*mert itt volt baráti szerződés. Magyarországgal nem volt, a kormány nem kérte a katonai segítséget. (Amit kért, az elismerést, de azt se adták meg!) Nem voltak közelebb ide a németországi rohamcsapatok? Nem kevesebb ország légtérét kellett volna megjárni és megsérteni? És nem ígért? De ígért, legalább indirekte. Rooseveltnél bűne (ti. a jaltai konferencia, ahol a Magyarországot, és Kelet-, Közép-Európát átengedték a Szovjetunió érdekeltségébe, illetve nyugtázták az addig bekövetkezett hódításokat, Mindszenty később is több helyen említi így ezt – PJ) után pedig jóvátételi erkölcsi kötelessége volt. Az USA a múltban oda is adott segítséget, ahová nem*

⁷⁵⁷ Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése, 1958, 89. o.

⁷⁵⁸ Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából, 2016, 68. o.

⁷⁵⁹ *La Croix*, 1957. október 23. (Mindszenty saját lábjegyzete)

ígért, ahonnan nem kérték. Miért emlegetik most is, hacsak nem lelki nyugtalanságból. Fájdalom, nemcsak ölbe tett kéz volt mifelénk, de pozitív segítség Moszkva, és ezzel Kádárék felé. (...) XII. Pius pápa magatartása egészen más (...) hirdeti hatalmasoknak, hogy a védelmi háború ilyen támadással szemben jogos. Kérdezi: válhat-e közömbössé a világ, amikor nagyon sok vért ontottak igazságtalanul: nagyon sok gyászt és nagyon sok mézszárlást okoztak váratlanul ismét? Bárcsak Isten felköltene tunyaságból, elszakítana a zsarnokkal és háborús uszítással való bűnrészességedből!”⁷⁶⁰. Mindszenty érvelése a politikai szankciók, esetleg fegyveres beavatkozás mellett nem is annyira egy háború kirobbantásának igenlése, hanem sokkal inkább a felett érzett aggodalom, hogy a jogos honvédelem elvetése, meg nem segítése, az Egyház által is jogosnak tartott honvédő háború támogatásának elmulasztása, elapasztása, lényegében cinkosságot jelent a Nyugat és az USA számára.

A hercegprímás ezt helyezi egy általa megalkotott világpolitikai kontextusba, amelyben egy jogos szabadságharc, honvédelem elmulasztott támogatásának a következményeivel szembesíti a nyugati hatalmakat, amelyek megsegíthették volna azt. Ez a kontextus, tartalmaz reális elemeket, azonban minden jel szerint nem számolt az amerikai külpolitikai „értékelvűséggel”, amelyet szem előtt tartott Magyarországgal kapcsolatban is a hidegháború e szakaszában, ahogyan egész Kelet-Európában ezt szem előtt tartották az amerikaiak. Magyarország nem volt fontos a Nyugatnak (USA, Nagy-Britannia elsősorban), már a világháborús koalíció idején sem, és mint megvédendő országot kivették a később Truman-doktrínaként ismertté vált beszédből. A szovjet befolyási övezet kiépítése amilyen tudatosan történt meg 1945 után, annyira szükségszerű belátni, hogy a Szovjetunió nem engedhette meg, hogy ezen később rés keletkezzen. Ennek a geopolitikai, biztonsági helyzetnek a felrúgásában nem volt érdekelt a Nyugat, nem tudta volna megfelelően sem támogatni, sem kiaknázni azt. A Mindszenty által is megszólított nyugati hatalmak számára Magyarország a szovjet megszállás kezdetétől (1944/45) fogva zárt területté vált és ez a státusz nem változott meg érdemben 1956-ban sem. Az Eisenhower-adminisztráció „felszabadításról” és „felgöngyölítésről” szóló szólamai 1956-ban, de utána is üres és cinikus retorika maradt. A Nyugat kénytelen volt végignézni, ahogy szovjet csapatok megszállják Magyarországot és leverik a szabadságharcot, az Egyesült Államok (világpolitikai) önérdeke szerint cselekedett, pontosan úgy, ahogyan azok diktálták. Magyarország sorsát igazából nem az amerikaiak,

⁷⁶⁰ Uo. 72-73. o.

hanem a szovjet döntötte el⁷⁶¹. A magyar forradalom sikerére talán volt esély, ha kérészetű is, ezért Mindszenty számon kérő szavai relevánsak, még akkor is, ha szükségszerűen pusztába kiáltott szavak maradtak.

A levert szabadságharc a Nyugat számára a fő ellenfelének, a kommunizmusnak az újbóli megerősödését is hozta magával, ez pedig így elszalasztott lehetőség volt a primás szerint. Érvelése a fegyveres harc mellett ebben a kontextusban láthatóan igazából nem 'a világbéke veszélyeztetése' miatt volt fájdalmas a Kádár-adminisztrációnak, hanem sokkal inkább azért, mert a szabadságharc politikai és akár fegyveres megsegítése a kommunista diktatúra lebontását is hozhatta volna magával Magyarországon. Ez egyúttal a Mindszenty által szorgalmazott szuverén nemzeti kibontakozás lehetőségét is jelentette volna, végső soron pedig a kommunizmus számottevő gyengülését. A deklaráltan honvédő harc mellett való kiállása Mindszentynek nem összeegyeztethetetlen a főpapságával, sőt ekkor a pápai iránymutatás fiúi követését jelenti. A honvédő, védekező, reflektív háborút az Egyház tanítása sem ítéli el, jogosnak tartja azt, Mindszenty pedig a kezdetek óta ennek (is) tartotta a szabadságharcot.

VII.3. Szózat a nemzethez

A primás legnagyobb hatású politikai tette 1956-ban azonban nem pártokhoz, nem is személyekhez fűződik, hanem egyetlen nagyobb beszédéhez, rádiószózatához, amelyet 1956. november 3-án, este nyolc órakor mondott el a Szabad Kossuth Rádió számára. A rádió munkatársai berendeztek egy 'rádió pincét' a Parlament fél emeletén eredetileg a kormány számára, amely három szobából állt, a hercegprimás itt mondta el ugyanis a beszédét. A *szózatot* – ahogyan korábban jeleztük – a felkelők megérkezése óta (el)várták a primástól, a rádió munkatársai is többször kérték tőle, a külföldi újságírók is erre vártak napok óta. Valamiféle iránymutató, állásfoglaló, esetleg eligazító jellegű Mindszenty-beszéd igénye egyszerűen benne volt a levegőben október 31-e óta. Minden politikus kisebb vagy nagyobb beszédben, szózatban próbálta a véleményét, pártja álláspontját fixálni, a nyilvánosság tudomására hozni ezekben a napokban.

Az egyik leghíresebb és egyben leghitelesebb ember, Mindszenty József azonban ezt nem kapkodta el. Ellenben jelezte, hogy mikor tájékozódik, és mikor szándékozik elmondani a

⁷⁶¹ A magyar szabadságharc és külpolitikai esélyek kapcsán alapvetően Borhi László újszerű, mégis aláértelt megállapításaira hagyatkoztam. Vö. Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban (A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956, 2005.*

beszédét, amelyet ő következetesen „szózatnak” nevezett. Minden jel arra enged következtetni, hogy Mindszenty tudatosan készült erre a megszólalásra: nem *egy* véleményt akart megfogalmazni, hanem alapos tájékozódás és mérlegelés után *egy releváns beszédet akart mondani*, ami utat jelöl ki hívei és mindenki számára, aki tevékenységét figyelemmel kísérte. M. Kiss Sándorral⁷⁶² egyetértve, Mindszenty ezzel is – számára és, úgy látszik, mások számára is egyértelműen – jelezte, hogy közjogi méltóságában kíván megnyilvánulni a nemzet felé, ünnepélyes keretek között, ahogyan egy kormányfő vagy egy államfő teszi azt valamilyen országos ügyben. Több momentum is azt mutatja, hogy ezzel a szózattal a maga és a nemzet számára is rövid ideig tartó, de határozott alapokon álló politikai teret nyitott. Bizonyosságot akart közölni az országgal, a sok találgatást megszüntetve. Bemutattuk, hogy a prímás már október 31-én is rendelkezett fontos információkkal (Tóth János plébános, Grósz József kalocsai érsek segítették ebben, de akár Pálinkás vagy a Rétságon megjelenő küldöttségek, az ottani katonák is, stb.) a magyarországi állapotokról, akár visszamenőlegesen is az elmúlt hét évre.

Budapesten pedig még több benyomás és, ami fontos, az akkori politika első vonalából származó információ is érte. Mindszenty 1955 novembere óta Felsőpetényben megkapta – Tóth János közbenjárására és segítségével – a katolikus lapokat (*Új Ember*, *A Kereszt, Katolikus Szó*) és a hivatalos sajtóorgánumokat (*Szabad Nép*, *Magyar Nemzet*), de néha még a *Statisztikai Szemlét* is (a statisztikák tanulmányozását később, az amerikai nagykövetségen is fontosnak tartotta, leveleiben többször idézi őket)⁷⁶³. Ez jól kiegészítette azt az 'információ áramoltatást', amely Tóthnak köszönhetően már lényegében Püspökszentlászlón elkezdődött, amelynek célja az volt, hogy a főpap 'képbe kerüljön' az alapvető egyházi-, politikai-, társadalmi változásokat tekintve.

Tetszetős lehet, de valójában álságos az a felvetés, hogy a prímásnak, ha információi lettek is volna, de ideje egyszerűen nem volt egy ilyen hosszú, tagolt, több fontos gondolatot tartalmazó, veretes beszéd megírására. Ez azonban egyszerűen nem vallana Mindszentyre. Korábban is ragaszkodott ahhoz, hogy ő írja meg, de legalább a vázlatát ő készítse el a beszédeinek. Nem volt ritka az sem, hogy ő maga végezte el a kutatómunkát a beszédeihez. Szép példái ennek a *Boldogasszony Éve* (1947–1948) kapcsán elmondott beszédei, amikor sokszor maga nézett utána az adott település vallásos történetének, erre rendszerint hivatkozott is a prédikációiban, sőt szinte stílusjegye lett, hogy ezzel kezdi mondandóját.

⁷⁶² M. Kiss Sándor a Terror Házában beszélt erről a *Magyarok lelkiismerete* konferencián tartott előadásában, 2012 szeptemberében.

⁷⁶³ *Emlékirataim* 2015, 421. o.

Mindszenty 1956 négy szabad napjában a szokásoshoz képest is feszítettebb tempót diktált magának, de munkatársainak is. Ezek közül, aki a beszéd megírásában segédkezhetett, az Turchányi Egon volt. A titkár a kihallgatása során el is ismerte, hogy egyfajta vázlatot készített a főpapa-nak, de ehhez az irányvonalat egyértelműen Mindszenty adta, először 1956. november 1. után, amikor ezt – Tildy látogatása hatására – lediktálta neki. Mindszenty a tényleges szövegezést az egyik legsűrűbb napján, november 2-án végezte el, ezt gépelte le újra Turchányi november 3-ra virradó éjjel, amit Mindszenty még egyszer átnézett, egész nap stilizálta, hogy este abban a formában tudja elmondani, amit a legjobbnak tart (az esti nyolc óras időpontot is ő kérte a rádiótól, módosítva egy korábban megbeszéltet). A szövegben nagyobb nyomaték-kal szerepelt a november 2-i, szűkebb körű püspöki értekezleten megjelent három főpap (Grösz, Pétery, Shvoy) véleménye, amit a prímás még belevett a szövegbe,⁷⁶⁴ mielőtt odaadta azt gépelésre Turchányinak.

Mindszenty a beszédét XII. Piusz⁷⁶⁵ pápa két, már megjelent megnyilatkozásához (*Luctosissimi eventus*, 1956. október 28.; *Laetamur admodum*, 1956. november 1.) illesztette, továbbá Virág Ferenc pécsi püspök október 29-i leveléhez is. Fontos megjegyezni, hogy a katolikus egyház vezetőjének a megnyilatkozása 1956 eseményei kapcsán időben az utolsó volt: Ravasz László református püspök november 1-én, Ordass Lajos evangélikus püspök, a Lutheránus Világszövetség alelnöke pedig november 2-án mondta el a rádióban a beszédét. Ők lényegében a forradalmat, de nem az erőszakot támogatva nyugalomra intették a híveket. Ebbe az ívbe is illeszkednie kellett a Mindszenty-szózatnak, annak ellenére, hogy a protestáns vezetők beszédei egész végig egyértelműen csak egyházi síkon mozogtak, nem volt bennük különösebb politikai tartalom.

Mindszenty esete azonban egészen más volt, és ez a szózat szövegezésében is megnyilvánul. A beszédnek nem annyira az 1956-os események *menetében* volt meghatározó szerepe, hanem sokkal inkább annak a *megítélésében*. Az eseményekben ugyanis már másnap fordulat állt be a szovjet intervencióval, noha ez még nem jelentette a szabadságharc végét. Minden jel szerint azok számára, akik kitartottak, esetenként november végéig (mint például Csepelen), sokat jelentettek a prímás szavai. A nemzeti-forradalmi Nagy Imre-kormány eltűnésével pedig a hatalmat a megalakult országos szervezet, a Központi Munkástanács (KMT) igyekezett

⁷⁶⁴ Shvoy szerint azonban ez nem így történt, vagy nem látta viszont azokat a részeket.

⁷⁶⁵ XII. Piusz *antikommunizmusának* voltak tapasztalati és nemcsak elvi részei is. 1919 áprilisában, Münchenben találkozott először a kommunizmussal, a rövid életű Bajor Tanácsköztársaság időszakában, még nunciusként. Később a Szentszék diplomatájaként a feladata volt, hogy az 1930-as években figyelemmel kísérje és kezelje a kommunizmus újbóli világméretű térnyerését Mexikóban, Spanyolországban és a Szovjetunióban. A pápa ugyanakkor mindig hangsúlyozta, hogy a kommunizmusban a veszélyes, *ateista tévtanítást is látja*, nemcsak egy társadalmi-politikai áramlatot.

gyakorolni. Az országot megbénító munkabeszüntetést hirdettek meg, amelynek feloldását a (második) szovjet invázió után sem változtatták meg, követeléseik ugyanazok voltak: fegyverszünet, a megszálló csapatok kivonása, az ország függetlensége. A Kádár-féle forradalmi munkás-paraszt kormánynak mégis le kellett ülnie a munkástanácsok képviselőivel, Bali Sándorral és Rácz Sándorral, ugyanis a helyzet november közepére már a kettős hatalom patthelyzetével fenyegetett. Ebben a közegben nem beszélhetünk arról, hogy a Mindszenty-beszéd teljesen hatás nélkül maradt volna, éppen ellenkezőleg: gépelve, néha hiányos szöveggel, de önálló életet kezdett élni. A szabadságharc új szakaszában a beszéd más értelmet nyert, áttematizálódott mind a két (a megszálló és az ellenálló) oldalon, amelyek közül a megszállóké bizonyult erősebbnek, több mint három évtizedre befolyásolva ezzel a beszéd itthoni megítélését, nemzedékek egész sorának bebizonyítva az ellenforradalom leverésének érvényességét, nonszensz módon úgy, hogy tiltotta a beszéd megjelenését bármilyen formában, idézni azonban sokat idézte kiragadott, átírt, néha torzított részeit.

A disszertációban a teljes november 3-i beszédet közlöm a Mellékletben, és valamennyire beleszállunk az egy értelmezési, illetve analitikus diskurzusba, akkor is, ha ez még mindig nem mentes a helyenként aktuálpolitikai felhangokkal is bíró vitáktól. Talán néhány új szempontot azonban – szubjektíven, de Szabó Csaba elemzési szempontjait⁷⁶⁶ is figyelembe véve – fel tudunk sorakoztatni a témában.

A beszéd retorikailag kellőképpen felépített, ami azonban csak többszöri olvasásra derül ki (ez lehet, hogy hátrány volt egy rádiós sugárzás esetén, de előny az idők múlásával és a későbbi írásos terjedés szempontjából is). A primás a beszédét a helyzetének bemutatásával kezdte meg, egészen személyes hangot megütve az első mondatokkal. Figyelmeztetett arra, hogy tőle a nemzet mindig az igazságot hallotta, azt, amit helyesnek tartott – ez kimondatlanul is azt jelentette, hogy most is ezt teszi.

Érdekes, hogy megemlíti: „*Nem magnetofon hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.*”. Ez célzás arra, hogy korábban a rádió és Tildy és Nagy Imre is felvetette, kérte⁷⁶⁷, hogy menjen felvételtől a beszéde. Nagy Imre határozott utasítást adott Tildynek és a sajtó ügyekért felelős Losonczynek arra, hogy csak magnószalagra vegyék fel Mindszenty beszédét⁷⁶⁸, Széll Jenőt, aki akkor a titkárságán dolgozott (később a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosa lett), pedig arra kérte, hogy hozza be hozzá, hogy

⁷⁶⁶Szabó Csaba: *Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata (1956. november 3.)* In: *Magyar katolikus egyház 1956*, 2007 (Szerk.: Szabó Csaba), Budapest, 2007. 99–114. o.

⁷⁶⁷Tyekvicska Árpád kutatásának eredménye, közli: Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 147. o.

⁷⁶⁸*A per - Nagy Imre és társai*, 1958, 1989, 2008, (Szerk. Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin), vádirat, 146. o., 286-287. o.

ellenőrizhesse azt. Széll egyik munkatársa fel is kereste a hercegprímást, hogy a beszédet ellenőrizhesse, de ezt Mindszenty elutasította. Ezután, Tildy egyetértésével, engedélyezte csak Losonczy, hogy Mindszenty élőben beszélhessen.

Jelentős részt foglal el a köszönetnyilvánítások (melyben a főpap alázatról tesz tanúbizonyságot) utáni történeti áttekintés a szózatban, amelyből a függetlenségi, „*védelmi*” *pozíció kiemelése* a fontos, a megmaradás hangsúlyozása Szent István király ideje óta. Mint közjogi szereplőnek, mint a történelmet szerető és értő embernek, a prímásnak mindig fontos volt, hogy mondandóját a magyarság sorsában, életében elhelyezze, ebbe bele tudjon illeszkedni mindaz, amit gondol a magyarság eddigi történetéről, illetve analógiákat tudjon felállítani korábbi eseményekkel. Mindez az organikus történelemszemlélet Mindszenty konzervatív személyiségének nagyon is sajátja, szinte ösztönös jellemzője élete végéig, ha írásait, beszédeit, megnyilatkozásait nézzük.

A prímás hangsúlyozta, hogy Magyarország semlegessége és függetlensége kapcsán nem akar okot adni a vérontásra az „*orosz birodalomnak*”, a főpap a békés egymás mellett élés híve, ezt hirdeti és kéri minden szomszédos államtól. A beszédének ezzel a részével – a maga módján – meg tudott felelni a Nagy Imre-kormány kérésének, úgy, hogy a szabadságharcnak a számára legfontosabb részét emeli ki: a nemzeti szuverenitás visszaszerzését. Gyakorlatias gondok elhárítására hívja fel a figyelmet (a termelés megindítása), majd az egyik legvitatottabb részben ezt mondja: „*...Tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy vesztett, számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonytságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.*”

A szabadságharc problematikáját már korábban is említettük Mindszenty esetében, itt tulajdonképpen egy tételmondatot mond ki azzal, hogy „*nem forradalom volt, hanem szabadságharc*”, amit egy törvénytelen (mivel erőszakkal épült ki) rendszerrel szemben harcolt végig „*az egész magyar nép*”. Mindszenty ebben a részben mederbe helyezi az eseményeket, a nemzeti egységet mutatva fel nyereséggé mindenkiné, azzal, hogy megfosztja azokat forradalmi jellegüktől – evvel tudatosan, szándékosan a szöveg legnagyobb, dupla retorikai fordulatát eredményezve. Dupla, mert Mindszenty ebben a beszédben az egész, 1945 után kialakult rendszert idegennek, erőszakkal kialakultnak tartja, amit most a magyar nép elsöpört. Ebből nyilvánvaló, hogy a hercegprímás mindent, ami 1945

után kialakult, a magyar néptől idegennek tart. Ezzel nyomatékosította az új politikai teret, a szabadságharc céljait, lehetőségeit – tragikus módon az utolsó előtti szabad pillanatban.

Többen is használták a 'forradalom és a szabadságharc', illetve bizonyos szakaszokra a 'forradalom' és bizonyos szakaszokra a 'szabadságharc' kifejezést 1956 résztvevői és értékelői közül, de így, ellentétpárként felvázolva a két fogalmat, tagadásos összetett mondatban jobbra senki sem, így ez Mindszenty egyedi, tudatos értelmezési koncepciója. Tudtunkkal sem a szabadság négy napja alatt, sem később *soha* nem nevezte forradalomnak az akkori eseményeket. Forradalommal az akkori rendszer (kommunizmus, szocializmus) megváltoztatását lehetett volna csak elérni, jobbra egy reformbaloldali folyamattal, a szabadságharc azonban – a függetlenség visszanyerésével – tiszta lapot eredményezett volna az erőszak ellenében, a helyreállítás lehetőségét. Ezért Mindszenty esetében a retorikai fordulat itt egy politikai irányt is mutat, azzal is, hogy nem belső küzdelemnek (pl. polgárháború) kell lennie ennek a harcnak, hanem „külsőnek”: *a nemzet azok ellen harcol, akik nem a részei*. Egyszerűbben fogalmazva: „*A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen.*” Mindszenty a definíció után meg is adja a pozíciót, amelyből ezt a medret megszabta az eseményeknek: „*Én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok. Ebből a tiszteből figyelmeztetek minden magyart, hogy a gyönyörűséges egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak.*” Pártokon kívül és felül egyszerre csak egy személy volt a magyar államrendszerben, ez pedig az *államfő*, egy – Bibó korábban idézett szavaival élve – „*közjogi* (azaz: alkotmányos) *vezető*”. Ez az „*állás*” nem pusztán egyházi, Mindszenty nem tisztán egyházi vezetőként beszél a nemzethez, hanem „*állásából*” fakadóan egyszerre közjogi és egyházi szerepet visel. Mindez nem volt „*bújtató*”, ahogyan Bibó mondta, hanem inkább flexibilis és reflektív (így az adott pillanatban sokkal inkább: *rejtett*). Mindszenty mindig akkor nyilatkozott meg, amikor éppen a szituáció megkívánta, és sohasem direkt, jogosulatlanul említette meg ezeket, hanem akkor, ha cselekedetei mozgatórugóit kellett megjelölnie.

A primás a második, legfontosabb részben olyan vitatott fogalmat alkot meg, amely a mai napig találgatások, komoly – nemcsak történelmi – viták tárgya. Itt lényegében két jelző szerkezetéről van szó: „*bukott rendszer örökösei*”, illetve a „*bukott rendszer részei és örökösei*”, valamint hogy nekik milyen sorsot szánt a hercegprimás. Az ominózus részek így szólnak: „*A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezéseit feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniök. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni. A bukott*

rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késelemért vagy helytelen intézkedésért. (...) De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik vallás-erkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? (...) Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígéretek és cselekedetek földik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra.”

Legutóbb Balogh Margit és Mészáros István történészek jól adatoltan bizonyítani szándékoztak, hogy a „bukott rendszer örökösei” nem az 1956-os Nagy Imre-kormányok, hanem a Gerő-kormány volt, mivel a „bukott rendszer” (angol nyilatkozatokban: „broken system”⁷⁶⁹) csak a Rákosi-rezsim⁷⁷⁰. Az érvelés mellett sok tény szól, leginkább kettő: Mindszenty elfogadta – *de facto* – a Nagy Imre-kormányt Budapestre érkezése óta. Egész végig a szabad négy napja során, Tildy Zoltán államminiszteren keresztül együtt is működött vele, sőt az ÁEH sorsa kapcsán akár közös, összehangolt, de legalábbis egymásra épülő akcióról is beszélhetünk. A beszéd azonban *nem kormányokra*, hanem *rendszerekre* vonatkozik, így nem releváns csak azokban gondolkodni. A bukott rendszer tehát minden jel szerint *maga a kommunizmus*, amelynek vannak „örökösei” és „részei” is, és ez alól aligha lehettek kivételek – minden pozitív rendelkezés ellenére sem – a Nagy Imre-kormányok és maga Nagy Imre sem. Mindszenty álláspontja nem egy részt, hanem az egészet érinti: „a hatalombíráló Párt szégyellje ki magát a világból: broken. (...) Szükség volt ezt megmondani

⁷⁶⁹ Mindszenty József: 1956 – *Írások a hagyatékból*, 2016, 37-38. o. In. *The Times of India*, 1956. november 24., A megállapítást Mindszenty jogosnak tartja: „A <<The broken system>> megállapítása szükséges volt annyira, amennyire igazság volt. Akkor is, ha az jött, ami jött Kádár Jánossal.”, Uo.

⁷⁷⁰ „Rákosival bukott a rendszer, örökösei Gerőék, akiket nem vontak felelősségre. Meg az első Nagy-kormány.” – jegyzi fel maga Mindszenty (ahol lehet, hogy az 1953-as Nagy-kormányra gondol, de lehet, hogy az 1956-os második Nagy-kormányra) egy meg nem nevezett lap cikkével kapcsolatosan. Gépelt kézirat. In. Mészáros: *Kik a „bukott rendszer örökösei”? Adalékok Mindszenty és Nagy Imre viszonyához*, Vasi Szemle, 2006/5. 591-610. o. Máshol hasonlóan, de mégis kicsit máshogy ugyanez az értelmezése a kifejezésnek: „Ezek nem a Nagy-kormány tagjai. Rákosival bukott a rendszer, örökösei Gerőék, akiket nem vontak felelősségre.” 1956. december 13-i utáni napokból származó feljegyzés. Bgy. 20/a dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 51. o. Mindezt azonban maga a primás is tudta másképpen értelmezni, hiszen az emlékirataiban a 'bukott rendszerbe' be tudta azonosítani az egész kommunizmust és magukat a kommunistákat is, pontosan a beszéde értelmezése kapcsán: „A kommunisták teljesen illetéktelenül, gonosz szándékkal kényszerítették rá a békepapok üzemeltetését az Egyházra. Ezért neveztem a békepapi mozgalmat a <<bukott rendszer kényszerének és csalárdságának>>”. In. Emlékirataim 2015, 462. o. Máshol is ennek megfelelően nyilatkozik, a 'bukott rendszer' lényegében az egész kommunizmust jelenti a számára: „A kommunista rendszer Magyarországon valóban bukott rendszer, politikai, gazdasági, erkölcsi téren, gerincében, a pártjában és az intézményeiben. (...) Annyira megbukott, hogy időleges feltámasztásához is 200.000 orosz, 3000 tank, ÁVH hadsereg kell. Rengeteg hazugság, terror, akasztás, deportálás. Annyira megbukott, hogy fegyveres munkások, ifjak, tüntető nők és kisiskolások és minden családi ház ellen attack kellene.”. In. Mindszenty József: 1956 – *Írások a hagyatékból*, 2016, 111. o. Mi a magunk részéről az időben később rögzített Mindszenty-értelmezést tartjuk relevánsnak a híres kifejezésre, amely nemcsak komplexebb, de a primás politikai krédójába jobban is illeszthető, ugyanakkor 1956-nak hangsúlyosabban antikommunista élt ad.

az előestén [ti. 1956. november 3-án, a szovjet intervenció előtt – PJ] is.”⁷⁷¹. A Nagy Imre-kormányokat – leginkább a legutolsót – csak a megszálló szovjet hatalommal, illetve bábkormányával, a Kádár-kormányval szemben fogadta el Mindszenty, átmeneti jelleggel, amikor sajnos a választás ebben a két alternatívában merült ki, és a helyzet úgy alakult, hogy ezt a konstellációt nem is sikerült meghaladni.

Az örökösök és a részek egyfajta kontinuitást mutatnak a kommunista rendszerrel, amelyet nehéz is lenne tagadni, hiszen a Nagy Imre-kormány nagyjából kommunista politikusokból állt. Ők azok, akik a beszéd ideje alatt még mindig okolhatóak „tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért”. Ugyanis a szabadságharc pár nap alatt nem tudott olyan romboló vagy tisztító erőt kifejteni, hogy az örökösök vagy a részek eltűnjenek a magyar politikai és közéletből: ők itt voltak, cselekedtek. A főpap ezzel kapcsolatosan fogalmazza meg elvárását, utolsó előtti gondolatként a beszédében: „Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígéretetek és cselekedetek fődik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassa holnapra.” Ezzel az értelmezéssel egybevág, hogy maga Nagy Imre is úgy értette, hogy ők „a bukott rendszer örökösei”, és e kijelentés miatt (is) politikai ellenfelének tartotta Mindszentyt. A primás szerint a forradalom nem lehet cél vagy eszköz, hiszen az csak – progresszív, baloldali fordulatként – megreformálni tudta vagy akarta volna a szocializmust. Ezzel ellentétesen mondta ki a beszédében a primás, pártok feletti állásából: „Hangsúlyoznom kell azonban a tennivalók tárgyi foglalatait: jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kulturnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nemzet.” Nem javasolja, hanem a nemzet nevében kimondja, kinyilatkoztatja az irányt, és lefekteti annak „tárgyi foglalatait”, azaz a megvalósításhoz szükséges fundamentumokat. Ez inkább helyreállító, nem pedig reformáló irány: a forradalmat igenlők körébe tartozó reformkommunistáktól (Nagy Imre és köre), a baloldali demokratikus szocializmust akaróktól (MSZDP, PP) vagy a republikánus polgári demokratáktól (Bibó, Tildy, Kovács) is lényegében eltérő irány, amely azonban csak gyenge hang volt, nem tudott érvényesülni a november 4-i fordulat miatt.

Nem teljesen hátraarc ez a primás 1945-ös választási körleveléhez képest sem ez az irány, tekintettel arra, hogy az abban rögzített aggályok sokszorosan igaznak bizonyultak idővel, ezért az elmúlt egy évtized konzekvenciáit le kellett vonnia Mindszentynek is. Nem vált

⁷⁷¹ Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából, 2016, 38. o.

súlytalanná a főpap azon korábbi (Trumannak írt) kijelentése sem, hogy 1945-ös választás „*a magyar népakarat legitim eredménye volt*”. 1956-ból visszatekintve is az lehetett még, azonban tíz év távlatából tisztán látszott, hogy a fordulatot sürgető baloldali pártok, a kommunista párt dominanciájával és behozhatatlan előnyével megerősítve egészen más irányultsággal, prekonceptiózusan térítették el ezt az eredményt, illetve írták felül már két évvel később azt. A virulens szovjetizálási korszakban (legkésőbb 1947-től) pedig Mindszenty már nem tudta felfedezni a nemzeti szuverenitásnak sem a lehetőségét, sem a maradványait a magyar kormányzatban, adott időben sem, később pedig még inkább nem.

Látjuk, hogy voltak olyan pártok, politikai kezdeményezések, amelyek pontosan ebben az új irányba tudtak és akartak is volna beilleszkedni, és keresték az együttműködést a primással a szabad négy napja alatt. Mink András alapvetően helytállóan jelölte meg Mindszenty krédójából és a helyzet metszéspontjából a sajátos politikai mozgásterét és pozícióját a hercegprimásnak 1956-ban; „*A hercegprimásról pedig köztudott volt, hogy nemcsak a kommunista diktatúrát kérdőjelezte meg, hanem az egész 1945 utáni demokratikus átalakulást is illegitimnek tartotta, ráadásul bizalmatlanul és ellenségesen viszonyult mindenfajta kereszténydemokrata irányzathoz. Ha számba vesszük, hogy ily módon a kommunizmus legradikálisabb ellenzőjének számított, aki ráadásul ártatlanul üldözést szenvedett, akkor még valószínűbb, hogy egy, a szívéhez közel álló katolikus párt az ő támogatásával komoly vetélytársa lehetett volna a formálódó nemzeti liberális, illetve baloldali, demokratikus szocialista politikai erőknek.*”⁷⁷² Mink meglátását mégis pontosítani szükséges az eddig ismertettek alapján.

Először is a demokráciát nem alapvetően vetette el Mindszenty, ahogyan az egyház sem, ahogyan korábban láttuk XIII. Leó és XII. Piusz pápa esetében. A magyar primás illeszkedett is ehhez, sőt hangot adott ennek az 1945-ös választási körlevelében⁷⁷³, a piuszi ’egészséges demokráciának’ megfeleltethető ’igazi demokrácia’ kritériumának hangsúlyozásával. Nincsen okunk azt feltételezni, hogy ez a véleménye 1956-ra teljesen megváltozott volna, sokkal inkább arról van szó, hogy a főpap továbbra is ragaszkodott a nemzeti szuverenitáshoz és a közjogi stabilitás megteremtéséhez. Egy egységes keresztény (nem elsősorban katolikus, ahogyan láttuk Kovács Béla felkérése esetén) politika irányvonala a hercegprimás szereplésével, egy táguló politikai mozgásteret is jelentett, ez pedig az akkori pártkálában a

⁷⁷² Mink András: *Keresztény politikai pártok és az 1956-os forradalom*, In. Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből. (Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter). Budapest, 1997, 152. o.

⁷⁷³ Ennek fontosságát hangsúlyozta már Mészáros István is tanulmányában; *Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele*, In. Vasi Szemle, 2002/2, 10-18. o.

centrumtól (DNP, KDP, FKgP, PP) mindenképpen jobbra helyezkedett el. Az 1956-os pártstruktúra sajnos alapos áttekintés után sem tipizálható, sokkal inkább egy adott pillanatban megállítva, csak leírható, elemezhető. A gazdag mintázat minden esetben polarizáltságot, sőt igazából atomizált tüneteket is mutat, abban a rövid egy hétben, amíg létezni tudott egyáltalán. Mindszenty azon szándéka, hogy ezt egységesítse és ne csak az egyik párt mellé álljon oda, teljesen indokolt törekvés volt.

Némileg történelmietlen tárgyalási mód, de mégis alátámasztható az elmondottakkal az a megállapításunk, hogy a szovjet intervenció elmaradása esetén is a polarizáció tovább fokozódott volna az akkori szabad légkörben, mivel pár nap alatt is megkapó eredményt produkált a pártalakítás lehetőségének kormányzati kihirdetése (hasonlót a rendszerváltás korai szakaszában szintén megélt a magyar társadalom, jobb juriszdkcióban). A kényszerűen összehozott – a népszuverenitás elvét is érvényesítő, demokratikus legitimizációt nélkülöző – a ’45-ös koalíciós alapokat’ megidéző harmadik Nagy Imre-kormány nem jelentett volna balanszot ebben a folyamatban, ideiglenes ügyvivőként sem. Főként azért sem, mert a szovjet politikai irányítástól, megfeleléstől sem sikerült ténylegesen megszabadulnia. Mindszentyben néhány politikus és politikai párt már november 4-e előtt is inkább ellenfelet, hovatovább ellenséget látott, nem partnert céljaik megvalósítása tekintetében – és ebben a Nagy Imre-kormányok, illetve szövetségeseik sem voltak másképpen, ahogyan bemutattuk.

Mindez felveti a kérdést, hogy akár ideiglenesen, de ez a kormányzat meddig lett volna fenntartható, konszenzusosan elfogadott?

A kitáguló politikai pluralizmus légkörében a demokratikus legitimizáció hiánya lett volna a Nagy-kormányzat legnagyobb nehezéke. Mindez felveti, fel is vetette az országgyűlési képviselőválasztások mielőbbi meghirdetésének szükségességét, melyet Mindszenty már november elseje óta szorgalmazott, első körben az a kormány államminiszterének, Tildy Zoltánnak. Egy ilyen helyzetben Mindszenty természetes szövetségesei, lehetséges politikai partnerei az eddig felvázolt pártrendszerből is összerakhatóak, ha az nem is sejthető, hogy a kulcsnak szánt közjogi szerepében mennyire lett volna lehetősége érdemben fellépnie. Az azonban nagy biztonsággal megállapítható, hogy erről nem mondott le, ezt fenntartotta 1956 szabad napjaiban és utána is. Mindszenty nemcsak mint egyházi-, vagy egyfajta „szellemi vezető”⁷⁷⁴ lépett fel 1956-ban és ami legalább ilyen fontos, őt sem csak ennek tekintették, nemcsak ezt várták el tőle a résztvevők. 1956 egy reményteli folytatása, Mindszenty

⁷⁷⁴ Mészáros István ezt vallja, e szerint tárgyalja lényegében mindenhol Mindszenty szerepét és személyét. Ezzel kapcsolatosan azt is állítja, hogy „Egyetlen pártvezetőt sem fogadott.”, ami tényszerűen nem tartható kijelentés. Mészáros István: *A szabadságharc hitelesítője*, In. *Mindszenty-mozaik*, Budapest, 2002, 155. o.

kihagyásával a politikai életből aligha képzelhető el, mint ahogyan az is megállapítható, hogy az események szerencsésebb állása esetén a hercegprímás politikai-közéleti-társadalmi súlya és inkább pozitív megítélése, szerepe csak nőhetett volna úgy bel-, mint külföldön. A szovjet intervenció, Kádár bábkormányának hatalomátvétele ebben a sarjadási fázisában rántotta ki a hercegprímást a magyar szabadság termőföldjéből.

Mindszenty József a szózatáról mindig is érezte, hogy maradandó sarokköve az 1956-os eseményeknek, de magyarázni kevészer magyarázta a benne foglaltakat. Kiadott emlékirataiban közli az eredeti, csonkítatlan *rádiószózat* (ahogyan ő is következetesen nevezi) szövegét, és megjegyzi: „Az Egyház és állam viszonyát érintő kérdéseket csak tömören említettem. De rövid megjegyzéseimből is kitűnt, hogy a püspöki kar minden függő kérdést tárgyalás útján kívánt rendezni. Csak a békepapi mozgalom felszámolását végeztük el saját hatáskörünkben: az általuk okozott romlás megszüntetését a saját joghatóságunkba tartozó belső egyházi ügynek tekintettük.”⁷⁷⁵. Már az amerikai követség „félrabságában” reflektál a beszédét ért, a *Népszabadság*ban 1956 novemberében megjelent, kommunista vádakra: „Helytelen a november 3-i rádiószózat »ellenforradalmi célkitűzésként« való beállítása. Önkényes belemagyarázásokkal és az ellenkezőt bizonyító részletek irányzatos elhallgatásával szemben az az igazság, hogy a bíboros [ti. Mindszenty egyes szám harmadik személyben ír magáról – PJ] sem további forradalmat nem kívánt, sem a munkások, földművesek és ifjúság szabadságharcának beavatkozó letörését. A bíborost senki sem állította »előtérbe«, csak egyedül a nemzeti szabadságharc, amelyre – az ellenforradalom vádjával zsonglőrködők moszkvai és budapesti beismerései szerint is – elég ok volt a Rákosi–Gerő szégyenkorszak. Ennek volt egyik műve a bíboros justizmord elítélése és 8 éves fogsága.”⁷⁷⁶

VIII. Elűzetés és menedék

„A világ e pillanatban, november 4-én, vasárnap reggel tudja, hogy Európa közepén tömeggyilkosság történt. Egy nemzetet meg akar gyilkolni egy idegen hatalom. A nemzet ezt a gyilkossági kísérletet túléli. Milyen áron? Azt nem tudjuk e pillanatban, de túléli! Minden

⁷⁷⁵ Emlékirataim 2015, 462. o.

⁷⁷⁶ Mészáros István találta meg ezt a rövid írást, amelyet a *Népszabadság* cikke váltott ki a primásból, Füzér Julián ferences páter (Mindszenty szentté avatásának egyik legaktívabb harcosa) irathagyatékának VI. számú dobozában. In. Mészáros István: *Árnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty életrajzhoz*, Budapest, 2008, 204-205. o.

embernek tudni kell otthon, hogy e pillanattól minden, ami odahaza történik a világ ügyét. Együtt pusztulunk, együtt menekülünk. Isten óvja Magyarországot!”⁷⁷⁷

Ahogy kiemelten fontosnak számít a szakirodalomban Mindszenty kiszabadulása, úgy utolsó szabad órái is mindig nagy figyelmet kaptak. A bíboros útja az amerikai követségre, a Parlament épületében töltött bő egy órája mindig is izgatta az emberek fantáziáját, valószínűleg azért, mert a kádári propaganda ezeket tartotta a legfontosabb elemeknek, amik alapján a büntetéseket is kiszabták azoknak, akik *’átmentették Mindszentyt az amerikaiaknak’*. Mindez persze azt mutatja, hogy Mindszentyt komoly felelősségre vonás és példastatuálás várta volna 1956-ban, amire a főpap el is volt szánva, ugyanakkor tartott attól, hogy most már a Szovjetunióba viszik⁷⁷⁸.

Miért volt akkor ennyire fontosan interpretált a Kádár-rezsimnek a szabadulás és a menedék kérése? Talán azért, mert mind a két esemény a kommunista diktatúra inkompetenciájáról és illegitim voltáról is tanúskodhat a szimbolikus- és a reálpolitikában egyaránt. Amíg a bíboros kiszabadulása egy embertelen rendszer bomlásának végletekig *esetleges* képét mutatja, addig az amerikai nagykövetségre történő távozás és a menedék megadása a szovjet megszállás kikezdehetőségét és törvénytelenységét mutatja meg mindenkinek, és egyfajta *véletlen szimbólummá* nemesült az idők során. Különösen így van ez, ha tudjuk, hogy a bíboros ezt a szerepet – a függetlenség igényének, a nemzeti szuverenitásnak eleven szimbóluma – saját maga számára vállalta és tartotta fenn az idők folyamán. Az eseménytörténete Mindszenty amerikai követségre való távozásának⁷⁷⁹, és ezzel kapcsolatosan annak a káoszban és veszélyben, de mégis még szabadságban eltöltött utolsó két és fél órának a története varázstalan módon követhető, szinte percről percre. Jól látható, hogy a november 4-i menekülésben – bár a hercegprímás napok óta számolt azzal, hogy a szovjet intervenció bekövetkezik – az esetlegesség és rögtönzés, mint a megfontoltság játszott szerepet, amelyek aztán több mint egy évtizedre eldöntötte a prímás sorsát.

A bíboros és Tildy Zoltán titkársága a forradalmi napokban rendszeres kapcsolatban voltak, ezért nem meglepő, hogy néhány órával azután, hogy Mindszenty álomra hajtotta a fejét a november 3-i rádióbeszéde és az ÁEH birtokbavételéről szerzett információk után (tehát

⁷⁷⁷ Márai Sándor, 1956. november 4-i jegyzetének részlete, amely elhangzott a Szabad Európa Rádióban. Online meghallgatható: <http://szer.oszk.hu/felvetel?i=890409555&n=marai-sandor-beszamoloja> (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.)

⁷⁷⁸ *Emlékirataim* 1989, 443. o.

⁷⁷⁹ Precízen, kitérve a körülményekre is Balogh Margit: *„A bíboros az ajtó előtt áll...” Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.)*. In: Baráth Magdolna–Bánkúti Gábor–Petrás Éva–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok Gyarmati György hatvanadik születésnapjára*. L’Harmattan Kiadó, 2011. 159–172. o.

lényegében már november 4-én), hajnal hat körül ébresztette őt Tildy titkára, Dr. Hámory Zoltán⁷⁸⁰ a rossz hírekkel; a szovjet hadsereg általános támadást indított, és a kormány segítséget kért külföldről, elsősorban az USA-tól. Hámory telex kapcsolatban volt az amerikai nagykövetséggel, akiknek ezt már pár perccel korábban, 5: 35-kor elmondta. Az amerikai nagykövetségen⁷⁸¹ ekkor elkezdtek megsemmisíteni a bizalmas iratokat⁷⁸², az akkori követ pedig éppen november 4-e délelőttjére tervezte azt, hogy Nagy Imre kormányának átadja a megbízólevelét, és ezzel az Egyesült Államok az ő kormányát ismeri el hivatalosnak. A szovjet intervenció azonban közbeszólt, és ezért Edward Thompson Wailes reménybeli kinevezett követ⁷⁸³, aki csak november 2-án érkezett meg az országba, gyakorlatilag senkinek nem tudta átadni a megbízólevelét. Ezt egyébként sajtóságos módon Dobi Istvánnak címezték, mint a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének – ez nyugati szemmel kvázi az államfőt jelentette –, aki pedig november 4-én üdvözölte a szovjet intervenciót. A harmadik Nagy-kormány hivatalos elismerése így elmaradt az USA részéről. Erre John Foster Dulles külügyminiszter is utasította őt, de Wailes kissé ironikusan azt válaszolta neki a tragikus reggelen: *„Ami a megbízólevél átadását illeti, kétlem, hogy ebben a pillanatban meg tudnám találni azt az urat, akit ez ügyben felkereshetnék, még ha végig is tudnék menni az utcákon. Ezért egyelőre várok, és majd meglátom, mit jelent ez a csend.”*⁷⁸⁴ Később, 1957. február 20-án Wailes-t kiutasították a Magyar Népköztársaságból, hivatkozva Mindszenty befogadására is.

⁷⁸⁰ Hámory Zoltán több mint három évet ült a börtönben 1956-os szerepvállalása miatt, ahol Sinkovits Imre színész is cellatársa volt. Kiszabadulása (1960) után röviddel szívelégtelenségben meghalt.

⁷⁸¹ Mindszenty befogadásának és menedékkérelmének az ügyében egy amerikai nagykövet saját hatáskörében is eljárhatott volna, de ekkor N. Spencer csak ideiglenes ügyvivő volt, akit egy magyar kormány sem ismert még el hivatalosan november 4-én. Mindenesetre, amíg a bíboros megérkezett a kapuhoz (kb. reggel 8 óra) Washingtonból már megérkezett az engedély erre. N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivőnek távirat érkezett Washingtonból, miszerint azt az üzenetet kapták, hogy Mindszenty bíboros menedéket szeretne kérni az Egyesült Államok képviseletétől, és engedélyezett a bíboros befogadása. A képviselet nem értette, honnan kaphatta Washington az információt. National Archives and Records Administration Record Group - NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State, Hungary, Budapest. Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő az amerikai külügyminisztériumnak. Budapest, 1957. március 8. 415. sz. sürgöny. Tárgy: *Hogyan jött Mindszenty bíboros az amerikai képviseletre?*

⁷⁸² „Égnek szüntelen a bizalmas akták, talán feleslegesen is.” *Emlékirataim* 2015, 466. o.

⁷⁸³ Jordan Thomas Rogers, akkori politikai tanácsadó szerint az amerikai nagykövetség összetétele éppen elég szegényes, diplomácia kondíciója pedig nem éppen teljes volt 1956-ban, a szabadságharc ideje alatt: *„Christian Ravndal követ júliusban távozott, Ernest Nagy konzul pedig szeptemberben, így tehát a követségi személyzet végső soron Spencer Barnes ügyvivőből, Daniel Sprecher gazdasági tanácsosból, Anton Nyerges sajtóattaséból és Géza Katona politikai attaséból állt, valamint velünk dolgozott még Brice Meeker, mint mezőgazdasági attasé. Én voltam a politikai tanácsos. Volt továbbá egy vagy kettő rejtjelező, valamint néhány titkárnő és tengerészgyalogos. Nyerges és Katona anyanyelvi szinten beszélt magyarul. És persze hozzá kell számítani még a katonai attasékat is, akik azonban külön küldték el a saját távirataikat?.* In: *A budapesti amerikai követség és az 1956-os forradalom I. rész*, Magyar Szemle, XVI. évf., 5-6. sz. Kovács Péter interjúja.

⁷⁸⁴ A telexbeszélgetés jegyzőkönyvét fordításban közli Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 2008, 785. o.

A nagykövetségen – a frissen üzembe helyezett – telexgépen már hajnali 5 órától folyamatos kapcsolatban voltak Washingtonnal is, amíg a masina bírta a gyűrődést. A telexbeszélgetés során kiderült, hogy Dr. Hámory, Tildy titkára fél hat tájban kereste meg a nagykövetséget, jelezve, hogy „*a magyar kormány amerikai segítséget kér*”⁷⁸⁵. Bibó államminiszter pedig reggel fél hét körül személyesen csengetett a nagykövetség ajtaján, mint a két megmaradt ügyvivő kormánytag egyike (a másik Tildy volt), az üzenetet egyenesen az amerikai elnöknek szánva, amelynek a fordítását a nagykövetségen azonnal el is kezdték. Bibó ebben politikai segítséget kért, amelyben érdeklődte akarta tenni az USA-t is: „*Bár Magyarország népe elszánta magát, hogy kétségbeesetten ellenáll az ellene intézett támadásnak, nem kétséges, hogy ebben az egyenlőtlen küzdelemben legyőzetik, ha nem kap segítséget. Ebben a pillanatban a legfontosabb segítség nem katonai, hanem politikai jellegű. (...) Magyarország leigázása (...) új izolacionista áramlatokat hozna a felszínre, amik az eddigi tapasztalatok alapján egyenes úton vezetnének egy harmadik világháborúhoz. Ez az a történelmi pillanat, melyre mind Eisenhower elnök, mind Dulles külügyminiszter utalt korábbi beszédeiben, mikor azt mondták, hogy csak egy világháború kirobbanásának megkockáztatásával lehet megtalálni a biztos módját annak, hogy megakadályozzuk egy új világháború kitörését.*”⁷⁸⁶. Ezért kérte az elnököt, hogy vonassa vissza a Szovjetunió csapatait Magyarországról: „*Erősen hangsúlyozzuk, hogy ebben a percben Kelet-Európa és az egész világ sorsa az Elnök lépéseitől függ*”⁷⁸⁷ – nyomtatékosította Bibó a helyzet súlyosságát, amely így a kubai rakétaválság (1962) helyzetét vetíti előre, csak éppen az Egyesült Államok most még nem volt annyira érintett, és más kötelezettségei is voltak, például Egyiptomban.

Ahogy befejezték az elnöknek szánt üzenet elküldését, Wailes egy rövid mondatot küldött Washingtonnak: „*A bíboros most van itt, az ajtóban, épp most fogadjuk be. Beszélek vele, és mindjárt visszajövök.*”⁷⁸⁸ A válasz csak ennyi volt: „*OK, várjuk.*” Wailes erre pár perc múlva írt újra: „*A bíborost elkísérte a titkára. Őt is befogadhatjuk?*” Mire pár perc múlva jött a válasz: „*Engedjék be a titkárt!*” Wailes ezt azonnal, pontban nyolc órakor nyugtázta: „*Mostantól csak amerikaiakat engedünk be, hacsak Öntől [ti. Dulles - PJ] nem kapunk utasítást.*” Erre a válasz: „*Tudna szerezni valami nyilatkozatot Mindszenty bíborostól?*”

⁷⁸⁵ Haas György: *Diktatúrák árnyékában – Tildy Zoltán élete*, 2000, 278. o.

⁷⁸⁶ „Távirat az Egyesült Államok elnökének”. *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról* (Szerk. Kenedi István), 1996, 57. o.

⁷⁸⁷ Uo.

⁷⁸⁸ A telexbeszélgetés jegyzőkönyvét fordításban közli Somorjai-Zinner: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, 2008, 763-776. o.

Wailes: „Épp most kérdezem. Közben amennyire tudjuk, csak kb. nyolc amerikai van a városban a követségeken kívül. Ők újságírók, és befogadjuk őket, ha jönnek.”⁷⁸⁹.

Kovács Béla kispárt vezető államminiszter, aki kísérőivel - Koszér Nándor (FKgP) és Vörös Vince (NPP/PP), Marton (Márton) Endre⁷⁹⁰ és felesége, valamint két lányuk - 9 óra körül megjelent a nagykövetség ajtajában, aztán kénytelen volt távozni, miután felvilágosították őket, hogy nem kaphatnak menedékjogot. Távozása előtt azonban őt és a vele lévő Pártayt is, annak ellenére, hogy reformátusok voltak letérdeltette és megáldotta őket, miközben a nagykövetség légópincéjében voltak. Kovács Bélával hosszasan elbeszélgetett a kialakult helyzetről és búcsúzóul megölelte⁷⁹¹. Pár perc múlva újra megsürgették a Mindszenty-nyilatkozatot Washingtonból. Ezt a hercegprímás néhány perc alatt meg is írta, és 8:18-kor (azaz alig több mint negyedórával azután, hogy belépett a nagykövetségre) el is küldték Washingtonba a telexgépen: „A gyülekező szovjet csapatok komoly tárgyalások ürügye alatt hajnalban elfoglalták a magyar fővárost és az egész országot. Tiltakozom az agresszió ellen, s hathatós, sürgős segítséget kérek az USA-tól és más hatalmaktól az országom megvédésére.”⁷⁹². Nem tudjuk, hogy mi lehet a „hathatós és sürgős” segítség, mindenesetre Mindszenty a nyilatkozatot a maga nevében tette meg az elnöknek, újra olyan pozícióból, mint aki képvisel(het)i az egész országot. Mindszenty alig tudhatta, hogy olyan országtól kért segítséget ekkor a nyilatkozatával, amely nem szívesen számolt volna vele a magyar politikai vezetésben, ellenezte a „katolikus jobboldali bevonását”⁷⁹³, sokkal inkább egy baloldali összefogást láttak volna az ország élén (szociáldemokratákkal, kispártokkal és Nagy Imre körével), amelyet a Szovjetunió is talán elfogadott volna. Az USA nem akarta kiélezni a konfliktust jobban, konszenzusos megoldást keresett a szabadságharc napjaiban, most mégis konfliktusforrás lett Mindszenty befogadásával.

De hogyan került Mindszenty az amerikai nagykövetségre aznap reggel? Mi történt egészen pontosan vele reggel nyolcig?

⁷⁸⁹ Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, 2008, 763-776. o.

⁷⁹⁰ Független újságíróként korábban a Mindszenty-perről is tudósított. 1955 februárjában letartóztatták, az amerikaiak javára folytatott kémkedés vádjával hatévi börtönre ítélték. 1956. augusztus 15-én azonban kiszabadult.

⁷⁹¹ *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. Szerk. Körösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 66. o.

⁷⁹² Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, 2008, 763-776. o.

⁷⁹³ In. *A budapesti amerikai követség és az 1956-os forradalom 1. rész*, Magyar Szemle, XVI. évf., 5-6. sz. Kovács Péter interjúja.

Az elmúlt napok feszes programjai mellett nem lehet csodálni különösebben, hogy a hercegprímás naptára sok fontos programot tartalmazott már november negyedikére és ötödikére is. Lényeges, hogy Mindszenty tervezte kimozdulni végül a primási palotából, amelyre az elmúlt négy nap során csak egyszer, a szózatának elmondásakor került sor. Néhány programterv szerencsésen megmaradt; a sebesült hősök és a betegek, illetve a beteg görögkatolikus megyéspüspök, dr. Dudás Miklós meglátogatása a fővárosi kórházban. Ezen a napon tervezte meglátogatni őt Ravasz László református püspök is, amelyet különösen fontosnak gondolt a primás. November 5-én akart elmenni székvárosába, Esztergomba, ahova többször hívták, a napokban és annak ellenére el akart menni, hogy irodaigazgatója, dr. Mátrai Gyula „*ÁVH merényletéről*” számolt be neki. De ezekre a napokra, november 7-re (vagy november 6-ra), tervezte a szabadságharc hőseinek a temetését, ahol már a helyreállított tábori lelkesedés asszisztált volna a szertartáson és az egyetemi ifjúság kérte fel, de beszédre nem vállalkozott⁷⁹⁴. Mindezek elmaradtak, mert „*a magyar nép elleni merénylet akadályozott és tört le szinte mindent*”⁷⁹⁵.

Mindszenty nem akarta azonnal elhagyni a primási palotát 1956. november 4-én hajnalban (4.25-kor már tüzet nyitottak a szovjet páncélosok), ahogyan testőrei később a perük során visszaemlékeztek az akkori eseményekre⁷⁹⁶. Tóth János keltette fel a primást hajnalban, kétszer hívta Hámory titkár őt addigra, aztán maga Tildy is. Erre végül úgy döntött a főpap (személyesen nem beszéltek, üzenetet adtak át neki), hogy a primási palota légópincéje helyett, ahol gyorsan meghúzódott a lövöldözések elől, mégis elmegy a Parlamentbe, nem akart eredetileg: „*Ha elfognak, fogjanak el az otthonomban...*”- mondta testőreinek. Turchányi nem volt vele, a hosszú, ámde eredményes november 3-a után hazament a lakásába aludni, de telefonáltak neki, hogy kövesse a Parlamentbe Mindszentyt. Pakolt gyorsan, fél hétkor érkezett autó a palotához közeli lakásához és elindult⁷⁹⁷.

Tildy felelősnek érezte magát a hercegprímás sorsáért, talán tényleg hálás volt a tegnapi beszédéért, amelyet, miközben Mindszenty felolvasott, Bözsöny Ferencsel⁷⁹⁸, a rádió bmondójával együtt, aki felkonferálta őt, mellette ült, meg is könnyezett és utána meghívta a

⁷⁹⁴ Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékból*, 2016, 58. o. és 153. o. A kommunista propaganda egyébként azt híresztelte kezdetben, hogy

⁷⁹⁵ Uo.

⁷⁹⁶ Tyekvicska Árpád kutatásainak eredménye, összegzi: Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 149-150. o.

⁷⁹⁷ BFL XXV. 4. f. A Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont peres iratai. 4016/1957. Turchányi Albert Egon és társai pere. Az 1957. december 3-án tartott nyilvános tárgyalás jegyzőkönyve.

⁷⁹⁸ Bözsöny Ferencnek, aki a Kossuth Rádió hangja volt ekkor és ezután évtizedekig még, életre szóló élménye volt ez rövid idő, különösen azért is, mert 1947-ben Mindszenty bérmálta őt a Szent István bazilikában.

főpapot a parlamenti lakásába is⁷⁹⁹. A Mindszentyt elkísérő egyik rétsági tiszt, Keresztes János azonban egészen másra emlékezett; „*Tildy odafordult Mindszentyhez és kérdőre vonta, hogy miféle bukott rendszerről beszélt, itt nincs semmiféle bukott rendszer*”. Ha nem is biztos, hogy pontosan így volt, Tildy később valóban azt nyilatkozta⁸⁰⁰, hogy nem tetszett neki Mindszenty szózata, ezért nem lehetünk abban biztosak, hogy az őszinte hála könnyei voltak a szemében november 3-án este a Parlamentben: „*Mindszenty beszéde nem tetszett nekem. Már a beszéd hangtónusából lehetett érezni, hogy Mindszenty annak a személynek érzi magát, aki hivatott az ország ügye felett dönteni. A beszéde általában lázító hangnemben folyt le és lehetőséget adott arra, hogy az ellenséges személyek ebből még nagyobb bátorságot szerezzenek. Elismerem, hogy súlyos felelősség terhel azért, hogy Mindszenty magnetofon nélkül mondta el beszédét, és mint reakciós beállítottságú személy beszéde hozzájárult az akkori ellenforradalmi hangulat még további szításához. Meg kell azonban jegyezni, amilyen mértékben felmerül az én felelősségem, ugyanolyan mértékben merül fel Nagy Imre miniszterelnök felelőssége is, aki mindenben egyetértett. (...) nem gondoltam Mindszenty beszédének, ill. rádióban való szerepeltetésének következményeire. Akkor én úgy gondoltam, hogy ha Mindszenty beszédében felhívja a közvéleményt a békére és rendre, akkor ezzel csak használhat az ország ügyének (...) úgy tudom, hogy Mindszenty titkára a Nagy Imre titkársággal beszélte meg és ott engedélyezték részére, hogy beszédét közvetlenül mikrofonba mondja el, ne pedig előzőleg magnetofonba*”⁸⁰¹. Ha meg is könnyezte tehát a primás szózatát, az talán csak a megkönnyebbülés, kimerültség vegyes reakciója is lehetett⁸⁰², mint a háláé vagy öröme⁸⁰³. Tildy – az ugyan kérdéses, hogy utólag vagy mindvégig - de a hercegprimás „ellenforradalmi”, „reakciós” fellépése mellett, a pártok feletti, „közjogi igényt” is magában rejtő pozíciót vélte felfedezni, mint Bibó, Németh vagy akár Kéthly.

⁷⁹⁹ *Emlékirataim* 2015, 458-459. o. Itt készült egy közös fotó is a rádiópince közös kanapéján, Turchányi, Tildy és Mindszentyvel, amelyet azonban még nem sikerült megtalálnom. A beszéd helyét azonban ma emléktábla jelzi a Parlament első emeletén.

⁸⁰⁰ Nem találtam annak nyomát, hogy fizikai bántalmazás érte volna Tildyt a fogva tartása idején, illetve – Turchányival ellentétben – ezzel kapcsolatosan nem nyilatkozott a bíróság előtt sem. E mellett azonban az itt idézett nyilatkozata persze lehet egyfajta politikai megfelelési vágy vagy éppen presszió lenyomata. Ugyanakkor attól sem tudunk eltekinteni, hogy Tildy Zoltán jellemének része lehetett, a pont Mindszenty által diagnosztizált jellemgyengeség, illetve a megfelelésvágy is a kommunisták irányában. Tildyt hat év börtönbüntetésre ítélték 1958-ban, de pár hónap múlva egyéni kegyelemmel szabadult 1959 áprilisában, haláláig (1961) visszavonult a politikai élettől.

⁸⁰¹ MNL OL XX-5-h-19. kötet/1956-58. 43. fol. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatása, 1957. május 31.

⁸⁰² Tildy idegileg végig feszült volt a szabadságharc napjai alatt, rosszullétei közül egynek Mindszenty is tanúja volt. E mellett pedig november 4-én reggel, a Parlamentből való távozása során Tildy egészsége megroppant, össze is omlott és több héten keresztül szoros ápolásra szorult. Vö. Haas György: *Diktatúrák árnyékában*, 2000, 280-281. o.

⁸⁰³ Nagy Imre-per, MNL OL XX-5-h V-150000/55. 6.d.20.k., 25. és 38. o., 24. d. 1. k., 63. o., 16. d. 19. k., 42. o.

A szovjet gépesített egységek belépését az országba ekkor jelentették, Turchányi visszaemlékezés szerint, amelyre Mindszenty jelezte az államminiszternek: „*ha leigáznak bennünket, akkor nincs más kiút, csakis a háború, amiben a tevékenységét magának is ki kell fejteni.*”⁸⁰⁴. Talán ezt várta el másnap, amikor a Parlamentbe rohant, de valami egészen mást talált. Bárhogy is történt, még friss volt a benyomása (a főpap késő estig maradt nála, a parlamenti lakásában), gyorsan cselekedett az államminiszter.

A bíboros a titkárával, rétsági testőreivel, illetve Bartus Ferenc őrmesterrel, Márton János törzsőrmesterrel jelent meg Tildynél az épületben. Tildy újra tájékoztatta az eseményekről, majd – követve Nagy Imre utasítását, aki már nem volt ekkor az épületben – lementek az alagsorba. Itt B. Szabó István FKGP-s államminiszter és Vas Zoltán, a Nagy Imre-kormány MSZMP-s közellátási kormánybiztosa csatlakozott hozzájuk, valamint itt volt Tildy Zoltánné is. A főpapot azonban bosszantotta Tildy tehetetlensége és az, hogy lényegében nem történik semmi érdemleges, csak ugyanúgy egy alagsorban ülnek, ahogyan azt megtehetette volna a prímási palotában is. Talán arra számított, hogy valamilyen politikai akcióhoz kell a személye, de erről szó sem volt, hiszen Nagy Imre már rég nem volt az épületben, amikor ő megérkezett, Tildy pedig magától nem tett semmit sem.

Mindszenty ezért az eredeti koncepciójához tért vissza, ugyanis hajnalban azt mondotta testőreinek, hogy jobban szeretné, ha az otthonában fognák el a megszállók. Úgy döntött ezért, hogy hazatér és misézni fog⁸⁰⁵. A korábbi újságíró Hámoryt, Tildy titkárát kérte meg, hogy szerezzen neki autót, ami meg is érkezett a Parlament elé, ahol a sofőr, amikor meghallotta az úti célt: át a hídon Budára, és fel a Várba a golyózáporban, nem vállalta a fuvart. Ekkor Nagy Kálmán alezredes lépett oda a tétován ácsorgó kis csoporthoz, és elmondta, hogy a szovjetek éppen most szállják meg a néhány száz méterre lévő Honvédelmi Minisztériumot, és a Parlament felé tartanak⁸⁰⁶. Nagynak a munkahelye volt a minisztérium, első kézből származott az információja, emellett a lövések, a tankok motorjai odahallatszottak a Parlamentig.

A főpap Bibó Istvánnal, a november 3-i Nagy Imre-kormány államminiszterével is ekkor találkozott, aki a korábban már ismertetett, alig húszperces beszélgetésük közben elmondta azt is, honnan jön éppen: az amerikai nagykövetségen volt, hogy átadja a kormány – fentebb leírt – petícióját, amelyben beavatkozást kér a független Magyarország nevében, tekintettel a

⁸⁰⁴ ÁBTL 3.1.9.V-150. 393/4. 205. fol. Jegyzőkönyv Turchányi Egon kihallgatásáról. Budapest, 1957. január 24.

⁸⁰⁵ Uo. 464. o.

⁸⁰⁶ Nagy Kálmán elmondta több helyen a visszaemlékezéseit. Nagy Kálmán: *Mindszenty József bíboros, hercegprímás a parlamentből az amerikai nagykövetségre ment 1956. november 4-én.* Online: http://www.tabph.hu/tabikilato/telepulesek_ertekei/tab/tabikilato_1998_1999/pages/018_nagy_kalan_mindszenti_jozsef.htm (Utolsó megtekintés: 2020. március 8.)

szovjet intervencióra. A primás talán ekkor tudatosította először magában, hogy az amerikai nagykövetség közel van, de ekkor még nem akart elmenni oda, hiszen nem is tudta, hogy az pontosan hol van (és minden jel szerint a titkára sem). Ezért a Parlament épületében Tildy szobájába mentek vissza, ami a Duna felőli oldalon volt (ők a Kossuth tér felőli részen álltak, az I. kapunál), majd a főpap a titkárával együtt beült egy folyosón található mélyedésbe, és a kétségbeesett pillanatban breviáriumoztak titkárával⁸⁰⁷. Mindszenty mélyen felzaklatták az események. Az előző nap szerencsés és reménykeltő történései után, melyek a kibontakozás esélyeit hozták magukkal, ez most földindulásszerű változásnak tűnt. Az elmúlt pár óra a teljes és gyors összeomlást mutatta.

Időközben (vagy már korábban) Tildy titkárságáról valaki, talán személyesen a titkára, Dr. Hámory Zoltán menedéket kért Mindszenty számára (minden jel szerint a főpap tudta nélkül) az amerikai nagykövetségen, amellyel már korábban, reggel fél hat óta folyamatosan kapcsolatban volt.⁸⁰⁸ A Nagy-kormány nevében innen kért segítséget az intervencióval szemben is⁸⁰⁹, de az amerikaiak sem Lengyelországot, sem Magyarországot nem tekintették katonai szövetségesnek, ezért esély sem volt egy katonai segítségnyújtásra, amiben pedig talán Tildy, de Mindszenty mindenképpen bizakodott. Mindszenty egyébként lényegében nem tudta meg, hogy ki kért menedéket a számára az amerikai nagykövetségen, elfogadta leginkább azt a sajtóértesülést, hogy ezt Nagy Imre tette meg neki november 3-án este (ez persze a Kádár-kormány propagandájának a rágalma volt Naggyal szemben). Azt azonban leszögezte, hogy ezt ő előzetesen nem kérte senkitől sem, de „*ha Nagy Imre tette, nemes lelkiületét mutatja és azt, hogy régen lehetett, de már nem volt bolsevista*”⁸¹⁰.

Minderről 1956. október 29-én Charles Eustis Bohlen, a Szovjetunióban tartózkodó amerikai követ John Forster Dulles külügyminiszter nevében már tájékoztatta Hruscovot. Ez Dulles október 27-i beszédének a csatlós kommunista államokra, így Magyarországra is vonatkozó passzusa volt, amelyet 28-án az ENSZ BT ülésén is elmondott, de 29-én Bohlent utasították, hogy erre hivatalosan is hívja fel Zsukov és a szovjet vezetők figyelmét⁸¹¹. Október 31-én Eisenhower elnök televíziós beszédében egyébként megismételte ezt a mondatot. Ez zöld jelzés volt egy katonai közbelépésre a Szovjetuniónak, amelyre ezek után a közvetlen és a

⁸⁰⁷ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékból*, 2016, 153. o.

⁸⁰⁸ Balogh Margit publikálta ezzel kapcsolatos kutatásait, amelyeket én is irányadónak tekintettem: „*A bíboros az ajtó előtt áll...*” *Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.)*. In: *Megértő történelem – Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor, Rainer M. János. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 159–172. o.

⁸⁰⁹ Haas György: *Diktatúrák árnyékában – Tildy Zoltán élete*, 2000, 278. o.

⁸¹⁰ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékból*, 2016, 64. o.

⁸¹¹ Borhi László: *Magyar-amerikai kapcsolatok 1945-1989. Források*. Budapest, 2009, 52-70. o. Írásában létező keretként kezeli Vida István: *Bibó István kibontakozási tervszövege, 1956. november 6.*, *História* 1988/8. sz., 16. o.

külpolitikai (Jugoszlávia biztosítása) előkészületek el is kezdődtek. Eisenhower elnök az *elvi támogatás* mellett volt, de egy újabb világháború kirobban(t)ását semmiképpen sem akarta megkockáztatni. Wailes követet utasították, hogy csak a Nagy-kormányt fogadja el legitimnek, tárgyaljon tagjaival, de ennél többet nem tehetnek.

Mindszenty november 4-én feltételezhetően nem tudott arról, hogy a Nagy-kormány egyik tagja már menedéket kért számára az amerikai nagykövetségen. Ő maga ezt biztosan nem kérte korábban, később sem említi sehol. Ez persze mutatja az akkori néhány óra teljes esetlegességét és káoszát, hiszen aznap reggel minden jel szerint Hámory, Tildy és Mindszenty is találkoztak – kétszer is! – röpké egy óra leforgása alatt. A primás döntésében a földrajzi közelség mellett két epizodista feltűnése is segített; Nagy Kálmán huszár ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (ZMKA) hadtörténelmi tanszékének tanára és Ács Tihamér őrnagy, a ZMKA orosz tolmácsa, aki éppen egy napja érkezett haza a Szovjetunióból a szabadságáról (tehát a szabadságharc eseményeiben semmilyen módon nem vett részt). Nagy Kálmán javasolta a munkatársának, hogy miután felvilágosították a főpapot, mégis forduljanak vissza a Kossuth-hídról (a háború után felállított ideiglenes híd Pest és Buda között), és mondják meg a bíborosnak, hogy menjen az amerikai nagykövetségre, ne maradjon a Parlamentben. Ács és Nagy visszamentek, és éppen breviárumozás közben találták a főpapot az egyik ablakmélyedésben a folyosón, titkárával együtt⁸¹².

Mindszenty és Turchányi elfogadta Nagy javaslatát, testőreiktől kézfogással elbúcsúztak, megköszönték az eddigi szolgálatukat, majd elindultak Áccsal, Naggyal és két polgári személlyel, akik közül az egyik maga Bibó István volt, az amerikai nagykövetség felé⁸¹³. Sem Turchányi, sem Mindszenty egyiküket sem látta még életében (hovatovább Ács és Nagy sem ismerte korábban egymást, pedig egy helyen dolgoztak). A Parlament épülete belülről zárva volt, az őr kérdésére, hogy hova mennek, Bibó visszaemlékezése szerint a főpap teljes választ adott: „*Mindszenty József, Magyarország bíboros hercegprimása kíván távozni.*”⁸¹⁴. Időközben Tildy Zoltán is elhagyta az épületet, de Bibó még visszament, hogy megfogalmazza és több médiumnak, valamint az amerikai nagykövetségnek is továbbítsa a

⁸¹² Tyekvicska Árpád: *Írások a forradalomról*, 2006, 151-152. o. és Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékból*, 2016, 153. o.

⁸¹³ Nagy Kálmán: *Hogyan kért menedéket Mindszenty József hercegprimás harmincöt éve az amerikai nagykövetségen?* Magyar Hírlap, 24. évfolyam, 258. sz. 1991. november 4. 9. o., illetve ÁBTL 3. 1. 9. V-144. 889. 53-54. fől. Jegyzőkönyv Nagy Kálmán második kihallgatásáról (Budapest, 1958. október 23.).

⁸¹⁴ Rosdy Pálnak említette ezt Bibó István. Közli, *A bíboros az ajtó előtt áll...” Mindszenty József bíboros érsek befogadása a budapesti amerikai követségre (1956. november 4.)*. In: *Megértő történelem – Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor, Rainer M. János. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011, 167. o.

híres „*Magyarok!*” kezdetű írást⁸¹⁵, kivételes bátorságról és eltökéltségről téve ezzel tanúbizonyságot (csak dél körül került a szovjet katonák fogságába).

A kaotikus állapotban – a Parlament tűz alatt volt, a fehér zászlót azonban még nem tűzték ki az épületre – nem tudtak könnyen eligazodni, mert egyikük sem tudta pontosan, hogy hol van a követség épülete. Aki megmutatta nekik, az Kopácsi Sándor rendőrezredes, Király Béla helyettese, az MSZMP vezetőségének tagja volt, aki szintén éppen arra járt⁸¹⁶. A bíboros a Parlamentből immáron másodszor is kilépve a Kossuth- vagy a Lánchídon keresztül inkább a prímási palotába akart menni, majd a Kossuth tér szélén, látta, hogy erre már semmi esélye sincsen, a páncélosok lassan elleptek mindent. Ezért az amerikai nagykövetség mellett döntött – és ezzel fél perc alatt másfél évtizedre eldöntötte a további sorsát.

Bibó és a másik civil kísézője, Tóth József ekkor már nem volt vele, de mivel reggel Bibó már volt az amerikai nagykövetségen, ezért az útbaigazítást ő is megadhatta vagy megerősíthette. Vajtai Gyula rétsági főhadnagy visszaemlékezése jól mutatja, hogy a bíborosnak milyen állapotok közepette kellett elhagynia a Parlament épületét: „...*A Parlament épülete már teljesen körül volt véve a szovjet harckocsikkal. A téren egy gombostűt is nehéz lett volna elejteni úgy, hogy az ne páncélosra essen. A Parlament körüli járda azonban szabad volt, sőt mint a két civil mondta, a polgári személyek közül sokan elhagyják az épületet. (...) A bíboros úr télikabátja alatt felgyűrte reverendáját, és a két személy kíséretében, tőlünk elbúcsúzva, elhagyta az épületet.*”⁸¹⁷ Néhány perc múlva Deresty Sándor alezredes, kezében fehér zászlóval kiment a Parlament elé a szovjet csapatokhoz, egészen pontosan a 2. szovjet gépesített gárdahadosztály különleges osztagához, az épület őrsége pedig megadta magát. A Parlamentben a Nagy-kormány eddig megbújó kommunista politikusai (Dobi, Rónai, Kristóf, Czotner, Csergő, Zsofinyecz), elhagyva eddigi rejtekhelyüket, lelkendezve fogadták a szovjet megszálló csapatokat, élükön Grebenyik KGB-s vezérőrnaggyal⁸¹⁸. Magyarország hercegprímása még pár perccel a megadás előtt távozott az épületből.

Turchányi visszaemlékezése szerint Nagy Kálmánnak nem önálló ötlete volt az amerikai nagykövetségre való távozás, ő is javasolta ezt, Nagy azonban végig a saját ötletének tartotta. A kommunista bírák ebben mindenesetre ’menekítést’ láttak, nem ’átkísérést’, pedig a valóságban sokkal inkább ez történt, egyébként nem túl nagy körültekintéssel, hiszen mindenki egyszerre tájékozódott a helyes útról a kb. 800 méteres (!) útszakaszon. A főpap a

⁸¹⁵ „Magyarok!”. *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról* (Szerk. Kenedi István), 1996, 57. o.

⁸¹⁶ Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*, Budapest, 1989, 182. o.

⁸¹⁷ Ez a főhadnagy személyes közlése Tyekvicska Árpádnak, közli kötetében: *Írások a forradalomról* 2006, 153.

⁸¹⁸ Uo.

szovjet emlékmű háta mögött érkezett meg az amerikai nagykövetségre, csupán a legszemélyesebb holmijával, néhány irattal is, és egy breviáriummal (alsóneművel például a követség tagjai látták el a bíborost), amit hajnalban össze tudott pakolni egyedül⁸¹⁹. Ezért is biztosak lehetünk tehát abban, hogy semmilyen előzetes 'menekítési' prekonceptió nem létezett sem a hercegprímásban, sem kísérőiben, de még csak a Nagy Imre-kormány sem készített ilyet. A helyzet így alakult, egyszerűen ezt szülte meg. Véletlenek és felelősségteljes viselkedés egyszerre jellemezte azt a löporszagú hajnalt akkor a Parlament körül, de talán a Gondviselés keze is benne volt, hogy Mindszenty parlamenti imája meghallgatásra talált, és a hercegprímás végül az amerikai nagykövetségre távozott. Mindszenty életének másfél évtizedes korszaka közel két óra alatt dőlt el, ami alatt a főpap minden jel szerint sodródott az eseményekkel, de a végső döntést a golyózápor közepette mégis ő hozta meg – valahol a Kossuth tér szélén.

Érdekes megjegyezni, mert jól mutatja a sokat említett esetlegességet, hogy november 4. után Nagy Kálmán és Ács Tihamér is beállt a kádári megtorlást szolgáló karhatalomba ('pufajkások' lettek), amíg azonban Nagyt később elbocsátották innen (nem volt elég kíméletlen), addig Ács szovjet parancsnoksági tolmács lett a XIII. kerületben. Ennek ellenére letartózták mindkettőt, a „*népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételért*”⁸²⁰. Nagy Kálmánt másodfokon 8 évre ítélték, amelyből négy és fél évet le is ült, Ácsot azonban csak egy év felfüggesztetre, de ebbe sem tudott belenyugodni, folyamatosan ennek visszavonását kérte a bíróságtól, és több tucat beadványt írt, hogy töröljék el ezt is, ezzel bizonyítva lojalitását a rendszerhez⁸²¹.

Mivel a bíboros másfél évtizedet töltött az amerikai követségen, amire a lehetőséget még a Nagy-kormány tagjaként Tildy kabinetje kérte, furcsa azt mondani, hogy az Egyesült Államok nem támogatta a politikai/diplomáciai menedékjogot, mégis az USA erre vonatkozóan egy már több mint másfél száz éves saját diplomáciai alapelvet követett 1956-ban. Ezen pedig nem tudott az a kérdés sem változtatni, hogy a hidegháború kellős közepén és egy újra megszállt országban mennyire lehet ezt helyesen alkalmazni. Az Egyesült Államok kormánya nem is kezelte ezt a kérdést a nemzetközi jog részeként, és kijelentette, hogy „*egy külföldi küldött háza nem lehet a bűnösök menedékhelye, sem pedig az ártatlanok börtöne*”, ezért

⁸¹⁹ National Archives and Records Administration Record Group - NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Records Relating to Cardinal Mindszenty 1956-1972, Entry 2691-B, Boks 1. Mindszenty Classfield 1956-June 1957. E. T. Wailes követ levele J. D. Beamhez, az Európai Ügyek Hivatal vezetőjéhez. 1956. december 12. Idézi: Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 1064. o.

⁸²⁰ ÁBTL 3.1. 9. V-144 889. Nagy Kálmán és társa. Nagy Kálmán 1958. október 23-ai kihallgatásának jegyzőkönyve.

⁸²¹ Sorsukat Tyekvicska Árpád bemutatta; *Írások a forradalomról*, 153-154. o.

korábban egyetlen olyan, a diplomáciai menedékjogot szabályozó (1928: Havanna, 1933: Montevideo) menekültügyi nemzetközi döntéshez, egyezményhez sem csatlakozott, ami másra kötelezhette volna. Korábban leginkább csak olyan befogadások történtek, amikor emberélet mentéséről vagy más humanitárius okokról volt szó. Ezért az Egyesült Államok külügyminisztériuma mindig határozott különbséget tett a *politikai menedékjog (asylum)* és az *ideiglenes menedék (refuge)* között⁸²². Ez utóbbit adták meg Mindszentynek, ugyanis ideiglenes menedék akkor volt adható, amikor közvetlen, tömeges erőszak veszélye áll fenn – a szovjet intervenció pedig ilyen volt 1956. november 4-én. A hercegprímás ténylegesen a szovjet fegyverek elől menekül ekkor reggel a Parlamenttől az amerikai nagykövetségig, ahol óvintézkedéseket tettek a becsapódó golyók ellen az alkalmazottak.

Amennyiben Mindszenty a helyi, tehát az USA által elfogadott kormány (ekkor ez a legutolsó Nagy Imre-kormány volt) elől menekült volna, a *refuge* státusz sem lett volna megadható neki. De mivel a menedéket pontosan a Nagy Imre-kormány egy tagja kérte a bíboros számára, a személyes biztonsága érdekében, ezért azt már november 4-én, reggel hat óra körül (legkésőbb fél hétig) megkapta, egyelőre csak kódolt formában. A menedéket kérő üzenetet minden jel szerint látnia kellett magának az elnöknek is. Az engedélyt Herbert C. Hoover külügyminiszter-helyettes járta ki a prímásnak, egyenesen az Eisenhower elnöknél, indoka pedig az volt, hogy „közvetlen üldözésről van szó, amely emberi életet veszélyeztet”⁸²³. Hamis tehát az a vélekedés, hogy a hercegprímás a jelentkezése után „*automatikusan*”, „*magától értetődően*” megkapta a menedéket, amiről egyébként Wailes egy személyben nem is dönthetett volna. Wailes jelezte is, hogy a helyzet problémás, de ő a Külügyi Szolgálati Szabályzat 225.2-es pontját tartja irányadónak amely „*a menedékjog kiterjesztésének korlátairól*” szól, kimondva: „*Az általános szabály az, hogy egy diplomáciai vagy konzuli hivatal ne nyújtson menedékjogot másoknak saját hivatali munkatársain vagy személyes alkalmazottain kívül. Menedék nyújtható hivatalan menekülteknek, akiknek az élete közvetlen veszélyben forog tömeges erőszak folytán, de csak addig, amíg a tényleges veszély fennáll. Meg kell tagadni a menedéket az olyan személyektől, akik a helyi kormány törvényes szervei elől menekülnek.*”⁸²⁴

Mindszenty esetében tehát minden összeállt a szabályos „*refuge*” státuszhoz: a szovjet intervenció tömeges erőszak volt, a főpap életveszélyben is volt, és nem a törvényes

⁸²² Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest, 2008, 777. o.

⁸²³ Jacob D. Beam: *Multiple Exposure*. 1978, WW., 71-72. o.. In. Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros, prímásról, esztergomi érsekről*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 19. évf. 3-4. sz. 2007, 175-221. o. és Somorjai-Zinner: *Majd halálra ítélve*, 2008, 776. o.

⁸²⁴ Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve*, 2008, 777. o.

kormányzervek elől menekült, éppen ellenkezőleg: szerencsére azok kértek neki menedéket. A gond csak az, hogy ez a státusz ideiglenes, rövid idejű volt, amíg a közvetlen (élet)veszély el nem múlik, és pontosan ez a rész vált egyre problémásabbá az idő múlásával. A *refuge* jogállásából fakad az, hogy nagyon gyorsan, lényegében már 1956 novemberében szabályozták Mindszenty lehetőségeit.

A szabályozás indokoltságát két esemény is indokolta, Mindszenty nagykövetségi tartózkodásának első néhány napját az jellemezte, hogy a közvélemény és az USA is örül annak, hogy a bíboros él, biztonságban van, a *refuge* megadása indokolt volt. Edward Thompson Wailes nagykövet ezért is beleegyezett, hogy a CBS és az NBC ott tartózkodó operatőrei lefilmezhessék Mindszentyt november 5-én, amint egy amerikai zászlóval a háttérben misét celebrál. A hercegprímás őszinte csodálatára engedélyezett saját hatáskörben két sajtótájékoztatót november 4-én és 6-án az amerikai újságíróknak, de a követség védelme érdekében csak úgy fogalmazhatták meg a kérdéseket és a válaszokat, mintha azok egy szabad bíboroshoz szóltak volna, ahogyan a követségi menedéke előtt kérdezték volna⁸²⁵.

A sajtótájékoztatót – ahogyan sejteni lehetett – komoly visszhangot hoztak a menedékben lévő hercegprímásnak, aki ekkor még aktív egyházkormányzati tevékenységet is vitt (erről korábban írtunk), de mivel már november 4-én reggel 8 óra után is nyilatkozatot kértek tőle az amerikai nagykövetségen (washingtoni felszólításra), ezért úgy gondolta, hogy erre nemcsak kötelezettsége, hanem lehetősége is van új állapotában. Dag Hammarskjöldtől, akit a szabadságharc ideje alatt vártak többen is, így Mindszenty is Magyarországra, az ENSZ főtitkárától könyörögve kért ENSZ-békefenntartókat a szovjet intervenció megállítására, november 9-én; „...*a szabadságharc folytatódik. Oroszország fegyveres ereje csak a fegyvertelenek ellen hatásos. Könyörögöm az Egyesült Nemzetekhez, küldjenek nemzetközi rendfenntartó erőt Magyarországra, hogy megszűnjön a káosz. Egy ilyen haderő előtt az oroszok hajlandóak lesznek meghunyászkodni. Életünket csak tettek menthetik meg, a habozás halált jelent*” (ld. Melléklet). A drámai üzenetet mérlegelték a követségen, de végül is nem továbbították a főtitkárnak, ami az első komolyabb szabályozás volt a hercegprímás itteni életében. Az eredménytelen levél után, Leslie Balogh Bain cikke volt az a szerencsétlen incidens, amely Mindszenty mozgásterét lehatárolta 1956 decemberében és lényegében,

⁸²⁵ National Archives and Records Administration Record Group - NARA 84. Foreign Service Posts of the Department of State Hungary. Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691B, Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Kimenő távirat a budapesti USA képviseltről az amerikai külügyminisztériumnak, 1956. november 19. In. Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*. Múltunk, 2011/2. 178. o.

fokozatosan, de egyfajta kezelési protokollt, ügyrendet eredményezett⁸²⁶, amelytől az elkövetkező 15 évben nem nagyon tértek el. Ezek szerint Mindszenty nem használhatta sem egyházi, sem politikai működési terepeként a nagykövetséget, ergo nem küldhet közvetlenül sem leveleket, sem üzeneteket, nem is telefonálhat, és nem is fogadhat – legszűkebb hozzátartozóin kívül – senkit sem. Az ügyrend nagyon szigorúan 1963-ig érvényben volt, utána kis engedményekkel puhult a Szentszéknek tett engedmények tekintetében (König bíboros és Casaroli bíboros látogatásai), de csak azért, hogy a hercegprímás távozását elősegítsék. Mindszenty meglehetősen szkepszissel vette tudomásul ezt az ügyrendet, tisztában volt helyzetével, lehetőségeivel, nem ringatta magát illúziókban későbbi kérvényeit, javaslatait, megkereséseit illetően, sőt: *„Nagy előnyei vannak au <<asyl-right>>-nak: pl. válaszolatlan maradhat a jogélvező levele. Minden levele fertőző a címzettel szemben. Én ebbe sohasem nyugodtam meg. Panasztam a helyi vezetők előtt. Kényelmes betűrágásnak tartottam. Miért írtam? A lelkiismeretem sürgetett. A hazámról volt szó. Vártam, hogy megkérdeznek, mielőtt bármi új fordulat történik. Nem történt. Kérdezetlen is szólnom kellett.”*⁸²⁷.

Bain – akit korábban a magyar államvédelem is be akart szervezni – a *Look* magazin 1956. karácsonyi számában megjelentette a hercegprímás levelének másolatát (ld. Melléklet), amelyet Eisenhowernek írt⁸²⁸, egy ehhez kompilált 'interjú' (lényegében inkább riport) mellékleteként⁸²⁹. Az ügy komoly diplomáciai bonyodalmakat eredményezett, annak ellenére, hogy lényegében csak a szovjet intervenció szenvedéseit – „*tűz és halál az osztályrésze*”-sorolta fel a prímás, áldást kérve az elnök munkájára és az amerikai népre.

Mindszenty nem folytathatott semmilyen közéleti (politikai) és egyházkormányzati tevékenységet a követségen, tekintettel arra, hogy a helyzet elsősorban a személyi védelmét szolgálta, addig, amíg a veszély el nem hárul. Mindszenty azonban nem volt kiadható, még akkor sem, amikor a közvetlen életveszély elhárult, a csapatok visszahúzódtak, tekintettel arra, hogy a kádári Magyar Népköztársaság mindvégig fenntartotta az 1949-es ítéletet a bíborossal szemben (így semmisnek tartotta a Nagy Imre-féle rehabilitációt), emellett pedig

⁸²⁶ National Archives and Records Administration Record Group - NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691B, Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Beérkező távirat az amerikai külügyminisztériumtól a budapesti USA-képviselőre, 1956. december 7.; uo. Kimenő távirat a budapesti USA képviselőtről az amerikai külügyminisztériumnak, 1956. december 8. In. Balogh Margit: *Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében*. Múltunk, 2011/2. 191. o.

⁸²⁷ Mindszenty József: *1956 - Írások a hagyatékából*, 2016, 82. o.

⁸²⁸ A levelet Mindszenty valóban rá, illetve Turchányira bízta november 8-án, három másik levél mellett, amelyeket azonban megsemmisített Bain, nehogy Turchányit terheljék, miután elkapták.

⁸²⁹ *Look* magazin, karácsonyi különkiadás. 20. kötet, 26. sz., 1956. december 25. 21–25.

újabb bűnlajstrommal álltak elő a bíboros 1956-os tevékenysége kapcsán. Ez persze közvetett, de személyes veszélyt jelentett, nem közvetlen életveszélyt, de politikailag sem volt megengedhető, hogy a bíboros a kommunista rezsim fogja legyen, és ehhez az USA aktívan asszisztáljon. Ezért tényszerűen a *refuge* – időintervallumát és tartalmát tekintve is – gyakorlatilag *asylum* lett az évek haladtával; egy nagyon feszélyezett, precízen szabályozott és a hatvanas évek közepétől egyre inkább kényelmetlen *asylum*, amelyre sok megoldási kísérlet született, melyeket azonban már nem e könyvben kell tárgyalnunk. Kényelmetlennek azonban nemcsak a főpap tartotta ezt, hanem a népköztársaság vezetői, Mindszenty az *asylum*-ban megmenekült a felelősségre vonástól és a retorziótól is, amely a szabadságharc leverése után fokozatosan kezdetét vette.

IX. Utóvédharc az illegitim rendszer ellen, a szabadságharc politikai folytatására tett kísérletek (1956–1960)

„...az ember csak saját vérével gavalléroskodhat. A magyar vér oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét.”⁸³⁰

Az amerikaiak egészen 1956-tól 1971-ig *menedéknek (refuge)* tekintették mindazt, amit Budapesten, a Szabadság téren az amerikai konzulátus nyújtott a primásnak, 14 évig, tíz hónapig és 24 napig. Mindszenty nem egészen így gondolta, hanem sokkal inkább *menedékjognak (asylum)* tartotta, ennek megfelelően köszönte meg a segítséget az elnököknek, a külügyminisztereknek és a változó státusszal rendelkező konzulátusi vezetőknek. A tárgyalt időszakban ugyanis, 1956–57 között „*minister*”, 1957-től 1967-ig „*Chargé d' Affaires*”,⁸³¹ 1967-től „*ambassador*”⁸³² állt az Amerikai Egyesült Államok budapesti (nagy)követségének az élén, ami jól mutatja az ország változó diplomáciai viszonyát a magyarországi kommunista diktatúrához, melyben a fordulópont 1956 volt, illetve a hidegháborús enyhülés korszakának kezdete. Négy amerikai elnök (Eisenhower, Kennedy, Johnson, Nixon), hat külügyminiszter és helyetteseik, de csak egyetlen magyar kommunista vezető (Kádár János) jelzik Mindszentyt, ahogyan ő nevezte meg saját helyzetét, félrabságának korszakát. Ebből most, tekintettel a kötet témájára, csak az 1960-ig terjedő korszakot érezzük relevánsnak tárgyalni, hiszen a szabadságharc intervenció utáni szakasza csak 1957 májusában zárult le, eddigre már minden ízében kiépült a Kádár-adminisztráció.

⁸³⁰ Albert Camus: *A magyarok vére (Le Sang des Hongrois)*, részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

⁸³¹ Ideiglenes ügyvivő.

⁸³² Nagykövet.

A megújult adminisztrációval kialakuló kommunista diktatúra elleni harcot a prímás a saját korlátozott eszközeivel sokáig aktívan folytatta még, hallgatólagos támogatottsággal vagy tűréssel azonban csak 1960-1963-ig bírt a vendéglátói részéről. Ettől az időponttól mindenképpen változás állt be, és ez a főpap orientációiban is meglátszik. Három pápa (XII. Piusz, XXIII. János, VI. Pál) is fémjelzi ezt a korszakot, akik nem mindegyikével tarthatott tényleges kapcsolatot Mindszenty; XII. Piuszhoz írott leveleit nem továbbította az amerikai fél, XXIII. Jánossal is alig volt lehetősége kapcsolatot fenntartani, csak 1963 tavaszától, VI. Pállal azonban intenzívebbé vált a levelezése. Az általam itt érintett időszakban (1956-1960) ez azt jelenti, hogy XII. Piusznak 8 levelet írt (a korábban említett, kényszerített dátumú leveleket/levél-tervezeteket most ide nem számítva), a széküresedés időszakában, illetve XIII. Jánosnak 1960-ig bezárólag pedig 6 irat (meghívó és levél) jelzi a jobbára egyoldalú kommunikációját a Szentszékkal Mindszentynek⁸³³. Az Egyesült Államokba összesen ezen időszak alatt 39 levelet küldött, írásbeli választ csak egyet kapott, szóbeli visszajelzést azonban annál többet levelei kapcsán. Érdemi, a prímás kéréseinek megfelelő intézkedés nem sok történt az USA részéről, noha minden egyes javaslatát elemezték, megvitatták, szorosán jegyzetelték⁸³⁴. Hivatalos látogatója nem volt ebben az időszakban. Ez alapján, illetve a levelezés adminisztratív kezelése kapcsán összegezve megállapítható, hogy a prímás itteni tevékenysége és élethelyzete *erős izolációban* történt⁸³⁵, amely olyan körülmény, melyet szoros keretként kell kezelnünk a tevékenységének tartalmát tekintve, mellé helyezve azt is, hogy ezt a prímás lényegében soha nem fogadta el teljesen, számára fontos pontokon igyekezett ezeket a kereteket kijátszani, lazítani⁸³⁶.

Ez a fajta kettősség – hosszasan kifejtett politikai nyilatkozatok, kérések lényegi intézkedések nélkül – önmagában is felveti a kérdést, hogy mennyire tekinthetjük *valóságos politikának* mindazt, amit ekkor Mindszenty József *elszigetelten* kifejtett? Álláspontunk szerint *egyértelműen*, még ha a politikai cselekvés tere egyre inkább *szimbolikussá* is vált, hiszen mozgástere és eszközei eleve adottak voltak, ezeket használta ki maximálisan. Mindszenty

⁸³³ Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor összesítését veszem alapul ebben és az amerikai levelezésben is vö. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza. Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal 1956-1971*, 2016, 680-681. o.

⁸³⁴ Ezek formája mindig nagyon egyszerű volt: leveleit megkapta az amerikai adminisztráció, nyugtázták azok tartalmát, néhány esetleges megjegyzést még közöltek vele, de csak szóban. A szentszéki levelezés során a leveleit nyitott borítékban adta át a követségnek, amely elküldte az amerikai külügyminisztériumnak, Washingtonban, lefordították, majd átadták a Vatikán washingtoni apostoli delegátusnak, aki azt továbbította Rómába. Visszafelé ugyanezt az utat járta meg a válasz, ha volt ilyen.

⁸³⁵ Az amerikai nagykövetségen Mindszenty tartózkodási hely, amely minden jel szerint 1957-ben nyerte el végleges formáját, lakájosnak, de meglehetősen szabályozottnak, zártnak tekinthető. Viszonylag pontos, külső beszámolóink későbből van csak Casaroli bíboros kísérőjétől, Luigi Bongianinótól, 1964-ből. Uo. 15-16. o.

⁸³⁶ Uo. 642-644. o.

helyzete ebben az időszakban önmagában is bel-, illetve külpolitikai tényező volt, ezért levelei, írásai, gondolatai az egyetlen saját politikai tettek, amelyeket a korlátozott eszközei lehetővé tettek. Ezek logikus és következetes következményei mindannak, amit kötelességként tenni tudott 1956-ban és előtte, meggyőződése szerint – alkotmányos, közjogi szerepéből fakadóan és nemzete, valamint egyháza iránti szeretete és kötelességérzete okán.

Az 1956 és 1971 közötti időszakot korszakokra bonthatjuk,⁸³⁷ amit a primás főbb törekvései mellett a Szentszék, illetve a nagykövetség szándékai és érdekei is indokoltá tesznek. 1960, esetlegesen 1963 választóvonal azért is, mert Magyarországon (egyházi elítéltekre ugyan nem feltétlenül vonatkoztatva) kihirdették az amnesztiát, májusban az ENSZ-ben elfogadták a Magyar Népköztársaság küldöttének a megbízólevelét, és az év végén levették a napirendről a 'magyar kérdést' is. Innen számíthatunk egy lassú konszolidáció kezdetét, amely kompromisszummal zárul majd, illetve több elemében a kádári Magyarország nyereségével is. Disszertációm témája tekintetében ennek a négy évnek az áttekintése csak abból a szempontból fontos, amennyiben a hercegprimás tematikája intenzívebben még a szabadságharcához kapcsolódik, ennek utóhullámai, szabad tevékenységének egyrészt lezárása (egyházkormányzat), másrészt pedig a remélt vagy ténylegesen megtett közéleti cselekedeteinek a gondolatiságára is magyarázatot kaphatunk. Mindszenty tematikája teljessé válik a szabadságharc politikai folytatása, illetve értékelése kapcsán lényegében 1960-ig, ennek megfelelően olvasztja egységbe politikai krédójával, lényegi oszlopain azonban nem változtatva. E mellett Mindszenty feladatának tartotta azt is, hogy a szabadságharc aktív résztvevőjeként, annak vívmányai mellett kiálljon, ez a Kádár-rezsim illegitim és zsarnoki jellegének nyomatékosításában nyert leginkább értelmet 1956 novembere után, amelyet később is megtett ugyan, de komplexebb érvennyel.

Az 1956 és 1962 közötti korszakban a szabadságharc utáni megtorlás és egy lehetséges beavatkozás foglalkoztatta, illetve a Kádár János vezetésével létrejövő új rendszer elleni felszólalások lehetőségei (amelyet több nemzetközi fórumon is szorgalmazott). A második, 1963-tól 1966-ig tartó korszakban – a hidegháborús enyhülés mellett párhuzamosan – jelentkezik Mindszenty esetében az eltávolodás vendéglátóitól (ekkortól használja egyre többet a „félrabság” kifejezést a saját állapotára), és ekkor kezdi fenntartásokkal, illetve kritikával kezelni a szentszéki enyhülési politikát is. Ezért egyre többet hangsúlyozza leveleiben a számára fontos – gyakran transzcendens valóságokkal és a természetjoggal is

⁸³⁷ Itt nagyjából követem Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor időszakolását, amihez hasonlóan korábban, kismonográfiájában Balogh Margit is hasonlóan alakított. Ld. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010. és Balogh Margit: *Mindszenty József*, Budapest, 2002.

összefüggésbe hozott – „igazságosság” kritériumát, mint a cselekedeteinek vezérlő elvét. E korszakot Mindszenty számára nehezítette az is, hogy tudóbaja kiújult, amit ugyan rövidebb idő alatt sikerrel kezeltek, de azért nagyon nyomasztóan hatott az idős főpap kedélyállapotára, aki a halállal is számolt ennek kapcsán.

Az utolsó, 1967–1971 közötti korszakban a prímásnak nemcsak személye, hanem – vendéglátói szerint nem stabil – politikai álláspontja, helyzete is teher lett. Ezért mind a főpap, mind pedig az USA és a Szentszék számolt már azzal, hogy mennie kell Magyarországról, ezzel egyre nagyobb teret adva a kádári kormányzat elvárásainak a főpappal szemben. Ez azért is sajátos, mert az MSZMP számára – Rákosi személye mellett – csak Mindszenty volt nyitott kérdés, akinek viszont belpolitikai jelentősége 1963 után fokozatosan csökkent⁸³⁸, annak ellenére, hogy a prímás ismét népszerűsége csúcsán került elzárva híveitől, hazájától, félrabságban.

Mindszentynek 1956 és 1960 között az elbukott szabadságharc élménye és következményei voltak a legfőbb mozgatói, ezért is mutat folyamatosságot a szabad négy nap eseményeivel ez a négy év. Mindszenty József 1956 sorsfordító napjaira adott határozott definíciójához (*nem forradalom, hanem szabadságharc*) később is, így az azilum időszaka alatt is ragaszkodott.⁸³⁹

Ennek a korszaknak az egyik legfontosabb törekvése, hogy ez az állapot valahogyan helyreállítódjék: külföldi (USA, ENSZ) segítséggel, amire indokot a kegyetlen, újbóli szovjet megszállást követő megtorlás adhat okot; „*Senki sem várta, hogy az Egyesült Államok elküldi fegyveres erőit Magyarországra, azt viszont igen, hogy ENSZ-békefenntartók fognak érkezni, ami – akárcsak Koreában – kizárólag az Egyesült Államok kezdeményezésére történhetett volna. (...) Négy nap kellett, hogy az ügy az ENSZ elé jusson. Ennek rossz kihatása volt a szabadságharcosokra, és közbeavatkozásra bátorította a Szovjetuniót. A szuezi ügy árnyékában a magyar ügyet csak néhány szóra méltatták. Az ENSZ és a nagyhatalmak csak Szuezzel foglalkoztak.*”⁸⁴⁰. Mindszenty lényegében már a második, november 4-i szovjet intervencióval kapcsolatosan is a Nyugat, hangsúlyosan az USA felelősségét emelte ki, és ezt nem titkolt vendéglátói előtt sem, amikor helyzete megcsontosodni látszódott, már 1957-ben

⁸³⁸ Balogh Margit: *Mindszenty József*, 2002, 306–307. o.

⁸³⁹ Ezt konkrétan is leszögezte, saját időszakolással, Dwight D. Eisenhower amerikai elnöknek címzett levelében: „*A szabadságharc 1956. október 23. és november 3. között zajlott.*”. In. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 35. o.

⁸⁴⁰ Mindszenty levele Eisenhower elnöknek (1957. július 18). A frissen kinevezett (1957. július) amerikai ideiglenes ügyvivő Garrett G. Ackerson továbbította a bíboros levelét, de előbb többször is le akarta beszélni Mindszentyt erről. Nem javasolta, hogy különösebb figyelemre méltassák és a részletes választ sem. National Archives and Records Administration Record Group - NARA BP 1. do. 3. ő. e., In. (fordításban) Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 35-36. o.

májusában: „*Gondolatmenete a következő: A Nyugat és elsősorban az Egyesült Államok cserbenhagyta Magyarországot, amely nyilvánvalóan a Nyugatért harcolt a forradalom alatt. A bíboros láthatóan erősen hisz abban, hogy ha az Egyesült Államok sikeresen biztatta volna az ENSZ-t, hogy küldjön ide egy kis nemzetközi egységet vagy egy magas szintű ENSZ-képviselőt a forradalom kezdetén, vagy ha az Egyesült Államok küldött volna valamiféle ultimátumot a Szovjetunióknak, nem lett volna második szovjet intervenció. Nem hajlandó elfogadni, hogy egy ilyen lépés (...) nem volt lehetséges. (...) <<Sajnos Magyarországon nem az olaj, hanem az erkölcs forgott kockán.>> (...) Azt az érvelést viszont nem fogadja el, hogy a magyar helyzet azért más, mert Magyarország a szovjet hadsereg megszállása alatt áll. <<Magyarországot azért foglalták el, mert Rooseveltt a beleegyezését adta ehhez Jaltában.>>. (...) Első javaslata, melyet a legtöbbször emleget, a gazdasági bojkott (...) más konkrét javaslata nincs (...) Ahogy halad az idő, egyre nő a keserűség benne ezzel kapcsolatban.*”⁸⁴¹. Az elmaradt nyugati segítség nem új elem a primás kibontakozással kapcsolatos koncepciójában, hiszen ennek az esélyét már az első szabad nap óta hangsúlyozta egyeztetéseiben, tárgyalásaiban. Az intervenció és a bábkormány működése által kialakult itthoni helyzet súlyossága kapcsán, ahogy egyre esélytelennek tűnt mind a Nyugat, mind az ENSZ segítsége, a remény és tenni akarás éltető ereje azonban megsavanyodott a főpapban minden jel szerint. Ez lehetett a kiindulópontja annak, hogy hátralépett az aktuál-, illetve reálpolitikától idővel és a szabadságharc bukását, illetve lehetséges politikai folytatását szélesebb, historikus elemekkel dúsított perspektívában kezdte tárgyalni leveleiben, feljegyzéseiben. Mindez véleményünk szerint annak a biztos jele, hogy Mindszentyt komolyan aggasztotta 1956 elveszett lehetősége, utólagosan ezért fokozatosan felszínre került keserű tehetetlenségében mindaz a politikai koncepció, amelyet a szabadságharc kapcsán remélt, szándékozott helyrehozni, megvalósítani hazájának boldogulása kapcsán.

Mindszentynek ez a krédója, jelleme szerves részeként hamar feltűnt új vendéglátóinak is. 1957 májusában már pontos jellemzést találhatunk arról, amely lényegében, ha nem is pozitív éllel⁸⁴², de mindenképpen a hercegprimás jellemének és gondolatainak koherenciájáról számol be: „*Mindszenty bíborost udvarias modorú, idősebb úrnak tudnám jellemezni, akinek*

⁸⁴¹ 244. dokumentum, *Emlékeztető a budapesti amerikai követség első titkára és a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros beszélgetéseiről, Amerika kudarca a magyar ügyben*, In. Somorjai Ádám OSB – Zinner János: *Majd halálra ítélve*, 2008, 798-799. o. Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty, 1956-57. Bizalmas. Fogalmazta: Rogers.

⁸⁴² Ackerman a bíboros ott tartózkodása után kevesebb egy évvel, 1957 októberében már egészen konkrétan megfogalmazza ezt feletteseinek felterjesztésében: „*Mivel a bíboros jelenléte a követségen talán kinosabb az Egyesült Államoknak, mint a jelenlegi magyar rezsimnek, kétséges, hogy ez a rezsim valóban lépéseket akarna tenni, hogy véget vessen a fennálló helyzetnek. (...) Pillanatnyilag úgy tűnik, holtponton vagyunk.*” Uo. 816-817. o.

*megvan a maga határozott egyéni gondolkodásmódja, de akinek legfőbb jellemzője a Magyarország iránti megszállottság. (...) Szívesen fogad látogatókat, beleértve idegeneket is, és készségesen társalog. Modora rendkívül udvarias és hivatalos, de tréfálni is szokott, és ugyanúgy élvezzi a könnyed társalgást, mint a komolyat (...) legfőbb érdeklődési köre Magyarország. Legjobban a politikai és történelmi kérdése érdeklik, de a napi fejlemények is, a követségen kívüli események, napi kapcsolataink a magyarokkal (...) Ha magyarul folyik a beszélgetés, sokszor teljesen elvesztem a fonalat, és bár ez nyilván kellemetlen, őt láthatóan nem zavarja, s nem vár tőlem több választ néhány egyetértő bólintásnál. Az ilyen beszélgetések azonban majdnem mindig személyes anekdotázást és személyes történelmi emlékek felidézését jelentik. Rendkívül jó a memóriája ...*⁸⁴³.

Mindszenty ebben a korszakban (is) egyaránt szót emel az itthon maradt és az emigráns üldözöttekért is. Eisenhowernek küldött 1957. május 4-i levelében, amelyben egyébként helyzetének fenntartását kéri, megállapítja: „Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzatos földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összetereztelt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. (...) Sajnos nem használták ki a legjobb politikai lehetőségeket, hogy segítsenek rajtunk. Nemcsak katonailag, hanem diplomáciailag és gazdaságilag sem. Bárcsak Magyarország földjére lépett volna nyugat felől egy jelképes ENSZ csapat október 28. és november 3. között! (...) Attól félek, megsemmisül a nemzetem. A terroristák már fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom.”⁸⁴⁴.

Mindszenty cáfolta az MSZMP ellenforradalmi koncepcióját (melyet az ún. *Fehér Könyvekben*⁸⁴⁵ fejtettek ki és terjesztettek – külföldön is, doktriner módon, propagandisztikus céllal), pontosan azért, hogy ezzel ne lehetetlenítse el 1956 ügyét, például Dulles amerikai külügyminiszter előtt. Ennek cáfolataként egyébként a két hivatalos 1956-os beszédét (november 1. és 3.) mutatta fel, némi kommentárral ellátva.

⁸⁴³ A feljegyzés szerzőjeként Zinner és Somorjai Louis Topolskyt, az amerikai követség akkori másodtitkárát azonosítja be. Uo. 800-801. o. Department of State, Budapest Mission Files: Lot 75 F 163 Mindszenty.

⁸⁴⁴ NARA BP 1. do. 3. ő. e. In. (fordításban) Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 26-28. o.

⁸⁴⁵ *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben I-IV.*, Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatási Hivatala, 1957. Szerkesztőbizottsága: Betlen Oszkár, Darvasi István, Fellegi Tamás, Lovas Márton, Nemes Dezső, Nemes János, Orbán László, Szirmai István. Ide kell még sorolni Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése című kötetet is, amelyet szintén a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala adott ki (é. n.). Mindszenty ismerte őket, írásaiban, jegyzeteiben kitér rájuk.

A menedéket fenntartották, szóban értesítették – a szigorított eljárásrend szerint – a bíborost erről, de más felvetéseire nem érkezett válasz, mert az újabb válaszokat és levelezést generálna és „egy kiterjedt levelezés a bíboros és az Elnök között esetleg feszélyező lehet az Elnök számára”. Ez már egy sajátos, szigorított *policy* (eljárásrend) summája, amely a hercegprímás leveleivel kapcsolatosan, amely legkésőbb innentől kezdve érvényben maradt, bevett gyakorlat lett: szóbeli választ kapott a budapesti ügyvivőtől a nyugtázásról, néhány mondatban összefoglalva mindazt, amit hasznosnak tartanak a levelével kapcsolatosan.⁸⁴⁶ A hercegprímás politikai tevékenysége tehát innentől kezdve egyoldalú lett, mozgástere zárttá vált. Leveli, feljegyzései egyfajta kinyilatkoztatások lettek idővel, de nem szándékuk szerint, hanem lehetőségük okán, ezért legjobb esetben is csak ’jelzéseknek’, ’tájékoztatásoknak’ tartották őket, de érdemi diskurzusról nem beszélhetünk. Az érzékenységet pedig idővel felváltotta a mindennapi diplomáciai ügyrendi rutin. Értelmezésük azonban akkor is, idővel pedig még inkább számos kérdést vetett fel, ugyanakkor gazdag adattára a hercegprímás gondolatainak, vívódásainak, az izolációban csontosodó orientációinak.

Mindszenty fájdalma és tehetetlenségéből fakadó kétségbeesése Dulles külügyminiszternek írott levelében is megnyilvánul: „*Nehéz türelmesen várni annak, aki a saját vérében fuldoklik. Az idegen hadsereg és az illegitim kormány, melyet az ÁVH koncentrációs táborokkal, kitelepítésekkel és tömeges (naponta hat) halálos ítélettel támogat, a mindennapi valóságot jelenti. Az ENSZ-bizottság döntése után, melyhez nyolc hónapra volt szükség, a kínzások és hamisságok napjai megrövidülhetnek.*”⁸⁴⁷ Dulles utasítása egyértelmű volt Barnes-nak, szóban kell értesíteni a bíborost - az amerikaiak csak az egyházi tisztséghez ragaszkodtak a hivatalos megszólításokban - az aktuális amerikai politikai tevékenységekről, amelyeket Magyarország érdekében kifejtene. Mindszentyt ez azonban újabb és újabb – tájékoztatást és cselekvésre felhívást vegyesen tartalmazó – levelek írására ösztönözte. Ezekben megmutatkozik, hogy a prímás kielégítően tájékozott, de forrásait nem tudja ütköztetni egymással, kritika nélkül elfogadja azokat, azonosul velük. A külügyminiszternek szóló levelében például részletezi Kádár „néplélek-nyomorító lépéseit”: „*A magyar falvak szenvednek kevesebbet, a falu ellenállása mégis erőteljesebb volt a munkásokénál vagy az értelmiségénél. Kádár és csapata nem mert házról házra járni, hogy begyűjtse a parasztok tiltakozó aláírásait. A monopolárákkal szemben azonban még a falvak is tehetetlenek lesznek.*

⁸⁴⁶ Joseph N. Greene jr. washingtoni külügyi tisztviselő készített emlékeztetőt Andrew Jackson Goodpaster dandártábornoknak, a későbbi NATO-parancsnoknak a hercegprímás leveléről. Ő rögzíti először ezt a protokollt. NARA BP 1. do. 3. ö. e., EE 10. do. ö. e. In. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971*, 2010, 26–30. o.

⁸⁴⁷ Uo, 31. o.

Természetesen a rögtönítélő bíráskodás is folytatódik, s vele a bebörtönzések, a kitelepítések és a megfélemlítések. Amennyiben a határozat csak papír marad, és nem lehet neki érvényt szerezni, a magyar nép elpusztul. Erősítést kérek.”⁸⁴⁸

Ez a kombattáns magatartás és a hozzá kapcsolódó hangnem Mindszentytől soha nem állt távol, ha az ellenfeleiről volt szó, a kommunizmussal és a szovjet megszállókkal szemben pedig mindig ez jellemezte. 1956-ban – Tildyvel szemben, akit jellemgyenge embernek tartott – is az ENSZ és az USA beavatkozása mellett volt,⁸⁴⁹ így ez annak csak a logikus folytatása volt a részéről. Mindszenty nem tudott és nem is akart a kommunistákkal kiegyezni, lényegében 1919 – a kommunizmussal való első tényleges találkozása – óta ez volt az álláspontja haláláig. Eisenhowernek írt levelében fontosnak tartja leszögezni, hogy kéréseit, panaszait, közbelépést sürgető leveleit milyen pozícióból írja: lényegében nem egyházi személyként, hanem közjogi (alkotmányos) pozíciójából, amely értelemszerűen nem az 1949-es kommunista alkotmány volt („*Sztálin és Vorosilov nem lehet a magyar alkotmányjog forrása*” – jegyzi meg epésen Mindszenty az elnöknek),⁸⁵⁰ hanem a történeti magyar alkotmány. Mindszenty ezért leveleiben következetesen használja a „*Magyarország hercegprímása*” vagy a „*Magyarország primása*” címet,⁸⁵¹ a bíborosi és esztergomi érseki egyházi pozíciója mellett – és nem helyett. Eisenhowernek 1957. november 27-én írt levelében megfogalmazta a tömeges magyar emigráció kapcsán, hogy az amerikai elnök intézkedjen, hogy legalább a kiskorúan minél hamarabb visszatérhessenek az országba. Mindszenty nem támogatta a tömeges emigrációt, ezzel kapcsolatosan kérte XII. Piusz pápát, hogy a müncheni érseken keresztül hasson oda, hogy a helyi illetőségű SZER ne biztassa az ország elhagyására a magyarországi lakosságot 1956 december 8-án, eredménytelenül⁸⁵². Semmiképpen nem akarta, hogy, ez tisztán amerikai akciónak tűnjön, ezért felajánlotta, hogy

⁸⁴⁸ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 39. o.

⁸⁴⁹ *Emlékirataim* 1989, 436. o.

⁸⁵⁰ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 51. o. A témákat az amerikai külügy „magyar belügynek” tekintette, sajátságos módon, és nem tekintették kompetensnek a bíborost politikai ügyekben. A kollaboránsok sorát Mindszenty később kiegészíti még Varga Bélával is, akinek korábban a főpap többször segítséget nyújtott, sőt bújtatta is a nyilas puccs után. Elmarasztaló ítéletében kimondja, hogy ők „1948 előtt segítettek Moszkvának alkotmányos eszközökkel konszolidálni a kommunizmust Magyarországon. Az igazi szabadságharcosoknak semmi befolyásuk sincs.”. Uo. 56. o.

⁸⁵¹ Sajátságos, hogy a köztársasági és a népköztársasági (kommunista) magyar állam is használta a ’hercegprímás’ kifejezést Mindszentyvel kapcsolatosan, akinek ez 1945 óta járt. Ugyan következetlen használatot látunk, de lényegében akár ’primás’, akár ’hercegprímás’ volt Mindszenty címe, a közjogi szerepén ez semmit sem változtat. A vatikáni és a köztársasági (1947) szabályozásokra előrébb már kitértünk.

⁸⁵² Bgy. 24. dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 51. o. És még: „*Gyötör a népem sorsa. (...) Napról-napra keserűséggel látom a Free Europe menekülési pánikját. Elég lett volna a fegyverrel küzdők menekülése.*”, Mindszenty József: *1956 – Írások a hagyatékából*, 2016, 76. o.

jelezzék a nyilvánosságnak, önálló tényezőként, ő kezdeményezte ezt: „*Mindig is helytelennek tartottam az eszeveszett menekülést az országból, melyet nagymértékben a külföldi rádiók szítottak. Ha Elnök Úr hajlandó erre, és ha nem összeegyeztethetetlen az én jogi helyzetemmel, nem tiltakozom ellene, hogy jobb érv híján Ön ezt az új helyzetet a hercegprímás közbelépésének tulajdonítsa. Így Kádár és csapata nem könyvelheti el ezt a változást a saját sikerének.*”⁸⁵³ Korábban, november 26-án érseki helynökét, Szabó Imre püspököt is arra kérte, hogy járjon el abban, hogy „*figyelmeztessék a híveket plébániánként: hagyjanak fel a meneküléssel, az ország elnéptelenedésének komoly veszélyeztetésével. Itt élned, halnod kell!*”⁸⁵⁴.

Az aggodalom mellett, megmutatkozik az is, hogy Mindszenty az izolációban elevennek tartotta 1957-ben is a közjogi szerepét, sőt mintha az izoláció virulenssé tette ezt, egyfajta 'state of mind' lett. Az egész hat éves időszak egyik legnyomatékosabb példája a külügyminiszter-helyettesnek, Robert D. Murphy-nek küldött levele⁸⁵⁵ 1958 januárjában. Ekkoriban a korábbi termékenységének csak negyedét érte el a leveleinek a száma, de tartalmában nem látszik változás, sőt nyíltsága talán azzal is magyarázható, hogy nem érezte már azt, hogy mindenáron udvariasnak kell lennie: „*A magyar alkotmányosság fonala 1944 márciusában szakadt meg, a hitleri megszállás idején. A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk. Csakis 1944-et tekinthetjük »normális« évnek. Amennyiben 1945-öt fogadják el annak, az 1956-os szabadságharc a maga kegyetlen, brutális letörése [sic!] s az azt követő deportálások és sorozatos kivégzések szintén legálisak. Akkor a szabadság miatti jelen aggodalmaink az illegálisak, ahogy az ENSZ teljes tevékenysége is a magyar ügyben. A másik oldalról pedig Moszkva cinizmusa és Kádár bakói lennének az illegálisak.*”⁸⁵⁶.

Mindszenty elmarasztalóan ír azokról, akik részt vettek az 1956-os szabadságharcban, de emigráltak: nem tartja jónak, hogy ők képviseljék a nemzetet, akik elmenekültek. Az 1956-os résztvevők közül azokat, akik osztották Nagy Imre és kormánya azon álláspontját, hogy az 1945-ös koalíciós politikai status quo-hoz térjen vissza az ország, elveti: „*Eszerint mindent, ami 1945-ben történt legálisnak, helyesnek és megtámadhatatlannak tekintenek. Ez az*

⁸⁵³ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 45. o.

⁸⁵⁴ Bgy 30. dosszié. In. *Mindszenty-leveleskönyv, Gondolatok a bíboros leveleiből*, (Összeállította: Mészáros István), 1997, 51. o.

⁸⁵⁵ NARA BP 1. do. 5. ö. e. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 49-52. o.

⁸⁵⁶ National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, USA. Record Group 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Records Relating to Cardinal Mindszenty 1956 1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty-Classified 1958. Mindszenty József levele Róbert D. Murphy külügyminiszter-helyetteshez. 1958. január 10. In. Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros levelezése az Egyesült Államok elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, 2011, 54-56. o.

álláspont azonban helytelen és veszedelmes.”. Az ENSZ Ötös Bizottsága 1957 és 1958 során forrón tartotta a magyar szabadságharc témáját. A jelentésében elismerte a nemzeti felkelés jogosságát, illetve elítélte a Szovjetuniót, amiért leverte azt⁸⁵⁷. Mindszenty biztonságos, de izolált helyzetében joggal érezhette úgy, hogy az ország képviselete az ENSZ előtt egyoldalú így, őt mellőzés érte, csak azért, amiért nem emigrált. Az amerikai külügyminiszter-helyettesnek küldött levele ezért most tartalmazta azt, amit nem mondott el – mert nem tudta vagy, mert nem volt módja erre – 1956 négy szabad napjában. Meg akarta gátolni, az 1956-os emigránsok által létrehozott „*Nemzeti Bizottság*” (helyesen: Magyar Bizottság, vagy Magyar Forradalmi Kormánybizottság⁸⁵⁸) hivatalos elismerését az USA által, azzal, hogy jelzi, nem ők a hiteles emberek a magyarság képviseletére, hiszen korábban a szovjetizáláshoz asszisztáltak: *„Kéthly marxista, Király karrierista és kommunista, Nagy Ferenc pedig miniszterelnökként kollaboráns, a bolsevizmus és Rákosi támogatója. Ezzel legalizálni akarja sajátmagát, amelyet én nagyon jól ismerek. Miniszterelnöki múltját és az ajándékot is, amit Vorosilovtól kapott. (...) Sztálin és Vorosilov nem lehet a magyar alkotmányjog forrása.*”. A hidegháború második fázisában, amikor az ideológiai háború még tartott, de már – Sztálin halála (1953) után a békés együttélés is megjelenő szempont volt, a krízisek megoldása mellett, Mindszenty az alkotmányosságot tartotta mércének, a nemzeti szuverenitás képviselete tekintetében. 1958-ban is az egyetlen törvényes, alkotmányos tényezőnek önmagát tartotta, aki ráadásul nem emigrált, jelenleg Magyarországon tartózkodik: *„Alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három [ti. Nagy, Kéthly, Király – PJ] továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát, és kérem annak kinyilvánítását, hogy elfogadásuk és megnyilatkozásaik nem az*

⁸⁵⁷ Kéthly, Király és Kővágó az ENSZ Ötös Bizottsága megjelent és nyilatkozott a magyar forradalom mellett. Kéthly memorandumban, Kővágó és Király nyilatkozatban tette ezt meg. Az Ötös Bizottság által elfogadott dokumentum (1957) szerint Magyarországon spontán nemzeti felkelés zajlott le 1956 októberében, melyet külső fegyveres erő, a szovjet hadsereg vert le, ezáltal beavatkozva Magyarország belügyeibe, s így a Szovjetunió megsértette az ENSZ Alapokmányát (1957. június 20). A Magyar Népköztársaság nem fogadta el az Ötös Bizottság álláspontját és illetékességét (1957. június 21), álláspontja szerint ezt a magyar kormány belügye, ezért nem adnak felkérésre sem felvilágosítást (pl. Nagy Imre és Maléter Pál személyére vonatkozóan). A sajtó közölte a Külügyminisztérium szóvivőjének nyilatkozatát az ENSZ Közgyűlésről és Mindszenty Józsefnek nyújtott amerikai menedékről is (1957. augusztus). A témával kapcsolatosan: Békés, Csaba és Kecskés D., Gusztáv (Szerk.), *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956-1963: Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006.

⁸⁵⁸ Mindszenty itt több szervezetre is gondolhatott. A Magyar Bizottság, pontosabban a Magyar Nemzeti Bizottmány Varga Béla kezdeményezésére jött létre, ő is lett az elnöke és Király Béla a tagja volt. A Magyar Forradalmi Kormánybizottság még 1957-ben jött létre, amelynek elnökségében Kéthly Anna, Király Béla és Kővágó József kaptak helyet. Ez azért jött létre, mert Kéthly, Király és Kővágó az ENSZ Ötös Bizottsága előtt tett tanúbizonyságot a forradalom vívmányai mellett.

*Egyesült Államok álláspontját fejezik ki.*⁸⁵⁹ A levéllel kapcsolatosan a State Department állásfoglalása kettős volt; a magyar ügyvivőknek jelezték, hogy „a bíborosnak ott-tartózkodása alatt részéről a magyar politikával kapcsolatban kifejtett minden tevékenység összeegyeztethetetlen a menekült státuszával, és esetleg hátrányos rá nézve”⁸⁶⁰. E mellett kérték, hogy a követség ne biztassa a bíborost, hogy belpolitikai kérdésekben bármit is írjon, ideértve a magyar emigráció tevékenységét is. E mellett pedig a Vatikán segítségét kérték, hogy instruálja a bíborost, hogy a kompetenciája sok szempontból és sokak által megkérdőjelezhető. Mindszenty ebben az évben azonban még csak tovább nyomatékosította álláspontját, további három levélben, amelyeket az elnöknek küldött⁸⁶¹. Magyarország felszabadítását kéri, az ausztriai és a genfi megoldás alapján, amely egyfajta semlegességet jelent. Magyarország függetlenségét pedig a három jaltai nagyhatalom (Nagy-Britannia, USA, Szovjetunió) garantálhatja majd. A kollaboránsok sorát pedig bővíti Varga Bélával, aki 1945-ben az Országgyűlés elnöke volt, többek között, Mindszenty pedig személyesen is jól ismerte, egy időben nagyra tartotta. Később, szóban érkező, inkább negatív visszhangja után jegyzi meg csalódottan Mindszenty, hogy „jelenlétem csak túske az Egyesült Államok és a követség körme alatt”, annak ellenére, hogy „két hónap múlva lesz tíz éve annak, hogy elszakítottak egyháztól, hazától és a tevékenységtől, amelyet értük folytatok”⁸⁶².

A megtorlás elleni tiltakozás, az illegitim állami berendezkedés mellett fontos elem, hogy Mindszenty az események kapcsán aktualizálja politikai krédóját is. Mindszenty korábbi irredentizmusa⁸⁶³ aktivizálódott, illetve gazdagodott 1956 tapasztalatával az azilumban, ami nem magától értetődő fejlemény. Magyarország nemzeti (területi és lelki) integritásának fontosságát, minden jel szerint élete végéig vallotta, igazságtalannak tartotta mind a trianoni, mind a párizsi békediktátumokat. Időnként megosztotta reaktívált irredenta álláspontját, akár a legmagasabb politikai és egyházi szintekkel is⁸⁶⁴.

⁸⁵⁹ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 50–51. o.

⁸⁶⁰ Uo. 52. o.

⁸⁶¹ Uo. 54-57. o.

⁸⁶² Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, Vaduz, 1979, 213. o.

⁸⁶³ A kortársak közül ezt leginkább Maróthy-Meizler Károly tartja fontosnak hangsúlyozni, szubjektív kitételektől sem mentes visszaemlékezéseiben (*Az ismeretlen Mindszenty*. Buenos Aires, 1958, de jelenleg itt is elérhető: <http://www.ppek.hu/k355.htm>). Erre hívja fel a figyelmet először Hóbor József is tanulmányában (*A keresztényszocializmus mint eszme és ideológia Pehm [Mindszenty] József zalaegerszegi éveitől kezdve*. Jelenleg itt: <http://epa.oszk.hu/00600/00686/00001/pdf/6hobor.pdf>; utolsó megtekintés: 2020. március 9.) a keresztényszocialista, újkonzervatív influenciák mellett. Bővebben a gyakorlati revíziós tevékenységről: Balogh Margit: *Mindszenty József I-II.*, 2015, 250-283. o. és *Az Apát úr*, 2019. 379-421. o.

⁸⁶⁴ Mindezt a Vatikánnal is fontosnak tartotta közölni, kellő nyomatékkal: „*Az úgynevezett két békekötés (1920, 1946 [sic!]) természetjogilag érvénytelen.*” – írta 1964. szeptember 8-án Cicognani bíboros államtitkárnak abban a levelében, amelyben „*Szent István közel 1000 éves hierarchiája érdekében*” emelt szót a határon túli magyar hívek érdekében, megint csak a területi és a nemzeti integritás primása szerepében. Somorjai 2010, 158–162. o.

Az mindenképpen különleges, hogy revizionizmusát olyan folyamatba állítja be, amelyben a szovjet megszállás kétszer következett be az ország életében (1944–45 és 1956), megszakítva ezzel a korábbi országegyesítő folyamatot. Az 1956-os szabadságharc leverése és a revízió közötti kapcsolat új szempont a primás eszmeiségében is. Azért tartja fontosnak az igazságtalan trianoni döntések hangsúlyozását, mert – mint írja Eisenhower elnöknek: *„Az Egyesült Államok 1921-ben aláírt Magyarországgal egy megállapodást, de kihagyta belőle a trianoni határok ügyét. A második háború hibái a Kelet hitszegése folyamán még mindig fennállnak.”*⁸⁶⁵ A primás következetesen *„elszakított területekről”* beszél leveleiben, amikor a Trianon előtti Magyarország részeiről szól (Dél-Erdély, Felvidék, stb.). 1959-ben – Hruscsovot idézve – kijelenti Dulles amerikai külügyminiszternek írt levelében, hogy *„Magyarország elcsatolt területein folyamatos partizánharc zajlik, részben párhuzamosan az 1956-os szabadságharccal (...) a magyar-horvát határ kérdése az egy millió elcsatolt magyarral még mindig nincsen lezárva”*.⁸⁶⁶ Mindszenty irredentizmusa így új elemmel gazdagodik 1956 után, amikor azt bizonyítja, hogy Hitler egykori csatlósai jutalmat kaptak kommunista államként, a szintén kommunistává lett Magyarország rovására. Dwight D. Eisenhower elnöknek írt levelében 1959. október 1-én így fogalmaz: *„A »bűnös« Magyarország, amely erőteljesebben szembeszállt Hitlerrel, mint Nyugat-Németország, Ausztria vagy Olaszország, elvesztette területe kétharmadát, és a maradék megcsonkított terület sem szabad és független. (...) a magyarokat hét oldalról is mészárolják a régi sovinizmus és az új bolsevizmus égisze alatt. Most pedig úgy tartják őket számon, mint döglött békát, patkányt és férget.”*⁸⁶⁷ A később frissen kinevezett új amerikai külügyminiszternek, Christian Herternek is ilyen keményen fogalmaz ebben a témában, felvetve a szabadságharc utáni deportálásokat⁸⁶⁸, ha nem is a legmegbízhatóbb adatokkal: *„Csonka-Magyarország lakóit folyamatosan deportálják a záhonyi gyűjtőtáborból a SZU-ba, Vásárosnaményből Romániába, és Csehszlovákiából Romániába, hogy szörnyű, embertelen munkakörülmények közepette a Duna-Fekete-tenger csatornát építsék. (...) A megcsonkított Magyarország egy*

⁸⁶⁵ 1957. július 18-i levél. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 2010, 37. o.

⁸⁶⁶ Uo., 60. o.

⁸⁶⁷ Uo., 67. o.

⁸⁶⁸ A szabadságharc után valóban voltak deportálások a Szovjetunióba is, amelyeket a szovjet (Szerov) és a magyar (Münnich) fél azzal magyarázott, hogy nincsen Magyarországon olyan felszereltségű börtön, amely fogadni tudna még több száz foglyot, ahol vizsgálatot lehetne folytatni. Az – általában a szovjet hadsereg által - letartóztatott foglyokat ezért Ungvárra, Sztrij, Drogobics, Csernovci és Sztanyiszlavba vitték. 1956. november végén, közepén Ungváron 846 fő fogoly volt például. A vizsgálatok lefolytatása után a foglyokat visszaszállították. A primás által említett munkatáboroknak 1956 után nincsen nyoma. In. Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*, 2001, 20-25. o.

reszkető siralomvölgy. Vérért kiszívják a csehek, a románok, a szerbek, az oroszok és a helyi bolsevikok.”⁸⁶⁹.

Mindszentynek csak kezdetben volt lehetősége a Szentszéknek közvetlenül küldeni leveleket, utána az amerikai konzulátus elküldte ezeket Washingtonba, ahonnan a külügyminisztérium elküldte a washingtoni vatikáni nagykövetségnek, tekintettel az 1957 nyara óta érvényben lévő kommunikációs ügyrendnek. A főpap XII. Piusz pápának már 1956 decemberében ír a megtorlásokról,⁸⁷⁰ és a levél tartalma nem tér el az eddig taglalt szempontoktól. Garret Ackerson jr. budapesti ideiglenes ügyvivőnek (1957–1961) arról panaszkodott: a Bíborosi Kollégium nem érti, hogy ő a „*legitim kormány utolsó képviselője Magyarországon*” (hátrébb: „*egyetlen legitim vezető Magyarországon*”).⁸⁷¹ A magyarországi békepapi szervezet (melynek zászlóbontását 1950-ben még Kádár János szervezte meg) 11 tagjának *szuszpendálása* (felfüggesztés a papi hivatás gyakorlásától) már *de facto* az amerikai nagykövetségen zajlott, de minden jel szerint csak kényszerűségből, mert Mindszenty ezt még a szovjet csapatok benyomulása előtt meg akarta tenni. A Szentszéknek írt levelekben is jelentkezik a főpap *aktualizált irredentizmusa*, amely most már leginkább „*integralista*”⁸⁷² (ezt a képességet nagyra értékelte elődjében, Serédi Jusztiniánban is), és amelynek azonban minden jel szerint nemcsak elméleti oldalai voltak. Mindez összhangban állt azzal, hogy hercegprímásként az egész magyarság, az ország főpapjának tartotta magát, területi széttagoltság ellenére, már 1945 óta. Felfogása szerint a prímás egyházi és közjogi feladatköre pedig szoros kapcsolatban állt egymással, szerves egységet képeztek, nem lehetséges és nem is indokolt szétválasztani egymástól őket⁸⁷³. Irredentizmusa tehát rendelkezett korábbi politikai-világnézeti (revizionizmus, hazafiasság) beágyazottsággal is, de prímásként inkább azért hangsúlyoz(hat)ta érvénnyel, mert a hivatala iránt érzett felelősségében ez megerősödött és ki is teljesebbé egyszerre.

Ennek megfelelően 1960-ban jelezte, mint „*illetékes metropolita érsek, Szent István területének prímása*”, hogy semmit se változtassanak az addigi berendezkedésen, és a Szentszék ne létesítsen Burgenland területén egy új egyházmegyét, mert a „*párizsi »béke« nem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét*”. *Nihil innoventur* [„*Semmit se*

⁸⁶⁹ NARA BP 1. do. 6. ő. e., EE 10. do. 6. ő. e. Uo. 71. o.

⁸⁷⁰ Mindszenty Levéltár, Bgy. 24., 236. sz.

⁸⁷¹ In: P. Ádám Somorjai OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. METEM, Budapest, 2009, 22. o.

⁸⁷² Ezt a kifejezést használjuk – jobb híján – arra, hogy Mindszenty egy egészként kezelte a magyar nemzetet mint politikai és kulturális közösséget, az általa igazságtalannak tartott békekötésekkel szemben. Az „*integrista*” kifejezést szándékosan kerültük most, mert az az egyházban egy külön, jól körülhatárolt vallási irányzatot jelöl.

⁸⁷³ Erdő Péter: *Mindszenty és prímási tisztsége*, In: *Mindszenty József emlékezete*, (Szerk. Török József), Budapest, 1995, 68. o.

változtassanak” – PJ], zárta a levelét, amelyet a budapesti ügyintézők elküldtek ugyan az amerikai külügyminisztériumnak, de onnan nem továbbították a Szentszéknek⁸⁷⁴. Közjogi-alkotmányos szerepét már az azilumban is jelezte a Szentszéknek, hol burkoltabban,⁸⁷⁵ hol egyértelműen: „*Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.*”⁸⁷⁶

Ebben a korszakban teszi meg a prímás nagyszerű gesztusát, amikor fel akarja adni magát, ha elengedik az elítélt újpestieket, részben az újpestieknek tulajdonította ugyanis az 1956-os kiszabadulását, mert innen is indult el annak kezdeményezése és olyan lelkesen kísérték Budára. Ebben a korszakban tervezi, illetve kezdi el írni tíz vagy tizenkét kötetes gigantikus művét, amelynek csak első része az ismert, az *Emlékirataim*. Emellett létezik egy külön kötet *A trianoni békekötés következményei és eredményei címmel*, egy másik pedig *Az utóbbi 12 év* [ti. 1948–1960 – PJ] *magyar valóságának szempontjai* címmel. Az egyik legérdekesebb, egy lényegében antikommunista propagandamunka *Bolsevik arcképek* munkacímmel íródott, melyben 24 kommunista politikus jellemzését tervezte megírni, köztük magyarokét is⁸⁷⁷. Önmagát az elnöknek „*hivatásos történészként*” nevezte meg 1960-ban, aki lemond a tiszteletdíjról, mely a kötetekből származna, és azt a magyarok ügyének, édesanyja megélhetésének ajánlja.⁸⁷⁸

X. Összegzés, következtetések

„*Az egész magyar nép a Phönix madár misztériumában, mely megöli magát, hogy éljen.*”⁸⁷⁹

Mindszenty József 1956-os szereplése a rövidsége okán nem ítélné meg egységes mércével. De pontosan azért, amiért ennyire rövid volt ez az időszak a főpap életében, ez nem kezelhető önálló egészként sem: a többi, legalábbis az 1945-től kibontakozó szereplésétől elválaszthatatlan, lévén az akkor kialakuló – reflektív – politikai szerepe lényegében haláláig

⁸⁷⁴ In. P. Ádám Somorjai OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. METEM, Budapest, 2009, 24. o. A félbeszakadt kézbesítésről tudósít több hónappal később tudósították a prímást: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 2010, 102. o.

⁸⁷⁵ Levelei végén itt is mindig ragaszkodott az egyházi tisztség mellett a közjoghoz is: „*Magyarország hercegprímása*”, illetve „*Magyarország prímása*”.

⁸⁷⁶ ⁸⁷⁶ In. P. Ádám Somorjai OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. METEM, Budapest, 2009, 51. o.

⁸⁷⁷ A kötet szerkesztett formában megjelent: *Kommunista arcképek* címmel, 2019-ben.

⁸⁷⁸ Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Budapest, 2010, 90–94. o.

⁸⁷⁹ Jean Cocteau: *Szabadság, a mi szentünk 1956–1957* (Liberté, notre sainte 1956–1957), részlet. *Gloria victis 1956*, 2008.

megmaradt, csak a mozgástere szűkült. Ezért 1956-os szereplését élete folyamába illesztve igyekeztem vizsgálni, úgy igyekeztem beleilleszteni abba a koncepcióba, melyet álláspontom szerint élete végéig nem adott fel, és amely egyszerre és elválaszthatatlanul közjogi és egyházi is volt. Talán sikerült távol maradni a hamis interpretáció, a torz egyéni magyarázat vagy az önző, szubjektív értelmezés csapdáitól, de bevallottan nem érzem egyetlen üdvözítő álláspontnak az elfogadottabb álláspontokhoz való igazodást sem, azok ugyanis nem magyaráznak meg mindent, ami valóban megtörtént. Hamar rájöttem, hogy a narratívám egyszerre fogja kísérni a gondolatiság és a cselekmény, egységet kell tehát képeznem ezekből. Németh László idézettel már a szabadságharc napjaiban jelezte: 1956 „*vezér nélküli*” felkelés volt. Ennek valóságát már az események közepén külföldön is látták, és az újjáéledő pártok is kettős politikai-közjogi centrum lehetősége iránt mutattak érdeklődést. A két pólus minden érzékeny szemléletű résztvevő és megfigyelő számára látható volt, ha nem is ugyanolyan potenciállal rendelkeztek adott időben: Nagy Imre második kormányának vége és egy napos *harmadik kormánya* valamint a *Mindszenty József hercegprímás körül kialakuló, rá hivatkozó, őt kereső, megszólító bel- és külföldi formációk*. A harcok során aktívabb, a Nagy Imre körhöz képest radikális politikai erők olyanok voltak, akiknek nem volt szinte semmi tevőleges közük az 1945 után keletkezett szovjetizáláshoz, hacsak az nem, hogy annak vesztesei voltak, kárvallottjai. Sokuk földalatti ellenállást is folytatott a diktatúra idején és szinte egyikük sem volt jelentősebb szereplő 1945 előtt a politikai életben. Középvonalas vagy szürke eminenciások voltak a legjobb esetben is, akik inkább emlékeztek, mint nem felejtettek.

A két centrum két különböző kibontakozási lehetőséget képviselt. Mindszenty közjogi koncepciójában az 1944. márciusi jogfolytonosság alapján állt, és az ENSZ-rendfenntartók, a szabad világ aktív beavatkozását kérte, hogy a szabadságharc győzelme után a nemzeti szuverenitás kibontakozhasson. A magyar emigrációval akarta felvenni a kapcsolatot (keresték is őt), míg Nagy Imre és az MSZMP egy megreformált szocializmusban gondolkodott, amelynek többpártrendszer a kommunista párt által kontrollált, dominált maradt volna, ha nem is feltétlenül többségi pártként (a kommunista tagság jelentős része november 3-ra szétszéledt). A semleges, de szocialista, akár demokrata Magyarország az ún. bandungi elvek alapján épülhetett volna fel Nagy Imre politikai víziója szerint, a Szovjetunióval is baráti külpolitikát folytatva. Lényegében a harmadik utas államok közös politikájának a koncepciójába illesztette volna – talán elsőként Európában – hazánkat Nagy Imre, valahogyan úgy, mint később a hatvanas években Kuba vagy a szomszédos Jugoszlávia esetében ez megtörtént. Geopolitikailag kérdés, hogy ilyen állam a Szovjetunió szomszédságában elhelyezkedhetett volna, mint egy semleges, független, de semmiképpen

sem szocialista Magyarország, amelyet Mindszenty szorgalmazott. Ami Nagy esetében Bandung, az Mindszenty esetében talán a 'görög-példa', Damaskinos érsek régensége volt, biztosítani az átmenet szerepét, egy szuverén országban, amely visszatérhet politikai-alkotmányos kereteihez egy szabad választás eredményeképpen, és államformát is vált ennek megfelelően, szakítva az elmúlt évtized törvénytelen kalandorságával. Eltérő pályák és eszközök, talán a végtelenben sem érnek össze.

Disszertációm másik alapkérdése, a szintén Németh László által említett „*ellenforradalmi kísértés*”, amelyhez a fogalmak újbóli tisztázása indokolt. Borbándi Gyula, neves történész, újságíró Nyugatra emigrálva már 1956-ban egy nagyhatású esszében⁸⁸⁰ tisztázni próbálta, hogy 1956 miért nem volt ellenforradalom. Erre akkor nagy szükség is volt, mert ezzel negligálni lehetett a Kádár-diktatúra legitimizációs alapját, amelynek alapja az volt, hogy az ellenforradalom szállást csinált volna a fasizmusnak, a kapitalista restaurációnak, a 'horthysta' elemeknek. Sok olyan dolognak, amellyel a magyar népet eleget riogatták, és amelynek nagyobb részével az 1945 utáni szabad világ sem akart túlságosan azonosulni, lévén az egy vesztes állam, egy vesztes világ rendszere volt számára. Borbándi akkor szolgálatot tett az 1956-os emigránsoknak, az elítélteknek, az USA-nak, az ENSZ-nek és mindenkinek, aki 1956-ban demokrata vagy éppen baloldali, marxista alapokon a felkelők mellett állt. Ugyanilyen hasznos tettek voltak, a már említett nyilatkozatok, memorandumok Kéthlytől, Királytól és Kővágótól, amelyeket az ENSZ Ötös Bizottsága előtt tettek, bizonyítva, hogy a forradalom nem volt ellenforradalom, hanem a Nyugtnak nagyon is tetsző progresszív, szabad felkelés volt.

Borbándi *ellenforradalom versus forradalom* beállítása azonban minden jel szerint marxista történetiszemléleten alapul⁸⁸¹, ahogyan az ENSZ-nek nyilatkozók is azok voltak és baloldaliak. Ez a narratíva azonban torz, nem valós, az ellenforradalom politikai szempontból démonizált koncepcióját rángatja elő, baloldali fogalmak mentén.⁸⁸² Felütésnek Borbándi is

⁸⁸⁰ Borbándi Gyula: *Forradalom vagy ellenforradalom? Látóhatár*, 1956. 280–291. o.

⁸⁸¹ Mondjuk ezt annak ellenére, hogy Borbándi egy másik jelentős művét Mindszenty is ismerte, és ezzel kapcsolatosan az értékelést „*nem-baloldali*” jelzővel illette. (Számára a baloldali értékelői 1956-nak az adott korban, Méray Tibor, Aczél Tamás, Mészáros István, Molnár Miklós, Nagy László és Fejtő Ferenc voltak.) vö. Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából, 194. és 201. o.

⁸⁸² Ez azért is különös, mert Borbándi több évtizeddel később ugyanebben a médiumban (*Új Látóhatár*, XXXII. évfolyam, 1981. 2. szám, „*A Horthy-rendszer anatómiája*”) az 1919–20-as magyar ellenforradalomról már nem ír ilyen hangsúlyokkal, mint 1956-ban általában az ellenforradalomról. Ellenkezőleg, azt állítja, hogy az akkori ellenforradalom résztvevői „*nemzeti újjászületést hirdettek*”, amelyben a „*tekintéllyel gondolkodás és az előjogokkal rendelkező és az azokkal nem rendelkező rétegek szigorú elkülönítése és a vagyoni egyenlőtlenség, a társadalmi egyenlőtlenség és a felülről adagolt demokrácia rendszere erősödik meg*”. Megtoldja ezt azzal is, hogy az ellenforradalom szempontjából azonos elbírálás alá esett a „*doktrinér és erőszakos rendszerváltozás, a polgári átalakulás, a képviselői demokrácia és minden társadalomátalakító szándék*”. Vagy az évtizedek alatt

ezért írja: „*A forradalom a nép önvédelme azokkal szemben, akik jogaitól megfosztják. Célja egy romlott kormányzati rendszer megdöntése és olyan új társadalom felépítése, amely szabadságot, jogot és emberhez méltó életet biztosít az addig elnyomott és kizsákmányolt rétegeknek. (...) A forradalom az emberi együttélés új formáit szüli. Az ellenforradalom visszatérés a régihez, a forradalom előtti állapothoz. A forradalom mozgásba hozza, az ellenforradalom megmerevíti a társadalmat. Az előbbi végrehajtója a nép, az utóbbié a rendőr, a csendőr, a karhatalmi tiszt és a vizsgálóbíró. A forradalomnak lelkes tömegei vannak, az ellenforradalomnak csak a szuronyok mögött lapuló klikkjei, tisztí különítményei, zsoldosai, megfizetett ügynökei és opportunistá haszonlesői. A forradalom az utcán vagy a nép szabad gyülekezeteiben születik, az ellenforradalmat hivatali szobákban tervezik. (...) A forradalomban a nép felemeli a fejét és kiegyenesíti a derekát. Az ellenforradalmat a nép megfélemezésére indítják.*”⁸⁸³.

Voltak olyanok, közvetlenül az 1956-os események után, akik szorosán rajta tartották a kezüket a hercegprímás cselekvési ütőerén és érteni vélték cselekedeteinek a mozgatórugóját már ekkor, és ez őszinte örömmel töltötte el őket. Előny volt hátrébb lépni nem is egy lépést ehhez azonban és széles történeti-társadalmi perspektívában kellett szemlélni ezt, amelyre jobban ezért az emigrációban élő magyarság részéről volt igény és lehetőség. Dr. Dobolyi Lajos⁸⁸⁴ 1957. február 14-én mondott egy beszédet arról, hogy mit jelent Mindszenty bíboros szerepe a magyarságnak és világnak Clevelandban. A szöveget eljuttatta Mindszentynek is⁸⁸⁵, akinek véleményét ugyan nem ismerjük. Ha olvasta, akkor örömmel nyugtázhatta, hogy alkotmányos és közjogi igényét valaki - még az „*első zászlósúr*” címet is - igaz csak az emigrációban, de valaki pontosan érti, nem magyarázza azt félre, nem pejoratívan használja, nem veszélyt, hanem reményt jelent neki.

Dobolyi a kommunista diktatúrát elvetette, mert „*vigasztalan, sötét mélységre süllyesztette az ezeréves magyar alkotmányosságot*”, Mindszenty szerepének fontosságát pedig abban látta, hogy meg tudja mutatni, folytonosságot képezve a múlttal is, annak a „*világnézetnek követését, amely kultúrában, államberendezkedésben*” a magyarságnak a sajátja. „A

változott Borbándi álláspontja, vagy pedig a magyar ellenforradalomról egészen mást gondolt, mint általában az ellenforradalomról, főleg mindezt a magyar 1956-tal szembeállítva.

⁸⁸³ *Forradalom vagy ellenforradalom? Látóhatár*, 1956. 285. o.

⁸⁸⁴ Volt csendőrezredes, tartalékos főhadnagyként ellenforradalmárként tagja volt Prónay Pál zászlóaljának, az 1948-ban alapított *Bajtársi Levél* csendőrlapot szerkesztette már az emigrációban. Legitimista meggyőződésű volt mindig, személyesen is ismerte Mindszentyt. Később a Magyarok Mindszenty Mozgalmának a vezetője lett, ebben a minőségében a *Mindszenty Népe* (Mindszenty's People) lapot is szerkesztette 1951-1961 között, Salzburg, majd Ohio központtal. A plasztikus kifejezést – *Mindszenty népe* – Ottó trónörökös is használja 1956-ban, illetve a SZER is átveszi ekkor.

⁸⁸⁵ Mindszenty Levéltár, 110/1956, 7. jelzésű irat (10 gépelt, számozott oldal, aláírással, külön jelzet nélkül).

magyarságnak: Isten, kereszténység, szabad élet, félelemnélküli egyéni és közösségi élet, magyar becsület, tisztesség, magyar hűség, magyar szellem és magyar fegyver kell, hogy szabadságát, biztonságát, függetlenségét védelmezhesse minden ellensége ellen! Ezt jelenti Mindszenty bíboros a magyarságnak most, s ebből a jogos követeléséből nem enged...”. A szabadságharcban a kommunista törekvések „ellenpólusa” volt ezért Mindszenty, és nem engedte, hogy törekvésüket siker koronázza. „Mindszenty bíboros nem egyezkedett a kommunistákkal. Nem lépett velük coexistenciába, hanem ezerév jogán védte az összes keresztény magyar intézményeket, védte a magyar alkotmányosságot, a magyar törvényességet.”. Mindszenty igazi fegyvere a lélek, amely összeért a magyarsággal 1956-ban, ezért tudta ugyanúgy képviselni a magyarság ügyét, mint nagy elődei, amelyek között Dobolyi Hunyadi Jánost és Kapisztránt látja meg, az nándorfehérvári diadal akkori 500 éves évfordulója kapcsán. Az írás nem nélkülözi ugyan a dagályos pátoszt (tíz oldalban mond el kétoldalnyi lényegét), de a pozíciója összeér a primáséval; Mindszenty feladata túlért 1956 reálpolitikai játszmáin, a hercegprimás valami nagyobb, egységesebbet, az eseményeken túlmutatót szolgált 1956-ban, amelyet hívei dekódolhattak, talán nemcsak az emigrációban.

Dekódolta azonban a maga módján a főpap tevékenységét a berendezkedő Kádár-adminisztráció is, Mindszenty 1956-os szereplését az MSZMP országos értekezletének határozata már 1957 nyarán „ellenforradalminak” tartotta. Igaz, még elkülönítette Nagy Imrétől (őt csak „revizionistáknak” nevezték), de megfogalmazta a lényegében harminc évig fennálló koncepciót vele kapcsolatban: „Jelentős szerepet játszottak a népi demokrácia elleni felkelésben a régi horthysta vezető körök képviselői, herceg Esterházy, gróf Takách-Tolvay⁸⁸⁶ stb., a klerikális reakció élén Mindszentyvel [sic!], a népi demokrácia szerveibe álnok módon befukarkodott horthysták, Király Béla és társai, a jobboldali szociáldemokraták és más volt koalíciós pártok jobboldali vezető körei.”⁸⁸⁷

A magyar történeti eseményeknek sem feleltethető meg Borbándi fentebb idézett képe, hiszen a *győztes magyar ellenforradalom* (1918–20) egy jelentős része alulról táplálkozott (idesorolhatjuk még a francia Vendée-t vagy éppen a spanyol polgárháborúban kibontakozó ellenforradalmat is); elég, ha az alföldi vagy éppen zalai ellenforradalmi cselekményekre

⁸⁸⁶ Gróf Takách-Tolvay József (1876–1945) a kommunisták számára egyfajta ’reakciós-ellenforradalmár jelképpé’ magasztosult, amiért lényegében ő vezette az ún. „bankgassei akciót”, amelyben a Tanácsköztársaság pénzét a magyar ellenforradalmárok elvitték (ABC – *Antibolszevista Comité*). Később a kormányzó pártot támogatta országgyűlési képviselőként, altábornagyi rangot is kapott. Korábbi halála miatt az 1956-os eseményekben nem is vehetett részt, de neve a Rákosi- és a Kádár-érában is többször előfordul retorikai vagy propagandisztikus elemként, nem utolsósorban családi nevének lehetséges ’asszociációi’ okán (jóllehet csak 1905-ben emelték grófi rangra, s ekkortól használta a már kihalt Tolvay család nevét is).

⁸⁸⁷ *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*, (Szerk. Balogh Sándor és Izsák Lajos), Budapest, 2004, 321. o.

emlékezünk ezzel kapcsolatosan. De inverzben is nézhetjük ezt a relációt: a Tanácsköztársaság forradalmi rendszere a valóságban az ország hány százalékára támaszkodott és mennyire képviselte a nép akaratát? Megkérdezték-e a népet a Károlyi Mihály-féle népköztársaságról vagy akár az 1946-os köztársaságról (ezt Mindszenty is hiányolta)? Horthy Miklós bevonulását, a kibontakozó kormányzói kultuszt elnézve, a Ludovikán minden évben hivatalos ellenforradalmi koszorúzást is szemlélve az sem tűnik igaznak, hogy az ellenforradalomnak nincsen hívő serege és hogy csak „szuronyok mögött lapuló klikkjai” vannak. Gróf Bethlen István – aki mellesleg aktív ellenforradalmi múlttal rendelkezett – konszolidációs politikája pedig mutatja, hogy a társadalom prosperálhat egy nagyjából jól végrehajtott (akár fegyveres) rendteremtést követő ellenforradalmi rendszerben is, sőt képes társadalmi kohéziót teremteni a forradalmak korával szemben.

Rögzíthetjük, hogy amíg a forradalom mindig is *akció* volt a történelemben, addig az ellenforradalom *reakció*, mely reagált a forradalomra. A klasszikus de Maistre-tételt alkalmazva *a forradalom és a forradalmi rendszerek ellenkezőjét akarta az ellenforradalom*. A gróf ezzel kapcsolatos kijelentései így hangzanak: „*Megszoktuk, hogy az ellenforradalom nevet adjuk egy olyan mozgalomnak, amely a forradalom megsemmisítésére tör; s mivel e mozgalom ellentétes emezzel, úgy véljük, hogy a kettő egy nemből való. Pedig éppen az ellenkező következtetésre kellene jutnunk. Ugyan hogyan hihetné bárki, hogy a betegségből az egészségbe vezető út éppoly fájdalmas, mint az egészségből a betegségbe vezető? S hogy a monarchiát, melyet szörnyetegek forgattak fel, hozzájuk hasonló emberek állíthatják vissza?*” A klasszikus definíciója szerint pedig: „*Az ellenforradalom nem egy ellentétes forradalom lesz, hanem a forradalom ellentéte.*”⁸⁸⁸

A klasszikus eszmetörténeti megalapozás mellett azonban van konkrét huszadik századi, ráadásul magyar elméleti alap is ahhoz, ami sokkal relevánsabb, mint a marxista frazeológia alkalmazása. Molnár Tamás filozófus, aki egy külön kötetet szentelt ennek a témának,⁸⁸⁹ politikai filozófiája csontos eligazítást jelent a modern időszak eseményeiben is: „*Európában a két világháború között, sőt a második után is, az ellenforradalmárok főleg a restaurációért küzdő royalisták voltak (egyres országokban legitimistáknak nevezték őket)* [Magyarországon, ahogyan jeleztük, Mindszenty is ide tartozott – PJ]. *Ez igaz Maurrasra és az Action*

⁸⁸⁸ „*La coutume est la mère de la légitimité (...) Le rétablissement de la monarchie, qu'on appelle contrerévolution, ne sera point une révolution contraire, mais le contraire de la révolution...*” Vö. Ludassy Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok*. Budapest, 1984, 20. o. és Hóman–Szekfű–Kerényi: *Egyetemes történet*. Bp., 1935–37 (jelenleg: <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0001/0005/0001/0002/0003-112.html>; utolsó megtekintés: 2014. november 16.), valamint de Maistre, Joseph-Marie: *Gondolatok Franciaországról*. (1797) Ford.: Katus László. In: *Konzervativizmus. 1593–1872*. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Katus László. Bp. 2000. 282–283. o.

⁸⁸⁹ Molnár Tamás: *Az ellenforradalom*. Bp., 2005, 104. o.

Francaise-re, az 1918 utáni Németországra, Magyarországra ugyanebben a korszakban, továbbá Spanyolországra és Portugáliára. Ezeket a törekvéseket Kelet-Európában 1945 után végleg eltaposták a szovjet csizmák, de tovább éltek Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában és Franciaországban is. (...) Ám az ellenforradalom drámájának szövege az utóbbi száz évben az ilyen restauráció kudarcáról árulkodik.” Az ellenforradalmár nem mindig tudja magáról, hogy adott pillanatban az lesz belőle, mivel amit tesz, reakció. Egyfajta beállítódás inkább az ellenforradalmárság és nem ideológia, ahogyan a forradalmak esetében ezt tapasztaljuk: *„Az ellenforradalmár bizonytalankodik, amikor forradalmi helyzettel kerül szembe: elméjével és szívével tudja, mely lépések megtétele volna helyes és hatékony, de ugyanakkor mérlegeli a forradalmi követelések esetleges jogosságának lehetőségét. (...) „így a forradalom gyakran – ha nem is mindig – két akarat küzdelme, amelyben az agresszívebbnek nyilvánvaló előnye van.”*⁸⁹⁰

Alkatilag az ellenforradalmár a transzcendenssel aktív kapcsolatot tart fenn (alapvetően ezért vallásos ember), míg *„a forradalmár örökösen a metafizikai elégedetlenség állapotában él. Elítél dolgokat és helyzeteket, amelyek, úgymond, nem azonosak önmagukkal, nem esvén egybe lényegükkel, nem birtokolván identitásukat.”* Az ellenforradalmi támasz pedig a XX. században leginkább a katolikus egyház, Európában legalábbis mindenképpen, amely leginkább intellektuális segítségként szolgál, és az említett helyeken el is játszotta ezt a szerepét, így Magyarországon is.⁸⁹¹

A forradalom rend helyett törvényteleniséget hoz, felfordulást és rombolást, hogy aztán saját magát tegye törvénné. A forradalomnak szüksége van a káoszra, hogy abban egy új, absztrakt rend eljőjön, amely az övé. Az ellenforradalom tehát nem a 'régi', nem a 'retrogád' igénylése, hanem a törvényes rend helyreállítása (*restauráció*), esetlegesen a forradalom indokolt vívmányainak megtartásával.

Mindszenty nem akart egy új rendet 1956-ban, ezért nem nevezhette magát 'forradalmárnak', sőt, amikor mások forradalomnak definiálták 1956-ot, ezt kiigazította, új irányt, új keretet adott az eseményeknek; a szabadság – tehát a szuverenitás – visszaszerzésének eszközének tartotta a felkelést. Ezért lett számára 1956 csak *szabadságharc*.

Mivel az ellenforradalom az adott korszakban már démonizált politikai fogalom volt, és azzal legitimizálta volna Kádár bábkormányát is, ha ellenforradalomnak tartja 1956-ot, ezért ezt nem alkalmazta az adott korszakban,⁸⁹² annak ellenére, hogy közel negyven éve egy

⁸⁹⁰ Uo., 32. o.

⁸⁹¹ Uo., 124.

⁸⁹² Mészáros István: *Árnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Budapest, 2008, 205. o.

forradalmi helyzetben ő maga is ellenforradalmár volt, ezért számára ez egy pontosan használt, nem negatív fogalom volt alapvetően. Mindszenty tevőlegesen legalább három forradalmi rendszer (polgári demokratikus, kommunista, nyilas) ellen felszólalt életében, tett ellenük és nyíltan vagy burkoltan, ahogyan lehetősége volt, de megkérdőjelezte a legitimitásukat is.

Mindszenty azonban ahol tehetett cáfolta 1956-tal kapcsolatban az ellenforradalmi és ellenforradalmár koncepciókat. Az MSZMP hivatalos lapja, a *Népszabadság* 1956. november 25-i számában már komplex volt az Kádár-adminisztráció ellenforradalmi koncepciója a tömegtájékoztatás számára is. Mindszenty ezt cáfolta, főként a lapban megjelent tények csúsztatása miatt, és kijelenti: „*Helytelen a november 3-i rádiószózat ellenforradalmi célkitűzésként való beállítása. (...) az igazság, hogy bíboros sem további forradalmat nem kívánt, sem a munkások, földművesek és ifjúság szabadságharcának beavatkozó letörését.*”. Annak ellenére tehát, hogy Mindszenty számára az ellenforradalom nem volt feltétlenül negatív fogalom, a három lehetőség (ti. forradalom, szabadságharc, ellenforradalom) közül mégse választott mást, csak a szabadságharcot.

Sokan tartották az 1956-os eseményeket forradalomnak és szabadságharcnak, de talán Mindszenty volt az egyetlen, aki az eseményeket nagy súllyal, kellő tekintéllyel megfosztotta a 'forradalom' kifejezéstől, és – ezzel ellentétbe helyezve – 'szabadságharcnak' tartotta azokat, ezzel más irányt, célt adva az akkori történéseknek. Tevékenységét is ennek szellemében fejtette ki, meggyőződésének, vallott pozíciójának megfelelően.

Mindszenty az 1944 márciusa óta a *kétszeresen is bekövetkező forradalmi állapotokkal* (először a német megszállással egybekötött nyilas diktatúra kísérlete, majd később a szovjet megszállással összekötött, kommunista vezetésű szovjetizálás és kommunista diktatúra) *szemben helyezkedett el*, tevőlegesen és elméletben is. 1956-ban annak a lehetőségét látta meg, másoktól – de nem feltétlenül mindenkitől – különbözően, hogy ezzel a folyamattal a szabadságharc *szembemehet*: lehetséges egy ilyen irány erősítése. Ez a forradalmi folyamatokat kisebb-nagyobb részben és különböző kritériumok mentén vállalók számára „*ellenforradalmi veszélyt*” jelentett, véleményünk szerint okkal, de Mindszenty számára nem jelentett tevékenysége ellenforradalmat, csak az események más keretbe helyezését, új irány megjelölését.

Mindszenty és a hozzá hasonlóan gondolkodók ellenforradalmi veszélyt jelenthettek Bibónak, Némethnek, Nagy Imrének, Kéthlynek, más hangsúllyal, de Kádárnak is, hiszen nem azt akarták, amit ők, elvetették a forradalmi berendezkedést. Ráadásul most újra (tömeg)bázisra tehettek volna szert, hiszen az 1945-ös forradalmi folyamat a sztálinista berendezkedés miatt

kudarcot vallott, és azt a nép döntötte meg, saját erőből. Alulról indult meg a folyamat. Igazi *tabula rasa* keletkezhetett volna, amelynek a veszélyét pontosan Nagy Imrék ismerték fel, és ezért akarták kontrollálni a primást (leginkább Tildy segítségével). Mindszenty tehát *mindig az 1944–45 óta tartó – az ő fogalmai szerint is*⁸⁹³ - *forradalmi folyamat ellenkezőjét akarta*, 1956-ban is, nem pedig egy másik, újabb forradalmat. Ez egybecsenghet a fentebbi de Maistre-definícióval, és a primás úgy definiálta tudatosan a folyamatot a magyar nemzethez intézett szózatában, de önmagának is, hogy az inkább *forradalomellenes* volt és nem ellenforradalmi⁸⁹⁴.

A politikai filozófia területére visszatérve ezen a ponton, Kolnai Aurél egy jelentős, de itthon kevésbé idézett esszéjében,⁸⁹⁵ amelyet az események után nem sokkal írt, kijelenti, hogy 1956 *felkelés* volt, ugyanakkor „*doktrínák nélküli forradalom*” is (ezzel pontosítva Németh László koncepcióját). Kolnai jól mutat rá, hogy egy olyan társadalom, amely több mint egy évtizedig a megvalósult kommunizmus alatt élt, nem lehetett azonnali társadalmi bázisa egy ellenforradalomnak (itthon 1919–21-ben azonban ennek ellentétéként már lehetett, hiszen a forradalmi szakasz jóval kevesebb ideig tartott). 1956-nak nem volt politikai koncepciója, különösebb politikai programja sem, intellektuális hozadéka sem érzékelhető azonnal, csak később. Politikai céljait tekintve azonban *antikommunista, nemzeti felszabadító és szabadságszerető* volt, még akkor is, hogyha a kommunisták vezetni akarták és részt vettek benne. Kolnai ezért tartja szükségszerűnek, hogy a Nagy Imre által vezetett – mérsékelten baloldali – kormány csak átmeneti lett volna, ha nem jön közbe a szovjet intervenció. Ezért „*ha volt szimbolikus és átütő név, mely a felkelő nép gondolkodásában szerepelt, az mindenképpen Mindszenty bíborosé volt (...) még ha nem is a mártír bíboros politikai nézetei irányították.*”⁸⁹⁶. Amit 1956 maximálisan el tudott érni – és ebben Mindszenty valóban megfelelő szimbolikus személy –, az a *normalitásba való visszatérés lehetősége* a forradalmi rendszer vakvágánya után. Nem az ellenforradalom definíciója volt a megfelelő, amely a nemzetre és a korszakra való tekintettel – 1919-cel ellentétben, elfogadva Kolnai érveit – ésszerűtlen döntés lett volna. Mindszenty ragaszkodott az igazságra és tényekre hagyatkozó

⁸⁹³ 'Vértelen forradalomnak' tartotta ellenfelei közül Nagy Töhötöm SJ, valamint Szekfü Gyula is az 1945 utáni átalakulást, aki útvesztés után az egyetlen menekvésnek tartotta ezt a folyamatot (ld. *Forradalom után*, 1947). A különbség ezekkel a progresszív álláspontokkal szemben az, hogy Mindszenty felvetése alapvetően és döntően negatív volt, mind a folyamatot, mind a következményeit tekintve.

⁸⁹⁴ De Maistre esetében is inkább forradalomellenességről, vagy még inkább forradalommentességről van szó, mint direkt ellenforradalmiságról. Eszmetörténetileg nézve Mindszenty, a forradalmat elvető álláspontja akár ortodoxnak is tekinthető. Vö. Joseph de Maistre: *Elmélkedések*, 2020. 55-61. o. és 149-187. o.

⁸⁹⁵ *Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából*. In: *Politikai emlékiratok*. Európa Kiadó, Budapest, 2005, 537–565. o.

⁸⁹⁶ Uo. 545. o.

normalitáshoz, akkor is, ha annak kevés realitása volt és ezzel ellenfeleket szerzett. 1956 a kommunista utópia eleven cáfolata volt, és a normalitás igényét jelezte; ezért is lehetett volna Mindszenty nagy, történelmi pillanata – mégsem úgy történtek az események, ahogyan remélte.

Mindszenty volt az akkori politikai palettán az egyik legerősebb morális legitimitással bíró személy, aki emellett a legjelentősebb, eleven folytonossággal bíró történelmi-alkotmányos és szellemi szimbólumrendszerrel is rendelkezett (közjogi, egyházi szerepe és személyes mártíriumával is erősítetten), továbbá azok támogatását bírta, akiknek 1956 új kezdet volt, nem pedig átmenet vagy nem kívánatos esemény.

1956 története – rövidege és összetettsége miatt is – többfajta értelmezésre ad okot, többfajta áramlata, megközelítése és ebből következően többféle öröksége is létezhet. Jelenleg úgy látjuk, hogy *Mindszenty József 1956-os öröksége lényegében vállalatlan, mivel annak magja érintetlenül maradt több mint fél évszázad után is*. E mag – amelyet politikai krédójának igaz lenyomatának tartunk – lehetséges feltárására tettünk most egy közelítő kísérletet. Azért, hogy megfelelő sípok és billentyűk legyünk azon a bizonyos orgonán Isten keze alatt.

XI. Bibliográfia

- A 120 éve született Mindszenty József bíboros, hercegprímás és a Váci Egyházmegye kapcsolata. (Váci egyházmegye múltjából) Összeállította: Pálos Frigyes, Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, Vác, 2013.
- Rosdy Pál (Szerk.): A katolikus egyház 1956-ban, Budapest, 2006.
- A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok I-III. kötet. (Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította: Balogh Margit), Budapest, 2008.
- Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy, Budapest, 2004.
- B. Kádár Zsuzsanna: Szerterfoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország 1956, Budapest, 2016.
- Bálint László: Hamvas püspök és az ÁVH, Budapest, 2014.
- Balogh Margit: Az Apát úr - Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi éve, Zalaegerszeg, 2019.
- Balogh Margit: Mindszenty József 1892–1975, Budapest, 2002.
- Balogh Margit: Mindszenty József I-II., Budapest, 2015.

- Baráth Magdolna (Szerk.): Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. nov. 7–1958. jan. 25., A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 48., Budapest, 2009.
- Baráth Magdolna és Sipos Levente (Szerk.): A snagovi foglyok – Nagy Imre és társai Romániában, Budapest, 2006.
- Beke Margit: Az esztergomi (esztergom–budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- Bibó István: Életút dokumentumokban (Szerk. Huszár Tibor), Budapest, 1995.
- Borhi László: Magyar-amerikai kapcsolatok 1945-1989. Források. Budapest, 2009.
- Borovi József: A magyar tábori lelkészet története, Budapest, 1992.
- Dornbach Alajos, Kende Péter, Rainer M. János, Somlai Katalin (Szerk.): A per - Nagy Imre és társai 1958, 1989, Budapest, 2008.
- Dr. Szántó Konrád: Az egyházügyi hivatal titkai. Mécses Kiadó, Budapest, 1990.
- Dr. Szántó Konrád: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház, 1993.
- Drozdy Győző: Elvett illúziók, Budapest, 2007.
- Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I-III. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, Budapest, é. n.
- Elmer István: Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései, Budapest, 1994.
- Emódi László: A Regnum Marianum története 1900-1970, Budapest, 2016.
- Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949 Budapest, 2001.
- Füzér Julián (Szerk.): Szentnek kiáltjuk! München, 1986.
- Füzér Julián: Mindszenty bíboros, a szent, Youngstown, 1990.
- Gál Éva, Hegedűs B. András (Szerk.): A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, 1993.
- Gyurgyák János (Szerk.): A forradalom hangja (Magyar rádióadások 1956. október 23-november 09.), Budapest, 1989.
- Haas György: Diktatúrák árnyékában – Tildy Zoltán élete, Budapest, 2000.
- Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, 1., Abaliget, 1992.
- Ispánki Béla: Az évszázad pere. Megszólal a tanú. A Mindszenty kirakat-per ismeretlen adatai, Toronto, 1987 és Abaliget, 1995.

- Izsák Lajos (Szerk.): Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944-1956, Budapest, 1994.
- Izsák Lajos - Szabó József - Szabó Róbert (Szerk.): 1956 plakátjai és röplapjai, Budapest, 1991.
- Jónás Károly: Pártpanoptikum: 35 választás, 256 párt - Magyarországon 1848-1990, Budapest, 1990.
- Kálmán Peregrin OFM: A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében (PhD értekezés), 2014.
- Kálmán Peregrin OFM: Dokumentumok Grössz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957, Budapest, 2011.
- Kende Péter (Szerk.): 1956 kézikönyve. Megtorlás és emlékezés I-II., Budapest, 1996.
- Kenedi János (Szerk.): Az igazság a Nagy Imre ügyben, Századvég füzetek 2., Budapest, 1989.
- Kenedi János és S. Varga Katalin (Szerk., Gond.): A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról, Budapest, 1996.
- Keresztes Sándor – Elmer István: A kiegyezés reményével – Keresztes Sándor visszaemlékezései. Budapest, 2008.
- Kopácsi Sándor: Életfogytiglan, Budapest, 1989.
- Korányi G. Tamás (Vál.): Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956, Budapest, 1989.
- Kőrösi Zsuzsanna és Tóth Pál Péter (Szerk.): Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből, Budapest, 1997.
- Közi-Horváth József: Mindszenty bíboros. München, 1980.
- Kristóf Béla: Váci események – az 1956-os októberi magyar forradalom és szabadságharc alatt. Vác, 1990.
- Krónika 1956. (Főszerkesztő: Izsák Lajos), Budapest, 2006.
- Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Budapest, 1984.
- Magyar Katolikus Egyház 1956. A Lénárd Ödön Alapítvány évkönyve 2007 (Szerk. Szabó Csaba), Budapest, 2006.
- Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty, Buenos Aires, 1958.
- Mészáros István (Szerk.): Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból, Budapest, 2006.
- Mészáros István: A Conti utcától Recskig, Budapest, 2007.

- Mészáros István: A hazai történettudomány 1948-1992 közötti Mindszenty-képe, 1992.
- Mészáros István: Állok Istenért, Egyházért, Hazáért. Írások Mindszenty bíborosról, Budapest, 2000.
- Mészáros István: Árnyak és fények – Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz, Budapest, 2008.
- Mészáros István: Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története 1975-2005., Budapest, 2005.
- Mészáros István: Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel, Budapest, 2011.
- Mészáros István: Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975, Budapest, 1997.
- Mészáros István: Mindszenty-mozaik, Budapest, 2002.
- Mészáros István: Pannonia Sacra. Mindszenty tanulmányok, Budapest, 2002.
- Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975), Abaliget, 2000.
- Mindszenty József: 1956 – Írások a hagyatékából, (Szerk. Kovács Attila Zoltán, Soós Viktor Attila), Budapest, 2016.
- Mindszenty József: Egy különös sorsú nemzet (XII. fejezet. A 20. század. 'Álláspontom a Habsburg-kérdésben' fejezet), (gévelt, kézzel javított kézirat), Mindszenty Levéltár, 50. doboz XII. fejezet.
- Mindszenty József: Egyházam és hazám. I-III. kötet. (Szerk. Dr. Beke Margit.), Budapest, 1991, 1994.
- Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest, 1989.
- Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest, 2016.
- Mindszenty József: Esztergom, a primások városa, Budapest, é. n. (máskor: Bécs, 1973)
- Mindszenty József: Kommunista arcélek, (Szerk. Soós Viktor Attila, Kovács Attila Zoltán), Budapest, 2019.
- Mindszenty József: Napi jegyzetek Budapest, amerikai nagykövetség 1956-1971, Vaduz, 1979.
- Molnár Tamás: Az ellenforradalom, Budapest, 2005.
- Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése, Budapest, 1958.

- Nagy Imre: Snagovi jegyzetek – Gondolatok, emlékezések 1956–1957. (Felelős szerkesztő: Vida István.), Budapest, 2006.
- Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek, Szeged, 1990.
- Németh László: A magyar forradalom. Budapest, 2011.
- Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (Szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11- 1957. január 14, Budapest, 1993.
- Nyisztor Zoltán: Ami a vallomásból kimaradt, Róma, 1971.
- Ómolnár Miklós: Tizenkét nap, amely... 1956. október 23-november 4. Események, emlékek, dokumentumok, Budapest, 1989.
- Ordass Lajos: Önéletrajzi írások, Bern, 1985.
- Petróci Sándor: Emlékek Pétery József püspökről, Budapest, 1997
- Rainer M. János: Nagy Imre. Budapest, 2016.
- Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz, I. (1896–1953) és II. kötet (1953-1958), Budapest, 1996 és 1999.
- Shvoy Lajos: Önéletrajz (szerk. Mózessy Gergely), Budapest, 2002.
- Somorjai Ádám OSB – Vecsey József: Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban, Budapest, 2013.
- Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve: dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, Budapest, 2008.
- Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren: Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956-1971, Budapest, 2010.
- Somorjai Ádám OSB-Zinner Tibor: A Szabadság tértől Washingtonon át a Vatikánba - és vissza: Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal, 1956-1971, Budapest, 2016.
- Somorjai Ádám OSB: Ami az emlékiratokból kimaradt: VI. Pál és Mindszenty József, 1971-1975, Pannonhalma, 2008.
- Somorjai Ádám OSB: Mindszenty-források Agostino Casaroli levéltári hagyatékában 1962–1995, Budapest, 2018.
- Somorjai Ádám OSB: Sancta Sedes Apostolica et cardinalis Ioseph Mindszenty: tanulmányok és szövegközlések. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József

kapcsolattartása. 1956-1975, I-III. - vol. 1.: Romae, 2007; vol. 2-3: Budapest, 2009-2012.

- Szabó Csaba (Szerk.): A Grósz-per előkészítése 1951, Budapest, 2001.
- Szalay Hanna (Szerk.): 1956 sajtója, október 23. – november 4., Budapest, 2006.
- Székely Tibor: Kispaplázadás 1957-1961, Budapest, 2011.
- Szeredi Pál: A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története 1939–1960, Pilisszentkereszt, 2014.
- Tóbiás Áron: In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre, Budapest, 1989.
- Török Miklós (Szerk.): 1956 Szemtanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékeznek 50 év távlatából, Marosvásárhely, 2006.
- Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona, Budapest, 1994.
- Tyekvicska Árpád: Írások a forradalomról, Balassagyarmat, 2006.
- Varannai Aurél: Toll és bilincs, Budapest, 1989.
- Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere, Budapest, 2001.

Tanulmányok, publikációk, interjúk

- Balogh Margit: "*A bíboros az ajtó előtt áll...*" In (Szerk. Bánkuti, Gábor; Baráth, Magdolna; Rainer, M. János) *Megértő történelem: Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*, 2011, 159-172. o.
- *1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok* (szerk. Vida István), 1998, Budapest, MTA Jelenkor Kutató Bizottság.
- Bakó Balázs: Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben. *Vasi Szemle*, 61 (2007) 1. 71–80. o.
- Balogh Margit: A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 ősztől 1956 őszéig. *Századok*, (1998) 5. 1053–1088. o.
- Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2., 176–204. o.
- Balogh Margit: Szabadítás vagy szabadulás? - Mindszenty József bíboros útja Felsőpetényből Budára (1956. október 30–31.) In: Erdődy, Gábor (Főszerk.); Feitl István; Sipos, Balázs; Varga, Zsuzsanna (Szerk.) *Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*, 2013, 347-353.o.

- Balogh Margit: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: Tusor Péter (Szerk.): Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. 466 p. Budapest–Róma, Gondolat. PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2012. 367–426. o. (Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1.; 8.).
- Bank Barbara: Mindszenty József bíboros és hercegprímás, esztergomi érsek ügyével kapcsolatos személyek sorsa (börtön, internálás, kitelepítés). In: „Isten szolgája” – Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2007. 67–79. o.
- Bartha Ákos: Népi írók és demokráciafelfogásuk 1943 és 1948 között, Múltunk, 2016/1, 45–72. o.
- Boór János: Tanúság 1956-os tapasztalataimról, Vigilia, 1996/12, 918.o.
- Borbándi Gyula: Forradalom vagy ellenforradalom? Látóhatár, 1956. 3-4. sz. különszámában jelent meg. Újraközlés: Új Látóhatár, 1989. május. 99-113. o.
- Csapody Miklós – Szabó Róbert: Két levél Mindszenty Józsefhez 1948-ból, Múltunk, 2017, 58 (2)., 224-244. o.
- Csapody Miklós – Szabó Róbert: Két levél Mindszenty Józsefhez 1948-ból. Múltunk, 2013/2.
- Domány András: Mindszenty és Wyszynski, Élet és Irodalom, LI. évfolyam 41. szám, 2007. október 12.
- Erdő Péter: Mindszenty és prímási tisztsége In: Mindszenty József emlékezete (Szerk. Erdő Péter, Török József), 1994, 18-30. o.
- Fabiny Tibor: Ordass Lajos és 1956, In: A megállás szimbóluma. Előadások Ordass Lajosról, 2001, 33-40. old
- Földváry Gergely: Egy vértelen vértanú életútja - Adalékok Péter József váci püspök életéhez, különös tekintettel az 1956-os forradalomra, Egyháztörténeti Szemle XIX/2 (2018) 49-71. o.
- Gájer László: XIII. Leó pápa megnyilatkozásainak filozófiatörténeti előzményei (Különös tekintettel a vallásszabadságra), 2013. (PhD értekezés).
- Gecsényi Lajos (közli): Osztrák külügyi iratok Magyarország történetéhez, Múltunk, 1996/2, 184. o.

- Fejérdy András: Opus Iustitiae Pax - XII. Piusz pápa társadalmi tanítása, In. Kommentár 2007/5, 35-49. o.
- Hegedűs András: Pio atya látogatása a bebörtönzött Mindszenty bíborosnál, Magyar Sion. Új folyam, VII/XLIX., 210.o.
- Hóbor József: Pehm (Mindszenty) József a zalai legitimizmus apostola. In: Konfliktus, konszenzus, kooperáció tanulmánykötet. II. Országos Politológus Vándorgyűlés. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja – Friedrich Ebert Alapítvány, 1997, Pécs, 160–179. o.
- Hornyák Máté János: Egy katonai akció Pétery József váci püspök kiszabadításáért. Egyháztörténeti Szemle, 2011. 3. sz. 63–67. p.
- Kahler Frigyes: II/5-ös történelmi olvasókönyv 5. Adalékok az egyházüldözés történetéhez 1958–1959. Bp., 2010.
- Kálmán Peregrin OFM: A (budapesti) papság (egyház)politikai koncepciója az 1956-os forradalom idején, Vigilia, 2010. év, 75. évfolyam, 11. szám, 862-866. o.
- Kálmán Peregrin OFM: Az egyház 1956 után, 228. o. Magyar Katolikus Egyház 1956, (Szerk. Szabó Csaba), 2007.
- Kipke Tamás: Perben, harag nélkül. A regnumi papok „bűne” és feloldozása, Új Ember, 1991. II. 3., 8. o.
- Kolnai Aurél: Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából. In: Politikai emlékiratok. Európa Kiadó, Budapest, 2005.
- Kovács Péter: A budapesti amerikai követség és az 1956-os forradalom 1.-2. rész (interjú Jordan Thomas Rogers-szel), Magyar Szemle, XVI. évf., 5-6. sz.
- Lengyel követjelentések és a Budapesti Lengyel Nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok 1956-ban (Tischler János bevezetőjével) Társadalmi Szemle, 1992/10, 73-91. o.
- Mészáros István: Kik „a bukott rendszer örökösei”? Mindszenty és Nagy Imre viszonyáról, Vasi Szemle, 2006. 5. sz. 591–610. o.
- Mészáros István: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele, In. Vasi Szemle, 2002/2, 10-18. o.
- Mezey Andás: Keresztény pártprogramok, társadalomelképzelések, In. Magyar Katolikus Egyház 1956, (Szerk. Szabó Csaba) 2007. 88-89- o.
- Mezey András: Keresztény Front kontra belügy, Múltunk 2009/4, 200-232.
- Miklós Imre: Mindszenty bíboros és Balogh páter, Vasi Szemle, 2015. 5. szám.

- Miklós Péter: Balogh István politikai pályája. 2012, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, PhD értekezés.
- Miklós Péter: Hamvas Endre csanádi püspök és az 1956-os forradalom, In. Miklós Péter: A szabadság reményében. Egyéni és közösségi cselekvésformák 1956-ban, Szeged, 2017, 69-73. o.
- Nagy Kálmán: Hogyan kért menedéket Mindszenty József hercegprímás harmincöt éve az amerikai nagykövetségen? Magyar Hírlap, 24. évfolyam, 258. sz. 1991. november 4. 9. o
- Németh László Imre: Zágon József (1909-1975), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012/3-4, 39-79. o.
- Pál József: Egy másik út. Hamvas Endre csanádi püspök az 1956-os forradalom és a „kádári konszolidáció” idején. Szeged (folyóirat), 2006. 10–12. sz. 6–9. o
- Pánczél Hegedűs János (közli): „Megemlékezés Mindszenty József bíborosra.”, Miles Christi Évkönyv MMXII. 209-223. o.
- Petrás Éva: Konfliktusra determinálva. Mindszenty József prímás és Nagy Töhötöm kapcsolata, Egyháztörténeti Szemle XIX/3, 2018 34-51. o.
- Pozsgay Imre: „Forradalom vagy ellenforradalom?”, Petőfi Népe, 1957. december 15.
- Sipos Péter – Vida István: Mindszenty és az amerikai követség, História, 1983. 5-6. szám, 15-22. o.
- Soós Viktor Attila: „*Kedves Barátom*” – A Központi Szeminárium papjainak és kispapjainak sorsa az 1956-os forradalom alatt és a megtorlás időszakában, in. A katolikus egyház 1956-ban (Szerk. Rosdy Pál), 2006. 57-101. o.
- Soós Viktor Attila: Mindszenty bíboros az 1956-os forradalom idején, in. A katolikus egyház 1956-ban (Szerk. Rosdy Pál), 2006. 121-141. o.
- Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan O. P. életútja. Domonkos Szemle, 2005. 1. sz. 79. o.
- Szabó Csaba: Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata (1956. november 3.) In: Magyar katolikus egyház 1956, 2007 (Szerk. Szabó Csaba), Budapest, 2007. 99–114. o.
- Székely Tibor: EMLÉKMŰ HELYETT - Arcok a Központi Szemináriumából a forradalmi és a bukás utáni időből, BM és ügynöki jelentésekben, periratokban, In. METEM Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2011/3-4, 67-79. o.

- Tabódy István: A központi szeminárium a forradalom napjaiban, *Vigilia*, 1996/10., 760-770. o.
- Tyekvicska Árpád: A bíboros útja (Mindszenty József „kiszabadítása” 1956-ban), 162. o. In. Nagy Iván Történelmi Kör Évkönyve, 1994 (Szerk. Tyekvicska Árpád).
- Varga Lajos: Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez, *Vigilia*, 2008/11., 867-871. o.
- Vígh Szabolcs: Az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása 1956. november 3-án, In. Magyar Katolikus Egyház 1956, (Szerk. Szabó Csaba), Budapest, 2006, 235-243. o.
- Zsille Gábor: „*Nyitva hagytam a vasajtót...*” – Kuklay Antal a forradalom napjairól, *Új Ember*, 2004. október 31.

Levéltári iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- MNL OL M-KS-276. f. 53. cs. 240. ö.e. 4-5, o. (Géppel írott tisztázat, rajta kéziratos javításokkal). 229/2. határozat Az MDP KV PB határozata Mindszenty József elítélt ügyében, 1955. július 7.
- MNL OL XX-5-h-1. kötet/1956-58. 164. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról. 1957. június 28.
- MNL OL XX-5-h-20. kötet/1956-58. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról. 1957. július 2.
- MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. 13. doboz. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok, 104. fol. „*Nagy Imre kézjegyével ellátott okmány Mindszenty József volt [sic!] hercegprímás rehabilitálására.*” Dátum nélkül.
- MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. 166. Nagy Imre és társai. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról. 1957. szeptember 2.
- MNL OL-XX-5-h-V-150000/37 Erdei Ferenc 1957. július 23-i tanúvallomása.
- MNL OL XX-5-h V-150000/55. 17. d. 21. k. A Nagy Imre per anyaga.

Országos Széchényi Könyvtár Magyar Október online adattára: <http://szer.oszk.hu>

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára

- ÁBTL 3. 1. 9. V-142296. 95., Varjú Imre vallomása.
- ÁBTL 3. 1. 9. V-143081 Héderváry Károly és társai ügye.
- ÁBTL 3. 1. 9. V-700/15A. 305-307. o. és ÁBTL 3. 1. 9. V-700/15A. 311. o., Mindszenty József hercegprímás közjogi „óvásai” a köztársaság bevezetése kapcsán.
- ÁBTL 3.1.9. V-142296. 35., Tabódi István vallomása.
- ÁBTL 3.1.9. V-150357/50-51. old., Héderváry Károly vallomása.
- ÁBTL A-2126/13. 7. o, Vigh Tivadar volt váci püspöki titkár vallomása.
- ÁBTL. 3.1.5. O-18635/1. „Vigh Tivadar”. 120.
- ÁBTL. O-18635/1. 116–121. és ÁBTL 3.1.9. V-150393/4 12-13. o. Jegyzőkönyv Turcsányi Albert kihallgatásáról, Budapest, 1957. január 24. (gépelt).
- Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont peres iratai. 4016/1957. (680/1990.) Turchányi Albert Egon és társai, 1957. március 28-i önvallomása.
- HL BKB 071/1957, Pálinkás Antal és társainak büntetőpere.
- HM HIM Hadtörténeti Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B. II. 071/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv Pálinkás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 2. 13. Pálinkás Antal ügynöki beszervezésének véleményezése.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár Hadtörténelmi Levéltár

- B.II. 071/1957. Budapesti Katonai Bíróság Folytatólagos tárgyalási jegyzőkönyv Pálincás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 3. 24. lap. Garami Lajos bírósági vallomása.

Budapest Főváros Levéltára

- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, illetve a Történeti Hivatal jelzete alapján; TH V-142296/3, a Budapest Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa ítélete.
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 112. Fővárosi Bírósági Orvos, Vélemény (gépelt, aláírt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 119-120. o. Dombi András tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 131-132. o. Marcheschi Károly szembesítési jegyzőkönyve, 1957. július 10., (gépelt)
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 137. o. Jegyzőkönyv Szörtsey István kihallgatásáról, Budapest, 1957. II. 26. (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 163. o. Draskovits [sic] Károly tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016. 88. o. Tóth József tanúkihallgatási jegyzőkönyve (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 145-149. o., Dr. Turcsányi [sic!] Albert, vallomás-kiegészítések, 1957. május 3.
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 300. o. Turchányi Albert és társai tárgyalási jegyzőkönyve (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26, 304. o. (11. saját számozású), Budapest Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa, 1957. december 3, Turchányi Albert és társai bűnügy, tárgyalási jegyzőkönyv (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 211. Jegyzőkönyv Iván László kihallgatásáról.
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/1957-26. 294-311. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa. Turchányi Albert és társai tárgyalási jegyzőkönyve (gépelt).
- BFL XXV. 4. f. Nb. VII. 4016/29. Turchányi Albert Egon kihallgatása. Jegyzőkönyv. Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa.
- BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Telepó Sándor tanú, 1957. január 11. 29-33. o.
- BFL XXV. 4. f. 4016/1957. Turchányi Albert Egon és társai pere. Vádirat.
- BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Kuklai [sic!] Antal terhelt kihallgatásáról, 1957. augusztus 17. 318. o.
- BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Turcsányi [sic!] Egon Albert kihallgatásáról, 1957. augusztus 18. (saját számozás 4.) 308. o.
- BFL XXV. 4. f. 4016/1957.301.007. Jegyzőkönyv Vigh Szabolcs terhelt kihallgatásáról, 1957. augusztus 21. 321. o.

Mindszenty Levéltár

- 110/1956, 7. jelzésű irat (10 gépelt, számozott oldal, aláírással, külön jelzet nélkül).
- 20. a. dosszié., II. 21. b. 1956. november 7.
- Bgy. 24., 236. sz.
- MFN 8202 L-3150 Turchányi Albert Egon levele Mindszenty Józsefhez, Budapest, 1956. október 31 (gépelt másolat).
- MFN-8163 L-3111 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8162 L-3110 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8170 L-3118 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8174 L-31122 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8176 L-3124 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8180 L-3128 Levél XII. Piusz pápának.
- MFN-8170 L-3118 Levél Spellman bíborosnak.
- MFN-8181 L-3129 Levél Spellman bíborosnak.
- MFN 8165 L 3113 Levél Spellman bíborosnak
- MFN 8166 L 3114 Levél Spellman bíborosnak
- MFN 8168 L 3116 XII. Piusz pápának
- MFN 8169 L 3117 XII. Piusz pápának
- MFN 8179 L 3127 XII. Piusz pápának
- MFN 8182 L 3130 XII. Piusz pápának
- MFN 8187 L 3135 XII. Piusz pápának
- MFN 8189 L 3137 XII. Piusz pápának

Magyar Rádió Archívuma

- D 1109/38/3 - Mindszenty József német nyelvű 1956-os sajtónyilatkozata.

Folyóiratok

- A Szív, 1956. november 3.
- Egyetemi Ifjúság, 1956. november 4.
- Igazság, 1956. november 1.
- Journal de Genève, 1956. december 13., J.A. numero 292.
- Keresztyén Igazság, 1989. 3. szám. „D. Ordass Lajos: Rádiószózat, 1956. november 2.”.
- Magyar Honvéd, 1956. október 31.
- Magyar Ifjúság, 1956. november 2.
- Magyar Kurír, 1956. május 14.
- Magyar Nemzet, 1956. november 1., „Első beszélgetés a szabad Mindszenty bíborossal”.
- Magyar Nemzet, 1956. november 2.
- Magyar Nemzet, 1956. október 31. „Kiszabadították Mindszentyt”.
- Magyar Szabadság, 1956. november 1.
- Magyar Világ, 1956. november 3.
- Népakarat, 1956. november 3. „Bízom Magyarország jövőjében – Mindszenty József hercegprímás fogadta a külföldi újságírókat.”.
- Népakarat, 1957. szeptember 4.

- New York Times, Workers Heed Appeal; Mindszenty Bars Interview, 1956. november 27.
- 'Hungarian holds to want Union', New York Times, 1956. november 4.
- Szabad Nép, 1955. július 17.
- Tildy Zoltán és Maléter Pál látogatása Mindszenty József hercegprímásnál". Népakarat, 1956. november 2.
- Új Ember 1956. május 27.
- Új Ember, 1945. szeptember 30.
- Új Ember, 1957. június 17.
- Új Ember, XII. évf. 44. sz. 1. o., 1956. november 4. „A nemzet köszönti Bíborosát”.
- Új Ember, XII. évf. 44. sz. 1956. november 4., 2. o. „A katolikus karitás-szervezetek Magyarorszáért”.
- Új Szó, 1956. december (9. évfolyam, 335-363.szám) 1956. 12. 06 / 340. szám (csütörtök).
- Valóság, 1956. november 2.

A fejezetek elején olvasható mottókat külföldi szerzők esetében a *Gloria victis 1956 – Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* (Ötödik kiadás. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2003) kötetből közöltem.

XII. Melléklet

XII. Piusz pápa távirata a kiszabadult Mindszenty József bíborosnak

Amint nyolc évvel ezelőtt mélyen lesújtotta atyai szívünket érseki székedről történt jogtalan eltávolításod, amely ellen több alkalommal, különösen a nyilvános konzisztóriumon erélyesen tiltakoztunk, úgy most a bensőséges vigasztalás érzésével tölt el kiszabadulásod híre, amelynek ebben a pillanatban az egész, hazáddal együttértő katolikus világ örvend.

Hálatelt szívvel mondunk köszönetet Istennek, hogy meghallgatta hívei szüntelen könyörgését, és kegyelmével értékessé és ragyogóvá tette a te hitedet s erényedet, annyi Krisztusért elviselt szenvedés közt. Legyen ez biztató égi jel a szeretett magyar nemzet s az Általad és püspöktársaid által kifejtett és a híveitek által készségesen fogadott buzgó apostoli munka számára.

Bárcsak felvirágoznék hazádban az annyi veszélyes tévedés és vérontás közt megújult katolikus élet, s felragyogna az Egyházhoz és az Apostoli Szentszékhez való hűségtek, amelyet őseitektől örököltetek.

Amikor most az örök nyugalom békességét kérjük az elmúlt gyászos események áldozatai számára, Neked, Szeretett Fiunk, aki szüntelen jelen voltál gondolatainkban és imádságunkban, az isteni segítség zálogaként, szívünk kiáradó szeretetével küldjük apostoli áldásunkat, kiterjesztvén azt a többi püspökre, papra és az összes hívőre, különösen azokra, akiket a jelen súlyos megpróbáltatásai értek.

XII. Pius pápa

A távirat eredetileg latin nyelvű volt, magyar nyelvű fordítását Mindszenty juttatta el még 1956. október 31-én a médiumokhoz. Forrás: *Mindszenty Okmánytár*. III. köt. München, 1957, 307–320. o.

Mindszenty József levele a világ katolikus püspökeinek

A világ katolikus püspökeinek!

Mélyen megindított az a nagy együttérzés, amelyet az egész világ katolikusága a sokat szenvedett magyar nép iránt mutatott. Mivel szükségünk és szegénységünk igen nagy, szeretettel kérem a katolikus egyház minden főpásztorát, buzdítsák híveiket, hogy ne lanyhuljon el segítőkész erőfeszítésük, és továbbra is támogassák anyagilag is a Magyar Katolikus Akciót [*ti. Actio Catholica – PJJ*]. Megragadom ezt az alkalmat, hogy kifejezzem mély hálámat az eddig nyújtott nagylelkű segítségért. Újonnan visszanyert szabadságunk első napján testvéri szeretettel küldöm üdvözleteimet a világ katolikus püspökeinek Magyarországi fővárosából.

Budapest, 1956. október 31.

A hercegprímás Werenfried van Straaten premontrei szerzetessel folytatott tárgyalása eredményeként fogalmazta meg ezt a levelet. Közli: Csonka Emil: *A száműzött bíboros*, 1993, melléklet része (másolat). Soós Viktor Attila: *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk.: Rosdy Pál. 2006, 132. o.

Mindszenty József rádiószózata

1956. november 3.

(bemondó) Kedves hallgatóink! Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása szózatot intéz a világhoz és a magyar néphez.

(Mindszenty) Igen gyakori mostanában annak a hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél. Én ezt így nem mondhatom: nem kell szakítanom múltammal. Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzéseim előtt.

Ugyanazzal a testi és szellemi épséggel állok meggyőződéseim mellett, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.

Azt sem mondhatom, hogy most már őszintén beszélek, mert én mindig őszintén beszéltem; vagyis kertelés nélkül mondtam azt, amit igaznak és helyesnek tartok. Ezt csak folytatom itt, amikor közvetlenül, személyesen, tehát nem magnetofon-hangfelvétel útján szólok az egész világhoz és a magyar nemzethez.

Rendkívül súlyos helyzetünkről külföldi és belföldi viszonylatban kell szétnéznünk. Oly távlatból kívánok megállapításokat tenni, ahonnan áttekintés nyílik, de sorsunkhoz viszont oly közel hajolva, hogy mondanivalómnak meglegyen a gyakorlati érvénye mindnyájunk számára.

A külföld felé előszóval ma első ízben köszönhetem meg azt, amit nekünk nyújt. Mindenekelőtt a Szentatyának, XII. Pius pápa Őszentségének fejezem ki személyes hálámat, hogy a magyar katolikus Egyház fejről oly sokszor megemlékezett. Mellette mély hálámat küldöm azoknak az államfőknek, a katolikus Egyház vezetőinek, a különböző kormányoknak, parlamenteknek, közéleti és magántényezőknak, akik a börtönömben töltött idő alatt hazám és sorsom iránt részvétellel és segítő szándékkal viseltettek. Isten jutalmazza meg őket ezért. Ugyanígy hálát érzek a világsajtó képviselői és a rádiók világhálózata iránt, amelynek elektromos hullámai a humánus egyetlen légi nagyhatalmát alkotják. Örülök, hogy ezt most végre szabadon megmondhatom.

Másrészt arról óhajtok beszélni, hogy az egész kultúrvilág, a külföld, úgyszólván osztatlanul mellénk állt és segít. Ez számunkra ugyanis nagy erőt jelent, nagyobb, mint amennyi magunknak van. Mi kis nemzet vagyunk. Kis ország a földgömbön. Ám valamiben mégis elsők vagyunk: egy nemzet sincs, amely ezeréves történelme során nálunk többet szenvedett volna. Első királyunk, Szent István uralkodása után nagy nemzetté fejlődtünk. A nándorfehérvári győzelem után, amelynek 500. évfordulóját üljük, nemzeti létszámunk egyezett az akkori Angliáéval. Ám folyton szabadságharcokat kellett vívnunk. Legtöbbször a nyugati országok védelmében. Ez megakasztotta a nemzetet, s mindig újra saját erőnkől kellett felemelkedést keresnünk.

Most történt először a történelem folyamán, hogy Magyarország a többi kultúrnép valóban hathatós rokonszenvét érdemli. Mi meg vagyunk illetődve s egy kis nemzet minden tagja szívből örül, hogy szabadságszeretetéért a többi nép felkarolja ügyét. A Gondviselést látjuk benne, amely a külföld szolidaritása által valósul meg úgy, ahogy himnuszunk zengi: Isten, áldd meg a magyart... Nyújts feléje védő kart.

Himnuszunk így folytatódik: ha küzd ellenséggel. De mi rendkívül súlyos helyzetünkben is azt reméljük, hogy nincsen ellenségünk. Mi sem vagyunk ellenségei senkinek sem. Minden néppel és országgal barátságban akarunk élni. Egy olyan nemzetnél, mint a magyar, amelynek történelmi törzse mélyen gyökeredzik a múltban, különböző korszakok ismerhetők fel abban az érzésben, amivel helyet foglal a többi nép között. Fordulatairól, árnyalatairól le lehet olvasni fejlődésének jegyeit. Korunknak azonban általános jellemzője, hogy minden népnél egy irány felé halad a fejlődés. A régi nacionalizmusokat mindenütt át kell értékelni. A nemzeti érzés ne legyen többé harcok forrása az országok közt, hanem az igazság fundamentumán a békés együttélés záloga. A nemzeti érzés virágozzék az egész világon a népek közös kincseit képező kultúrártékek területén. Így az egyik ország haladása a másikat is előreviszi.

Természetszerű okoknál fogva: fizikai életfeltételeik szerint is mind jobban egymásra utaltak a népek. Mi, magyarok az európai népek családi, bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátsággal mindegyikkel. Sőt még további tájak felé emelve szemünket: mi, a kis nemzet barátságban, zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas orosz birodalommal egyaránt. Jószomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal. Ausztriát pedig ebben a tekintetben úgy kell megemlítenem, hogy mostani vajúadásunk kapcsán tanúsított testvéri magatartását máris minden magyar a szívébe zárta.

Egész helyzetünket azonban az dönti el, hogy a 200 milliós orosz birodalomnak mi a szándéka a határainkon belül lévő katonai erejével. Rádiójelentések adták hírül, hogy ez a fegyveres erő növekszik. Mi semlegesek vagyunk, mi az orosz birodalomnak nem adunk okot a vérontásra. De nem merül fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot! Őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik.

Belső helyzetünket azonban az is válságossá teszi, hogy az előbb mondottak miatt a munka, a termelés országosan megállt. Közvetlen éhínségbe kerültünk. Szabadságharcát egy csontig soványított nemzet vívta. Ezért a munkát, a termelést, a helyreállítási feladatok elvégzését mindenütt azonnal fel kell venni. Saját összességünk, nemzetünk érdekében s a nemzeti életének folytatásához szükséges ez – haladéktalanul.

Amikor ezt megtesszük, ne tévesszük szem elől a következőket: tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy vesztett, számunkra céltalan háború után, erőszakkal épült ki az itteni rendszer, amelynek örökösei most a tagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét ütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonytságot. A világon páratlan szabadságharc volt ez, a fiatal nemzedékkel népünk élén.

A szabadságharc azért folyt, mert a nemzet szabadon akart dönteni arról, hogy miképpen éljen. Szabadon akart határozni sorsa, államának igazgatása, munkájának értékesítése felől. Ennek a ténynek valóságát maga a nép semmiféle illetéktelen előny érdekében nem engedi elcsavarni, kiaknázni. Új, visszaélésmentes választás szükséges, amelyben minden párt indulhat. A választás történelmi ellenőrzés mellett. Én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok. Ebből a tisztelemmel figyelmeztetek minden magyart, hogy a gyönyörűséges egység októberi napjai után ne adjanak helyt pártviszályoknak és széthúzásoknak. Mert az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérre. Maga a politizálás ma másodrendű ügy: a nemzet léte és a mindennapi kenyér a mi gondunk.

A bukott rendszer örököseinek eddigi visszatekintő leleplezései feltárták, hogy a törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, és pedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniük. Magánbosszúkat el kell kerülni, ki kell küszöbölni. A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért. Leleplező vallomásokhoz nem fűzhetünk egyetlen megállapítást sem, mert az országos munkafelvételt és a termelés folytatását hátráltatná. Ha a kibontakozás az elhangzott ígéretek szerint tisztességesen halad előre, ez nem is lehet feladatunk.

Hangsúlyoznom kell azonban a tennivalók tárgyi foglalatait: jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni. Ez akar lenni az egész magyar nemzet. Mint a katolikus Egyház feje viszont kijelentem, hogy – amint azt a püspöki kar 1945-ben közös körlevélben kijelentette – nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk. Azt a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell. Ugyanebben a minőségben továbbá megemlítem, az ország hat és fél millió katolikus híveinek tájékoztatására, hogy a bukott

rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit- és erkölcsanunkból és az Egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik.

A nemzethez intézett mostani szózatom más részletekre tudatosan nem terjed ki, mert amit mondtam, világos és elég.

De végezetül egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsei alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek? A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk.

Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígéretetek és cselekedetek fődik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra. Mi, akik figyelünk és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben. – S nem hiába.

(*orgonazene*)

Elhangzott 1956. november 3-án 20 órakor a Szabad Kossuth Rádió Budapest és Szabad Petőfi Rádió Győr adásában. Megjelent: Mindszenty József: *Emlékirataim*. Toronto, 1974. 437-441. old. Továbbá: *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956*. Vál.: Korányi G. Tamás. Budapest, 1989. 107–109. o. A Szent István Társulat kiadásában 2012-ben megjelent „*Mindszenty szól*” CD közli a szöveg rádiófelvételét, de sajnos egy csonka verziót, amelyben nincsen benne az utolsó három mondat, és a bejelentkezés is hiányos. Somorjai–Zinner: *Majd' halálra ítélve* is közli ezt a szöveget, amely az emigrációban is így lett ismert (pl. *Szentnek kiáltjuk*. Szerk. Füzér Julián. 1985. 75–77. o.), de kihagyja az utolsó mondatot („*S nem hiába.*”). A rövidebb, november 1-i beszédet a kötetben előrébb már közöltük. A szózat neve más helyeken, mint önálló írás: „*Szózat a magyar néphez és a világhoz*”.

Mindszenty József távirata Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkárnak

1956. november 9.

Az országban uralkodó terror leírhatatlan mértékben megerősödött. Egész városnegyedek lángolnak. Tízezer nőt erőszakolnak meg meggyilkolt családtagjaik vérében fetrengve. Eddig

sosem hallott hangok rémítik az embereket – gyermekek tömegei jajdulnak fel egyszerre, mérföldekre hallhatóan, a város minden részéből, miközben mongol katonák vad kegyetlenséggel, gépfegyverek kelepelése közepette terelik őket a szibériai pusztulás, éhség, szomjúság és fagy felé. A lakosságot is elűzik otthonaiból, és Keletre hurcolják. Az oroszok szerint a világot ma a bolsevizmus uralja, mely elől minden nemzet rettegve vonul vissza. Igaz lehet ez?

Bár Budapesten nincs élelem, és a vízellátás is nagyrészt megszűnt, a szabadságharc folytatódik. Oroszország fegyveres ereje csak a fegyvertelenek ellen hatásos. Könyörgöm az Egyesült Nemzetekhez, küldjenek nemzetközi rendfenntartó erőt Magyarországra, hogy megszűnjön a káosz. Egy ilyen haderő előtt az oroszok hajlandóak lesznek meghunyászkodni. Életünket csak tettek menthetik meg, a habozás halált jelent.

Mindszenty József bíboros

(A bolsevikok foglya, akit nyolc év raboskodás után engedtek szabadon.)

Forrás: National Archives and Records Administration Record Group (NARA) RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691B, Mindszenty – Classified, 1956 – June 1957. Kimenő távirat (256. sz.) a budapesti USA-képviseltről az amerikai külügyminisztériumnak, 1956. november 9. Az üzenetet azonban nem továbbították a címzettnek, legalábbis egyelőre nincs nyoma sem az amerikai külügyminisztérium washingtoni, sem az ENSZ New York-i levéltárában. Megjelent: Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2., 180. o.

Mindszenty József üzenete Eisenhower elnöknek

1956. november 11.

Mint a magyar szabadság hajótöröttjét vettek a fedélzetre, hála az Ön nagylelkűségének. Menekült vagyok a saját hazámban, és az Önök követségének a vendége. Vendégszeretetük minden bizonnyal az azonnali haláltól mentett meg. Mély hálával küldöm szívből jövő gratulációm, kegyelmes uram, abból az alkalomból, hogy újraválasztották mint az Egyesült Államok elnökét. E nagyszerű hivatal dicsősége abban rejlik, hogy az emberiség legkiválóbb törekvéseit szolgálja: Istent, a könyörületességet, a bölcsességet és az emberi boldogságot. Az a tény, hogy Ön ezekben a törekvésekben olyan bőkezűen részt vállal, hadd vessen

reménysugarat régóta szenvedő népünkre, amelynek most már öt napja bombázás, ágyúszó, tűz és halál az osztályrésze, bizonyosságul Isten és a világ előtt, hogy szabad akar lenni; amelynek fiait még most is szolgáságra hurcolják, amelynek gyermekei a lerombolt házakból, az óvóhelyekről, a kórházakból az utolsó lehetőséggel is segítségért kiáltanak, amelynek leányaira kifosztott üzletek és biztosra vehető éhezés vár. Áldja meg az Isten Önt, Elnök úr és az Egyesült Államok népét. Buzgón imádkozom mennyei Atyánkhoz, hogy óvja meg és vezesse Önt és népét közös céljaink felé, hogy béke és boldogság szálljon erre a sokat szenvedett világra. Adjon az Úr Önnek és népének még több erőt és gazdagabb életet. A még nagyszerűbb jövő küszöbén könyörgök Önnek, hogy ne feledkezzen meg, ne feledkezzen meg, ne feledkezzen meg erről a becsületes kis nemzetről, amely szenvedésnek és halálnak van kitéve az emberiség szolgálatában.

Budapest, 1956. november 8., Mindszenty József bíboros

Forrás: *Look* magazin, karácsonyi különiadás. 20. kötet, 26. sz., 1956. december 25. 21–25. o. Fordította: Kiss Éva. Közli: Balogh Margit: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011/2., 176–204. o. Balogh Margit felhívja a figyelmet arra, hogy a hivatalos (National Archives and Records Administration Record Group -NARA) anyagban közöltek eltérnek attól, amelyet a *Look* magazin – a hercegprímás és a Fehér Ház engedélye nélkül – leközölt (az utolsó három mondat hiányzik) 1956. karácsonyi számában. Az üzenetet, több másikkal együtt, Mindszenty személyesen adta át Leslie Balogh Bain újságírónak a budapesti amerikai követségen, aki egy fantáziadús riportot írt belőle az újságnak, az elnöki levelet pedig – szenzációt és hasznot hajszolva – engedély nélkül közölte a riport végén. A fantasztikus és abszurd elemeket is tartalmazó írás hatására a főpap mindenhol törölte Bain nevét az emlékirataiban. A hivatalos, de csonka verziót John Hunt, az Észak-Amerikai Újságíró Szövetség főszerkesztője távirata alapján közli: Somorjai–Zinner: *Szeizmográf a Szabadság téren*, 19–20. o. Választ nem kapott a hercegprímás az elnöktől, mert Eisenhower egyszerűen nem tartotta alkalmasnak ennek megküldését. A teljes verziót közli még: Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents*. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971. METEM, Budapest, 2011, 800 p. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Do Not Forget This Small Honest Nation*. Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats. A documentary overview. Bloomington (IN), Xlibris, 2013. 30+417 l.

MINDSZENTY JÓZSEF VÉGRENDELETEI

I.

Végrendelet

Ha az oroszok az Egyesült Amerikai Államok budapesti követségéről elrabolnának, életemtől megfosztanának vagy bármi módon cselekvőképességemet megbénítanak, én, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása azt hagyományozom nemzetemnek:

A szabad, független Magyarországhoz, októberi és novemberi hőseinek sírjához legyetek hűek.

Az oroszokkal és magyar nevű cselédekkel szemben rideg tartózkodással viseltessetek.

Húzódjatok vissza a véres, zord időkben a családi körbe, az legyen tiszta és evangéliumi. Apa, anya, gyermek eszményét Názáretben találja meg. Ilyen családokból épül újra hazánk.

Addig is mindig a magyar a magyart részvétellel szeresse és ne ártson egymásnak.

Mindnyájan ragaszkodjatok a valláshoz, mert megtapasztaltátok, hogy mennyire felette áll a vallásos ember a vallástalannak. A katolikusok tekintsenek Rómára, a Szentatyára, a Kősziklára a nagy omlás között. Bízatok gyermekien a mindenkor segítő Patrónában, a magyarok Nagymatyájában, aki Isten Anyja s immár ezer éven át a mi édesanyánk is.

Sötét éjjel, irtózatossággal és a fővárosi Szabadság téren vergődő lélekkel írok most, mikor orosz katonák által gyilkolt magyar nők halálsikolyait hallom.

Végrendeleti végrehajtókat, mint leghivatottabbakat, megnevezem és felkérem a Pápa öszentségét és az Amerikai Egyesült Államok elnökét, akik a közzététel idejéről és módjáról határoznak.

Ezt a végrendeletet saját kezűleg írtam, és felolvastam az aluljegyzett tanúk előtt, jelenlétükben saját kezűleg aláírtam.

Budapest, az Amerikai Egyesült Államok Követségén, 1956. november 6-án.

Az irat Mindszenty József irathagyatékában a 26. dossziében található. Gépelt, hitelesítés nélküli másolat. A politikai végrendeletet német fordításban közli: Szabó Csaba: *Die katholische Kirche Ungarns und derr Staat in den Jahren 1945–1965*. Verlag Ungarisches Institut, München, 2003, 160–161. o. A magyar fordítás megjelent: *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerk.: Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2007. 223–234. o.

II.

Végrendelet

Készült Budapesten, az amerikai követségen 1962. október 19-én.

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Hetven és fél évvel a vállamon, a halál és örökkévalóság küszöbén, lelkemet Isten irgalmába, testemet a honi földnek ajánlom.

Hűséggel az Egyház fejéhez és a történelmi magyar hazához, szenvedő népemnek, a magyar püspöki karnak, főegyházmegyém papjainak és híveinek, s mezsgyéken innen és túl, a tengereken is túl a hontalanoknak, ez az üzenetem: Gyötrelmes sorsotokban, amíg Isten végtelen könyörületéből jön a virradat, éljetez hűségben Istenhez, Egyházhoz és történelmi hazátokhoz.

Akik ma a magyar népet boldognak mondják, megcsalják... A szocializmussá hamisított marxizmus-leninizmus a magyar népnek méreg és halál. A rendszert a magyar nép megdönteni nehezen tudná – terrorizmussal és imperializmussal bebiztosította magát –, de az elismerést soha nem adhatja meg lealjasodás nélkül.

Ne engedjétek a szovjet érdekeket a magyar anyaméhig esküszegő orvosok és gyógyszerészek kezével. Aki teszi, engedi, letagadja magyarságát, ártatlan magyar életek útonállója... Az egy és fél millió bevallottan kiirtott élet hárommillió „szülőt”, pár ezer „orvost” jelent és bélyegez. Ha Isten ránk tekint, ne hagyjunk helyt a bosszúnak; csak a visszaállítandó független és magyar bíróság lehet illetékes a számonkérésben.

Köszönöm a derék magyar népnek, hogy rabságomból 56-ban kiszabadított. Büszke emlékként viszem a sírba a tudatot, hogy népem szabadított ki, és nem az elítélésből és rehabilitációból egyaránt taktikai játékot űző hatalom.

Köszönöm az Egyesült Államok elnökének a nobilis befogadást és annak meghosszabbítását... A követség vezetőinek... a követség összes tagjának is előzékeny jóságát. Vagyonom, miről végrendelezem, nincs. Nem fáj; kifosztottak, ahogy elszegényítették népemet.

1962. november 13-án, amikor a bíboros azzal a gondolattal foglalkozott, hogy elhagyja az amerikai követséget, és kimegy az utcára, végrendeletéhez a következőket fűzte:

Harcom nem a tőkékért és a nagybirtokért, hanem Egyházért, hazáért folyt. – Megbocsátok mindenkinek, azoknak is, akik a jövőben vetkeznek ellenem. Lemondásom hírének nem szabad hitelt adni; az vagy hamisítás, vagy nagymérvű kínzás eredménye.

III.

Végrendelet

Saját kezűleg írta Bécsben, 1973. november 17-én.

Nemzetemnek: Maradjatok a romló világban hűek Istenhez, hitetekhez, hazátokhoz, a magyar múlthoz, történelemhez és a magyar nyelvhez. Ez természeti jogotok és kötelességetek.

Ne járjatok haza... Ne pénzeljétek elűzőiteket, a nemzetirtókat. De térjete haza – ne olvadjatok be –, amikor a hit és magyarság napja felkel otthon. Addig igen fontos a magyar iskola- és családlátogatás.

Holttestem egyelőre itt kerüljön a legegyszerűbb pihenőre; lehetőleg magyar papok sírja közelében, és a hívek áhított imája közepette. Ha Mária és Szent István országa felett lehull a moszkvai hitetlenség csillaga, vigyék testemet az esztergomi bazilikai sírboltba.

Végrendeleti általános örökösöm a Mindszenty Alapítvány, az általam megállapított szabályzat szerint.

Könyveim annak idején jussanak a primási könyvtárba, vagy ha szabad utódom úgy látja jónak, hagyja az újra papneveldévé válандó Pázmáneumnak.

Könyveim joga és hozama, maga az Alapítvány, szolgáljanak az ország nemzeti és egyházi felépítésére... mint azt vagyonosabb elődeim, Széchenyi György és Simor János tették.

A rokonok, ha rászorulnak, az Alapítvány segítse őket a helyzet helyes mérvéig. Az időleges temetés ügyében, a viszonyokhoz képest, a végrehajtó bizottság a helyi egyházi hatóság tanácsa szerint járhat el.

Halála előtti napon, 1975. május 5-én a bécsi Irgalmasok kórházában ehhez a részhez a következőket fűzte hozzá:

Ha számkivetésben halok meg, temessenek el ideiglenesen a máriacelli kegytemplomban.

Lelkem üdvéért az első évben havonként végezzenek el egy szentmisét, s aztán évenként, halálom évfordulóján. A temetésem és a szentmisék költségeit viselje a Mindszenty Alapítvány.

A Mindszenty Alapítvány egyik legelső feladatának tekintem, hogy azt a magyar nemzeti és katolikus célt szolgálja, amit életem feladatául tűztem ki, s amit Isten segítségével hazámban

is s a számkivetésben is igyekeztem megvalósítani: megtartani magyarságában és hitében népünket, különösen felnövekvő ifjúságunkat.

Megjelent: Füzér Julián (szerk.): *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján.* 1986, 54–56. o. Mindszenty korábban is készített végrendeleteket, de azok jelen esetben talán kevésbé relevánsak.

Az 1956-os végrendeletet azért tartjuk fontosnak itt is közölni, amellet, hogy kevésbé ismert, mert azt gondoljuk, hogy az *azilum* helyzete párhuzamba helyezhető a főpap szempontjából egy másikkal: az 1948-as letartóztatásával, amikor szintén írt egy végrendeletet, és szintén elszánta magát a mártíriumra. A későbbieket pedig azért tartjuk fontosnak ideilleszteni és az 1956-os végrendelet után még közölni, hogy látszódnak a releváns különbségek, illetve az azonosságok is.

Mindszenty bíboros az 1956-os magyar szabadságharc eseményeiről.

Az események történelmi értékelése

Kedves Magyarjaim!

Amerre magyarokat keresve járok a világban, nemcsak az élőket keresem, de keresem az elhunytakat is. Örülök annak, hogy itt látom a legteljesebb, a legmélyebb holtak iránt való tiszteletet és megemlékezést.

A magyar történelemnek a szelleme jelentkezik itt. Hogy itt miért mélyebb a holtak emlékének a tiszteletben tartása, két okot találok. Az első gondolat az, hogy van nektek – Istennek hála – lelkipásztorotok, aki a hitből él, és így megtalálta a halottak emlékének az ápolását is. A második okot pedig abban találok, hogy nem kevesen vannak itt az ötvenhatos magyar szabadságharcról tudók, megélők személyében.

Az ötvenhatos szabadságharc hirtelen pattant ki. Dicsőséges eredményt ért el kezdetben. De amikor a világ hatalmai nem tudták megérteni azt, hogy egy kis nép a szabadságért mire képes, és amikor szinte a szőözönnel és a hiábavaló locsogással inkább a másik oldalon segítettek, hát akkor fordult nehézzre a mi szabadságharcunk sorsa.

Békés tüntetés indul október 23-án: fegyvertelen magyarok tüntetése. Gerő ÁVH-legényeivel lövetni kezd. Fegyverre fegyver volt a válasz, s kitör a magyarok legszebb szabadságharca. Elsőpriki Gerőt; tűz alá veszik az ÁVH-sokat. Az oroszok beavatkoznak. Ledöntött orosz

emlékeket, sérült épületeket, szünetelő gyárakat látok – és boldog, megkönnyebbült emberi arcokat. A fölkelők állják a harcot és győznek. Először győztek az iskolások. Az iskolásokat tanította az új rendszer, amely 45-ben betelepedett Magyarországra, hogy amikor majd az ellenség jön a földre, hogyan kell majd az ellenség ellen védekezni. És a mi iskolásaink, a kicsi gyermekek, hat évtől tizennégy évig, fiúk és lányok egyaránt tanulták. Igaz, hogy nem azért mondták nekik az iskolában, hogy az imperialisták jönnek, hogy egy még nagyobb imperialista jön majd. Akkor ezek azt, amit tanultak, alkalmazták a betörő orosz seregekkel szemben. Dicsőséges volt az a hét. Gyerekek verték meg az orosz hadsereget a Molotov koktéllal.

És az orosz nem mert mozdulni. Látta a tökéletes vereséget, és itt szégyenbe borult az arca, hogy iskolás gyerekek intézték el a páncélosaikat. De aztán mikor kapott egy biztatást, hogy bizonyos nagyhatalmak nem szeretik, hogy akad egy nép, amely nincs barátságban a szovjettel – nem az orosz néppel –, akkor hozta a központi bizottság Moszkvában a határozatot, amit addig nem mert meghozni. Azonban, hogy a szovjet gőzhenger meginduljon, arról gondoskodott az amerikai külügyminisztérium, amikor a Moszkvában levő követének elküldte azt a táviratot, melyet mélyen elhallgatnak úgy Keleten, mint Nyugaton. Ezzel a távirattal biztosították a szovjet kormányt arról, hogy: *„Az Egyesült Államok kormánya nem tekinti Magyarországot, vagy a szovjet blokk bármely tagját potenciális katonai szövetségesnek.”* [Charles Bohlen, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetének emlékirataiban (Witness to History) 413. oldal]

„Az Egyesült Államok kormánya nem tekinti jó szemmel azokat a kormányokat, amelyek barátságtalan viszonyban vannak a Szovjetunióval.” [Brian McCauley, Hungary and Suez. 1956. Journal of Contemporary History, 1981 volume 16, 777–800. oldal]

Most a biztatásra meghozták a határozatot és – mint ahogy 1848–49-ben a cár küldötte a 200 000 kozákot a harcban elfáradt magyarsággal szemben, amelyik legyőzte az osztrák birodalmi hadsereget és legyőzte az általa felbujtatott három nemzetiséget; a többi jól viselte magát –, éppen úgy most így küldte a magyar erőt messze felülmúló erőt. De az a kicsi magyar haderő, az egyetemi hallgatók és a munkások, folytatták hónapokon keresztül a küzdelmet, míg végre le tudták verni az utolsó kis csapatot is. Senki sem tudta felmérni a rendszer belső romlottságát és a nép (ifjúság, értelmiség, munkásság) lelkében a csömör fokát. Hogy állunk akkor azzal a fölfogással, hogy Moszkva robbantotta ki a magyar fölkelést? A két felfogás nem ellenkezik egymással. Moszkvának célirányosnak tűnhetett fel: egy ponton tágra eresztieni a gyepelt, és amikor itt fegyverre érik a dolog, lecsapni, letörni keményen,

kíméletlen ágyútűzzel és vérbefojtással, deportálással, börtönnel, internálással. Az elégedetlenség így nemcsak ezen az egy ponton, hanem mindenütt elnémul.

Utána a politikai rendőrség hamar felszervezkedett: a harmadik napon már állott – november 4-e után. A legújabb korban a bolsevizmus rendszeresítette és tökéletesítette a kínzás magas tudományát a Cseka intézményekkel. A „módszereket” állítólag nyugati szakértőktől tanulták. Nyugati alaposság, szervezőképesség indítja el, keleti vérszomj kiaknázza, tökéletesíti. Hitler Gestapo-ja később emel rajta. A magyar ÁVH mindkettőt értékesíti. Az iskolázók nálunk oroszok. A magyar tanítványokat kommunista oroszok vezették be a kínvallatás modern és tudományos titkaiba, tőlük kapták a szakmabeli kiképzést. Mert már akkor fogták le az első magyar rabokat és aztán szedték össze a szabadságharcosokat, akik el nem menekültek, és azután kezdték erősen keresni a fiatalságot, szedték össze a Molotov-koktélos elemistákat, fiúkat, lányokat.

A szovjet csapatok megindították a támadást és tüzet nyitottak a fővárosra. Száz és száz ágyú bömböl most köröskörül minden irányból: lövik a várost. Kísérteties fénylepedők és villanások az égbolton.

Nyolc napja folyik kis országunk és a főváros hősieles küzdelme a rájuk támadt brutális hordákkal és tanktömegekkel szemben. A szembenállók ereje szívszorítóan aránytalan. A fővárost nemsokára a temető csendje borítja. Halottak és sebesültek hekatombája az utcákon: hős munkások és egyetemisták ezrei. Hírek szerint csak a nyolc nap magyar halottjának száma 5000-re rúg, sebesültjeit 20 000-re becsülik. Azután elindulnak a deportáló vonatok Szibéria felé, 10-12-18 éves magyar fiúkkal, leányokkal, akik teleírt papírlapokat dobálnak ki a lelakatolt marhavagon résein. A vidék még helyenként hősielesen állja a harcot, miközben a szovjet által kinevezett új Kádár-kormány lapjai a meghamisított híreket, jelentéseket közlik.

Magyarországot 1944 és 1956. október huszonharmadika között az idegen kommunista megszálló hatalom börtönbe helyezte. Azután tizenegy napig (magam négy napig) újra szabadon lélegeztünk. November negyedikétől kezdve újra Kelet vastömlőce lett az ország: a Vasfüggöny újra lezárult.

Milyen felemelő volt a kis magyar nép erkölcsi ereje, hihetetlen bátorsága, összetartása, embersége, szívóssága. És vigasztaló volt a nagyvilág millió tisztességes lelkének együttérzése velünk.

Mi lett azokból az ígéretekből, amelyeket a demokratikus hatalmak ígértek a II. világháború alatt és után? Szabadságot, egyenlőséget, jólétet ígértek a boldogtalan világ népeinek. S mi valósult meg a világ nagy részében? Bolseviki diktatúrák, deportáció, terror, nyomor és vérözön.

A nagyvilág együttérzése szabadságharcos népem iránt felemelő volt, igen. De a hatalmak szófecsérlése és mozdulatlan tehetetlensége szégyene és szomorúsága marad a történelemnek. A nagyvilág nagyhatalmai attól a szovjethatalomtól féltek, amelyet a kis Magyarország fiatal iskolásai oly csúffá tettek egy egész héten keresztül a pesti utcákon. S aztán, a kétségbeesett kiáltásokra már semmi visszhang nem érkezett a nagyhatalmaktól.

Spaak, a nagytekintélyű, humanista-szocialista belga államférfiú, az Észak-atlanti Szövetség főtitkára a Nyugat mozdulatlanságát az egész világ előtt megbélyegzi. Bidault a francia parlamentben ostromozza a Nyugat gyengeségét és gyámoltalanságát a magyar ügyel kapcsolatban. Pineau külügyminiszter az ENSZ „*roppant mulasztásáról és gyengeségéről*” nyilatkozik az Európa Tanács 1957. január 11-én tartott ülésén. Az UNO úgynevezett határozatait csak a nyugati nemzetek veszik komolyan – állapította meg. A szovjet markába nevet.

Így a magyar szabadságharc két vesztese: az erkölcsileg lezüllött világkommunizmus és a tétlen, megbénult, erejét veszített Nyugat lett, az Egyesült Nemzetek Szövetségével az élen.

A Nyugat roppant vak is volt. A bolsevista betyárok – népek kiirtói – nemsokára királyi udvarokban kezdtek szalonképesek lenni. Nyugat miniszterelnökei és külügyminiszterei tülekedve vívtak közelharcot, hogy ki jusson előbb Moszkvába. 1955–56 nagy ténye az, hogy amilyen mérvben megutálták a Vasfüggöny népei az orosz kommunista világot, oly fokban növekedett az elgyengült, lelkét lassan elvesztő Nyugat államaiban a szovjet befolyása. Tengernyi magyar vér is folyt azért, hogy a Nyugat vakhályoga leválják. De minden áldozat hiába volt. Egy kérdés felvetése mégsem hagyható el: mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsei alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek?

XII. Pius pápa ugyanakkor magatartásával példát mutatott a világnak. Minden rendelkezésére álló eszközzel küzdött értünk, s egyetlen napon háromszor állt a világ elé Magyarorszáért.

Amilyen nagy volt az öröme november 2-án, oly nagy a fájdalma, amikor a magyar szabadságharcot vérbe fullasztották. Mint egy megrettent anyamadár, úgy kelt védelmére megtámadott, megsebzett fiainak, s a vallás, a civilizáció és az emberi igazságérzet nevében tiltakozik november 10-i rádiószózatában a „*brutális, törvénytelen elnyomás*” ellen. Nyíltan szemébe mondja a hatalmaknak, hogy a védelmi háború ilyen embertelen támadással szemben: jogos. Azt kérdezi: közömbössé válhat-e a világ, amikor ennyi ártatlan vért ontanak igazságtalanul. „Bárcsak Isten felköltene tunyaságodból, s kiszabadítana a zsarnokkal való bűnrészességedből” – kiáltja a világ felé.

A pápa magatartása az Egyház álláspontját fejezi ki. Érdekes visszaemlékezni arra, hogy egykori helyettes államtitkára, a későbbi érsek és bíboros, Montini, aki pápaságában utóda lett, Milánóban, Olaszország legnagyobb városában, körmeneten vitte vállán az újra leigázott Magyarország keresztjét a város utcáin, a város egész lakosságának éjjeli fáklyás körmenetén, hogy a saját és az olasz nemzet együttérzését – (a Cirenei Simon szerepét nem ismerő nagyhatalmak előtt) – a kereszt súlya alatt összeroskadt magyar nemzet szenvedései iránt megmutassa.

Hasonló melegséget, kiállást és együttérzést mutatott Spellman bíboros New Yorkban. Több mint kétszázezer New York-i az utca kövezetén letérdelve imádkozott egy éjjeli fáklyás meneten a távoli, szenvedő Magyarorszáért.

Ahogy a pápa szól, úgy szólnak legátusai is. A manilai Eucharisztikus Kongresszuson (1956) a Pápai Legátus rámutatott a szomorú magyar események okaira, és elítélte az embertelen támadást és a magyar szabadságharc kegyetlen eltiprását.

Napok múlva értesültem arról, hogy Turchányi Egont lefogták. A követségi magyarok útitársára gyanakodtak, de nem osztottam véleményüket. A Kádár-sajtóban élesen támadták Dr. Turchányit, velem együtt, és később elítélték egy kirakatperben: életfogytiglani fegyházra. Útitársa új könyvéből 1960-ban tudtam meg, hogy letartóztatása Tatabányánál történt. A műúton polgári ruhás ÁVO-sok fogták le; kiragadták az autóból. Turchányi szíve felmondta a szolgálatot, földre zuhant és eszméletlenül terült el. Az ÁVO-sok lábánál fogva dobták fel egy teherkocsira. Éjjel társát ugyanazon épületben őrizték, mint Dr. Turchányit, de egy szomszédos szobában. Éjfél után 2 óra körül, a fájdalmas üvöltéseket hallja.

A belgrádi USA követségénél interveniáltam a déli határon átszökők érdekében azért, hogy Jugoszláviából az Egyesült Államokba juthassanak. Ez a kérésem eredményekkel járt.

E rettenetes időkben állandóan a hősi halottakra, sebesültekre, deportáltakra, éhezőkre, hajléktalanokra s a magyar menekülők áradatára kell gondolnom. Az akasztófákra került fiatalok diákokra. És a rétsági honvédekre, akiknek bűne az volt, hogy kiszabadítottak Felsőpetényen. Pálinkás őrnagy kivégzésének hírért már csak ezért is roppant megrendüléssel vettem. Értem kellett meghalnia. Bár lehet, hogy a bosszúállók mindenképpen végeztek volna vele.

Arról is tudósítanak, hogy az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjait a Kádár-kormány „népellenes cselekményekért” tartóztatta le, mivel azok a Felsőpetényről visszatérő Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét állítólag halálra ítélték (!). S így kapom nap-nap után a szomorúbbnál szomorúbb híreket. A bosszú tobzódik.

Látnom kell az üldözés elképesztő mérvét. Az üldözök tagadják, takargatják, ám az egész világ lassanként megtudja, mi történik az országban.

A derék magyar vasutasok egész vonatrakományt vittek ki Nyugat felé – Kelet helyett, ahogy rendelve volt. Ekkor történt egy nagy botránkozás Nyugaton. Tudniillik olyan rendelkezés volt a magyar alkotmányban, hogy 16 év alattiakat kivégezni nem szabad. Csak amikor elérik a 16-ik életévüket, csak akkor. Ezt a saját törvényüket, mint egyéb sok más törvényt, nem tartották tiszteletben, és 16 éven aluliakat is kivégeztek. Nyugaton nagy felcsattanás volt erre a sajtóban, és akkor elrendelték, hogy a lefogott, 16 éven aluliakat vissza kell küldeni a családba. De amikor elérik a 16-ik évet, akkor majd megint lefogják és kivégzik őket. A kivégzések történtek a Gyűjtőfogház melletti temetőben. Régi tisztos temető ez, és oda vitték a kivégzetteket.

Nálam járt akkor Olaszországnak a követe feleségével együtt az Amerikai Követségen. Elmondtam, hogy mi folyik itt. Arra kértem, két fiatal diplomatáját küldje ki oda az éjszaka és nappal is a temetőbe. Meg is történt. Utána jött a követ és a két diplomata, és jelentették, mi a tapasztalatuk. A nappal a rendszeré, akkor végzik a kivégzéseket, és éjszaka már eltemetik őket ott a keresztúri temetőben. A sírokat hengerekkel simára teszik, hogy a síroknak nyoma se maradjon. Éjszaka jöttek az édesanyák. Látták, hogy még csak sírhalmuk sincs gyermekeiknek. Az édesanyák körmükkel, kezükkel csináltak sírhalmokat fiaiknak. Azon az éjszakán, amikor az olaszok ott voltak, nyolc sírhalom keletkezett az édesanyák kezei által fiaik fölött. Ez így ment hosszú ideig, és azután próbálták kifelé enyhíteni a dolgot, de ez folytatódott. Egyre kevesebb édesanya tudott éjszaka megjelenni, annyira vigyáztak mindenre, ami ott történt. A szabadságharc így elveszett.

De sok veszett ügy volt a világtörténelemben eddig. Nem mindig a veszett ügyek az értéktelenek. Sokszor ahhoz, hogy milyen szándékkal történik valami, sokkal inkább sikernek tekinthető a veszett ügy, mint a rossz szándékkal végzett – mondjuk – semleges ügy. Vigyázzunk erre, mert a történelemnek ez a tanulsága, tanítása. A veszett ügy is, ha a lelkiismeret tiszta és nyugodt, több erkölcsi előnyére van a nemzetnek és a nép sokaságának, mint a legnagyobb siker, amit a gonoszság sugallt és hozott létre.

Vannak azonban – különös! –, akik nem szeretik az édesanyát, sőt akik gyűlölni tudják azt. Furcsa szerzet, de ilyen is van. Ezeknek eszményét a történelem lapjain találom meg. E lapnak címe: Földnélküli János uralkodó. Ha valaki, ez az uralkodó tudta igazán gyűlölni az Egyházat. Kifosztotta s utálta az Egyházat. Az élete szakadatlan gyilkosságözön, s nagy fajtalanosságözön volt. Meggyilkolta saját kezűleg unokatestvérét, mert az volt a jogos örökös, meggyilkolta a walesi édesanyáknak a gyermekeit. Egyszerre 28 gyermeket akasztatott fel, és

minden akasztófával szembeállította az édesanyját. És amikor látta az édesanyák szenvedését és a gyermekük vonaglását, kárörömmel járatta a tekintetét ide-oda, anya és áldozat között. Gyűlölte a saját szülő édesanyját is. És amíg ezt tette, országa egyre fogyott és egyre kisebb lett. Ő azonban nem engedett szenvedélyeinek viharából, és a legelőkelőbbeket összefogatta az országban, és százezer fonsterlinget szedett ki mindegyikből. Aki nem tudott fizetni, annak kitépette fogait. Egyszer csak ez az élet is elmúlt. Mert az egyházüldözök élete is befellegzik, azok sem örökéletűek. És ennek a Földnélküli Jánosnak a történelem megörökítette a sírfeliratát: „Itt nyugszik egy uralkodó, János volt a neve. Egész élete a gaztetteknek a láncolata volt, és amikor megérkezett a pokolba, azt is bemocskolta önmagával.”

Most olvassuk a Szentírásban a Macchabeusok könyvét. Abban ott van, hogy mikor a pogányok rátelepültek Jeruzsálemre és az ószövetség népére, és Isten akarata ellen való bűnökre hajszolták őket, hét makkabeus fiú az édesanyjukkal került a kezükbe. És az édesanya súgta a gyermekeknek: „*Istenért viseljétek el.*” És egytől egyig hősök lettek. Az utolsót, a hetediket akarta megtörni a zsarnok, és az anyjának szólott, hogy ő szerelje le a gyereket. Azonban az anya szépen útra készítette a fiát, és amikor a hét gyermek ott feküdt holtan, akkor az anyjuk is ment a bitófa alá, és elintézték őt is. Ezeknek az erkölcsi értéke több volt, mint az életben maradt zsarnokoknak az értéke.

Gróf Zrínyi Miklós, a költő és államférfi, majd hadvezér írta meg a Szigeti veszedelmet, már ugyanis Szigetvárárt, és abban azt írta: „Ez volt a magyar nemzetnek az engesztelése a megbántott Istennel szemben, hogy az én őszám a maga életét adta oda az Istennek a megengeszteléséért.” És ami történelmi igazság, a harcnak a végét nem érthette meg II. Szolimán, a mi legnagyobb ellenségünk. Közben meghalt, és a dédunoka azt mondja most, ez a haláleset annyira Isten ujja, mint ahogyan a nagy kán akkor halt meg – odahaza a mongol világban –, amikor itt voltak az ő tatárjai, és mivel a tatár vezérek ambicionálták a nagy kán méltóságát, és egy negyedév múlva itt hagyták Magyarországot, pedig örökbirtokosnak jöttek ide. Magyarországon a tatárok takarodót fűjtak, és egy szálig elvonultak. Nem tették ezt könnyű szívvel, ilyen sorsuk, ilyen szabadságuk, ilyen életük nem volt Karakorum táján, hiszen otthon nem mosakodtak, ruhát nem váltottak Dzsingiz kán törvénye szerint. De elmentek, mert meghalt a nagykán, és a vezérek dicsőségáhitó önérdeke föléje került az apró tatárok vér- és hasistenítő önérdekének.

A nagykán még élhetett volna, de Isten úgy rendelte, hogy idejében elhalálozott, és ez a halál a nemzet feltámadása volt. Ez a jelentősége a hősiek áldozatnak. Az soha sincs hiába, mert egy nemzet ezer éven keresztül nevelődött ezeken a példákön. Mi legyünk büszkék a mi hőseinkre, és ők megérdemlik azt a kegyeletet és megemlékezést, amit tettünk ebben a

temetőben. Kérlek benneteket, állatok lelkipásztoraitok mellé, és állatok hűen hitetek mellett és az ezeréves magyar történelemnek a szelleme mellett. Ebben lesz lelki nyugalmatok és ebben lesz lelki üdvösségetek.

A kommunizmus nemcsak politikai párt, hanem elsősorban világnézet – vallás ellen, Isten ellen, emberi lélek ellen, apostoli hitvallás ellen, Tízparancs(olat) és erkölcs ellen. Gyilkol, rabol, zsúfolja a börtönöket, a szibériai munkatáborokat.

Lezüllesztzi az egyént, tönkreteszi a családot, csordává teszi a tömeget. Amely pillanatban valaki kommunista, abban a pillanatban megszűnt keresztény lenni. A keresztény krisztushívó, a kommunista megtagadja az érte meghalt és föltámadt Jézus Krisztust, nem 30 ezüstért, csak egy csalásért. Hite az istentelenség, erkölce az erkölcstelenség. Ismerem a világtörténelmet. A történelem legkegyetlenebb rendszere ez.

Hány fohász szállt az igazságért a földről az égre évezredekén át! Mennyit bukdácsolt az emberiség a világtörténelem Ember tragédiájának a színeiben, az egész történelem folyamán, és de kevesen és keveset voltak a lázasan keresett igazság birtokában! Az igazság hatalmas ereje mellett is szerény; nem erőszakolja magát, hisz épp „*az igazság szabadít meg titeket*” (Jn 8,32). Az igazság mindig igazság marad, ha időlegesen itt-ott zsellér is a szerepe, ha a hangját elveszti is. A hazugság viszont festi, kelletti magát. De a hazugság az hazugság marad, ha milliók hirdetik, milliók erőszakolják és százmilliók veszik is be. Lehet eszményesíteni minden kitűzött célt, de ha rothadt eszközöket használnak hozzá, a megvalósított cél is megrothad. Lehetetlen a célt az eszközök fertőzésétől megóvni (*Thibon*⁸⁹⁷). A hazugság végül is olyan, mint a bumeráng. Visszavág arra, aki eleresztette.

Az a jegy, amelyet korunk homlokán hord, és amelynek szétesés, széthúzás, az ürbe való lezuhanás az oka, egyre jobban kiütközik a törvényes őszinteség elsikkasztásán; az igazmondás hiánya rendszeressé vált és hadászati fokra emelkedett. A szavak és tények értelmének kiforgatása, az ámítás klasszikus fegyver. Hogy kijussunk a szakadékokból, a hazugság igájából vissza kell térnünk az igazmondás szelleméhez és gyakorlásához. Amikor mi a hit igazságát és szabadságát védjük, ezzel az ország újjáépítésében is a legnagyobb erővel részt veszünk.

⁸⁹⁷ Ti. *Gustave Thibon* (1903-2001), francia konvertita katolikus filozófus.

A hősi halottakról

Szentbeszéd az 1956-ban meghalt hősök emlékére az ausztráliai Perthben,
a magyar nővérek kertjében, a jelképes sír felett

Kedves Magyarjaim!

Amerre magyarokat keresve járok a világban, nemcsak az élőket keresem, de keresem az elhunytakat is. Így volt ez Dél-Afrikában, így volt ez Kanadában, így volt az Egyesült Államokban, és örülök annak, hogy itt látom a legteljesebb, a legmélyebb holtak iránt való tiszteletet és megemlékezést.

A magyar történelemnek a szelleme jelentkezik itt. Hogy itt miért mélyebb a holtak emlékének tiszteletben tartása, két okot találok. Az első gondolat az, hogy van nektek – Istennek hála – lelkipásztorotok, aki a hitből él, és így megtalálta a halottak emlékének az ápolását is. A második okot pedig abban találok, hogy nem kevesen vannak itt az ötvenhatos magyar szabadságharcról tudók, megélők személyében.

Az ötvenhatos szabadságharc hirtelen pattant ki. Dicsőséges eredményt ért el kezdetben. De amikor a világ hatalmai nem tudták megérteni azt, hogy egy kis nép a szabadságért mire képes, és amikor szinte a szőözönnel és a hiábavaló locsogással inkább a másik oldalon segítettek, hát akkor fordult nehézsre a mi szabadságharcunk sorsa.

Először győztek az iskolások. Az iskolásokat tanította az új rendszer, amely 45-ben betelepedett Magyarországra, hogy amikor majd az ellenség jön a földre, hogyan kell majd az ellenség ellen védekezni. És a mi iskolásaink, a kicsi gyerekek, hat évtől 14 évig, fiúk és lányok egyaránt tanulták. Igaz, hogy nem azért mondták nekik az iskolában, hogy az imperialisták jöttek, hogy egy még nagyobb imperialista jön majd. Akkor ezek azt, amit tanultak, alkalmazták a betörő orosz seregekkel szemben. Dicsőséges volt az a hét. Gyerekek verték meg az orosz hadsereget a Molotov-koktéllal. És az orosz nem mert mozdulni. Látta a tökéletes vereséget itt, és szégyenbe borult az arca, hogy iskolás gyerekek intézték el a páncélosaikat. De aztán mikor kapott egy biztatást, hogy bizonyos nagyhatalmak nem szeretik, hogy akad egy nép, amely nincs barátságban a szovjettel – nem az orosz néppel –, akkor hozta a központi bizottság Moszkvában a határozatot, amit addig nem mert meghozni. Most a biztatásra meghozták, és mint ahogy 1848–49-ben a cár küldte a 200 000 kozákot a harcban elfáradt magyarsággal szemben, amelyik legyőzte az osztrák birodalmi hadsereget és legyőzte az általa felbujtott három nemzetiséget – a többi jól viselte magát –, éppen úgy most így küldte a magyar erőt messze felülmúló erőt. De az a kicsi magyar haderő, az egyetemi

hallgatók és a munkások, folytatták hónapokon keresztül a küzdelmet, míg végre le tudták verni az utolsó kis csapatot is. Utána a politikai rendőrség hamar felszervezkedett. A harmadik napon már állott – november 4-e után. Mert már akkor fogták le az első magyar rabokat és aztán szedték össze a szabadságharcosokat, akik el nem menekültek, és azután kezdtek erősen keresni a fiatalságot, szedték össze a Molotov-koktélos elemistákat, fiúkat, lányokat. A derék magyar vasutasok egész vonatrakományt vittek ki nyugat felé – kelet helyett, ahogy rendelkezett. Ekkor történt egy nagy botránkozás Nyugaton. Tudniillik olyan rendelkezés volt a magyar alkotmányban, hogy 16 év alattiakat kivégezni nem szabad. Csak amikor elérik a 16-ik életévüket, csak akkor. Ezt a saját törvényüket, mint egyéb sok más törvényt, nem tartották tiszteletben, és 16 éven aluliakat is kivégeztek. Nyugaton nagy felcsattanás volt erre a sajtóban, és akkor elrendelték, hogy a lefogott 16 éven aluliakat vissza kell küldeni a családba. De amikor elérik a 16-ik évet, akkor majd megint lefogják és kivégzik őket. A kivégzések történetek a Gyűjtőfogház melletti temetőben. Régi tisztes temető ez, és oda vitték a kivégzetteket.

Nálam járt akkor Olaszországnak a követe feleségével együtt az amerikai követségen. Elmondtam, hogy mi folyik itt. Arra kértem, két fiatal diplomatáját küldje ki oda az éjszaka és nappal is a temetőbe. Meg is történt. Utána jött a követ és a két diplomata és jelentették, mi a tapasztalatuk. A nappal a rendszer, akkor végzik a kivégzéseket. És éjszaka már eltemetik őket ott a keresztúri temetőben. A sírokat hengerekkel simára teszik, hogy a síroknak nyoma se maradjon. Éjszaka jöttek az édesanyák. Látták, hogy még csak sírhalmuk sincs gyermekeiknek. Az édesanyák körmükkel, kezükkel csináltak sírhalmokat fiaiknak. Azon az éjszakán, mikor az olaszok ott voltak, 8 sírhalom keletkezett az édesanyák kezei által fiaik fölött. Ez így ment hosszú ideig, és azután próbálták kifelé enyhíteni a dolgot, de ez folytatódott. Egyre kevesebb édesanya tudott éjszaka megjelenni, annyira vigyáztak mindenre, ami ott történt. A szabadságharc így elveszett.

De sok veszített ügy volt a világtörténelemben eddig. Nem mindig a veszített ügyek értéktelenek. Sokszor ahhoz, hogy milyen szándékkal történik valami, sokkal inkább sikernek tekinthető a veszített ügy, mint a rossz szándékkal végzett – mondjuk – semleges ügy. Vigyázzunk erre, mert a történelemnek ez a tanulsága, tanítása. A veszített ügy is, ha a lelkiismeret tiszta és nyugodt, több erkölcsi előnyére van a nemzetnek és a nép sokaságának, mint a legnagyobb siker, amit a gonoszság sugallt és hozott létre.

Most olvassuk a Szentírásban a Macchabeusok könyvét. Abban ott van, hogy mikor a pogányok rátelepültek Jeruzsálemre és az Ószövetség népére, és Isten akarata ellen való bűnökre hajszolták őket, hét makkabeus fiú az édesanyjukkal került a kezükbe. És az

édesanya súgta a gyermekeknek: „Istenért viseljétek el!” És egytől egyig hősök lettek. Az utolsót, éppen ma olvastam a Breviáriumban, a hetediket akarta megtörni a zsarnok és az anyjának szólott, hogy ő szerelje le a gyereket. Azonban az anya szépen útra készítette a fiát, és amikor a hét gyermek ott feküdt holtan, akkor az anyjuk is ment a bitófa alá, és elintézték őt is. Ezeknek az erkölcsi értéke több volt, mint az életben maradt zsarnokoknak az értéke.

Aztán a magyar történelemből is vehetünk példát. 1556-ban és utána 10 év múlva 66-ban Szigetvárnál folyt a küzdelem a magyar élet folytonosságáért. Zrínyi Miklós a második alkalommal nem egészen kétezredmagával védte a három világrészes török világruralommal szemben Szigetvárat és az országnak a kapuját. Kért segítséget erre, kért amarra, Nyugatról nem érkezett segítség. Amikor felrobbantották a tornyot a várban is, a 27-ik roham után felöltötte esküvői mentéjét, amiben menyasszonyával állt az oltár előtt, abban vonult ki, és ott vagdalkoztak mindaddig, míg az ellenség kardja el nem érte őket. 1664-ben a dédunokája, Gróf Zrínyi Miklós, a költő és államférfi, majd hadvezér írta meg a „Szigeti veszedelmet”, már ugyanis Szigetvárét, és abban azt írja: *„Ez volt a magyar nemzetnek az engesztelése a megbántott Istennel szemben, hogy az én őszám a maga életét adta oda az Istennek a megengeszteléséért.”* És ami történeti igazság, a harcnak a végét nem érte meg II. Szolimán, a mi legnagyobb ellenségünk. Közben meghalt, és a dédunoka azt mondja most, ez a haláleset annyira Isten ujja, mint ahogyan a nagy kán akkor halt meg – odahaza a mongol világban –, amikor itt voltak az ő tatárjai, és mivel a tatár vezérek ambicionálták a nagy kán méltóságát, egy és egy negyed év múlva itt hagyták Magyarországot, pedig örökbirtokosnak jöttek ide. Ez a jelentősége a hősiek áldozatnak. Az soha sincs hiába, mert egy nemzet ezer éven keresztül nevelődött ezeken a példákön. Mi legyünk büszkéek a mi hőseinkre, és ők megérdemlik azt a kegyeletet és megemlékezést, amit tettünk ebben a temetőben.

Kérlek benneteket, álljatok lelkipásztoraitok mellett, és álljatok hűen hitetek mellett és az ezeréves magyar történelemnek a szelleme mellett. Ebben lesz lelki nyugalmatok és ebben lesz lelki üdvösségetek.

Ámen.

A két szöveg forrásai: az emigrációban, az ausztráliai Perthben, a magyar nővérek kertjében a jelképes sír felett elmondott beszéd, két verzióban is ránk maradt. Az első formában közli: Krajsovszky Gábor (szerk.): *Legyőzötte is Ő győzött! Szemelvények Mindszenty József bíboros írásaiból és beszédeiből*. Hittel a Nemzetért Alapítvány, 2008, 73–79. o. Egy másik formában közli: Közi-Horváth József: *Hirdettem az Igét – Mindszenty József bíboros*

Magyarország primása válogatott szentbeszédei és körlevelei (1944–1975). Kardinal Mindszenty Stiftung, Fürstentum Liechtenstein, Vaduz, 1982, 282–286. o. („*A hősi halottakról*” címmel). Mivel a két szöveg több részletében is eltér (az első még érdekes kiegészítő jegyzetet, hivatkozásokat is tartalmaz), ezért mind a két verziót közöljük, tekintettel arra is, hogy a hercegprimás kevésszer áldozott egy teljes közoktatás beszédet 1956 értékelésére.

30 évvel ezelőtt történt⁸⁹⁸

Rendkívül érdekes történelmi dokumentum szövegét adjuk közre az alábbiakban főtisztelendő Jaszovszky József atya engedélyével. A szó szerinti pontossággal közölt eredeti telefonbeszélgetés 1956. november 3-án, szombaton folyt le San Francisco és Budapest között. Amerikai idő szerint déli 12 óra 15 perckor (Magyarországon akkor este 9 óra 15 percet mutattak az órák) hívta Mindszenty bíborost Jaszovszky József. A beszélgetést a CBS (Columbia Broadcast System) bonyolította le a bécsi amerikai követségen keresztül. Ez volt az utolsó telefonkapcsolat, mely a forradalom alatt szabaddá vált Magyarországgal, illetve a rezidenciáján tartózkodó hercegprimással létrejött⁸⁹⁹. Néhány óra múlva ágyúdörgés riasztotta fel álmából a magyar főváros népét: a szovjet tankok támadása megindult a védtelen Budapest ellen. Mindszenty József pedig az amerikai követségen talált menedéket, hogy megkezdjék 15 évig tartó önkéntes fogságát...

COLUMBIA BROADCAST SYSTEM SAN FRANCISCO,
1956. NOV. 3. 12:15 P.M. (Magyarországon este 21:15)

OPERATOR: Line on way [Vonalban van.]

FATHER JASZOVSZKY: Halló, itt Jaszovszky József beszél.

A HUNGARIAN PRIEST⁹⁰⁰: Jaszovszky József van a telefonnál?

JASZOVSZKY: Igen. Beszélhetek Öminenciájával?

(A vonal megszakad)

OPERATOR: Go ahead, please... [Kérem, folytassa...]

JASZOVSZKY: Thank you. Hallo! May I speak to His Eminence? [Köszönöm. Halló! Beszélhetek Öminenciájával?]

A HUNGARIAN PRIEST: Rögton jön. He will come immediately.

(Megszakítják)

HIS EMINENCE⁹⁰¹: Tessék! Please!

⁸⁹⁸ A szövegben eredetileg, így az interjú során is, csak angolul vagy németül elhangzó részeket kapcsos zárójelbe tettük és *kurzívval* jelölve fordítottuk magyarra, a könnyebb befogadás végett.

⁸⁹⁹ Ez az adatolás néhány ponton problémás. Mindszenty József 1956. november 3-án 20 órakor mondta el a beszédét, amelynek ugyan vége volt 21 órára, de akkor még nem tartózkodott a rezidenciáján, azaz a primási palotában Budán, hanem a Parlamentben maradt este, Tildy Zoltánnal, Turchányi Albert Egonnal együtt. Tehát az időpont vagy pontos és akkor a Parlamentben érte el a bécsi amerikai nagykövetség a primást, vagy az időpont nem pontos az interjúval kapcsolatosan. Ha mégis a november 3-i esti szózata után közvetlenül készült ez az interjú a hercegprimással, akkor az Turchányi Albert Egon adatolása alapján ez a vacsora közben történt. Így még érdekesebb lelet persze az anyag, hiszen valóban ez az utolsó szabadságban elküldött üzenete a primásnak.

⁹⁰⁰ Sem Jaszovszky József, sem az interjút közlő *Katolikus Magyarok Vasárnapja* nem jelzi, de okkal gondolhatjuk, hogy a pap Turchányi Albert Egon volt. Turchányi a perének kihallgatása során hol azt jelzi, hogy az elején még Tóth János vette fel a telefont, hol azt, hogy csak ő és aztán visszament a másik szobába, ahol vacsoráztak.

JASZOVSZKY: Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szeretettel köszöntöm és hódolattal Eminenciádat mindnyájunk nevében a Columbia Broadcast System állomásáról. Here is Joseph Jaszovszky speaking, Your Eminence's councillor. In the name of everybody I greet you. Your Eminence, respectfully and with obedient love. I am speaking from the station of the C.B.S. [*Itt Jaszovszky József beszél, Eminenciád tanácsosa*⁹⁰². Mindenki nevében köszöntöm. Eminenciádnak tisztelettel és engedelmes szeretettel. A C.B. S. állomásáról köszöntöm.]

HIS EMINENCE : Please, thank you very much! [*Kérem, köszönöm szépen!*]

(Megszakítják)

JASZOVSZKY: I can not follow you, Your Eminence. [*Nem tudom követni Eminenciádat.*]

OPERATOR: Hallo! You may go ahead again. [*Halló! Folytassa újra.*]

JASZOVSZKY: Joseph Jaszovszky is speaking. [*Jaszovszky József beszél.*]

A HUNGARIAN PRIEST: A kardinális úr rögtön jön.

HIS EMINENCE: Tessék, hogy van? Please, how are you?

JASZOVSZKY: Köszönöm, nagyon jól. Minthogy többször megszakítják a vonalat, újból kifejezem szeretetünket és hódolatunkat mindnyájunk és elsősorban érsek urunk nevében, Eminenciád iránt szeretetünket.

HIS EMINENCE: Köszönöm szépen. Thank you very much.

JASZOVSZKY: Nagy az örömünk, hogy hallhatjuk hangját. Várjuk üzenetét. Mi imádkozunk és megteszünk mindent hazánk megsegítéséért. Üzenetét kérem németül⁹⁰³, mert a sajtószolgálat egy embere tud németül, s azonnal feljegyzi Eminenciád szavait.

HIS EMINENCE: Milyen célra?

JASZOVSZKY: There is a newspaperman from the San Francisco News and he would like to publish your message in the S. F. News, how I have told you already. A sajtóban közölni fogjuk [*Itt van egy újságíró a San Francisco News-tól, és szeretné közzétenni az üzenetét az San Francisco News-ban, ahogy már mondtam.*]

HIS EMINENCE: Jó! Alright!

JASZOVSZKY: Itt kritikusnak látják a helyzetet. Kegyetlen megtorlástól félnek. The eastern tactic even now will carry out its most brutal method in its most cruel form. [*A keleti taktika most már a legkegyetlenebb módszert fogja végrehajtani a legkegyetlenebb formájában.*]

HIS EMINENCE: Hát kérem szépen, újra erősödik, erősebb. Es hat gemeldet, dass Russischer Truppen kommen in Ungarn ein. [*Jelentették, hogy orosz csapatok érkeznek Magyarországra.*]

(A vonal megszakad)

JASZOVSZKY: Nem értem, nem értem. I do not understand!

HIS EMINENCE: Gesagt. Végeztem.

OPERATOR: Just a moment. [*Csak egy pillanat.*]

JASZOVSZKY: Hallo!

OPERATOR: Line on way. [*Vonalban van.*]

A HUNGARIAN PRIEST: Többször megszakítanak minket. We are many times interrupted.

JASZOVSZKY: Őeminenciáját kérem.

A HUNGARIAN PRIEST: Kéri a német mondatot? Do you ask for the German sentence?

JASZOVSZKY: Kérem. Köszönöm.

⁹⁰¹ A közölt szövegben így jelölik – ti. „His Eminence” – Őeminenciája – Mindszenty Józsefet minden esetben.

⁹⁰² Ez nem külön cím, hanem sokkal inkább *tanácsadót* jelenthet Jaszovszky esetében, aki korábban és később is Mindszenty híve volt.

⁹⁰³ Mindszenty jól tudott németül és latinul. Azt vallotta, hogy ez a két nyelv önmagában elegendő ahhoz, hogy általánosan tájékozódjon a világban. Angol nyelvtudást legnagyobbbrészt az amerikai követségen vett magára, a kiejtése soha nem lett tökéletes azonban. Pár szó után ezért vált németre, amelyre már felkészült Jaszovszky minden jel szerint, ezért hozott magával németül tudó újságírót, aki azonban nem szólal meg az interjú során.

HIS EMINENCE: Megértették az első mondatot? Did you well then understand?

JASZOVSZKY: The first one understood. [*Az elsőt megértette.*]

HIS EMINENCE: Nagyszerű. Wonderful. Please continue it. Tovább folytatom: Die Hauptstadt ist von Russischen Tanks besetzt. Da ist eine Behandlung zwischen Russischen Truppen und Ungarischen Regierung. Aber bitte schön. Das auch die Ungarische Regierung. [*A fővárost orosz tankok foglalják el. Ez a bánásmód (?) az orosz csapatok és a magyar kormány között. De kérem. Ez vonatkozik a magyar kormányra is.*]

JASZOVSZKY: Regierung? Government? [*Kormány?*]

HIS EMINENCE: Natürlich, gemeldet. Der Ungarischen Rundfunk hat es auch gemeldet. [*Természetesen jelentették. A magyar rádió is jelentette.*]

JASZOVSZKY: Mi Eminenciád üzenete hozzánk abból az ismét körüzárt országból? Hogy van?

HIS EMINENCE: Én jól. Népünk csodálatos tanúbizonyságát teszi hitének, nemzeti egységének. Legyenek olyan kitaratók, erősek a hitben, szeretetben, igazságban, egységben, mint ezekben a véres napokban is honfitársaik.

JASZOVSZKY: Mi büszkék vagyunk otthoni testvéreinkre. Mindent megteszünk, hogy segítsük őket.

HIS EMINENCE: Szükséges. Meglehetősen nehéz gazdasági helyzetben van az ország. Leálltak a gyárak, leálltak a vasutak. Az emberek nem akarnak dolgozni, míg az orosz csapatok el nem hagyják az országot.

JASZOVSZKY: Azt hallottuk, hogy körüzárták a városokat, a nyugati határt is megszállták, miként azt német nyelvű üzenetében említette Eminenciád.

HIS EMINENCE: Yes! Igen!

JASZOVSZKY: Az Egyháznak mit üzen Eminenciád?

HIS EMINENCE: A befolyásosak sürgessék a diplomáciát. Tegyük szabaddá az országot!

JASZOVSZKY: Várjuk az apostoli delegátus intézkedését arra nézve, hogy országszerte meginduljon a gyűjtés — egyházi vonalon is.

HIS EMINENCE: Kérjék azokat, akiknek hatalmuk van cselekedni, akarjanak cselekedni abban, hogy a magyar nép szabad legyen. És a gyűjtést csinálják testvérem azonnal! És azt is csinálják meg, hogy amit gyűjtenek, az meg is érkezzék!

JASZOVSZKY: Az elnök felajánlott 40 millió segítséget.

HIS EMINENCE: Felemelték? Én csak 20 millióról hallottam.

JASZOVSZKY: Úgy tudom, a tudósítás 40 millióról helyes.

HIS EMINENCE: Nagyon jó!

JASZOVSZKY: Arról is értesültünk, amikor a határ megnyílik, a kormány azonnal küld minden segítségét.

HIS EMINENCE: Kérem, mondják meg nekik, hogy a diplomácia nyissa meg a határokat! Ki lesz az elnök?

JASZOVSZKY: Az eredmény bizonytalannak látszik, de az előjelek Eisenhower győzelmére utalnak. Őneki nagy esélye van⁹⁰⁴. Az amerikai népnek mindig nagy érzéke van az erkölcsi alapelvek szerint dönteni.

HIS EMINENCE: Áldásom!

JASZOVSZKY: Áldása az amerikai és magyar népre.

Forrás: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 93. évfolyam, 41—42. szám, 1986. október 26-november 2., 14. oldal

⁹⁰⁴ Így lett; Dwight David „Ike” Eisenhower kétszer egymásután töltötte be az elnöki tisztséget 1953-1961 között.

Hubertus von Löwenstein-Wertheim-Freudenberg herceg beszéde a Kossuth Rádióban

1956. november 3

(a német eredeti fordítása)

Tisztelt Hallgatók!

A Budapest Rádió ideiglenes stúdiójából szólok Önökhöz, mely az Országház épületében van elhelyezve [*Ez az a stúdió is, ahonnan Mindszenty József elmondta a november 3-i beszédét – PJ*]. A valódi rádióállomás az október 23-24-i harcokban súlyos sérüléseket szenvedett. Ez egy egyszeri adás, melyben én most Önökhöz beszélek. Ebben a novemberi ködben, mikor kitekintek az ablakon, felismerhető a páncélosok gyűrűje, mely az Országházat körbe veszi. Néhányan a dunai hidakon állnak. Ez a magyar kormánynek egy elővigyázatossági intézkedése, mivel a híresztelések felerősödtek, hogy a szovjet csapatok egyre közelebb jutnak a városhoz.

Ám nincsen pánik Budapesten. Minden nyugodt. Ha valahol nyugtalanság tapasztalható, az a külföldieknél van; ezt ma a szállásomon megállapítottam, hogy néhányan úgy gondolják, hogy mindenképpen el kell utazniuk. Mások, akik pont Bécsből érkeztek, újra megnyugodtak. Így tehát, ami eleinte pániknak indult, mégis lecsendesedett. Nyugalom van, és ez mutatja, hogy az ellátás működik, ami igazán figyelemre méltó, tekintve, hogy részleges sztrájk van. Tegnapig általános sztrájk volt, melynek addig kellett volna tartania, míg az utolsó szovjet katona is elhagyja az országot. Viszont néhányan már újrakezdték a munkát. A figyelemreméltó ezzel a magyar forradalommal kapcsolatban az, hogy nem volt szervezett. Spontán módon jött, valóban a nép akaratából. Nem volt összeesküvés mögötte, és valójában az történt, hogy a szellemi ellenállás vezetői maguk is meglepődtek, hogy a nép ezt a nagy belső erőt fel tudta mutatni. Különösen szép és említésre méltó az, hogy a magyar fiatalságé volt e forradalomban a vezető szerep; mindenek előtt, a Budapesti Egyetem [*ti. Budapesti Műszaki Egyetem, ahol az országos küldöttek öntötték 16 pontja a forradalom követeléseit – PJ*] hallgatóié, viszont sok fiatalabb, 15-16 éves fiú és lány is részt vett a felkelésben. Pont, hogy mindazon fiatalok, akik pedig kommunista iskolában voltak nevelve, és mégis semmilyen módon – amint azt megszokhattuk – nem voltak indoktrinálva.

Tegnap az egyetem előtt álltam néhány fiatal szabadsághős sírjánál, akik a legelső közt között estek el, és visszagondoltam a berlini Hősi Temető sírjaira, ahol szintén a népfelkelés áldozatai nyugszanak, az 1953. június 17-ei első népfelkeléséi, köztük szintén számos fiatalal. Ezen országokra egy éves nyomás nehezedett, nagy szegénységgel együtt Magyarországon, mely valaha egész Európát látta el kenyérrel. Egy hatalmas lelki szükség szintén jelen volt. Talán a lelki szükség még égetőbb is volt, mint a külső szükség. Mi történik ma? Most körülveszi ezt a népet demokráciájának egy új formálódása, és a legmélyebben hiszem, hogy igényt tarthat az egész világ segítségére és, hogy a Német Szövetségi Köztársaság számára adott egy külön kötelesség, hogy a magyar népen segítsen.

Azért jöttem ide, hogy megállapítsam, hogy hol lehet még segíteni, hol kell segíteni, hol lényeges, hogy segítsünk. Nekünk Németországban, az NSZK-ban nem szabad elfelejtenünk, hogy Magyarország harcolt értünk, mindenki szabadságáért, és úgy értem, hogy a szabadságban való újraegyesülés egy lényeges lépéssel közelebb van hozzánk a magyarországi eseményeket követően.

Néhány barátom mesélte nekem, mennyire mélyen megérintette őket itt Budapesten, amikor azt hallották, hogy Nyugat-Berlin összes ablakában kialudtak a fények a magyar szabadságharc halottainak emlékezetére. Viszont e mellett muszáj segítenünk, muszáj

anyagilag és erkölcsileg is segítenünk. Az utóbbi napokban igen pontosan körülnéztem és feltettem a kérdést: mire van szükségetek, mi a legfontosabb?

A tél már az ajtóban, Magyarországnak szén kell, kőolaj kell. Ez már nem lehetséges magánadományok útján, ehhez a nagy szervezeteknek és minden pártnak, a szakszervezeteknek és magától értetődően a kormánynak is össze kell fognia. Szenet és kőolajat azonnal Magyarországnak, ahova jön a tél! És ezzel összefüggésben: sürgősen szükség van ablaküvegre is. Ha Budapest utcáin sétálnak, látják, hogy sok ezer ablak lett elpusztítva a harcok alatt, még ma is tömérdek üvegszilánkon sétálnak. Ablaküveget Magyarországnak! Építőanyagot Magyarországnak!

Valami igen lényegeset osztottak meg velem ma délután a minisztériumból [*Itt valószínűleg Lakatos Gézával való egyeztetésére céloz – PJ*]: Magyarországnak rézre van szüksége, rézre van szüksége az elektromos vezetékhez, a villamosvezetékek helyreállításához. És aztán természetesen, ami az élelmiszereket illeti, tejkonzervekre sürgősen szükség van. Egyáltalán konzervelelmiszert nagyobb mennyiségben lenne szükséges küldeni. Úgy értem, hogy a nagy német egyesületeknek, a Caritas-nak, a Evangelisches Hilfswerk-nek és a Arbeiterwohlfahrt⁹⁰⁵ itt együtt kell dolgozniuk, ahogy azt mindig is tették, hogy ez a három egyesület esetleg hivatalos képviselőket küldjön Budapestre, hogy a Vöröskereszttel együtt megszervezze ezen adományok elosztását. Megfigyeltem a nyugatról ide, Budapestre vezető utakat. El vannak dugulva a Magyarországra zúduló számtalan, különféle típusú autóval. Sajnos a vonat még nem jár Bécs és Budapest között. Igen szükségszerű lenne a vasutat is igénybe venni ezen adományok behozatalakor, hiszen az utak nem elegendőek.

Ezen kívül még mit tudnánk tenni? Úgy értem, hogy politikailag és erkölcsileg is segítenünk kellene. Természetesen nekem egyáltalán semmi jogom ezekről a dolgokról akár félhivatalosan vagy akár nem hivatalosan beszélni, én csak arról beszélek, ami nekem német képviselőként az eszembe jut. Úgy gondolom, hogy nekünk most a helyzetet újra kell gondolnunk, újra át kell vizsgálnunk. Eljön majd a nap, mikor Bonn és Budapest közt szorosabb együttműködést kell létrehoznunk, talán úgy, hogy pár hónapon belül elérjük a diplomáciai kapcsolatok felvételét, küldöttek vagy nagykövetek cseréjét Budapest és Bonn közt.

El lehetne ezt kezdeni például egy kereskedelmi küldöttség Bonnba, egynek Budapestre küldésével. Igen lényegesnek tűnik számomra egy kultúregyezmény is. A barátaim Budapesten azt mondják, hogy egyáltalán nem tudnak könyveket szerezni az NSZK-ból. Szeretnék tudni, hogy mit írnak nálunk, mely nagy írók most a legismertebbek és, hogy hogyan néz ki a német szellemi élet. Egyáltalán nincsenek itt újságok az NSZK-ból. Ezt egyáltalán nem értem, most, különösen ezekben a napokban megvan a lehetőség, hogy a nagy nyugatnémet újságok eljussanak ide. Mostanáig nem ez volt a helyzet.

Arra is gondoltam, hogy az idegenforgalmat Magyarországgal növelni kellene most, hogy egy szabad ország lesz. Talán ez egy olyan valami, mely különösen fontos a szívemnek, már tavasszal megvalósítható lesz: német fiatalok csoportjait magyar utazásra küldeni. Ezen túl egy másik ügy, amelyet itt már több diákkal is megbeszéltem, akik mint már mondtam a szabadságharc frontvonalában állnak, a következő. Az NSZK-ban számtalan ösztöndíjat osztunk szét külföldi diákok részére. Ám ezek az ösztöndíjak, amint az logikus is, a nyugati országok diákjaira korlátozódtak, vagy legalábbis a vasfüggönyön kívüli országok diákjaira.

⁹⁰⁵ Vö. Caritas - a német katolikus karitász, az 1897-ben alakult Deutscher Caritasverband, röviden Caritast említi Löwenstein herceg, Evangelisches Hilfswerk - a második világháború után a menekültek segítésére létrehozott, a mai napig fennálló evangélikus segélyszervezet, Arbeiterwohlfahrt – AWO, 1919-ben alakult jóléti, polgári egyesület, amely a helyi egyesületek tagságára épül, jelenleg több mint háromszázezer tagja, támogatója van. Alapvetően baloldali, demokratikus szocialista, liberális elveket vall a megalakulása óta, ezért a náci hatalomátvétel után be is tiltották, illegálisan azonban továbbműködött és 1946-ban az NSZK-ban újjáalakult.

Azt szeretném javasolni, méghozzá a lehető leghamarabb, máris a Szövetségi Gyűlés előtt, hogy ösztöndíjaink azonnali hatállyal magyar diákok számára is rendelkezésre álljanak.

Magyarország fiatal értelmisége, akik még a legkomolyabb összeköttetésben állnak a nyugati kultúrával, így újra fel tudják venni a kapcsolatot. És ez a nemzet akarata, ez az ország egyetemi ifjúságának vágya.

Hölgyeim és uram, ennek a harcnak még nincsen vége. Nagyon erősen úgy érzem, hogy még a közepén vagyunk az egésznek. Nem tudjuk, hogy a következő napok, azt sem, hogy a következő órák mit hozhatnak. Zárásul csak annyit tudok mondani, hogy egy felhívással fejezném be, budapesti barátaim felhívásával a világ lelkiismeretéhez, azért, hogy a világ lelkiismerete tegye lehetővé a magyar népnek, mely mindannyiunkért harcolt, a saját szabad és demokratikus államának kifejlődését. Ez lenne a béke legjobb garanciája Közép-Európában, és a kelet és nyugat közötti béke záloga hosszú távon is. És ha ehhez mi németek erkölcsi és anyagi segítséggel hozzá tudnánk járulni, akkor úgy gondolom, hogy ezt meg kell tennünk és pedig azonnal.

Forrás: *A forradalom hangja* (Szerk. Gyurgyák János), 1989, 420-422. o. (a kötetben németül közölt, itt ennek a fordítását közlöm)

Összefoglaló

Disszertációmban arra vállalkoztam, hogy Mindszenty József(1892-1975), Magyarország utolsó hercegprímásának 1956-os tevékenységét mutassam be. Alapvető problémafelvetésem részben Németh Lászlónak köszönhető, aki ellenforradalmi tevékenységet látott Mindszenty fellépésében, annak ellenére, hogy az 1956-os eseményeket támogatta, mint forradalmat. Mindszenty azonban nem forradalomnak tartotta 1956-ot, hanem kizárólag szabadságharcnak, amelyet metahistorikus kijelentésnek értékelek. Munkámban részletesen ismertetem több évtizednyi Mindszenty 1956-os szerepével kapcsolatos szakirodalmat, bemutatva azt, hogy a marxista történetírás, amíg elsősorban csak politikai személyként kezelte a hercegprímást, addig a rendszerváltozás utáni szakirodalom már történeti személyként tekintett rá, egyre tényszerűbben, új összefüggéseket bemutatva közelített hozzá és tevékenységéhez. Munkám az első önálló értekezés, amely monografikus igénnyel vállalkozik arra, szintézist is állítva, hogy bemutassa Mindszenty József 1956-os tevékenységét.

Mindszenty 1956-os tevékenységét a börtönben, majd internálásban, magánfogságban eltöltött időszakának bemutatásával (Püspökszentlászló, Felsőpetény) kezdem, aztán részletesen kitérek arra a folyamatra, ahogy az idős, de meg nem tört magyar főpap kiszabadul innen, a szabadságharcgyőzelmének köszönhetően. Diadalútnak is beillő visszatérése után megkezdí 4-5 napig tartó szabad munkáját Budán, a primási palotájában. Munkámban nem minden esetben követek kronologikus narratívát, fő probléma felvetésem vizsgálata okán eszmetörténeti részeket is tartalmaz a disszertációm. Ennek kapcsán már – egyfajta keret biztosításával – a hercegprímás politikai krédóját külön fejezetben rögzítem. A másik szempontom szerint Mindszenty 1956-os tevékenységét, összefüggések is jellemzik, nemcsak események. Ennek megfelelően a tevékenységével kapcsolatos személyeket tágabb összefüggéseiben kezeltem, külön fejezetben például a Nagy Imrével kapcsolatos viszonyát, tisztázok egyes személyeket (Turchányi Albert Egon, Pálinkás Antal, Löwenstein herceg) vagy éppen kisebb életrajzokkal világítottam meg másokat a lábjegyzetekben. Téziseimben lefektetetteknek megfelelően külön értekezem a hercegprímás személyével számoló politikai csoportosulásokról.

Amíg az egyikoldalon személyében egy alternatív kibontakozási lehetőségként számoltak vele(keresztény pártok, emigránsok, jobboldali, konzervatív csoportosulások), addig a másik oldalon, a forradalmat támogatók között is Mindszentyben ellenforradalmi, reakciós veszélyt láttak (reformkommunisták, szociáldemokraták, stb.), amelyhez, más éllel, de a későbbi Kádár-adminisztráció is csatlakozott, illetve hivatalos politikai narratívává fejlesztette. Disszertációmban kitérek Mindszenty egyházkormányzati tevékenységére (különös tekintettel a suspensio-kra, csonka püspökkari konferenciára, kinevezésekre) és olyan bonyolult történésekre is, mint az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása.

Külön fejezetben foglalkozom azzal, hogy a főpap miért használta tudatosan a szabadságharc kifejezést az 1956-os eseményekre, a forradalmat pedig miért vetette el. Mindszenty legfontosabb 1956-os politikai tette, a nemzethez intézet szózata után, azonban menekülnie kellett az amerikai nagykövetségre, ahol félrabságban még kísérlete tett a szabadságharc politikai folytatására, kevés eszközzel, még kevesebb sikerrel, de integrálta azt a politikai krédójába.

Disszertációm egy részletes bibliográfiával és az értekezést kiegészítő mellékletekkel tettem teljessé

Summary

In my dissertation I undertook to present the 1956 activity of József Mindszenty (1892-1975), the last princely primate of Hungary. My basic problem is partly due to László Németh, who saw counter-revolutionary activity in Mindszenty's action, despite the fact that he supported the events of 1956 as a revolution. However, Mindszenty did not see 1956 as a revolution, but only as a war of independence, which I consider a metahistorical statement.

In my work, I describe in detail the decades-long literature on Mindszenty's role in 1956, showing that Marxist historiography, while treating the princely primate primarily as a political person, approached him as a historical figure, approaching him more and more factually, presenting new contexts and activities. My work is the first independent dissertation that undertakes a monographic demand, including a synthesis, to present the 1956 activities of József Mindszenty.

I begin Mindszenty's activities in 1956 with a presentation of his time in prison, then internment, in private captivity (Püspökszentlászló, Felsőpetény), and then I elaborate on the process of getting the old but unbroken Hungarian prelate out of here, thanks to the victory of the War of Independence. After his return as a triumphal road, to start his free work for 4-5 days in Buda, in his primate's palace.

In my work I do not always follow a chronological narrative, due to the examination of my main problem, my dissertation also contains parts of the history of ideas. In connection with this, by providing a kind of framework, I will record the political credo of the prince-primate in a separate chapter. According to my other point of view, Mindszenty's activity in 1956 is characterized by connections, not just events. Accordingly, I treated the persons related to his activities in their broader contexts, for example, in a separate chapter I clarified his relationship with Imre Nagy, clarified some persons (Albert Egon Turchányi, Antal Pálinkás, Prince Löwenstein) or shed light on others in footnotes.

As laid out in my thesis, I give a separate dissertation on the political groupings that count with the person of the prince primate. While on the one hand he was considered an alternative development (Christian parties, emigrants, right-wing, conservative groups), on the other hand, among the supporters of the revolution (reform communists, social democrats, etc.) Mindszenty was seen as a counter-revolutionary, reactionary threat but the later Kádár administration also joined and developed it into an official political narrative. In my dissertation, I also cover Mindszenty's ecclesiastical activities (especially suspensions, truncated episcopal conferences, appointments) and such complex events as the occupation of the State Ecclesiastical Office.

In a separate chapter, I address why the primate deliberately used the term freedom struggle for the events of 1956 and why he rejected the revolution. Mindszenty did his most important political action in 1956, after a speech at the Speech for the Nation, but he had to flee to the American embassy, where he still tried to continue the struggle for freedom politically, with few tools, even less success, in his political credo.

I completed my dissertation with a detailed bibliography and appendices supplementing the dissertation.